ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ

ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

PLUTARH

VIEȚI PARALELE

VOL. IV

Traducere, notițe introductive și note
de prof. univ. dr. docent N. I. BARBU

36.423

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI 1969

4-2.661 acu. 36.723

NICIAS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Figura lui Nicias, strîns legată de războiul peloponesiac și, în special, de expediția din Sicilia, care a constituit, de fapt, începutul sfîrșitului puterii ateniene, ne oferă un exemplu de ceea ce poate însemna un om care dispunea de o origină nobilă, de bogăție, dar care, din cauza neputinței de a lua decizii ferme în clipele hotărîtoare, a contribuit, fără să vrea, la dezastrul Atenei.

Fiu al lui Niceratos din demul Cydantidai, Nicias s-a născut înainte de anul 469, căci era mai în vîrstă decît Socrates[1]*, deci în 431, cînd a izbucnit războiul peloponesiac, avea circa 40 de ani. Nu se știe nimic despre activitatea lui înainte de 427. După moartea lui Pericles, survenită în august 429, Nicias, pare-se, contra voinței lui, se vede, datorită bogăției și prietenilor lui, partizani al oligarhiei, împins în locul de frunte, contra lui Lysicles și Cleon, reprezentanți ai democrației radicale. Este ales strateg pentru anul 428/27 și, în această calitate, ocupă insula Minoa*[2]*. De aci înainte, relativ mulți ani, Nicias repurtează anumite succese ca strateg, ceea ce-i mărește considerabil prestigiul politic. De exemplu, în 426 repurtează o victorie împotriva tanagrienilor*[3]*, în 426 ia parte la curățirea insulei Delos*[4]*, în 425 repurtează o victorie la Solygeia*[5]*, contra Corintului, în iunie 424 Nicias, în fruntea unei flote de șaizeci de trireme și două mii*

---

[1] Plato, *Laches*, 186 c
[2] Thucydides III, 51; Plutarh, *Nicias*, 2.
[3] Thucydides, III, 91.
[4] Thucydides, III, 104; Plutarh, *Nicias*, 3.
[5] Thucydides, IV, 42—45.

de hopliți, pornește împotriva insulei Cythera și o constrînge să capituleze[6]. Toate aceste succese, întărite de eșecurile suferite de politica lui Cleon, în anul 424, în Sicilia și în Tracia, întăresc considerabil prestigiul lui Nicias, al cărui cuvînt cîntărește greu în tratativele de pace cu spartanii. Tratativele au dus, în aprilie 423, la încheierea unui armistițiu, pentru respectarea căruia au jurat Nicias, Nicostratos și Autocles[7]. A trebuit totuși ca Cleon, ales strateg pentru anul 422/21, să piară, împreună cu dușmanul său Brasidas, la Amphipolis, pentru ca politica de pace, preconizată de Nicias, să triumfe și, în aprilie 421, să se încheie pacea, numită „pacea lui Nicias"[8], care a restabilit starea dinainte de război.

Dar această pace, din nefericire, nu a putut dura prea mult. Politica agresivă a tînărului Alcibiade, care găsea un teren favorabil în neîncrederea reciprocă pe care o nutreau atenienii și spartanii, a dus la bătălia de la Mantineea, din anul 418. Aici trupele aliate ateniene și argiene au suferit de la spartani o grea înfrîngere, în care au căzut strategii Laches și Nicostratos, cei mai credincioși partizani ai lui Nicias[9].

Consecințele înfrîngerii pe plan intern: Nicias și Alcibiades au pierdut încrederea poporului, iar Hyperbolos a propus, la începutul anului 417, ca unul dintre cei doi să fie ostracizat. Dibăcia celor doi adversari i-a salvat de la ostracism, căci unindu-se, au contribuit la ostracizarea lui Hyperbolos[10].

În ciuda acestei înțelegeri politice tactice, divergențele dintre Nicias și Alcibiades n-au întîrziat să se manifeste. Dar dramatica dispută dintre cei doi adversari politici a avut loc în mai multe ședințe ale adunării poporului

[6] Thucydides, IV, 53—54.
[7] Thucydides, IV, 118—119.
[8] Thucydides, IV, 129—131; V, 19; 24; 43; 2; Plutarh, *Nicias*, 9; *Alcibiades*, 14.
[9] Thucydides, V, 43—46; Plutarh, *Nicias*, 10.
[10] Thucydides, VIII, 73; Plutarh, *Nicias*, 11; *Alcibiades*, 13.

(nu toate menționate de Thucydides), cu privire la expediția din Sicilia.

Alcibiades era susținătorul ei înflăcărat, iar Nicias adversarul ei, nu tot atît de ferm însă. După toate dezbaterile, poporul a votat trimiterea unei flote de 60 de trireme în Sicilia, sub comanda strategilor Nicias, Lamachos și Alcibiade[11]. Nicias nu a avut curajul să se demită, ci s-a mulțumit să arate greutățile expediției și să ceară înarmări suplimentare, crezînd că prin aceasta va speria pe atenieni și-i va determina să renunțe la expediție. Poporul a votat tot ceea ce a cerut Nicias și expediția a pornit[12], cu o puternică flotă formată din 134 de trireme, în vara anului 415.

Acum era pentru Nicias momentul de a-și arăta adevăratele sale calități de strateg, care, în trecut, se mai soldaseră și cu eșecuri.

În loc să acționeze prompt și rapid, Nicias a dat dovadă de șovăială, de nehotărîre. De pildă, în loc să treacă direct la acțiune și, după acordarea de ajutor segestanilor contra selinuntinilor, să pornească la cucerirea întregii insule, Nicias, în consiliul comandanților ținut la Rhegium, preconiza o simplă demonstrație de forță și apoi revenirea la Atena. Alcibiades și Lamachos s-au împotrivit, s-a hotărît că dacă se renunță la atacul direct împotriva Siracuzei, cel puțin să se caute cîștigarea de aliați. Dar Alcibiade, pe cînd era cu toată armata atenienilor și cu ceilalți comandanți la Catana în Sicilia, este rechemat la Atena, la procesul hermelor, motiv pentru care se refugiază la spartani. Nicias, în loc să pornească imediat atacul împotriva Siracuzei, îl amînă pentru începutul iernii. Repurtează, este adevărat, o victorie asupra siracuzanilor, dar apropierea iernii îl silește să se retragă în tabără la Catana[13]. Faptul că Nicias nu a atacat, de îndată ce sosise, Siracuza, așa cum propusese

[11] Thucydides, VI, 8, 2; Diodor, XII, 84, 60, 3; Plutarh, *Nicias*, 12; *Alcibiades*, 18.
[12] Thucydides, VI, 9—14; 30—32.
[13] Thucydides, VI, 64—71; Plutarh, *Nicias*, 16.

36.723

Alcibiade, a cîntărit greu în desfășurarea evenimentelor care au dus la dezastrul atenian. Într-adevăr, cu toate că în iarna lui 415—414, Nicias obține din Sicilia și chiar din Etruria promisiuni de a trimite trupe și provizii, cu toate că în primăvara anului 414, pornind atacul general împotriva Siracuzei, izbutesc să înfrîngă pe siracuzani și să se fortifice la Labdalon, pe Epipolai, cu toate eforturile lor de a construi un zid de încercuire, a cărui construire siracuzanii încercaseră zadarnic s-o împiedice, Nicias a dat timp spartanilor să-l trimită pe Gylippos cu trupe de ajutor pentru siracuzani. Sosirea lui Gylippos îl constrînge pe Nicias să treacă de la atac la apărare, ceea ce de fapt, cu toate contraatacurile încercate, a însemnat premisa dezastrului final. Astfel, atenienii au trimis — în urma unui apel desperat al lui Nicias, sosit la Atena în iarna lui 414—413 — imediat 20 de corăbii, sub comanda lui Eurymedon, iar în primăvară au sosit 60 de corăbii, sub comanda lui Demosthenes. Totul a fost însă zadarnic: în primăvara anului 413, Gylippos a deschis lupta și a cucerit punctul întărit al atenienilor; curînd după aceea, și flota ateniană, care nu se putea desfășura bine în portul strîmt, a fost înfrîntă de siracuzani; sosirea flotei condusă de Demosthenes a dus la o bătălie decisivă în care atenienii au fost înfrînți[14].

Singura soluție salvatoare pentru atenieni era acum retragerea rapidă, dar șovăiala și iluziile lui Nicias au împiedicat-o și au contribuit la dezastrul final, narat atît de patetic de Thucydides și de ceilalți autori greci[15], *în care și-a găsit și el moartea.*

Nicias și-a desfășurat activitatea în dramaticele evenimente ale războiului peloponesiac. Partizan convins al politicii apărate de gruparea conservatoare, pe care o preconizase și Pericles — limitarea la apărarea situației de fapt și ferirea de orice aventură, pornită din dorul de

[14] Thucydides, VI, 88; 94—103; VII, 4—43; Diodor, XIII, 9; Plutarh, *Nicias*, 22—26.

[15] Thucydides, VII, 48—86; Diodor, XIII, 12 și urm.; Plutarh, *Nicias*, 22—26.

dominație și cîștig — Nicias nu a avut curajul s-o apere pînă la capăt.

Punctul culminant al contradicțiilor dintre politica de pace, pe care o susținea el, și politica de aventuri războinice, ai căror protagoniști au fost Cleon și apoi Alcibiades, l-a atins dezbaterile în legătură cu pornirea expediției din Sicilia. Nicias nu a avut curajul să se demită din strategie, eventual să fugă din Atena, ceea ce l-a angajat în expediție. Dar o dată angajat în aventură, însușirile lui de strateg l-au împiedicat să acționeze prompt și rapid, ceea ce l-a dus la dezastru. Strateg, înzestrat cu calități mărunte, și om politic care se temea prea mult de opinia poporului, Nicias, în ciuda calităților sale de om de familie, de prieten, de om de societate, n-a fost pe măsura marilor evenimente în care s-a angajat și de care a fost zdrobit.

Plutarh, dispunînd de surse bune, dintre care prima este Thucydides, a prezentat firea, viața și activitatea politică și militară a lui Nicias într-o lumină mult mai apropiată de adevărul istoric. Astfel, biograful a prezentat în adevărata lor lumină trăsăturile caracterului lui Nicias: serios (cap. 2, 4), religios (4), darnic (4), laș, inaccesibil și nepopular (11, 2), subliniind greșelile lui politice și militare, firește de pe poziția simpatiei pentru aristocrație pe care o nutrea biograful. Astfel, Plutarh dă dovadă de simpatie pentru aristocrați, care l-au împins pe Nicias în locul de frunte împotriva lui Cleon: „Nicias avea o oarecare faimă și cînd trăia Pericles, astfel că a fost strateg împreună cu el și chiar a deținut cîte o comandă el singur de multe ori, iar după moartea lui Pericles, a avansat repede în locul întîi, fiind împins mai ales de bogătași și de oamenii cu vază, care încercau să facă o contrapondere față de nerușinarea lui Cleon (2, 2)". Deși Plutarh spune expres că Nicias era laș (2, 5); (5), totuși îngrămădește multe date (2) cu privire la darurile și la coregiile lui care, evident, au fost de folos poporului și cetății. În ceea ce privește activitatea politică a lui Nicias, Plutarh relatează pe un ton de totală adeziune pacea cu spartanii, numită și „pacea lui Nicias" (9); ex-

pune cu regret eșecul suferit de Nicias în legătură cu Argosul (10); stăruie cu multe amănunte asupra opoziției lui Nicias la pornirea expediției din Sicilia, despre care însăși divinitatea anunțase că va fi un dezastru (12, 13); laudă expres (14, 1) pe Nicias pentru această atitudine. Cu alte cuvinte, biograful este pe deplin de acord cu politica aristocratică, filospartană și pașnică a lui Nicias.

Biograful expune însă pe un ton de critică acțiunile demagogice ale lui Nicias (3, 2) care, nedispunînd de prestigiul și de vigoarea oratorică a lui Pericles, caută să-și atragă poporul prin daruri și prin simularea că nu poate apărea în public, pentru că acasă era preocupat de treburi obștești (5). Lucrul acesta, spune biograful, a comportat și aspecte negative, deoarece Nicias părea nepopular și inaccesibil (11, 2). Plutarh nu este de acord nici cu faptul că Nicias s-a înțeles cu Alcibiades spre a face să cadă ostracismul asupra lui Hyperbolos: „Soarta este un lucru nejudecat și neîmpins de gîndire. Astfel, dacă Nicias ar fi înfruntat primejdia ostracismului cu Alcibiades sau ar fi fost învingător și ar fi condus în pace cetatea, izgonindu-l pe Alcibiades, sau ar fi fost învins și ar fi plecat el însuși din cetate, înaintea ultimului dezastru, păstrîndu-și faima că este cel mai bun comandant (11, 9)". Plutarh vede și în înțelegerea lui Nicias cu Alcibiade o mișcare de tactică politică izvorîtă din lașitate, care i-a fost fatală. Așadar, biograful ar fi voit ca Nicias să fie un om politic aristocrat, filospartan și pașnic, dar lipsit de lașitate, de demagogie și de compromisuri.

În ceea ce privește activitatea militară a lui Nicias, Plutarh caută să se arate cît se poate de obiectiv. Astfel, biograful relatează aparent pe un ton neutru, în realitate cu simpatie, faptul că Nicias se ferea de ura poporului, neangajîndu-se în strategii care comportau riscuri și, de aceea, avea întotdeauna succese (6). De asemenea, stăruind să fie obiectiv, biograful subliniază succesele repurtate de Nicias în atacul de la Epipolai (17). Dar în cele mai multe pasaje, în care este vorba despre strategia lui Nicias, biograful pune în lumină cu toată puterea greșelile săvîrșite de acesta. Astfel, Plutarh critică aspru abdicarea

lui în fața lui Cleon, care a repurtat o victorie: „Această victorie a lui Cleon i-a adus faimă rea lui Nicias. Căci nu se părea că este vorba de aruncarea scutului, ci că el făcuse ceva mai urît și mai rău, și anume că de bună voie, din pricina lașității, refuzase comandamentul și că oferise dușmanului său îmboldurile unui astfel de succes, demițîndu-se el însuși de la comandament". În această privință, Aristofan iarăși își bate joc de el în comedia Păsările, zicînd cam așa:

„A. Vreau să fac plugărie. B. Cine te împiedică?
A Voi, dau o mie de drahme
Dacă mă sloboziți din slujbă. B Primim
Căci împreună cu ale lui Nicias fac două mii".

„Și într-adevăr, Nicias a adus mari pagube cetății, permițînd lui Cleon să-și cîștige atîta faimă și putere, din pricina cărora, devenise tare înfumurat și prinzînd curaj neînfrînat, a reușit să aducă și alte nenorociri cetății din care a gustat și el foarte mult (8)". Nici nu se putea o mai categorică critică din partea lui Plutarh care, în general, face efortul de a fi cît se poate de moderat în nararea faptelor.

Plutarh întrebuințează cuvinte tot atît de categorice spre a pune în lumină șovăielile, lipsa de perspicacitate, nehotărîrea în momentele dramatice. Dăm cîteva exemple. Iată cum caracterizează Plutarh activitatea lui Nicias, după alegerea lui ca strateg în expediția din Sicilia: „Într-adevăr, faptul că Nicias s-a opus expediției care fusese votată și că nu fusese stimulat de nici o nădejde și nici nu fusese impresionat de măreția comandamentului și nu-și schimbase părerea erau dovada unui om cuviincios și înțelept. Dar după ce Nicias n-a putut nici cînd a încercat să îndepărteze poporul de la război și nici cînd s-a rugat să-l scoată pe el de la comandament și, ca și cînd blestemîndu-l, poporul l-a pus strateg în fruntea armatei, nu mai era nici un timp de multă temere și zăbavă. Dimpotrivă el, întocmai ca un copil, privea în urmă de pe corabie și, neputînd aproape nici să mai gîndească, revenea mereu cu gîndul asupra treburilor la care re-

flecta, încît a slăbit și curajul colegilor săi de comandă și a pierdut și timpul cel mai favorabil de a acționa. Nicias trebuia să atace îndată pe dușmani și, presîndu-i, să-și încerce norocul în lupte (14)". Nici nu se putea o mai clară și mai aspră critică la adresa lui Nicias, pentru șovăiala lui. Critici de același fel aduce Plutarh lui Nicias și cînd acesta, deși avea sub comanda sa pe Lamachos, un bun strateg, n-a atacat rapid și viguros pe sicilieni și și-a atras disprețul lor (15, 3). Obiectivitatea îl face pe Plutarh să laude pe Nicias, care, printr-o stratagemă, a învins pe siracuzani (16), dar imediat (16, 8) îl critică pentru că n-a știut să profite de victorie.

Aceste exemple sînt, socotim, suficiente spre a ilustra faptul că Plutarh dă dovadă de relativ multă obiectivitate în expunerea și aprecierea activității politice și militare a lui Nicias, atît cît putea fi el obiectiv, cu simpatiile lui față de aristocrație.

În paralela pe care o face între Nicias și Crassus, biograful apreciază că în dobîndirea averii Nicias, cu toate că exploata pe sclavi în mine, s-a dovedit mai uman decît Crassus, care și-a agonisit averea prin foc și sînge (1). Superior îi este, după părerea lui Plutarh, Nicias lui Crassus și în activitatea politică, fiindcă n-a făcut nici o nedreptate și nu a întrebuințat niciodată violența (2), ci a fost un mare iubitor de pace. Slăbiciunea lui Nicias față de Cleon este criticată și în paralelă (3), cu toate că biograful încearcă s-o compenseze prin simpatia de care se bucura Nicias în fața concetățenilor. Și în privința expediției din Sicilia, Plutarh încearcă să-l disculpe pe Nicias, care a renunțat la ideea de a mai cuceri (4), pe cînd Crassus s-a avîntat nebunește împotriva parților. Este interesant de constatat că, spre deosebire de biografie, în paralelă Plutarh subliniază cu mai multă tărie succesele decît înfrîngerile avute de Nicias în expediția din Sicilia. Iată un pasaj în care tonul justificativ întrebuințat de Plutarh contrastează cu tonul critic ilustrat de unele pasaje citate mai sus: „În timpul comandamentelor înseși, nu sînt puține acțiunile nobile ale lui Nicias.

Căci el a învins pe dușmani în lupte și puțin a lipsit ca să cucerească Siracuza; nu a eșuat în toate din cauza sa, ci s-ar putea da vina și pe boala sa și pe invidia concetățenilor de la Atena (5)". Bineînțeles, Crassus a acumulat greșeli peste greșeli, care l-au pierdut.

Hotărît lucru, în paralelă, mînat de dorința de a-l prezenta pe Nicias superior lui Crassus, Plutarh uită de unele lucruri afirmate în cursul biografiei. Oricît de mult s-a străduit Plutarh de a ascunde tendința lui de a-i arăta pe greci superiori romanilor, această tendință este vizibilă în multe Paralele, *dar în cea de față este, s-ar putea spune, cea mai vizibilă.*

Citatele din poeți agrementează biografia. Aceste citate fac parte din știrile culese de biograf ici și colo din alte surse decît cele istoriografice, iar Plutarh are marele merit de a le fi cules și inserat în biografie.*

---

* De văzut și: K. I. Beloch, *Griechische Geschichte*, ed. a II-a, vol. II, Berlin — Leipzig, 1927; G. Glotz — R. Cohen, *Histoire ancienne*, vol. II, 1930, t. II 2, Paris, 1938; G. B. Grundy, *Thucydides and the history of his age*, I, II, 1948; Aristophanes, *Pacea*, H. Bengtson, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, în *Handbuch der Altertumswissenschaft*, München, 1960; A. Gugenheim, *Chronologie des stratégies de Nicias de la mort de Périclès à la paix de 421*, în „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strassbourg", XLII (1964), pp. 251—256; H. A. Murray, *Two notes on the evaluation of Nicias in Thucydides*, în „Bulletin of the Institute of the Classical Studies in London", VIII (1961), pp. 33—46.

1 De vreme ce socotim că putem să comparăm nu fără rost pe Nicias cu Crassus şi evenimentele petrecute în ţinutul parţilor[1] cu cele din Sicilia, este momentul să cer iertare şi să rog pentru mine pe cititorii acestei scrieri ca — în ceea ce priveşte naraţiunile în care Thucydides, depăşindu-se pe sine însuşi, a fost foarte patetic, foarte pregnant şi foarte variat[2], şi le-a făcut de neimitat — să nu creadă că noi am fost stăpîniţi de un sentiment la fel cu al lui Timaios[3], care (nădăjduind că va întrece pe Thucydides prin vigoarea expunerii, iar pe Philistos[4] îl va arăta cu totul umil şi vulgar) dă cu coatele cu istoria prin mijlocul bătăliilor şi luptelor navale şi demegoriilor, care au fost expuse cu strălucire de ei, dar pe Zeus nu

„Mergînd pe jos pe lîngă car lidian",

cum zice Pindar[5], ci se arată cu totul întîrziat la învăţături şi copilăresc şi, aşa cum spune Diphilos[6],

„Gras şi murdărit de grăsime siciliană",

şi mereu se revarsă în Xenarchos[7]. (2) cum face atunci cînd spune că pentru atenieni după părerea lui, a fost o prevestire faptul că comandantul, care-şi trăgea numele de la victorie, a refuzat comanda şi că prin tăierea Hermelor[8] divinitatea le-a dat semn cum că vor fi convinşi de foarte multe lucruri, în timpul războiului, de către Hermocrates, fiul lui Hermon[9]. (3) Şi încă mai spune că este firesc ca Heracles să vină în ajutorul siracuzanilor din cauza Corei[10], de la care a luat Cerberul[11], dar mai este mîniat pe atenieni şi pentru că au salvat pe aigestei, urmaşii troienilor, apoi el însuşi, fiind nedreptăţit de Laomedon[12], a răzvrătit cetatea. (4) Dar acestuia poate

că i-a venit în gînd să scrie aceste lucruri din pricina aceloraşi preocupări, să corecteze stilul lui Philistos şi să combată pe Platon şi pe Aristotel. Mie însă mi se pare că lupta şi întrecerea cu alţii pentru stil sînt meschine şi sofistice[13], iar dacă se fac, şi faţă de forma de neimitat, mi se par cu totul lipsite de bun-simţ. (5) Într-adevăr, faptele pe care le-a expus Thucydides şi Philistos nu pot fi trecute sub tăcere, deoarece ele cuprind caracterul şi temperamentul ascuns al istoricului, care a fost dat la iveală de multe şi mari pasiuni, ce am să le expun pe scurt întrucît sînt necesare, pentru ca să nu par cu totul neglijent[14] şi leneş, iar faptele care scapă celor mulţi, dar au fost spuse de alţii sporadic sau descoperite numai în inscripţiile de pe statui şi în vechile decrete ale poporului, am încercat să le adun nu ca să strîng un material istoric nefolositor, ci ca să transpun spre a înlesni cunoaşterea caracterului şi firii.

2 Mai întîi, putem spune despre Nicias ceea ce a scris Aristotel, anume că trei au fost cei mai buni cetăţeni care au iubit patria şi au simpatizat poporul, anume Nicias, fiul lui Niceratos, Thucydides[15], fiul lui Melesias, şi Theramenes[16], fiul lui Hagnon, dar mai puţin acesta din urmă decît aceia. Într-adevăr, Theramenes a fost desconsiderat pentru lipsa de noblеţe a neamului, ca fiind străin din Ceos, pentru că nu a fost statornic, iar pentru că în politică a manifestat simpatie cînd pentru una, cînd pentru alta din cele două grupări politice, a fost numit Cothornos[17]. (2) Dintre ei, cel mai în vîrstă era Thucydides care, luînd atitudine politică în multe privinţe împotriva popularului Pericles, era fruntaşul aristocraţilor. Cel mai tînăr dintre ei, Nicias, dobîndise oarecare faimă chiar cînd trăia Pericles, astfel că a fost strateg împreună cu el şi a deţinut de multe ori el însuşi comanda, iar după moartea lui Pericles a ocupat repede primul loc, fiind împins mai ales de bogătaşi şi de oamenii cu vază, care încercau să facă din el o contraforţă faţă de nerusinarea şi îndrăzneala lui Cleon[18], totuşi se bucura de bunăvoinţa şi de simpatia poporului. (3) Căci şi Cleon avea o mare

trecere politică, „conducînd poporul ca pe un bătrîn şi cîştigîndu-i favoarea prin tratament cu ajutorul banilor. Totuşi, cu toată lăcomia, nerusinarea şi îndrăzneala lui, văzînd lumea faptele pe care le săvîrşea pentru ca să atragă poporul, i-au ridicat în faţă pe Nicias. (4) În adevăr, seriozitatea lui Nicias nu era austeră şi nici înfăţişarea lui prea de nesuferit, ba chiar era îmbinată cu oarecare timiditate, care părea că provine din teama de mulţime, ceea ce îi atrăgea simpatia poporului. (5) Fiind din fire lipsit de curaj şi de nădejde în treburile războinice, şi-a ascuns lasitatea în spatele norocului. (6) Căci mereu, cînd era strateg, avea succese, iar teama lui de zgomot în politică şi buna lui faimă în faţa sicofanţilor[19] se părea că sînt populare, iar bunăvoinţa poporului îi aducea o putere prin faptul că se temea de cei curajoşi şi ridica pe cei temători. Căci pentru mulţime, cea mai mare cinste este să nu fii dispreţuit de cei mai mari.

3 Pericles, conducînd cetatea de la înălţimea unei adevărate virtuţi şi a unei puternice elocinţe, nu avea nevoie de nici o figuraţie faţă de mulţime şi de nici un mijloc de convingere, pe cînd Nicias, fiind lipsit de toate acestea şi distingîndu-se prin averea lui, se străduia să-şi atragă poporul prin aceasta. (2) Şi, nefiind în stare să conducă pe atenieni împotriva uşurătăţii şi flecărelii lui Cleon, care şi-i atrăsese, Nicias a încercat să-şi apropie poporul prin coregii[20] şi gymnasiarhii[21], şi prin alte mijloace de felul acesta, pentru că întrecea prin lux şi dărnicie pe toţi cei dinaintea lui ca şi pe cei din timpul lui (3). Există chiar astăzi unele dintre darurile făcute de el, anume Paladiul[22], pe Acropole, numai că şi-a pierdut aurul cu care fusese acoperit, precum şi templul sprijinit pe trepiedurile coregice, din templul lui Dionysos. Căci Nicias a învins adeseori în coregii şi niciodată nu a fost întrecut. (4) Se zice că într-o coregie, un sclav al lui trecea îmbrăcat ca zeul Dionysios, foarte frumos la vedere şi foarte înalt, dar care n-avea încă barbă. Atenienilor le-a plăcut foarte mult cînd l-au văzut şi au început să aplaude multă vreme, dar Nicias s-a ridicat

și a zis că el socotește că nu este legiuit ca un om care este plăcut împodobit pentru zeu să fie sclav, și a eliberat pe sclav[23]. (5) Se mai amintește și de generozitățile lui strălucite și mărețe în legătură cu Delos[24]. Astfel, dintre corurile pe care le trimiteau cetățile ca să cînte Zeului[25], în timp ce pluteau, așa cum se întîmpla, și de îndată ce coborau din corabie, mulțimea le ieșea în întîmpinare și se îndemnau să cînte fără nici un fel de ordine, căci din grabă și emoție coborau fără rînduială, purtînd cununile pe cap și îmbrăcați în veșminte. Cînd Nicias a adus theoria[26], a debarcat el însuși toate în insula Rheneia[27], aducînd corul și animalele de jertfă și toate cele pregătite, apoi aducînd un pod făcut la Atena pe măsură, împodobit cu măreție, cu aur, cununi și covoare, le-a întins în timpul nopții între Rheneia și strîmtoarea insulei Delos, care nu este mare. (6) Apoi, dis-de-dimineață, îndreptînd spre Zeu pompa, a debarcat corul, împodobit cu mult lux și cîntînd în trecere pe punte. (7) După jertfă, după întrecere și după ospătare, a ridicat un dafin de aramă Zeului și, cumpărînd un loc de zece mii de drahme, l-a dedicat zeului. Veniturile acestui loc trebuiau să fie întrebuințate de locuitorii cetății Delos pentru ospățul solemn, aduse la sacrificii, cînd aveau să ceară de la Zei pentru Nicias multe și bune lucruri. Această cerere a fost încrustată chiar și pe stelă[28], pe care a lăsat-o ca o paznică a darului în Delos. (8) Însă acel dafin a fost sfărîmat de vînturi și a căzut peste marea statuie ridicată de naxieni, pe care a doborît-o.

4 Este evident că la aceste fapte contribuie felul în care se adresează și modul de comportare în public, care tind la glorie și la demonstrația unei dărnicii aranjate spre ostentație, dar dacă s-ar remarca celelalte trăsături ale caracterului lui Nicias și ale firii lui, oricine s-ar putea convinge că această manifestație și dărnicie au fost urmarea evlaviei, spre a atrage poporul. Într-adevăr, Nicias era foarte înclinat spre ascultarea și spre cinstirea zeilor, după cum spune Thucydides[29]. (2) Într-unul dintre dialogurile lui Pasiphon[30] stă scris că Nicias în fiecare

zi sacrifica zeilor și că avînd un prezicător acasă, se prefăcea că mereu îl cercetează în legătură cu treburile publice, dar de cele mai multe ori îl întreba în legătură cu interese particulare și, mai ales, în legătură cu minele de argint, căci Nicias avea multe mine de argint în ținutul Laurion[31], mari cît privește veniturile, dar pline de primejdii în ceea ce privește mîna de lucru, căci hrănea o mare mulțime de sclavi acolo și cea mai mare parte a averii lui consta în argint. (3) De aceea, nu puțini erau cei care cereau și dobîndeau de la el. Într-adevăr, el dădea nu numai celor care puteau să-i facă rău, dar și celor care meritau să li se facă bine, și în general era un venit pentru cei răi lașitatea lui, iar față de cei buni — umanitatea. (4) Putem să aducem mărturii în legătură cu aceasta și de la comici. (5) Astfel, Telecleides[32] a făcut următoarele versuri pentru unul din sicofanți:

„Charicles i-a dat o mină, ca să nu-l divulge
Că este primul fiu al mamei sale, născut din pungă.
Dar pentru mine i-a dat Nicias, fiului lui Niceratos.
Din ce cauză a dat asta, deși eu știu bine,
Nu o voi spune, căci omul îmi e prieten și mi se pare cumpătat".

(6) Iar Eupolis[33], poetul comic, introduce în comedia *Marica* un om fără căpătîi și sărac care zice:

„A Cît timp ai fost împreună cu Nicias?
B Nu l-am văzut decît de curînd stînd în agora.
A Omul ăsta spune că l-a văzut pe Nicias
Desigur, ce-ar fi putut să afle, dacă nu l-ar fi trădat?
A Ați auzit voi bărbați de aceiași vîrstă cu mine
Că Nicias a fost prins în flagrant delict?
B Oare voi, oameni cu mintea ușoară,
Ați putea prinde pe un foarte bun om săvîrșind
vreun rău?"

(7) Iar Cleon, din comedia lui Aristofan[34], zice amenințînd:

„Voi lua de beregată pe retori și-l voi zgudui pe Nicias".

(8) Arată şi Phrynichos[35] lipsa de curaj şi înfricoşarea lui în următoarele versuri:

„Era un cetăţean bun, cum prea bine ştiu,
Şi nu mergea plecat ca Nicias".

5 Comportîndu-se el în acest fel de teama sicofanţilor, nici nu lua masa cu vreunul dintre concetăţenii săi nici nu se dădea la flecăreli şi la petrecerile zilnice şi, în general, nici nu-şi pierdea timpul cu astfel de îndeletniciri, ba chiar, cînd era comandant, îşi petrecea timpul în lagăr pînă noaptea tîrziu, iar din sfat ieşea ultimul, după ce intrase primul. (2) Şi dacă nu avea să facă nimic în public, era de neîntîlnit şi de negăsit, văzîndu-şi de ale casei, unde şedea închis, iar prietenii săi întîmpinau pe cei care băteau la uşă şi le cereau iertare, spunînd că tocmai atunci Nicias era ocupat cu anumite treburi publice şi nu avea timp. (3) Cel care, pe baza acestor fapte, a scris o tragedie şi care le-a dat exagerare şi celebritate a fost Hieron, un bărbat care fusese crescut în casa lui Nicias şi care primise o educaţie şi o cultură muzicală cu ajutorul lui, şi care prefăcîndu-se că este fiul lui Dionysos, numit Bronzul, de la care se păstrează şi nişte poeme, şi în totul, fiind şeful coloniei, s-a dus în Italia, unde a întemeiat cetatea Thurioi[36]. (4) Aşadar, acest Hieron pusese pe Nicias, în taină, în legătură cu prezicători, răspîndind în popor vorbe cum că Nicias duce o viaţă grea şi plină de suferinţe din cauza cetăţii. A mai spus că Nicias, chiar cînd este la baie şi la masă, este surprins mereu de vreo treabă publică: „Neglijîndu-şi treburile sale particulare din cauză că este preocupat mereu de treburile publice, cu greu se duce să doarmă de la primul somn. (5) De aceea, el stă rău şi cu corpul, şi tot de aceea nu este accesibil şi nici plăcut prietenilor, ba chiar i-a pierdut şi pe aceştia, cheltuindu-şi banii pentru treburi publice. (6) În schimb alţii, avînd şi prieteni, şi îmbogăţindu-se din activitatea de la tribună, o duc bine şi se joacă cu politica".

(7) În realitate, aceasta era viaţa lui Nicias, încît i s-ar putea aplica vorbele lui Agamemnon:

„Comandant al vieţii,
Avem strălucirea, dar slujim mulţimii"[37].

6 Văzînd însă că poporul este manevrat de cuvîntul celor puternici sau de cei care se pricepeau cu deosebire, prin experienţă, la anumite lucruri şi că întotdeauna se uită pieziş şi se fereşte de dibăcie, şi că se arată ostil prestigiului şi faimei — aşa cum se putea vedea din osîndirea lui Pericles[38], din ostracizarea lui Damon[39] şi din cauza necredinţei mulţimii faţă de Antiphon din Rhamnus[40], şi mai ales, din cele petrecute cu Paches[41], după ce cucerise insula Lesbos, care, cînd a fost obligat să dea socoteală pentru activitatea de comandant, scoţînd pumnalul, s-a sinucis în închisoare. (2) Nicias se străduia să respingă funcţia de comandant militar cu bătaie de oap şi de lungă durată, iar oriunde pornea în expediţie militară, veghind mereu la siguranţă şi, cum era firesc, avînd întotdeauna succese, nu atribuia succesele pe care le repurta înţelepciunii, puterii sau virtuţii sale, ci le punea pe seama norocului şi dădea fuga la divinitate, renunţînd întotdeauna la glorie din cauza invidiei. (3) Şi faptele mărturisesc acest lucru. Într-adevăr, tocmai cînd cetatea suferea multe şi mari necazuri, el n-a luat parte la nici una cu totul, şi de aceea atenienii au fost înfrînţi în Tracia de către chalcideeni, fiind comandaţi[42] de Calliades şi de Xenophon[43], iar înfrîngerea din Etolia s-a produs cînd era comandant Demosthene[44], iar la Delos au pierdut o mie de ostaşi sub comanda lui Hippocrates[45]. Cea mai mare învinuire, pentru molima de ciumă, a căzut pe Pericles, pentru că închisese între zidurile cetăţii, din pricina războiului, mulţimea adusă de pe ogoare, producîndu-se o neadaptare din cauza războiului a felului de viaţă şi a locurilor neprielnice. (4) Nicias a scăpat de orice vină din toate acestea şi, fiind comandant, a cucerit Cythera[46], o insulă care este foarte bine situată în faţa Laconiei şi locuită de lacedemonieni; a cucerit

şi multe poziţii de pe ţărmul Traciei care se separaseră şi le-a alăturat Atenei. Iar după ce pe megarieni i-a închis în cetatea lor, îndată a cucerit insula Minoa[47] şi cu puţin mai în urmă, pornind din aceasta, a pus stăpînire pe Nisaia[48]; apoi, debarcînd în Corint, a învins într-o luptă şi a ucis mulţi corintieni şi chiar pe comandantul lor Lycophron. (5) Acolo i s-a întîmplat să lase pe teren doi dintre morţii săi, care au rămas neobservaţi în timpul ridicării cadavrelor. De îndată ce şi-a dat seama despre acest fapt, a oprit flota şi a trimis un crainic la duşmani pentru ridicarea cadavrelor. (6) Într-adevăr, potrivit unei legi şi unui obicei, se hotăra ca cei care obţineau dreptul la ridicarea cadavrelor în baza armistiţiului trebuiau să renunţe la victorie şi nu era legiuit ca cei care obţineau acest drept să ridice un monument în cinstea biruinţei, căci se socotea că sînt învingători cei puternici, dar că nu sînt puternici cei care cer cadavrele, de vreme ce nu putuseră să le ridice singuri. (7) Totuşi, Nicias a preferat să piardă victoria şi gloria decît să lase neînmormîntaţi doi dintre cetăţeni. Prădînd apoi ţărmul Laconiei şi respingînd pe lacedemonienii care se opuneau, a cucerit Thyrea[49], pe care o deţineau egineţii[50], iar pe cei capturaţi i-a adus vii la Atena.

7 Demosthenes a înconjurat cu ziduri localitatea Pylos[51], iar peloponesienii porniseră în expediţie cu armată pedestră şi cu corăbii şi, dîndu-se o luptă, rămăseseră în insula Sphacteria[52] ca la patru sute de spartani. Atenienii socoteau că e mare lucru să-i captureze, dar asediul era foarte greu, în locuri lipsite de apă, iar vara făcea ca procurarea celor necesare să fie lungă şi costisitoare prin împrejurimi, iar iarna, această procurare era primejdioasă şi cu totul inaccesibilă; atunci atenienii s-au mîniat şi le-a părut rău că respinseseră solia lacedemonienilor, care veniseră să trateze armistiţiul şi să încheie pace. (2) Au respins-o nu numai fiindcă s-a împotrivit Cleon, ci şi din cauza lui Nicias. Într-adevăr, fiind duşmanul lui şi văzîndu-l că înclină să colaboreze cu lacedemonienii, Cleon a sfătuit poporul s-o respingă. Dar cum asediul se

prelungea, iar atenienii erau informaţi că tot soiul de mari greutăţi înconjura lagărul, s-au mîniat pe Cleon. (3) Dar acesta a dat vina pe Nicias, şi acuzîndu-l cum că din cauza laşităţii şi slăbiciunii pierd oamenii şi susţinînd că dacă ar fi el comandant, duşmanii n-ar mai rezista atîta timp, atunci atenienilor le-a venit să zică: „Atunci, de ce nu porneşti tu acuma împotriva duşmanilor?". (4) Nicias, ridicîndu-se, a spus că cedează comandamentul de la Pylos lui Cleon şi l-a îndemnat să ia cîtă oaste vrea şi să nu mai facă pe curajosul prin cuvinte lipsite de primejdie, ci să ofere cetăţii o faptă măreaţă demnă de a fi imitată. (5) La început, Cleon se dădea la fund pentru că nu se aştepta la asta, cînd făcea gălăgie. Dar cum atenienii îl stîrneau cu acelaşi îndemn, iar Nicias striga împotriva lui, Cleon, aţîţat şi înflăcărat în ambiţia lui, a primit comandamentul şi a precizat că în timp de douăzeci de zile va porni cu flota şi sau va ucide pe duşmanii de acolo, sau îi va aduce vii la Atena. (6) Pe atenieni i-a cuprins mai degrabă rîsul decît să-l creadă, căci şi altfel ei obişnuiau să ia în rîs, şi nu fără plăcere, uşurătatea şi nebunia lui. (7) Astfel, se zice că o dată, ţinîndu-se o adunare şi poporul aşteptînd multă vreme sus, în sfîrşit, tîrziu, şi-a făcut şi el apariţia cu coroană pe cap, pretinzînd să se amîne adunarea pentru a doua zi, zicînd: „Astăzi sînt ocupat, avînd treabă să dau un ospăţ unor oaspeţi şi să sacrific zeilor". Atenienii, rîzînd, s-au ridicat şi adunarea s-a împrăştiat.

8 Totuşi atunci, avînd noroc şi conducînd foarte bine războiul împreună cu Demosthenes, în timpul pe care-l promisese, spartanii care nu căzuseră în luptă i-au predat armele, iar el i-a adus captivi. (2) Această victorie a lui Cleon i-a adus lui Nicias multă dezonoare. Căci nu se părea că gestul lui se aseamănă cu aruncarea scutului, ci că el săvîrşise ceva mai urît şi mai rău, şi anume că de bună voie, din pricina laşităţii, refuzase comandamentul şi că oferise duşmanului său îndemnuri spre un astfel de succes, demiţîndu-se el însuşi de la conducere. (3) În

această privință, iarăși Aristofan își bate joc de el în comedia *Păsările*, zicînd cam așa:

„Pe Zeus, nu este încă ceasul pentru noi nici
Să dormim, nici să amînăm victoria, ca Nicias".

(4) Iar în piesa *Plugarii* scrie așa:

„A. Vreau să fac plugărie. B Cine te împiedică?
A. Voi, vă dau o mie de drahme
Dacă mă sloboziți de slujbă. B. Primim,
A. Căci, împreună cu cele ale lui Nicias, fac două mii".

(5) Și într-adevăr, Nicias a adus mari pagube cetății, permițînd lui Cleon să-și cîștige atîta faimă și putere, din pricina cărora devenise tare înfumurat, și prinzînd curaj neînfrînat, a reușit să aducă și alte nenorociri cetății, din care a gustat și el foarte mult. (6) Cleon, suprimînd și rînduiala de la tribună și el cel dintîi obișnuind să strige cînd vorbea, să-și rupă haina, să-și dea cu pumnul în coapsă și să alerge cînd vorbea, în cele din urmă a introdus în faptele politice neseriozitatea, ușurătatea și nesocotirea bunei-cuviințe, care au produs confuzie în toate lucrurile.

9 Încă de mult Alcibiades se ținea de atenieni, fiind un demagog nestăpînit, dar nu în același fel întotdeauna, ci așa cum se spune despre țara egiptenilor, că datorită naturii ei produc în același timp

„Multe droguri slăvite amestecate și multe amare",
[*Hom. Od.* 4.230.]

tot așa, firea lui Alcibiades, lăsîndu-se cu impetuozitate și strălucire mult în amîndouă direcțiile, a dat prilej la mari răscoliri. (2) De aceea Nicias, cînd încă nu se despărțise de Cleon, a avut prilejul să facă cetatea să pună cu totul capăt războiului și să-l stingă, dar tocmai cînd îndrumase lucrurile pe calea salvatoare, s-a dat la o parte, de vreme ce, în pornirea și impetuozitatea ambiției lui Alcibiades, a fost împins iarăși la război. (3) Faptele s-au petrecut astfel: Cei care atacau cu cea mai mare

violență pacea Eladei erau Cleon și Brasidas, a căror fire a dat-o la iveală războiul; a descoperit răutatea unuia și a împodobit virtutea celuilalt. Într-adevăr, unuia i-a oferit prilejul unor mari nedreptăți, iar celuilalt, prilejul normalei izbînzi. (4) Aceștia, deci, căzînd împreună într-o singură luptă lîngă Amphipolis[53], îndată Nicias a luat în primire pe spartani, care de mult tînjeau după pace, și pe atenieni, care nu mai aveau atîta curaj în război, și pe unii, și pe alții parcă descleștați, și întinzînd cu bunăvoință mîinile, a adus cele două cetăți la prietenie și, îndepărtînd pe ceilalți eleni de nenorociri, el însuși eliberat de griji, a oferit o fericire temeinică pentru anii imediat următori. (5) Astfel, pe cei bogați și mai bătrîni ca și pe mulțimea țăranilor de acolo îi aveau ca partizani ai păcii. Apoi, întîmpinînd, în particular, pe mulți dintre ceilalți și sfătuindu-i, i-au făcut mai neinteresați față de război și tot așa, dînd nădejdi spartanilor, îi chema și-i convingea să facă pace. (6) Aceștia credeau, și datorită cuviinței lui Nicias, și pentru că se îngrijea și se purta cu omenie față de spartanii capturați la Pylos, și care erau puși în lanțuri, făcîndu-le mai suportabilă nenorocirea. (7) Într-adevăr, între ei făcuseră și mai înainte un armistițiu de un an, în care, întîlnindu-se într-un loc și bucurîndu-se iarăși de securitate și de liniște, și putînd să meargă pe la rude și prieteni, doreau acum iarăși viața fără vărsări de sînge și fără război, ascultînd cu plăcere corurile care cîntau versul următor:

„Să zacă lancea și să fie cuprinsă de firul păianjenilor",

amintindu-și cu plăcere de cele ce spunea [*Eurip.*, frg. 369 N²] că pe cei care dorm în timp de pace nu-i scoală trîmbițele, ci cocoșii. (8) Luînd deci în rîs și bătîndu-și joc de cei care spuneau că este hotărît de destin ca războiul să dureze de trei ori cîte nouă ani, apoi ajungînd să vorbească despre toate lucrurile, au făcut pace, și toți erau de părere că se făcuse o îndepărtare hotărîtă de nenorociri și aveau în gură mereu pe Nicias, despre care spuneau că este un om plăcut de zei și că divinita-

tea i-a dat ca răsplată a evlaviei lui să fie eponimul celui mai mare și mai frumos dintre bunuri. (9) Căci, într-adevăr, ei au numit fapta aceasta „Pacea lui Nicias", precum și războiului îi spuneau „Războiul lui Pericles", pentru că Pericles părea că pentru motive mici, neînsemnate, aruncase pe elini în mari nenorociri, pe cînd Nicias i-a convins să uite de marile nenorociri și să devină prieteni. De aceea, pînă acum pacea aceea se numește „Pacea lui Nicias"[54].

10 Încheindu-se tratatul și prevăzîndu-se ca fiecare să restituie ținuturile și cetățile care le aveau unii de la alții ca și pe prizonieri, au tras la sorți care să dea cel dintîi, iar Nicias a cumpărat pe ascuns sorțul cu bani, încît cei dintîi să fie nevoiți să dea lacedemonienii. Acest lucru îl istorisește Teofrast[55]. (2) Dar, de vreme ce corintienii și beoțienii, nemulțumiți pentru cele ce se săvîrșiseră, se arătau gata să provoace la război prin învinuiri și critici, Nicias a convins pe atenieni și pe lacedemonieni că la tratatul de pace să adauge un tratat de alianță, ca o singură putere și ca un lanț, și să fie astăzi mai de temut pentru cei care-i vor părăsi și să devină mai puternici unii prin alții. (3) Făcîndu-se acestea, Alcibiades, care din fire nu era de loc făcut pentru pace, fiind supărat pe lacedemonieni că se țineau de Nicias și-i dădeau atenție, iar pe el îl treceau cu vederea și-l disprețuiau, s-a împotrivit păcii chiar de la început, totuși deși a luat poziție opusă păcii, nu a izbutit să facă nimic, dar mai pe urmă, văzînd că nici atenienilor nu prea le place de lacedemonieni și că-i înșeală, căci păreau că făcuseră alianță cu Beoția, mai ales că nu predaseră nici localitatea Panactos[56] și nici Amphipolis, a început să-i atace cu învinuiri și să atîțe poporul pentru ambele motive. (4) În cele din urmă, chemînd o solie din cetatea Argos, a încheiat o alianță cu atenienii, dar cînd au venit soli din Sparta cu depline puteri și cînd s-au prezentat în fața senatului, au dat impresia că au venit ca să încheie cu dreptate toate lucrurile. Alcibiades, temîndu-se ca nu cumva solii spartanilor să-și atragă poporul, pentru ace-

lași motiv a început să le submineze încrederea cu înșelăciuni și să le facă jurăminte că el va pune toate la cale, dacă ei nu vor recunoaște și nu vor declara că au venit cu depline puteri, sugerîndu-le că numai în acest fel se vor îndeplini cît mai multe din dorințele lor. (5) Solii spartanilor, fiind convinși, au trecut de la Nicias la Alcibiades, acesta i-a dus în fața poporului și, mai întîi, i-a întrebat dacă au venit cu depline puteri. Dar cum ei au spus că nu au venit cu depline puteri, Alcibiades, schimbîndu-se, împotriva așteptărilor, a început să ia ca martori sfatul pentru cele spuse și să îndemne poporul să nu mai dea ascultare și să nu mai aibă încredere în niște oameni care înșală atît de evident și care declară cînd unele, cînd altele, contrarii celor spuse, cu privire la aceleași lucruri. (6) Cum atenienii, în chip firesc, au început să se agite, iar Nicias nu mai putea să spună nimic, căci era țintuit de indignare și de surprindere, poporul îndată s-a îndreptat cu avînt către argieni, străduindu-se să atragă de partea lor și să-i facă aliați, dar pe Nicias l-a scos din încurcătură un cutremur, întîmplat în același timp, și care a împrăștiat adunarea. (7) A doua zi poporul s-a întrunit iarăși, iar Alcibiades, punînd la cale multe lucruri și ținînd lungi discursuri, i-a convins cu greu să-și țină promisiunile făcute argienilor, iar el a trimis la spartani cu făgăduială că toate vor ieși bine. (8) Plecînd la Sparta și intrînd în cetate, Nicias, în general, a fost cinstit ca un bărbat bun și binevoitor față de ei, dar n-a făcut nimic, ci fiind învins de cei care simpatizau pe beoțieni, s-a întors la Atena nu numai rușinat și în plin zvon de calomnii, dar chiar se și temea de atenieni, care se supăraseră și erau indignați că, fiind convinși de el, scăpaseră din mîini atîția bărbați valoroși. Într-adevăr, cei care fuseseră aduși de la Pylos făceau parte din primele familii de la Sparta și aveau prieteni și rude printre cei mai puternici. (9) Totuși, atenienii nu au săvîrșit din mînie nici un lucru mai grav față de Nicias, însă l-au ales pe Alcibiades strateg și, desprinzînd cetățile Mantineia și Eleia de lacedemonieni, au fă-

cut alianță cu cetatea Argos și au trimis pirați la Pylos, ca să jefuiască Laconia, și din aceste cauze au pornit iarăși la război.

11 Dușmănia dintre Nicias și Alcibiades atinsese culmea și se ajunsese la ostracism, pe care poporul obișnuia să-l facă la un oarecare interval, trimițînd în exil, pe zece ani, cu ajutorul ostraconului[57] pe unul dintre cetățenii deveniți suspecți din pricina prestigiului și a bogăției, mare zarvă a poporului și mare primejdie îi amenința pe amîndoi, așa că se așteptau ca și unul și celălalt să cadă în ostracism. (2) Într-adevăr, atenienii detestau viața lui Alcibiades și se temeau de îndrăzneala lui, așa cum se vede în cele ce am scris despre el, iar pe Nicias îl făcea de invidiat bogăția și felul său de viață, inaccesibil și nepopular, care părea straniu și oligarhic, ba mai mult încă, el împotrivindu-se dorințelor atenienilor și silindu-i împotriva voinței lor să facă ceea ce trebuie, era urît de ei.

(3) Apoi, ca să spunem într-un cuvînt, era o luptă a tinerilor, dornici de război, împotriva iubitorilor de pace, care erau mai bătrîni. Unii aveau să ostracizeze pe unul, iar ceilalți pe celălalt.

„Iar în dezbinare, și cel mai rău a avut parte de cinste".

Tot așa și atunci poporul, fiind împărțit în două, a oferit prilej de acțiune celor mai lași și mai răi cetățeni, printre care era și Hyperbolos, fiul lui Perithous, om care avea un curaj nestăpînit de nici o forță și care de la îndrăzneală ajunsese la forță, și devenise puternic, așa că din pricina faimei pe care o avea în cetate ajunsese să fie dezonoarea cetății. (4) Acesta, în vremea de atunci, socotindu-se în afară de ostracism, ca unul care merita mai mult să fie legat la stîlp, mai spera că de vor cădea în ostracism fie Nicias, fie Alcibiades, el va fi adversarul celui care va rămîne. Se vedea clar că se bucura de dezbinare și aținta poporul împotriva amîndurora. (5) Văzînd deci meschinăria lui, Nicias și Alcibiades s-au înțeles între ei în ascuns și, aducînd amîndouă facțiunile la un

loc și amestecîndu-le, au izbutit să facă să nu fie ostracizat nici unul dintre ei, ci Hyperbolos. (6) Ei bine, la început lucrul acesta i-a făcut poporului plăcere și l-a făcut să rîdă, dar apoi a început să se mînie, socotind că ostracismul a fost făcut de rîs tocmai pentru că fusese îndreptat împotriva unui om nevrednic, căci ei socoteau că pedeapsa există ca o faimă, socotind că ostracismul se potrivește mai mult cu Thucydides[58] și cu Aristides[59], și cu oameni de valoarea acestora; ostracizîndu-l pe Hyperbolos, i-a adus cinste și îngîmfare tocmai pentru faptul că din cauza răutății a reușit să sufere o pedeapsă rezervată celor mai de seamă bărbați, așa cum a spus și comicul Platon[60] despre el:

(7) „Desigur, a făcut lucruri demne de caracterul lui,
Dar nedemne pentru semnele de înfierare de pe pielea lui,
Că nu pentru aceasta a fost orînduit ostracismul".

(8) Și, culmea, Hyperbolos a fost ultimul ostracizat, după el n-a mai fost nimeni, iar primul ostracizat fusese Hipparchos, din demul Cholarges, din același neam cu tiranul Hipparchos. (9) Soarta este un lucru nejudecat și necuprins de gîndire. Astfel, dacă Nicias ar fi înfruntat primejdia ostracismului cu Alcibiades, sau ar fi fost învingător și ar fi condus în pace cetatea, izgonindu-l pe Alcibiades, sau ar fi fost învins și ar fi plecat el însuși din cetate, înaintea ultimului dezastru, și-ar fi păstrat renumele de cel mai bun comandant.

(10) Eu știu că Teofrast spune că Hyperbolos a fost ostracizat cînd era în dezbinare cu Phaiax, iar nu cînd Nicias era în ceartă cu Alcibiades, dar cei mai mulți așa scriu.

12 Dar tocmai cînd erau prezenți solii cetăților Egesta și Leontini și încercau să convingă pe atenieni să pornească armata în Sicilia, Nicias, opunîndu-se, a fost învins în adunare de ambițiosul Alcibiades[61]. Chiar mai înainte de a se ține adunarea poporului, Alcibiades stăpînea poporul mai înainte corupt de nădejdi și de vorbe

amăgitoare, astfel că și tinerii în palestre și bătrînii în ateliere și în hemicicluri[62], șezînd, făceau harta Siciliei și discutau despre clima și marea din jurul Siciliei, despre porturi și despre localități situate în Sicilia spre Libia. (2) Căci atenienii făceau din Sicilia nu răsplata războiului, ci punctul de plecare, la gîndul că de aici vor lupta împotriva cartaginezilor și vor stăpîni, în același timp, Libia și marea dinăuntrul coloanelor lui Hercules[63]. (3) Cînd au pornit deci la acțiune, Nicias, împotrivindu-se, nu a găsit nici mulți și nici puternici tovarăși de luptă. Căci cei bogați se temeau să nu pară că fug de leiturgii[64] și de trierarhii[65], ședeau liniștiți, împotriva convingerii lor. (4) Dar Nicias nu se dădea bătut și nici nu renunța la luptă, ci, după ce atenienii au votat războiul și l-au ales pe el primul strateg, împreună cu Alcibiades și cu Lamachos, s-a ținut iarăși adunarea poporului, iar Nicias, ridicîndu-se în picioare, a încercat să-i îndepărteze de la hotărîre și-și exprima clar convingerile, apoi terminîndu-și cuvîntarea, l-a acuzat pe Alcibiades că împinge cetatea la o primejdie grea, peste mare, din motive de ambiții și cîștiguri personale. (5) Dar Nicias nu a izbutit să facă nimic. Într-adevăr, datorită experienței sale, și avînd faimă că este mai îndemînatic, se credea că va fi o pîrghie de securitate, de vreme ce temerea lui va constitui un dizolvant pentru îndrăzneala lui Alcibiades și pentru înflăcărarea lui Lamachos. Prin aceasta, el a făcut și mai puternică alegerea sa. (6) Într-adevăr, ridicîndu-se în adunare, Demostratos, unul dintre aceia care atîțau pe atenieni la război, a spus că Nicias să înceteze de a mai aduce pretexte și, dînd un decret în care se prevedea ca toți aceștia să fie comandanți cu depline puteri și aici și acolo, deliberînd și acționînd, a convins poporul să voteze.

13 Desigur, se spune că multe lucruri arătate de către prezicători lor se opuneau expediției. Dar Alcibiades, cu alți prezicători, a scos, din anumite profeții mai vechi, una care spunea că atenienii vor dobîndi o mare faimă în Sicilia. (2) Anumiți prezicători au venit, aducînd un

oracol de la Zeul Ammon, care zicea că atenienii vor cuceri toată Siracuza, dar temîndu-se să înfrunte contrariul, îl ascundeau. (3) Totuși, nu i-a întors de la hotărîrea lor nici cele amintite mai înainte, care constituiau semne evidente, anume întîmplarea cu Hermele, care toate, într-o singură noapte, au fost mutilate, afară de una, numită a lui Andocides, o ofrandă a tribului Aigeis, care se afla în fața casei lui Andocides și care fusese făcută în jurul altarului celor 12 zei. (4) Însă, un om, sărind deodată împotriva acesteia, apoi înconjurînd-o, i-a tăiat cu o piatră partea rușinoasă. (5) La Delfi a înălțat o statuie de aur a zeiței Pallas, care stătea pe un finic de bronz; era o ofrandă făcută de cetate pentru victoriile repurtate împotriva mezilor. Această ofrandă o băteau cu ciocurile în timpul zilei corbii, zburînd pe acolo, au ciugulit-o și au dat jos fructul finicului, care era de aur. (6) Unii ziceau că acestea sînt plăsmuirile preoților de la Delfi, care fuseseră mituiți de siracuzani. Dar deoarece un oracol îndemna pe atenieni să aducă din cetatea Clazomenai pe preoteasa Atenei, au chemat de acolo femeia, pe preoteasa care se numea Hesychia. După cît se părea, îndemnul divinității către cetate era ca în prezent să se păstreze liniștea. (7) Apoi, fie că toate aceste preziceri îi inspirau teamă, fie că îi era frică de expediție, luîndu-se după mintea lui de om — astrologul Meton — căci acesta era pus în fruntea unei instituții publice, s-a prefăcut că înnebunise, și-și dărîmă casa. (8) Unii spun că nu se prefăcea nebun, ci că în timpul nopții, dînd foc casei, s-a prezentat în adunare umil și a rugat pe cetățeni ca în fața acestei nenorociri să-l scutească de expediție pe fiul său, care avea să plutească în Sicilia ca trierarh. (9) Chiar pe Socrates filozoful, divinitatea, așa cum obișnuia, folosindu-se de simboluri, l-a înștiințat că expediția navală va aduce cetatea la dezastru. Socrates a spus acest lucru cunoscuților și prietenilor, iar cuvîntul acesta a răzbătut printre mulți. (10) Pe mulți i-au tulburat și faptele întîmplate în zilele cînd aveau să pornească expediția. (11) Astfel, femeile, țineau atunci sărbătoarea lui Adonis[66], așa că în multe părți ale cetății

zăceau statuile reprezentînd pe Adonis, pe care femeile le înmormîntau și le jeluaiu. Cei care dădeau un sens acestor fapte erau neliniștiți și se temeau ca nu cumva să aibă legătură cu pregătirea cu armată, care tocmai cînd avea atîta strălucire și vigoare să se veștejească.

14 Într-adevăr, faptul că Nicias s-a opus expediției care fusese votată și că nu fusese excitat nici stimulat de nici o nădejde, și nici atras de măreția comandamentului și nu-și schimbase părerea, era dovada unui om cuviincios și înțelept. (2) Dar după ce Nicias n-a izbutit nici cînd a încercat să îndepărteze poporul de la război și nici cînd s-a rugat să-l scoată de la comandament, ci aproape blestemîndu-l, poporul l-a pus cu sila strateg în fruntea armatei. Nu mai era nici timp de multă gîndire și zăbavă, așa că el, întocmai ca un copil, privea în urmă de pe corabie și, neputînd aproape nici să mai gîndească, revenea mereu cu gîndul asupra treburilor la care reflecta, încît a slăbit și curajul colegilor săi și a pierdut și timpul cel mai favorabil de a acționa. Nicias trebuia să atace îndată pe dușmani și, presîndu-i, să-și încerce norocul în lupte.
(3) Cînd Lamachos a propus să se plutească direct spre Siracuza și să se dea imediat o luptă lîngă cetate, iar Alcibiades — să se desprindă cetățile de Siracuza și după aceea să se pornească împotriva siracuzanilor, Nicias, susținînd contrariul, i-a îndemnat să plutească în liniște pe lîngă Sicilia, să-și arate armele și triremele și după aceea să plutească înapoi la Atena, apoi să lase puține forțe egestanilor; după aceea, a schimbat părerea colegilor săi și le-a micșorat curajul. (4) Și nu după mult timp, cînd atenienii au chemat pe Alcibiades la judecată, Nicias, rămînînd numai cu numele al doilea comandant, dar cu puterea fiind primul, nu a încetat de a ședea și de a pluti pe lîngă Sicilia și de a se sfătui, mai înainte de a se slăbi nădejdea colegilor săi și de a se destrăma teama și frica dușmanilor, pe care le-o inspirase vederea forțelor ateniene.

(5) Cînd încă Alcibiades era de față, plutind cu 60 de corăbii contra Siracuzei, pe unele le-au ținut în afară deasupra portului, punîndu-le în ordine, iar zece dintre ele le-au introdus înăuntrul întăriturii, pentru ca să spioneze și să cheme și pe leontini la înțelegere printr-un crainic. (6) Acestea capturează o corabie dușmană care ducea sanide[67], în care se înscriseseră, pe triburi, siracuzanii. Acestea se aflau în afara cetății, în templul lui Zeus Olimpianul, unde fuseseră trimise pentru cercetarea și catalogarea celor de vîrsta armelor. (7) Deci cînd acestea au fost capturate de atenieni și duse la comandanți, și cînd așa s-a văzut mulțimea numelor celor în stare să poarte armele, prezicătorii s-au întristat, temîndu-se ca nu cumva să se împlinească aici cele spuse de oracol, care spunea că atenienii vor lua toată Siracuza. Totuși, alții spun că de fapt acest lucru li se întîmplase atenienilor în timpul în care Callippos Atenianul ucisese pe Dion și pusese stăpînire pe Siracuza.

15 Puțin mai tîrziu, după ce Alcibiades, a navigat din Sicilia, întreaga putere a avut-o Nicias. Lamachos era curajos și drept și nu-și cruța viața, chiar în timpul luptelor corp la corp, dar era atît de sărac și de lipsit, încît în fiecare expediție cerea atenienilor puțini bani pentru haine și pentru sandale. (2) Însă prestigiul lui Nicias era mare și din alte motive, dar și din pricina bogăției, și a gloriei. Se zice că o dată, în timpul unei strategii, pe cînd comandanții se sfătuiau împreună asupra unei probleme, Nicias a îndemnat pe poetul Sofocle să-și spună părerea întîi ca fiind cel mai bătrîn dintre comandanți. Sofocle a zis: „Eu sînt cel mai vechi, iar tu cel mai venerabil". (3) Tot așa și atunci, avînd în subordinea sa pe Lamachos, care era cel mai bun strateg, și folosindu-se cu atenție și cu grijă de puterea pe care o avea el, cel dintîi, plutind cît mai departe de dușmani, înconjurînd Sicilia, le-a dat curaj, apoi atacînd mica cetate Hybla[68], și-a pierdut orice urmă de prestigiu și de-oarece s-a retras înainte de a o cuceri. (4) Și, în cele din urmă, s-a retras la Catana fără să facă altceva nimic

decît să supună Hyccara[69], o localitate barbară, de unde se spune că ar fi adus în Pelopones, printre prizonieri, și pe hetaira Lais[70], pe cînd era copilă.

16 După ce a trecut vara, a fost informat că siracuzanii prinseseră cei dintîi curaj și că se îndreptau către atenieni, iar călăreții, înaintînd cu îndrăzneală spre tabăra lui, întrebau dacă au venit să facă colonie cu catanienii[71] sau să colonizeze pe leontini[72].
(2) Nicias cu greu a pornit cu corăbiile spre Siracuza. Și, voind să-și așeze armata fără teamă și în liniște, a trimis un om din Catana ca să îndemne pe siracuzani, dacă vor, să pună mîna pe lagărul golit de oameni și pe armele atenienilor, apoi să se prezinte într-o anumită zi cu toată armata la Catana, pentru că atenienii sînt foarte ocupați cu foarte multe treburi în cetate, că a auzit că prietenii siracuzanilor, cînd vor afla că aceia se apropie, vor pune mîna pe porți și vor da foc și depozitului de corăbii; că sînt foarte mulți care s-au și răsculat deja și așteaptă sosirea lor. (3) Această stratagemă a pus-o foarte bine la cale Nicias în legătură cu Sicilia. Într-adevăr, scoțînd pe toți dușmanii cu toată armata și golind în acest fel cetatea de oameni, el însuși a pornit din Catana, a pus mîna pe porturi, a ocupat un loc pentru lagăr, de unde nădăjduia că vor fi foarte puțini vătămați de dușmanii rămași, că va avea curajul să poarte război fără piedică. (4) După ce siracuzanii s-au întors din Catana, s-au rînduit în linie de bătaie înaintea cetății, iar Nicias, aducînd în grabă pe atenieni, i-a trimis în luptă. (5) Dar n-a ucis mulți dușmani, deoarece călăreții constituiau o piedică pentru urmărire, însă distrugînd și tăind punțile rîului, a oferit lui Hermocrates prilejul să încurajeze pe siracuzani. Hermocrates zicea că Nicias este ridicol, pentru că nu luptă ca un strateg, ca și cînd n-a venit pe mare la luptă. (6) Totuși Nicias a vîrît teamă și spaimă grea în siracuzani, încît pe lîngă cei cincisprezece comandanți, care erau atunci, a mai ales încă trei, cărora poporul le-a dat încredere, cu jurămînt că-i vor lăsa să comande cu depline puteri. (7) Olimpilionul[73] aflîndu-se

aproape, atenienii au pornit să-l cucerească, căci în el se aflau multe ofrande de aur și de argint. Dar Nicias a zăbovit cu totdinadinsul și s-a făcut că nu vede cum o gardă a siracuzanilor intră înăuntru, socotind că dacă ostașii vor răpi banii din templu, nu va fi de folos comunității, în schimb numai el singur va purta vina faptei nelegiuite. (8) Neexploatînd cu nimic răsunătoarea lui victorie, după ce au trecut puține zile, s-a retras la Naxos[74] și aci a petrecut iarna, cheltuind mulți bani pentru o armată așa de mare și ducînd unele tratative cu sicelii[75], care trecuseră de partea lui, astfel că siracuzanii iarăși au prins curaj și au pornit spre Catana, au jefuit ținutul și au dat foc taberei atenienilor.
(9) Toți acuzau pe Nicias de aceste întîmplări, de vreme ce pierduse momentul favorabil, pentru că se tot socotea, șovăia și se păzea. Într-adevăr, nimeni n-ar fi putut acuza pe Nicias pentru fapte, căci cînd pornea, era energic și activ, dar era șovăitor și necutezător pînă pornea.

17 Cum, deci, îndată ce a pornit iarăși armata spre Siracuza, a condus-o în așa fel și a atacat cu atîta ascuțime și siguranță, încît n-a fost văzut nici cînd a acostat cu corăbiile la Thapsus[76], nici cînd a debarcat acolo; apoi a pornit mai departe, ocupînd Epipolai[77] și punînd și mîna pe detașamentele care săriseră în ajutor, a ucis din ei 300 de soldați și a respins chiar și cavaleria dușmanilor, care părea de neînfrînt. (2) Dar ceea ce a impresionat mai presus de orice chiar și pe sicilieni și a insuflat grecilor neîncrederea a fost faptul că în puțin timp a înconjurat cu ziduri Siracuza, o cetate tot așa de mare ca și Atena, dar foarte greu accesibilă din cauza accidentelor terenului, a mării, care era vecină, a mlaștinilor care o înconjurau, și că a tras un zid atît de mare în jurul ei.
(3) Totuși, puțin a lipsit ca să ducă la bun sfîrșit toată lucrarea un om care nu era sănătos și care se forța pe sine cu atîtea griji, deoarece suferea de nefrită, boală pe seama căreia trebuie pusă vina că Nicias n-a dus unele acțiuni la bun sfîrșit. Eu admir sîrguința comandantului

și vitejia soldaților în izbînzile pe care le-au avut. (4) Euripides, descriind, după înfrîngerea lor, pieirea, a scris un cîntec de înmormîntare:

„Acești bărbați au învins pe siracuzani în opt lupte,
Cînd favoarea zeilor era egală pentru amîndoi".

Dar nu numai opt victorii, dar mai multe s-ar putea găsi că repurtase el asupra siracuzanilor mai înainte de a le veni atenienilor o împotrivire de la zei sau de la o întîmplare, deși ei erau cei care dispuneau de o mare putere.

18 Deci Nicias era de față la cele mai multe acțiuni, forțîndu-și corpul, deoarece slăbiciunea lui a atins culmea — Nicias zăcea înăuntrul întăriturii însoțit de cîțiva sclavi, iar armata o conducea Lamachos, care dădea lupte cu siracuzanii. Aceștia, la rîndul lor, ridicau și ei un zid din cetate contra zidurilor atenienilor, care avea să împiedice, prin mijloc, înconjurarea Siracuzei cu zid. (2) Atenienii, fiind îmbărbătați de victorie, s-au năpustit cam în dezordine să urmărească pe dușmani, iar Lamachos, rămas singur, a rezistat atacului călăreților siracuzani, care se năpusteau asupra lui. (3) Cel dintîi dintre ei era Callicrates, un bărbat războinic și plin de avînt. Lamachos, fiind provocat, s-a oprit și a început cu el corp la corp o luptă, și cel dintîi primind o lovitură, apoi dînd și căzînd împreună, au murit amîndoi. (4) Siracuzanii i-au luat corpul și l-au dus împreună cu armele, iar după aceea s-au năpustit în marș forțat spre zidurile atenienilor, înăuntrul aflîndu-se Nicias, fără ajutoare. (5) Totuși, de nevoie, Nicias s-a ridicat și, văzînd primejdia, a poruncit celor care erau în jurul său să ia lemnele care zăceau aruncate înaintea zidurilor pentru mașini și mașinile înseși, și să le dea foc. (6) Acest fapt a oprit pe siracuzani, a salvat pe Nicias, zidurile și banii atenienilor. Într-adevăr, siracuzanii văzînd flăcări mari înălțîndu-se între ei și întăritură, s-au întors. (7) În urma acestei întîmplări, a rămas comandant singur Nicias, dar avea mari speranțe, deoarece și cetățile celelalte se desprinseseră de siracuzani și veneau din multe părți în tabără corăbii cu grîu; așa se întîmplă cînd toate merg bine. (8) Ba chiar primise din partea siracuzanilor unele vești pentru împăcare, pentru că nu mai sperau să păstreze cetatea. (9) Tocmai atunci Gylippos, venindu-le în ajutor pe mare din Lacedemonia, cînd a aflat, în timpul plutirii, despre înconjurarea cu ziduri și strîmtorile siracuzanilor, a făcut restul drumului pe mare, crezînd că Sicilia fusese ocupată, dar cu intenția de a păstră numai cetățile pentru italici, în cazul cînd mai putea să facă și asta. (10) Circula tot mai serios zvonul că atenienii sînt stăpîni peste tot și că au un comandant de neînfrînt, datorită norocului și prudenței sale. (11) Iar Nicias, îndată prinzînd curaj el însuși și chiar împotriva firii sale, din pricina izbînzii și șanșei de față și socotind — datorită celor din Siracuza, care duceau convorbiri în ascuns cu el, spunîndu-i prin trimiși că doar cetatea nu este predată —, n-a mai dat atenție faptului că Gylippos venea pe mare și n-a mai făcut o pază cum trebuia. Gylippos însă, fiind cu totul privit de sus și disprețuit, a trecut neobservat de Nicias cînd a intrat prin strîmtoare, și acostînd cît mai departe de Siracuza, a strîns multă armată, deși siracuzanii nu știau că este aproape, căci nici nu se așteptau să vină. (12) Din cauza aceasta, li se și anunțase o ședință a adunării în legătură cu înțelegerile cu Nicias și unii chiar porniseră, socotind că înțelegerile trebuie să se încheie înainte ca cetatea să fie înconjurată din toate părțile de ziduri. Căci, într-adevăr, mai rămăsese neterminată o foarte mică bucată de zid și aceasta avea pregătirea, dar chiar pentru terminarea acestei părți materialul necesar se afla adus acolo.

19 Cînd acest punct era în primejdie, sosește Gongylos din Corint, cu o triremă, și cînd toți au dat năvală spre el, cum era și firesc, le-a spus că va veni îndată Gylippos însoțit de alte corăbii, ca să le dea ajutor. (2) Cum ei încă nu dădeau crezare temeinică lui Gongylos, a venit un sol de la Gylippos, care cerea să-l întîmpine. Siracuzanii, prinzînd curaj, au început să se înarmeze,

și îndată a apărut Gylippos pe drum, cu armata în ordine de bătaie, împotriva atenienilor. (3) Apoi cum Nicias a așezat și el ostași împotriva lui, Gylippos, îndreptînd armele spre atenieni, a trimis un crainic să spună că le asigură atenienilor viața, dacă pleacă din Sicilia. (4) Nicias a socotit că e bine să nu dea nici un răspuns, dar niște ostași întrebau rîzînd dacă din pricina prezenței unei bărbi și a unui toiag spartan situația siracuzanilor a devenit dintr-o dată așa de puternică, încît pot să-și permită să disprețuiască pe atenieni care, cînd au avut în lanțuri 300 de spartani, cu mult mai curajoși și mai bărboși decît Gylippos, i-au predat lacedemonienilor. (5) Timaios zice că nici sicilienii n-au dat mare importanță lui Gylippos, cunoscînd apoi răutatea și meschinăria lui, dar cînd l-au văzut prima dată, au rîs mai întîi de barbă și de chică. Apoi, zice el, cînd s-a arătat Gylippos ca o bufniță, mulți au început să zboare spre el, ca să lupte alături de el. (6) Cuvintele acestea din urmă sînt mai adevărate decît cele de mai înainte, căci într-adevăr, oamenii, văzînd în toiag și în barbă simbolul și faima Spartei, s-au ridicat la arme. Că fapta întreagă a fost a lui, o spune nu numai Thucydides, dar și Philistos, un siracuzan, care a fost martorul ocular al acestor fapte. (7) Atenienii, ieșind învingători în prima luptă cu siracuzanii, au ucis cîțiva, și pe Gongylos, corintianul, dar în ziua următoare a arătat Gylippos ce înseamnă experiența. (8) În adevăr, el nu s-a folosit atît de mult de arme, de cai și de terenuri, ci schimbînd ordinea de bătaie, a învins pe atenieni, care au fugit spre lagăr; apoi, oprind pe siracuzani la pietrele pe care le adunaseră atenienii, cu materialul găsit a tăiat zidul de încercuire al atenienilor, încît acum ei, chiar dacă ar fi fost învingători, nu mai aveau nimic. (9) După aceea, siracuzanii, prinzînd curaj, s-au îmbarcat pe corăbii și, pornind la atac cu cavaleria și cu acoliții lor, au ucis mulți atenieni. (10) Apoi Gylippos, dînd tîrcoale cetăților siciliene, le-a atîțat și le-a răsculat pe toate, căci îi dădeau ascultare cu tot curajul și-l primeau cu avînt, astfel că Nicias iarăși și-a întors gîndul la primele lui raționamente și, descurajat fiind și

reflectînd la schimbarea situației, a scris atenienilor, îndemnîndu-i să-i trimită altă armată sau să o retragă și pe aceasta din Sicilia, iar pentru sine cerînd desărcinarea de comandă, din pricina bolii.

20 Atenienii, chiar mai înainte porniseră să trimită o altă armată în Sicilia, dar datorită invidiei fruntașilor, care erau tulburați din cauza norocului lui Nicias, provocau multe amînări. Atunci însă s-au grăbit să trimită armata. (2) Chiar Demosthenes era pe punctul de a porni cu o mare armată pe mare, după terminarea iernii, iar Eurymedon a pornit cu armată chiar în timpul iernii, ducînd bani și proclamînd ca comandanți pe colegii lui Nicias, care erau acolo în expediție, pe Euthydemos și pe Menandros. (3) În acest timp, Nicias, pornind la atac, și pe uscat, și pe mare pe neașteptate, a fost înfrînt la început în lupta navală, totuși a scos din luptă și a scufundat multe corăbii dușmane. Gylippos nu s-a grăbit să sară în ajutor, împotriva armatei pedestre, ci atacînd pe neașteptate, a cucerit Plemmyrion[78], în care se aflau multe echipamente marinărești și mulți bani puși deoparte; a pus mîna pe toate, a ucis mulți oameni și a luat și prizonieri. Dar cel mai important lucru a fost că Nicias nu a putut să se mai aprovizioneze tot așa de ușor. Într-adevăr, aprovizionarea se făcea ușor și repede pe lîngă Plemmyrion, cînd atenienii erau victorioși, dar după ce au fost înfrînți, se făcea greu și cu lupte împotriva dușmanilor, care-și aveau corăbiile aici. (4) Chiar și flota se părea că fusese înfrîntă de către siracuzani nu datorită forței, ci din cauza dezordinii din timpul urmăririi. Siracuzanii, deci, se pregăteau să repurteze o altă victorie și mai strălucită. (5) Dar Nicias nu voia să dea lupta navală, ci socotind că este dovada unei mari lipse de inteligență ca atunci cînd alături de ei vine, pe mare, o flotă atît de puternică și o forță militară proaspătă, pe care o aducea Demosthenes în grabă, el să dea lupta, fără putere, cu armată puțină și neinstruită. (6) Ostașii lui Menandros și a lui Euthydemos, care-și luaseră de curînd comanda în primire, aveau o ambiție și un zel

față de amîndoi comandanți, ei doreau ca să i-o ia înaintea lui Demosthenes, făcînd o faptă strălucită, și să-l întreacă pe Nicias. (7) Pretextul era gloria cetății, pe care ziceau că o vor ruina și o vor dezrădăcina cu totul, dacă se vor teme de atacurile navale ale siracuzanilor, așa că au pornit cu forța lupta navală. Și fiind surprinși printr-o viclenie de către Ariston, un corintian, cîrmaciul corintienilor care, după cum spune Thucydides[79], cunoștea obiceiurile în legătură cu prînzul, în grabă au fost înfrînți și au pierdut mulți oameni. Descurajarea l-a copleșit pe Nicias, care suferea și din pricina conducerii unice pe care o exercitase, și fiindcă eșuase apoi din pricina colegilor de comandă.

21 În acest timp, Demosthenes cu armata se arăta foarte strălucitor deasupra limanurilor și foarte înfricoșător pentru dușmani, ducînd șaptezeci și trei de corăbii, cinci mii de hopliți și nu mai puțin de trei mii de sulițași, arcași și prăștiași, și care se pregătiseră în chip teatral ca să impresioneze pe dușmani prin podoabele armelor, prin semnele corăbiilor și prin mulțimea celeuștilor și flautiștilor. (2) Iarăși deci siracuzanii, cum e firesc, au fost cuprinși de mare teamă, căci se gîndeau că nu ajunseseră la nici un sfîrșit și nici la încetarea războiului, ci mereu se aflau în suferință și se vedeau distruși în zadar. (3) Pe Nicias nu l-a bucurat mult timp prezența armatei, căci de îndată ce a intrat în discuții cu Demosthenes, acesta susținea să atace de îndată pe dușmani și, dînd lupta cît mai grabnic, să se avînte în primejdii pentru lupta hotărîtoare, să cucerească Siracuza sau să se întoarcă acasă. Nicias, temîndu-se și, în același timp, admirîndu-i avîntul și curajul, îl ruga să nu întreprindă nimic la desperare și fără cugetare. (4) El spunea că zăbava acționează împotriva dușmanilor, care nu mai aveau bani și ai căror aliați nu aveau să rămînă multă vreme cu ei, așa că dacă vor fi măcinați de încurcături, o să se întoarcă iarăși repede spre el cu propuneri de înțelegere, ca mai înainte. (5) Și erau, într-adevăr, nu puțini oameni în Siracuza care duceau discuții în ascuns

cu Nicias și-l îndemnau să rămînă pe loc, arătînd că și acuma sînt pînă peste cap copleșiți de nevoi din cauza războiului și-l învinuiau pe Gylippos, spunînd că dacă nevoile se vor mai prelungi încă, vor renunța cu totul la război. (6) Nicias spunea unele lucruri în enigme, iar pe altele nu voia să le dea pe față, și în acest fel a lăsat colegilor săi impresia că îi este frică, spunînd că iarăși au pus stăpînire pe el zăbava, șovăirea și acribologiile[80], discuțiile prelungite, datorită cărora pierduse momentul favorabil, pentru că nu atacase îndată pe dușmani, ci fusese zăbavnic și disprețuit; s-au dat de partea lui Demosthenes, iar Nicias a fost cu greu de acord cu ei, de nevoie. (7) În acest fel, Demosthenes, luînd armata pedestră, a atacat noaptea Epipolai și, luînd-o înaintea dușmanilor înainte de a prinde de veste, pe unii i-a ucis, iar pe alții, care rezistau, i-a respins, și învingător, nu a rămas pe loc, ci a mers mai departe, pînă cînd a dat de beoțieni. (8) În adevăr, aceștia, cei dintîi, strîngîndu-și rîndurile și dînd împreună năvală împotriva atenienilor, au pornit strigînd și cu sulițele îndreptate spre dușmani, dintre care pe mulți i-au doborît acolo. Și în toată armata ateniană s-a produs panică și tulburare, încît cei victorioși se întîlneau cu cei care fugeau, iar cei care atacau și se năpusteau asupra lor erau izbiți de cei care fugeau; în felul acesta, se împiedicau pe ei singuri, socotind că urmăresc pe cei care fug și tratînd pe prieteni ca pe dușmani. (9) Era în același loc un amestec dezordonat de teamă, necunoaștere și nesiguranță, pe o noapte care nu oferea nici un întuneric adînc, dar nici o lumină clară, ci se arăta așa cum este firesc, cînd luna lunecă spre apus și umbrește pămîntul; și din cauza multor arme și corpuri în mișcare, cărora le proiecta umbra în lumina ei nesigură, din cauza luminii, care nu învăluia chipul dușmanilor, îi făcea să fie bănuitori și față de ai lor; această situație a scufundat pe atenieni în înfricoșătoare încurcături și situații neprevăzute. (10) S-a mai întîmplat ca atenienii să aibă și luna în spate. De aceea, ei înșiși își făceau umbră și își descopereau mulțimea și strălucirea armelor, iar pe dușmani strălucirea scutu-

rilor în lumina lunii îi făcea să apară și mai mulți, și mai strălucitori. (11) În cele din urmă, dușmanii atacîndu-i din toate părțile, cînd au cedat, unii au fost uciși de dușmani, alții s-au ucis între ei și, în fine, alții au alunecat în prăpastie; pe cei care se împrăștiaseră și rătăceau, cînd s-a făcut ziuă, călăreții i-au prins și i-au ucis. Au fost cam la două mii de morți, iar dintre supraviețuitori s-au salvat puțini, împreună cu armele.

22 Nicias deci, fiind decepționat de dezastrul la care se aștepta, a început să învinuiască graba lui Demosthenes, iar acesta, apărîndu-se, făcea planul să plece de acolo cît mai în grabă, zicînd că nu le va mai veni nici o altă armată și nici nu va putea să înfrîngă pe dușmani cu cea rămasă. De vreme ce, zicea el, chiar dacă ar fi fost învingători, trebuiau să se mute de acolo și să fugă de acel loc, pentru că, așa cum erau informați, locul acela este neprielnic și molipsitor pentru tabără, și cum văd aici, este fatal și din cauza anotimpului. (2) Căci era începutul toamnei, și mulți erau slăbiți, și toți erau descurajați. Lui Nicias îi venea greu cînd auzea de fugă și de plutirea spre patrie, nu atît fiindcă se temea de siracuzani, cît mai ales de atenieni, de procesele și de calomniile lor. (3) A spus că acolo el nu se așteaptă la nici un lucru grozav, iar dacă s-ar întîmpla să moară, preferă să aibă moartea venită de la dușmani decît de la concetățeni, fără să gîndească la urmări asemănătoare cu acelea pe care le-a spus mai tîrziu Leon din Bizantion către concetățenii lui, zicînd: „Prefer să mor de mîna voastră decît cu voi". A adăugat că în privința locului și ținutului în care-și vor muta tabăra, se vor sfătui în liniște. (4) Zicînd el acestea, Demosthenes, care nu avusese noroc nici cu prima lui părere, a încetat de a-l mai sili, iar celorlalți le-au oferit pe Nicias, care se aștepta, și credea că va trebui să lupte cu curaj cu cei dinăuntru pentru retragere. De aceea s-au și înțeles. (5) Cum însă le-a venit altă armată siracuzanilor, iar pe atenieni îi cuprindea și

mai mult boala, acum și Nicias fiind de părere să-și mute tabăra, a dat de veste soldaților să fie gata pentru retragerea pe mare.

23 Cînd toate aceste pregătiri erau gata și nimeni dintre dușmani nu stătea de strajă, deoarece nu se așteptau la un atac, luna a suferit o eclipsă, și acest fapt a insuflat o mare teamă lui Nicias și celor care, din neștiință sau teamă de divinitate, erau înfricoșați de astfel de fenomene. (2) Într-adevăr, ei își mai făceau o idee despre întunecarea soarelui în a treizecea zi a lunii și oarecum socoteau că provine din cauza lunii, dar nu puteau pricepe ușor ce se întîmplă cu luna și cum deodată, din plină cum este, își pierde lumina și capătă diferite culori, și de aceea socoteau că este un fenomen ciudat și un semn trimis de divinitate înaintea unor nenorociri și a unor mari evenimente. (3) Într-adevăr, Anaxagoras[81], care cel dintîi făcuse în scris cea mai clară și mai curajoasă teorie dintre toate cîte se făcuseră cu privire la strălucirea și întunecarea lunii, nu era vechi și nici teoria lui nu devenise celebră, ci era încă tainică și circula printre cîțiva oameni, care o împărtășeau cu teamă și numai pe încredere. (4) Căci atenienii nu puteau să sufere pe așa-numiții fizici[82] și meteoroleshi[83], cum le ziceau atunci, de vreme ce reduceau divinitatea la niște cauze irațională, și la niște puteri neprevăzute, și la patimi forțate. De aceea și Protagoras[84] a fost dat în judecată, iar pe Anaxagoras, care fusese întemnițat, cu greu l-a scăpat Pericles, și chiar Socrates[85] însuși, care nu avea nimic de-a face cu astfel de preocupări, totuși a murit din cauza filozofiei. (5) Tîrziu, gloria lui Plato[86], care strălucea puternic, din cauza felului său de viață, supunînd necesitățile din natură unor principii divine și mai puternice (decît omul), a destrămat învinuirile care se aduceau acestor teorii și a deschis calea acestor învățături pentru toată lumea. (6) Prietenul lui Plato, numit Dio[87] deși s-a produs o eclipsă de lună cînd era gata să ridice ancora la Zacynthos, ca să navigheze la Dionysos, nu s-a tulburat de loc și a pornit, și ocupînd Siracuza, a alungat

pe tiran. (7) Atunci Nicias nu avea cu sine nici un tălmăcitor cu experienţă, căci prietenul său Stilbides[88], care-i micşorase cu mult teama de zei, murise cu puţin mai înainte. (8) Semnul, după cum spune Philochoros[89], nu era rău pentru cei care fugeau, ba chiar era foarte favorabil, căci faptele făcute cu teamă au nevoie să fie ascunse, iar lumina (9) le este duşmană, mai ales că ei cercetaseră soarele şi luna timp de trei zile, cum zice Autocleides[90] în exegetice. Dar Nicias i-a convins să aştepte o altă perioadă a lunii[91], la gîndul că nu avea s-o vadă imediat purificată, deoarece trecuse de locul întunecat şi înconjurat de pămînt.

24 Nicias, renunţînd aproape cu totul să se mai ocupe de celelalte lucruri, aducea sacrificii zeilor şi asculta explicarea semnelor de către tălmaci, pînă cînd au venit duşmanii şi i-au atacat; cu pedestrimea le atacau zidurile şi tabăra, iar cu corăbiile le încercuiau portul. Duşmanii nu se îmbarcau numai ei pe trireme, dar îmbarcau şi pe sclavi pe bărcile de pescari, şi plutind, provocau pe atenieni la luptă şi-i disprețuiau, batjocorindu-i. (2) Pe unul dintre ei, numit Heracleides[92], fiul unor părinţi cu vază, l-a capturat o corabie ateniană, cînd se avînta pe o barcă. Pollichos[93], unchiul său, temîndu-se să nu i se întîmple ceva, a pornit împotriva navei ateniene cu cele zece trireme pe care le comanda. (3) Dar şi ceilalţi, temîndu-se să nu i se întîmple ceva rău lui Pollichos, au pornit în larg şi, dîndu-se o luptă grea, au ieşit biruitori siracuzanii, şi au ucis pe Eurymedon[94], împreună cu mulţi ostaşi. (4) Nu mai era deci de suportat pentru atenieni să mai rămînă, ci au început să strige împotriva comandanţilor, cerîndu-le să-i ducă pe jos. Căci şi siracuzanii, îndată după victorie, fortificaseră şi închiseseră intrarea în port. (5) Dar Nicias nu se lăsa convins, căci era primejdios să părăsească multe holcade[95] şi aproape două sute de trireme. Îmbarcînd deci pe cei mai buni pedestraşi şi pe cei mai vînjoşi arcaşi, au echipat o sută zece trireme, căci celelalte erau lipsite de vîsle. (6) Cealaltă mulţime Nicias a rînduit-o pe ţărmul mării şi a părăsit tabăra şi marile fortificaţii care duceau pînă la Heracleion[96]. În acest fel, deşi siracuzanii nu făcuseră obişnuitul sacrificiu lui Heracles, l-au adus atunci preoţii şi strategii, cînd se îmbarcau, iar corăbiile erau echipate.

25 Şi după ce prezicătorii au vestit siracuzanilor, după cercetarea victimelor, că vor dobîndi o strălucită victorie, dacă nu vor începe lupta, ci se vor apăra — căci Heracles iese învingător asupra tuturor cînd se apără şi este atacat — au ridicat ancora. (2) Bătălia a fost foarte lungă şi dîrză şi a trezit în cei care priveau suferinţe şi tulburări nu mai mici decît în cei care luptau, căci puteau privi întreaga desfăşurare a luptei, mai ales că lua întorsături felurite şi neaşteptate la scurte intervale, şi a produs lovituri, chiar din cauza pregătirilor, mai multe duşmanilor decît atenienilor. (3) Astfel, ei luptau cu corăbii numeroase şi grele împotriva unor corăbii uşoare, care se năpusteau din toate părţile împotriva lor, şi erau loviţi din toate părţile de pietre, care aveau aceeaşi putere, iar ei răspundeau aruncînd cu suliţe şi cu săgeţi, a căror greutate le făcea să devieze de la ţintă, astfel că nu toate cădeau cu vîrful în obiectul vizat. (4) Aceste instrucţiuni le dăduse siracuzanilor Ariston[97] cîrmaciul care a căzut în luptă, în timp ce se bătea cu toată viteja, cînd siracuzanii deţineau superioritatea asupra duşmanilor. (5) Suferind deci atenienii o mare distrugere şi fiind respinşi, retragerea pe mare li se tăiase. Şi văzînd ei că retragerea pe uscat este grea, nici nu împiedicau pe duşmani care-şi trăgeau corăbiile pe aproape, nici nu mai cereau să li se dea corpurile celor morţi, deoarece aveau înaintea ochilor spectacolul părăsirii celor bolnavi şi răniţi, care erau mai de plîns decît lăsarea neînmormîntată a celor căzuţi, şi se socoteau pe ei înşişi încă mai de plîns decît aceia, căci aveau să ajungă la acelaşi sfîrşit, cu cele mai mari suferinţe.

26 Atenienii se pregăteau să plece în timpul nopţii. Gilyppos, văzînd că siracuzanii aduc sacrificii zeilor şi chefuiesc, datorită victoriei şi sărbătorii, îşi dădea seama

că nici nu se vor lăsa convinși, nici siliți să se ridice împotriva dușmanilor, dacă vor fi atacați. Atunci Hermocrates[98], de la sine a pus la cale o înșelăciune împotriva lui Nicias și a trimis cîțiva prieteni la el, ca să-i spună că vin din partea acelor bărbați care avuseseră discuții cu el pe ascuns și să-l îndemne să nu plece noaptea, căci siracuzanii le întinseseră curse și ocupaseră drumurile pe unde aveau să treacă. (2) Lăsîndu-se înșelat de această stratagemă, Nicias a îngăduit să sufere cu adevărat din partea dușmanilor loviturile de care se temuse fără motiv. Într-adevăr, siracuzanii, pornind în zorii zilei, au ocupat locurile mai greu de trecut, și au tăiat trecerile peste rîuri, și au distrus podurile, iar în locurile neaccidentate și de șes au rînduit călăreți, astfel că nu au mai lăsat atenienilor nici un loc prin care să treacă fără luptă. (3) Iar atenienii, zăbovind în ziua aceea și noaptea următoare, au pornit cu plînsete și jeluiri, ca și cînd s-ar fi ridicat și ar fi pornit la drum din propria lor patrie și nu din țară străină. Această impresie o aveau din cauza lipsei de cele necesare și din cauza faptului că trebuiau să părăsească pe prietenii și cunoscuții care nu puteau să meargă; și totuși, socoteau că nenorocirile de față sînt mai ușoare decît cele la care se așteptau. (4) Deși în tabără se vedeau multe lucruri cutremurătoare, nici un spectacol nu era mai de plîns decît Nicias însuși, care suferea din cauza bolii și care fusese redus, fără voia lui, de nevoie, la un regim de viață limitat la foarte puține provizii, cînd el, din cauza bolii, avea nevoie de multe. Totuși, se comporta curajos și îndura cu tărie lucruri pe care mulți dintre cei sănătoși abia le puteau suporta, și era evident pentru toți că rezista la eforturi nu pentru sine și nu ca să-și salzeve propria lui viață, ci că nu-și pierdea nădejdea pentru ei. (5) Cînd ceilalți începeau să plîngă și să se jeluiască, copleșiți de teamă și de amărăciune, Nicias, dacă era silit să facă și el același lucru, era evident că atunci se gîndea la rușinea și netrebnicia expediției față de nădejdile pe care și le puseseră în măreția și faima succeselor sperate. (6) Atenienii nu numai cînd se uitau la felul în care se găsea el, dar

mai ales cînd își aminteau de cuvîntările și de îndemnurile pe care le dăduse, încercînd să împiedice expediția, mai mult își dădeau seama și socoteau că suferă pe nedrept și, în locul nădejdilor în divinitate, îi cuprindea descurajarea, gîndindu-se că un om evlavios și care făcuse multe și strălucite fapte față de divinitate are o soartă atît de netrebnică ca și cei mai răi și mai umili oameni din tabără.

27 Totuși Nicias încerca și cu vorba, și cu privirea, și prin felul cum se adresa ostașilor, să pară mai tare decît nenorocirile în care se afla. Timp de opt zile, cît a călătorit, deși era atacat și rănit de dușmani, a păstrat neînfrîntă oastea care era cu el, pînă în clipa cînd a fost capturat Demosthenes și ostașii care erau cu el; Demosthenes a fost încercuit de dușmani pe cînd el rezista și rămînea în urmă în punctul Polyzeleion. Demosthenes, scoțîndu-și pumnalul, s-a lovit, totuși nu a murit, căci repede dușmanii l-au înconjurat și l-au capturat. (3) Cîțiva siracuzani au înaintat și i-au adus la cunoștință lui Nicias capturarea lui Demosthenes, iar Nicias a trimis cîțiva călăreți și a aflat că într-adevăr oastea cu Demosthenes fusese capturată. Atunci s-a gîndit să încheie o învoială cu Gylippos, cu clauza ca atenienii să dea ostatici pînă cînd vor restitui banii pe care siracuzanii îi cheltuiseră cu războiul. (4) Dar aceia nu se învoiau, ci atacau cu violență, insulte și amenințări, în timp ce Nicias ducea cu totul lipsă de cele necesare. Cu toate acestea, Nicias a rezistat și noaptea, și ziua următoare, și a mers, atacat de dușmani, pînă la rîul Asinaros[99]. (5) Aici dușmanii, surprinzînd pe unii atenieni, i-au împins în rîu, iar alți atenieni se aruncau în apă de sete, și aci s-a produs cel mai mare și mai violent măcel, cînd cei din rîu beau și erau uciși, pînă cînd Nicias, căzînd la picioarele lui Gylippos, i-a zis: „Fie-vă milă, Gylippe, cînd sînteți învingători, cruțîndu-mă. Și eu am avut faimă și glorie din astfel de lucruri și izbînzi. În ceea ce privește pe ceilalți atenieni, gîndiți-vă că întorsăturile războiului sînt comune pentru toți oamenii, dar că atenienii s-au

folosit cu măsură de aceste întorsături, cînd erau victorioşi faţă de voi". (6) Cînd Nicias spunea aceste vorbe, Gylippos a fost impresionat şi de înfăţişarea, şi de vorbele lui, căci îşi amintea că lacedemonienii primiseră mari servicii de la el în legătură cu înţelegerile care avuseseră loc[100] şi socotea că-şi va dobîndi o mare faimă dacă va captura pe strategii duşmani. (7) De aceea, a poruncit ca ceilalţi atenieni să fie luaţi prizonieri, iar pe Nicias, luîndu-l cu sine, îl încuraja. Dar, deoarece porunca opririi luptei se răspîndea încet, cu mult mai puţini au fost cei salvaţi decît cei ucişi, căci, desigur, mulţi dintre luptători au fost sustraşi de ostaşi[101]. (8) Adunînd laolaltă pe cei care, în mod evident, erau capturaţi, au legat, cu panopliile luate de la duşmani, arborii cei mai mari şi mai frumoşi care se aflau pe malul rîului, iar ei şi-au pus cununi pe cap şi şi-au împodobit caii cu multă strălucire, au tuns coamele cailor duşmanilor şi apoi au intrat în cetate, după ce ei, eleni, repurtaseră contra elenilor cea mai strălucită victorie, după ce dobîndiseră faima că luptă cu o armată foarte numeroasă şi cu cea mai mare forţă a curajului şi a vitejiei.

28 Şi, adunîndu-se siracuzanii şi aliaţii lor cu tot poporul, Eurycles, fruntaş al poporului, a făcut propunerea scrisă ca în ziua în care îl capturaseră pe Nicias să fie socotită sfîntă, iar în această zi să aducă sacrificii zeilor şi să înceteze lucrul, numind această sărbătoare Asinaria, după numele rîului. (2) Iar această zi era a patra de la sfîrşitul lunii Carneios[102] pe care atenienii o numesc Metageitnion. Au mai hotărît ca pe sclavii atenienilor şi pe aliaţii lor să-i vîndă ca sclavi, iar pe atenieni şi pe cei din Sicilia să-i arunce în carierele de piatră, afară de comandanţi, iar pe comandanţi să-i ucidă. (3) Siracuzanii au primit această propunere scrisă, dar Hermocrates a spus că mai important decît victoria este să ştii să te foloseşti cu măsură de victorie, şi a produs o mare zarvă în adunare. Iar cînd Gylippos a propus să ducă vii pe comandanţii atenienilor la Sparta, siracuzanii, devenind excesivi din cauza izbînzilor, au început să-i

spună vorbe rele, mai ales că în timpul războiului nu puteau suferi asprimea şi modul lui laconic de a supraveghea, după cum spune Timaios[103]. (4) Ei îi mai reproşau şi zgîrcenia, şi lăcomia, infirmitate morală moştenită, pentru care şi tatăl lui, Cleandrides, fiind dovedit de mită, a fost dat în judecată şi, apoi, însuşi acest Gylippos a luat treizeci de talanţi din cei o mie pe care Lysandros îi trimisese la Sparta şi-i ascunsese sub acoperişul casei, apoi fiind denunţat, a fost exilat în chipul cel mai ruşinos. (5) Dar despre aceste lucruri am vorbit mai amănunţit în viaţa lui Lysandros[104]. Dar Timaios nu spune că Demosthenes şi Nicias au fost ucişi din porunca siracuzanilor, aşa cum au scris Philistos[105] şi Thucydides, dar că în timp ce se ţinea adunarea, Hermocrates a trimis poruncă şi, la îngăduinţa unui paznic, s-au ucis ei între ei. Corpurile, zic ei, au fost aruncate şi au zăcut în faţa porţilor cetăţii, ca să le vadă toţi cei dornici de un astfel de spectacol. Aflu că şi acum se arată la Siracuza, atîrnat în faţa templului, un scut despre care se spune că este al lui Nicias, acoperit cu o ţesătură de aur şi porfiră, care au fost îmbinate cu multă artă între ele.

29 Cei mai mulţi dintre atenieni au pierit în carierele de piatră, de boală şi hrană rea, căci în fiecare zi nu primeau decît două cotyle de orz şi un cotyl de apă, şi nu puţini au fost vînduţi ca sclavi, fiind sustraşi sau fugind. (2) Şi pe aceştia i-au vîndut, imprimîndu-le cu fierul roşu figura unui cal pe frunte, dar erau unii care au suportat[106] şi acest lucru pe lîngă sclavie. În ajutorul acestora venea şi sentimentul ruşinii şi al decenţei, căci sau erau repede eliberaţi sau, dacă erau preţuiţi, rămîneau printre sclavi. Unii au fost salvaţi şi datorită lui Euripides. (3) După cît se pare, dintre elenii dinafara Eladei, cei mai mulţi erau îndrăgostiţi de musa lui sicilienii şi învăţau pe dinafară exemple din Euripides, de la cei care veneau de fiecare dată şi le împărtăşeau unii altora. (4) Atunci se spune că mulţi dintre acei care s-au întors acasă au salutat pe Euripides cu multă afecţiune şi-i povesteau că unii fuseseră eliberaţi din sclavie, învăţînd

pe stăpînii lor versurile pe care le știau din poeziile lui, iar alții spuneau că fugind și rătăcind după bătălie, au obținut hrană și apă cîntînd versuri din poeziile lui. (5) Deci nu trebuie să ne mirăm că — așa cum se spune — caunienii[107] n-au primit la început o corabie care era urmărită de nave piratерești, cînd aceasta voia să se adăpostească în portul lor, ci au ținut-o la distanță, apoi întrebînd pe cei de pe corabie dacă știu versuri din Euripides, aceia au răspuns că cunosc, și atunci le-au dat voie și i-au însoțit la intrarea în port.

30 Se zice că atenienii n-au crezut știrea dezastrului, mai ales din pricina celui care le-a vestit-o. Astfel, un străin, debarcînd în Pireu, s-a dus într-o frizerie și a început să vorbească despre cele întîmplate, gîndind că atenienii nu le cunoșteau. (2) Frizerul, auzind cele spuse, mai înainte de a mai întreba pe alții, a alergat drept în cetate și, adresîndu-se dregătorilor, în agora, a început să le spună povestea. Producîndu-se tulburare și panică, așa cum era firesc, dregătorii au chemat poporul în adunare și au introdus pe frizer. (3) Întrebat de la cine aflase aceste lucruri, n-a putut să spună nimic precis și, părînd că este un țesător de minciuni și că tulbură cetatea, a fost legat de o roată și învîrtit mult timp, pînă cînd au venit cei care au vestit toată nenorocirea, așa cum era. În acest fel, cu greu s-a crezut că Nicias suferise ceea ce le prezisese de mai multe ori.

CRASSUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața lui Crassus[1] *este legată, ca și viața lui Cicero, Caesar, Pompeius, de zbuciumatele evenimente ale agoniei republicii. Luînd parte activă la multe din aceste evenimente, Crassus a fost silit de împrejurări să arate măsura calităților și defectelor sale. Încă de tînăr, el a fost stăpînit de dorința de a deține pe plan politic primul loc. Urmărit de partizanii lui Marius și Cinna, Crassus s-a ascuns în Spania, ceea ce ilustrează atitudinea lui de ostilitate față de „populari". S-a înrolat apoi în armata lui Sylla și a participat la bătălia din jurul Romei, unde și-a dobîndit mari merite*[2]*, ceea ce, pentru un moment, l-a făcut să se bucure tare mult, dar această bucurie se va stinge.*

În competiția pentru locul întîi care se încinsese la Roma între Crassus, Caesar și Pompeius, acesta din urmă dispunea de gloria militară, dar nu era iscusit politician, Caesar era patrician, abil om politic, dar, pînă în anul 59 nu dispunea de gloria militară pe care o avea Pompeius și nici de bogățiile care-i stăteau la îndemînă lui Crassus. Sylla, cu toate serviciile aduse, nu l-a prea simpatizat și, în orice caz, nu l-a apreciat ca pe Pompeius, ceea ce a rănit amorul propriu al lui Crassus[3]*. Bogăția, pe care o*

---

[1] Titus Livius, *Periocha*, 80; Cicero, *Pro Sestio*, 80; Plutarh, *Crassus*, 4.

[2] Plutarh, *Sylla*, 27; Velleius Paterculus, II, 24, 3; Appian, *Războaiele civile*, I, 373; Cicero, *Pro Roscio Amerino*, 136, 141; *Verr.*, I, 1, 35; 37.

[3] Plutarh, *Crassus*, 6; Sallustius, *Historiae*, I, 55; Cicero, *Verr.*, II, 3, 81.

acumula mereu și care ajunsese deja considerabilă, nu era suficientă spre a-l împinge pe primul loc.

În războiul cu sclavii, Crassus a avut merite reale, dar a fost frustrat de fructul victoriei sale de către Pompeius[4]. *Consulatul cu Pompeius n-a dus la mare lucru, din cauza neînțelegerilor dintre cei doi rivali. Numai restabilirea puterii tribunilor plebei, răpită de Sylla, poate fi menționată ca un fapt pozitiv*[5]. *În timpul cenzurii s-a arătat molatic. Dornic de a ajunge cît mai repede la putere, Crassus, după unele versiuni antice, a pus la cale cu Caesar și cu Catilina, la începutul anului 65 î.e.n., asasinarea consulilor și instalarea unui regim dictatorial, în care Crassus avea să fie dictator, iar Caesar avea să fie* magister equitum. *Este sigur că planul a eșuat, nu este locul să discutăm aici de ce*[6]. *Crassus a susținut pe Catilina o parte din anul 64, cînd candida la consulat*[7].

Tot așa, în decembrie 64, el a fost, împreună cu Caesar și cu alții, autorul proiectului de lege agrară prezentat de Rullus și combătut aprig de Cicero[8]. *Este cert însă că el a ajutat pe Cicero, prezentîndu-i scrisorile primite de el însuși, prin care era divulgat, la 20 octombrie 63, complotul lui Catilina*[9]. *Aceasta arată că Crassus s-a desolidarizat de încercările extremiste ale lui Catilina. Nu știm ce va mai fi făcut Crassus după plecarea lui Catilina din Roma. În orice caz, la 3 decembrie 63 s-a declarat de acord cu pedeapsa*[10]. *Gata de orice compromis pentru a ajunge la consulat, Crassus s-a împăcat cu Pompeius, în 60, la abilele insistențe ale lui Caesar, constituind primul triumvirat*[11], *iar în 56 a fost bucuros să participe la întrevederea de la Luca, din care triumviratul a ieșit întărit*[12]. *Bucuria lui a fost și mai mare cînd a putut să pornească în campania împotriva parților, din care spera că va ieși încărcat nu numai de bogății, dar mai ales de glorie militară*[13].

În această campanie, Crassus s-a arătat grăbit[14], *disprețuitor față de adversari*[15], *el n-a dat ascultare avertismentelor regelui Arsaces, care l-a prevenit asupra dîrzeniei cu care se vor bate cei atacați. A refuzat propunerea utilă făcută de Artabazes, regele Armeniei, de a trece prin Armenia*[16]. *În schimb, s-a încrezut înșelătoriei lui Aramnes, care, așa cum arată Plutarh în biografie, a fost una dintre premisele dezastrului suferit de Crassus, în care de altfel a și fost ucis*[17].

Aruncînd o privire de ansamblu asupra activității lui Crassus, se vede că singurul lucru pe care l-a urmărit în politică a fost să ajungă la putere. Rivalii săi, Pompeius și Caesar, cu care nu a șovăit să se împace, în 70, în 60, în 56, din motive tactice, așa cum am spus, îl întreceau prin gloria militară, iar el le era superior în bogăție. Războiul parților, din care el spera să iasă încărcat cu laurii gloriei militare, care-i lipseau, i-a fost fatal. Nu se vede în activitatea lui Crassus nici o concepție politică clară

[4] Cicero, *Atticus*, VI, 2, 8; Appian, *Războaiele civile*, I, 539; Velleius Paterculus, II, 30; Plutarh, *Crassus*, 8.

[5] Cicero, *De leg*, III, 22, 26; Velleius Paterculus, II, 30, 4; Plutarh, *Pompeius*, 22, *Crassus* 2; Appian, *Războaiele civile*, II, 113; Sallustius, *Histior:* IV, 51.

[6] Plutarh, *Suetonius; Caesar*, 9, 1; Sallustius, *Cat.*, 19, 1; Dio Cassius, XXXVI, 44, 45.

[7] Plutarh, *Crassus*, 13.

[8] Cicero, *Leg. agr.*, II, 13; Plutarh, *Cicero*, 12, 6; Suetonius, *Caesar*, 9, 2; Plutarh, *Crassus*, 13, 2.

[9] Plutarh, *Cicero*, 15, 1—3; *Crassus*, 13; Cicero, *Cat.*, I.

[10] Salustius, *Cat.*, 47, 4; Cicero, *Cat.*, IV, 10; Plutarh, *Crassus*, 13.

[11] Suetonius, *Caesar*, 19, 2; Dio Cassius, XXXVII, 57, 1; Plutarh, *Crassus*, 14; *Caesar*, 13.

[12] Cicero, *Ad. fam.*, I, 9, 9; VI, 6, 4; Plutarh, *Crassus*, 14; *Sest*, 40.

[13] Cicero, *Ad. Fam.*, VIII, 8, 5; *Atticus*, IV, 9, 1; 11, 1; Plutarh, *Crassus*, 35; *Pompeius*, 55; Appian, *Războaiele civile*, II, 92; Dio Cassius, XXXIX, 33, 3; 35.

[14] Plutarh, *Crassus*, 17; Cicero, *Atticus*, I, 16, 5; Valerius Maximus, I 6, 11; Florus, III, 11, 3; Dio Cassius, XL, 12.

[15] Plutarh, *Crassus* 18; Florus, III, 11, 5; Orosius, VI, 13, 2; Dio Cassius, XL, 16.

[16] Plutarh, *Crassus*, 18—21; Velleius Paterculus, II, 46, 4; Dio Cassius, XL, 20, 3.

[17] Plutarh, *Crassus*, 22—31; Dio Cassius, XL, 23—27; Polyaen, VII, 41; *Inst*, XL, II, 4, 4.

asupra gravelor probleme la ordinea zilei. Toată activitatea lui a constat din mișcări tactice, fără o țintă strategică, în afară de aceea de a ajunge să dețină locul de frunte în cetate. În nici un caz nu se poate spune că el a fost stăpînit, măcar pentru un timp cît de scurt, de ideile pentru care luptaseră frații Gracchi. Dacă n-a șovăit să-l sprijine pe Catilina un anumit timp, aceasta n-a făcut-o pentru că l-ar fi preocupat soarta plebeilor săraci care, dizlocați de pe micile lor bucăți de pămînt de mîna de lucru a sclavilor, veneau la Roma. El a dat un timp concursul lui Catilina, în anul 64, după ce eșuase complotul din anul 65, pentru că voia să dețină un post înalt în cadrul regimului pe care aveau să-l instaureze ei. Comparat cu Caesar, Crassus îi este inferior și din punct de vedere militar, dar mai ales, ca și Pompeius, din punct de vedere politic. Astfel, cînd au fost consuli, Crassus și Pompeius, în anul 70 și apoi în 55, nu au luat nici o măsură care să poată fi comparată cu legile agrare promulgate de Caesar în anul 59, cînd era consul. Din punctul de vedere al tacticii politice, Crassus l-a întrecut pe Pompeius și, cîteodată, a acționat tot atît de abil ca și Caesar.

Realitățile economice, sociale și politice erau însă cu mult mai complexe, iar grava criză prin care trecea republica romană era prea acută, pentru a putea fi rezolvată cu mărunte tactici politice. Situația cerea un om care să fie și un excelent militar, spre a înfrînge prin forță pe dușmanii interni și externi, cît și un clarvăzător om politic, care, atît cît îi îngăduia momentul istoric în care trăia, să dea o rezolvare gravelor probleme la ordinea zilei. Acest om a fost Caius Iulius Caesar, alături de care Crassus și Pompeius s-au dovedit inferiori, iar istoria le-a pus într-o clară lumină și calitățile și defectele.

Viața lui Crassus *scrisă de Plutarh arată clar că biograful n-a avut nici un fel de simpatie pentru eroul său. Așa se și explică disimetria pe care o constatăm între diferitele capitole ale biografiei. Astfel, dintre cele 33 de capitole cîte numără biografia, 15 sînt consacrate activi-*

tății lui Crassus pînă la pornirea expediției împotriva parților, iar 18 sînt consacrate acestei expediții. Oricît de importantă a fost această expediție, trebuie să recunoaștem totuși că este prea mult. El nu acordă însemnătate știrilor asupra complotului pus la cale de Crassus, Caesar și Catilina în anul 65, nici asupra unor amănunte din timpul consulatului din 55 și nici asupra altor amănunte din viața lui Crassus. În ceea ce privește campania împotriva parților, Plutarh insistă destul de evident asupra gravelor greșeli pe care le-a făcut Crassus și care l-au dus la dezastru. Părțile pozitive pe care le subliniază Plutarh, pentru că sînt în vederile lui, sînt: activitatea lui Crassus pusă în slujba lui Sylla (6), abilitatea de care a dat dovadă la sfîrșitul consulatului purtat în anul 70, cînd el a întins cel dintîi mîna lui Pompeius (12), faptul că a denunțat lui Cicero urzelile lui Catillina (13). Toate aceste acțiuni ale lui Crassus sînt evident în sprijinul aristocrației senatoriale și de aceea găsesc un ecou favorabil în sufletul biografului. De îndată ce Crassus a făcut jocul lui Caesar, constituind primul triumvirat, biograful nu întrebuințează decît cuvinte de critică. Astfel, în capitolul al 14-lea al biografiei, Plutarh arată că revenind din Spania, unde fusese guvernator, Caesar și-a dat seama că nu va putea izbuti să fie ales consul fără sprijinul lui Crassus și Pompeius, care erau în dezbinare, și de aceea a pus la cale împăcarea dintre ei. Biograful continuă: „Convingîndu-i și împăcîndu-i, a adus la un loc și a concentrat din trei o putere de neînfrînt, prin care a distrus puterea senatului și poporului roman, fără ca să-i facă pe ei mai mari prin unirea lor, ci făcîndu-se pe el foarte mare prin ei“ ... „Pompeius a făcut acest lucru din iubirea nemăsurată de conducere, iar vechea boală a lui Crassus (lăcomia) avînd un nou zel și imbold, făcea ca acesta să se ofere înaintea altora să sprijine faptele glorioase ale lui Caesar; trofee și triumfuri ... nu l-a slăbit și nu l-a mîngîiat mai înainte de a sfîrși cu o moarte lipsită de glorie și cu nenorocirea publică“. Cititorul poate singur constata cît de mult stăruie Plutarh asupra greșelilor fatale făcute de Crassus în timpul ex-

pediției împotriva parților, și de aceea nu mai insistăm aici.

În paralela pe care o face cu Nicias și în care biograful are prilejul să se sustragă cronologicului pe care i-l impunea expunerea istorică a faptelor și să se consacre mai mult sistematicului, biograful stăruie cu deosebire asupra următoarelor defecte ale lui Crassus: lăcomia lui fără margini, care l-a împins la acțiuni josnice (1); lipsa momentului dat în activitatea politică (2); violența, care alterna cu lașitatea (2) — a luptat din motive egoiste și nu mînat de înflăcărarea de a aduce servicii patriei împotriva parților (3); dorința lui de glorie și ambiția nemăsurată, ca și încrederea exagerată în sine, de care a dat dovadă în războiul împotriva parților (4, 5). Este adevărat că biograful stăruie cu vehemență asupra greșelilor lui Nicias, dar din comparație Crassus iese totuși într-o lumină mai rea. Hotărît lucru, Crassus nu a fost pe placul lui Plutarh. Aceasta nu împiedică însă ca biografia să ofere interes și să reție atenția cititorului tocmai prin digresiunile antrenante pe care biograful știe să le insereze cu abilitate. De pildă, timpul petrecut de Crassus într-o peșteră în Spania (4—6); incidentul cu Sylla, în care acesta din urmă s-a răstit la Crassus (6); incidentul cu regele Deiotarus, pe care l-a ironizat și de care a fost ironizat (17); portretul lui Surenas și descrierea bogățiilor lui, precum și dialogul avut de Crassus cu el (21—22); nararea înfiorătoarei parodii tragice, pe care au jucat-o dușmanii după uciderea lui Crassus (32—33). Dar nu numai aceste capitole îl antrenează pe cititor, ci tonul sfătos cu care expune biograful fiecare moment din viața lui Crassus, pe care, așa cum am spus, nu l-a simpatizat.

În orice caz, se poate spune că în linii mari, Plutarh a izbutit să prezinte caracteristicile esențiale ale lui Crassus, iar biografia lui constituie una dintre sursele de bază ale istoriei acelei epoci[18].

[18] A se vedea bibliografia indicată la notița istorică asupra lui Pompeius, precum și: D. Timpe, *Die Bedeutung der Schlacht bei Carrhae* Museum Helveticum, XIX (1962) p. 101—129; E. P. Buisson, *Spartacus*, Paris, 1959.

1 Tatăl lui Marcus Crassus a fost censor și a repurtat triumful. A fost crescut în casa părintească împreună cu doi frați. Frații lui aveau soții cînd încă părinții erau în viață. Și totuși, mîncau la aceeași masă[1]. De aceea, se pare că faptul acesta a contribuit foarte mult să-l facă cumpătat și moderat în felul de viață. (2) Murindu-i unul dintre frați, a luat în căsătorie pe soția lui și a avut copii cu ea, nefiind mai prejos în cumpătare decît nici unul dintre romani și în această privință. (3) Este adevărat că înaintînd în vîrstă, a fost învinuit că avusese legături cu Licinia, una dintre fecioarele vestale. Licinia a fost dată în judecată, avînd drept acuzator pe un oarecare Plotinus. (4) Licinia avea o proprietate lîngă Roma, pe care Crassus, voind s-o cumpere pe un preț mic, și de aceea, stăruind mereu pe lîngă femeie și cultivînd-o, a căzut în acea bănuială, și într-un fel oarecare, izbutind să scape de învinuirea corupției, mulțumită dragostei lui de avere, a fost achitat de judecători. Dar pe Licinia n-a lăsat-o în pace mai înainte de a pune mîna pe proprietatea rîvnită.

2 Romanii spun, într-adevăr, că multele virtuți ale lui Crassus au fost întunecate de iubirea lui de bogăție. Și se pare că aceasta nu era singura, ci doar cea mai puternică dintre toate viciile lui, făcînd pe celelalte să pălească. (2) Dar cele mai mari dovezi ale iubirii lui de bogății se deduc și din felul cum și le procura, după mărimea averii lui. Astfel, deși la început nu avea mai mult de trei sute de talanți, mai tîrziu, în timpul consu-

latului său, deși a hărăzit lui Heracles a zecea parte din avere și a dat ospețe poporului și a oferit fiecărui roman pentru hrană trei mine din banii lui, totuși, înainte de expediția împotriva parților, făcînd el singur pentru sine socoteala avuției, a găsit că posedă o avere evaluată la șapte mii o sută de talanți[2]. (3) Dar mai mulți din acești talanți, dacă trebuie să spunem adevărul, bîrfind, i-a strîns din foc și din război, făcînd din nenorocirile publice cea mai mare sursă de cîștiguri. (4) Cînd a cucerit Roma, Sylla a scos la licitație averile celor uciși de el, socotindu-le și numindu-le prăzi, și voind să abată nelegiuirea asupra a cîți mai mulți și mai puternici, fără să ia și fără să cumpere, a abdicat. (5) Pe lîngă aceasta, Crassus, văzînd nenorocirile înnăscute și încetățenite la Roma, anume incendiile și prăbușirile provenind din cauza greutății și mulțimii clădirilor, cumpără sclavi arhitecți și constructori. Apoi, dispunînd de peste cinci sute din ei, cumpără casele incendiate și pe cele vecine cu cele incendiate, pe care stăpînii, de teamă de incendii și de necunoscut, le vindeau pe preț mic, astfel că cea mai mare parte din Roma a ajuns în stăpînirea lui. (6) Deși avea atîția meșteri, Crassus n-a construit nimic pentru sine, în afară de casa lui, ci spunea că iubitorii de construcții se disting pe ei înșiși fără concurenți. (7) Deși Crassus avea multe mine de argint, pămînt de mare preț și mulți sclavi care-l lucrau, totuși s-ar fi putut crede că toate acestea nu erau nimic în comparație cu valoarea sclavilor. Avea nespus de mulți sclavi, și de multe feluri — anagnoști[3], scribi, încercători de argint, administratori, întreținători de masă. El însuși ședea în fruntea lor cînd învățau, și lua-aminte și-i dăscălea, căci socotea că un stăpîn, mai ales, se cade să se îngrijească de sclavi ca de niște instrumente economice care au suflet. (8). În această privință Crassus avea dreptate, dacă într-adevăr, așa cum spunea, socotea că trebuie să conducă toate lucrările cu ajutorul sclavilor, iar sclavii să fie conduși de el. Într-adevăr, noi vedem că economia, care în lucrurile neînsuflețite este hrematistică[4], cînd este vorba de oameni, devine politică și regală[5]. Dar n-a avut dreptate cînd a spus

că nu socotește și nici nu numește pe nimeni bogat, dacă nu poate întreține o armată pe propria-i cheltuială (căci, așa cum a spus Archidamos, războiul nu are hrană măsurată, astfel că bogăția cerută de un război este fără margini) și în consecință este mai potrivită decît părerea lui Marius. Astfel, Marius, cînd împărțea fiecărui om cîte patrusprezece iugăre[6] de pămînt, a aflat că oamenii cer mai mult și a zis: „Nici un roman să nu socotească mic pămîntul care este îndeajuns pentru a-l hrăni".

3 Totuși, Crassus era darnic față de străini. Într-adevăr, casa lui era deschisă tuturor și dădea prietenilor bani cu împrumut fără dobîndă, dar cerea fără îndurare cînd vedea scadența datoriei de la cel căruia îi împrumuta, și după aceea darul devenea mai insuportabil decît multe dobînzi. (2). La ospețe invitația era, ca multe altele, populară și binevoitoare, iar simplitatea mesei făcea decența și bunăvoința mai plăcute decît scumpătatea ei. (3) În ceea ce privește instrucția în arta vorbirii și în cea militară, el s-a exercitat mai ales în arena publică. Și, ajungînd iscusit în arta vorbirii și printre primii romani, prin exerciții și muncă a întrecut pe cei mai înzestrați oratori. (4) Astfel, se spune că nu a existat nici un proces cît de mic și de disprețuit la care să meargă nepregătit. De multe ori, cînd Pompeius ezita să se ridice și să vorbească și chiar Cicero și Caesar ezitau, Crassus suplinea apărarea. Și tocmai din această cauză era și mai plăcut, ca unul care era grijuliu cînd vine în apărare. (5) Plăcea foarte mult și amabilitatea și popularitatea lui la saluturi și la felul cum se adresa oamenilor.

Astfel, Crassus n-a întîlnit nici o dată un om oricît de umil și de lipsit de faimă, pe care, salutîndu-l, să nu-l cheme pe nume. (6) Se zice că avea multe cunoștințe și în istorie, ba chiar s-a ocupat și cu filozofia, studiind lucrările lui Aristotel, pentru care a avut profesor pe Alexandros[7], un om care dăduse dovadă de cumpătare și omenie în prietenia cu Crassus. Într-adevăr, nu era ușor de spus dacă s-a făcut prietenul lui Crassus cînd era mai sărac sau că a sărăcit fiind prietenul lui. (7) De pildă,

el singur dintre prietenii lui Crassus, însoţindu-l în călătorie, lua o căruţă acoperită pentru drum, şi abia cînd se înapoia i se cerea s-o vadă. Vai ce răbdare! dacă nici cel care suportă sărăcia nu o socoteşte un lucru indiferent. Dar despre acestea însă mai tîrziu.

4 Iar cînd Cinna şi Marius, ieşind biruitori, se vedea lămurit că nu păşesc spre binele patriei, ci dimpotrivă, spre distrugerea şi pieirea celor mai buni, dintre care unii, fiind capturaţi, erau ucişi, aşa cum s-a întîmplat şi cu tatăl, şi cu fratele lui Crassus, el însă, deşi foarte tînăr, a scăpat repede de pericol, dar dîndu-şi seama că este peste tot înconjurat de duşmani şi este vînat de tirani, a luat trei prieteni şi zece sclavi şi, grăbindu-se neînchipuit de mult, a fugit în Spania, unde mai fusese, cînd tatăl său era comandant acolo, şi-şi făcuse prieteni. (2) Dar găsindu-i pe toţi speriaţi şi tremurînd de frica cruzimii lui Marius, ca şi cînd ar fi fost lîngă ei, n-a îndrăznit să se dea în vileag nimănui, ci refugiindu-se pe nişte ogoare ale lui Vibius Paciacus[8], lîngă mare, unde se găsea o peşteră mare, s-a ascuns acolo. A trimis pe unul dintre sclavi la Vibius, ca să-l încerce, mai ales că-i lipseau şi proviziile. (3) Vibius, auzind, s-a bucurat că Crassus este în viaţă şi, interesîndu-se de numărul celor care erau cu el şi de locul unde se află, el însuşi nu s-a dus să-l vadă, dar chemînd la sine îndată pe administratorul acelui ţinut[9], i-a poruncit ca în fiecare zi să ducă acolo mîncare pregătită, s-o pună lîngă o piatră şi să plece în tăcere, să nu se amestece şi să nu cerceteze. L-a prevenit că dacă face cercetări indiscrete, îl aşteaptă moartea, iar dacă-i dă ajutor cu credinţă — eliberarea. Peştera nu era departe de mare. Înălţimi prăpăstioase aflîndu-se pe lîngă ea, fac drumul care duce înăuntru strîmt şi nesigur. Pentru cel care intră în ea se deschide o minunată înălţime şi lărgimea are braţe care se deschid între ele cu largi contururi. Nu este lipsită de apă, nici de lumină, ci un izvor cu o apă foarte plăcută curge pe lîngă stîncă şi despicături crescute de la sine înconjură stînca pe unde cade mai ales lumina de afară, şi locul ziua este străluci-

tor, iar aerul dinlăuntrul peşterii este fără picături de apă, curat, din cauza tăriei pietrei.

5 Omul îi ducea lui Crassus, care-şi petrecea timpul acolo, în fiecare zi hrana trebuincioasă, fără să vadă pe cei dinăuntru şi fără să-i cunoască, dar el era văzut de ei, căci ei ştiau şi pîndeau momentul cînd vine. (2) Cele necesare cinei erau îndestulate şi făcute să fie şi plăcute, nu numai folositoare. Într-adevăr, Vibius se hotărîse să-l îngrijească pe Crassus cu toată omenia. Vibius s-a gîndit şi la vîrsta lui Crassus, socotind că este tînăr de tot şi că trebuie să-i măgulească şi plăcerile vîrstei, pentru că cel care vine în ajutorul cuiva îi oferă cele necesare mai mult de nevoie decît din avîntul inimii. (3) De aceea, luînd două sclave plăcute la chip, a pornit spre mare. Cînd a ajuns la locul unde se afla Crassus, arătîndu-le intrarea, le-a poruncit să meargă înăuntru şi să aibă curaj. (4) Cei care erau cu Crassus, văzînd sclavele venind spre el, s-au temut ca nu cumva locul să fie dat în vileag şi ştiut. Au întrebat deci pe sclave ce vor şi cine sînt. (5) Ele au răspuns, cum fuseseră învăţate, că sînt în căutarea unui stăpîn ascuns acolo, iar Crassus, dîndu-şi seama de gluma şi omenia pe care o arătase Vibius cu el, a primit sclavele. Astfel, în restul timpului, sclavele au trăit cu el, vestind lui Vibius toate cele de care avea nevoie Crassus. (6) Pe una dintre aceste două sclave, Fenestella spune că a văzut-o cînd era bătrînă şi o ascultase de multe ori cînd istorisea aceste amintiri cu multă însufleţire.

6 Crassus a petrecut astfel ascuns opt luni, şi de îndată ce a aflat de moartea lui Cinna, a ieşit la lumină, apoi de vreme ce mulţi oameni dădeau fuga la el, a strîns o armată de două mii cinci sute de oameni şi a început să cutreiere pe la cetăţi. Pe una dintre cetăţi, Malace, a prădat-o, aşa cum relatează mulţi istorici, dar se zice că Crassus însuşi a tăgăduit acest fapt şi s-a ridicat împotriva celor care au făcut aceste afirmaţii. (2) După aceea, strîngînd vase şi trecînd în Libya, s-a dus

la Metellus Pius[10], un om cu mare faimă, care recrutase o armată considerabilă. (3) Dar n-a rămas mult timp acolo ci, intrînd în ceartă cu Metellus, a trecut de partea lui Sylla, în jurul căruia s-a bucurat de mare cinste. (4) Cînd Sylla a trecut în Italia și voia ca să colaboreze cu toți tinerii în jurul său și punea pe fiecare la cîte o treabă, Crassus a fost trimis cu expediția împotriva marsilor și a cerut o gardă, căci trecerea lui era tocmai pe la dușmani. Sylla, mîniat, i-a spus răspicat: „Îți dau paznici pe tatăl și pe frații tăi, pe prieteni, pe rudele care au fost uciși pe nedrept împotriva legii, și împotriva ucigașilor cărora mă duc acum". Crassus, impresionat și ambiționat, a plecat îndată și, trecînd prin mijlocul dușmanilor neînfricat, și-a strîns o armată numeroasă, și i se oferea lui Sylla cu avînt. (5) De la acele fapte se zice că a început între el și Pompeius rivalitatea și lupta pentru glorie. Într-adevăr, Pompeius, fiind mai tînăr decît Crassus și tatăl lui fiind un om care avea foarte rea faimă la Roma și era urît la culme de cetățeni, în aceste acțiuni a strălucit și s-a arătat mare, astfel că Sylla — lucruri pe care nu le-a făcut de multe ori cu cei mai în vîrstă și de același rang cu el — s-a ridicat în picioare și, cînd s-a apropiat Pompeius, și-a descoperit capul și l-a numit imperator. (6) Aceste gesturi ale lui Sylla l-au aprins și l-au îndîrjit pe Crassus, pus acum în inferioritate după toată judecata. Totuși, Crassus era lipsit de experiență, iar farmecul faptelor lui era șters de două vicii, care-l apăsau ca un blestem moștenit: iubirea de cîștig și meschinăria. (7) De pildă, cucerind un oraș în Umbria, numit Turdetia, s-a și dus zvonul că sustrăsese foarte mulți bani, și a fost acuzat în fața lui Sylla. (8) Dar în bătălia care s-a dat pentru stăpînirea Romei, ultima și cea mai mare dintre toate, Sylla a fost învins, căci oamenii din jurul său au fost respinși, iar unii au și fost uciși, dar Crassus, comandînd flancul stîng, a ieșit victorios și, după ce a urmărit pe dușmani pînă la căderea nopții, a trimis un om la Sylla ca să ceară de cină pentru soldați și să-i vestească izbînda. (9) În timpul proscrierilor și confiscărilor iarăși și-a auzit rău, căci cumpăra lucruri de valoare pe prețuri mici și cerea daruri. (10) În ținutul Brutiilor se zice că a și proscris pe cineva fără porunca lui Sylla, care, cînd a auzit, nu l-a mai folosit pe Crassus la nici o treabă publică. (11) Era într-adevăr Crassus foarte dibaci să-și atragă oamenii, lingușindu-i, apoi el însuși era foarte ușor de subjugat de orice om prin lingușire. (12) Se mai spune încă un lucru particular despre el, și anume că fiind foarte iubitor de cîștig, ura foarte mult și batjocorea pe cei care-i semănau.

7 Pe Crassus îl amărau mult succesele lui Pompeius, cînd deținea comandamente și faptul că obținuse triumful mai înainte de a face parte din senat, și că era numit Magnus, adică „mare", de cetățeni. (2) Astfel, cînd cineva a zis că se apropie Pompeius Magnus, Crassus, rîzînd, l-a întrebat: „Cît de mare?". (3) Pierzînd nădejdea de a-l mai putea egala în acțiunile militare, s-a îndreptat către viața politică, încercînd, prin servicii făcute cetățenilor, prin apărări și împrumuturi de bani, și prin susținerea și colaborarea cu cei din popor, care cereau ceva, să cîștige o putere și o faimă egală cu a lui Pompeius, pe care acesta le dobîndise prin numeroase și mari expediții militare. (4) Dar, un fapt caracteristic i-a însoțit pe fiecare. Astfel, faima și puterea lui Pompeius erau mai mari în cetate cînd era absent, datorită expedițiilor militare. Însă cînd era prezent la Roma, de multe ori era pus în inferioritate de Crassus, căci obișnuit cu măreția și fastul vieții, Pompeius fugea de mulțime și, retrăgîndu-se pe nesimțite din for, venea în ajutor la puțini cetățeni, care-l rugau, și nu cu prea mult avînt, pentru ca să aibă o putere mai viguroasă cînd avea să o întrebuințeze pentru sine însuși. (5) Dimpotrivă, Crassus, dispunînd continuu de ceea ce era util și nefiind zgîrcit și nici inaccesibil, ci, zbătîndu-se mereu în mijlocul treburilor, prin accesibilitatea și omenia lui, întrecea pe Pompeius. Se zice că amîndoi aveau, la fel o înfățișare prestantă, convingere în vorbire, figură simpatică și atractivă. (6) Fără ca această ambiție să-l împingă pe Crassus la

dușmănie și răutate, suferea că Pompeius și Caesar sînt onorați mai mult decît el, dar acestei ambiții nu i s-a adăugat resentimentul sau răutatea. De pildă, Caesar, fiind făcut prizonier de pirați, în Asia, și fiind păzit de ei, a strigat: „Ce bucurie gustă acum Crassus, aflînd de capturarea mea!". (7) Totuși, după aceea, ei au întreținut legături prietenești. Iar, o dată, cînd Caesar era pe punctul de a pleca în Spania ca guvernator, dar n-avea bani ca să dea creditorilor, care-l presau și care voiau să-i sechestreze cele pregătite pentru drum, Crassus n-a privit nepăsător la această situație, ci l-a scăpat din încurcătură, girîndu-l pentru opt sute treizeci de talanți. (8) După ce întreaga putere la Roma s-a împărțit în trei, între Pompeius, Caesar și Crassus (faima lui Cato era mai mare decît puterea lui, se bucura de mai multă putere, mai ales de considerație decît de putere, prin faptul că era admirat), gruparea politică chibzuită și conservatoare de la Roma îl cultiva pe Pompeius, iar gruparea politică agitată și întreprinzătoare se lăsa antrenată de nădejdile trezite de Caesar. Crassus, adoptînd o poziție de mijloc, se servea de amîndoi și, schimbîndu-se poziția politică de cele mai multe ori, nu era nici prieten temeinic, nici dușman de neîmpăcat, ci cu ușurință părăsea și simpatia și mînia de dragul interesului, astfel că în scurt timp, de multe ori el, s-a arătat totodată apărător și adversar al aceleiași legi și al acelorași oameni. (9) Avea prestigiu în cetate prin simpatia și teama pe care o inspira, dar nu mai puțin prin teamă. Sicinnius, unul care a dat cea mai mare bătaie de cap magistraților și șefilor de factiuni de pe vremea sa, ca orator popular, cînd cineva l-a întrebat de ce numai pe Crassus nu-l ataca, a răspuns: „Fiindcă are fîn pe corn". Romanii aveau obiceiul ca să pună fîn într-unul din coarnele boului care împungea, pentru ca cei care-i ieșeau în cale să se ferească[11].

8 Iar răscoala sclavilor gladiatori și prădarea Italiei, pe care mulți o numesc „războiul lui Spartacus", au început din următoarea cauză. (2) Un oarecare Lentulus Batiatus avea o școală de gladiatori la Capua, dintre care

cei mai mulți erau galli și traci. Aceștia, ca la două sute, din motive îndreptățite și determinați de nedreptatea[12] pe care le-o făcea stăpînul care-i cumpărase, căci îi silea să lupte ca gladiatori, au făcut planul să fugă. Producîndu-se un denunț, sclavii care au prins de veste și au luat-o înainte, ca la optzeci, punînd mîna pe furci și pe securi aflate într-o bucătărie, au luat-o la fugă. Întîlnind în drum niște căruțe care duceau arme pentru gladiatori în alt oraș, le-au răpit și s-au înarmat. Ocupînd un loc fortificat, și-au ales trei comandanți, dintre care primul era Spartacus, trac de neam, din tribul maidicas, care dispunea nu numai de un mare prestigiu și de putere, ci era mai distins și prin inteligența sa, și prin norocul său, și era mai elenizat decît un trac. (3) Se spune că după ce fusese adus ca să fie vîndut la Roma, pe cînd dormea, a fost văzut un șarpe care se încolăcise în jurul feței lui. Soția lui, care era și ea tracă, avînd darul prezicerii și fiind inițiată în misterele dionisiace, a spus că semnul arată mare și înfricoșătoare putere, pe care o va dobîndi el și care va avea un sfîrșit nenorocit. Și soția lui era atunci cu el, și a fugit împreună cu el.

9 Deocamdată, respingînd mai întîi pe romanii care le-au venit împotrivă din Capua, au pus mîna pe multe arme militare, și cu mare avînt și le-au însușit, aruncînd armele de gladiatori, socotindu-le dezonorate și barbare. (2) Apoi, cînd pretorul Clodius[13] a fost trimis împotriva lor cu trei mii de ostași din Roma și a început să-i asedieze pe o poziție muntoasă, la care se putea ajunge pe o singură potecă greu de urcat și îngustă, pe care o păzea Clodius, iar din toate celelalte părți era înconjurat de prăpăstii colțuroase și alunecoase, căci pe suprafața de sus crescuse multă viță sălbatică, sclavii au tăiat vițele, pe care le puteau folosi, și din ele au făcut scări rezistente și lungi, astfel că, agățate de sus pe lîngă prăpastie, atingeau pămîntul plan; ei au coborît cu toții în siguranță pe aceste scări, în afară de unul singur. (3) Acesta, rămînînd sus pentru paza armelor, după ce au coborît ceilalți, a aruncat armele în jos și după ce le-a terminat de

aruncat pe toate, ultimul s-a salvat și el. (4) Romanii nu știau de acest fapt. De aceea, sclavii înconjurîndu-i, i-au năucit prin atacul neașteptat și, cum romanii au fugit, sclavii au capturat tabăra. (5) Și li s-au adăugat mulți sclavi din acele părți, care duceau vitele la păscut, și ciobani, oameni buni, luptători și iuți de picior. Pe unii din ei i-au înarmat, iar pe alții îi întrebuințau ca luptători de avangardă și ușor înarmați. (6) Este trimis un al doilea pretor împotriva lor, Publius Varinius[14], pe al cărui legatus, Furius[15], care avea sub comanda sa trei mii de ostași, l-au respins la atac. Apoi Spartacus însuși, pîndind pe Cossinius, sfetnicul și colegul lui Varinius, care fusese trimis împotriva sclavilor cu mare armată, cînd se scălda la Salinae[16], era cît pe ce să-l captureze. Scăpînd el cu mare trudă, Spartacus îndată i-a capturat proviziile și ținîndu-se strîns de el, urmărindu-l și măcelărindu-i grozav armata, a pus stăpînire pe tabără. A căzut și Cossinius. (7) Dînd împotriva pretorului însuși multe lupte grele, în cele din urmă i-a capturat lictorii și calul, și astfel a ajuns Spartacus mare și înfricoșător. Totuși Spartacus avea gînduri moderate, și nefăcîndu-și iluzia că va înfrînge armata romană, s-a pornit armata spre Alpi, cu gîndul de a-i trece, pentru ca fiecare să se ducă în țara sa; pe unii îi trecu în Tracia și pe galli în Gallia. (8) Aceștia însă, fiind puternici, datorită mulțimii, și împinși de mîndrie, nu i-au dat ascultare, ci mergînd prin Italia, se dedau la jafuri.

(9) Acum deci, senatul nu era tulburat numai de surpriza și de neplăcerea răscoalei, ci fiind cuprins de teama primejdiei, a trimis pe ambii consuli, ca la unul dintre cele mai nesuferite și mai mari războaie. (10) Dintre consuli, Gellius[17], năpustindu-se pe neașteptate asupra grupului german al sclavilor, care, violenți și mîndri cum erau, se despărțiseră de sclavii care-l urmau pe Spartacus, i-a ucis pe toți. După ce Lentulus încercuise pe Spartacus cu cohorte mari de oaste, Spartacus a pornit-o în aceeași direcție și, dînd lupta, a învins pe legații lui, și a capturat toată provizia. În timp ce Spartacus mergea

cu forță spre Alpi, i-a ieșit în cale Cassius[18], guvernatorul Galliei din jurul Padului, cu zece mii de ostași, și dîndu-se lupta, el a fost învins și, pierzînd mulți ostași, abia a scăpat cu fuga.

10 Senatul, aflînd de aceste lovituri, cuprins de mînie, a poruncit consulilor să stea liniștiți și a ales pe Crassus comandant al războiului. Și mulți romani de seamă, datorită faimei lui Crassus și prieteniei pe care o aveau cu el, au pornit cu el în expediție. (2) Crassus a rămas în fața ținutului Picenum, ca să întîmpine pe Spartacus, care se îndrepta într-acolo. Pe Mummius[19], legatul său, care comanda două legiuni, l-a trimis în jurul sclavilor, poruncindu-i să urmărească pe dușmani, dar să nu se ia la harță cu ei, nici să dea lupta pe neașteptate. Dar acesta, de îndată ce a avut nădejdea victoriei, a dat lupta și a fost înfrînt, și mulți ostași au căzut, iar mulți s-au salvat, fugind fără arme. (3) Crassus a primit cu mînie pe Mummius și, înarmînd îndată pe ostași, le-a cerut garanția că vor păzi armele. Împărțind pe primii cinci sute și mai ales pe cei care fugiseră în cincizeci de decade, a ucis din fiecare cîte unul, pe care a căzut sorții, aplicînd soldaților, după multă vreme, această pedeapsă străbună. Într-adevăr, acest fel de moarte comporta rușine și conferea pedepsei multă groază și tristețe, căci toți o priveau. (4) Întorcînd astfel cugetele soldaților, i-a pornit spre dușmani. Spartacus se retrăgea prin Lucania spre mare, iar în port, întîlnind niște pirați cilicieni, a pornit să pună mîna pe Sicilia și, lăsînd în insulă două mii de oameni, să reaprindă acolo războiul sclavilor, care cu tot timpul trecut, nu se stinsese și care avea nevoie numai de mici scîntei ca să se reaprindă. (5) Cilicienii au căzut la învoială cu el și chiar au primit daruri, dar l-au înșelat și s-au retras pe mare. Așa că acum, Spartacus, retrăgîndu-se iarăși de la mare și-a așteptat armata pe țărmul din jurul orașului Rhegium. (6) Crassus, venind acolo și văzînd că natura locului îi oferă poziția de care avea nevoie, a pornit să separe istmul printr-un zid, pentru ca astfel, în același timp, să le suprime soldaților timpul liber, iar

dușmanilor, belșugul. (7) Lucrarea era mare și grea, dar a dus-o la bun sfîrșit și a terminat-o în puțin timp, contra așteptărilor, ducînd un șanț, printr-un gît, de la mare, la mare, lung de trei sute de stadii, lat și adînc de cincisprezece picioare. Pe una dintre părțile șanțului a ridicat un zid admirat prin înălțimea și soliditatea lui. (8) Spartacus la început disprețuia toate acestea, dar cînd prăzile s-au terminat și a vrut să pornească, și și-a dat seama de izolarea prin zid, și a înțeles că nu putea să ia nimic de pe uscat, pîndind sosirea unei nopți ploioase și friguroase după un vînt rece, a astupat o parte nu prea mare a șanțului, servindu-se de pămînt, de lemne și de crăci, astfel că a putut trece o treime din armata sa.

11 Crassus s-a temut ca nu cumva Spartacus să fie împins de avîntul de a porni spre Roma. Dar a prins curaj, căci mulți sclavi, intrînd în divergență cu Spartacus, s-au despărțit de el și și-au făcut o tabără separată lîngă lacul Leucanis, despre care se spune că se schimbă după un timp, devenind dulce și apoi iarăși sărat și nepotabil.

(2) Crassus, atacîndu-i pe aceștia, i-a îndepărtat de lac, dar n-a putut să-i nimicească și să-i urmărească, deoarece Spartacus s-a arătat dîrz, prompt la minte și le-a oprit fuga. (3) Deși scrisese mai înainte senatului că trebuie să cheme pe Lucullus din Tracia și pe Pompeius din Spania, Crassus și-a schimbat gîndurile și s-a grăbit să termine războiul, dîndu-și seama că succesul se va vedea că este al celui care se adaugă și-i vine în ajutor, nu al său. (4) La început și-a făcut planul să atace pe sclavii separați de Spartacus, care-și aveau tabăra lor, pe care-i conduceau Caius Cannicius și Castus, și a trimis șase mii de oameni ca să ocupe ei întîi o colină și le-a poruncit să încerce să treacă neobservați. (5) Ostașii au încercat să se ascundă de vederea oamenilor, acoperind coifurile, dar fiind văzuți de două femei care simpatizau cu dușmanii, și-au dat seama că sînt în primejdie, dacă Crassus, apărînd deodată, n-ar fi dezlănțuit cea mai grea luptă dintre toate, în care a doborît douăsprezece mii trei sute

de oameni și n-a găsit decît doi răniți în spate, iar ceilalți, rezistînd în linia de bătaie și luptînd împotriva romanilor, și-au dat viața. (6) Pe Spartacus, care după înfrîngerea acestor sclavi se retrăgea spre munții Petelina, îl urmăreau de aproape Quintus, unul dintre comandanții din jurul lui Crassus, și Scroîa, cvestorul. Dar Spartacus întorcîndu-se, s-a produs o mare fugă a romanilor și cu greu ostașii au putut să smulgă pe cvestor, care fusese rănit, și să se salveze și ei. (7) Acest succes l-a pierdut pe Spartacus, căci sclavii au fost cuprinși de înfumurare. Căci acum socoteau că nu mai trebuie să fugă de luptă și nici nu mai dădeau ascultare comandanților, ba chiar de îndată pe drum, rămînînd în arme, i-au silit să-i ducă înapoi prin Lucania, împotriva romanilor, grăbindu-se să ajungă în același loc cu Crassus. (8) Căci se și vestea că Pompeius se apropie. Și, în timpul alegerilor, la Roma mulți oameni au spus că victoria dobîndită în acel război îi revine lui, căci de îndată ce el va sosi la fața locului și va da lupta, va pune capăt războiului. (9) Crassus, deci, avînd intenția de a duce lupta pînă la capăt și de a-și așeza tabăra lîngă dușmani, a început să sape un șanț, spre care, avîntîndu-se sclavii, dădeau lupte împotriva romanilor care săpau. (10) Cum din amîndouă părțile veneau din ce în ce mai mulți soldați în ajutorul alor săi, Spartacus, văzînd aceasta, și-a rînduit întreaga armată în linie de bătaie. (11) El, mai întîi, cînd i s-a adus calul, a scos sabia și, zicînd că dacă va învinge, va avea mulți cai frumoși, pe ai dușmanilor, iar dacă este înfrînt nu are nevoie de cal, a înjunghiat calul.

Apoi, pornind în iureș de-a dreptul spre Crassus, în mijlocul armelor care-i făceau multe răni, pe Crassus nu l-a ajuns, dar dînd peste doi centurioni, i-a ucis. În cele din urmă, cum sclavii din jurul său au fugit, Spartacus, rezistînd singur și fiind înconjurat de mulți romani, a fost ucis luptînd. (12) Deși Crassus s-a folosit foarte bine de împrejurare și a comandat cu multă măiestrie, punîndu-și viața în primejdie, totuși n-a putut evita ca izbînda să pară că este a lui Pompeius. Căci sclavii, cinci mii la

număr, care scăpaseră din luptă și care au dat peste Pompeius, au fost uciși, și astfel el a scris senatului că Crassus învinsese pe sclavi într-o luptă evidentă, dar că el a smuls rădăcinile războiului. (13) Așadar, Pompeius a repurtat triumful cu pompă pentru succesele avute împotriva lui Sertorius în Spania, iar Crassus el însuși n-a pornit să ceară marele triumf, căci se socotea că chiar triumful pedestru, numit *ovatio*, l-a petrecut fără nobleţe și fără fala meritului, căci era vorba de un război împotriva sclavilor. Prin ce se deosebește marele triumf de *ovatio* s-a scris în *Viaţa lui Marcellus*.

12 După aceasta, Pompeius fiind chemat îndată la consulat, Crassus, deși nădăjduia că va fi colegul lui, totuși n-a ezitat de a cere ajutorul lui Pompeius. (2) Acesta, primind cu plăcere rugămintea de a-i fi de folos (căci dorea ca în vreun fel oarecare să și îndatoreze pe Crassus), a pornit cu avînt la treabă și, în cele din urmă, în alegeri a spus că le va fi recunoscător cetăţenilor nu numai pentru magistratura conferită, ci și pentru că l-au ales pe Crassus coleg. (3) Totuși, cînd au intrat în slujbă, n-au rămas în bună înţelegere, ci, fiind în dezacord aproape în toate problemele și neînţelegîndu-se și hărţuindu-se în toate, și-au făcut consulatul lipsit de conducere și fără roade, afară de faptul că Crassus, aducînd lui Hercules un mare sacrificiu, a dat zece mii de mese poporului și le-a distribuit grîu pentru trei luni. (4) Cînd magistratura le-a ajuns la sfîrșit, din întîmplare, tocmai ţineau o adunare a poporului, cînd un cetăţean, nu dintre cei cu vază, cavaler roman, necioplit la viaţa lui și cam într-o parte, numit Caius Aurelius, s-a urcat pe tribună și, întorcîndu-se către popor, a istorisit o vedenie pe care o avusese în vis. A spus: „Jupiter, arătîndu-mi-se, mi-a poruncit să vă spun în adunarea poporului să nu lăsaţi pe consuli să depună magistratura mai înainte de a fi prieteni". (5) Cînd omul zicea aceasta, iar poporul, îi îndemna să se împace, Pompeius stătea nemișcat în picioare, dar Crassus, dîndu-i cel dintîi dreapta, a zis: „Socotesc, cetăţenilor, că nu fac nici un lucru de umilinţă și nici nedemn de mine însumi, dacă încep să-mi manifest bunele sentimente și prietenia pentru Pompeius, pe care voi l-aţi numit Magnus, cînd încă nu-i crescuse barba, și i-aţi decernat triumful, cînd încă nu făcea parte din senat".

13 Aceste fapte demne de a fi amintite le-a adus consulatul lui Crassus. Dar cenzura i-a trecut cu totul în zadar și fără rezultat, căci n-a făcut nici cercetarea senatului, nici trecerea în revistă a cavalerilor, și nici censul[20] cetăţenilor, deși a avut de coleg pe cel mai cumsecade roman, pe Lutatius Catulus. (2) Dar se spune că în momentul cînd Crassus pornise la o acţiune teribilă și violentă să facă Egiptul tributar romanilor, Catulus s-a opus cu îndîrjire și că de atunci, intervenind o dezbinare între ei, au depus de bunăvoie magistratura. (3) În acţiunile întreprinse de Catillina, acţiuni mari și care era cît pe ce să răstoarne Roma, o bănuială se înfiripase și cu privire la Crassus: un conjurat s-a înfăţișat și l-a denunţat, pe nume, dar nimeni n-a crezut. (4) Totuși, era evident că într-o cuvîntare Cicero învinuia pe Crassus și pe Caesar. Dar această cuvîntare a fost publicată abia după moartea amîndurora. În lucrarea despre consulatul său, Cicero spune că Crassus s-a dus noaptea la el, aducîndu-i o scrisoare în legătură cu Catilina și, fiind cercetată, a confirmat existenţa conjuraţiei. (5) Crassus l-a urît întotdeauna pe Cicero pentru aceasta, totuși a împiedicat pe fiul său ca să-l atace pe faţă. Într-adevăr, Publius (fiul lui Crassus), fiind filolog și iubitor de învăţătură, se ţinea pe lîngă Cicero, așa că și el și-a schimbat haina (în semn de jale) cînd Cicero era judecat, și i-a adus și pe alţi tineri, care făcuseră același lucru. În cele din urmă, Publius, convingînd pe tatăl său, și-a dobîndit prietenia lui Cicero.

14 Caesar, cînd s-a întors din provincie și se pregătea să candideze la consulat, văzînd că Crassus și Pompeius se află iarăși în dezbinare, nu voia să ceară sprijinul nici unuia ca să și-l facă dușman pe celălalt, dar socotea că nu va reuși în alegeri, dacă nici unul dintre

ei nu-i va da ajutor. A pus deci la cale o împăcare între ei, stăruind mereu și arătîndu-le că dacă se vor doborî unul pe altul, vor contribui la ridicarea Ciceronilor, Catilinilor și Catonilor, de care nu vor mai fi luați în seamă, dacă ei, concentrîndu-și prieteniile și tovărășiile, vor lua conducerea cu o singură putere și cu un singur gînd. (2) Convingîndu-i și împăcîndu-i, i-a adus la un loc și a alcătuit din ei trei o putere de neînvins, prin care a frînt puterea senatului și poporului roman, fără ca să-i facă pe ei mai mari prin această unire, ci prin ei făcîndu-se pe el cel mai mare. Într-adevăr, fiind ales și de unul și de celălalt, Caesar a fost proclamat consul cu strălucit succes. Votîndu-se, cînd era consul, comandamentul unor armate și dîndu-i să guverneze Gallia, l-au așezat ca într-o acropolă, cu gîndul că vor conduce celelalte între ei, întărind puterea pe care o dobîndise Caesar. (3) Pompeius a făcut acest lucru din dorința nemăsurată de măreție, iar vechea patimă a lui Crassus, avînd un nou zel și imbold, făcea ca acesta să se ofere înaintea altora să sprijine faptele glorioase ale lui Caesar, trofee și triumfuri; ca să fie întrecut numai de acesta, nu l-a slăbit și nu l-a măgulit mai înainte de a sfîrși cu o moarte lipsită de glorie și cu nenorocirea publică. (4) Într-adevăr, cînd Caesar a coborît din Gallia, în orașul Luca[21], mulți romani s-au dus acolo, și Pompeius și Crassus, întîlnindu-se osebit cu el, au hotărît să pună și mai ferm mîna pe situație și să-și asume ei toată conducerea, anume: Caesar să rămînă mai departe în arme, iar Pompeius și Crassus să ia alte provincii și armate. (5) Pentru aceasta nu era posibilă decît o cale: cererea celui de-al doilea consulat, la care, candidînd ei, Caesar trebuia să-i sprijine, scriind prietenilor la Roma și trimițînd mulți ostași ca să-i voteze la alegeri.

15 Între acestea, Crassus cu cei din jurul său, întorcîndu-se la Roma, curînd au fost bănuiți și printre toți oamenii circula intens părerea că această întîlnire n-a avut loc pentru un lucru bun. (2) În senat, Marcellinus și Domitius au întrebat pe Pompeius dacă candidează

la consulat, iar el le-a răspuns că poate va candida sau poate că nu va candida. Și, fiind iarăși întrebat, a răspuns că pentru cetățenii drepți candidează, dar pentru cei nedrepți nu candidează. (3) În timp ce Pompeius părea că dăduse răspunsuri mîndre și înfumurate, Crassus a răspuns cu mai multă măsură, zicînd că dacă este în interesul cetății, va candida la această magistratură, iar dacă nu este, va sta liniștit. (4) De aceea, mulți au prins curaj să candideze la consulat, printre care era și Domitius. Dar cînd Crassus și Pompeius s-au dat în vileag, depunîndu-și candidatura, unii s-au retras de teamă, dar pe Domitius îl încuraja să candideze Cato, care-i era prieten intim, insistînd și împingîndu-l să aibă nădejde, pentru că luptă pentru libertatea comună, de vreme ce Pompeius și Crassus nu au nevoie de consulat, ci de tiranie, iar cele ce se petrec nu sînt candidaturi la consulat, ci smulgere de provincii și de armate. (5) Cato, gîndind aceste lucruri și spunîndu-le, el singur a împins pe Domitius în for mai fără voie și mulți au trecut de partea lor. Mirarea oamenilor nu era mică și se întrebau: „De ce ăștia au nevoie de al doilea consulat? De ce iarăși între ei? De ce nu candidează cu alții? Noi avem mulți oameni care sînt demni să fie colegii lui Pompeius și Crassus". (6) De aceea, partizanii lui Pompeius, temîndu-se, nu s-au dat în lături de la nici o faptă dintre cele mai urîte și violente.

Dar, punînd vîrf la toate, i-au întins o cursă lui Domitius, cînd mergea noaptea însoțit de mai mulți, au ucis pe cel care purta lumină înaintea lui și au rănit pe mai mulți dintre cei din juru-i, printre care era și Cato. (7) Apoi, închizîndu-l într-o casă pe Domitius și pe cei din jurul său, Pompeius și Crassus au fost proclamați consuli. Și nu după mult timp, înconjurînd tribuna cu arme, îndepărtînd pe Cato din for și ucigînd pe unii care rezistau, i-au dat lui Caesar, pentru alți cinci ani, guvernămîntul în Gallia, iar pentru ei și-au decretat provinciile Siria și cele două Spanii. Apoi trăgîndu-se la sorți, lui Crassus i-a revenit Siria, iar lui Pompeius cele două Spanii.

16 Nu pentru toți însă acest sorț era neplăcut. Astfel, mulți doreau ca Pompeius să nu fie departe de Roma, iar Pompeius, iubindu-și soția, avea de gînd să administreze cele mai multe treburi aici, la Roma. În ceea ce privește pe Crassus, era evident că o dată ce a căzut zarul, se vedea că era cuprins de o mare bucurie și socotea că nici o altă fericire mai strălucită decît cea de față nu dăduse peste el, astfel că cu mare greutate putea să-și păstreze față de oamenii străini calmul, iar față de prieteni spunea multe lucruri deșarte și copilărești, nepotrivite cu vîrsta și firea sa, căci (pînă atunci) în viață nu se arătase fălos sau mîndru. (2) Atunci însă, fiind cu totul preocupat și ieșit din fire, nu lua drept limită pentru succesul său nici Siria, nici parții, ci spunînd că victoriile repurtate de Lucullus împotriva lui Tigranes și de Pompeius împotriva lui Mithridates sînt glume, se ducea cu nădejdea pînă la Bactria și India și pînă la marea de dincolo de India. (3) Desigur, în legea scrisă în legătură cu aceste provincii nu figura războiul cu parții, dar toți știau că Crassus plănuiește acest război.

Și Caesar i-a scris din Gallia, lăudîndu-i pornirea și îndemnîndu-l la război. (4) Dar, deoarece Ateius, tribun al plebei, avea să se împotrivească plecării lui Crassus și mulți se ridicau alături de el, revoltați că cineva are să plece să poarte război cu niște oameni care n-au făcut nici rău, ci au tratat cu Roma, Crassus, temîndu-se, l-a rugat pe Pompeius să-l asiste și să-i ajute plecarea. Mare era prestigiul lui Pompeius în fața poporului, dar atunci, văzînd în fața lui mulți oameni pregătiți să se opună și să strige împotriva lui Crassus, Pompeius, cu fața și privirea radioasă, i-a liniștit, astfel că au cedat în liniște lui Pompeius și Crassus, care înaintau printre ei. (5) Ateius însă, întîmpinîndu-i, mai întîi a încercat să-i oprească cu vorba și le-a declarat că nu vor trece, apoi a poruncit slujitorului să pună mîna pe el și să-l rețină pe Crassus. (6) Dar cum ceilalți tribuni ai poporului nu i-au îngăduit slujitorului să facă acest lucru, slujitorul l-a lăsat pe Crassus, dar Ateius, alergînd înaintea lui spre poarta cetății, a pus o cățuie aprinsă, și cînd Crassus a

ajuns în dreptul ei, Ateius, aruncînd mirodenii pe foc și făcînd libații, a proferat blesteme grele și înfricoșătoare, invocînd pe nume anumite zeități înfricoșătoare și străine, cînd pronunța blestemele. (7) Romanii spun că aceste blesteme, tainice și vechi, au o astfel de putere, încît oamenii care sînt cuprinși de ele nu pot scăpa, dar că pătimește rău și cel care le folosește, de aceea aceste blesteme nu sînt proferate de oricine, ci numai de adunări, și atunci deci cetățenii îi reproșau lui Ateius că a rostit astfel de blesteme. (8) De aceea, și atunci cetățenii erau mîniați pe Ateius care, supărat fiind pe Crassus, proferase blesteme ce se răsfrîngeau și asupra cetății.

17 Crassus s-a dus deci la Brundisium. Dar, deși marea era răscolită de furtună, n-a mai așteptat, ci a ridicat ancora și a pierdut multe corăbii. Cu restul armatei a pornit pe jos prin Galatia. Și, găsind pe regele Deiotarus întemeind o cetate, deși era bătrîn de tot, l-a luat în rîs, zicînd: „Rege, începi să construiești în ceasul al doisprezecelea?“ Dar galatul, rîzînd, i-a zis: „Dar nici tu, imperatore, după cum văd, nu pornești prea de dimineață împotriva parților“. Crassus trecuse de șaizeci de ani, dar arăta mai bătrîn decît vîrsta pe care o avea. (2) La început, cînd a ajuns la locul acțiunii, situația l-a întîmpinat potrivit cu nădejdile sale. Într-adevăr, a construit ușor un pod peste Eufrat, și-a trecut armata în siguranță și a ocupat multe cetăți în Mesopotamia, care se dădeau de bunăvoie de partea lui. Într-una însă, pe care o conducea un oarecare tiran Apollonios, fiindu-i uciși o sută de ostași, și-a dus armata împotriva cetății și învingînd-o, le-a prădat lucrurile, iar pe oameni i-a vîndut. Elenii numeau acea cetate Zenodotia. (3) După cucerirea acestei cetăți, acceptînd să fie proclamat imperator de către ostași, s-a acoperit de rușine și a apărut josnic și fără speranțe pentru isprăvi mai mari, dacă s-a lăsat încîntat de o izbîndă atît de mică. (4) Așezînd garnizoane în cetățile care trecuseră de partea sa, cu un efectiv de șapte mii de pedeștri și o mie de călăreți,

s-a retras ca să ierneze în Siria și să primească aici pe fiul său, care venea de la Caesar, din Gallia, el însuși încărcat de distincții și aducînd cu sine o mie de călăreți aleși. (5) S-a socotit că Crassus a făcut această primă greșeală — după expediția însăși care era o greșeală, aceasta a fost cea mai mare din cîte făcuse — anume că, deși trebuia să meargă înainte și să se îndrepte spre Babilon și Seleucia, cetăți dușmănoase din totdeauna parților, el a dat dușmanilor timp să se pregătească. (6) Apoi, mai erau criticate și îndeletnicirile lui în Siria, care aveau mai mult caracter de afaceri decît de strategie. Astfel, el nu cerceta cantitatea armelor, nici nu făcea întreceri gimnastice, ci făcea socoteala veniturilor cetăților, și cîntărind cu balanța timp de mai multe zile banii zeiței din Hierapolis, cerînd în soris popoarelor și dinaștilor recrutări de soldați, apoi lăsîndu-i în pace, dacă-i dădeau bani, și-a căpătat o faimă rea și disprețul. (7) Un prim semn i-a venit lui Crassus de la Zeița pe care unii o numesc Afrodita, iar alții Hera, iar alții o socotesc cauza și natura care dă tuturor începuturile și semințele din ape, și care arată oamenilor începutul tuturor bunătăților. Astfel, cînd ieșeau din templul acestei zeițe, mai întîi s-a prăbușit la ușă Crassus cel tînăr, apoi după el a căzut și bătrînul.

18 În timp ce Crassus își strîngea ostașii din taberele de iarnă, a venit o solie din partea regelui Arsaces, ca să aducă un cuvînt scurt. Astfel, solii au spus că dacă armata a fost trimisă de romani, este un război pentru călcarea tratatului și de neîmpăcat, dar dacă, așa cum se aude, fără voia patriei Crassus, pentru cîștiguri personale, a adus armele împotriva parților și le-a ocupat țara, regele Arsaces dă dovadă de moderație și deplînge bătrînețea lui Crassus, iar romanilor le dă oamenii pe care-i are mai degrabă păziți decît ca paznici. (2) La aceste vorbe Crassus a răspuns cu făloșie, zicînd că va da răspunsul la Seleucia, iar cel mai bătrîn dintre soli, Vagises, rîzînd și arătîndu-i podul palmei îndreptate în sus, i-a zis: „Aici va crește păr,

Crassus, mai înainte ca tu să vezi Seleucia". (3) Solii deci au pornit spre regele Hyrodes, spunîndu-i că trebuie să poarte război. Dar din cetățile pe care le păzeau romanii în Mesopotamia s-au strecurat cu mult curaj și au sosit niște oameni, aducînd vești demne de îngrijorare, cum că văzuseră ei înșiși mulțimea dușmanilor și luptele pe care le dăduseră pentru a apăra cetățile. Și așa cum se întîmplă, exagerînd primejdia veștilor, spuneau că de parți nu puteau scăpa cînd ei urmăreau pe dușmani; că fugeau fără să poată fi prinși; că aruncau săgeți nemaivăzute, care treceau prin cel pe care-l nimereau, fără ca să vadă pe cel care le aruncase; că armele catafracților, unele, pătrund prin orice, iar altele sînt făcute să nu cedeze la nimic. (4) Cînd soldații auzeau aceste lucruri, le scădea curajul. Astfel, fiind convinși că parții nu se deosebesc de loc de armenii și de capadocienii pe care Lucullus a renunțat de a-i mai prăda și jefui și socotind că cea mai grea parte a războiului se va desfășura la o mare distanță și că nu vor ajunge la luptă corp la corp cu oamenii pe care-i urmăresc contra iluziilor pe care și le făcuseră ei, se așteptau la o mare luptă și primejdie, astfel că unii dintre comandanți erau de părere că Crassus trebuie să se oprească și să delibereze din nou asupra întregii situații. (5) Printre aceștia era cvestorul Cassius. Chiar prezicătorii spuneau în taină că mereu se arătau pentru Crassus semne rele și neîmpăcate[22] prin jertfe. Dar el nu dădea atenție nici acestora, nici celor care îi dădeau alt sfat decît să meargă înainte.

19 Foarte mult l-a încurajat pe Crassus Artabazes, regele Armeniei. Astfel, el s-a dus în tabăra lui Crassus cu șase mii de călăreți. Și despre aceștia se spunea că sînt garda și escorta regelui. Dar regele mai făgăduia alți zece mii de catafracți[23] și treizeci de mii de pedeștri cu hrana lor. (2) Artabazes a convins pe Crassus să năvălească în Partia, trecînd prin Armenia, spunînd că va putea nu numai să-și ducă armata în belșug, oferindu-le el însuși, dar chiar că va merge în siguranță, vorbindu-i despre numeroase lanțuri de munți și coline neîntrerupte

și despre locuri neprielnice cavaleriei, singura forță a cavaleriei parților. (3) Dar Crassus i-a mulțumit mult regelui pentru avînt și pentru strălucitul ajutor, dar a spus că va trece prin Mesopotamia, unde a lăsat mulți și distinși romani. (4) Auzind aceste vorbe, armeanul s-a despărțit de el. Dar pe cînd Crassus își conducea armata pe Zeugma[24], au început să licărească multe fulgere înfricoșătoare cu multe trăsnete care cădeau înaintea armatei. Vîntul încărcat de nori și furtună pornindu-se împotriva vaselor lui, pe multe le-a rupt și le-a zdrobit. Chiar și locul unde avea să-și așeze tabăra a fost lovit de două trăsnete. Un cal dintre cei ai comandanților, împodobit cu multă fală, luînd pe călăreț cu putere, s-a năpustit și a dipărut cu el în apă. Se zice că primul dintre vulturi, pe cînd era transportat, s-a întors de la sine. (5) Pe lîngă acestea, s-a întîmplat ca după trecere, cînd li se măsurau alimentele ostașilor, mai înainte de toate li s-a dat linte și sare, alimente pe care romanii le socotesc de jale și le pun la morți. Ba chiar lui Crassus, în momentul cînd vorbea în fața armatei, i-a scăpat o vorbă care a abătut înfricoșător armata. Într-adevăr, a spus că va dărîma podul, pentru ca nimeni să nu mai treacă pe el înapoi. Și deși Crassus trebuia, cînd a spus aceste vorbe ciudate, să cerceteze și să lămurească cele spuse în fața ostașilor înfricoșați, le-a trecut cu vederea, din mîndrie. (8) În cele din urmă Crassus aducea jertfa obișnuită pentru curățire, și în momentul cînd prezicătorul îi oferea mărunțaiele victimei, i-au căzut din mîini. Văzînd că cei de față erau și mai mult impresionați de această întîmplare, Crassus, zîmbind, a zis: „Așa este bătrînețea, dar nici o armă n-o să-mi scape din mîini".

20 După aceea, a pornit armata pe lîngă rîu, cu șapte legiuni de hopliți și aproape patru mii de călăreți, iar ostașii ușor înarmați, cam tot cîți erau călărețiі. (2) Cîțiva dintre cercetași trimiși înainte s-au întors din cercetare și au vestit că ținutul este gol de oameni, dar că dăduseră peste multe urme de cai, ca și cum, schimbîndu-se, mergeau înapoi. Aceste vești l-au făcut pe Crassus să aibă și mai mari nădejdi și chiar ostașii au început să disprețuiască pe parți, gîndind că nu se vor înfățișa la luptă. (3) Totuși, Cassius iarăși a început să discute cu Crassus și să-l îndemne să țină armata într-una din cetățile păzite de romani, pînă va dobîndi vreo știre temeinică despre dușmani, iar dacă nu, să meargă spre Seleucia, de-a lungul rîului, pentru că corăbiile de transportat alimente le vor oferi belșug de provizii, dacă vor fi duse pe rîu în același timp cu armata care mergea pe uscat și vor avea rîul ca apărare, ca să nu fie încercuiți, apoi că vor da mereu lupta împotriva dușmanului în condiții egale.

21 În timp ce Crassus cerceta aceste propuneri și se sfătuia, sosește filarhul[25] arabilor numit Abgaros, un om înșelător și versat în toate relele, nestatornic și cel mai mare și mai priceput la desăvîrșirea dezastrelor pe care soarta avea să le aducă spre pieirea romanilor. Pe acesta îl cunoșteau unii dintre cei care fuseseră în expediție cu Pompeius, căci se bucurase de omenia lui Pompeius și părea că este filoroman. Atunci însă s-a apropiat lingușitor de Crassus, așa cum îl învățaseră comandanții regelui, și încerca, de va putea, să-l ducă pe Crassus cît mai departe de rîu și de regiunile muntoase ca să-l scoată într-o cîmpie care se întindea fără margini. Astfel, parții se gîndeau să recurgă la orice amăgire decît să se bată în front cu romanii. (2) Ducîndu-se deci Abgaros la Crassus — era și convingător la vorbă —, a început să laude pe Pompeius ca pe un binefăcător, iar pe Crassus îl fericea pentru armata lui, dar îl dojenea că pierde timpul, șovăind și pregătindu-se, ca și cînd ar avea nevoie de arme, nu de mîini și nici de picioare cît mai iuți (ca să dea lupta) împotriva unor oameni care de mult căutau să prade tot ce e mai de preț în lucruri și oameni, apoi să zboare în Sciția și în Hircania[26]. A zis: „Ar trebui să te grăbești, dacă ai de gînd să dai lupta, mai înainte ca întreaga armată să se concentreze într-un singur punct, cînd regele va prinde curaj. Acum Surenas și Sillaces

sînt puşi în faţa voastră ca să atragă asupra lor urmărirea; regele însă nu se vede nicăieri“ (3). Toate acestea erau însă minciuni. Într-adevăr, Horodes îndată împărţindu-şi armata în două părţi, el cu o parte jefuia Armenia, ca să se răzbune pe Artabazos, iar pe Surenas îl lansase cu cealaltă împotriva romanilor, fără să dea dovadă de prea multă inteligenţă, după cum spun unii. Căci nu era acelaşi lucru să dispreţuieşti ca adversar pe Crassus, un fruntaş al romanilor, şi să te baţi cu Artabazos şi să ataci şi să prădezi ţarinile armenilor. Dar se pare că temîndu-se foarte mult de primejdie, el pîndea şi aştepta să vadă ceea ce avea să se întîmple, iar pe Surenas îl aşezase în faţa duşmanilor ca să-i hărţuiască. (4) Într-adevăr, Surenas nu era dintre oamenii de rînd, ci prin neamul, bogăţia şi faima sa, era al doilea după rege, iar prin bărbăţia şi dibăcia lui, era primul dintre parţii de pe vremea sa. Avea şi un corp voinic şi era frumos ca nimeni altul. (5) El ducea întotdeauna după el o mie de cămile, care-i purtau bagajele, şi două sute de care, care transportau pe cadîne. O mie de călăreţi catafracţi în escortau, mai numeroşi decît cei uşor înarmaţi. Avea în total, călăreţi, pelaţi şi sclavi, nu mai puţin de zece mii. (6) Din străbuni, din neam, moştenise dreptul ca atunci cînd se instala un rege part, el cel dintîi să-i pună diadema. Pe acest Horodes, care fusese alungat, el îl readusese pe tronul parţilor şi a cucerit pentru el Seleucia cea mare, el cel dintîi urcîndu-se pe zid şi respingînd cu propria sa mînă pe cei ce-i rezistau. El nu atinsese vîrsta de treizeci de ani în acea vreme, avea cea mai mare faimă pentru chibzuinţa şi inteligenţa sa. Prin aceste calităţi a înşelat foarte mult şi pe Crassus, mai întîi prin curajul şi înţelepciunea sa, apoi pentru că Crassus devenise foarte uşor de captat prin înşelăciune, de teamă şi din pricina greutăţilor prin care trecea.

22 Atunci deci Abgaros, după ce l-a convins, depărtîndu-l de rîu, îl ducea prin mijlocul cîmpiei, pe un drum convenabil şi uşor la început, apoi rău, plin de nisip

adînc, prin cîmpuri fără arbori şi fără apă şi care nu avea nicăieri nici un sfîrşit perceptibil cu simţurile, astfel că era respingător, nu numai din cauza setei şi a greutăţii drumului, dar şi prin faptul că ochiul nu era mîngîiat cu nimic, aşa că le vîra în suflet descurajarea. Nu vedeau o plantă, nu vedeau un pîrîu, nu vedeau silueta nici unui munte, nu vedeau iarbă crescînd, ci absolut o curgere ca de mare a unor dune pustii, care înconjurau armata. (2) Chiar numai aceste lucruri trezeau bănuiala şi viclenia. Dar cînd au venit soli şi de la Artabazos, regele Armeniei, spunînd că este reţinut de un mare război, de vreme ce Horodes năvăleşte împotriva lui şi nu poate să-i trimită ajutor lui Crassus, dar că-l îndeamnă să-şi întoarcă drumul într-acolo şi, ajungînd în Armenia, să lupte împreună împotriva lui Horodes. Dacă nu va putea face aşa, să meargă şi să-şi aşeze tabăra, ferindu-se mereu de locuri prielnice cavaleriei şi ţinîndu-se cît mai aproape de munte. Crassus nescriindu-i nimic de mînie şi din cauza întunecimii minţii, i-a răspuns că acum n-are timp pentru armeni, dar că mai tîrziu se va duce să pedepsească pe Artabazos pentru trădare. (3) Cassius iarăşi era amărît, dar a încetat de a mai atrage atenţia lui Crassus, care era supărat pe el, dar îndeosebi, îl mustra pe Abgaros: „Ce zeu rău, tu, cel mai rău dintre oameni, te-a adus la noi? Prin ce farmece şi şarlatanii l-ai convins pe Crassus să reverse armata într-un pustiu fără margini şi adînc, să meargă pe un drum potrivit mai degrabă pentru comandant de piraţi numid decît pentru un imperator roman?“ (4) Dar Abgaros, fiind un om cu multe feţe, pe ei luîndu-i uşor la vorbă, îi încuraja şi-i îndemna să mai aibă puţină răbdare. Pe soldaţi însă, mergînd în rînd cu ei şi cerîndu-le ajutor, îi batjocorea rîzînd: „Voi credeţi că mergeţi prin Campania, dorind izvoare, şi fîntîni, şi umbrare, şi desigur, băi şi hanuri? Nu vă daţi seama că mergeţi prin ţinutul dintre arabi şi asirieni?“. Astfel de gînduri le şoptea romanilor Abgaros, şi mai înainte de a se vedea că-i înşală, a plecat călare, fără să treacă neobsevat de Crassus, dar convingîndu-l că va lucra în ascuns şi va tulbura planurile duşmanilor.

23 Se zice că în ziua aceea Crassus nu s-a mai înfăţişat soldaţilor, aşa cum este obiceiul comandanţilor romani, în mantie de purpură, ci în haină neagră, şi că reculegîndu-se, a schimbat-o îndată, şi că ostaşii au smuls cu greu unele dintre steaguri de parcă ar fi fost înfipte în pămînt. (2) Crassus, rîzînd de aceasta, a grăbit drumul, silind coloana pedeştrilor să se ţină aproape de călăreţi, numai că puţini dintre cei trimişi să cerceteze, venind în goană, au vestit că ceilalţi au fost ucişi de duşmani şi că numai ei au izbutit cu greu să fugă, că duşmanii atacă luptînd cu mulţime mare şi cu avînt. (3) Toţi au fost tulburaţi, iar Crassus a fost cu totul năucit şi a început să aşeze pe ostaşi în rînduri în zori, fără să-şi fi revenit cu totul. La început, aşa cum era de părere Cassius, a desfăşurat, puţin în adîncime, coloana hoplitilor pe o cît mai mare întindere în cîmpie, pentru încercuiri, iar pe călăreţi i-a distribuit în flancuri. Apoi şi-a schimbat gîndul, şi concentrînd-o, a rînduit-o în formă de pătrat cu două guri şi adînc, fiecare dintre laturi mergînd douăsprezece cohorte în adîncime. (4) Lîngă cohortă a aşezat un escadron de cavalerie, pentru ca nici o parte a armatei să nu ducă lipsă de ajutorul cavaleriei, ci din toate părţile, la fel, să atace întărit. Flancurile le-a dat unul lui Cassius, pe celălalt tînărului Crassus, iar el s-a aşezat la mijlocul frontului. (5) Şi înaintînd aşa, au ajuns la un izvor numit Balissos[27], care de altfel nu avea apă adîncă şi nici din belşug, dar care le-a părut îmbelşugat soldaţilor bucuroşi (că au dat peste el) pe secetă şi căldură, în timpul unei înaintări obositoare şi lipsită de apă. (6) Cei mai mulţi dintre comandanţi erau de părere că trebuie să-şi aşeze aici tabăra, să petreacă noaptea şi, informîndu-se cît de mare şi ce fel este armata duşmanilor, în zori de zi să pornească împotriva lor. Crassus însă, aţîţat de fiul său şi de călăreţii din jurul său, care-l îndemnau să-i ducă şi să dea bătălia, a poruncit soldaţilor ca să mănînce în front şi să bea cei care au nevoie. (7) Şi mai înainte ca toţi ostaşii să facă acest lucru în ordine, a pornit armata, dar nu încet şi nici cu opriri şi odihnă, aşa cum se face cînd se merge la luptă, ci într-un marş

forţat întins, pînă cînd s-au arătat duşmanii care, împotriva aşteptărilor, nu păreau nici mulţi, nici înfricoşători romanilor. (8) Într-adevăr, Surenas pusese în faţa avangărzii ostaşi de rînd, dar ascundea strălucirea armelor, poruncind ostaşilor să arate haine şi piei de animale obişnuite. Cînd au ajuns însă aproape de romani, iar comandantul lor a dat semnalul luptei, mai întîi cîmpia s-a umplut de un urlet greu şi de un vuiet înfricoşător. (9) Căci parţii nu se aţîţau la luptă prin cornuri şi trîmbiţe, ci făcînd din piele foale dure şi pline de aer, le lovesc cu tamburine de metal, în acelaşi timp în mai multe părţi, iar acestea răsună profund şi înfricoşător, scoţînd sunete ca nişte mugete de fiare sălbatice şi ca sunetul trăsnetului. Barbarii îşi dăduseră seama că, dintre simţuri, auzul turbură cel mai mult sufletul şi pune în mişcare simţămintele foarte repede, şi cel mai mult dintre toate scoate pe om din minţi.

24 Romanii fiind năuciţi de vuiet, duşmanii au îndepărtat dintr-o dată acoperămintele armelor şi au apărut şi ei ca flăcările, căci pe coifuri şi platoşe fierul din Margia[28] strălucea puternic, ca un foc, iar caii erau apăraţi cu acoperăminte de bronz şi de fier. Iar Surenas, el însuşi voinic de statură şi foarte frumos, dar a cărui feminitate în frumuseţe nu era potrivită cu faima bărbăţiei sale, era împodobit mai degrabă ca mezii, prin fardul de pe obraji ca şi prin frizura părului, în timp ce ceilalţi parţi, ca să insufle groază, purtau părul după obiceiul sciţilor, strîns într-un conci în partea dinainte a capului. (2) La început ei aveau de gînd ca, dînd iureş, să lovească cu lăncile şi să respingă cu forţa pe duşmanii din faţa lor. Dar cînd au văzut adîncimea rîndurilor de soldaţi, care mergeau scut lîngă scut, şi unitatea, şi rezistenţa duşmanilor, au luat-o înapoi şi, lăsînd impresia că se împrăştie şi-şi desfac linia de luptă, nu s-a băgat de seamă că ei se desfăşoară şi încercuiesc pătratul duşmanilor. (3) Crassus a dat poruncă ostaşilor uşor înarmaţi să pornească la atac, dar aceştia nu au înaintat mult, ci fiind întîmpinaţi de multe săgeţi, se năpusteau

împreună, apoi iarăși se retrăgeau între hopliți, și au făcut începutul neorînduielii și temerii ostașilor care vedeau vijelia și vigoarea săgeților, ce spărgeau armele și pătrundeau prin toate ca printr-un veșmînt slab. (4) Iar parții, stînd la distanță, la intervale, au început să arunce săgeți, în același timp, din toate părțile, dar fără să țintească anume cu grijă (căci rîndurile strînse și desimea romanilor nu oferea posibilitatea să greșească nici celui care ar fi voit), ci dădeau lovituri grele din arcuri puternice și mari, aruncînd săgeata întinsă orizontal, cu ajutorul șanțului scobit în curbura arcului. (5) Din această cauză, situația romanilor era grea, căci rămînînd în linia de bătaie, erau răniți cu toții, și cînd încercau să se retragă în aceeași direcție, nu puteau să facă la fel, dar sufereau la fel. Parții se retrăgeau aruncînd săgeți, și acest lucru îl fac ei foarte bine, ca și sciții, căci la ei este socotit un lucru foarte înțelept să se salveze apărîndu-se și să șteargă astfel rușinea fugii.

25 Cît timp romanii nădăjduiau că parții, după ce vor revărsa toate săgețile, vor înceta lupta sau vor începe lupta corp la corp, au rezistat. Dar cînd au aflat că sînt de rezervă la dușmani multe cămile pline cu săgeți, de la care, din fugă, iau cei care trag, Crassus, neîntrezărind nici un sfîrșit al luptei, era descurajat. Și trimițînd o ștafetă la fiul său, l-a îndemnat să ia măsuri ca să silească pe ostași să înceapă lupta corp la corp cu dușmanii mai înainte de a fi încercuiți, căci dușmanii mai ales asupra lui se năpusteau și dau tîrcoale călări flancului, ca să-i cadă în spate. (2) Luînd deci tînărul Crassus o mie trei sute de călăreți, dintre care o mie erau dați de Caesar, și cinci sute de arcași și opt cohorte de scutieri dintre cei mai apropiați, i-a dus la luptă. (3) Iar parții, care se avîntau în jurul lui, fie dînd peste niște mlaștini, fie, cum fac unii, urmărind scopul strategic de a-l prinde pe tînărul Crassus cît mai departe de tatăl său, îi urmăreau. Iar el, strigînd că dușmanii nu rezistă, a pornit, și împreună cu el Censorinus și Megabanchos[29], unul distingîndu-se prin curaj și putere, iar Censorinus avînd prestigiul

senatorial, strașnic la vorbă, prieteni ai lui Crassus și apropiați ca vîrstă. (4) Cînd călăreții s-au avîntat la luptă, nici pedestrimea n-a fost lipsită de avînt și de bucuria nădejdii. Ei credeau că învîng și urmăresc pe dușmani, pînă cînd, înaintînd mult, și-au dat seama de înșelăciune, văzînd că cei care păreau că fug se schimbă și mulți alții se năpustesc. Aici romanii s-au oprit, gîndind că dușmanii vor începe lupta corp la corp, că erau puțini. Dar dușmanii, așezînd pe catafracți împotriva romanilor și împingînd cealaltă călărime în grup compact în jurul lor și tulburînd cîmpia, au răscolit din adînc valuri de nisip care aduceau praf imens, astfel că romanilor nu le era ușor nici să distingă lucrurile, nici să grăiască, ci aflîndu-se înghesuiți pe un spațiu îngust și căzînd unii peste alții, se prăvăleau și mureau cu greu, căci nu aveau o moarte rapidă. (5) Și nemaiputînd suferi zbuciumul și suferința, învălmășiți în săgeți, se prăbușeau din pricina rănilor și încercau să scoată cu forța vîrfurile încovoiate ale săgeților, care pătrunseseră în vine și în nervi, și în acest fel ei se sfîșiau și se distrugeau singuri. (6) Murind deci mulți în acest fel, nici cei care erau în viață nu mai puteau face nimic ca să reziste. Și în timp ce Publius îi îndemna să dea iureș în călărimea catafractă, și-au văzut mîinile lipite de scuturi și picioarele, năclăite de nămol, încît nu puteau nici să fugă, nici să se apere. (7) El însuși însă, pornind călărimea la atac, s-a năpustit cu mult avînt și s-a luat la harță cu dușmanii. Dar condițiile de atac și de apărare în care se găsea nu erau la fel ca cele ale dușmanilor, pentru că el trebuia să lovească cu lănci mici și slabe în platoșele de piele crudă sau de fier ale dușmanilor, în timp ce el era izbit cu sulițe lungi în corpurile firave și goale ale galaților. Pe acestea își sprijinea mai ales curajul și cu acestea a făcut lucruri minunate, (8) căci ostașii săi puneau mîna pe sulițe și, implicînd pe dușmani, îi trăgeau în jos de pe cai, pentru că ei rămîneau nemișcați din pricina greutății armurii. Mulți dintre ei, părăsind caii lor și dînd fuga sub caii dușmanilor, îi loveau în pîntece, iar caii, de durere, se ridicau în două picioare și, călcînd de-a valma pe călăreții lor și pe

dușmani, mureau. (9) Pe galati îi copleșeau mai ales căldura și setea, nefiind obișnuiți nici cu una nici cu alta. Așa că cei mai mulți dintre cai au murit, avîntîndu-se împotriva prăjinilor. Au fost siliți să se retragă spre hopliți, care aveau în mijlocul lor pe Publius Crassus grav rănit. (10) Văzînd însă o dună de nisip în apropiere, s-au îndreptat într-acolo și pe cai i-au așezat, legați, la mijloc, înconjurîndu-i dinafară cu scuturi, crezînd că astfel se vor împotrivi mai ușor dușmanilor. (11) Dar s-a întîmplat contrariul. Într-adevăr, într-un loc neted, ostașii care sînt așezați în față oferă oricum o apărare celor care se află în spate. Dar acolo, din pricina terenului accidentat, se îngrămădeau unul peste altul și mai ales pe cei din spate îi ridica, încît nu puteau să se refugieze, ci erau toți doborîți la fel, jelindu-și moartea lor lipsită de glorie și de fapte. (12) În jurul lui Publius se aflau doi eleni, care locuiau la Carrai[30], Hieronymos și Nicomachos. Ei l-au convins să se retragă pe nesimțite împreună cu ei și să fugă la Ichnai[31], cetate care se dăduse de partea romanilor și care nu era mică. (13) Publius, răspunzînd că nu este nici o moarte atît de înfricoșătoare care să-l facă pe Publius Crassus să părăsească pe cei care mor pentru el, le-a poruncit să se salveze și, salutîndu-i, le-a dat drumul. Publius, neputîndu-se folosi de mîna dreaptă, care fusese străpunsă de o săgeată, i-a poruncit hypaspistului să-l lovească cu sabia și și-a oferit coasta. (14) La fel se spune că a murit și Censorinus. Totuși, s-a sinucis și Megabanchos, ca și cei mai de seamă dintre ceilalți. Pe cei rămași, care rezistau, parții, urcînd spre ei, i-au străpuns cu sulițele. Se spune că vii n-au fost capturați mai mult de cinci sute. Tăind capul lui Publius, au pornit îndată spre Crassus.

26 Crassus se afla în următoarea situație: Cînd a poruncit fiului său să atace pe parți, iar cineva i-a adus vestea că s-a produs o mare respingere și urmărire a dușmanilor, și vedea că dușmanii nu atacă, la rîndul lor, nici pe ostașii romani din jurul său — căci aici se năpustiseră cei mai mulți dușmani —, a prins puțin curaj, și

strîngînd armata, a trimis-o pe ascuns în locurile accidentate, așteptîndu-se ca fiul său să vie îndată de la urmărirea dușmanilor. (2) Dar primii dintre cei trimiși de Publius la tatăl său, cînd era în pericol, au fost uciși, căzînd în mijlocul dușmanilor, iar cei din urmă, scăpînd cu greu, l-au anunțat că Publius se duce, dacă nu-i trimite în grabă un ajutor mare. (3) Multe sentimente îl frămîntau în același timp pe Crassus. Cu gîndul el nu mai vedea nici un lucru, ci fiind tîrît, și de teama pentru întreaga situație, și de dorul băiatului, să-i vină în ajutor, în cele din urmă și-a pornit armata. (4) În acest timp, dușmanii se năpusteau asupra lui mai înfricoșători prin strigătele și cîntecele lor de război și multe dintre dairale iarăși au început să mugească în jurul romanilor, care așteptau începutul unei noi bătălii. Iar cei care au adus capul lui Publius înfipt într-o suliță, dînd fuga spre Crassus, i l-au arătat, întrebînd în batjocură care-i sînt părinții și neamul, căci — ziceau ei — nu se cuvine ca Crassus, care este atît de lipsit de bărbăție și atît de rău, să aibă un fiu atît de nobil și de strălucit prin vitejie. (5) Acest spectacol, pe lîngă celelalte lucruri înfricoșătoare, le-a zdrobit inimile și i-a descurajat pe romani, căci în sufletele tuturor nu s-a trezit avînt la rezistență, așa cum era firesc, ci frică și cutremur. (6) Desigur, se spune că Crassus, în acea suferință, a apărut mai strălucit decît sine însuși. Într-adevăr, mergînd prin fața rîndurilor de soldați, striga: „Jalea aceasta, romanilor, este a mea personală, dar marea soartă și faimă a Romei rămîn nestîrbite și neînfrînte în voi. (7) Și, dacă mă deplîngeți și pe mine, căruia mi-a fost răpit fiul, cel mai bun dintre toți, arătați-o prin mînia voastră împotriva dușmanilor. Distrugeți-le bucuria, pedepsiți-le cruzimea. Nu fiți impresionați peste măsură de cele întîmplate, căci trebuie să pătimească ceva oamenii care rîvnesc la lucruri mari. (8) Nici Lucullus n-a doborît pe Tigranes fără sînge, nici Scipio pe Antiohus. Strămunii noștri au pierdut o mie de nave în Sicilia, iar în Italia mulți imperatores și comandanți de oști, dintre care nici unul, chiar dacă a fost în-

frînt mai înainte, nu i-a împiedicat să înfrîngă pe învingători. (9) Căci romanii n-au ajuns la atîta putere mergînd numai prin succese, ci prin răbdare și vitejie".

27 Crassus, vorbind și făcînd aceste îndemnuri, nu vedea pe mulți ostași că ascultă cu avînt, ci chiar cînd a dat poruncă să se scoată strigătul de război, a dojenit armata pentru tăcerea ei, așa de slab, de puțin și de inegal fusese strigătul, pe cînd strigătul barbarilor era plin de volum și de curaj. (2) Cînd au trecut la acțiune, arcașii călări, alergînd în jurul ostașilor, aruncau săgeți din flanc, iar ei, cei așezați în frunte, folosindu-se de sulițe, au strîns pe romani pe un spațiu îngust, fără să vorbim de aceia care, fugind de moartea provenită de la săgeți, nu mai aveau curajul să se năpustească cu îndrăzneală asupra dușmanilor, ci dînd cîteva lovituri, mureau repede din cauza rănilor mari și mortale, căci dușmanii împingeau de la distanță, departe, sulița cu fierul în călăreți, iar sulița, datorită puterii cu care era împinsă, cîteodată trecea și prin doi oameni deodată. (3) După ce au luptat în acest fel, la căderea nopții s-au desprins unii de alții, zicînd că-i acordă lui Crassus o noapte, ca să-și plîngă fiul, dacă nu cumva (i-ar fi venit în minte) să se intereseze mai bine de propria sa soartă și să voiască mai bine să se ducă el singur la Arsaces decît să fie dus. (4) Barbarii deci, avîndu-și tabăra aproape de Crassus, erau exaltați de mari nădejdi. Pe romani însă i-a cuprins o noapte grea, și nu se mai îngrijeau nici de înmormîntarea celor căzuți, nici de îngrijirea celor răniți, nici măcar de cei care-și trăgeau sufletul, ci fiecare își plîngea propria soartă. (5) Într-adevăr, li se părea că nu vor mai scăpa, fie că vor aștepta ziua acolo, fie că se vor afunda într-o cîmpie fără margini. Apoi, răniții îi puneau în mare încurcătură, fie (dacă ar voi) să-i ia cu ei, căci aveau să fie o piedică grabei cu care aveau să fugă, fie să-i lase, căci prin strigătele lor de durere aveau să dea dușmanilor de știre că fug. (6) Totuși, pe Crassus, deși-l scoteau vinovat de toate, doreau să-l vadă și să-l audă. Dar el, ascuns el singur, zăcea în întuneric, fiind un exemplu

de nerorocire pentru mulțimea ostașilor, iar pentru cei care gîndeau bine — un exemplu de nechibzuință și de ambiție, din cauza cărora nu putea să sufere să nu fie primul și cel mai mare în atîtea zeci de mii de oameni, ci fiindcă era socotit mai prejos numai de doi oameni, socotea că-i lipsește totul. (7) Atunci deci Octavius legatul și Cassius s-au ridicat și au început să-l încurajeze. Dar cum el renunțase la totul, ei înșiși, chemînd pe centurioni și pe comandanții, de cohorte (și deliberînd), au hotărît să nu mai rămînă și au ridicat armata fără sunet de trompetă, așa că la început totul s-a petrecut în liniște. Apoi, cînd cei care nu puteau merge au prins de veste că erau părăsiți, o dezordine și o învălmășeală groaznică, cu gemete și țipete, au pus stăpînire pe tabără. (8) După aceea, cînd înaintau, au fost cuprinși de tulburare și de groază la gîndul că dușmanii se vor năpusti asupra lor. Și de multe ori se întorceau, de multe ori se rînduiau în linie de bătaie, iar dintre răniții care putuseră să-i urmeze, pe unii îi ridicau, pe alții îi lăsau jos și-și pierdeau timpul. Numai trei sute de călăreți, pe care-i comanda Ignatius, au putut ajunge la Carrai, pe la miezul nopții. (9) Ignatius, strigînd pe latinește la paznicii zidurilor, cînd au răspuns, le-a poruncit să-i spună lui Coponius, conducătorul cetății, că Crassus dăduse o mare luptă cu parții. Fără să mai spună altceva, nici măcar cine este, s-a îndreptat spre Zeugma și a salvat pe cei care erau cu el, dar și-a auzit vorbe rele că părăsise armata. (10) Totuși, vorbele acelea care au fost atunci vestite de Coponius l-au ajutat pe Crassus, căci, gîndindu-se că scurtimea vorbelor și graba cu care au fost spuse nu anunță nici o veste bună, a dat îndată poruncă ostașilor să-și pună armele. Și cum a aflat că Crassus este pe drum, întîmpinîndu-l, l-a luat în primire și a introdus armata în cetate.

28 Parții, aflînd de plecarea romanilor, în timpul nopții, nu i-au urmărit, ci de cum s-a făcut ziuă, ducîndu-se spre tabără, au ucis pe cei lăsați pe locul taberei, nu mai puțin de patru mii, apoi, dînd fuga cu caii, au

capturat pe mulţi dintre cei care rătăceau pe cîmpie. (2) Patru cohorte, pe care izbutise să le smulgă încă din timpul nopţii legatul Varguntelus, căci se rătăciseră de drum prin nişte strîmtori, şi, concentrîndu-se pe o coloană, au fost distruse luptînd, în afară de douăzeci de oameni. Pe aceştia, barbarii, admirîndu-i că-şi făceau loc cu săbiile scoase prin mijlocul lor, i-au lăsat şi le-a dat drumul, cînd se retrăgeau pe jos spre Carrai. (3) Dar lui Surenas i-a venit o veste falsă că Crassus scăpase împreună cu cei mai buni şi că mulţimea ostaşilor care se dusese la Carrai este formată din oameni care nu merită atenţie. (4) Socotind deci că s-a pierdut victoria, dar fiind încă îndoit cu gîndul şi voind să afle adevărul, pentru ca sau să aştepte aici şi să asedieze, sau să-l urmărească pe Crassus, a lăsat în pace pe locuitorii oraşului Carrai şi a trimis pe unul dintre tălmaci din preajma sa la zidurile cetăţii, poruncindu-i ca, exprimîndu-se în latineşte, că cheme pe Crassus însuşi sau pe Cassius şi să-i spună că Surenas doreşte să aibă o convorbire cu ei. (5) Spunînd deci tălmaciul acestea, cînd i s-au vestit lui Crassus, a primit invitaţia şi, după puţin timp, au venit din partea barbarilor nişte arabi, care cunoşteau bine şi pe Crassus, şi pe Cassius, căci îi văzuseră, fiind în tabără înaintea luptei. (6) Aceştia, văzînd pe Cassius pe zid, au spus că Surenas le propusese pace şi le dă posibilitatea — fiind prietenii regelui — să se salveze, dacă părăsesc Mesopotamia, căci văd că acesta este singurul folos, şi pentru unii, şi pentru alţii, înainte de suprema necesitate. (7) Cassius a primit şi, cerînd să se fixeze un loc şi o dată, la care să se întîlnească Surenas şi Crassus, ei au acceptat şi au plecat.

29 Surenas, bucuros că oamenii sînt ţinuţi de asediu, a doua zi a adus pe parţi, care erau foarte trufaşi şi strigau cu insolenţă că dacă romanii vor să obţină învoieli, să le predea pe Crassus şi pe Cassius legaţi. (2) Dar romanii erau foarte revoltaţi că fuseseră înşelaţi şi, spunînd lui Crassus să părăsească lungile şi deşartele nădejdi pe care i le treziseră oamenii, au continuat să se gîndească la

fugă. Acest lucru nu trebuia să-l afle nimeni dintre carreni[32] înainte de timpul potrivit. Iar cel mai nedemn de încredere dintre toţi, Andromachos, căruia şi lui îi acordase încredere Crassus, se informează şi asupra desfăşurării călătoriei. (3) Nimic deci n-a scăpat parţilor, căci Andromachos le vestea fiecare lucru în parte.

Dar, pentru că ei nu au din părinţi obiceiul să se lupte noaptea şi nici nu le este uşor, iar Crassus a ieşit în timpul nopţii, pentru ca să nu rămînă în urmă cu urmărirea, Andromachos, fiind strategul lor, îi călăuzea pe romani mereu pe alte drumuri, şi în cele din urmă i-a întors spre nişte mlaştini adînci şi spre cărări pline de gropi, făcîndu-le astfel drumul greu şi supus la multe rătăciri, pentru cei care veneau în urma lor. (4) Totuşi, erau cîţiva care, bănuind că în ocolurile şi şiretlicurile pe care le făcea Andromachos nu e nimic sănătos, nu l-au urmat. Dar Cassius s-a dus iarăşi la Carrai. Iar călăuzele (erau arabi) îi îndemnau să rămînă pînă cînd luna va trece pe lîngă Scorpion. Dar el, după ce a zis, „eu mă tem de arcaş mai mult decît de scorpion", a pornit spre Siria împreună cu cinci sute de călăreţi. (5) Alţii însă, avînd călăuze demne de încredere, au ajuns în ţinuturi muntoase, numite Sinnaca[33], şi s-au aşezat în siguranţă înainte de a se face ziuă. Aceştia, cam cinci mii la număr, erau conduşi de nobilul distins Octavius. Pe Crassus ziua l-a apucat prins în mreje de Andromachos în locurile nepracticabile şi în mlaştini. (6) Împreună cu el erau patru cohorte de scutieri, puţini călăreţi şi cinci lictori. Cu aceştia, pornindu-se la drum cu trudă şi greutate, cînd duşmanii începuseră să preseze şi cînd mai erau numai douăsprezece stadii pînă să se întîlnească cu Octavius, se retrage pe altă colină, nu atît de prielnică desfăşurărilor călărimii, nici sigură, şi care se întindea la poalele munţilor Sinnaca, legat de un gît lung, care trecea prin mijlocul cîmpiei spre el. (7) Octavius vedea clar primejdia în care se afla Crassus. Şi cel dintîi Octavius a pornit de sus, însoţit de cîţiva ostaşi, ca să-i dea ajutor, apoi ceilalţi, învinuindu-se pe ei înşişi, au pornit cu avînt şi, năpustindu-se asupra duşmanilor şi îndepărtîn-

du-i de la colină, îl ţineau pe Crassus la mijloc şi-l apărau cu scuturile, fălindu-se că nu au parţii o săgeată care să cadă asupra corpului imperatorului mai înainte de a muri cu toţii pentru el.

30 Văzînd deci Surenas că parţii sînt acum mai puţin în primejdie, însă dacă noaptea va veni şi dacă romanii ocupă poziţii în munţi, vor fi absolut de necucerit, a întins o cursă lui Crassus. (2) Astfel, fuseseră eliberaţi unii dintre prizonieri care auziseră în tabără pe barbari tocmai cînd vorbeau între ei şi ziceau că regele nu vrea să poarte un război necruţător cu romanii, ci că vrea să statornicească o prietenie printr-un hatîr, tratînd pe Crassus cu multă omenie. Barbarii erau în luptă, iar Surenas, împreună cu cei mai buni ostaşi, avîntîndu-se în linişte spre colină, a lăsat coarda arcului şi a întins mîna dreaptă. El chemă pe Crassus la discuţii, zicînd că Crassus a făcut cunoştinţă cu bărbăţia şi oastea regelui fără învoirea acestuia, dar că de bunăvoie voieşte să le arate blîndeţea şi cumpătarea lor, oferindu-le să încheie învoieli, dacă se retrag, şi oferindu-le salvare. (3) Cînd Surenas spunea acestea, ceilalţi au primit cu însufleţire propunerea şi erau foarte veseli, dar Crassus, socotind că nimic nu venise de la ei în care să nu fie înşelat prin viclenie şi găsind că brusca schimbare este ciudată, nu i-a răspuns afirmativ, ci se gîndea. (4) Însă ostaşii strigau şi-l îndemnau să primească, apoi îl insultau şi-i spuneau vorbe rele, zicînd că-i zvîrle să lupte cu aceia cu care el nu îndrăzneşte să înceapă convorbiri nici cînd sînt fără arme. Crassus mai întîi încerca să-i roage şi să le spună că în restul zilei dacă vor rezista în poziţii muntoase şi accidentate, pot să plece în timpul nopţii, şi le arăta drumul, şi-i îndemna să nu piardă nădejdea în salvare, care este aproape. (5) Dar cum ostaşii se mîniau pe ei şi-şi loveau armele, Crassus, temîndu-se, s-a retras şi, întorcîndu-se, a spus atît: „Octave, şi Petronie, şi ceilalţi comandanţi romani, voi vedeţi în ce strîmtoare se află calea mea şi, fiind de faţă, înţelegeţi ce ruşine şi violenţă

îndur. Dar, dacă sînteţi salvaţi, spuneţi celorlalţi oameni că Crassus a pierit trădat de duşman, nu predat de concetăţeni."

31 Octavius şi cei din jurul lui n-au mai aşteptat, ci au coborît împreună de pe colină. Iar Crassus a lăsat liberi pe lictorii care-l urmau. Cei dintîi dintre barbari l-au întîmpinat doi mixeleni[34]. Aceştia, sărind de pe cai, au făcut o plecăciune lui Crassus şi, adresîndu-i-se în greceşte, l-au poftit să trimită cîţiva oameni înainte, cărora Surenas le va arăta că el însuşi şi cei din jurul său vin la el fără arme. (2) Crassus le-a răspuns că, dacă ar fi ţinut cel mai mic cont de viaţă, nu s-ar fi luat la harţă cu ei, dar a trimis pe doi fraţi, Roscii, ca să se informeze cîţi sînt şi cîţi vin. (3) Pe aceştia Surenas, arestîndu-i îndată, i-a reţinut, iar el, călare, însoţit de cei mai buni ostaşi, a înaintat şi a zis: „De ce imperatorul romanilor merge pe jos, iar noi sîntem duşi pe sus?" Şi a poruncit să i se aducă un cal. (4) Crassus a spus că nici el, nici Surenas nu greşesc, dacă fac drumul aşa cum le este obiceiul străbun. Surenas a spus că de aici înainte există tratate şi pace între regele Horodes şi romani, dar că trebuie să fie scrise învoielile, cînd vor ajunge la rîu. „Căci — a zis — voi romanii nu prea vă amintiţi de învoieli". Şi i-a întins dreapta.

Poruncind să i se aducă un cal, a zis: „Nu eşti dator nimic, regele ţi-l dăruieşte". Şi îndată lui Crassus i-a fost înfăţişat un cal cu frîu de aur, iar slujitorii l-au ridicat şi l-au aşezat pe cal şi-l escortau, grăbind calul. (5) Octavius cel dintîi îl ia de frîu şi după el, unul dintre chiliarhi[35]. Petronius, apoi ceilalţi veneau în jurul lui, străduindu-se să îmboldească calul şi să se ţină departe de cei care-l înghesuiau pe Crassus de amîndouă părţile. (6) Producîndu-se o înghesuială şi o învălmăşeală, apoi lovituri, Octavius, smulgînd spada unuia dintre barbari, îl ucide pe hippocom[36] în schimb altul loveşte pe Octavius din spate, ucigîndu-l. Petronius însă n-a avut la îndemînă o armă, dar fiind lovit în scut, a sărit de pe cal nerănit. Pe Crassus l-a ucis un part, cu numele Pomaxaithres. (7) Iar

alţii zic că altul l-a ucis, iar Pomaxaithres i-a tăiat capul şi mîna dreaptă, după ce căzuse mort. Acestea se bănuiesc mai mult decît se cunosc. Căci dintre cei care erau de faţă, unii au fost ucişi acolo, luptînd în jurul lui Crassus, iar alţii au fugit repede spre colină.

Cînd au venit parţii şi le-au spus că Crassus şi-a primit pedeapsa, dar că celorlalţi Surenas le face îndemnul să coboare şi să aibă curaj, unii s-au sinucis coborînd, iar alţii s-au împrăştiat în timpul nopţii, aşa că puţini dintre aceştia au scăpat. Arabii au vînat pe ceilalţi, şi i-au prins, şi i-au ucis. Se zice că în total au pierit douăzeci de mii, iar zece mii au fost prinşi de vii.

32 Surenas a trimis capul şi mîna dreaptă a lui Crassus lui Orodes, în Armenia, iar el, trimiţînd vorbă, prin ştafetă, la Seleucia că-l aduce pe Crassus viu, pregătea să facă o procesiune caraghioasă, numind-o, în bătaie de joc, triumf. (2) Astfel, cel care se asemăna mai mult cu Crassus dintre prizonieri, Caius Paccianus, îmbrăcînd o haină de femeie barbară şi fiind instruit să răspundă celor care-l numeau Crassus şi imperator, era dus (în triumf) călare; înaintea lui înaintau cîţiva trompetişti şi lictori, purtaţi pe cămile. De fascii atîrnau pungi cu bani, iar de securi, capete de romani proaspăt tăiate. (3) După ei veneau hetaire seleucide, cîntăreţe, cîntînd multe glume şi batjocuri la adresa feminităţii şi lipsei de curaj a lui Crassus. (4) Toţi priveau acest spectacol. Convocînd senatul seleucizilor, Surenas a adus cărţi pline de poveşti desfrînate din Milesiacele[37] lui Aristeides, dar fără să le falsifice şi pe acestea, căci fuseseră găsite printre bagajele lui Rustius, astfel că i-au dat posibilitatea lui Surenas să aducă multe batjocuri şi insulte romanilor, dacă nici chiar cînd poartă război nu se pot abţine de la astfel de lucruri şi scrieri. (5) Seleucizii au socotit pe Aesopos[38] ca pe un om înţelept, cînd au văzut cum Surenas duce înainte un sac cu sfărîmăturile Milesiace, iar în spate o poartă pe partica Sybaris[39] în atîtea trăsuri de cadîne, oarecum asemenea cu aşa-zisele vipere şi şerpi lungi, oferind un spectacol înfricoşător şi fiind precedat de lănci,

arcuri şi cai, iar spatele falangei terminîndu-se cu dansuri, şi castaniete, şi psalmodieri, şi chefuri nocturne cu femei. (6) Poate să fie mustrat Rustius, totuşi erau neruşinaţi şi parţii care au batjocorit Milesiacele căci dintre ele s-au tras mulţi Arsaci, născuţi din hetaire ioniene şi milesiene.

33 Săvîrşindu-se aceste lucruri, Horodes s-a întîlnit şi s-a împăcat cu Artauasedes armeanul, apoi a logodit pe sora lui cu Pacorus, fiul lui Artauasedes, şi între ei s-au făcut multe ospeţe şi chefuri şi au fost aduse multe echipe de cîntăreţi din Elada (2) căci Horodes era foarte bun cunoscător al limbii şi al literaturii elene. Iar Artauasedes a scris şi tragedii, discursuri şi istorii, dintre care unele se păstrează pînă azi.

(3) Cînd capul lui Crassus a fost adus la uşă, mesele erau ridicate, iar un actor de tragedie, numit Iason din Tralles, recita versurile Agavei din *Bacchantele* lui Euripides. (4) Bucurîndu-se de mare succes, Sillaces, care stătea în faţa andronului, a făcut o plecăciune şi a aruncat în mijlocul încăperii capul lui Crassus, iar parţii au început să aplaude cu multe strigăte de bucurie. (5) Slujitorii l-au aşezat pe pat pe Sillaces, la porunca regelui, iar Iason a dat un costum de actor tragic lui Pantheus, unuia dintre choreuţi şi, luînd capul lui Crassus şi făcîndu-se cuprins de o agitaţie bacchică, a recitat acele versuri cu entuziasm şi cîntec:

„Aducem din munte acasă
Iederă proaspăt tăiată,
Vînătoare fericită".

Şi acestea i-au încîntat pe toţi. (6) Din timp în timp, ca un refren, se cîntau şi versurile următoare, care alternau cu corul:

A. Cine l-a ucis?
B. Al meu, al meu e darul,

a zis sărind Pomaxaithres — căci era și el la masă —, și a luat capul lui Crassus, la gîndul că lui i se cade mai degrabă să spună acele versuri decît acela. (7) Regele, bucuros, l-a dăruit acelora, cum este potrivit obiceiul străbun, iar lui Iason i-a dat un talant. În acest fel se spune că s-a terminat expediția lui Crassus, ca o tragedie.

Totuși, și Orodes și-a luat pedeapsa pentru cruzimea lui, și Surenas pentru sperjurul lui. (8) Astfel, pe Surenas, nu după mult timp, l-a ucis Orodes, invidiindu-i faima, iar lui Orodes, care pierduse pe Pacoros, învins de romani, și care suferea de o boală cu formă de dropică, fiul lui Phraates, făcînd un complot împotriva lui, i-a dat cucută. (9) Dar, după ce sîngele a primit în sine otrava și s-a amestecat cu ea, iar corpul s-a ușurat, Phraates. mergînd pe cel mai scurt drum, l-a sugrumat.

COMPARAȚIA LUI NICIAS CU CRASSUS

1 În această comparație, mai întîi bogăția lui Nicias, comparată cu cea a lui Crassus, se înfățișează ca mod de cîștig, nu atît de reprobabil. Desigur, s-ar putea dezaproba munca din mine — de cele mai multe ori se face de către răufăcători sau barbari, dintre care unii sînt ținuți în lanțuri în locuri subterane și nesănătoase —, dar comparată cu confiscările lui Sylla și cu întreprinderile de incedii, pare mai blîndă. (2) Căci la acestea recurgea Crassus pe față, ca la plugărit și la cămătărie. Iar cît privește faptele pe care le tăgăduia cînd era dovedit, anume că vorbește în senat în vederea cîștigului personal, că face nedreptăți aliaților, că dă tîrcoale femeilor, lingușindu-le, că ascunde pe răufăcători, Nicias n-a fost nici măcar bănuit că le-a făcut. Chiar dacă dădea și arunca bani sicofanților din lașitate, era luat în rîs, săvîrșind un lucru care nu ședea bine unui Pericles sau Aristeides, dar era necesar pentru el, căci din fire nu era curajos. (3) De aceea, și oratorul Lycurgos, fiind învinuit că cumpărase pe un sicofant, a spus cu mult curaj în fața poporului: „Mă bucur că după ce am făcut atîta timp politică la voi, am fost prins asupra faptului că mai mult am dat decît că am luat". (4) Cît privește cheltuielile, Nicias se îngrijea mai mult de cetate, aducînd ofrande zeilor, suportînd cheltuieli pentru gimnazii și echipînd coruri. Considerînd cheltuielile pe care le-a făcut Crassus, dînd masă la atîția zeci de mii de oameni, apoi iarăși hrănindu-i, în nici o privință nu se poate compara averea lui Nicias cu cheltuielile lui, astfel că s-ar mira acela care

pierde din vedere faptul că răutatea este o anomalie și o perversiune a caracterului, dacă are în vedere pe cei care strîng rău averea, pentru ca apoi s-o reverse cu dărnicie, fără fală.

2 Acestea fie deci zise în privința bogăției. În ceea ce privește activitatea politică, nu există la Nicias nici o șiretenie, nici o nedreptate, nici o violență, căci n-a sfruntat pe nimeni, ci mai degrabă a fost înșelat de Alcibiades, iar poporului i se adresa cu teamă și considerație. (2) Crassus însă este învinuit, în schimbările de care a dat dovadă în prietenie și dușmănie, de multă lipsă de respect a cuvîntului dat și de lipsă de noblețe. Nici el însuși nu tăgăduia că a întrebuințat violența în timpul candidaturii la consulat, plătind oameni ca să atace pe Cato și pe Domitius. (3) Iar în timpul votării provinciilor, mulți oameni din popor au fost răniți, au căzut patru, iar el însuși — fapt care ne-a scăpat din expunerea vieții — lovindu-l drept în față pe Lucius Annalius, senator, pe cînd îl contrazicea, l-a dat la o parte însîngerat. (4). Astfel Crassus, în aceste privințe, era violent și tiranic, și apoi iarăși temător de zarvă, în activitatea politică, și lipsit de curaj, și cedînd celor mai netrebnici oameni, era capabil să întreprindă cele mai nobile acțiuni. În această privință, e drept, Crassus a fost măreț și cu gînduri mari, căci n-a avut de luptat cu Cleoni[40] și cu Hyperboli[41], pe Zeus!, ci n-a cedat nici în fața strălucirii lui Caesar, nici în fața celor trei triumfuri ale lui Pompeius, ba chiar a ridicat puterea împotriva amîndurora, întrecînd chiar pe Pompeius prin demnitatea magistraturii de censor. (5) Căci, în deținerea celor mai înalte puteri trebuie să cauți să obții în politică nu lipsa de invidie, ci strălucirea, întunecînd astfel invidia prin măreția puterii. (6) Iar dacă dintre toate preferi securitatea și liniștea și te temi de Alcibiades la tribună, de lacedemonieni la Pylos[42], de Perdiccas în Tracia[43], cetatea are un mare cîmp deschis pentru liniște, dacă te dai la o parte și ședzi liniștit, mulțumindu-te să-ți împletești cununa liniștei, cum zic unii sofiști. (7) Căci dragostea de pace era într-adevăr divină,

iar încercarea de a pune capăt războiului, cea mai elenică faptă politică[44]. Dar pentru o astfel de faptă nu este de comparat Crassus cu Nicias, chiar dacă ar fi adus Marea Caspică și dacă ar fi făcut din Oceanul Indian hotarul puterii romane.

3 Cel care trăiește într-o cetate, care știe ce este virtutea și care dispune de o putere mai mare nu trebuie să dea loc celor răi și nici conducere celor care nu se pricep să conducă, și nici încredere celor care nu o merită, cum a făcut Nicias, împingînd la comanda războiului pe Cleon, care nu valora nimic mai mult în cetate decît nerușinarea și urletele pe care le scotea la tribună. (2) Eu nu laud pe Crassus, care în timpul războiului cu Spartacus s-a avîntat să lupte mai mult cu grabă decît cu siguranță. Desigur, din ambiție i-a izvorît teama ca nu cumva să vie Pompeius și să-i răpească gloria, așa cum Mummius a răpit Corintul lui Metellus. Dar ciudată și teribilă a fost situația lui Nicias. (3) Într-adevăr, el n-a renunțat la o ambiție și o conducere care să ofere nădejdi și ușurare dușmanului, ci deși și-a dat seama că comandamentul implică o mare primejdie, a preferat să se pună la adăpost, dar să prăpădească viitorul statului. (4) Este adevărat că și Themistocles în timpul războiului cu perșii, de teama ca nu cumva un om slab și lipsit de minte să piardă cetatea, l-a îndepărtat de la conducere, plătindu-l, precum și Cato a primit să candideze la tribunatul plebei, cînd a văzut că se produc cele mai mari dificultăți și primejdii pentru cetate. Nicias însă (5) păzindu-se pe sine ca comandant, pe la Minoa și Cythera și pe la nenorociții de melieni, iar dacă a trebuit să dea lupta împotriva lacedemonienilor, își lepăda hlamida și încredințîndu-se lipsei de experiență și îndrăznelii lui Cleon, care avea nevoie de cea mai înaltă experiență, corăbii, oameni, arme și comanda, nu a pierdut propria-i faimă, ci securitatea și salvarea patriei. (6) De aceea, mai tîrziu, nu de voie și din propria-i dorință a fost silit să lupte împotriva siracuzanilor, și s-a văzut că a pierdut Sicilia nu din judecata a ceea ce era util, ci din propria-i ușu-

rătate și moliciune. Totuși, este dovada unei mari cuviințe faptul că deși întotdeauna a avut o repulsie pentru război și a fugit de comenzi militare, totuși concetățenii nu încetau de a-l alege comandant, ca pe cel mai cu experiență și mai bun. (7) Crassus însă, care tot timpul rîvnea după comenzi militare, n-a avut parte să fie ales fără voia lui decît ca să poarte războiul împotriva sclavilor — căci Pompeius, Metellus și Lucullus erau absenți —, deși era atunci stimat și avea cea mai mare trecere politică. Dar, după cum se pare și aveau convingerea și cei care-l cultivau, așa cum spune poetul comic, era un „om distins în toate cele, nu însă și cu scutul bărbat."

Și aceasta n-a adus nici un folos romanilor, căci se simțeau siluiți de iubirea de conducere și de ambiția lui. Într-adevăr, atenienii au trimis pe Nicias la război fără voia lui, iar Crassus a dus la război pe romani fără voia lor, și din pricina lui Crassus, cetatea a fost nenorocită, pe cînd Nicias din pricina cetății (și-a pierdut viața).

4 Totuși, în aceste privințe trebuie mai mult lăudat Nicias decît criticat Crassus. Într-adevăr, Nicias, punînd la contribuție experiența și judecata unui comandant cu experiență, nu s-a lăsat înșelat de nădejdile concetățenilor, ci a renunțat și a desperat de a mai cuceri Sicilia, pe cînd Crassus, pornind la războiul împotriva parților ca la un lucru ușor, s-a înșelat.

(2) Într-adevăr, Crassus năzuia către lucruri mari — mai ales că Caesar supusese ținuturile din nord, pe celți, pe germani și Britania —, anume ca el să pornească la răsărit și la Marea Indică și să-și atragă Asia cu oamenii, pe care Pompeius i-a atacat și contra cărora a rezistat Lucullus, bărbați cu bune intenții și continuînd să fie prețuiți ca buni față de toți, dar avînd preferințe ca și Crassus și luînd aceleași puncte de plecare. De altfel, chiar senatul se împotrivea lui Pompeius cînd i se oferea o comandă, iar Cato îndemna pe senatori să-l dea celor învinși pe Caesar, care respinsese trei sute de mii de germani, și să întoarcă blestemul călcării tratatului împotriva lui. (3) Dar poporul, spunînd „fii sănătos" lui Cato, a adus timp de cincisprezece zile jertfe de mulțumire pentru victoriile lui Caesar și era foarte bucuros. (4) Ce sentimente ar fi avut poporul și cîte zile ar fi adus sacrificii, dacă Crassus ar fi scris din Babilon că a învins și ar fi transformat în provincii romane Media, Persia, Hircania, Susa, Bactria? Căci dacă, așa cum spune Euripides, cei care nu pot sta liniștiți și nu știu să se bucure de bunurile prezente, „trebuie să săvîrșească nedreptăți", nu trebuie să prădeze nici Scandia[45], nici Mende[46] și nici să vîneze pe eginеții care fugeau și-și părăseau pămîntul, ascunzîndu-se ca niște păsări pe alte meleaguri, ci trebuie să plătească scump nedreptatea, și să nu arunce dreptatea ușor, și nici la întîmplare, ca pe un lucru mic și de puțină valoare. Iar cei care laudă pornirea expediției lui Alexandru, dar critică pe a lui Crassus, nu judecă bine începutul după rezultat.

5 În timpul comandamentelor înseși, nu sînt puține acțiunile nobile ale lui Nicias. Căci el a învins pe dușmani în multe lupte și puțin a lipsit să cucerească Siracuza; și nu a eșuat în toate din cauza sa, ci s-ar putea da vina și pe boala sa, și pe invidia concetățenilor de la Atena. (2) Crassus însă, din cauza mulțimii greșelilor, n-a îngăduit nici măcar norocului să-și arate bunăvoința, astfel încît este de mirare stupiditatea lui, care n-a fost înfrîntă de puterea parților, ci ea a înfrînt norocul romanilor. (3) Deoarece e binecunoscut că Nicias nu trecea cu vederea nimic din mantică, pe cînd Crassus le disprețuia pe toate, totuși au murit la fel; apăsătoare și nedeslușită este nelămurirea noastră în aceste privințe. Este totuși mai ușor de iertat decît nelegiuirea și îngîmfarea ei (a sorții) greșeala săvîrșită cu o veche credință și obișnuință din temerea de zei. (4) În privința morții, este mai ușor de scuzat Crassus, care nu s-a predat, n-a fost pus în lanțuri, nici înșelat, ci a cedat prietenilor și a fost tratat contra promisiunilor făcute de către dușman. Nicias însă ajutat de nădejdea unei salvări fără glorie și rușinoase, căzînd în mîna dușmanilor, și-a procurat o moarte și mai urîtă.

SERTORIUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Considerăm că Plutarh caracterizează foarte bine pe Sertorius cînd în capitolul 1 al biografiei scrie: „Despre Sertorius s-ar putea spune că a fost mai reținut față de femei decît Filip, mai devotat prietenilor decît Antigonos, mai blînd față de dușmani decît Hannibal, fără să fie lipsit de inteligența nici unuia dintre ei, dar de norocul tuturor". Într-adevăr, acestea au fost caracteristicile esențiale ale firii lui Sertorius, dovedite în cursul dramaticei sale activități. De pildă, în luptele împotriva cimbrilor și teutonilor[1] *a dat dovadă de prezență de spirit, viclenie, curaj. În timpul războiului cu socii, numit și războiul marsic, Sertorius a dovedit pasiune și promptitudine. În aceste lupte el și-a pierdut și un ochi*[2].

Pînă aci Sertorius a activat în concordanță cu interesele de prim-ordin ale Romei, indiferent de· facțiunea căreia îi aparținea. Dar iată că Sertorius a trebuit să se angajeze și politic, și a luat parte, alături de Cinna și Marius, la luptele împotriva lui Octavius. După ce Marius și Cinna au ajuns stăpîni la Roma, Sertorius a venit în conflict cu ei, deoarece simțul său de umanitate se revolta împotriva abuzurilor și cruzimilor săvîrșite de aceștia. Revolta lui s-a tradus prin uciderea sclavilor — instru-

---

[1] Plutarh, *Sertorius*. Textele de bază, în afară de biografia de față, sînt: Cicero, *Brutus*, 180; *De imperio Cn. Pompeius*, 9; *Pro Marena* 32; Appian, *Războaiele Civile*, I, 108 și urm. Diodor, XXXVIII, 9. Sallustius, *Historiae*, II, 56. Ne mărginim să citățm, din Plutarh, faptele asupra cărora toți istoricii sînt de acord.

[2] *Ibidem*, 4.

36723

mente de jafuri și crime ale marianilor[3]. *Apoi, în timpul luptelor împotriva lui Sylla, care se apropia de Roma, văzînd dezorganizarea și lipsa de fermitate a conducătorilor populari, s-a refugiat în Spania, cu gîndul de a constitui acolo un bastion de rezistență împotriva lui Sylla.*

O nouă viață începe aici pentru Sertorius, care a dat dovadă de noi calități: tactul cu care trata populațiile băștinașe și fermitatea cu care se înarma[4]. *Nu după mult timp, instalîndu-se la putere, Sylla a trimis imediat în Spania împotriva lui Sertorius un comandant destoinic, prudent, dar dîrz; dîndu-și seama de superioritatea adversarului, a trebuit să se refugieze în Noua Cartagină, după care a început iarăși lupta, nevoit să plece și de aici pe una dintre insulele Macare, unde a nutrit gîndul de a renunța la orice activitate. Dar ura de care erau stăpîniți unii împotriva celorlalți, a celor două facțiuni, era atît de tenace și de nepotolită, încît au ajuns să se bată între ei și pe cîmpiile Mauretaniei. Sertorius, alături de pirați, lupta împotriva lui Ascalis Iphta care se urcase pe tronul Mauretaniei, iar Paccianus, omul lui Sylla, lupta pentru Ascalis Iphta. Sertorius a ucis pe Paccianus, a cărui armată i s-a predat, a început apoi asediul cetății Tingis, pe care a cucerit-o*[5]. *Rechemat la lusitanieni, Sertorius a început o altă serie de lupte, dovedind noi calități: abilitatea, șiretenia și, trebuie să-i zicem pe nume, impostura cu care și-a supus atît de bine pe lusitanieni, încît aceștia acționau orbește la porunca lui, convinși fiind că el acționează în acord cu puterea divină*[6]. *Atît de bine și-a organizat Sertorius armata, încît împotriva lui, după înfrîngerile suferite de Cotta, Fufidius, Domitius Calvinus, Turanius, au trebuit să lupte Metellus și Pompeius*[7]. *În luptele împotriva lui Metellus, Sertorius a dat dovadă de curaj, abilitate, cumpătare, avînt*[8]. *Toate aceste calități*

[3] Plutarh, *Sertorius*, 5.
[4] *Ibidem*, 6.
[5] *Ibidem*, 7—9.
[6] *Ibidem*, 10, 11.
[7] *Ibidem*, 12.
[8] *Ibidem*, 13.

ale lui Sertorius au trezit o nețărmurită admirație pentru el în sufletele ostașilor, de diferite origini, de sub comanda sa. Culmea admirației a trezit-o însă Sertorius prin înființarea școlii de la Osca, în care copiii localnicilor învățau după obiceiul roman, iberii de sub comanda lui fiind gata să se sacrifice pentru el[9].

O prezență de spirit uimitoare a avut Sertorius în comportarea față de tribul harachitanilor[10], *pe care i-a înfrînt folosind direcția bătăii vîntului, cu ajutorul căruia a trimis mult praf în peșterile și scorburile harachitanilor și i-a împiedicat să vadă pe romanii care se avîntau spre ei.*

Prima confruntare a lui Sertorius cu Pompeius s-a soldat cu ținerea lui Pompeius la distanță la asediul cetății Sucro, împresurată de Sertorius[11]. *Lupta de la Saguntum s-a soldat cu pierderi, și pentru Pompeius, și pentru Sertorius, care însă s-a refăcut repede. Totuși Pompeius a scris senatului că dacă nu-i trimite bani, va veni la Roma. Dacă pînă acum — spunea Pompeius în scrisoare — primejdia nu păruse atît de mare, acum el lupta pentru salvarea Italiei*[12]. *Atît de mare era neplăcerea pe care o simțeau Metellus și Pompeius că nu-l pot înfrînge*[13] *pe Sertorius, încît Metellus a încercat să-l ucidă prin trădare, promițînd o mare răsplată celui care va face acest lucru.*

Momentul era dramatic, riscînd să devină tragic pentru Roma. Tragismul acestui moment îl arată și faptul că Mithridates, regele Pontului, căuta să profite de acest prilej, pentru ca, unindu-se cu Sertorius, să dea lovitura Romei, prin renunțarea la cîștigurile pe care le realizase în urma păcii de la Dardanos, încheiată cu Sylla. Ar fi fost într-adevăr o lovitură pentru Roma, deoarece, dacă Sertorius ar fi acceptat, Mithridates ar fi fost întărit.

[9] Plutarh, *Sertorius*, 14.
[10] *Ibidem*, 17.
[11] *Ibidem*, 18.
[12] *Ibidem*, 20, 21.
[13] *Ibidem*, 22.

Sertorius s-a dovedit însă prudent și la început a respins această propunere a lui Mithridates, care fusese excesivă, cedîndu-i doar Capadocia și Bitinia[14], *cu condiția ca regele să-i trimită lui Sertorius corăbii și bani. Dar un complot urzit de Perpernna îi curmă viața*[15].

Aceasta a fost viața lui Sertorius. Admirabil militar, înzestrat cu vitejie, inteligență, el nu s-a sfiit să recurgă chiar la impostură. Darul de a-și atrage soldații a fost una dintre marile lui calități. Revoltat împotriva neomeniilor și cruzimii lui Marius și Cinna, el a plecat să lupte parcă pentru dreptate. În Spania a dat dovadă de același dar de a-și atrage oamenii, care acum erau străini. Roman, el a fost silit să lupte împotriva romanilor. Complotul și moartea sa au arătat cît de mult erau stăpîniți nu numai adversarii lui, dar chiar oamenii din jurul lui de patima de a domina, uitînd de interesele fundamentale ale Romei.

Plutarh, în general, dă dovadă de o mare simpatie și compătimire pentru Sertorius. Se simte calda simpatie și tonul admirativ cu care relatează biograful calitățile ostășești dovedite de Sertorius în războiul cu cimbrii și teutonii (3), în războiul cu socii (14), în luptele cu Pompeius (19—21). Dar admirația lui pentru calitățile ostășești ale lui Sertorius este exprimată și direct: ...„bărbat curajos, care știa să se acomodeze cu orice fel de luptă pe față și care putea face față oricărui fel de schimbare ... (12, 6) ... Sertorius, însuflețit de un avînt tineresc și dispunînd de un corp minunat pregătit prin forță, sprinteneală, viață simplă. La beție nu se deda nici cînd era vesel, iar în marile munci, în drumurile lungi și în vegherile dese avea obicei să se mulțumească cu mîncare puțină și ușoară, care îi era de ajuns. Ducîndu-se la vînătoare și făcînd plimbări ori de cîte ori avea răgaz, el căpătase experiență în orice fel de retragere, cînd fugea din fața dușmanilor, și în orice fel de încercuiri, cînd ataca în locuri accesibile și inaccesibile (13, 2)".

[14] Plutarh, *Sertorius*, 23.
[15] *Ibidem*, 24—26.

Confruntarea de la Lauron (18) dintre Pompeius și Sertorius este istorisită de Plutarh cu o vădită admirație față de Sertorius. Fără să treacă nimic sub tăcere din înaltele calități de ostaș ale lui Pompeius și din gloria de care era nimbat, Plutarh arată cu multă afecțiune pentru Sertorius cum Pompeius, fiind învins de tactica lui Sertorius, a trebuit să stea pe loc, imobilizat.

În ceea ce privește politica lui Sertorius, Plutarh relatează cu o sensibilă căldură activitatea lui Sertorius alături de Marius și de Cinna, dar se însuflețește și mai mult cînd este vorba de desolidarizarea lui de neomeniile și cruzimile fruntașilor popularilor: „Războiul fiind terminat și partizanii lui Cinna și ai lui Marius dînd dovadă de toată violența și răutatea, încît au arătat romanilor că nenorocirile războiului sînt aur — se spune că numai Sertorius nu a omorît pe cineva de mînie și nici nu i-a adus insulte cînd era puternic —, dar era indignat de cele ce făceau Marius și Cinna, iar în particular îi ruga să se poarte cu mai multă măsură (5, 7)". Se vede clar atît sublinierea răutății lui Marius și Cinna, pe care Plutarh parcă o îngroașă cît mai mult (am arătat cu altă ocazie atitudinea lui defavorabilă popularilor), cît și căldura cu care relatează umanitatea lui Sertorius. Simpatia biografului pentru aristocrați este vădită din felul cum vorbește despre Metellus (11). Biograful subliniază, de asemenea, dragostea de patrie a lui Sertorius: „El (Sertorius) era, de altfel, un om care-și iubea patria și care dorea foarte mult să se întoarcă acasă, dar neavînd succes, era un om bun și nu făcea nici un lucru josnic împotriva dușmanilor, iar în timpul victoriilor a trimis adeseori la Metellus și la Pompeius oameni care să le spună că este gata să depună armele și să trăiască ca un simplu particular, dacă i se acordă întoarcerea. Căci zicea că preferă să fie un cetățean fără faimă în Roma decît să se numească un imperator exilat din patria sa. Se zice că Sertorius dorea foarte mult (să-și vadă) patria și din pricina mamei sale, fiindcă se spune că crescuse orfan de tată și șezuse tot

timpul în jurul ei. Iar cînd prietenii din Spania l-au chemat la comanda supremă, aflînd de moartea mamei sale, era cît pe ce să-şi piardă viaţa de durere. Într-adevăr, timp de şapte zile a zăcut fără să dea consemnul militar şi fără să fie văzut de vreun prieten, şi cu greu colegii de comandă şi cei de aceeaşi cinste cu el, stînd în jurul cortului său, l-au silit să iasă în întîmpinarea soldaţilor şi să ia în mînă treburile, care mergeau bine (22, 4—11)". Acest pasaj este unul dintre cele mai caracteristice ale biografiei, care trădează emoţia cu care biograful scrie, în general, despre umanitatea lui Sertorius, iar în pasajul de faţă, despre dragostea lui de patrie şi de mamă.

În paralela pe care o face între Sertorius şi Eumenes, Plutarh pune în balanţă următoarele caracteristici: Sertorius era dorit de aceia pe care-i comanda, pe cînd cei de sub comanda lui Eumenes îl ascultau de nevoie. Sertorius era admirat pentru rangul său senatorial şi pentru calităţile sale militare, pe cînd Eumenes — pentru cultura lui. Eumenes a avut de învins mai multe piedici decît Sertorius; din învingerea duşmanilor, Eumenes îşi procura securitate, pe cînd Sertorius trezea indivia; Eumenes era iubitor de lupte, pe cînd Sertorius — paşnic; Eumenes, deşi putea să trăiască în pace, s-a avîntat în războaie, pe cînd Sertorius a trebuit să lupte pentru securitatea personală împotriva celor care nu-l lăsau să trăiască; Sertorius a avut parte de o moarte mai frumoasă, care nu i-a urîţit viaţa, pe cînd Eumenes a preferat să trăiască chiar în sclavie.

După cum se vede, caracteristicile puse în paralelă de Plutarh se referă aproape exclusiv la însuşirile celor doi oameni pe care împrejurările le-au făcut evidente. Biograful se referă însă mai mult la natura adversarilor, fără să cerceteze mai adînc cauzele economice, sociale şi politice care generează conflictele, la care au participat Sertorius şi Eumenes.

Ca întotdeauna, şi în biografia lui Sertorius, Plutarh îşi face o plăcere din a stărui asupra unor lucruri putînd

uşor fi trecute cu vederea, dar care recreează mintea cititorului, precum: vînturile boreale (8), omul uriaş de la Tingis (9), puiul de căprioară al lui Sertorius (11), calul slab (16)".*

* În afară de tratatele generale şi speciale indicate la *Viaţa* lui Pompeius, a se vedea şi F. Galli, *Senati in esilio*, în „BIDR", LXIII (1960), pp. 221—232.

1 Poate că nu este de mirare ca, de vreme ce norocul curge încoace și încolo, într-un timp nedeterminat, și întîmplarea să aibă loc de multe ori datorită acelorași evenimente. Într-adevăr, dacă mulțimea elementelor care stau la bază nu este determinată, atunci norocul dispune de belșug de materie ca de un coreg[1] care procură asemănarea faptelor îndeplinite, iar dacă faptele se înlănțuie cu un număr limitat de lucruri definite, de multe ori este nevoie ca aceleași fapte să fie duse la bun sfîrșit pe aceleași căi. (2) Și, fiindcă unii scriitori, fiind amatori de astfel de întîmplări, adună din cele scrise și din auzite fapte întîmplătoare ce seamănă cu acțiunile judecății și prevederii cum este, de pildă, faptul că existînd doi Attis[2] celebri, unul sirian, iar altul arcadian, amîndoi au pierit sfîșiați de mistreți, au existat în Acteoni unul sfîșiat de cîini, altul — de îndrăgostiți; apoi faptul că au existat doi Scipioni[3], unul care a învins pe cartaginezi mai întîi, iar celălalt care a dărîmat cetatea din temelii, că Troia a fost cucerită de Heracles, cu ajutorul cailor lui Laomedon[4], și de către Agamemnon, cu ajutorul calului poreclit Doureios[5], iar a treia oară porțile cetății au fost închise de Charidemos[6], cînd a căzut un cal, deoarece troienii nu putuseră să le închidă, și fiind două cetăți ca omonimele celor mai mirositoare plante, Ios și Smyrna[7], se spune că într-una dintre ele s-a născut poetul Homer, iar în cealaltă a murit — hai să mai adăugăm și noi la acestea faptul că cei mai războinici comandanți de oști și care au săvîrșit cele mai multe fapte, stratageme și vicle-

nie au văzut numai cu un singur ochi, și aceștia au fost: Filip[8], Antigonos[9], Hannibal[10] și Sertorius, despre care vorbește această scriere.

(3) Despre Sertorius s-ar putea spune că a fost mai reținut față de femei decît Filip, mai devotat prietenilor decît Antigonos, mai blînd față de dușmani decît Hannibal, fără să fie lipsit de inteligența nici unuia dintre ei, dar de norocul tuturor. Avînd o soartă cu mult mai rea decît dușmanii săi renumiți, s-a dovedit egal în experiență cu Metellus[11], în curaj cu Pompeius[12], în noroc cu Sylla[13], în putere cu romanii, cărora li s-a împotrivit ca exilat și conducător venetic al barbarilor. (4) Cu Sertorius îl asemănăm foarte mult dintre eleni pe Eumenes din Cardia. Amîndoi au avut înclinații de conducători, au fost luptători șireți și, înstrăinîndu-se de patria lor, au condus oameni de orice neam, dar au avut parte de o soartă crudă și nedreaptă cînd au murit. Astfel, amîndurora li s-au întins curse și au fost uciși tocmai de acei oameni cu care învinseseră pe dușmanii lor.

2 Neamul lui Quintus Sertorius nu era prea fără vază în cetatea Nussoi[14] din ținutul sabinilor. Fiind crescut în chip ales de mama sa văduvă, căci era orfan de tată, se aude că a iubit de mult pe mama sa. Se spune că mama sa se numea Rhea. Se pregătise cum trebuie pentru susținerea de procese și dobîndise chiar și o putere în cetatea sa, încă tînăr fiind, datorită elocinței sale. Dar strălucitele lui succese în faptele de arme i-au dezvoltat ambiția în acest domeniu.

3 Astfel, cînd cimbrii și teutonii năvăliseră în Gallia[15], Sertorius era sub comanda lui Scipio[16]. Romanii, luptînd răr și fiind respinși, Sertorius a renunțat la cal și, rănit fiind, a trecut fluviul Ron, înotînd cu platoșa și cu scutul împotriva cursului năvalnic al apei, atît de robust era el la corp și obișnuit cu eforturile prin exercițiu. (2) Cînd aceiași dușmani au năvălit a doua oară cu multe zeci de mii de oameni și cu groaznice amenințări, astfel încît era greu să convingă chiar pe un roman să reziste în

linia de bătaie și să dea ascultare comandantului, Marius avea comanda supremă, iar Sertorius avea în sarcină supravegherea dușmanilor. Totuși, travestindu-se cu o haină gallică și însușindu-și la vreme cele mai obișnuite cuvinte ale vorbirii lor la întîmpinare, s-a dus în mijlocul dușmanilor și, observînd unele lucruri, iar altele aflîndu-le din auzite, de la cei întîlniți, s-a întors la Marius. Atunci a obținut un premiu. Apoi, în restul campaniei faima lui a crescut, pentru că a dat dovadă de multe fapte inteligente și de curaj, căpătînd încrederea comandantului. (3) După războiul cu cimbrii și teutonii, fiind trimiși în Spania, sub comanda lui Lepidus[17], a petrecut iarna în orașul Castulo, în ținutul celtiberilor. (6) Dar, deoarece soldații începuseră să fie deșănțați din cauza belșugului și aproape tot timpul îl petreceau în beție, barbarii, disprețuindu-i, au chemat noaptea un ajutor de la tribul gyrisonilor[18], cu care erau vecini și, mergînd prin case, i-au ucis, iar Sertorius, scăpînd numai cu cîțiva și strîngînd la un loc pe cei care fugiseră, a înconjurat orașul. Și găsind deschise porțile pe care năvăleau barbarii, n-a făcut același lucru ca ei, ci punînd străji și ocupînd peste tot orașul, a ucis pe toți care erau în vîrstă să poarte armele. (4) După ce aceștia au fost uciși, a poruncit ostașilor să descingă toate armele și veșmintele, să se îmbrace cu ale barbarilor și să-i urmărească spre orașul acela din care fuseseră trimiși cei ce veniseră asupra lor. (5) Așa că înșelînd pe barbari prin înfățișarea armelor, a găsit porțile cetăților deschise și a capturat o mulțime de oameni care credeau că întîlnesc prieteni care o duceau bine și cetățeni prieteni. (6) De aceea, cei mai mulți barbari au fost uciși de romani la porțile cetății, iar restul, predîndu-se, au fost vînduți ca sclavi.

4 După aceea, Sertorius a devenit vestit în Spania, și de îndată ce s-a întors în Roma a fost ales cvestor în Gallia din jurul Padului[19]. (2) Atunci, iscîndu-se războiul marsic[20], a primit poruncă să recruteze ostași și să se procure arme, iar el a pus foarte mult zel și grabă în îndeplinirea poruncii, în comparație cu încetineala și mo-

liciunea celorlalți tineri, motiv pentru care și-a cîștigat imediat faima. (3) Totuși, cînd a ajuns la faima unui conducător, nu și-a pierdut nimic din curajul unui soldat, ci arătînd faptele brațelor sale vrednice de admirat și expunîndu-și fără cruțare corpul în lupte, a pierdut un ochi, care i-a fost scos. (4) De aceea, a trăit mereu cu mîndrie, zicînd că alții nu pot aduce mărturii faptelor strălucite, ba chiar le și îndepărtează: de pildă, colierele, lăncile (și cununile), în timp ce semnele vitejiei lui rămîn continuu, putînd să aibă, în același timp, spectatori nu numai ai virtuții, ci și ai nenorocirii sale. (5) Și poporul i-a acordat o onoare de seamă. Astfel, cînd a intrat în teatru, l-au primit cu aplauze și l-au aclamat, lucru care nu puteau să-l obțină ușor nici cetățenii cei mai viteji și înaintați în vîrstă. (6) Cînd a canditat la tribunatul militar, avînd contracandidat pe Sylla, n-a reușit, de aceea a fost unul dintre adversarii care-l ura mult pe Sylla. (7) Dar după ce Marius, învins de Sylla, a fugit, iar acesta a plecat pe mare ca să lupte cu Mithridates, pe cînd Octavius a rămas consul, fiind partizan al lui Sylla, iar Cinna, dorind să schimbe lucrurile, încerca să ridice fracțiunea lui Marius, care se tot prăvălea, Sertorius s-a dat de partea lui, mai ales că atunci vedea pe Octavius că este slab și nu are încredere în prietenii lui Marius. Dîndu-se între consulii din for o mare luptă, Octavius[21] a învins, iar Cinna și Sertorius, pierzînd aproape zece mii de oameni, au fugit, apoi, adunînd prin convingere marea majoritate a armatelor împrăștiate prin Italia, repede au ajuns în stare să se măsoare cu Octavius.

5 Marius, pornind din Libia pe mare și dîndu-se de partea lui Cinna — el, ca simplu particular, lui Cinna, care-i era consul — toți ceilalți au fost de părere să-l primească, dar Sertorius s-a opus, fie pentru că socotea că Cinna se va da de partea lui, considerînd că va fi de față un bărbat cu mai multă experiență, fie că se temea de cruzimea lui Marius, ca nu cumva să încurce lucrurile, pentru că, din pricina pasiunii, nu avea nici un fel de măsură, călcînd violent dreptatea în picioare, cînd deținea puterea. (2) Spunea că e puțin lucru de făcut acum cînd ei sînt încă învingători, dar dacă vor primi pe Marius, toată gloria și toată puterea le va lua el, un om greu de suferit cînd este vorba de împărtășirea puterii și nedemn de încredere. (3) Cinna a spus că Sertorius are dreptate cînd spune aceste lucruri, dar că se jenează și nu știe cum să-l respingă pe Marius, deoarece el însuși îl chemase să împartă puterea. Sertorius, răspunzîndu-i, i-a zis: (4) „Dar eu, socotind că Marius va veni în Italia el, de la el, singur, m-am gîndit la ce-i de folos, dar tu de la început nici nu trebuia să mai deschizi discuția, cînd a venit acela pe care tu l-ai socotit că merită să vină, așadar primește-l și folosește-te de el, căci cuvîntul de credință nu mai dă loc la nici o dezbatere". (5) În acest fel, Marius este chemat de Cinna, și împărțind puterea armată în trei, o conduceau. (6) Războiul fiind terminat și partizanii lui Cinna și ai lui Marius dînd dovadă de toată indisciplina și răutatea, încît au demonstrat romanilor că nenorocirile războiului sînt aur, se spune că numai Sertorius nu a omorît, cînd era puternic, pe cineva la mînie și nici nu i-a adus insulte, dar era indignat de cele ce făcea Marius, iar pe Cinna îl ruga în particular să se poarte cu mai multă măsură. (7) La sfîrșit, deoarece sclavii pe care Marius și-i luase aliați în război[22], avîndu-i ca un fel de gărzi ale tiraniei, și-i făcuse puternici și bogați, pentru că, pe de o parte, le dădea el și le poruncea să ia, iar pe de altă parte, ei înșiși săvîrșeau nelegiuiri împotriva stăpînilor, ucigîndu-i, violîndu-le soțiile și bătîndu-le copiii, Sertorius, socotind că nu mai este de suportat, i-a strîns pe toți în același lagăr și a poruncit să fie uciși cu sulițele nu mai puțin de 4 000.

6 Însă după ce Marius a murit[23] și Cinna, ceva mai tîrziu, a fost ucis și el, iar tînărul Marius, fără voia lui, a fost ales consul, împotriva legilor, Carbonii[24], Narabonii[25] și Scipionii[26] luptau cu greu împotriva lui Sylla, care se apropia (de Roma). Pe de o parte, situația era pierdută din cauza lașității și slăbiciunii comandanților,

iar pe de altă parte, mult rău le făceau trădătorii, și deci [aproape că] nu mai era nimic de făcut.

(2) Sertorius vedea că lucrurile mergeau tot mai rău, pentru că gînduri necinstite frămîntau pe cei care aveau cea mai mare putere, iar Sylla, în cele din urmă, și-a așezat tabăra lîngă tabăra lui Scipio și a început (3) să trateze cu prietenie, lăsînd impresia că avea să fie pace, și i-a corupt soldații. Sertorius spusese mai dinainte același lucru lui Scipio și, deși-i arătase care era situația, nu-l convinsese. (4) Atunci, deci, a desperat cu totul pentru soarta Romei și a plecat în Spania, cu gîndul că dacă va izbuti să ia în primire conducerea armatei de acolo, va fi un loc de refugiu pentru prietenii exilați. (5) Avînd de îndurat ierni grele în locuri muntoase, a constituit grupe armate din barbari și i-a plătit pentru ca să-l însoțească pe drum. (6) Cei care erau cu el erau cuprinși de mînie și spuneau lucruri grave, zicînd că un proconsul roman dă barbarilor ucigași tribut. Sertorius, fără să-i pese de rușinea aparentă și zicînd că el cumpără timpul prielnic care este cel mai valoros pentru un bărbat care țintește la lucruri mari, i-a cîștigat pe barbari cu bani și a putut să țină Spania în frîu. (7) Cîștigînd de partea sa neamuri care înfloreau prin mulțimea tinerilor de vîrsta armelor și care, datorită lăcomiei și exceselor comandanților care fuseseră trimiși acolo, aveau păreri foarte proaste pentru orice fel de conducere, a cîștigat prin blîndețe și bună înțelegere pe căpeteniile lor, iar prin scăderea impozitelor, pe cei mulți. (8) O mare dragoste și-a cîștigat-o, scăpîndu-i de încartiruirea soldaților. Astfel, el silea pe soldați să ridice corturi de iarnă în fața cetății, făcîndu-și el singur cel dintîi un cort de acest fel[27]. (9) Totuși, el nu făcea toate aceste lucruri ca să-și cîștige bunăvoința barbarilor, ci înarmînd pe romanii de vîrsta armelor, care locuiau acolo, și punînd în construcție mașini de tot felul, și construcțiile de trireme, ținea cetățile în frîu, fiind blînd în treburile de pace, dar arătîndu-se înfricoșător în pregătirile pentru război.

7 Iar cînd s-a anunțat că Sylla e stăpîn pe Roma și că facțiunea lui Marius și Carbo se prăbușește, îndată, socotind că-i va fi trimisă o armată cu un comandant care să lupte cu el, întărește munții Pirinei cu ajutorul lui Livius Salinator[28], avînd cu el șaizeci de mii de pedestrași. (2) Și nu după mult timp Caius Annius, fiind trimis de Sylla și văzînd că Livius este de neînfrînt, stătea în mare încurcătură la poalele munților. (3) Dar după ce un oarecare Calpurnius, poreclit Lanerius[29], ucisese prin viclesug pe Livius, iar soldații părăsiseră crestele Pirineilor, Annius, trecîndu-i, a pornit cu o ceată mare împotriva lui Sertorius, luînd cu el pe cei care-i ieșeau în cale. (4) Dar Sertorius, nefiind în stare să dea lupta, a fugit cu trei mii de ostași în Noua Cartagină[30] și de acolo, îmbarcîndu-se pe corăbii, a străbătut marea și a acostat în Libia la țărmul Mauretaniei. (5) Dar, deoarece barbarii s-au năpustit asupra soldaților săi, care porniseră fără pază să se aprovizioneze cu apă, și au ucis pe mulți dintre ei, Sertorius a pornit iarăși în Spania pe mare. A fost respins, dar pentru că i s-au alăturat pirații cilicieni, s-a dus la insula Pityoussa[31], și a debarcat, încercînd să forțeze garnizoana lui Annius. Iar Annius, nu după mult timp, s-a arătat cu multe corăbii și cu cinci mii de oameni. (6) Împotriva lui, Sertorius a pornit să dea lupta navală, deși dispunea de corăbii ușoare și sprintene care nu erau făcute să reziste. Cu toate acestea, fiindcă un vînt minunat a început să răscolească marea și să întoarcă la țărm corăbiile ușoare ale lui Sertorius, atunci el, avînd puține corăbii, în timp ce vîntul îl împiedica să iasă în larg, iar uscatul era ocupat de dușmani, a luptat cu valurile mării timp de 10 zile și a rezistat împotriva valurilor și a furtunilor grele cu foarte multe eforturi.

8 Vîntul cedînd, Sertorius a acostat la cîteva insule, petrecîndu-și timpul în locuri fără apă. Apoi, ridicînd ancora de aici și trecînd strîmtoarea Gadeiraios[32], atacă latura dinafară a Spaniei la puțină distanță deasupra gurii fluviului Baetis, care, vărsîndu-se în Oceanul Atlantic, a dat numele de Baetica ținutului din jurul său[33]. (2)

Aici l-au întîmpinat din întîmplare cîțiva corăbieri ce erau veniți de curînd din insulele atlantice, care sînt două la număr, despărțite printr-o mică strîmtoare, la o depărtare de Libia la 10 000 de stadii, și care se numesc Macare. (3) Avînd parte de ploi potrivite și în cea mai mare parte a timpului fiind mîngîiate de adieri de vînt dulci și aducătoare de rouă, ofereau posibilitatea nu numai de a ara și a planta un pămînt bun și gras, ci aceste insule singure fiind atît de folositoare, încît prin mulțimea și dulceața lor hrănesc un popor leneș fără muncă și strădanie. (4) O climă blîndă domină insulele prin contopirea anotimpurilor și echilibrul schimbării timpului. Astfel, vînturile boreale și subsolare[34], suflînd de aici în afară și dînd de un loc fără margini, se împrăștie și dispar cu încetul. Apoi adierile iuți din jurul țărmului și zefirii, unduind dinspre mare[35], aduc ploi ușoare și sporadice, dar de cele mai multe ori le răcoresc prin adieri umede și le hrănesc cu blîndețe. De aceea, pînă la barbari a ajuns credința statornică că acolo sînt Cîmpiile Elisee[36] și lăcașurile fericiților, pe care le-a descris Homer (*od.* 4, 563 și urm.).

9 Sertorius, auzind de aceste insule, a fost cuprins de o nespusă dragoste de a le locui și de a trăi în pace, renunțînd la tiranie și la războaie neîncetate. (2) Cînd au băgat de seamă însă cilicienii, care nu puteau suporta pacea și răgazul, și aveau nevoie de bogății și de prăzi, au pornit pe mare în Libia, ca să pună pe Ascalis Iphta[37] pe tronul Mauretaniei. (3) Totuși, Sertorius n-a pregetat, ci s-a hotărît să dea ajutor celor care luptau împotriva lui Ascalis, pentru ca cei care erau cu el, găsind un nou început de speranțe și prilej pentru alte fapte, să nu se împrăștie din cauza lipsei de orizont. (4) Ducîndu-se la mauretani, care l-au primit cu bunăvoință, s-a apucat de lucru și, pornind lupta împotriva lui Ascalis, a început să-l asedieze. (5) Sylla a trimis pe Paccianus[38] cu armată să dea ajutor celor care luptau pentru Ascalis, dar Sertorius a ucis pe Paccianus, și punînd mîna pe armată, și-a atras-o de partea sa și a început asediul împotriva cetății

Tingis[39], unde se refugiase Ascalis împreună cu frații săi, și a cucerit-o. (6) Aici povestesc (7) libyenii că zace Antaios[40] și că mormîntul lui l-a răscolit Sertorius, neavînd încredere în barbari din cauza mărimii mormîntului. Dînd de un corp care avea 60 de coți lungime, după cum se spune, a rămas înmărmurit, apoi aducînd drept jertfă un animal, a înălțat un monument, și cu aceasta a sporit cinstea și faima lui Antaios. (8) Tingitanii mai povestesc legenda că după moartea lui Antaios, pe soția sa Tinges a luat-o Heracles și că Sophax, fiul lor, a domnit peste acel ținut și a întemeiat o cetate care poartă numele mamei sale. (9) Se spune că fiul lui Sophax a fost Diodoros, care a domnit peste multe neamuri din Libia, iar acesta avea o armată constituită dintre elinii care fuseseră duși acolo de Heracles, anume olbieni și micenieni. (10) Aceste lucruri să fie spuse pentru a face pe plac lui Iuba[41], care este cel mai bun istoric dintre toți regii, căci se spune că ascendenții lui au fost urmașii lui Diodoros și Sophax. (11) Sertorius, ajungînd stăpînul tuturor, nu a făcut nici o nedreptate celor care se temeau de el și-l rugau, ba chiar le-a dat bani, cetăți și putere, și primea orice lucruri bune, cînd i se ofereau.

10 După aceea, în timp ce Sertorius se gîndea încotro să se îndrepte, lusitanii, trimițînd soli la el ca să-i ofere conducerea, l-au rugat s-o primească, pentru că avea faima de mare și experimentat comandant, și l-au chemat de frica romanilor, fiindcă numai în el singur aveau încredere, mai ales că aflaseră de la cei care fuseseră cu el despre caracterul lui. (2) Se zice că Sertorius nu era înlănțuit nici de plăcere, nici de teamă, și avea o fire neînduplecată în fața primejdiei, iar succesul îl suporta cu cumpătare. (3) În ceea ce privește lupta corp la corp, nici unul dintre comandanții de pe vremea lui nu era mai îndrăzneț decît el, iar în împrejurările cînd împotriva dușmanilor are nevoie de hoție, de lăcomie, în locuri grele și întreceri care cereau iuțeală, șiretenie și minciună la momentul oportun, era cel mai teribil sofist. (4) Arătîndu-se darnic în onorurile pe care le conferea cu prilejul

faptelor sale de arme, era cumpătat cînd pedepsea greşelile. (5) Desigur, se pare că în ultima parte a vieţii sale ceea ce a săvîrşit el cu ostaticii, ca cruzime şi răutate, a arătat adevăratul lui caracter, care nu era blînd, ci era ţinut în frîu de raţiune şi de nevoie. (6) Eu însă socotesc că virtutea adevărată şi care se bizuie pe raţiune nu ar putea să fie smulsă şi îndreptată spre contrarii, oricare ar fi împrejurarea, dar totuşi cred că este cu neputinţă ca atunci cînd planuri şi firi bune sînt lovite pe nedrept de mari dezastre, caracterul să se schimbe deodată cu soarta[42]. (7) Socotesc că acelaşi lucru l-a suferit şi Sertorius care, cînd norocul l-a părăsit, a devenit amarnic din pricina relelor împrejurări determinate de cei care săvîrşeau nedreptăţi.

11 Totuşi atunci, Sertorius, fiindcă îl chemau lusitanii, a pornit din Libia (2), şi fiind ales de ei comandant cu puteri absolute, i-a pus sub ordine, şi toată Spania din jurul lor şi-a făcut-o supusă sieşi, fiindcă cei mai mulţi locuitori de acolo se dădeau de bunăvoie de partea lui, mai ales datorită blîndeţii şi activităţii sale. Sînt unele fapte însă pe care el le-a pus la cale cu sofisticării, ca să-i înşele şi să-i atragă. (3) Mai întîi de toate, este fapta cu căprioara, care s-a petrecut în felul următor: un lusitanian din popor, din aceia care trăiau la ţară, dînd o tînără căprioară, care fugea de vînători, pe ea a pierdut-o, dar fiind atras de puiul de căprioară, din cauza noutăţii culorii, căci era peste tot alb, urmărindu-l, l-a prins. (4) Din întîmplare, Sertorius îşi avea cortul în acele locuri, şi pentru că primea cu bunăvoinţă orice dar pe care-l aducea cineva de la vînătoare sau de la plugărit şi pentru că răspundea cu foarte multă bunăvoinţă celor care îl cinsteau, a pus la cale să-i aducă lui puiul de căprioară. (5) Sertorius, primindu-l atunci pe loc, n-a simţit o plăcere prea mare, dar cu timpul, îmblînzindu-l şi domesticindu-l, astfel încît îl şi auzea cînd îl chema, şi cînd pleca îl urma şi suporta orice zgomot şi zarvă soldăţească, cîte puţin a început să-l divinizeze, zicînd că puiul de căprioară este darul zeiţei Artemis[43] şi că-i arată multe

dintre lucrurile nepătrunse, căci Sertorius ştia că barbarii sînt uşor de cucerit prin superstiţii. (6) Sertorius a mai pus la cale şi următorul lucru: aflînd, pe ascuns, că duşmanii sînt gata să dea năvală în ţara stăpînită de el sau că o cetate se răsculase, se prefăcea că puiul de căprioară îi spusese aceste lucruri în somn, poruncindu-i să aibă oastea gata. (7) După aceea, auzind de victoria unuia dintre subalternii săi, a ascuns pe vestitor, dar a dus puiul de căprioară încununat ca pentru „buna veste", îndemnîndu-i să aibă curaj şi să sacrifice zeilor, pentru că vor afla un lucru bun.

12 Făcîndu-i el pe aceşti barbari atît de supuşi, îi avea foarte ascultători la toate, pentru că erau convinşi că sînt conduşi nu de judecăţile unui om oarecare, ci de un zeu, mai ales că şi faptele le dădeau dreptate, deoarece puterea lui creştea contra aşteptării. (2) Într-adevăr, pe lîngă cele două mii şase sute pe care-i numea romani, în afară de şapte sute de libieni, amestecaţi, care trecuseră cu el în Lusitania, luînd cu el patru mii de peltaşti lusitanieni şi şapte sute de călăreţi, ţinea piept la patru comandanţi romani, care aveau în subordine douăsprezece miriade de pedestraşi, şase mii de călăreţi, două mii de arcaşi şi prăştieri, oraşe nenumărate, iar el dobîndise la început, în total, douăzeci de cetăţi. (3) Aşa că deşi începuse atît de mic şi de slab, nu numai că a supus neamuri mari şi a cucerit cetăţi întregi, dar a şi înfrînt dintre proprietari pe Cotta[44], la strîmtoarea Melaria[45], într-o luptă navală, iar pe Fufidius[46], guvernatorul Baeticii, la rîul Baetis[47], ucigînd două mii de romani, iar pe Domitius Calvinus, proconsulul celeilalte Spanii[48], care lupta prin intermediul cvestorului său, şi pe Turanius, celălalt comandant, dintre cei care fuseseră trimişi de Metellus[49], i-a ucis împreună cu armata, şi pe Metellus însuşi, roman vestit şi cu mare faimă, întinzîndu-i numeroase curse, l-a dus într-o astfel de încurcătură, încît Lucius Manlius[50] i-a sărit în ajutor din Gallia Narbonensis, iar Pompeius Magnus a fost trimis în grabă de la Roma cu armata. (4) Căci Metellus nu avea de ce să se folosească, luptînd cu

un bărbat curajos, care știa să se acomodeze cu orice fel de luptă deschisă și care putea face față oricărui fel de schimbare, datorită sprintenelii și ușurinței armatei din Spania, deși el însuși era iscusit în luptele cu armele și în luptele legale, și era un comandant al unei armate experimentate să reziste în linie de bătaie cu tenacitate. Putea să respingă pe dușmani în luptele corp la corp și să-i împingă, dar nu putea să urce munții, să urmărească îndeaproape și neîncetat pe dușmanii care fugeau în dezordine, să suporte foamea și viața cu mîncare nepregătită la foc și fără corturi.

13 Metellus îmbătrînise mai tare și începuse să încline către o viață mai destinsă și mai îmbelșugată după multe lupte și mari lupte, dar avea în față pe Sertorius, însuflețit de un avînt tineresc și bucurîndu-se de un corp minunat pregătit, fiind sprinten, puternic și ducînd o viață simplă. (2) La beție nu se deda nici cînd era vesel, iar în muncile grele, în drumurile lungi și în vegherile dese avea obicei să se mulțumească cu mîncare puțină și ușoară, care îi era de ajuns. Ducîndu-se la vînătoare și făcînd plimbări ori de cîte ori avea răgaz, el căpătase experiență în orice fel de retragere, cînd fugea din fața dușmanilor, și în orice fel de încercuiri, cînd ataca în locuri inaccesibile și accesibile. (3) De aceea Metellus, cînd era constrîns să lupte, suferea neajunsurile pe care de obicei le îndură cei învinși, pe cînd Sertorius, fugind, se bucura de avantajele celor care urmăresc pe dușmani. (4) Astfel, el le tăia aprovizionările cu apă și le împiedica aprovizionările cu grîu, și ridica piedici în calea celor care avansau, și hărțuiau pe cei care se opreau, iar pe cel care asedia pe alții îi surprindea și-i asedia, la rîndul său, prin lipsa de aprovizionare. (5) În acest fel, ostașii lui Metellus erau descurajați, iar Sertorius îndemna pe Metellus să lupte numai cu el, apoi ostașii strigau și-l îndemnau să lupte ei, comandant cu comandant, și un roman cu un roman. (6) Dar cum Metellus refuza, ei rîdeau de el. Dar Metellus făcea bine cînd disprețuia aceste propuneri, căci, după cum a spus Teofrast,

un comandant trebuie să moară de mîna unui comandant, nu de mîna unui oarecare infanterist. (7) Văzînd că lagobrigii[51] dădeau mari ajutoare lui Sertorius, dar că puteau fi ușor cuceriți prin însetarea — pentru că în cetatea lor se afla un singur puț, iar asediatorul avea să pună mîna pe izvoarele care curgeau în afara cetății, pe lîngă ziduri —, s-a dus la cetate, spunînd că în două zile să termine asediul, din lipsă de apă, și deci le-a poruncit ostașilor să aducă cu ei hrană numai pentru cinci zile. (8) Sertorius, sărind repede în apărare, a poruncit să se umple două mii de burdufuri cu apă, fixînd ca preț pentru fiecare burduf mulți bani. (9) Așa că mulți iberi, mulți mauretanieni, însărcinîndu-se să facă lucrul acesta, Sertorius a ales oameni curajoși și iuți de picior și i-a trimis pe poteci muntoase, poruncindu-le ca ori de cîte ori vor da burdufuri cu apă celor din cetate, să scoată de acolo mulțimea care nu purta război, pentru ca băutura să ajungă celor care apărau cetatea. Anunțîndu-se lui Metellus ceea ce se petrece, acesta s-a amărît, gîndindu-se că soldații vor suferi, căci li se sustrag proviziile, și a trimis ca să strîngă grîu pe Aquinius, cu șase mii de ostași. (10) Sertorius, aflînd de aceasta i-a întins o cursă în drum, ridicînd în calea lui Aquinius, pe cînd se întorcea, trei mii de ostași dintr-o vale întunecoasă, iar el, atacîndu-i din față, îi pune pe fugă și pe unii i-a ucis, iar pe alții i-a luat prizonieri. (11) Metellus, primind pe Aquinius, care fugise cu armele, pierduse calul și care mergea rușinat, pentru că era foarte mult luat în rîs de iberi.

14 Din cauza acestor fapte, Sertorius era foarte admirat și iubit de către barbari, pentru că instruindu-i cu arme și obișnuindu-i cu disciplina și ordinea romană, le suprimase nebunia și sălbăticia curajului lor, și dintr-o bandă de pirați, își transformase oștile într-o armată adevărată[52]. (2) Apoi, folosindu-se fără cruțare de aur și de argint, împodobea coifurile și împestrița scuturile ostașilor, apoi, învățîndu-i să poarte haine înflorite și tunici brodate și făcînd risipă de bani pentru asta și luîndu-se la întrecere cu ei pentru frumos, și-i atrăgea și mai mult.

(3) Dar pe ei i-a atras mai ales comportarea lui Sertorius față de copii. Astfel Sertorius, strîngînd în Osca[53], o cetate mare, pe copiii cei mai de neam din toate familiile și punîndu-le dascăli pentru învățătura elină și romană, cu fapta și-i i-a supus, dar cu cuvîntul i-a educat, pentru ca atunci cînd vor fi bărbați să ia parte la viața politică și la conducere. (4) Părinții se bucurau de minune cînd vedeau pe copiii lor îmbrăcați în porfiră, mergînd la școală, iar pe Sertorius plătind bani pentru ei și, constatînd rezultatele bune, le dădea premii celor care meritau, și care constau din coliere de aur, pe care romanii le numesc bule. (5) Era un obicei iberic ca ostașii care erau puși sub comanda directă a comandantului să moară împreună cu el, dacă pierea, iar barbarii de acolo numeau acest fapt „devoțiune". Pe ceilalți comandanți îi urmau îndeaproape puțini hyspaspiști[54] și scutieri, dar pe Sertorius îl urmau multe miriade de oameni bravi și devotați lui.

Se spune că avînd loc o retragere către o oarecare cetate, dușmanii împresurînd-o, iberii, fără să se mai gîndească la ei înșiși, au salvat pe Sertorius și, legîndu-se cu jurăminte, s-au îngrămădit unii pe alții la ziduri și astfel, numai după ce comandantul a fost în siguranță, fiecare dintre ei a fugit.

15 Dar Sertorius nu era iubit numai de iberi, dar chiar și de cei care veniseră în armată din Italia. (2) De exemplu, Perpenna din Veii[55], venind din Iberia și făcînd parte din aceeași facțiune cu Sertorius, a adus cu el bani mulți și o mare forță militară, dar hotărînd să lupte el singur împotriva lui Metellus, soldații s-au întristat și mult se mai vorbea de Sertorius în tabără, ceea ce mînia pe Perpenna, înfumurat de originea neamului său și de bogăție. (3) Totuși, cînd s-a anunțat că Pompeius trece Pirineii, soldații, luînd armele și steagurile unităților militare, au început să strige împotriva lui Perpenna, cerînd să-i ducă la Sertorius și (4) zicînd că dacă nu-i va duce, îl vor părăsi și vor trece de partea unui om care poate să se salveze și să-i salveze și pe ei.

(5) Perpenna, căzînd la învoială, i-a dus și i-a amestecat cu soldații lui Sertorius: Perpenna venea cu 53 de cohorte.

16 Sertorius avea o mare mulțime de ostași, deoarece toți ostașii din partea de dincoace a fluviului Hiberus se dădeau de partea lui, căci mereu curgeau și se concentrau în jurul lui din toate părțile. (2) Dar, fiind tulburat de dezordinea și de îndrăzneala barbarilor care cereau să fie duși să atace pe dușmani și care nu puteau să sufere amînarea, Sertorius încerca să-i liniștească cu cuvîntul. (3) Dar, văzînd că se supără și că-l silesc să dea lupta la timp nepotrivit, i-a azvîrlit și i-a lăsat să se încaiere cu dușmanii în lupte în care nădăjduia că nu vor fi zdrobiți cu totul, ci că vor căpăta cîteva lovituri și că astfel vor fi mai supuși în viitor. (4) Întîmplîndu-se ceea ce bănuia el, a început să strige, a luat în primire pe fugari și i-a dus în siguranță în tabără. (5) Voind însă să le spulbere și descurajarea, după cîteva zile a convocat pe ostași în adunare și a adus doi cai, dintre care unul era cu desăvîrșire slab și mai bătrîn, iar celălalt era frumos, mare și puternic, mai ales că avea o coamă minunată prin desimea și frumusețea părului. (6) Lîngă calul slab ședea un bărbat mare și voinic, iar lîngă calul puternic stătea unul mic și neînsemnat la vedere. (7) Dîndu-se semnalul, bărbatul puternic trăgea cu amîndouă mîinile de coada calului, ca s-o smulgă, și l-a tras cu putere la el, iar bărbatul slab trăgea cîte un fir de păr din coada calului puternic. (8) Dar de vreme ce bărbatul puternic, după ce se străduise în zadar timp îndelungat și făcuse să rîdă mult pe cei care-l priveau, a renunțat, iar bărbatul slab în scurt timp și fără nici o sforțare a golit coada calului puternic de păr. (9) Sertorius, ridicîndu-se, a zis: „Vedeți, aliați, că răbdarea este mai eficientă decît violența și că mai mult folos aduce cele care sînt făcute cu încetul decît cele care sînt luate dintr-o dată?" (10) Căci stăruința este de neînfrînt, la care, adăugîndu-se timpul, înlătură și distruge orice putere, pentru că este un aliat binevoitor pentru cei care așteaptă cu rațiune momentul lui și este cel mai mare dușman al celor care

se avîntă la momentul nepotrivit. (11) De fiecare dată Sertorius, pregătind astfel de cuvinte de mîngîiere pentru barbari, pîndea foarte bine momentul potrivit.

17 Dar nici o faptă dintre multele sale isprăvi războinice n-a fost mai puțin admirată decît aceea săvîrșită în legătură cu așa-zișii harachitani. Aceștia formează o populație care locuiește pe malul fluviului Tagus[56] și care nu trăiește în cetăți mici sau în sate, ci pe o colină foarte mare și înaltă, brăzdată de numeroase peșteri și stînci îndreptate spre miazănoapte. (3) Toată cîmpia ce se întinde la picioarele lor este acoperită de un strat de argilă noroioasă care poate fi ușor răscolit, care nu ține pe cei ce se urcă pe acolo și care, dacă este doar atins, se desprinde ca asbestul sau tefra[57]. (4) Acești barbari deci, ori de cîte ori erau cuprinși de frica războiului, se cufundau în peșteri și intrînd foarte adînc acolo, stăteau liniștiți, căci în acest fel erau de necucerit cu forța. Dar pentru că disprețuiau pe Sertorius, care așezase tabăra la picioarele colinei și care tocmai se măsurase cu Metellus ca fiind învins, acesta, fie de mînie, fie că nu voia să pară că fuge, a pornit din zorii zilei ca să cerceteze locul acela. (5) Dar, pentru că nu avea din nici o parte cum să-i prindă și de altfel recurgea zadarnic la simple amenințări, vede că dintr-o dată, din pămîntul acela, este adus spre el de către vînt un nor des de praf. (6) Căci peșterile, așa cum am spus, privesc spre miazănoapte, iar vîntul care se revarsă de pe Arctos, pe care unii îl numesc Caicias[58], durează foarte mult și este cel mai puternic dintre vînturile de acolo, suflînd din cîmpii umede și din munți acoperiți cu nori. (7) Atunci însă, în toiul verii, vîntul avînd mare putere și fiind întreținut de topirea gheților din nord, sufla foarte plăcut și îi răcorea pînă și pe ei, și turmele, în timpul zilei. (8) Sertorius, gîndindu-se la acestea și aflînd de la localnici, a poruncit ostașilor să ocolească pămîntul acela fărîmicios și asemenea cenușii, și avîntîndu-se direct în direcția colinei, să facă un val, pe care barbarii, socotind că este o pregătire împotriva lor, îl luau în rîs. (9) Apoi Sertorius a

dus de la lucru pe soldații care munciseră pînă noaptea. A doua zi însă, a început să sufle o adiere dulce, punînd în mișcare stratul cel mai uscat de pămînt care era deasupra, răspîndindu-l ca pe o spumă. (10) Apoi, deoarece Caicias se revărsa mai amenințător către răsărit, iar colinele erau acoperite de praf, soldații, atacînd, au răvășit terasa în adîncime și au început să lovească noroiul, iar unii mînau caii și în sus și în jos, ridicînd mereu terasa tot mai sus în adierea vîntului. (11) Vîntul, luînd în primire tot praful răscolit și pus în mișcare, l-a dus în sus spre locuințele barbarilor, care așteptau la uși vîntul de Caicias. Barbarii — avînd în vedere că peșterile aveau o singură răsuflătoare, aceea întoarsă spre vînt — s-au pomenit deodată cu ochii orbiți de praf și sufocați tot mai rău, căci trăgeau în piept un aer greu, plin de praf. De aceea, după două zile de grea suferință, în ziua a treia s-au predat, cedînd nu atît puterii lui Sertorius, cît mai ales priceperii lui, întrucît săvîrșise prin înțelepciune ceea ce era de neconceput prin arme.

18. Cît timp Sertorius a luptat împotriva ostașilor din jurul lui Metellus, în cele mai multe ciocniri se părea că are succes, pentru că Metellus, din cauza bătrîneții și a încetinelii fizice, nu se năpustea împotriva unui bărbat îndrăzneț și care conducea o armată alcătuită mai mult din pirați decît din soldați. (2) Dar Sertorius, după ce și-a așezat tabăra lîngă Pompeius, care trecuse munții Pirinei, dădea și primea, în același timp, dovezi de vechile lui acțiuni strategice, și lua la rîndu-i măsuri împotriva acestora. Și păzindu-se, îi era superior. (3) Atunci s-a răspîndit zvonul pînă la Roma că dintre comandanții de atunci era cel mai meșteșugit să poarte război. Într-adevăr, gloria lui Pompeius nu era mică, dimpotrivă, era atunci în floare, mai ales în urma faptelor de vitejie pe care le repurtase împreună cu Sylla[59], pentru care acesta îl numise Magnus, dar luase chiar parte la onorurile triumfului, cînd încă nu avea barbă. (4) De aceea, foarte multe dintre cetățile de sub comanda lui Sertorius, îndreptîndu-și privirile către el, erau cuprinse de avîntul

de a trece de partea lui, apoi au și încetat, de vreme ce întîmplarea de la Lauron[60] s-a petrecut împotriva oricăror așteptări. (5) Într-adevăr, în timp ce Sertorius asedia cetatea, a venit Pompeius ca să le vină în ajutor cu toată armata. Apoi, unul ocupase mai dinainte o colină, care părea că este bine făcută de natură, în fața cetății, iar celălalt încerca să-l împiedice (6). Sertorius i-a luat-o înainte, dar Pompeius, oprind armata, s-a folosit de împrejurarea oferită, socotind că dușmanul lui este prins la mijloc între cetate și armata lui. (7) A trimis vestitori la locuitorii din Lauron, îndemnîndu-i să aibă curaj și să se așeze la ziduri, privind pe Sertorius asediat. (8) Dar Sertorius, auzind, a rîs și a spus c-o să învețe el pe elevul lui Sylla — căci așa numea în batjocură pe Pompeius — că comandantul trebuie să privească mai mult în spate decît în față. (9) Spunînd aceasta, le-a arătat celor șase mii de soldați asediați, care fuseseră prinși și lăsați de el în tabăra anterioară de unde pornise să cucerească colina, pentru ca să poată să cadă în spatele lui Pompeius, cînd se va întoarce. (10) Pompeius, dîndu-și seama foarte tîrziu de acest fapt, nu îndrăznea să atace, de frica încercuirii, dar și să se retragă îi era rușine de oamenii care erau în primejdie, și în acest fel, fiind de față, stătea silit să-i vadă cum sînt distruși, căci barbarii au pierdut nădejdea și s-au predat lui Sertorius. (11) Sertorius n-a ucis nici un soldat, ci le-a dat drumul la toți, iar cetății i-a dat foc, nu de mînie sau din răzbunare, pentru că se pare că acest bărbat, dintre toți comandanții, a făcut cel mai puțin rău împins de mînie, ci ca să producă rușine și căință în sufletele celor care-l admirau pe Pompeius și pentru ca barbarii să spună că Pompeius, fiind de față în apropiere și încălzindu-se la flăcările focului aliaților, nu le-a sărit în ajutor.

19 Mai multe înfrîngeri a suferit Sertorius, care se păzea neînvins, și pe sine, și pe cei din jurul său, dar care era păgubit de ceilalți comandanți de sub comanda sa. (2) Chiar pentru înfrîngerile subalternilor săi, pe care el le îndrepta, era mai mult admirat cînd învingeau

dușmanii săi, așa cum s-a întîmplat la lupta de la Sucro[61], dată împotriva lui Pompeius și, iarăși, în lupta de la Sagunt[62], dată împotriva lui Pompeius și Metellus. (3) Lupta de la Sucro se spune că s-a dat pentru că Pompeius s-a grăbit ca nu cumva să ia parte la victorie și Metellus. (4) Iar Sertorius voia să lupte împotriva lui Pompeius mai înainte de a veni Metellus și, ducîndu-și ostașii în linie de bătaie, către seară, s-a ciocnit cu dușmanii, socotind că pentru niște străini care nu cunoșteau locurile, cum erau dușmanii săi, întunericul va fi o piedică, și la fugă, și la urmărire. (5) Lupta ajungînd deci corp la corp, Sertorius, din întîmplare, n-a fost așezat în fața lui Pompeius, ci în fața lui Afranius[63], care comanda flancul stîng, pe cînd Sertorius era așezat în flancul drept. (6) Auzind deci că cei care erau în flanc alături de Pompeius se retrag, cînd el atacă și sînt învinși, a lăsat flancul drept altor comandanți, iar el a alergat degrabă către flancul învins. (7) Și, concentrînd pe cei acum înfrînți și încurajînd pe cei care se mențineau în linia de bătaie, de la început a atacat pe Pompeius, care-i urmărea și care produsese o grabnică fugă. (8) Atunci și Pompeius, fiind rănit, era gata să moară, și a scăpat ca prin minune. Căci libienii lui Sertorius, cînd au luat calul lui împodobit cu aur și plin de frîie scumpe, fiind ocupați să împartă prada și certîndu-se între ei, au renunțat de a-l mai urmări. (9) Afranius însă, respingînd pe cei care se aflau în fața sa, de îndată ce Sertorius plecase ca să dea ajutor în celălalt flanc, i-a respins spre tabără și, pătrunzînd înăuntru, după ce s-a lăsat întunericul, a început s-o prade, cînd nici nu știa de fuga lui Pompeius și nici nu putea să oprească pe soldați de a prăda. (10) În acest timp, s-a întors Sertorius, învingător, în flancul din fața lui și, căzînd asupra celor tulburați din cauza dezordinii, din flancul lui Afranius, a ucis pe mulți. (11) De dimineață, iarăși, înarmîndu-se, au pornit la luptă, apoi aflînd că Metellus este aproape, a stricat linia de bătaie și s-a retras zicînd: „Eu băiețașului ăstuia, dacă n-ar fi baba aia, i-aș da cîteva lovituri și l-aș trimite la Roma".

20 Dar era foarte descurajat, deoarece căprioara aceea nu mai apăruse nicăieri și fusese lipsit de o minunată mașinație în fața barbarilor, cînd tocmai atunci avea nevoie de mai multă încurajare. (2) Apoi, totuși, în timpul nopții, niște soldați care treceau pe acolo au dat de căprioară și, cunoscînd-o după piele, o prind. (3) Sertorius, auzind, s-a înțeles cu ei că dacă nu vor spune nimănui, le va da mulți bani. Apoi, ascunzînd căprioara și lipsind cîteva zile, a pășit foarte strălucitor de bucurie, ca după o victorie, la tribună, spunîndu-le comandanților iberilor că divinitatea îi arătase în vis un lucru foarte important. Apoi pășind la tribună, a dat răspunsuri celor care-l întîmpinau. (4) Iar căprioara, fiind lăsată liberă de cei care o păzeau și văzînd pe Sertorius, a început să alerge plină de bucurie către tribună și, oprindu-se, și-a aplecat capul la genunchii lui și-i lingea mîna dreaptă, fiind obișnuită să facă aceasta și mai înainte. (5) Sertorius a mîngîiat-o și el, la rîndul său, cu multă încredere și a vărsat și lacrimi, iar pe cei de față i-a cuprins uimirea mai întîi, apoi, primindu-l cu aplauze și cu strigăte ca pe un zeu și petrecîndu-l acasă, erau plini de bucurie, și de speranțe, și de avînt.

21 Dar în cîmpiile din jurul Saguntului, tocmai cînd cuprinsese pe dușmani în supremele greutăți, a fost nevoit să se ciocnească cu ei cînd se porniseră pe prădăciuni și pe căutare de alimente. (2) Lupta s-a dat cu strălucită vitejie de ambele tabere și Memmius, cel mai bun comandant de sub comanda lui Pompeius, a căzut la punctul cel mai încleștat al luptei, dar învingea Sertorius și, făcînd un mare măcel printre cei care-i rezistau încă, s-a avîntat spre Metellus însuși. Dar el, rezistînd mai mult decît vîrsta și luptînd cu multă vitejie, este lovit de o suliță. (3) Pe romanii care văzuseră acest lucru și pe cei care auziseră acest lucru i-a cuprins rușinea să-l părăsească pe comandantul lor, și deodată s-au avîntat la luptă împotriva dușmanilor. Punîndu-și scuturile în față și adunîndu-și puterile, resping pe iberi și revenindu-le iarăși victoria în acest fel, (4) Sertorius, mijlocind

și pentru ei retrageri fără primejdii și să-i vină în ajutor altă armată, apoi refugiindu-se într-o cetate de munte bine fortificată, a întărit zidurile și a zăvorît porțile, socotind că va suporta mai degrabă orice decît asediul, dar a înșelat pe dușmani. (5) Într-adevăr, pornindu-se să-l asedieze și socotind că nu vor lua cu mare greutate acel loc întărit, lăsau în pace pe barbarii care fugeau și nu le păsa de armata care se aduna iarăși în ajutorul lui Sertorius. (6) Se aduna o mare armată, pentru că Sertorius trimisese comandanți pe la cetăți și le ruga dacă au mulți soldați să-l vestească. (7) Iar după ce l-au vestit, lovind pe dușmani fără nici o sforțare, s-au unit cu soldații săi și iarăși au atacat un mare număr de oști și le distrugea belșugul de roade ale pămîntului cu tot felul de ambuscade și de încercuiri, pentru că el alerga repede în toate părțile, iar țărmul mării era ocupat de nave piratерești, (8) încît comandanții, desprinzîndu-se unul de altul, au fost siliți unul să se ducă în Gallia, iar Pompeius să-și petreacă iarna în ținutul vacceilor[64], îndurînd mari suferințe din cauza lipsei de alimente și scriind senatului că o să vină cu armata la Roma, dacă nu-i trimite bani, zicînd că cheltuise banii proprii și că acum el luptă pentru salvarea Italiei. (9) Se vorbea mult la Roma că Sertorius o să vină înaintea lui Pompeius în Italia, la așa situație îi adusese destoinicia lui Sertorius pe fruntașii cei mai puternici dintre comandanții de atunci.

22 Chiar și Metellus însuși a arătat că fusese impresionat de Sertorius și-l socotea un om mare. Într-adevăr, s-a spus că dacă vreun roman îl va ucide pe Sertorius, îi va da o sută de talanți de argint și douăzeci de mii de pletre de pămînt, iar dacă îl va ucide vreun dezertor, îi va acorda întoarcerea la Roma. Prin aceasta, el arăta că, pierzînd nădejdea de a mai repurta victoria cu armele, se străduia să cumpere pe acest bărbat prin trădare. (2) Dar chiar cînd a învins o dată pe Sertorius într-o luptă, atît de mult s-a înălțat și atît de mult s-a lăudat cu acest succes, încît s-a proclamat imperator, iar cetățile îl primeau cu jertfe și cu altare cînd se ducea pe acolo.

(3) Se zice că el a dat și mese împodobit de cununi, și a făcut chefuri mari, în care bea îmbrăcat în haină de triumf și din tavan erau coborîte, prin mașini, statui ale Victoriei, purtînd trofee de aur și cununi, și coruri de băieți și de femei cîntau imnuri închinate victoriilor lui. (4) De bună seamă că el era ridicol prin aceste fapte, dacă ținem seama că Sylla numea pe Sertorius un fugar și o rămășiță a fugii lui Carbo, atît de mult s-a umflat și s-a arătat de mulțumit că a scăpat prin retragerea lui. Dar Sertorius și-a arătat marea lui mărinimie mai întîi prin aceea că pe senatorii care fugiseră din Roma și care-și petreceau timpul în jurul său i-a intitulat senat, numind cvestori și comandanți dintre ei și împodobind toate dregătoriile de acest fel cu denumiri romane, apoi cu toate că avea la îndemînă arme, bani și cetăți iberice, totuși nu le-a cedat nici măcar cu vorba ceva din înalta lui putere, căci tot pe romani îi punea comandanți și conducători peste ei, ca și cum ar fi dobîndit libertatea pentru romani, și nu i-ar fi întărit pe aceia împotriva romanilor. (5) El era, de altfel, un om care-și iubea patria și care dorea foarte mult să se întoarcă acasă, dar, deși nu izbutea, era totuși un om bun și nu făcea nici un lucru josnic împotriva dușmanilor săi, iar în timpul victoriilor a trimis deseori la Metellus și la Pompeius oameni care să le spună că este gata să depună armele și să trăiască ca un simplu particular, dacă i se acordă întoarcerea. (6) Căci zicea că preferă să fie un cetățean fără faimă în Roma decît să se numească un imperator exilat din patria sa. (7) Se zice că îi era foarte mult dor de patrie și din pricina mamei sale, căci se spune că crescuse orfan de tată și șezuse tot timpul în jurul ei. Dar cînd prietenii din Spania l-au chemat la comanda supremă, aflînd de moartea mamei sale, era cît pe-aci să-și ia viața de durere. (8) Într-adevăr, timp de șapte zile a zăcut fără să dea consemn militar și fără să fie văzut de vreun prieten, și cu greu colegii de comandă și cei de același rang cu el, stînd în jurul cortului său, l-au silit să iasă în întîmpinarea soldaților și să ia în mînă treburile, care mergeau bine. (9) De aceea, s-a învederat

în fața multor oameni că din fire era un bărbat bun și că-i plăcea liniștea, apoi, împotriva convingerilor sale, de nevoie, s-a folosit de comandamente militare, și pentru că nu a obținut iertare fusese împins de dușmani la arme, făcînd din război un scut necesar pentru corpul său.

23 Chiar și faptele sale împotriva lui Mithridates[65] erau o dovadă de mărinimie. (2) Într-adevăr, Mithridates, după eșecul împotriva lui Sylla, s-a ridicat iarăși ca să dea a doua lovitură, și a atacat Asia a doua oară. Marea glorie a lui Sertorius se vestea pretutindeni, iar cei care veneau pe mare din apus umpluseră Pontul de faima lui, o dată cu aducerea mărfurilor străine. (3) De aceea, Mithridates a hotărît să trateze cu Sertorius, fiind stîrnit mai ales de înfumurările lingușitorilor, care-l comparau cu Sertorius, cu Hannibal, iar pe Mithridates cu Pyrrhus[66], și care spuneau că romanii n-ar putea să reziste împotriva unor astfel de firi și de puteri militare care-i ataca din două părți, dacă cel mai destoinic comandant de oști se va alătura celui mai mare rege. (4) Trimite deci Mithridates soli în Spania, ca să ducă o scrisoare și vorbe lui Sertorius, prin care el îi vestea că-i va pune la dispoziție bani și corăbii, dar cerea de la el să-i garanteze întreaga Asie din care se retrăsese în fața romanilor, în urma tratatului încheiat cu Sylla. (5) Adunînd deci Sertorius sfatul pe care-l numea senat, unii îl îndemnau să primească propunerile și să le considere bune — căci cerînd titluri și scrisori deșarte, voiau ca în schimbul lucrurilor care nu erau în puterea lor, să obțină cele de care aveau nevoie. Sertorius n-a primit și a spus că nu este supărat că Mithridates ocupase Bitinia și Capadocia, țări care erau întotdeauna conduse de regi și care nu aveau nimic cu romanii. Dar dacă vine să ia și să ocupe o provincie cîștigată de romani în chipul cel mai drept și dacă a fost înfrînt de către Fimbria[67] și dacă apoi, îndreptîndu-se către Sylla, s-a retras, Sertorius a spus că nu va trece cu vederea, că aceste teritorii au ajuns iarăși în stăpînirea lui; căci trebuie ca cetatea să sporească cînd el este puternic, iar nu să ajungă el stăpînul ei, cînd i se

micșorează puterea; că pentru un om nobil este preferabil să învingă respectînd binele, iar cu josnicie nici nu merită să-și păstreze viața.

24 Cînd aceste lucruri i-au fost vestite, Mithridates tare s-a mai minunat, și se spune că a zis prietenilor săi: „Dar ce o să mai aranjeze Sertorius cînd va ajunge pe Palatin, dacă acuma, cînd este svîrlit spre Oceanul Atlantic, ne pune hotare regatului nostru și ne amenință cu război, cînd rîvnim Asia?“ Totuși, s-au încheiat înțelegeri și s-au depus jurăminte, anume ca Mithridates să stăpînească Capadocia și Bitinia, iar Sertorius să-i trimită soldați și un comandant să primească de la Mithridates trei mii de talanți și patruzeci de corăbii. (2) Este trimis de către Sertorius în Asia și comandant unul care fugise din senat, numit Marcus Marius, cu ajutorul căruia Mithridates cucerise unele cetăți din Asia și pe care, cînd a venit cu lictori și fascii, l-a urmat în rîndul al doilea, îmbrăcat de bunăvoie în haină de client. Dar Mithridates a declarat unele cetăți libere, iar altora le-a acordat scutire de impozite, vestind că le face de hatîrul lui Sertorius. În acest fel, Asia era iarăși supărată pe publicani, iar pînă acum apăsată de lăcomiile și de trufiile soldaților străini, a prins aripi, nădejdea și dorința de a vedea schimbată conducerea.

25 În Spania senatorii și egalii lor în onoruri care erau în jurul lui Sertorius, cînd au început să aibă speranțe neașteptate că teama le dispăruse, au fost cuprinși de invidie și de o gelozie nebună pe puterea lui. (2) În fruntea lor era Perpernna, care fusese cuprins, din cauza pretinsei nobilități a neamului său, de o dorință deșartă ca să ajungă comandant, și răspîndea astfel de vorbe rele în fața prietenilor lui pe ascuns: (3) „Ce zeu rău luîndu-ne în primire ne-a dus de la rău spre mai rău, noi, care n-am înțeles să rămînem acasă și să executăm ordinele lui Sylla, care stăpînea întreg pămîntul și marea, ci dimpotrivă, am venit aici în grabă în speranța că vom trăi ca oameni liberi și am ajuns de bunăvoie sclavi, făcînd

de strajă în jurul unui exilat ca Sertorius, nume luat în batjocură de cei care aud, noi, care sîntem senat, să răbdăm violențe, și ordine, și suferințe, la fel iberii și lusitanienii?“ (4) Astfel de vorbe fiind răspîndite în mijlocul celor mulți, nu s-au desprins pe față de Sertorius, căci se temeau de puterea lui, dar în ascuns îi stînjeneau acțiunile și se purtau rău, pedepsindu-i cu răutate și cerîndu-le bani, pe motiv că așa a poruncit Sertorius. (5) Din această cauză, prin cetăți au început să aibă loc răzvrătiri și tulburări, iar cei care erau trimiși ca să liniștească aceste mișcări și să potolească situația căutau să dea o și mai mare amploare acestor mișcări, sporind astfel mai mult neîncrederile existente. (5) Așa a ajuns Sertorius ca în locul blîndeței și a bunăvoinței de mai înainte să săvîrșească, la Osca, fapte nedreptățite față de copiii iberilor, pe unii ucigîndu-i, iar pe alții vînzîndu-i ca sclavi.

26 Perpernna, avînd deci mai mulți conjurați pentru atac, își atrage și pe Mallius, unul dintre comandanți. (2) Acesta, iubind pe un tînăr care era în floarea vîrstei și mîngîindu-l, îi destăinuie conspirația, îndemnîndu-l ca, nebăgînd în seamă pe ceilalți iubitori, să-i dea numai lui atenție, pentru că în cîteva zile va fi mare. (3) Iar tînărul fiind înflăcărat de alt îndrăgostit, numit Aufidius, îi destăinuie cuvintele. Aufidius, auzind, a rămas trăsnit, căci și el lua parte la conspirația împotriva lui Sertorius, dar nu știa că și Mallius făcea parte din ea. (4) Deoarece tînărul a numit pe Perpernna și pe Graecinus, și pe alți conspirați pe care-i știa el, Aufidius, tulburat în fața tînărului, s-a făcut că nesocotește povestea asta și l-a îndemnat să nu dea atenție lui Mallius, ca fiind un om nesocotit și înfumurat. Iar el, mergînd la Perpernna și destăinuindu-i gravitatea situației, și primejdia, l-a îndemnat să ia măsuri. (5) Ei au fost convinși și au pregătit un om ca să ducă o scrisoare lui Sertorius ca să-l cheme. Scrisoarea arăta o victorie săvîrșită de unul dintre comandanți, care făcuse mult măcel printre dușmani. (6) Sertorius, fiind foarte bucuros de această veste și aducînd

sacrificii pentru bunele vestiri, Perpernna i-a vestit că dă un ospăţ în cinstea lui şi prietenilor de faţă — iar aceştia erau din conspiraţie —, şi aducîndu-i multe linguşiri, l-au convins să se ducă acolo. (7) Ospeţele lui Sertorius se bucurau de multă cuviinţă şi rînduială, pentru că Sertorius nu răbda nici să vadă, nici să audă ceva urît, şi obişnuise şi pe prietenii săi, cînd beau împreună cu el, să facă glume frumoase şi decente. (8) Cînd băutura era în toi, conspiraţii, căutînd motiv pentru luptă, au început dintr-o dată să întrebuinţeze cuvinte grosolane, apoi, prefăcîndu-se că sînt beţi, au început să-l insulte cu cuvinte nerușinate, ca să-l atîţe. (9) Sertorius, fie mîniat de această lipsă de rînduială, fie că după îndrăzneala vorbelor şi necuviinţa faţă de el le-a bănuit gîndurile, şi-a schimbat poziţia şederii pe pat şi s-a culcat cu faţa în jos, ca să nu le mai dea atenţie şi nici să-i audă ce vorbesc. (10) Dar după aceea Perpernna, luînd o cupă plină cu vin curat şi bînd-o toată, a lăsat-o din mînă şi ea a făcut un mare zgomot, care era tocmai semnul începutului. Atunci Antonius, aşezîndu-se deasupra lui Sertorius, îl loveşte cu pumnalul la gît. (11) Cînd Sertorius s-a întors la lovitura aceluia şi s-a ridicat împreună cu el, acela căzîndu-i pe piept, i-a apucat mîinile amîndouă, astfel încît a murit după loviturile multora, fără să se poată apăra.

27 Cei mai mulţi dintre iberi s-au dus în grabă şi s-au predat comandanţilor lui Pompeius şi Metellus. Iar pe cei rămaşi i-a luat în primire Perpernna, şi a început acţiunea.

(2) Folosindu-se de preparativele lui Sertorius, parcă înadins ca să se prefacă şi să arate lămurit că nici nu comandă, nici nu e născut să comande, (3) el se alătură lui Pompeius, şi grabnic fiind strîns de acesta şi fiind legat, n-a fost în stare să suporte, ca un comandant, extrema nenorocire, căci ajuns în posesiunea scrisorilor lui Sertorius, făgăduia lui Pompeius că-i va arăta scrisori autografe ale consulilor, care deţin demnităţi foarte mari la Roma, prin care chemau pe Sertorius în Italia, deoarece

mulţi doresc să schimbe stările prezente şi să modifice constituţia republicii. (4) Dar şi Pompeius a săvîrşit un lucru nu chiar de concepţie nouă, poate chiar răzbătută şi pregătită, a scutit Roma de mari grozăvii şi transformări. Căci pe toate acele scrisori şi note ale lui Sertorius (5) le-a adunat şi le-a ars, nici nu le-a citit cuiva şi nici n-a lăsat pe altul să le citească, a ucis grabnic şi pe Perpernna de teamă să nu spună numele cuiva altora, şi astfel să se producă răzvrătiri şi tulburări. (6) Cei din conjuraţia lui Perpernna, care fuseseră aduşi la Pompeius, au fost suprimaţi, iar alţii fugind în Libia, au fost înecaţi de către mauretani. (7) N-a scăpat decît Aufidius (simpatia amoroasă a lui Mallius). Dar şi el, fie că s-a ascuns, fie că a fost lăsat fără îngrijire, a ajuns în lipsă într-un sat barbar şi, urît de toţi, a murit la adînci bătrîneţi.

EUMENES

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Eumenes din Cardia a trăit în preajma a doi regi. Profitînd de strălucirea lor, care într-o anumită măsură s-a revărsat și asupra lui, a ajuns la unele situații strălucite. Nu se știe dacă în altfel de condiții el ar fi putut dobîndi atîta strălucire.

Eumenes era vlăstarul unei familii fruntașe din Cardia, fapt atestat de relațiile pe care le-a avut cu Filip al II-lea, regele Macedoniei[1]*. Aceste relații i-au înlesnit lui Eumenes să fie timp de șapte ani secretar al regelui Filip. Este ușor de înțeles cîte lucruri a putut afla în această calitate. Datorită inteligenței, Eumenes a ajuns și șeful cancelariei lui Alexandru, însărcinat cu conducerea redactării* Efemeridelor. *Atît de mult a cîștigat încrederea regelui, încît a fost însărcinat cu comanda unui corp de cavalerie*[2]*.*

Urcînd aceste trepte, Eumenes, după moartea lui Alexandru, s-a văzut în situația cu totul neașteptată, la începutul carierei sale, de a avea un cuvînt în certurile care au urmat după dispariția regelui. El, deși partizan al nobilimii macedonene, a adoptat însă o poziție de mediere. La împărțirea provinciilor, obține Capadocia, Paflagonia și teritoriile vecine cu Pontul. A fost nevoie de intervenția armată a lui Perdiccas — a cărui politică de menținere a integrității imperiului o sprijinea cu toată puterea Eumenes — pentru a învinge pe Ariarathes, un

---

[1] Plutarh, *Eumenes* 1; Cornelius Nepos, *Eum.*, 1.
[2] Cornelius Nepos, *Eum.*, 1, 6; Plutarh, *Eum.*, 1.

prinț capodocian, care își instituise domnia asupra Capadociei[3]. De aici înainte, el intră din plin în hățișul de intrigi și lupte pe care le-au dat urmașii lui Alexandru pentru putere. În toate aceste lupte, el a dat dovadă de aceleași calități — inteligență și abilitate —, dar în cele din urmă, între cele două poziții contradictorii pe care se găseau urmașii lui Alexandru, tot forța armelor a decis. Vom cita cîteva din evenimentele la care Eumenes a jucat un rol de seamă și care i-au pus mai clar în lumină calitățile menționate mai sus.

Pentru a-și asigura un sprijin puternic în vederea consolidării situației sale, el a sfătuit pe Perdiccas să se căsătorească cu Cleopatra, sora lui Alexandru, și a luptat din răsputeri ca domnia să revină lui Perdiccas. Dar o coaliție ai cărei șefi erau Antipatros, Antigonos, Crateros, Ptolemeu, se ridică împotriva realizării planurilor lui Perdiccas. Încep ostilitățile[4]. Eumenes este numit șef suprem al forțelor din Asia Mică, avînd sarcina de a împiedica debarcarea lui Antipatros și Crateros. Dar Antigonos, ajutat de satrapii din Lidia și Caria, Menandros și Asandros, înfrînge pe Eumenes și pătrunde în Asia Mică. Dar situația lui Eumenes era grea și prin faptul că nu era macedonean, de aceea Neoptolemos, Antipatros și Crateros, în ostilitatea lor, au ajuns la un conflict înarmat, în care Eumenes, superior în călărime, a învins pe Neoptolemos, sprijinit de Crateros și Antipatros, care au încercat apoi să-l atragă pe Eumenes de partea lor. Cum această încercare a eșuat, rezolvarea conflictului a fost încredințată armatei. În luptă cu Crateros — dată în Capadocia în anul 321 — Eumenes a ascuns cu dibăcie soldaților, care aveau pentru Crateros o mare admirație, că lupta se dă împotriva lui și a dobîndit victoria și datorită cavaleriei sale, dar și faptului că Crateros a fost ucis[5].

[3] Plutarh, *Eum.*, 3; *Iust.*, XIII, 4, 16; Diodor, XVIII, 3, 1.
[4] Arrian, *Succ. Alex.*, 11; C. Nepos, *Eum.* 3; Plutarh, *Eumenes*, 5; *Ius.*, XIII, 6; Diodor, XVII, 29.
[5] Arrian, 26; C. Nepos, *Eum.*, 4; Plutarh, *Eumenes*, 7; *Iust.*, XIII, 8; Diodor, XVIII, 309.

Dar acest succes este fără rezultat, deoarece Perdiccas fusese ucis de macedoneni în expediția din Egipt, iar partizanii lui sînt osîndiți la moarte. Situația lui Eumenes era tragică. Antipatros ia conducerea treburilor imperiului, iar Antigonos este însărcinat cu lupta împotriva lui Eumenes care, prudent, refuză lupta în jurul Sardesului și se retrage, pentru a petrece iarna lui 321/320 la Clainai, în Frigia. Lupta decisivă dintre el și Antigonos se dă în anul 320, într-o vale din Capadocia.

Armata sa era nesigură. În timpul bătăliei, unul dintre comandanții cavaleriei trece de partea lui Antigonos, ceea ce-i aduce înfrîngerea, urmată de o masivă trecere a soldaților de partea lui Antigonos, care-l asediază la Nora, un loc fortificat între Licaonia și Capadocia. Începe acum jocul vicleniilor. Antigonos se întîlnește cu Eumenes, nu se înțeleg și apelează la Antipatros pentru a tranșa diferendul. În acest scop este trimis la Antipatros, dar pînă să ajungă la Antipatros, acesta moare. Antigonos se găsea acum în cea mai favorabilă situație pentru a-l supune pe Eumenes planurilor sale, prezentîndu-i semnarea unei formule de jurămînt pe care, sub o formă modificată, Eumenes o semnează și este scăpat de blocadă, care durase aproape un an. Antigonos își dă prea tîrziu seama că Eumenes îl înșelase și se refugia la trupele sale, cînd deodată Polyperchon, succesorul lui Antipatros și Olimpiada, mama lui Alexandru, îl însărcinează cu conducerea treburilor Asiei și cu comanda războiului împotriva lui Antigonos. Eumenes izbutește să ia poziție la coasta Feniciei, spre a împiedica unirea lui Ptolemeu cu Antigonos, dar este înfrînt într-o bătălie navală de Antigonos, fuge în Orient și petrece iarna anului 318—317 în Babilonia. Aici încearcă zadarnic să atragă de partea sa pe Seleucos, Peithos guvernatorii Babilonului și Mediei, care fac o încercare de a-l nimici. Eumenes reușește să se unească în Susiana cu guvernatorii provinciilor răsăritene, care îi pun la dispoziție optsprezece mii șapte sute de pedeștri, patru mii șase sute de călăreți și o sută douăzeci de elefanți. Evenimentele însă nu voiau să-i dea răgaz lui Eumenes. Antigonos vine din Mesopotamia, unde

își petrecuse iarna, cîștigă de partea lui pe Seleucos și Peithon, și pornește împotriva lui Eumenes. Acesta, avînd să lupte cu divergențele de păreri ale comandanților săi secunzi, pe care numai cu tactul și inteligența sa a putut să evite de a lua o întorsătură gravă, se ciocnește cu Antigonos, în anul 317, într-o luptă nedecisivă, și apoi, fiecare se retrage în cartierul de iarnă, Antigonos, la Gadatarta, în Media, iar Eumenes, în ținutul Galiene. La solstițiul de iarnă 317, Antigonos a încercat să atace cartierul de iarnă al lui Eumenes, care însă a luat măsuri de precauție. Lupta finală s-a dat la Galiene. În luptă, călărimea lui Antigonos a înfrînt pe cea dușmană, dar pedestrașii lui Eumenes respingeau pe dușmani. Lovitura decisivă a fost dată de Antigonos, care a izbutit să cucerească tabăra lui Eumenes. Rezultatul: pedestrimea lui Eumenes și-a predat comandantul lui Antigonos care, cedînd — se spune — cererilor trupei, a poruncit să fie ucis. Antigonos a rămas astfel stăpîn în Asia.

Din cele spuse mai sus se vede limpede că Eumenes a dat dovadă de unele calități și adesea a fost ajutat de împrejurări, dar de cele mai multe ori, tocmai cînd avea cele mai puternice motive să spere și să-și socotească situația mai consolidată, atunci tabloul situației se schimba iarăși, și iarăși trebuia s-o ia de la capăt. Viața lui Eumenes este o pildă a istoriei de ce înseamnă lupta unui om înzestrat cu mari calități, dar pe care evenimentele l-au depășit, mai ales fiindcă i-a lipsit instrumentul hotărîtor pentru realizarea planurilor sale: forța armată.

Așa cum am arătat mai sus, viața lui Eumenes nu oferea motiv de prea înalte considerente politice, mai ales că activitatea lui a constat nu din acțiuni de mare strategie, ci din acțiuni tactice, din care s-au putut vedea desigur inteligența și șiretenia lui, dar nu gîndirea politică de mare anvergură, pe care au pus-o la încercare, pentru un Caesar sau Alexandru cel Mare, evenimentele.

Plutarh, așa cum era firesc pentru biografia lui Eumenes, se mărginește să expună fapte, fapte foarte complicate, am putea să spunem mai degrabă hățișuri de intrigi, care dădeau lui Eumenes prilejul să-și arate calitățile, inteligență, spirit de adaptare la situații neprevăzute, dar nu planuri de mari proporții. Ici și colo, biograful pune în lumină o calitate sau alta a lui Eumenes, fără să treacă la generalizări, pe care nu i le îngăduia de altfel nici biografia.

Astfel, biograful observă că Eumenes a fost îndrăzneț, am putea spune atît de îndrăzneț, încît a venit în conflict cu Alexandru cel Mare (2), a fost șiret: „Dar Eumenes, fiind șiret și avînd darul convingerii, a pus la cale să se salveze pe sine prin cei pe care-i pierdea. Astfel, el a recurs la ambiția și la simpatia lui Alexandru pentru Hephaistion și, luînd-o înainte cu cinstirile prin care avea să onoreze pe cel mort, a procurat bani și cele necesare înmormîntării fără să cruțe nimic și cu mult avînt (2, 10)". Prudent, n-a îndrăznit să se amestece la început, adică imediat după moartea lui Alexandru, în certurile dintre macedoneni: „Murind deci Alexandru, iar falanga intrînd în dezbinare cu prietenii lui, cu gîndul Eumenes s-a dat de partea lor, dar cu cuvîntul era în bune relații și bun prieten cu amîndouă taberele, gîndindu-se că nu se cădea pentru el, care era străin, să se amestece în dezbinările macedonenilor. Și în timp ce ceilalți prieteni ai regelui se pregăteau să plece din Babilon, el a rămas singur în cetate și încerca să liniștească pe mulți dintre pedeștri și să-i facă mai înclinați către împăcare. Dar după ce comandanții de oști, amestecîndu-se unii cu alții și ridicîndu-se unii împotriva altora, din pricina primelor tulburări, au început să-și împartă satrapii și strategii, Eumenes a primit Capadocia și Paflagonia, și ținutul de sub Marea Neagră pînă la Trapezunt, care nu era însă al macedonenilor (3, 1—4)". Aici biograful, dacă ar fi fost animat de gîndul de a combina cronologicul cu sistematicul, ar fi putut să sublinieze că Eumenes a intrat în luptele pentru putere dintre succesorii lui Alexandru fără voia lui. Dar Plutarh se mulțumește să nareze fapte îndeobște, și numai rar face cîte o remarcă de ordin portretistic generalizator, așa cum sînt cele pe care le-am citat pînă aici.

În general, din faptele pe care le expune biograful şi mai ales din observaţiile de ordin general pe care le face, se vede că biograful consideră pe Eumenes inteligent, şiret, abil, bun tactician pe cîmpul de luptă, chiar bun tactician în combinaţiile politice, dar depăşit în cele din urmă de evenimentele pe care nu le mai putea domina şi pe care de altfel nu le-a dominat, ci mai degrabă a fost el jucăria lor, trebuind să se adapteze celor mai diverse situaţii. Iată încă o remarcă făcută de Plutarh, din care se vede admiraţia biografului pentru calităţile lui Eumenes: „Într-adevăr, faptul că Eumenes a ştiut de atacul lui (Crateros) şi s-a pregătit mai înainte este potrivit cu conducerea unui om treaz, dar nu cu o dibăcie prea strașnică, dar faptul că nu numai duşmanii n-au aflat ceea ce nu trebuia să ştie, dar mai ales că chiar cei de sub comanda sa ignorau cu cine au să se bată, şi de aceea s-au năpustit mai înainte asupra lui Crateros şi l-au făcut astfel necunoscut pe rival, se pare că aceasta este opera unui mare strateg (6, 5)".

Plutarh, aşa cum am spus — şi în mare măsură nici activitatea lui Eumenes nu se preta la acest lucru —, nu se străduieşte să vadă dacă la fiecare pas o acţiune sau alta a lui Eumenes era potrivită cu un anumit sens al unei strategii generale, ci se limitează la observaţii mărunte de felul celor citate mai sus. De aceea, nici biografia nu este aici prea clară, nici prea atrăgătoare. Anecdotele lipsesc, iar pentru umor nu prea era locul în focul dramaticelor lupte pentru putere pe care le-au dat succesorii lui Alexandru. În general însă, deoarece Plutarh redă cu fidelitate sursele sale, biografia este unul dintre documentele de bază ale evenimentelor expuse.*

* A se vedea bibliografia indicată la *Viaţa* lui Demetrios şi tratatele generale de istoria Greciei, indicate la *Viaţa* lui Nicias.

1 Douris[1] istoriseşte că Eumenes din Cardia[2] a fost fiul unui vizitiu din Chersones şi a trăit în sărcie, dar a primit o educaţie de om liber, studiind literatura şi exercitîndu-se în palestră[3]. De cînd era încă copil, zice Douris, Filip, care era în vizită acolo şi ducea o viaţă de răgaz, a asistat la luptele de pancrat[4] şi la trîntele tinerilor din Cardia, în care Eumenes, distingîndu-se prin inteligenţă şi bărbăţie, i-a plăcut lui Filip, care l-a luat cu el. (2) Se pare că spun lucruri mai aproape de adevăr cei care zic că Eumenes a fost luat de Filip datorită legăturilor de ospitalitate şi de prietenie pe care le avea regele cu tatăl său. (3) După moartea regelui (Filip), văzîndu-se că nu este lipsit nici de inteligenţă, nici de încrederea lui Alexandru şi alor lui, a fost numit şef al cancelariei, cinste pe care o dobîndeau prietenii cei mai de aproape ai regelui. În felul acesta, Eumenes a fost trimis în fruntea unei armate în India şi a primit provincia lui Perdiccas, cînd acesta, după moartea lui Hephaistion[5], a trecut în rîndurile lui. (4) De aceea, cînd, după moartea lui Alexandru, Neoptolemos, comandantul scutierilor, zicea că el are scut şi lance, iar Eumenes are condei şi tăbliţă de scris, macedonenii rîdeau, ştiind că Eumenes, pe lîngă alte favoruri, fusese învrednicit de rege şi cu legături de căsătorie. (5) Într-adevăr, cînd Alexandru a cunoscut în Asia pe Barsina, fiica lui Artabazos[6], de la care a avut un fiu, numit Heracles, a dat lui Ptolemeu[7] pe una dintre surorile ei, numită Apama, iar pe Artonis i-a dat-o lui Eumenes, atunci cînd a dat în căsătorie prietenilor săi şi alte persane.

În general, din faptele pe care le expune biograful și mai ales din observațiile de ordin general pe care le face, se vede că biograful consideră pe Eumenes inteligent, șiret, abil, bun tactician pe cîmpul de luptă, chiar bun tactician în combinațiile politice, dar depășit în cele din urmă de evenimentele pe care nu le mai putea domina și pe care de altfel nu le-a dominat, ci mai degrabă a fost el jucăria lor, trebuind să se adapteze celor mai diverse situații. Iată încă o remarcă făcută de Plutarh, din care se vede admirația biografului pentru calitățile lui Eumenes: „Într-adevăr, faptul că Eumenes a știut de atacul lui (Crateros) și s-a pregătit mai înainte este potrivit cu conducerea unui om treaz, dar nu cu o dibăcie prea strașnică, dar faptul că nu numai dușmanii n-au aflat ceea ce nu trebuia să știe, dar mai ales că chiar cei de sub comanda sa ignorau cu cine au să se bată, și de aceea s-au năpustit mai înainte asupra lui Crateros și l-au făcut astfel necunoscut pe rival, se pare că aceasta este opera unui mare strateg (6, 5)".

Plutarh, așa cum am spus — și în mare măsură nici activitatea lui Eumenes nu se preta la acest lucru —, nu se străduiește să vadă dacă la fiecare pas o acțiune sau alta a lui Eumenes era potrivită cu un anumit sens al unei strategii generale, ci se limitează la observații mărunte de felul celor citate mai sus. De aceea, nici biografia nu este aici prea clară, nici prea atrăgătoare. Anecdotele lipsesc, iar pentru umor nu prea era locul în focul dramaticelor lupte pentru putere pe care le-au dat succesorii lui Alexandru. În general însă, deoarece Plutarh redă cu fidelitate sursele sale, biografia este unul dintre documentele de bază ale evenimentelor expuse.*

* A se vedea bibliografia indicată la *Viața* lui Demetrios și tratatele generale de istoria Greciei, indicate la *Viața* lui Nicias.

1 Douris[1] istorisește că Eumenes din Cardia[2] a fost fiul unui vizitiu din Chersones și a trăit în sărcie, dar a primit o educație de om liber, studiind literatura și exercitîndu-se în palestră[3]. De cînd era încă copil, zice Douris, Filip, care era în vizită acolo și ducea o viață de răgaz, a asistat la luptele de pancrat[4] și la trîntele tinerilor din Cardia, în care Eumenes, distingîndu-se prin inteligență și bărbăție, i-a plăcut lui Filip, care l-a luat cu el. (2) Se pare că spun lucruri mai aproape de adevăr cei care zic că Eumenes a fost luat de Filip datorită legăturilor de ospitalitate și de prietenie pe care le avea regele cu tatăl său. (3) După moartea regelui (Filip), văzîndu-se că nu este lipsit nici de inteligență, nici de încrederea lui Alexandru și alor lui, a fost numit șef al cancelariei, cinste pe care o dobîndeau prietenii cei mai de aproape ai regelui. În felul acesta, Eumenes a fost trimis în fruntea unei armate în India și a primit provincia lui Perdiccas, cînd acesta, după moartea lui Hephaistion[5], a trecut în rîndurile lui. (4) De aceea, cînd, după moartea lui Alexandru, Neoptolemos, comandantul scutierilor, zicea că el are scut și lance, iar Eumenes are condei și tăbliță de scris, macedonenii rîdeau, știind că Eumenes, pe lîngă alte favoruri, fusese învrednicit de rege și cu legături de căsătorie. (5) Într-adevăr, cînd Alexandru a cunoscut în Asia pe Barsina, fiica lui Artabazos[6], de la care a avut un fiu, numit Heracles, a dat lui Ptolemeu[7] pe una dintre surorile ei, numită Apama, iar pe Artonis i-a dat-o lui Eumenes, atunci cînd a dat în căsătorie prietenilor săi și alte persane.

2 Totuşi, Eumenes s-a ciocnit de multe ori cu Alexandru şi a fost în mare primejdie, din cauza lui Hephaistion. (2) Într-adevăr, Hephaistion îi acorda lui Euios[8] prietenia pe care mai înainte tinerii i-o acordaseră lui Eumenes, acesta, mîniat, s-a dus la Alexandru şi a început să strige, împreună cu Mentor[9], că mai bine să cînte din flaut decît să facă tragedii, aruncînd armele din mînă, astfel că Alexandru s-a supărat pe el şi a mustrat aspru pe Hephaistion. (3) Apoi iarăşi, schimbîndu-se, s-a mîniat pe Eumenes, pentru că dăduse dovadă mai mult de violenţă faţă de sine decît de îndrăzneală faţă de Hephaistion. (4) Apoi, Alexandru, trimiţînd pe Navarchos[10] cu corăbii la marea dinafară, a cerut bani prietenilor, căci nu se mai aflau în vistieria regală. (5) Cînd Eumenes a cerut 300 de talanţi, Alexandru i-a dat numai o sută, iar Eumenes s-a plîns prin intermediul intendenţilor că şi ăştia i-au fost daţi cu zgîrcenie şi cu răutate. Alexandru, fără să-i facă vreun reproş, dar şi fără să-l primească, a poruncit băieţilor să dea foc, pe ascuns, cortului lui Eumenes, ca să-i ia banii, cînd îi vor fi aduşi, şi să-l prindă asupra faptului. (6) Cortul a fost cuprins repede de flăcări şi Alexandru s-a căit cînd a văzut documentele arse. Aurul şi argintul topit de foc au fost mai mult de 100 de talanţi. (7) Alexandru n-a luat însă nimic. Trimiţînd însă scrisori, peste tot, satrapilor şi comandanţilor de oşti, le-a poruncit să-i trimită copii de pe actele distruse şi a poruncit ca pe toate să le ia în primire Eumenes. (8) Ajungînd iarăşi în dezbinare cu Hephaistion, din pricina unui oarecare dar, apoi auzindu-şi multe vorbe rele şi spunînd şi el multe răutăţi, n-a fost înfrînt. (9), Dar, după puţin timp, murind Hephaistion, regele fiind tare îndurerat, se purta aspru şi era supărat pe toţi cei care-i păreau că-l invidiase cînd era în viaţă sau că se bucură de moartea lui; pe Eumenes îl bănuia mai ales, şi de aceea îi tot amintea acele insulte şi dezbinări. (10) Dar Eumenes fiind şiret şi ştiind să convingă, a pus la cale să se salveze pe sine prin cei pe care-i pierdea. Astfel, el a recurs la ambiţia şi la simpatia lui Alexandru pentru Hephaistion şi, luînd-o înainte mai

ales cu cinstirile prin care avea să onoreze pe cel mort, a procurat bani prin orice mijloace şi cu mult avînt pentru cele necesare înmormîntării.

3 Murind deci Alexandru, iar falanga[11] intrînd în dezbinare cu prietenii lui, cu gîndul Eumenes s-a dat de partea lor, dar cu cuvîntul era în bune relaţii şi prieten cu amîndouă taberele, gîndindu-se că nu se cădea pentru el, care era străin, să se amestece în dezbinările macedonenilor. (2) Aşa că, în timp ce ceilalţi prieteni ai regelui se pregăteau să plece din Babilon, el a rămas singur în cetate şi a încercat să liniştească pe mulţi dintre pedeştri şi să-i facă să înoline către împăcare. (3) Dar după ce comandanţii de oşti, amestecîndu-se unii cu alţii şi ridicîndu-se unii împotriva altora din motivele primelor tulburări, au început să-şi împartă satrapii şi strategii, Eumenes a primit Capadocia şi Paflagonia şi ţinutul de la sud de Marea Neagră, pînă la Trapezunt[12], care nu era încă al macedonenilor. (4) Peste acest ţinut domnise regele Arianathes, dar trebuia ca Leonnatos şi Antigonas, cu o mare oaste, să-l instaleze pe Eumenes ca satrap al acelui ţinut. (5) Antigonas n-a dat ascultare celor scrise de Perdiccas, fiind de pe acum înfumurat şi bănuindu-i pe toţi; Leonnatos însă a coborît în Frigia, ca să ia satrapia în primire pentru Eumenes. (6) Dar, fiindcă Hecataios, tiranul cardianilor[13], luînd legătura, îl rugă să vină mai degrabă în ajutor lui Antipatros şi macedonenilor, care erau asediaţi în Lamia, a pornit să treacă; tot acolo l-a invitat pe Eumenes şi l-a împăcat cu Hecataios. (7) Căci exista într-adevăr între ei o bănuială rămasă din părinţi, în urma unor dezbinări politice, şi adeseori Eumenes îl acuza pe faţă pe Hecataios că este tiran şi-l ruga pe Alexandru să le redea libertatea cardianilor. (8) Din cauza aceasta şi atunci, în timp ce Eumenes cerea să-l scutească de expediţia împotriva elenilor şi spunea că se teme ca nu cumva Antipatros să facă pe placul lui Hecataios şi cu vechea lui ură să-l ucidă, Leonnatos, dîndu-i crezare, nu-i ascundea nimic din cele ce gîndea. (9) Într-adevăr, pretextul mărturisit era ajutorul, în rea-

litate însă, el se hotărîse să treacă acolo să pună mîna pe Macedonia. Unele scrisori le-a arătat Cleopatra[14], care-l chema la Pella[15], pe motiv că vrea să se căsătorească. (10) Dar Eumenes, fie că se temea de Antipatros, fie că se temea de Leonnatos, care era nestatornic, foarte uşuratic, dar ascuţit la minte, a pornit, noaptea, cu tabăra, luînd numai armata sa. (11) El avea trei sute de călăreţi şi două sute de copii care-i duceau armele, iar obiecte de aur calculate ca argint, în valoare a cincisprezece talanţi. (12) Fugind el, astfel, către Perdiccas şi dezvăluindu-i planurile lui Leonnatos, a căpătat o mare trecere pe lîngă acesta, încît lua parte la sfat, iar după cîtva timp, s-a dus în Capadocia cu armata, pe cînd Perdiccas însuşi era de faţă şi avea comanda. (13) Ariarathes[16], fiind luat prizonier, iar ţara lui fiind supusă, Eumenes a fost numit satrap. (14) Cetăţile le-a dat prietenilor săi, pe care i-a făcut frurarhi[17], apoi a lăsat judecători şi administratori pe aceia pe care i-a voit el, căci Perdiccas nu făcea mare zarvă pentru astfel de lucruri, iar el a plecat cu Perdiccas, pentru că voia să-l cultive şi nu voia să se despartă de regi.

4 Totuşi Perdiccas, socotind că va obţine el însuşi ţinuturile spre care se îndreptase, dar socotind că şi celelalte au nevoie de un paznic activ şi de încredere, a trimis din Cilicia pe Eumenes, pe motiv că se duce la satrapia lui, dar de fapt voia să ţină în mînă Armenia vecină, tulburată de Neoptolemos[18]. (2) Pe acesta Eumenes, deşi îl vedea corupt de înfumurare şi mîndrie, încerca să-l stăpînească prin conversaţiile ce le avea cu el. (3) Dar el însuşi, găsind falanga macedonenilor înflăcărată şi plină de îndrăzneală, ca un fel de contrapondere, a pregătit o armată de cavaleri, acordînd scutire de impozite şi de contribuţii localnicilor, care puteau să fie buni călăreţi, iar celor din jurul său, în care avea cea mai mare încredere, le-a distribuit cai de vînzare, aţîţîndu-le mîndria cu hatîruri şi cu daruri, şi pregătindu-i fizicește cu mişcări şi cu exerciţii, astfel că (4) unii macedoneni

erau impresionaţi, iar alţii prindeau curaj, văzînd că în scurtă vreme în jurul său se strînseseră nu mai puţin de şase mii trei sute de călăreţi.

5 Dar după ce Crateros şi Antipatros, învingînd pe elini, au trecut în Asia, ca să destrame puterea lui Perdiccas, şi se anunţa că sînt gata să năvălească în Capadocia, (2) Perdiccas însuşi l-a numit pe Eumenes comandant suprem al forţelor militare din Armenia şi Capadocia şi i-a trimis o scrisoare în legătură cu aceste pregătiri, poruncind lui Alcetas[19] şi lui Neoptolemos să dea ascultare lui Eumenes, iar Eumenes să chibzuiască lucrurile cum va crede el mai bine. (3) Alcetas, dimpotrivă, a renunţat la expediţie, sub cuvînt că macedonenilor de sub comanda sa le este ruşine să lupte cu Antipatros, dar că era gata să-l primească cu bunăvoinţă pe Crateros[20]. (4) Neoptolemos, care punea la cale o trădare împotriva lui Eumenes, n-a scăpat trecut cu vederea, iar cînd a fost chemat n-a dat ascultare şi şi-a rînduit armata în linie de bătaie. (5) Atunci, pentru prima dată Eumenes a cules roadele prevederii şi pregătirii sale, căci fiind învins de pedestrime, a respins cu cavaleria armata lui Neoptolemos, i-a luat proviziile şi, trimiţînd forţe armate compacte ca să urmărească falanga împrăştiată, i-a silit să depună armele şi, depunînd jurămînt de credinţă, să pornească alături de el în expediţie. (6) Neoptolemos, strigînd pe cîţiva ostaşi care fugeau, a pornit în grabă către Crateros şi Antipatros, apoi a fost trimisă de către ei o solie la Eumenes, prin care-i cerea să treacă de partea lor, rămînînd cu satrapiile pe care le avea şi promiţîndu-i că o să primească armata şi ţinutul de la ei şi o să fie prieten cu Antipatros, cu care era în duşmănie, iar lui Crateros nu-i va fi duşman, din prieten. (7) Auzind Eumenes aceste lucruri, a spus că n-ar putea să devină prieten cu Antipatros, care îi era duşman vechi, cînd îl vedea că el se comportă cu prietenii ca cu duşmanii, (8) dar este gata să-l împace pe Crateros cu Perdiccas şi să se statornicească între ei relaţii de dreptate şi egalitate, şi că va

lupta alături de amîndoi cu sinceritate, dacă țin tratatele, dar dacă unul dintre ei doi va începe să fie trufaș, el va veni în ajutorul celui nedreptățit.

Cît timp însă va domni abuzul, el va veni în ajutorul celui nedreptățit, pînă la ultima suflare, și va renunța mai degrabă la viață decît la buna-credință.

6 Antipatros, auzind aceste lucruri, a deliberat în tihnă asupra întregii situații politice. Neoptolemos, după fuga aceea, venind la el, le-a dat de știre despre luptă și le-a cerut, rugîndu-i pe amîndoi, dar mai ales pe Crateros, să-i vie în ajutor. (2) Zicea că este neînchipuit de mult dorit de macedoneni, care numai să-i vadă pălăria lui macedoneană și să-i audă glasul și o să dea năvală la el cu arme cu tot. (3) Căci, într-adevăr, mare era faima lui Crateros, și după moartea lui Alexandru, pe el îl doreau mulți, amintindu-și că el își atrăsese multe dușmănii în fața lui Alexandru din cauza lor, cînd încercase să-l înfrîneze pe acesta, care era din ce în ce mai cucerit de atracția perșilor, în timp ce el rămînea mereu la obiceiurile străbune. (4) Atunci Crateros a trimis pe Antipatros în Cilicia, iar el, luînd o mare parte din armată, a pornit către Eumenes, împreună cu Neoptolemos, socotind că n-o să-l primească, dar o să dea peste el, găsindu-l, după victoria proaspăt repurtată, în dezordine și la băutură. (5) Dar tocmai faptul că Eumenes a știut de atacul lui și s-a pregătit mai înainte este potrivit cu conducerea unui om treaz, totuși nu cu o pregătire prea strașnică; dar numai faptul că singuri dușmanii n-au aflat ceea ce nu era bine să știe (6) și mai ales faptul că chiar cei care se aflau sub comanda sa ignorau cu cine au să se bată i-a determinat să se năpustească mai înainte asupra lui Crateros și au făcut astfel ca rivalul să rămînă necunoscut, se pare că aceasta este opera unui mare strateg. (7) El a răspîndit zvonul că atacă iarăși Neoptolemos și Pigres[21], avînd călăreți capadocieni și paflagonieni. (8) Noaptea, voind să pornească cu armata, a ațipit și a avut în somn o vedenie ciudată. Se făcea că vede doi Alexandri, pregătindu-se să se bată unul împotriva celuilalt,

comandînd fiecare cîte o falangă. (9) Apoi se făcea că unuia îi venea în ajutor zeița Atena, iar celuilalt zeița Demetra. Dîndu-se o bătălie grea, a învins cel favorizat de Atena, iar Demetra a împletit o cunună din spice de grîu pentru învingător[22]. (10) Eumenes a crezut că această vedenie îl privește pe el, pentru că lupta pentru un pămînt foarte bogat și care avea atunci mult grîu, și frumos în spice. Într-adevăr, tot pămîntul fusese semănat și oferea un aspect plăcut datorită păcii, căci cîmpiile erau acoperite din belșug cu holde. El a prins și mai mult curaj cînd a aflat că dușmanii au dat drept consemn cuvintele Atena și Alexandru. (11) Atunci el însuși a dat consemn Demetra și Alexandru și a poruncit ostașilor să ia cu toții spice și să-și împodobească armele. (12) Deși de multe ori era gata să se dea pe față și să spună comandanților și generalilor din jurul său împotriva cui se va da lupta, pentru ca să nu țină în el secretul și să ascundă o taină atît de necesară, pînă la urmă și-a ținut cumpătul și a încredințat judecății primejdia.

7 Dar n-a pus în fața lui Crateros pe nici unul dintre macedoneni, ci numai două corpuri de călărime străine, pe care le comandau Pharnabazos, fiul lui Artabazos, și Phoinix din Tenedos, dîndu-le ordine ca de îndată ce vor vedea pe dușmani, să pornească în grabă și să se ia la harță cu ei, fără să le dea posibilitate de retragere și fără să le îngăduie să scoată vreo vorbă sau să trimită vreun crainic. (2) Se temea într-adevăr foarte tare de macedoneni, ca nu cumva, identificîndu-l pe Crateros, să plece și să treacă de partea lui. (3) El însuși, rînduind în grabă trei sute de cavaleri dintre cei mai curajoși și lansîndu-i împotriva flancului drept, era pe punctul de a ataca pe cei din jurul lui Neoptolemos. (4) De îndată ce l-a văzut trecînd colina care era la mijloc și avîntîndu-se la drum drept și cu multă însuflețire, Crateros, puternic impresionat, lansînd multe injurii împotriva lui Neoptolemos, pentru că fusese înșelat de el în legătură cu schimbarea macedonenilor, a poruncit comandanților din jurul său să se arate bărbați viteji și a pornit la contraatac. (5) Pro-

ducîndu-se prima ciocnire cu vigoare și sulițele fiind repede rupte, iar lupta ajungînd la săbii, Crateros nu s-a rușinat de Alexandru, ci, doborînd pe mulți dușmani și pe mulți dintre cei care erau în fața sa respingîndu-i, în cele din urmă a fost rănit de un trac care l-a atacat din flanc și s-a prăbușit de pe cal. (6) Ceilalți, neobservîndu-l, au trecut pe lîngă el, iar Gorgias, unul dintre comandanții lui Eumenes, l-a recunoscut și, coborînd de pe cal, a pus o strajă lîngă el, deoarece se afla în stare gravă, chiar aproape pe moarte. (7) În acest timp și Neoptolemos a început cu Eumenes. Căci, deși se urau între ei încă de multă vreme, fiind mîniați unul pe altul, în timpul a două întoarceri nu s-au zărit unul pe altul, ci abia în timpul celei de a treia, identificîndu-se, au pornit unul împotriva celuilalt, scoțînd puminalele și urlînd. (8) Caii s-au ciocnit cu forță, năpustindu-se unul împotriva altuia ca două trireme, iar ei, dînd drumul frîielor, au început să se atace cu mîinile, trăgîndu-și coifurile de pe cap și sfîșiindu-și platoșele de pe umeri. (9) Caii au fugit de sub ei în acest moment, dar ei au alunecat pe pămînt[23] și, căzînd unul peste altul, s-au luat la luptă și au început să lovească. (10) Apoi Eumenes, cînd Neoptolemos s-a ridicat împotriva lui, l-a lovit la îndoitura genunchiului, după care a luat repede poziția de drepți. Neoptolemos, sprijinindu-se doar pe un genunchi, rezista curajos de jos, și fără să primească lovituri de moarte. Primind însă o lovitură la gît, a căzut și n-a mai fost luat în seamă. (11) Eumenes, stăpînit de mînie și de ura veche, i-a smuls armele și a început să-l insulte, dar Neoptolemos, avînd în mînă spada, n-a fost observat de Eumenes cînd i-a dat o lovitură sub platoșă, care i-a atins vintrele. (12) Lovitura însă mai mult l-a speriat decît l-a vătămat pe Eumenes, pentru că, din pricina slăbiciunii, nu fusese bine țintită. Prădînd apoi pe mort, se simțea rău, pentru că era plin de răni în coapsă și la braț, totuși ridicîndu-se pe cal, a început să urmărească celălalt flanc al dușmanilor, pentru că dușmanii mai rezistau încă. (13) Aflînd apoi de moartea lui Crateros, s-a avîntat într-acolo. Cînd l-a văzut respirînd și cu cunoștință,

a coborît de pe cal și a început să plîngă, i-a întins mîna dreaptă și a început să înșire multe insulte la adresa lui Neoptolemos și să deplîngă soarta lui și năpasta în care a ajuns el însuși din pricina căreia s-a bătut cu un prieten bun, cînd s-ar fi cuvenit mai degrabă să se convingă de aceste lucruri decît să le săvîrșească.

8 Această victorie a repurtat-o Eumenes aproape la zece zile după prima, și tare s-a mai lăudat, căci se spunea că pe una o repurtase datorită înțelepciunii, iar pe cealaltă, datorită bărbăției sale, și a trezit multă invidie și ură în sufletele aliaților și dușmanilor, care ziceau că un venetic și străin ucisese cu armele și cu mîinile macedonenilor pe primul și cel mai faimos dintre ei. (2) Dar, dacă Perdicas i-ar fi luat-o înainte și ar fi aflat de moartea lui Crateros, n-ar fi fost altul fruntașul macedonenilor. (3) Acum însă, după moartea lui Perdiccas, survenită în timpul unei răscoale în Egipt, cu două zile mai înainte, a venit în tabără știrea despre luptă și, de ură, macedonenii au hotărît moartea lui Eumenes. (4) Comandant al războiului împotriva lui a fost proclamat Antigonos, împreună cu Antipatros. (5) Dar, deoarece Eumenes dăduse de niște herghelii regale de cai care păsteau pe lîngă muntele Ida, și luase atîția cai cîți avusese nevoie și trimisese o scrisoare epimeleților[24], se spune că Antipatros a rîs și a spus că admiră prevederea lui Eumenes, care nădăjduiește că va da mai degrabă el socoteală oamenilor regelui decît va cere el de la ei. (6) La Sardes, Eumenes, puternic în cavalerie, dorea să se bată în cîmpia lidienilor, pentru că voia ca în același timp să arate forța sa și Cleopatrei. (7) Dar, la rugămintele acesteia (căci se temea să fie acuzată de vreunul din cei din jurul lui Antipatros), Eumenes a pornit în nordul Frigiei și-și petrecea iarna în ținutul calainilor[25]. (8) Acolo, în timp ce Alcetas, Polemon și Docimos[26] își disputau conducerea în fața lui, el a zis: „asta era discuția, dar nici o vorbă de moarte". (9) Promițînd că în timp de trei zile va plăti solda ostașilor, a vîndut taberele și locurile fortificate, care erau pline de oameni și de animale. (10) Iar cel care

le-a cumpărat, comandant de armată sau de mercenari, a luat de la Eumenes multe unelte și mașini de război, și a început asediul, așa că în locul soldei datorate, ostașii își împărțeau lucrurile capturate. (11) După aceea, iarăși Eumenes a început să fie simpatizat, așa că o dată, apărînd în tabără scrisuri împrăștiate de comandanții dușmanilor, prin care se promitea o sută de talanți și mari onoruri celui care va ucide pe Eumenes, macedonenii s-au mîniat foarte și au dat un decret ca o mie de comandanți să facă mereu de strajă în jurul lui și să-l păzească, cu rîndul, și noaptea. (12) Comandanții s-au supus acestei hotărîri și se bucurau că primesc aceleași cinstiri de la el pe care le primesc prietenii lor de la regi. Într-adevăr, Eumenes avea posibilitatea ca să le împartă și pălării macedonene, și hlamide, iar acest dar era socotit la macedoneni ca cel mai regesc.

9 Dar norocul îi face ușuratici chiar și pe cei care sînt mici din firea lor, pentru că își fac planuri mari, astfel că în jurul lor se arăta măreție și strălucire, fiind considerați prin prisma înaltei lor situații. (2) Iar omul care are cu adevărat gînduri mari este ferm și știe să se comporte (2) se arată lămurit în clipe de nesiguranță și de adversitate. (3) Astfel, mai întîi, deși fusese învins de către Antigonos în localitatea Orchnioi, din Capadocia, însă prin trădare și fiind urmărit, n-a pierdut din vedere că trădătorul, din fugă, se îndreptase spre dușmani, ci punînd mîna pe el, l-a spînzurat. (4) Luînd-o pe calea opusă, s-a năpustit asupra celor care urmăreau și, nebăgîndu-se de seamă că schimbase drumul, a ajuns la locul unde se dăduse bătălia și și-a așezat tabăra. (5) Adunînd cadavrele și spărgînd ușile de la casele satelor de prim prejur, le-a dat foc, așezînd de o parte pe comandanți și de alta pe ostașii de rînd, apoi, ridicînd morminte comune din pămînt, a plecat, încît și Antigonos, cînd a sosit aici mai tîrziu, s-a mirat de îndrăzneala și de dîrzenia lor. (6) Apoi, dînd peste pregătirile lui Antigonos, deși putea să ia ușor mulți prizonieri liberi, mulți sclavi și multă bogăție, care se concentrase din atîtea războaie

și prădăciuni, s-a temut ca nu cumva, fiind plini de bunătăți și de prăzi, cei din jurul său să se îngreuieze la fugă și să suporte cu multă slăbiciune rătăcirile, și timpul în care își punea mai ales nădejdile de a cîștiga războiul, cu gîndul de a doborî pe Antigonos. (7) Dar, pentru că era foarte greu de a îndepărta pe macedoneni de la lucrurile care erau la un pas de ei, a dat ordin ca, pregătindu-se fizicește și dînd furaj verde cailor, să pornească împotriva dușmanilor. (8) El însuși trimite în ascuns la Menandros, care avea în grijă carele cu proviziile, sub cuvînt că se îngrijește de el, în calitate de fost prieten apropiat, îndemnîndu-l să se păzească și să se retragă cît mai repede din locuri întinse unde se poate desfășura călărimea, în ținutul de la poalele muntelui, care nu este prielnic pentru cavalerie și nu are posibilități de încercuire. (9) Menandros însă și-a dat repede seama de primejdie și și-a făcut bagajele, iar Eumenes a trimis cercetași pe față și a dat poruncă ostașilor să se înarmeze, să pună frîu cailor și să se năpustească asupra dușmanilor. (10) Cînd cercetașii au anunțat că Menandros nu poate fi capturat, pentru că se refugiase în locuri grele de cucerit, Eumenes, prefăcîndu-se că se mînie, a dus armata de acolo. (11) Se zice că deoarece Menandros a spus aceste lucruri lui Antigonos, iar macedonenii îl lăudau pe Eumenes și aveau sentimente mai bune față de el, pentru că, deși avea posibilitatea să reducă în sclavie pe copii și pe soțiile lor în rușine, i-a cruțat și i-a scăpat, Antigonos a spus: „Oameni buni, el a renunțat la luptă nu pentru că voia să vă cruțe pe voi, ci pentru că se temea să-și mai pună în fuga lui astfel de piedici".

10 De atunci Eumenes, rătăcind și fiind mereu fugar, a convins pe mulți dintre soldați să se retragă fie că se îngrijea de ei, fie că nu voia să înceapă hărțuiala, pentru că erau prea puțini ca să lupte și prea mulți ca să se poată ascunde. (2) Refugiindu-se la Nora, o localitate la hotarul dintre Licaonia și Capadocia, cu cinci sute de călăreți și două sute de pedestrași, a trimis și de aici,

iarăși, pe prieteni, cu rugămintea să le dea drumul, pentru că nu puteau să suporte asprimile climei și lipsa hranei, i-a salutat și le-a spus vorbe bune, dîndu-le drumul. (3) Întorcîndu-se Antigonos, l-a chemat să discute despre asediu, dar el a răspuns că sînt mulți prietenii lui Antigonos și comandanți după Antigonos, iar dintre aceia pentru care duce el război nu rămîne nici unul după el. L-a îndemnat să trimită ostatici, dacă vrea să discute cu el. (4) Antigonos, îndemnîndu-l să vorbească, ca cu unul mai puternic, i-a zis: „Pe nimeni nu-l socotesc mai puternic decît pe mine, atît timp cît sînt stăpîn pe sabie". (5) Totuși, Antigonos, după ce a trimis pe fratele surorii sale, Ptolemaios, la locul convenit, așa cum ceruse Eumenes, a coborît și el și, întîlnindu-se, s-au îmbrățișat și s-au salutat cu prietenie și afecțiune, de vreme ce își făcuseră multe servicii și fuseseră prieteni între ei.

(6) Stînd ei mult de vorbă, iar Eumenes amintind nu numai de securitatea sa și de împăcare, dar cerînd să i se întărească satrapiile și să dea înapoi darurile, mare mirare i-a cuprins pe cei de față, fiind tare bucuroși de moralul și de îndrăzneala lui. În același timp, au venit acolo și mulți macedoneni, dorind să vadă cine este Eumenes. Într-adevăr, despre nimeni nu se vorbea atît de mult în tabără după moartea lui Crateros. Antigonos, temîndu-se ca nu cumva Eumenes să nu sufere vreo violență, mai întîi a poruncit cu voce tare ca nimeni să nu se apropie și a aruncat cu pietre în cei care năvăleau spre Eumenes. În cele din urmă, cuprinzînd pe Eumenes cu mîinile și îndepărtînd gloata de doriforii[27], cu greu a izbutit să-l pună la adăpost.

11 După aceea, Antigonos, înconjurînd Nora cu ziduri și așezînd acolo o garnizoană, a pornit cu armata. Eumenes însă, fiind asediat, dar avînd în stăpînire acel loc, care avea din belșug grîu, apă și sare, dar nu oferea nimic altceva de mîncare și nici ceva plăcut de pus lîngă pîine, a procurat totuși o viață plăcută celor din jurul său și, pe rînd, i-a primit pe toți la masa lui, îndulcindu-le viața și făcîndu-le o cină plăcută, datorită ospitalității lui binecunoscute.

(2) Eumenes avea și un chip plăcut și nu semăna cu un om războinic, consumat de viața de arme, ci era delicat și avea un aer tineresc, cu un corp bine și armonios legat, parcă de artist, căci părțile corpului aveau o minunată simetrie. Nu era dibaci la vorbă, dar era seducător și convingător, așa cum se poate deduce din scrisorile lui. (3) Totuși, pe cei care erau concediați împreună cu el îi chinuia mai ales lipsa de spațiu, pentru că își duceau viața în case mici și într-un loc care avea un perimetru de două stadii, se hrăneau fără să-și facă exercițiile gimnastice și aveau cai leneși. Eumenes, voind nu numai să-i îndepărteze de la trîndăvie, căci se moleșeau datorită inactivității, dar să-i aibă pregătiți și pentru fugă, dacă totuși cumva, avea să se ivească o asemenea situație, oamenilor le-a arătat ca loc de plimbare o casă de patrusprezece coți, care era cea mai mare în acel loc, poruncindu-le să întețească puțin cîte puțin mișcarea. Apoi lega fiecare cal cu fire lungi, care atîrnau din tavan, și petrecîndu-le pe după gît, îl trăgea în sus și-l ridica cu ajutorul trohiliei[28], în așa fel încît calul cu picioarele din urmă se sprijinea pe pămînt, iar cu cele dinainte atingea doar cu vîrful copitei pămîntul. (4) Călărețiii, stînd lîngă ei, îi îmboldeau, strigînd și lovindu-i cu biciul. Caii, furioși, loveau nervos cu copitele dinapoi pămîntul și zvîrleau, iar cu cele dinainte se forțau să se sprijine, loveau podeaua, își încordau tot corpul, se umpleau de multă nădușeală, exercitîndu-se astfel și pentru grabă, și pentru rezistență. Le puneau în față grăunțe zdrobite pentru ca să le rontăie mai repede și să le digere mai bine.

12 Dar în timp ce asediul se prelungea, Antigonos a aflat că Antipatros murise în Macedonia și că situația devine tulbure, de vreme ce Cassandros și Polyperchon erau în dezbinare, și făurindu-și nădejdi mari, cu gîndul își asuma întreaga conducere și, de aceea, dorea să-l aibă pe Eumenes prieten și colaborator. (2) În acest scop, tri-

mițînd pe Hieronymos, îi propunea lui Eumenes alianța, întărită prin jurămînt. Eumenes, corectîndu-l, s-a adresat macedonenilor care-l asediau, ca să judece care dintre cele două formule era cea mai dreaptă. (3) Astfel, Antigonos, pentru ca să se arate neprihănit, la început amintea de regi, dar restul jurămîntului îl depunea pentru el însuși. Eumenes însă scrisese în primul rînd pe Olimpiada cu regii, apoi jura nu numai că va avea bune gînduri pentru Antigonos și că va avea aceiași dușmani și prieteni cu el, dar și cu Olimpiada, și cu regii. (4) Deoarece formula lui Eumenes a părut mai dreaptă, macedonenii, punînd pe Eumenes să depună acest jurămînt, au încetat asediul și au trimis la Antigonos, pentru ca și el să dea jurămînt lui Eumenes. (5) În acest timp Eumenes a vîndut pe toți ostaticii capadocieni pe care-i avea la Nona și a luat cai, samare și corturi de la cei care le aduceau, și a strîns pe toți ostașii care, după fugă, rătăceau prin acel ținut, astfel că în scurt timp în jurul său s-au strîns aproape o mie de călăreți. Cu aceștia a pornit la fugă, temîndu-se, pe drept cuvînt, de Antigonos. Într-adevăr, Antigonos nu numai că le-a poruncit să-l asedieze iarăși, înconjurîndu-l cu ziduri, dar chiar le-a răspuns macedonenilor la scrisoare pe un ton amar, dojenindu-i că acceptaseră corectarea formulei de jurămînt.

13 Pe cînd Eumenes fugea, i se aduce o scrisoare de la cei care se temeau de sporirea puterii lui Antigonos în Macedonia, prin care Olimpiada îl ruga să se ducă și să ia în primire copilul și să-l crească, căci i se întind curse, iar Polyperchon și regele Filip îl îndemnau să poarte război împotriva lui Antigonos, punîndu-se în fruntea armatei din Capadocia, să ia banii de la Cuindoi, cinci sute de talanți, pentru aranjarea propriilor sale treburi, și să folosească pentru război oricîți bani vrea. În legătură cu aceste lucruri, ei scriseseră și lui Antigenes și lui Teutamos, care erau comandanții argyraspizilor. (2) Aceia, luînd scrisoarea, cu vorba l-au primit cu multă omenie pe Eumenes, dar era evident că sînt plini de ură și ambiție, socotind că nu merită să fie abia în al doilea

rînd după el. Eumenes le îmblînzea invidia, pe de o parte, pentru că nu le lua bani, sub cuvînt că nu are nevoie, iar pe de alta, a insuflat o teamă religioasă în ambițiile și poftele lor de domnie, care nici nu puteau să domnească, dar nici nu voiau să-l urmeze. (3) Astfel, le-a spus că Alexandru i se arătase noaptea în vis și-i indicase un cort împodobit regește, și un tron așezat în acest cort. A spus apoi că el va sta lîngă ei cînd vor ședea pe acest tron și vor chibzui și îi va ajuta la tot pasul și la toată acțiunea, dacă se vor lăsa conduși de el. (4) Aceste spuse ale lui Eumenes i-a convins ușor pe Antigenes și pe Teutamos, căci nici ei nu voiau să se ducă la el, nici el nu socotea că este demn de el să fie văzut pe la ușile altora. Așa că ridicînd ei un cort regesc și dedicîndu-l lui Alexandru, s-au adunat aici, avînd să delibereze pentru cele mai importante treburi (5). Cînd mergeau spre ținuturile de sus, i-a întîmpinat Peucestas[29], împreună cu ceilalți satrapi, care le era prieten; ei și-au unit forțele armate, și prin mulțimea și strălucirea armelor, au dat curaj macedonenilor. Însă, devenind desfrînați și moleșiți din pricina puterii și felului de viață, după moartea lui Alexandru, și concentrînd în același loc gînduri tiranice, hrănite de înfumurarea barbarilor, între ei erau greoi și în dezbinare, iar pe macedoneni îi lingușeau într-un chip deșănțat, risipeau bani pentru ospețe și jertfe, și în scurtă vreme au umplut tabăra de desmățare sărbătorească și au lingușit poporul, pentru alegerea comandanților, ca în democrații.

(6) Eumenes, dîndu-și seama că ei între ei se disprețuiesc, dar de el se tem și pîndesc momentul să-l ucidă, dacă se va ivi împrejurarea, s-a prefăcut că are nevoie de bani și a împrumutat talanți mulți de la cei care-l urau cu deosebire, pentru ca să și creadă că are nevoie de bani și să se și abțină de a-l asasina, preocupați fiind de banii împrumutați. În acest fel, bogăția altora i-a fost paznic trupului, și în timp ce alții dădeau bani pentru a scăpa, el și-a asigurat securitatea numai primind bani.

Eumenes a pus capăt tulburării și fricii, promițînd că va opri înaintarea dușmanilor, așa că vor sosi cu trei zile mai tîrziu decît se așteaptă. (7) Soldații au fost convinși, iar el a trimis îndată vestitori, poruncindu-le să strîngă trupele din taberele de iarnă și să concentreze și pe ceilalți în grabă. În același timp, el însuși pornind călare împreună cu ceilalți comandanți și alegînd un loc dintr-un punct care nu se vedea, dar vizibil pentru cei care străbăteau deșertul, și măsurîndu-l, a dat poruncă să se aprindă focuri din distanță în distanță, așa cum fac cei care-și așază tabăra. (8) Făcîndu-se acest lucru, iar focurile fiind zărite dinspre munte de către cei din jurul lui Antigonos, mîhnire și descurajare au cuprins pe Antigonos, gîndind că dușmanii aflaseră de mai înainte și acum îi ies întru întîmpinare. Deci, ca să nu fie silit să dea lupta, obosit și măcinat de drum, împotriva unor oameni care sînt bine pregătiți și care și-au petrecut bine iarna, renunțînd la calea dreaptă, a pornit-o prin sate și orașe, ducîndu-și armata fără zgomot. Așa că neîntîlnind nici o piedică, cum se obișnuia cînd dușmanii se aflau împotrivă, iar localnicii spunîndu-i că nu s-a văzut nici o armată, dar că locul este plin de focuri, abia atunci a înțeles că fusese indus în eroare de către Eumenes și, tare mîniat, a pornit cu armata, cu gîndul să se măsoare într-o luptă deschisă.

16 În acest timp, cea mai mare parte a armatei din jurul lui Eumenes și-a dat seama și a admirat inteligența lui și-l îndemna ca numai el singur să dețină comanda. Dar Antigenes și Teutamos[32], comandanții argiraspizilor[33], care-l invidiau și erau îndurerați, au pornit să-i întindă o cursă. Adunînd ei pe cei mai mulți satrapi și comandanți, au deliberat cînd și cum ar trebui să-l ucidă pe Eumenes. (2) Toți au fost de părere să se folosească de el la luptă, dar îndată după luptă să-l ucidă. Dar Eudamos, comandantul elefanților, și Phaidimos îi vestesc lui Eumenes pe ascuns cele hotărîte, nu dintr-o bunătate sau recunoștință, dar de teama ca nu cumva banii pe care-i dăduseră lui Eumenes cu împrumut să fie pierduți.

(3) Eumenes i-a lăudat și, ducîndu-se în cort și vestindu-le prietenilor faptul, zicînd că se mișcă într-o adunare de fiare, și-a scris testamentul. A rupt și a distrus documentele, ca nu cumva, după moartea lui, scribii să aibă motive de incriminare și de calomnie împotriva lui, din documentele secrete. (4) Punînd el aceste lucruri la cale, a început să delibereze cum este bine ca victoria să fie a dușmanilor sau să fugă prin Media și Armenia și să năvălească în Capadocia. Nehotărînd nimic în prezența prietenilor, deoarece gîndurile îi erau împrăștiate în multe părți, așa cum este firesc să fie în asemenea situații neprevăzute, și-a pus armata în ordine, îndemnînd pe barbari și pe eleni, iar falanga și argiraspizii îl îndemnau pe el să aibă mult curaj, de vreme ce nu vor primi pe dușmani. (5) Astfel Filip și Alexandru erau cei mai în vîrstă, ca niște atleți ai războaielor, neînvinși și nedoborîți pînă la acea vreme, iar mulți dintre cei din jurul lor erau în vîrstă de șaptezeci de ani, și nici unul nu era mai tînăr de șaizeci de ani. (6) De aceea, pornind împotriva celor din jurul lui Antigonos, strigau: „Păcătuiți împotriva părinților, capete rele?"

Și mîniați, dînd iureș, au spart în același timp întreaga falangă și nimeni nu le-a rezistat, cei mai mulți fiind uciși în lupte corp la corp. (7) Antigonos a fost înfrînt în plin front, dar cu cavaleria a fost învingător, căci Peucestas a fost cu totul în neorînduială și a luptat ca un laș. A capturat toate bagajele dușmanului, căci el însuși a fost treaz în timpul primejdiei, apoi și configurația terenului a colaborat cu el. (8) Într-adevăr, terenul era larg deschis, nici prea adînc, nici dur, nici pietros, nici noroios, ci plin de sărătură uscată, care, sub picioarele atîtor cai și a atîtor oameni, scormonit de alergările din timpul luptei, a ridicat un praf nesfîrșit, care a înălbit aerul și a tulburat privirile. Prin aceasta Antigonos, trecînd mai ușor nevăzut, a pus stăpînire pe proviziile dușmanilor.

17 După încetarea luptei, Teutamos a fost îndată trimis în solie, pentru a delibera în legătură cu proviziile.

Antigonos a promis că va da argiraspizilor și acest transport și în alte privințe va fi omenos, dacă va captura pe Eumenes. Argiraspizii au luat o hotărîre teribilă: anume să-l predea viu pe Eumenes. (2) Și, mai întîi, se tot învîrteau în jurul lui, fără să trezească vreo bănuială, și-l păzeau, unii prefăcîndu-se că deplîng pierderea proviziilor, iar alții îndemnîndu-l să aibă mult curaj, pentru că el învinsese, pe cînd alții învinuiau pe ceilalți comandanți. Apoi, năpustindu-se deodată asupra lui, i-au luat spada și, ducîndu-i mîinile la spate, l-au legat cu cingătoarea. (3) Nicanor[34] a fost trimis de Antigonos ca să-l ia, iar el a cerut să aibă o convorbire cu Antigonos prin intermediul macedonenilor, nu ca să se roage, nici ca să ceară iertare, ci ca să vorbească despre interesele lor. (4) Făcîndu-se tăcere, Eumenes, stînd într-un loc înalt și întinzînd mîinile legate, a zis: „Prea netrebnici macedoneni! Cum ați înălțat un trofeu, voi, împotriva voastră, predînd pe comandantul vostru, trofeu pe care Antigonos de voie l-ar fi înălțat împotriva voastră? Nu era deci grozav ca voi învingători să vă declarați învinși din cauza proviziilor, gîndind că victoria nu constă în lucruri, ci în arme, dar voi, mai mult, vă trimiteți comandantul ca preț de răscumpărare pentru provizii? Eu deci sînt dus la dușmani neînvins, învingînd pe dușmani, dar pierdut de către aliați. Iar voi, pe Zeus, paznicul armatei, și pe zeii paznici ai jurămintelor, voi mă ucideți aici prin voi înșivă. De altfel, și dacă sînt ucis acolo, tot fapta voastră este. Antigonos nu vă va dojeni pentru acest fapt, căci el are nevoie de Eumenes mort, nu viu. Iar dacă voi vă cruțați mîinile, va fi în stare să facă treaba asta una dintre mîinile mele eliberată de lanțuri. Dar dacă nu-mi încredințați pumnalul, aruncați-mă de viu fiarelor în lanțuri. Dacă veți face așa, vă declar nevinovați.

În cea ce mă privește, vă consider ca pe niște oameni care v-ați comportat cu cea mai mare sfințenie și dreptate față de comandantul vostru".

AGESILAOS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Agesilaos, prin luptele pe care le-a dus, ilustrează cît se poate de clar conflictele în care se găseau, pe de o parte, grecii cu perșii, iar pe de alta, cetățile grecești între ele. Întotdeauna, perșii au fost dușmanii grecilor. Pentru a face față acestui dușman comun, toate cetățile grecești ar fi trebuit să se unească, părăsind divergențele dintre ele. Dar pasiunile erau prea mari, iar Agesilaos era prea spartan și cu vederi politice prea înguste, pentru a se putea ridica la înălțimea ideii unirii tuturor elenilor împotriva perșilor. Realele sale calități de om de stat și comandant de oști le-a întrebuințat spre a înfrînge pe adversarii Spartei și pe adversarii săi personali, uitînd de perși.

Agesilaos era fiul regelui Archidamos și al Eupoliei. De asemenea, Leotychides trecea drept copilul lui Alcibiades. După moartea lui Agis, Agesilaos a fost numit rege. La alegerea lui a contribuit foarte mult și Lysandros. Agesilaos s-a urcat pe tron pe la 401, cînd a devenit moștenitorul legal al lui Agis[1]*. El a căutat să se înțeleagă cu eforii, și cînd, în anul 397, spartanii împreună cu aliații l-au trimis în Asia ca să lupte împotriva perșilor sau să facă pace, Agesilaos avea cu el o armată de două mii de neodamozi și șase mii de aliați, însoțit fiind de treizeci de sfetnici, aleși de popor, printre care se găsea și Lysandros. Acolo Agesilaos a dat dovadă de ambiție,*

---

[1] Xenofon, *Agesilaos*, I, 5; *Hellenicele*, III, 3, 1; Cornelius Nepos, *Agesilaos*, 1; Pausanias, III, 8, 7; Plutarh, *Agesilaos*.

de viclenie tactică, de curaj. Astfel, cînd a constatat că Lysandros îl umbrea, l-a umilit atît de tare, încît acesta a plecat în Hellespont. După ce a înlăturat eventualul adversar politic, Agesilaos a intrat în legătură cu Tissaphernes, satrapul Lidiei și Cariei, cu care a încheiat un armistițiu de trei luni, în timpul căruia a început tratative de pace cu regele perșilor și a căutat să rînduiască cît mai bine treburile prin cetățile grecești din Asia Mică. Tratativele au eșuat, Tissaphernes a ordonat lui Agesilaos să părăsească Asia, iar acesta s-a prefăcut că are intenția de a invada Caria. Tissaphernes și-a concentrat acolo forțele, pentru ca dintr-o dată să atace și să prade Frigia, lipsită de apărare. Pharnabazos, satrapul Frigiei își trimite cavaleria împotriva lui Agesilaos, care este silit să se retragă la mare. După înarmarea febrilă din cursul iernii 396—395, Agesilaos își concentrează armata la Efes, în primăvara anului 395, de unde pornește spre Pactolos, nimicește cavaleria persană și prădează împrejurimile Sardesului. Tissaphernes, care-l aștepta în Caria, este arestat și ucis. În timpul armistițiului încheiat cu Tithraustes, succesorul lui Pharnabazos, Agesilaos cade la învoială cu satrapul ca el să părăsească Asia, cetățile elene să fie autonome, dar să plătească tribut perșilor. Spartanii au ratificat înțelegerea și Agesilaos a pornit spre satrapia lui Pharnabazos. În drum, primește vestea de la Sparta că i se conferise și comanda forțelor navale și că trebuie să numească un navarh. Agesilaos, prompt, numește pe cumnatul său Peisandros comandant al flotei, pe care o întărește cu 120 de noi corăbii. Iarna lui 395—394, a petrecut-o prădînd satrapia lui Pharnabazos, cu care a trebuit să mai dea lupte și pe care, într-o întrevedere, a încercat să-l desprindă de perși. Apoi, în primăvara anului 394 a părăsit Frigia de la Hellespont și s-a îndreptat spre sud, și în valea Thebe a primit instrucțiuni de la Sparta să se întoarcă în patrie, deoarece acolo, cu concursul perșilor, tebanii se uniseră cu atenienii cărora, după moartea lui Lysandros, li se alăturaseră corintienii, argienii, thesalienii și alte cetăți din centrul și nordul Helladei. Agesilaos părăsește Asia. S-ar

fi putut să fi plănuit să atace chiar pe rege, dar forțele sale erau prea puține ca să realizeze acest plan[2].

De aci înainte, Agesilaos începe o serie întreagă de acțiuni politice și militare, care au avut drept scop înfrîngerea dușmanilor Spartei dinafară și ai săi personali dinăuntru. Astfel, în trecere prin Thessalia, a trebuit să dea lupta împotriva cavaleriei tesaliene, pe care a înfrînt-o la Narthacion, lîngă Othrys. La ordinul primit de la Sparta, Agesilaos își întărește armata cu unele trupe spartane, care tocmai repurtaseră o victorie lîngă Sicyon. Apoi, sporindu-și oastea cu trupe focidiene, ajunge în Beoția unde, la Coroneia, înfrînge pe beoțieni și pe aliații lor.

După ce dedică zeului de la Delfi a zecea parte din prăzile luate, a căror valoare se ridica la 100 de talanți, se întoarce la Sparta[3].

De aici înainte, Agesilaos luptă pe frontul intern pentru neutralizarea adversarilor, iar pe frontul extern, pentru menținerea hegemoniei Spartei.

Agesilaos izbutește să-i cîștige pe unii dintre adversari și, mai ales, pe regele Agesipolis, colegul său. Pe frontul extern, atacă pe corintieni, care, cu concursul atenienilor, izbutiseră să-și ridice zidurile între Corint și Lechaion (anul 391). Dărîmînd aceste ziduri, îi izgonește de la jocurile istmice (390). Cucerește apoi, printr-o stratagemă, Peiraios, situat la nord de Corint, pătrunde în Acarnania (389), pînă la Limasion, unde înfrînge pe acarnanieni, și capturează o uriașă pradă. Rezultatul: în anul următor, acarnanienii și vecinii lor au trecut de partea spartanilor[4].

[2] Xenofon, *Agesilaos*, I, 6; 10; 23; 35; Xenofon, *Hellenicele*, III, 4; 11; 15; 25; Cornelius Nepos, *Agesilaos*, 2, 3 și urm.; Pausanias, III, 9, 1; 9, 6 și urm.; Plutarh, *Agesilaos*, 2 și urm.

[3] Xenofon, *Agesilaos*, I, 34 și urm.; *Hellenicele*, IV, 1 și urm.; Cornelius Nepos, *Agesilaos*, 4, 4; Pausanias, III, 9 și urm.; Plutarh, *Agesilaos*, 15; Diodor din Sicilia, XIV, 83; 84.

[4] Xenofon, *Agesilaos*, II, 17—21; *Hellenicele*, IV, 6; Plutarh, *Agesilaos*, 21, 22.

În timpul discuțiilor pentru încheierea păcii lui Antalcidas, mijlocită prin intervenția regelui persan, Agesilaos a căutat să afirme hegemonia Spartei, constrîngînd Corintul să rupă alianța cu Argosul și prin opoziția făcută de tebani, care pretindeau că reprezintă întreaga Beoție.

După bătălia de la Leuctra — survenită în 371, după alte bătălii în care Agesilaos s-a dovedit a fi stăpînit de o ură neîmpăcată — hegemonia Spartei cade. Agesilaos, în 370, încearcă să ridice prestigiul Spartei, afirmîndu-se mai ales în Arcadia, dar la sosirea tebanilor s-a retras.

Agesilaos s-a afirmat în 370 însă curajos, cînd dușmanii Spartei pătrunseseră în Laconia, iar Sparta era în primejdie, salvînd orașul și orînduirea politică. În 362 salvează încă o dată Sparta de invazia dușmanilor, dar nu ia parte la bătălia de la Mantineia și nu recunoaște pacea generală, care a urmat acestei bătălii, ci încearcă mereu să reînnoiască războiul. Pentru a procura banii necesari, Agesilaos, în vîrstă de peste 80 de ani, pornește în Egipt cu treizeci de spartani și o ceată de mercenari, pentru a da ajutor regelui Tachos contra perșilor. Jignit de Tachos, care nu i-a încredințat decît comanda asupra unei părți din armată, Agesilaos, în conflictul dintre Tachos și vărul său Nectanabis, ia partea acestuia din urmă, silindu-l pe Tachos să fugă. Nectanabis i-a dăruit două sute de talanți. În timpul călătoriei pe mare, spre patrie, Agesilaos moare în vîrstă de 84 de ani[5].

Faptele expuse ne arată că Agesilaos a fost înainte de toate un ostaș și un înflăcărat patriot. Foarte bun tactician, el nu putea să facă planuri care comportau o amplă strategie, deoarece pentru aceasta îi lipseau forțele militare. Ca tactician, a întrebuințat mult viclenia, prefăcîndu-se că atacă într-un punct, spre a atrage forțele dușmane acolo, iar el le dădea lovitura în punctul slab.

[5] Xenofon, *Agesilaos*, I, 24 și urm.; *Hellenicele*, VI, 5 și urm.; Cornelius Nepos, *Agesilaos*, 6 și urm.; Plutarh, *Agesilaos*, 30 și urm.; Diodor, XV, 92, 2 și urm.

O vigoare fizică neobișnuită i-a îngăduit să lupte mereu pînă la 84 de ani, cînd a murit.

Hotărît lucru, Plutarh a nutrit o vie simpatie pentru Agesilaos. În relatarea tuturor acțiunilor lui, fie că este vorba despre acțiuni politice, fie că este vorba de bătălii, fie că este vorba de comportări cu prietenii săi, biograful narează cu o însuflețită admirație faptele.

Dar înainte de a trece la nararea faptelor, Plutarh prezintă pe același ton admirativ însușirile de om ale lui Agesilaos. Astfel, biograful relatează cu o caldă admirație faptul că Agesilaos era deprins cu ascultarea, deși era rege (I), că suporta cu bună dispoziție, ba uneori se ironiza glumind, defectul său fizic (2), că îi era rușine de josnicie, că era cumpătat, simplu și echilibrat (14).

Marea admirație o are însă Plutarh pentru acțiunile politice și militare ale lui Agesilaos. Printre acțiunile politice ale lui Agesilaos, o deosebită plăcere îi face înțelegerea lui cu eforii și cu gerusia: „Iar ceea ce spune Xenofon, cum că supunîndu-se în toate patriei, a dispus de cea mai mare putere, încît a făcut ceea ce a voit", asta așa era. Eforii și bătrînii aveau atunci o mare putere în viața politică. Eforii aveau o putere care dura un an, iar bătrînii se bucurau pe viață de această cinstire, fiind puși să împiedice abuzul regilor, așa cum am scris în Viața lui Licurg. *De aceea, și regii încă din vechime, de la început, au trăit într-o dispută și dezbinare continuă. Agesilaos însă a luat-o pe calea contrară. Astfel, renunțînd să se mai lupte și să se mai ciocnească cu ei, i-a cinstit, începînd orice fapt de la ei, iar dacă era chemat, se ducea în grabă. De aceea, părînd că cinstește și slăvește faima stăpînirii acelora, nu s-a băgat de seamă că el își sporește propria lui putere și își adaugă o măreție la domnia sa, care decurgea din bunăvoința față de el (4, 4)". Așadar, biograful aplaudă armonia dintre rege, efori și gerusia.*

O dată realizată această unire, Plutarh, în tăcere, ar fi voit să vadă pe spartani, și — după cum vom vedea îndată — nu numai pe spartani, ci pe toți elenii, pornind lupta împotriva perșilor. De aceea, biograful abia își poate

reține adeziunea entuziastă la expediția pornită de Agesilaos împotriva perșilor. „Punîndu-se deci Asia în mișcare și peste tot pornind un vînt de eliberare, de separare de Persia, Agesilaos a pus în rînduială cetățile de acolo și a dat cuvenita structură formelor de guvernămînt, fără să provoace măceluri și exiluri; de asemenea, s-a hotărît să pornească mai departe și, îndepărtînd războiul de la Marea elenică, să dezlănțuie lupte cu regele pentru propria lui viață, pentru bogățiile care se găseau la Ecbatana și la Susa și să-i zgîlțîie mai întîi liniștea lui, pentru ca să nu mai poată să mai pună la cale războaie împotriva elenilor, corupînd pe conducătorii poporului (15, 1)". Cuvintele biografului sînt exprese și nu mai au nevoie de comentarii, spre a sublinia satisfacția cu care relatează el acțiunea întreprinsă de Agesilaos.

În realitate însă, o acțiune susținută și cu sorți de izbîndă împotriva perșilor n-ar fi putut fi dusă la bun sfîrșit decît dacă toate cetățile grecești ar fi fost unite. Din nefericire, ele erau dezbinate, iar întristarea biografului în expunerea acestei situații este atît de evidentă ca și bucuria lui cînd vede pe Agesilaos pornind împotriva perșilor: ...„Agesilaos ... aflînd că se dăduse o mare luptă lîngă Corint și că pieriseră bărbați dintre cei mai faimoși, iar dintre spartani, îndeobște, muriseră puțini, dar foarte mulți dușmani, nu s-a arătat prea încîntat și nici prea exaltat de bucurie, ci, oftînd din adîncul pieptului, a zis: „Vai de Grecia, care a pierdut atîția bărbați ea însăși, din cauza ei înseși, bărbați care, dacă ar fi trăit, ar fi putut să înfrîngă în luptă deodată pe toți barbarii!" (16, 5). Cu cîtă durere arată Plutarh dușmănia dintre cetățile grecești, care, provocînd războaie, ducea la pierderea de vieți omenești, atît de utile în războaiele împotriva perșilor. De aici admirația lui pentru acțiunile de înțelegere dintre eleni duse de Agesilaos (22, 23, 27, 28).

În domeniul politicii interne, Plutarh subliniază cu multă plăcere tactul de care dădea dovadă Agesilaos în relațiile cu concetățenii săi (19, 5) și în relațiile cu adversarii săi politici (20, 4).

Admirația lui Plutarh pentru acțiunile militare ale lui Agesilaos este totală. Participarea lui Agesilaos la expediția împotriva perșilor, alături de Lysandros (6), stratagema întrebuințată de el împotriva lui Tissaphernes (9), acțiunea de salvare a Spartei împotriva tebanilor, care ajunseseră la Eurotas (32) sînt numai cîteva exemple de pasaje care ilustrează tonul admirativ cu care narează biograful faptele de arme ale lui Agesilaos, fie că erau îndreptate împotriva perșilor, fie că erau duse împotriva unor cetăți elenice.

Aceste exemple sînt suficiente spre a ilustra plăcerea cu care povestește Plutarh faptele politice și militare ale lui Agesilaos amintite mai sus. Biograful este însă și critic. Astfel, el narează pe un ton de dojană hatîrurile pe care le făcea Agesilaos prietenilor săi (5), patima și ambiția de care dădea adesea dovadă (23, 8), nesațul de a purta războaie (36, 3), faptul că adesea se deda la jafuri (22), cruzimea arătată uneori.

Plutarh ar fi dorit ca Agesilaos să realizeze o înțelegere între eleni, să înfrîngă pe perși, dar să nu aibă defectele pe care le-am amintit. Plutarh este îndurerat la constatarea că cetățile grecești sînt într-o continuă și tragică dezbinare, iar moralistul este iritat de defectele de care a dat dovadă eroul său, pentru care el a nutrit atîta simpatie.

Noi am sistematizat aceste caracteristici ale atitudinii lui Plutarh față de Agesilaos. Pentru cititorul neprevenit, aceste trăsături nu sînt atît de evidente, din cauza expunerii cronologice a faptelor, pe care o adoptă biograful.

În paralela pe care o face între Agesilaos și Pompeius, Plutarh se arată în unele privințe mai favorabil lui Pompeius. Astfel, Agesilaos a luat domnia în primire fără să fie ireproșabil nici în comportamentul său față de zei, nici față de oameni (1, 1); a insultat pe Lysandros (1, 2); a dat lovituri Beoției din patimă și invidie (1, 3); a luat domnia datorită intervenției nedrepte a lui Lysandros (2); nu și-a respectat propriile lui legi (2, 2). Agesilaos este superior lui Pompeius fiindcă a

părăsit lupta împotriva perşilor în interesul patriei (2, 2); a fost mai puţin blînd cu duşmanii decît Pompeius (3, 2); l-a întrecut pe acesta prin iubirea de patrie şi prin calităţile strategice, căci n-a părăsit Sparta, aşa cum Pompeius a părăsit Italia în faţa lui Caesar (3, 3); Agesilaos s-a păstrat neînvins, pe cînd Pompeius la Pharsalas s-a arătat mai prejos de faima lui (1, 2).

În orice caz, aşa cum sînt în general toate paralelele, ele nu reflectă exact atitudinea lui Plutarh, care se constată în biografie. Şi în această biografie, Plutarh inserează cîteva anecdote şi vorbe de spirit, care fac lectura şi mai plăcută.*

---

* A se vedea tratatele generale de istoria Greciei, indicate la *Viaţa lui Nicias.*

1 Archidamos, fiul lui Zeuxidamos[1], domnind cu multă strălucire peste lacedemonieni, a lăsat un fiu, pe Agis, făcut cu o soţie de neam bun, numită Lampidous, şi un alt fiu cu mult mai tînăr, numit Agesilaos, de la altă soţie, numită Eupolia[2], fiica lui Melesippidas. (2) Dar deoarece după lege, domnia se cuvenea lui Agis — se părea că Agesilaos se îndruma spre o viaţă de particular —, s-a impus aşa-zisa agoge[3] în Sparta, printr-un fel de viaţă grea şi obositoare, dar care deprindea pe copii să asculte de comandă. (3) De aceea, se şi spune de către Simonides că Sparta a fost numită îmblînzitoare de oameni, de vreme ce îi face, cel mai mult, prin moravuri, cetăţeni supuşi legilor şi ascultători ca nişte mînji, care de cînd se nasc sînt îmblînziţi[4]. (4) Legea scuteşte de această constrîngere pe copiii care sînt destinaţi să fie regi. Dar Agesilaos a avut şi această calitate particulară, şi anume că a mers la domnie după ce fusese obişnuit să asculte. De aceea, dintre regi, s-a arătat supuşilor săi cu mult mai echilibrat, dobîndind, datorită educaţiei şi firii lui, care era făcută să comande ca rege, popularitate şi umanitate.

2 În aşa-zisele cete ale tinerilor crescuţi laolaltă, a avut ca iubitor pe Lysandros, care fusese adînc impresionat de frumuseţea firii lui. (2) Dar cu toate că faţă de ceilalţi tineri era ambiţios şi totodată foarte hotărît, voind în toate privinţele să deţină locul de frunte, şi fiind neînfrînt în impetuozitate şi violenţă, totuşi aşa de blînd, ca şi cînd nu făcea din toate cele ce i se porunceau nimic de teamă, ci le făcea din ruşinare, aşa că suferea mai mult din pricina dojenilor care i se făceau decît de muncile cu care era împovărat. (3) Şchiopătarea picioru-

lui era acoperită de tinerețea înfloritoare a corpului său și de faptul că suferea acest cusur cu ușurință și cu bună dispoziție, glumind și ironizîndu-se singur, ceea ce făcea ca suferința să se înseninеze mult. Acest lucru făcea ca ambiția lui să fie și mai evidentă, deoarece el nu se dădea înapoi de la nici o trudă sau activitate pentru că era șchiop. Se zice că era scund de statură și înfățișarea lui nu trezea nici o considerație. (4) Nu avem nici o imagine plastică a chipului său, căci el nu a îngăduit să i se facă chipul, și chiar cînd era pe patul de moarte a poruncit să nu i se facă nici un chip sculptat sau pictat. Buna lui dispoziție, umorul său, gluma mereu prezentă pe buze și faptul că nu era nici o dată rău dispus și urîcios, nici cu vorba, nici cu privirea, l-au făcut mult mai agreabil decît cei frumoși și distinși pînă la bătrînețe. (5) Dar, așa cum istorisește Teofrast, eforii au pedepsit pe Archidamos, pentru că se căsătorise cu o femeie mică de statură, „pentru că, ziceau ei, ea nu ne va da naștere la regi, ci la regișori".

3 Pe cînd domnea Agis, a venit la Lacedemona, ca fugar din Sicilia, Alcibiades. Și cu toate că nu a stat multă vreme în cetate, a fost învinovățit că a avut legături cu Timaia, soția regelui. Chiar (2) Agis a spus că nu recunoaște că copilul care s-a născut era al său, ci al lui Alcibiades. Douris spune că Timaia nu a avut de suferit din pricina acestui fapt și că chiar cînd dezmierda copilul în prezența sclavelor, nu-l numea Leotychides, ci Alcibiades. Însuși Alcibiades spunea că nu se apropiase de Timaia ca să săvîrșească o violență, ci numai din dorința ca spartanii să fie conduși de regi ca urmașii săi. (3) De aceea, Alcibiades, temîndu-se de Agis, a plecat din Sparta, iar băiatul era privit tot timpul de către Agis cu bănuială și nu se bucura în ochii lui de cinstea unui fiu legitim, dar cînd Agis era bolnav, fiul l-a convins, căzîndu-i la picioare și rugîndu-l să fie declarat fiu în prezența mai multor martori. (4) Totuși, după moartea lui Agis, Lysandros, după ce înfrînsese pe atenieni și dobîndise o foarte mare trecere la Sparta, îl împingea pe

Agesilaos la domnie, sub cuvînt că domnia nu se cuvine lui Leotychidas care era bastard. Mulți și dintre ceilalți cetățeni, datorită virtuților lui Agesilaos și datorită faptului că fusese crescut împreună cu ei și educat, erau de partea lui Lysandros și îl ajutau, cu mult sîrg. (5) La Sparta era un tălmăcitor de oracole, Diopeithes, cunoscător de vechi profeții, și care părea că este experimentat și priceput în tainele divinației. Acesta a spus că nu este legiuit ca un șchiop să fie regele Spartei și a citit în fața tribunalului un oracol care sună așa:

> ...„Spartă, deși ești încărcată de glorie,
> Să nu te vatăme o domnie șchioapă,
> Căci multă vreme te vor stăpîni boli fără nădejde
> Și valul războiului bîntuitor, care distruge bărbați".

(6) La auzul acestor versuri, Lysandros a spus că chiar dacă spartanii se tem oricît de mult de oracol, Leotychidas trebuie să fie păzit de ei, căci divinitatea nu se sinchisește că unul care s-a lovit la picior domnește peste Sparta, ci numai dacă nu este legitim și nu se trage din Heracles. Asta însemnează că domnia șchioapătă.

(7) Agesilaos a spus că chiar și Poseidon a confirmat nelegitimitatea lui Leotychidas, aruncînd pe Agis din camera nupțială printr-un cutremur și că abia de atunci, după ce trecuseră mai bine de zece luni, se născuse Leotychiadas.

4 În acest fel și în aceste împrejurări fiind ales rege Agesilaos, a pus îndată stăpînire pe bunurile lui Agis, alungînd pe Leotychidas, ca fiind bastard. Dar, deoarece vedea că rudele dinspre mamă ale casei, deși erau oameni cumsecade, o duceau într-o grea sărăcie, le-a împărțit jumătate din bunurile aceluia, dobîndind în acest fel simpatie și bună faimă, în loc de invidie și răutate din pricina moștenirii. (2) Iar ceea ce a spus Xenofon, cum că deoarece numai supunîndu-se patriei a ajuns la cea mai mare putere, încît a făcut ceea ce a voit, asta așa era.

Eforii și bătrînii aveau atunci o foarte mare putere în viața politică. Puterea de care dispun eforii durează

un an, pe cînd bătrînii se bucură pe viață de această cinstire, fiind puși să împiedice abuzul regilor, așa cum s-a scris în *Viața lui Licurg*[5]. De aceea, și regii încă din vechime, de la început, au trăit într-o rivalitate și dezbinare continuă cu ei. (3) Agesilaos însă a luat-o pe o cale contrarie. Astfel, renunțînd să se mai ciocnească și să se mai lupte cu ei, îi onora, începînd orice activitate după consultarea lor, iar dacă era chemat, se ducea în grabă chiar pe jos. Și ori de cîte ori se afla șezînd pe tronul regal și dregătorea, cînd veneau eforii, se ridica în picioare. Iar celor care erau rînduiți în Gerusia le trimitea cîte un bou de rasă și cîte o haină de lînă (4).

De aceea, ținînd să arate că cinstește și slăvește prestigiul magistraturii acelora, nu s-a băgat de seamă că el își sporește puterea și adaugă măreție regalității sale, pe care o sporea bunăvoința arătată de popor față de el.

5 Totuși, în relațiile cu ceilalți cetățeni era mai degrabă un dușman de neînduplecat decît prieten. De altfel, nu-i vătăma pe dușmani pe nedrept, iar pe prieteni îi ajuta să facă chiar nedreptatea. Cînd dușmanii nu izbuteau să-l cinstească, se rușina, iar pe prieteni nu putea să-i dojenească, chiar cînd greșeau; îi plăcea însă să le vină în ajutor și să ia parte la greșelile lor. Astfel, el socotea că nu este de loc rușinos să dea ajutor intrigilor prietenilor săi. (2) El suferea cel dintîi alături de cei care erau în suferință și se poticneau, și venind din toată inima în întîmpinarea rugăminților lor, îi adula și și-i făcea apropiați pe toți. (3) Văzînd deci eforii acestea și temîndu-se de puterea lui, l-au pedepsit, învinuindu-l că își face prieteni pe cetățenii de rînd. (4) Astfel, după cum filozofii care se ocupă cu studiul naturii socotesc că dacă ar fi suprimată din univers cearta, opoziția contrarietății și zavistia, s-ar opri și mișcările corpurilor cerești și ar înceta cu totul nașterea și mișcarea sub acțiunea armoniei tuturor față de toate se pare că tot așa și legiuitorul spartan a pus la temelia vieții politice ambiția și dorul de onoruri ca o ațîțare a virtuții, urmărind ca cei buni să fie mereu într-o rivalitate și o luptă permanentă, socotind că bunăvoința care se arată omului nemustrat îl face leneș și lipsit de ambiție pentru întrecere și deci nu poate fi numită o adevărată bună înțelegere. (5) Unii socotesc că acest lucru l-a observat și Homer, desigur. Căci el nu l-ar fi prezentat în opera sa pe Agamemnon bucurîndu-se cînd vedea că Ulise și Ahile ajunseseră la insulte și-și aruncau cuvinte jignitoare, dacă n-ar fi socotit că este un mare bine pentru treburile obștești întrecerea și cearta între cei buni. (6) Poate că cineva n-ar putea fi în totul de acord cu aceste gînduri, de vreme ce excesele certurilor sînt vătămătoare pentru cetăți și aduc cu ele mari primejdii.

6 Luînd deci Agesilaos, de tînăr, în primire domnia, niște oameni care veniseră din Asia l-au vestit că regele perșilor se pregătea cu o mare flotă să alunge pe lacedemonieni de pe mare. (2) Iar Lysandros, dorind să fie trimis iarăși în Asia și să vină în ajutorul prietenilor, pe care-i lăsase comandanți și stăpînitori peste cetăți, dar care conduceau rău și cu violență treburile și de aceea erau alungați de prin cetăți și mureau, l-a convins pe Agesilaos să se alăture la expediție și să se avînte la luptă, trecînd cît mai departe de Grecia, și să preîntîmpine pregătirea barbarului. În același timp, a poruncit și prietenilor din Asia să trimită la Sparta și să ceară comandant pe Agesilaos. (3) Pășind deci în fața poporului, Agesilaos a primit să meargă la război, dacă-i vor da treizeci de comandanți și sfetnici spartani, 20 000 de neodamozi[6] și logazi[7] și o armată de aliați cam de 60 000 de oameni. (4) Deoarece Lysandros i-a dat ajutor, toate au fost votate cu însuflețire, și au trimis îndată pe Agesilaos celor 30 de spartani, dintre care cel dintîi era Lysandros, nu numai mulțumită faimei și puterii sale personale, dar și datorită prieteniei sale cu Agesilaos, care socotea că acea conducere militară, la care pornea, este un bine mai mare decît însăși domnia. (5) Adunîndu-se deci armata la Geraiston[8], el însuși a coborît cu prietenii săi la Aulis[9] și, cînd s-a culcat, i s-a părut în somn că cineva îi spune: „Rege al lacedemonienilor, de-

sigur îți dai seama că nimeni din întreaga Eladă nu a fost proclamat strateg al întregii Elade decît numai Agamemnon, și acum tu, dar de vreme ce o comanzi aceiași oameni ca și el, și ai aceiași dușmani, și pornești la război din aceleași locuri, se cuvine ca și tu să aduci un sacrificiu zeiței căreia i-a adus și el, în același loc, cînd a plutit pe mare". (6) În același timp, i-a venit în minte lui Agesilaos sacrificiul fecioarei pe care a jertfit-o tatăl său, convins de către preoți. Totuși, visul nu l-a tulburat, ci, ridicîndu-se din pat și istorisind prietenilor cele arătate în vis, a spus că el va cinsti zeița cu cele cuvenite să o bucure, ca fiind zeiță, totuși nu va imita neînduplecarea acelui comandant. (7) Și, încununînd o căprioară, a poruncit prezicătorului său să săvîrșească menirea lui de proroc, dar nu așa cum o făcea de obicei cel osîndit de beoțieni. Auzind deci boiotarhii și mîniindu-se, au trimis slujitori la Agesilaos, interzicîndu-i să sacrifice împotriva legilor și tradițiilor străbune ale beoțienilor. Slujitorii i-au anunțat aceste cereri și au smuls de pe altar coapsele care ardeau pe foc. (8) Agesilaos s-a supărat și a pornit cu corăbiile de acolo, supărat și mîniat pe tebani și cu o speranță mai mică din cauza prevestirii, socotind că faptele lui nu vor fi duse pînă la sfîrșit și că expediția nu va ajunge la ceea ce își propusese.

7 Îndată ce a ajuns în Efes, s-a și creat în jurul lui Lysandros o mare faimă și o putere greoaie, și apăsătoare, de vreme ce poporul venea din toate părțile pe la ușile lui și toți mergeau pe lîngă el și-l cultivau, pe motivul că de formă și cu numele Agesilaos este comandant după lege, dar că de fapt stăpînul tuturor, care poate și face toate, este Lysandros. (2) Căci nimeni n-a fost mai destoinic și nici mai de temut decît el dintre toți comandanții trimiși în Asia, și nici un alt bărbat n-a făcut pentru prieteni mai mari foloase, și nici nu adusese mai multe rele dușmanilor decît el. (3) Oamenii, amintindu-și de faptele recente și văzînd că Agesilaos este simplu, blînd și popular în relațiile cu oamenii, pe cînd Lysandros arăta la fel, aceeași dîrzenie, și asprime, și

vorbire lapidară, cădeau cu totul sub autoritatea lui și numai lui îi dădeau ascultare. (4) Din această pricină, mai întîi ceilalți spartani suportau greu acest lucru, căci erau mai mult slujitorii lui Lysandros decît sfetnicii regelui. Apoi, însuși Agesilaos, chiar dacă nu era invidios și nu se mînia din pricina onorurilor cuiva, dar fiind foarte doritor de onoruri și ambițios, se temea ca nu cumva, dacă se va realiza vreo faptă strălucită, aceasta să fie atribuită lui Lysandros, datorită faimei sale. (5) A procedat deci așa: mai întîi, s-a opus sfetnicilor lui și părăsind, și neglijînd faptele către care mai ales Lysandros năzuia cu mult zel, trecea la realizarea altora înaintea lor. Apoi cînd cineva îl întîmpina și-i cerea ceva, dacă era devotat lui Lysandros, îl lăsa să plece nesatisfăcut. Apoi la judecăți, la fel, pe oamenii pe care-i dușmănea Lysandros îi lăsa să plece mai satisfăcuți și, dimpotrivă, acei pe care în mod evident îi ajuta de preferință Lysandros riscau chiar să fie și pedepsiți de Agesilaos. (6) Aceste fapte săvîrșindu-se nu la întîmplare și oarecum după pregătire și regulat, Lysandros aflînd cauza, n-a ascuns-o prietenilor, ci le spunea că din pricina lui nu se bucurau ei de cinstire și-i îndemna să se ducă și să-l cinstească pe rege și pe cei care pot mai mult decît el.

8 Cum deci acestea se părea că le face și le spune ca să atragă ura împotriva lui, Agesilaos, ca să-l atace și mai mult, l-a numit împărțitor de carne[10] și a mai adăugat, după cum se spune, în auzul mai multora: „Acum, deci, ăștia să se ducă și să cinstească pe împărțitorul meu de carne". (2) Lysandros, mîniindu-se, i-a spus: „Se vede că te bucuri Agesilaos că-mi împuținezi prietenii". Iar Agesilaos i-a răspuns: „Să se bucure cei care vor să aibă mai multă putere decît mine". Lysandros i-a zis: „Poate că tu ai spus mai bine aceste lucruri decît le-am făcut eu. Dă-mi deci însărcinare și o țară unde să nu te mai supăr și să-ți fiu de folos". (3) După aceea, Lysandros este trimis în Hellespont și a adus la Agesilaos pe Spythridates, un persan din ținuturile lui Pharnabazos, cu bani mulți și cu 200 de călăreți. Totuși, Lysandros nu

și-a potolit mînia, ci continuînd să țină cu greu supărarea, chibzuia cum să facă să suprime regalitatea celor două case domnitoare și s-o predea tuturor spartanilor. Și se părea că ar fi putut să facă o mare tulburare din această cauză, dacă n-ar fi murit mai înainte, pornind în expediție în Beoția. (4) În acest fel, naturile ambițioase în politică, nepăzindu-se de excese, preferă răul binelui. Într-adevăr, chiar dacă Lysandros era de nesuportat, cum era, manifestîndu-și ambiția la vreme nepotrivită, ar fi cunoscut, desigur, și Agesilaos altă metodă mai potrivită de a îndrepta pe un om ilustru, dornic de glorie. Dar, se pare că datorită aceleiași patimi, nici acela n-a recunoscut puterea regelui, nici regele n-a suportat nerecunoștința unui prieten.

9 Tissaphernes[11], la început, temîndu-se de Agesilaos, a încheiat o înțelegere, care prevedea că regele va lăsa autonome cetățile elenice, care erau sub stăpînirea lui. Mai tîrziu, convins că dispune de o mare forță armată, a pornit războiul, iar Agesilaos l-a primit cu satisfacție. (2) Într-adevăr, el aștepta cu nerăbdare expediția, pentru că socotea că nu este demn pentru el ca cei 10 000 de greci să fi ajuns la mare împreună cu Xenofon, și ori de cîte ori au voit, ei au învins pe rege, iar el, comandantul lacedemonienilor, care stăpînește pămîntul și marea, să nu săvîrșească o faptă vrednică de amintire în fața elenilor. (3) Îndată deci, apărîndu-se cu o amăgire îndreptată de cursa întinsă de Tissaphernes, cu călcarea legămîntului, a simulat că pornește spre Caria. Dar cum barbarul și-a adunat oastea acolo, ridicînd tabăra, a năvălit în Frigia. Acolo a cucerit multe cetăți și a pus stăpînire pe o mare sumă de bani, arătînd prietenilor că nesocotirea unui tratat este disprețuirea zeilor, iar înșelarea dușmanilor nu era numai dreptate, dar chiar o mare glorie și un cîștig dobîndit cu plăcere. (4) Fiind însă inferior în cavalerie, iar animalele de jertfă arătîndu-se fără un lob la ficat, s-a retras la Efes și a strîns cavalerie, poruncind oamenilor cu stare că dacă nu vor

să ia parte la expediție, fiecare să dea cîte un cal și un om în locul său.

(5) Dintre aceștia erau mulți, așa că Agesilaos a izbutit repede să strîngă numeroși războinici cavaleri în locul unor hopliți (pedeștri) lași și bogați.

Într-adevăr, cei care nu voiau să ia parte la expediție, plăteau pe cei care voiau să ia parte, iar cei care nu voiau să fie călăreți, pe cei care voiau, căci și Agamemnon în expediție a făcut bine cînd luînd o iapă bună, a schimbat-o pe un bărbat netrebnic și bogat. (6) Dar după ce, la ordinele lui, negustorii de prăzi vindeau sclavii fără îmbrăcăminte și se găseau mulți cumpărători de haine, iar corpurile care se vedeau albe și tare slăbănoage, din cauza creșterii la umbră, erau luate în batjocură cînd le vedeau goale, pe motiv că erau nefolositoare și de nici un preț, Agesilaos, de față fiind, a spus: „Aștia sînt oamenii cu care luptați, iar astea sînt lucrurile pentru care luptați".

10 Cînd a venit iarăși vremea să năvălească în țara străină, i-a prevenit că-și va duce armata în Lidia, așa că nu mai are gîndul să înșele acum pe Tissaphernes, dar acesta s-a înșelat pe sine însuși pentru că din cauza înșelăciunii anterioare, n-a mai crezut pe Agesilaos, crezînd că fiind lipsit de cavalerie, acuma o să poată să-l atace în Caria, care era de asemenea lipsită de cai. (2) Dar cînd Agesilaos a venit în cîmpia Sardesului, așa cum spusese, Tissaphernes a fost silit să sară prea repede în ajutorul provinciei și, străbătînd cîmpia cu cavaleria, a nimicit pe mulți care jefuiau în dezordine cîmpia. Văzînd Agesilaos că dușmanii n-au încă la îndemînă pedestrimea, pe cînd lui nu-i lipsește nimic din forța armată, s-a grăbit să dea lupta. Așa că reunind pe purtătorii de scuturi cu călăreții, le-a poruncit să înainteze cît mai repede și să se năpustească împotriva dușmanilor, iar el i-a atacat îndată cu hoplitii. (3) Dușmanii fiind respinși, elenii i-au urmărit îndeaproape și, cucerind tabăra, au ucis pe mulți dintre ei. După această luptă, ei au avut putința nu numai să jefuiască și să prade fără teamă țara regelui,

ci să vadă pedepsit și pe Tissaphernes, om rău și cel mai mare dușman al neamului elenilor[12]. (4) De aceea, și regele a trimis îndată împotriva lui pe Tythraustes[13], care i-a tăiat capul și, trimițînd aur lui Agesilaos, l-a îndemnat să facă pace și să se întoarcă acasă. (5) Acesta a spus că numai Sparta poate dispune de pace, iar el se bucură mai mult că a îmbogățit pe soldați decît că s-a îmbogățit el însuși; de altfel, socotește că este un lucru frumos că elenii n-au primit daruri de la dușmani, dar că au luat de la ei prăzi. (6) Totuși, voind să facă pe placul lui Tythraustes, pentru că pedepsise pe Tissaphernes, dușmanul comun al elenilor, și-a dus armata în Frigia, primind 30 de talanți de la el, ca bani de drum. (7) În timp ce se afla în drum, primește o scytală[14] de la dregătorii din patrie, care-i dădeau ordin să ia și comanda flotei, onoare făcută numai lui Agesilaos. Acesta era atunci, după mărturisirea tuturor, cel mai mare și cel mai încărcat de glorie dintre cei de pe vremea lui, așa cum a spus și Theopompos[15]; instituind comandant al flotei pe Peysandros, s-a văzut că săvîrșește o greșeală, pentru că deși erau de față mulți bărbați mai în vîrstă și mai înțelepți, n-a avut în vedere interesul patriei, ci prețuind mai mult familiaritatea și făcînd pe placul soției sale, care era sora lui Peysandros, i-a acordat acestuia comanda flotei.

11 El, la rîndu-i, stabilindu-și armata în ținutul pus sub guvernarea lui Pharnabazos, nu numai că a adus provincia într-un mare belșug, dar a strîns și mulți bani; apoi, înaintînd pînă în Paflagonia, și-a alăturat pe regele paflagonienilor, numit Cotys, care dorea să-i cîștige prietenia prin bravura și încrederea pe care o avea în el. (2) Iar Spythridates, intenționînd să se desprindă de Pharnabazos, mai întîi s-a dus la Agesilaos, cu care pornea mereu în călătorie și în expediție. Avea un fiu foarte frumos, numit Megabates, pe care-l iubea foarte mult Agesilaos, și mai avea și o fată frumoasă, virgină, de vîrsta căsătoriei. (3) Agesilaos l-a convins pe Cotys s-o ia în căsătorie, așa că luînd de la el 1 000 de călăreți

și 2 000 de peltaști, s-a retras iarăși în Frigia, de unde călca adeseori provincia lui Pharnabazos, care nu putea rezista, căci nu avea încredere în întărituri, ci purta întotdeauna cu el cele mai multe din odoarele lui, la care ținea foarte mult; el se retrăgea și fugea cînd încoace, cînd încolo, prin țară, mutîndu-și locul, pînă cînd Spythridates, pîndindu-l și surprinzînd pe Heripidas[16] spartanul, a cucerit tabăra și a pus stăpînire pe toate bunurile. (4) Aici Heripidas, fiind un observator meschin al bunurilor furate de la dușmani căci silea pe barbari să le depună, supraveghindu-le și cercetîndu-le pe toate, a mîniat pe Spythridates, încît acesta a plecat îndată la Sardes împreună cu paflagonii. (5) Faptul acesta se spune că a fost cel mai amarnic dintre toate pentru Agesilaos. Era tare îndurerat că pierduse un bărbat nobil, pe Spythridates, și împreună cu el o mare armată; îi era rușine și de acuzarea de meschinărie și josnicie, de care avea ambiția să se păstreze curat nu numai pe sine, ci și patria. (6) În afară de aceste lucruri evidente, îl rîcîia mult și dragostea băiatului, care-i intrase adînc la inimă, chiar dacă în prezența lui — stăpînit de ambiție — încerca să lupte voinicește împotriva propriei sale slăbiciuni. (7) O dată, cînd Megabates s-a apropiat de el, ca să-l salute și să-l sărute, l-a respins, dar cînd acela era, rușinat și rezervat, și în restul timpului îi vorbea de departe, apoi iarăși, îndurerat și căindu-se de respingerea sărutării, Agesilaos se prefăcea că se miră ce pățise Megabates de nu-l mîngîie cu gura. „Tu ești de vină, i-au zis prietenii, pentru că nu reziști, ci fugi de sărutul frumosului și te temi, dovadă că și acum acela ar veni cu încredere la tine de dragul unei sărutări, tu însă să nu te mai temi de asta". (8) Apoi Agesilaos, tăcînd și reflectînd cîtva timp în sine a zis: „Nu e lucru grozav de greu să-l convingeți chiar voi pe el; eu sînt încredințat că a doua oară voi da mai plăcut lupta pentru sărutarea lui decît să năzuiesc să cîștig toate lucrurile de aur pe care le admir". (9) Dar el tot așa se comporta cînd era de față Megabates, însă după plecarea lui era așa de în-

flăcărat, încît este greu de spus dacă în cazul cînd s-ar fi întors şi s-ar mai fi înfăptuit iarăşi, s-ar fi putut împotrivi sărutării.

12 După aceasta, Pharnabazos a vrut să intre în vorbă cu el şi l-a convocat la o discuţie. (2) Apollophanes din Cizic, care le era oaspete legitim, i-a adus la un loc. Cel dintîi, Agesilaos, s-a dus la locul întîlnirii cu prietenii săi, sub o umbră, unde era o iarbă deasă, s-a tolănit şi acolo a aşteptat pe Pharnabazos. Iar acesta, cînd a venit, tolănit pe preşuri şi pe diferite covoare, s-a ruşinat că Agesilaos era astfel tolănit şi s-a întins şi el, aşa cum era, la pămînt, pe iarbă, deşi era îmbrăcat cu o haină minunată prin fineţea şi culorile ei. (3) Salutîndu-se unii pe alţii, Pharnabazos nu înceta cu cuvinte drepte[17], zicînd că în multe şi deosebite împrejurări fusese de folos lacedemonienilor în lupta împotriva atenienilor, dar că acum este jefuit de aceştia. Iar Agesilaos, văzînd pe spartanii care erau cu el privind la pămînt de ruşine şi încurcaţi, căci vedeau că făcuseră rău lui Pharnabazos, a zis: „Noi, Pharnabaze, care şi mai înainte eram prietenii regelui, ne bucurăm prietenește de ajutoarele lui, şi acum, cînd sîntem duşmani, ne comportăm duşmăneşte. Văzînd deci că şi tu eşti una dintre uneltele regelui, în mod firesc îl lovim pe rege prin tine. Din ziua în care ai socotit că e mai bine să fii prietenul şi aliatul elenilor decît să te numeşti sclavul regelui, socoteşte că această falangă, aceste arme şi corăbii şi noi toţi sîntem paznicii avuturilor tale şi ai libertăţii, fără de care nimic nu este nici frumos, nici de dorit pentru oameni". (4) Îndată Pharnabazos şi-a spus gîndul pe care-l avea: „Eu — a zis —, dacă regele va trimite alt comandant, voi fi cu voi, iar dacă-mi va da mie comanda, n-am să fiu lipsit de avîntul de a vă ataca şi de a vă face rău pentru el". (5) Agesilaos, auzind aceste cuvinte, a fost plăcut impresionat şi, luîndu-i mîna dreaptă şi ridicîndu-se împreună cu el, i-a zis: „Fie, Pharnabaze, ca astfel de om cum eşti, să ne fii mai degrabă prieten decît duşman".

13 Plecînd deci Pharnabazos cu prietenii săi, fiul său, rămînînd acolo, a dat fuga la Agesilaos şi, zîmbind, i-a zis: „Eu te fac prieten, Agesilae". Şi avînd în mînă o lance, i-a dat-o lui. (2) Agesilaos, primind şi bucurîndu-se de chipul şi de drăgălăşenia băiatului, a cercetat cu privirea pe cei de faţă, întrebîndu-i din ochi dacă vreunul din ei avea ceva la îndemînă să-i dea ca dar, la rîndul său, frumosului şi nobilului tînăr. Şi văzînd calul scriitorului Adaios împodobit cu falare[18], le scoate repede şi le dă băiatului. (3) De aci înainte n-a încetat de a-şi aminti acest fapt, ci cu trecerea timpului, cînd a fost lipsit de casă şi a fost alungat de fraţii săi în Peloponeş, se îngrijea cu foarte mare atenţie de el. La aceasta a contribuit mult şi ceva din dragostele lui. (4) Căci iubea un băiat atlet din Atena. Şi cînd ajuns mare şi rezistent, a riscat să fie judecat la Olimpia, iar persanul, dînd fuga la Agesilaos, l-a rugat pentru băiatul său, iar el, voind să-i facă şi acest hatîr, a izbutit foarte greu, cu foarte multă bătaie de cap. (5) De altfel, în general era foarte atent la amănunte, dar prea marele respect al legii în relaţiile prieteneşti, credea el, este un pretext pentru refuz. Circulă o scrisoare adresată de el lui Idrieus din Caria, în care zice: „Pe Nicias, dacă nu face nici o dreptate, lasă-l în pace, iar dacă face, lasă-l pentru mine, dar oricum, lasă-l". (6) Aşa se comporta deci Agesilaos cu prietenii în cele mai multe ocazii. Au fost unele împrejurări, aşa cum a arătat, cînd a părăsit pe iubitul lui, care era bolnav, din cauză că ridicarea taberei se făcea cu prea multă bătaie de cap. Cum acela îl ruga şi îl implora văzîndu-l că pleacă, Agesilaos, întorcîndu-se spre el, a zis că e greu în acelaşi timp să fii milostiv şi să ai minte. Acest lucru îl istoriseşte filozoful Hiernymos[19].

14 Trecînd şi anul al doilea al comandamentului său, multe vorbe se răspîndeau peste tot despre Agesilaos şi o minunată glorie îşi dobîndise el datorită cumpătării, simplităţii şi echilibrului său. (2) Astfel, cînd era plecat de acasă, îşi făcea cartiruirea singur în cele mai sacre locuri, luînd de martori oculari pe zei pentru faptele pe

care unii oameni ne văd că le săvîrșim. (3) Iar în aceste mii de soldați, cu greu ar fi putut zări cineva vreun pat mai simplu și mai modest decît al lui Agesilaos. Față de căldură și de frig se comporta în așa fel, încît părea că era singurul făcut să se folosească de anotimpurile orînduite de divinitate. (4) Dar cel mai plăcut spectacol pentru elenii care locuiesc Asia era să vadă cum conducătorii și îngîmfații de odinioară, nesuferiți și destrămați de bogăție și de lux, se temeau și lingușeau pe un om care umbla îmbrăcat într-o manta simplă și care se executau și luau atitudinea de ascultare la auzul unui singur cuvînt spus de spartan. Astfel că multora le venea în minte cuvintele lui Timotheos[20] care zicea: „Ares este tiran, de aur Helada nu se teme".

15 Punîndu-se deci Asia în mișcare și poate tot pornind un vînt de eliberare (de separare de Persia), Agesilaos a pus în rînduială cetățile de acolo, oferindu-le cuvenita structură a formelor de guvernămînt, fără să provoace măceluri și exiluri de oameni, apoi s-a hotărît să pornească mai departe și, îndepărtînd războiul de la Marea elenică, să dezlănțuie lupte cu regele pentru propria lui viață și pentru bogățiile care se găseau la Ecbatana și la Susa, și să-i zgîlțîie mai întîi liniștea lui, pentru ca să nu mai poată să mai pună la cale războaie împotriva elenilor, corupînd pe conducătorii poporului. (2) În acest timp, vine la el spartanul Epicydidas[21], aducîndu-i vestea că un mare război elenic înconjură Sparta și eforii îl cheamă și-i poruncesc să vină patriei în ajutor. Pentru că:

(3) „O, eleni, care ați născocit nenorociri barbare".

Căci cum s-ar putea numi altfel acea invidie, răzvrătire și aliniere de bătălie a elenilor împotriva lor înșiși? Aceștia au oprit avîntul sorții care-i înălța în slavă, iar armele întoarse spre barbari și războiul izgonit din Elada l-au întors iarăși asupra lor înșiși. (4) Într-adevăr, eu nu sînt de acord cu Demaratos din Corint[22] care zice că au fost lipsiți de o mare plăcere elenii care n-au văzut pe Alexandru stînd pe tronul lui Darius. Dar eu socotesc că elenii aceia care au pierdut pe generalii elenilor la

Leuctra[23], Coroneia[24], Corint[25] și Arcadia[26], de bună seamă ar fi plîns că au lăsat aceste fapte lui Alexandru și macedonenilor. (5) Pentru Agesilaos, desigur, nu este o faptă mai bună sau mai mare săvîrșită de el decît acea retragere, și niciodată n-a dat el o dovadă mai frumoasă de îndrumare și de dreptate. (6) De aceea, într-adevăr, Hannibal, cînd o ducea rău și era izgonit din Italia, cu foarte mare greutate s-a supus celor care-l chemau la războiul din patrie. Alexandru însă a și glumit cînd a aflat despre lupta lui Antipatros împotriva lui Agis, zicînd: „Cum se vede, oameni buni, în timp ce noi învingem pe Darius aici, acolo, în Arcadia, s-a dat o luptă între șoareci". Deci cum nu merită să fericim Sparta pentru felul cum a cinstit-o Agesilaos și a respectat legile? Într-adevăr, Agesilaos, de îndată ce i-a venit scytala, și parcă aruncînd o astfel de putere și atîtea speranțe pe care le făcuse, a și pornit îndată pe mare în patrie, lăsînd lucrul neterminat și făcînd pe aliați să-l dorească mult, adeverind încă o dată mai mult cuvîntul lui Demostratos, fiul lui Faiax, care a zis că în public sînt mai capabili lacedemonienii, iar în particular — atenienii. Într-adevăr, arătîndu-se pe sine un foarte bun rege și strateg, s-a dovedit încă un și mai bun, și mai plăcut prieten, și apropiat celor care au avut cu el relații în particular. (7) Moneda persană avea drept incrustare un arcaș. Privind la ea, la plecare, Agesilaos a spus că el este izgonit de rege (din Asia) cu zeci de mii de arcași, voind să spună că atît de multe monezi fuseseră aduse la Atena și Teba și împărțite conducătorilor poporului ca să pornească război împotriva spartanilor.

16 Apoi, trecînd Hellespontul, Agesilaos a pornit pe uscat prin Tracia, dar n-a rugat nici o populație barbară să-i dea liberă-trecere, ci îi întreba dacă vor să treacă prin ținutul lor ca dușman sau ca prieten. (2) Toți ceilalți îl primeau cu prietenie și-l însoțeau fiecare cu puterea armată de care dispuneau. Așa-numiții tralleis[27] însă, cărora se spune că și Xerxes le dăduse daruri ca să-l lase să treacă, i-au cerut lui Agesilaos o plată de 100 de talanți

de argint şi tot atîtea femei. Iar el, ironizîndu-l, le-a zis: „De ce n-au venit îndată să le ia?“, a pornit mai departe şi, năpustindu-se asupra lor, căci erau aranjaţi în linie de bătaie, i-a respins şi a ucis pe mulţi dintre ei. (3) A trimis aceeaşi întrebare şi regelui macedonenilor. Acela i-a răspuns că va chibzui, iar Agesilaos i-a spus: „Ei bine, el să chizbuiască şi noi să pornim la drum!“. Regele deci, minunîndu-se de îndrăzneala lui şi temîndu-se de el, i-a anunţat să-şi ducă armata ca prieten. (4) A prădat însă ţara thessalienilor care erau aliaţi cu duşmanii lui. A trimis la Larissa pe Xenocles[28] şi pe Scites[29] ca să încheie prietenie, dar indignaţi, socoteau că Agesilaos trebuie să-şi aşeze tabăra lîngă Larissa şi s-o asedieze. Agesilaos însă le-a răspuns că nu era în intenţia lui să cucerească întreaga Thesalie, sau să ucidă, sau să prade pe unul dintre ei, şi i-a reţinut ca ostatici. (5) Poate că lucrul acesta nu era de mirare la Agesilaos, care aflînd că se dăduse o mare luptă lîngă Corint şi că pieriseră bărbaţi dintre cei mai faimoşi, iar dintre spartani, îndeobşte, muriseră puţini, dar foarte mulţi duşmani, nu s-a arătat prea încîntat şi nici prea exaltat de bucurie, ci oftînd din adîncul pieptului, a zis: „Vai de Grecia, care a pierdut atîţia bărbaţi ea însăşi din cauza ei înseşi, bărbaţi care, dacă ar fi trăit, ar fi putut să înfrîngă în luptă deodată pe toţi barbarii!“ (6) Farsalienii însă îl atacau şi pricinuiau pierderi armatei, însă Agesilaos, poruncind la 500 de călăreţi să atace împreună cu el, i-a respins şi a ridicat un trofeu în cinstea ei la poalele muntelui Narthacion. De acea luptă s-a bucurat foarte mult, pentru că el însuşi pusese în rînduială cavaleria, şi a înfrînt numai cu această cavalerie pe acei luptători care se mîndreau foarte mult cu cavaleria lor.

17 Aici l-a întîmpinat Diphridas[30], unul dintre efori, venind de la Sparta, şi i-a cerut să năvălească îndată în Beoţia. Agesilaos însă, deşi plănuia să facă acest lucru mai tîrziu, cu o armată mai mare, a socotit că trebuie să se supună conducătorilor, şi le-a spus mai dinainte celor care erau cu el că este aproape ziua pentru care au

venit din Asia şi a cerut două corpuri de armată de la acei care luptau în jurul Corintului. (2) Lacedemonienii din cetate, onorîndu-l, au dat veste prin crainic că orice tînăr care vrea să vină în ajutor regelui să vină să se înscrie. Înscriindu-se însă toţi cu mare avînt, conducătorii cetăţii, alegînd pe 50 dintre ei, cei mai în floarea vîrstei şi mai curajoşi, i-a trimis lui Agesilaos. (3) Iar Agesilaos, prezentîndu-se înăuntrul porţilor şi străbătînd Focida, care-i era prietenă, după ce a păşit mai întîi pe pămîntul Beoţiei şi şi-a aşezat armata la Chaironeia[31], a văzut deodată o ecplisă de soare, care luase înfăţişarea lunii, şi a auzit totodată că murise Peisandros, înfrînt într-o luptă navală de către Pharnabazos şi Conon[32], la Cnidos[33]. (4) Şi tare a fost îndurerat, cum era firesc, la auzul acestor veşti, şi pentru Peisandros, şi pentru cetate. Dar, ca nu cumva descurajarea şi teama să cuprindă pe ostaşii care aveau să pornească la luptă, le-a poruncit celor care veniseră de la mare să anunţe veşti contrare, anume că învinsese în lupta navală. Apoi păşind el însuşi în faţa lor încununat, a adus sacrificii pentru vestea cea bună şi a trimis prietenilor părţi din animalele sacrificate.

18 Dar cînd, înaintînd, a ajuns la Coroneia, ei au văzut pe duşmani, apoi el însuşi a fost văzut; şi-a aşezat oastea în linie de bătaie şi a încredinţat orhomenienilor aripa stîngă, iar el comanda pe cea dreaptă. Tebanii deţineau ei înşişi aripa dreaptă, iar argienii aripa stîngă. (2) Xenofon[34] spune că acea luptă a fost cum nu mai fusese vreodată alta, şi el lua parte, luptînd, alături de Agesilaos, el însuşi venit proaspăt din Asia. (3) Prima ciocnire nu a produs nici o mare respingere şi nici lupta n-a fost îndelungată, dar tebanii au întors repede pe orhomenieni şi Agesilaos pe argieni. (4) Dar cînd au auzit amîndoi că flancurile stîngi cedează şi fug, s-au întors. (5) Acolo, deşi rezultatul luptei părea fără primejdie, dacă ar fi vrut să renunţe de a mai lovi pe tebani frontal şi dacă i-ar fi lăsat să treacă pe lîngă el, să-i atace, urmărindu-i, totuşi, stăpînit de ambiţie şi de avînt, a pornit împotriva lor, căutînd să-i respingă cu puterea. (6) Dar

inamicii nu l-au primit cu mai puțin curaj, și s-a dat o luptă grea pe tot frontul armatei, dar cea mai grea era în flancul său, care era încadrat cu cei 50, a căror bravură a fost la timp salvatoare pentru rege. (7) Astfel, aceștia, luptînd cu însuflețire și riscîndu-și viața, nu l-au putut apăra să nu fie rănit, însă după ce primise, prin arme, în corp multe lovituri de lănci și săbii, cu greu l-au scos de acolo viu și, făcînd un zid de apărare înaintea lui, pe mulți dușmani i-au ucis ei, dar și mulți dintre ei au căzut. Deoarece însă era foarte greu să respingă pe tebani punîndu-i în dezordine, au fost siliți să facă ceea ce nu voiseră de la început. Căci acum au retras falanga și au despărțit-o la intervale, apoi, îndată ce au pătruns printre rîndurile dușmanilor care înaintau în dezordine, urmărindu-i și atacîndu-i din flancuri, îi izbeau. Cu toate că nu i-au respins, tebanii s-au retras spre Helicon, înfuriindu-se mult cu rezultatul luptei, pentru că în sinea lor ei se socoteau neînvinși.

19 Agesilaos însă, deși se simțea rău din cauza rănilor, nu s-a retras sub cort pînă n-a fost dus pe un pat la falangă ca să vadă pe morți, care fuseseră aduși pe armele lor. (2) Totuși, a dat ordin să fie cruțați dușmanii care se refugiaseră în templu. Aproape de acel loc este templul zeiței Atena Itonia[35]; și înaintea acestui templu a înălțat un trofeu în cinstea biruinței, pe care mai înainte îl ridicaseră beoțienii, cînd, sub comanda lui Sparton[36], învinseseră aici pe atenieni și uciseseră pe Tolmidas[37]. (3) A doua zi de dimineață Agesilaos, voind să biruiască pe tebani, dacă vor primi lupta, a dat ordin soldaților să-și pună pe cap cununi, iar flautiștilor să cînte din flaut, să stea ca în front drepți și să împodobească trofeul ei, ca și cum erau victorioși. (4) Dar cum dușmanii au trimis oameni să ceară ridicarea morților, Agesilaos a făcut o libație și, forțînd astfel victoria, a pornit la Delfi, unde se țineau jocurile pitice și a hărăzit zeului acea pompă, și a dăruit a zecea parte din prăzile luate în Asia, care se ridicau la 100 de talanți. (5) Apoi, după ce s-a întors în patrie, s-a arătat de îndată prietenos

cu concetățenii și era foarte respectat, datorită vieții și felului său de trai. Căci el n-a făcut, cum fac cei mai mulți dintre comandanții de oști, ca abia întors din țară străină și schimbat de moravuri străine, să privească cu silă la moravurile din patrie și să caute ceartă cu cunoscuții săi. Dimpotrivă, ca și cum n-ar fi străbătut niciodată Eurotasul, cinstind și iubind stările din țară, nu și-a schimbat felul de cină, nici baia, nici îngrijirea femeii, nici podoaba armelor, nici mobila casei, ci chiar și ușile le-a lăsat așa, deși erau foarte vechi, ca să se vadă că sînt acelea pe care le-a pus Aristodemos. (6) Chiar Xenofon zice că fiica lui Agesilaos n-a avut un canatru[38] mai mîndru decît acela al altor fiice. Spartanii numesc canatru chipurile de grifoni făcute din lemn și chipurile de tragelafi[39], cu care duc pe copii la ceremonii. Xenofon n-a dat numele fiicei lui Agesilaos, iar Dicaiarchos[40] s-a supărat că Xenofon n-a dat nici numele fiicei lui Agesilaos, nici numele mamei lui Epaminondas. Eu însă am găsit în niște anagrafe[41] laconiene că soția lui Agesilaos se numea Cleora, iar fiicele sale se numeau Eupolia și Prolyta. (8) Se mai poate vedea încă și astăzi la Sparta lancea lui, care nu se deosebește cu nimic de celelalte.

20 Totuși, văzînd că unii din concetățenii săi (rivali) socoteau că sînt cineva dacă sînt crescători de cai, și că se înfumurează, a convins pe sora sa Cynisca să se ducă cu un car la Olimpia și să ia parte la întreceri, voind să arate elenilor că această victorie nu înseamnă nici o virtute, ci numai bogăție și cheltuială. (2) Agesilaos, avînd cu sine pe filozoful Xenofon[42], care era inimos, l-a îndemnat să-și aducă copiii ca să-i crească la Sparta, căci vor primi cea mai frumoasă din învățături, și anume, să știe să asculte și să poruncească. (3) După moartea lui Lysandros, descoperind că subzista o puternică eterie[43] împotriva lui Agesilaos, pe care acela o întemeiase de cum se întorsese din Asia, a pornit să dea pe față ce fel de cetățean fusese Lysandros în viață. Și citind într-o carte un discurs, neluat în seamă pînă atunci, scris de Cleon din Halicarnas[44], dar pe care avea de gînd să-l

citească Lysandros în fața poporului, tinzînd la înnoirea situației și la schimbarea regimului politic, Agesilaos a vrut să-l publice. Dar după ce unul dintre bătrîni a citit discursul, s-a temut de urmări grozave și l-a sfătuit să nu dezgroape pe Lysandros, ci mai curînd să îngroape cu el și acel discurs, Agesilaos l-a ascultat și a stat liniștit. (4) Pe cei care i se împotriviseră nu i-a izbit în public, ci a mijlocit ca unii să fie trimiși la conducerea unor comandamente militare, și le-a dovedit astfel că atunci cînd dispun de putere, sînt răi și abuzivi, însă cînd erau dați în judecată, la venea iarăși în ajutor, apărîndu-i, și din dușmani și-i făcea prieteni, așa că și i-a atras pe toți, astfel încît n-a mai avut nici un adversar. (5) Celălalt rege, Agesipolis, pentru că era fiul unui exilat, ca vîrstă fiind cu totul un băietan, iar din fire blînd și cuviincios, la multe treburi politice nu lua parte. Totuși, și pe acesta și l-a făcut ascultător. Și iată cum: regii iau masa ducîndu-se în același fidition[45], cînd sînt în patrie. Știind deci că Agesipolis este înclinat către cele erotice, cum era și el însuși, mereu începea o discuție cu el despre tinerii în floarea vîrstei. Și a adus un tînăr (exart) în același loc și-l iubeau împreună și se îmbogățeau, pentru că dragostea spartanilor nu are nimic urît în ea, ci ea comportă un sentiment de pudoare, ambiție și înflăcărare pentru virtute, cum am scris și mai sus despre Licurg.

21 Avînd deci cea mai mare putere în cetate, Agesilaos mijlocește ca Teleutias, fratele său din aceiași mamă, să fie comandantul flotei și, pornind în expediție la Corint, el a luat pe uscat marile ziduri, iar corăbiile le-a cucerit Teleutias. (2) O dată argeienii stăpîneau Corintul și îndeplineau jocurile istmice[46], dar Agesilaos apărînd, i-a alungiat cînd abia aduseseră sacrificii zeului, părăsind toată pregătirea. Dar corintienii exilați, care erau de față, l-au rugat să pornească el întrecerile. Agesilaos însă n-a făcut aceasta, dar în timp ce aceia rînduiau jocurile și le duceau la îndeplinire, a stat pe loc și le-a asigurat liniștea. După ce el a plecat, au fost începute jocurile istmice iarăși de către argeieni, și unii dintre ei iarăși au învins, în

timp ce alți învingători mai înainte au fost înregistrați ca învinși mai tîrziu. (3) Cu acest prilej Agesilaos a învinuit pe față de multă lașitate pe argeieni față de ei înșiși, dacă, deși socoteau că instituirea jocurilor este o solemnitate cu prestigiu și mare, totuși n-au avut curajul să lupte pentru ființarea ei. (4) El însuși, însă, socotea că trebuie să se comporte cu măsură față de toate acestea. E drept că el împodobea coturile și dădea strălucire întrecerilor din patrie și lua parte mereu la ele, fiind plin de ambiție și de zel, nelipsind de la nici o întrecere de băieți sau de fete, dar lucrurile pe care le vedea că le admiră alții credea de cuviință că nici măcar nu trebuie să le cunoască. (5) O dată Callippides, actorul de tragedii, care se bucura de nume și de faimă în fața elenilor și era cultivat de toți, s-a întîlnit cel dintîi cu Agesilaos și i s-a adresat, încît după aceea s-a arătat, avîntîndu-se plin de înfumurare, în fața celor care se plimbau împreună cu el, socotind că regele primul i se va adresa cu considerație. În cele din urmă a zis: „Nu mă cunoști, rege?“ Și acela, privind către el, i-a zis: „A, nu ești tu Callippidas dicelictul?“ Căci așa numesc lacedemonienii pe mimi. (6) Apoi, fiind invitat să-l asculte cum imita privighetoarea, s-a scuzat zicînd: „Pe asta am auzit-o“. Medicul Menecrates, deoarece izbutise să vindece unele boli desperate, fusese numit Zeus și se fălea supărător cu această poreclă, motiv pentru care a îndrăznit să trimită chiar lui Agesilaos o scrisoare cu această adresă: „Menecrates Zeus salută pe regele Agesilaos“. Iar Agesilaos i-a răspuns: „Regele Agesilaos îi urează lui Menecrates sănătate“.

22 Pe cînd el își petrecea timpul în Corint, după ce cucerise Heraionul — el sta și privea cum comandanții de oști luau și tîrau prizonieri — au venit soli din Teba pentru a încheia prietenie. Agesilaos însă, care întotdeauna a urît cetatea, iar atunci își închipuia că-i este de folos să se poarte chiar batjocoritor, cînd l-au întîmpinat se prefăcea că nici nu-i vede, nici nu-i aude. (2) Dar această purtare n-a rămas nerăzbunată de Nemesis. Căci, nici nu se îndepărtaseră tebanii, și au și venit cîțiva

vestitori anunțînd că corpul lui de oaste fusese măcelărit de Iphicrates[47]. De mult nu mai suferiseră spartanii o catastrofă atît de mare. Într-adevăr, ei pierduseră mulți bărbați nobili, lacedemonieni, înfrînți de către peltaști și de către mercenari. (3) Agesilaos le-a sărit îndată în ajutor. Dar cînd a aflat că sînt deja înfrînți, s-a întors înapoi la Heraion și, poruncind ca beoțienii să i se înfățișeze, a început tratativele angajate. Deoarece însă aceia răspundeau, la rîndul lor, cu insolență și nici nu pomeneau de pace, ci pretindeau ca să lase Corintul liber, Agesilaos, mîniat, a spus: „Dacă vreți, într-adevăr, să vedeți pe prietenii voștri cît sînt de înfumurați pentru norocul pe care l-au avut, mîine veți putea vedea în toată siguranța acest lucru". Apoi, a doua zi, luîndu-i pe ei, a început să jefuiască ținutul corintienilor și s-a avîntat chiar aproape de cetate. Dovedind în acest fel că corintienii nu îndrăznesc să se apere, a dat drumul soliei. (4) Însă el, luînd cu sine pe oamenii care mai rămăseseră din corpul de oaste, s-a dus la Sparta, pornindu-i înainte de răsăritul zorilor, și din nou, cînd a căzut noaptea, a oprit, a făcut popas, pentru ca arcadienii, care-l urau și invidiau, să nu se bucure. (5) După aceea, vrînd să facă pe placul aheilor, a trecut cu expediția în Acarnania, împreună cu ei, și a capturat multă pradă, iar pe acarnanieni i-a învins într-o luptă deschisă. Deși aheii l-au rugat să rămînă iarna acolo și să împiedice pe dușmani să semene, a spus că va face contrariul, pentru că ei se vor teme mai mult de război, dacă vor avea pămîntul semănat înspre recoltare, ceea ce s-a și întîmplat. Într-adevăr, vestindu-li-se că se pregătește o expediție împotriva lor, s-au împăcat cu aheii.

23 Dar, după ce Conon și Pharnabazos au obținut puterea pe mare cu flota regelui și au jefuit ținuturile de la mare ale Laconiei, în același timp cetatea atenienilor fiind întărită din nou cu ziduri cu ajutorul bănesc al lui Pharnabazos, spartanii s-au hotărît să facă pace cu regele. În acest scop ei trimit pe Antalcidas la Teribazos, care predase regelui în chipul cel mai josnic și mai nelegiuit

pe grecii care locuiesc în Asia și pentru care luptase Agesilaos. (2) De aceea, Agesilaos n-a luat parte la această urîtă faptă. Într-adevăr, Antalcidas era dușmanul lui și se străduia să facă pace cu orice preț, gîndindu-se că în război prestigiul lui Agesilaos va crește, iar faima lui va fi și mai mare. (3) Totuși, acelora care spuneau că lacedemonienii medizează, Agesilaos le-a răspuns că mai degrabă mezii laconizează[48]. (4) Și, amenințînd pe cei care nu voiau să primească pacea și anunțîndu-le războiul, i-a silit pe toți să rămînă la înțelegerile încheiate cu regele, și mai ales din cauza tebanilor, pentru ca, lăsînd Beoția autonomă, să-i facă mai slabi. Lucrul acesta l-a făcut și mai evident prin faptele următoare. (5) Într-adevăr, după ce Phoibidas a realizat o ispravă, ocupînd Cadmeea[49], cînd erau suspendate luptele și dăinuia tratatul de pace, deși toți elenii erau supărați, iar spartanii erau greu loviți, mai ales cei care erau adversari lui Agesilaos, cînd mînioși îl întrebau pe Phoibidas, la îndemnul cui făcuse această faptă, deoarece toți își îndreptau bănuiala asupra lui Agesilaos, n-a șovăit să declare pe față că a voit să vină în ajutorul lui Phoibidas, spunînd că trebuie să cerceteze fapta în sine, spre a vedea dacă este de folos, pentru că faptele folositoare pentru Sparta e bine să se întîmple de la sine, chiar dacă nu poruncește nimeni. (6) Mai ales cu cuvîntul Agesilaos spunea că dreptatea este peste tot în fruntea virtuților, pentru că bărbăția nu e de nici un folos dacă nu este însoțită de dreptate, căci dacă toți ar fi drepți, n-ar mai fi nevoie de bărbăție. Agesilaos a zis către cei care spuneau că acestea sînt părerile marelui rege: „În ce ar fi acela mai mare decît mine, dacă n-ar fi mai drept?" Socotind că superioritatea, pe drept și frumos, trebuie să fie măsurată cu dreptatea, întrucît e o măsură regească. (7) Cînd era pace, regele i-a trimis o scrisoare în legătură cu ospitalitatea și prietenia, dar Agesilaos n-a primit-o, spunînd că este de ajuns prietenia comună și că nu mai e nevoie de o prietenie anumită, dacă aceea e statornică. (8) Dar nemairespectînd această părere prin fapte, și fiind

frămîntat în multe feluri de ambiţie şi de patimă, şi mai ales de dorinţa de a se răfui cu Teba, nu numai că a salvat pe Phoibidas, dar a convins şi cetatea ca să-şi asume ea nedreptatea, să ţină Cadmeea prin propriile puteri şi să proclame pe Archias şi pe Leontidas în fruntea treburilor şi a guvernării, căci doar cu ajutorul lor intrase Phoibidas şi ocupase Acropole.

24 De atunci a început să se instaleze o bănuială că fapta era a lui Phoibidas, iar sfatul era al lui Agesilaos. Faptele care au urmat au dovedit că bănuiala era îndreptăţită. (2) Într-adevăr, cînd tebanii au alungat garda şi au eliberat cetatea, Agesilaos, acuzîndu-i că uciseseră pe Archias şi pe Leontidas, care cu fapta erau tirani, iar cu titlul erau polemarhi, a pornit război împotriva lor. (3) Cleombrotos era încă rege, iar Agesipolis[50] murise cînd Agesilaos a fost trimis cu armata în Beoţia. Într-adevăr, Agesilaos în floarea tinereţii, cam la vîrsta de 40 de ani, şi avînd scutire de armată dată de către regi, a fugit de acea comandă, socotind că e o ruşine ca după ce înfrînsese cu puţin înainte în război pe fliasieni în apărarea exilaţilor, să fie iarăşi văzut că face rău tebanilor venind în apărarea tiranilor. (4) Un oarecare spartan, numit Sphodrias, care făcea parte din gruparea politică adversară lui Agesilaos, fusese numit harmoste[51] la Thespiai, bărbat îndrăzneţ şi ambiţios, fiind plin mai degrabă de aspiraţii decît de gînduri cinstite. Acesta, dorind să obţină o mare faimă şi avînd exemplul lui Phoibidas, care ajunsese faimos şi renumit în urma faptei îndrăzneţe săvîrşite la Teba s-a încredinţat că va fi cu mult mai distins şi mai strălucit, dacă va ocupa Pireul cu mijloace proprii şi va alunga pe atenieni de pe mare, atacîndu-i pe neaşteptate de pe uscat. (5) Se zice că această maşinaţie a fost pusă la cale de boiotarhii Pelopidas şi Melon[52]. Într-adevăr, ei au trimis nişte oameni care se prefăceau că laconizează şi care, lăudînd şi ridicînd în slavă pe Sphodrias, zicînd că numai el poate săvîrşi această faptă, l-au ambiţionat şi l-au împins să pornească acţiunea care era la fel de nedreaptă şi la fel de nelegiuită ca aceea, dar care

s-a văzut lipsită de curaj şi de noroc. (6) Într-adevăr, ziua şi lumina l-au surprins în cîmpia Thriasion[53], deşi el spera că o să atace Pireul noaptea. Se spune că soldaţii, văzînd o lumină de la nişte ceremonii de la Eleusis, s-au cutremurat şi s-au înspăimîntat. Chiar el însuşi s-a descurajat, la gîndul că nu mai poate să scape nevăzut şi, după ce s-a dedat unui jaf în grabă, s-a retras de la Thespiai ruşinat şi fără faimă. (7) După aceea, de la Atena au fost trimişi la Sparta cîţiva acuzatori publici, dar au constatat că conducătorii nu aveau nevoie de acuzatori, pentru că ei înşişi fixaseră ziua procesului, în care avea să se judece condamnarea lui la moarte. El însă nu s-a mai prezentat la proces, temîndu-se de mînia concetăţenilor care, ruşinîndu-se de atenieni, voiau să arate că li s-a făcut chiar lor o nedreptate, ca nu cumva să pară că ei au conlucrat.

25 Sphodrias avea un fiu numit Cleonymos, încă de copil fiind frumos la înfăţişare, care a fost îndrăgit de Archidamos, fiul regelui Agesilaos. Şi atunci, cum era şi firesc, cînd acesta îşi risca viaţa pentru tatăl său, el se găsea în luptă alături de acela, dar fără să colaboreze şi să-i dea ajutor pe faţă, deoarece Sphodrias făcea parte din adversarii lui Agesilaos. (2) Cînd Cleonymos s-a dus la el şi l-a întîmpinat cu rugăminţi şi lacrimi, ca să-i cîştige bunăvoinţa lui Agesilaos, fiindcă mai ales de el se temea mai mult, temîndu-se, l-a urmat timp de trei sau patru zile, urmărindu-l în tăcere. În cele din urmă, procesul apropiindu-se, a îndrăznit să spună lui Agesilaos că Cleonymos l-a rugat pentru tatăl său. (3) Dar Agesilaos, deşi vedea pe Archidamos îndrăgostit, nu s-a înduplecat. Într-adevăr, Cleonymos era vestit printre tineri încă de copil mai mult decît oricare altul şi se vedea că va fi un bărbat valoros, deocamdată, nu a dat băiatului, care-l ruga, vreo nădejde bună sau omenoasă, ci spunînd că va cerceta ce va fi mai frumos şi mai cuviincios, a plecat. (4) Archidamos, ruşinîndu-se, a renunţat de a se mai întîlni cu Cleonymos, deşi era obişnuit să facă acest lucru de multe ori pe zi. (5) Din acest moment, şi aceia

și-au pierdut și mai mult nădejdea pentru Sphodrias, pînă cînd Etymocles, unul dintre prietenii lui Agesilaos, într-o conversație le-a dezvăluit părerea lui Agesilaos, și anume, le-a spus că Agesilaos condamnă foarte mult această faptă, dar că de altfel socotește pe Sphodrias un om brav și își dă seama că cetatea are nevoie de astfel de ostași. (6) Într-adevăr, Agesilaos, de fiecare dată spunea aceste lucruri în legătură cu procesul, voind să facă pe plac bătrînului. Pînă la urmă și Cleonymos și-a dat bine seama de rîvna lui Archidamos și de faptul că prietenii lui Sphodrias prinseseră de acum curaj să-l ajute. (7) De altfel, Agesilaos își iubea foarte mult copilul și se spune că pentru el a făcut un lucru copilăros, și anume că atunci cînd copiii erau mici, a încălecat pe tresie ca pe un cal și se juca cu ei așa acasă. Văzut fiind așa de unul din prieteni, l-a rugat pe acesta să nu spună nimănui mai înainte de a fi și el tată de copii.

26 Sphodrias a fost achitat, iar atenienii, cînd au aflat, se pregăteau să facă război. Agesilaos și-a auzit vorbe foarte rele, fiind învinuit că cedase unei dorințe ne la locul ei și copilărești, și fusese piedică unei judecăți drepte; prin aceasta, se spunea, făcuse ca cetatea să se facă vinovată de astfel de nelegiuiri față de eleni. (2) Dar cînd a văzut că Cleombrotos nu este dispus să lupte cu tebanii, lăsînd astfel în părăsire legea de care făcuse caz mai înainte, în expediție, a năvălit el însuși în Beoția și a început să provoace neajunsuri tebanilor și, la rîndu-i, a suferit vătămări din partea lor. Astfel, o dată cînd a fost rănit, Antalcidas[54] i-a spus: „Într-adevăr, frumoase lecții mai primești de la tebani, chiar fără voia lor, învățîndu-i să lupte, căci ei nici nu știau". (3) Se spune că tebanii atunci au ajuns în realitate să fie cei mai războinici dintre eleni, exercitîndu-se tocmai în multele expediții pe care le făcuseră lacedemonienii împotriva lor. De aceea, și Lycurg cel bătrîn în așa-zisele retre[55], a interzis lacedemonienilor de a lupta și a face expediții împotriva acelorași dușmani, pentru ca să nu-i învețe să poarte război. (4) Agesilaos era nesuferit aliaților lacedemonienilor, pentru că se străduia să distrugă pe tebani fără vreun motiv public de acuzare, ci numai din pasiunea și din ambiția lui. În acest fel, spuneau ei, fără să fie determinați de vreo nevoie, sînt expuși morții mereu și într-acolo în fiecare an sînt aduși atîția oameni, urmînd părerii cîtorva. (5) Se spune că atunci Agesilaos, voind să dojenească mulțimea, a pus la cale următoarea stratagemă: a pus toți aliații să se așeze la un loc, amestecați între ei, apoi de o parte să se așeze lacedemonienii între ei; a poruncit apoi, prin crainic, să se ridice mai întîi olarii; după ce s-au ridicat aceia, a poruncit, în al doilea rînd, să se ridice fierarii, apoi, la rînd, dulgherii și ziditorii de case și pe rînd fiecare dintre celelalte meșteșuguri. (6) Ei bine, s-au ridicat aproape toți aliații, iar dintre lacedemonieni nici unul, pentru că lor le este urît să practice și să învețe vreun meșteșug, ca nedemn deci. Astfel, Agesilaos a zis: „Vedeți, voi, oameni, cu cîți mai mulți soldați trimitem noi la războaie decît voi?".

27 Pe cînd își ducea armata de la Teba în Megara în timp ce urca pe Acropole spre reședința arhontelui, un spasm și o suferință grea au cuprins gamba picioarului sănătos, după aceea, umflîndu-se, s-a văzut că se umpluse cu sînge, încît lăsa impresia unui flegmon. (2) Un medic din Siracuza i-a desfăcut vîna de sub gleznă și durerile au încetat, dar, deoarece se scurgea mult sînge și țîșnea fără să poată fi oprit, căzu în letargie, și de aceea o primejdie grea s-a abătut asupra lui Agesilaos. Totuși, scurgerea sîngelui s-a putut opri și, dus la Sparta, multă vreme a fost într-o mare slăbiciune și n-a mai putut să ia parte la expediții. (3) Dar în timpul acesta, spartanii au primit multe lovituri, și pe uscat, și pe mare. Dintre acestea, cea mai mare lovitură au primit-o la Tegyrai[56], unde pentru prima dată, fiind înfrînți de tebani în linie de bătaie, au pierdut lupta. (4) Toți elenii deci au hotărît să facă pace cu toți dușmanii lor. S-a adunat din Elada solii la Sparta ca să încheie condițiile de pace. Printre acești soli era și Epaminondas, un bărbat vestit pentru educația și înțelepciunea lui, dar care nu dăduse dovadă de calități

36.723
BIBLIOTECA ... DE ... EDUCARE

de comandant. (5) Acesta, văzînd că toţi ceilalţi oameni sînt subjugaţi de Agesilaos, el singur a dat dovadă de mîndrie plină de îndrăzneală şi a ţinut un discurs care nu se referea numai la Teba, ci la întreaga Eladă. El a arătat că din război numai Sparta are de profitat, din pricina cărora toţi ceilalţi sufăr, şi a îndemnat să se facă pace în egalitate şi dreptate, zicînd că numai astfel ar putea să dăinuiască pacea, dacă toţi vor fi egali.

28 Văzînd deci Agesilaos că elenilor le place foarte mult şi îi dau atenţie, l-a întrebat dacă socoteşte că este drept şi just ca Beoţia să fie autonomă. Epaminondas l-a întrebat şi el, la rîndul său, repede şi cu curaj, dacă socoteşte că este drept ca Sparta să fie autonomă. Agesilaos a sărit în sus cu mînie şi l-a somat să spună limpede dacă socoteşte că Beoţia trebuie să fie autonomă. (2) Iarăşi Epaminondas l-a întrebat acelaşi lucru, dacă lasă Laconia autonomă. Atunci Agesilaos s-a mîniat aşa de tare şi s-a bucurat că i-a oferit pretextul, încît îndată a şters numele tebanilor din tratatul de pace şi le-a declarat război. Pe ceilalţi eleni, cu care se împăcase, i-a lăsat să meargă acasă, îndemnîndu-i să facă fapte potrivite păcii şi contrare războiului. Căci era greu să înlături şi să împrăştii toate neînţelegerile. (3) Din întîmplare, tocmai în acel timp Cleombrotos se afla cu armata în Focida. Îndată deci eforii au trimis un sol, poruncindu-i să-şi ducă armata împotriva Tebei. Apoi trimiţînd pe la aliaţi, i-au adunat, deşi nu aveau nici un fel de avînt, căci nu sufereau războiul, dar nu îndrăzneau să cîrtească şi nici să se opună lacedemonienilor. (4) Producîndu-se multe semne rele, aşa cum am scris în *Viaţa lui Epaminondas*, iar Prothos, spartanul, împotrivindu-se expediţiei, Agesilaos n-a cedat, ci a pornit la pregătirea războiului, nădăjduind că deoarece Elada era autonomă toată, iar tebanii nu erau prevăzuţi în tratate, era acum momentul să-i pedepsească. (5) Însă momentul arăta că acea expediţie militară a fost săvîrşită mai mult sub imperiul mîniei decît din raţiune. Într-adevăr, tratatul s-a încheiat la Sparta în a patra zi după prima decadă a lunii Schirophorion[57], iar în luna a cincea a lui Hecatombaion[58] au fost înfrînţi la Leuctra, în timpul a douăzeci de zile. (6) Au murit o mie de lacedemonieni şi regele Cleombrotos, şi în jurul lui cei mai valoroşi dintre spartiaţi. Printre aceştia se zice că a murit şi băiatul Cleonymos, al lui Sphodrias, care a căzut de trei ori în faţa regelui şi tot de atîtea ori s-a ridicat în picioare şi a căzut, luptînd împotriva tebanilor.

29 Spartanii, suferind astfel o lovitură neaşteptată, iar tebanii bucurîndu-se de norocul unei glorii neaşteptate, aşa cum nu s-a mai întîmplat elenilor, cînd luptau cu eleni, nimeni n-ar mai fi adminat şi nu s-ar mai fi bucurat de virtutea cetăţii învinse, mai puţin decît a celei învingătoare. (2) Xenofon spune că vorbele şi glumele oamenilor distinşi, spuse la vin, ca să se distreze, meritau să fie amintite posterităţii. Şi are dreptate. Dar, în aceeaşi măsură, ba chiar mai mult, vrednice de observat şi de reflectat sînt acţiunile pe care le fac şi le spun oamenii, în chip cuviincios, cînd norocul le este potrivnic. (3) Astfel, cetatea era din întîmplare în sărbătoare şi era plină de străini. În teatru erau nişte corpuri care se întreceau în ghimnopedii[59]. Tocmai atunci s-au prezentat cei care au anunţat nenorocirea de la Leuctra. Totuşi eforii, deşi era evident că situaţia fusese pierdută şi că le scăpase comanda, n-au lăsat nici să iasă corul şi nici cetatea n-a îngăduit să se schimbe programul sărbătorii, ci anunţînd acasă rudelor numele celor morţi, ei înşişi au dus la capăt cele ce comportau spectacolul şi întrecerea coruri-lor. (4) A doua zi de dimineaţă, ştiindu-se precis şi numele celor salvaţi şi al celor morţi, părinţii, oamenii de casă, îngrijitorii şi rudele celor morţi, coborînd în agora, se felicitau unii pe alţii cu faţa luminoasă, plini de mîndrie şi de veselie, pe cînd părinţii şi rudele celor salvaţi parcă ar fi fost în doliu, stăteau cu femeile acasă. Numai dacă cineva dintre ei trebuia să iasă de nevoie afară din casă, atunci el se înfăţişa umil şi copleşit, şi la chip, şi la vorbă, şi la privire. (5) Chiar mai multe se puteau vedea printre femei, cîte una întrebînd pe alta care-şi

primea pe fiul venind viu de la armată, că era tăcută şi tristă, pe cînd mamele celor despre care se spunea că fiii lor căzuseră în luptă se îndreptau îndată spre temple şi mergeau unele cu altele vesele şi mîndre.

30 Totuşi, mulţimea spartanilor — după ce s-au desprins aliaţii de ei şi se aşteptau ca Epaminondas victorios şi plin de mîndrie să năvălească în Peloponeş — şi-a adus aminte de oracolul care se referea la şchiopătarea lui Agesilaos şi i-a cuprins o mare descurajare şi teamă de divinitate, gîndindu-se că de aceea cetatea pierduse lupta, pentru că alungaseră pe cel cu picioarele zdravene de la domnie şi-şi alesese un şchiop şi un schilod. Acest lucru i-a învăţat şi mai mult să vorbească şi să se teamă de divinitate. (2) Preţuindu-l pentru celelalte virtuţi ale lui şi din pricina faimei lui, se foloseau de el nu numai ca rege şi comandant în timp de război, dar îl aveau ca medic şi orînduitor al vieţii chiar în încurcăturile politice. Atunci ezitau să aplice pedeapsa prevăzută de legi acelora care se arătaseră laşi în luptă, pentru că erau mulţi şi influenţi şi se temeau de o răscoală din partea lor. (3) Într-adevăr, astfel de oameni nu numai că sînt îndepărtaţi de la orice slujbă, ci se socoteşte o ruşine să dai unuia dintre ei în căsătorie o femeie sau să iei de la ei. Oricine voieşte îi loveşte, iar ei suportă loviturile mergînd îmbrăcaţi în haine proaste şi umili, poartă tunici decolorate şi-şi rad o parte din barbă, iar o parte o lasă să crească. Era înfricoşător spectacol să vezi astfel de oameni în acea cetate, tocmai cînd avea nevoie de mulţi ostaşi. (4) Spartanii îl aleg pe Agesilaos ca legislator, dar el, fără să adauge ceva, fără să ia ceva şi fără să scrie, a intrat în adunarea lacedemonienilor şi, zicînd că astăzi trebuie să lase să doarmă legile, iar din ziua următoare să fie stăpîn mai departe, a vegheat ca în acelaşi timp, şi legile să fie respectate de cetăţeni, şi cetăţenii să fie respectuoşi faţă de legi. (5) Voind Agesilaos deci să înlăture descurajarea şi umilinţa tinerilor, a năvălit în Arcadia, dar s-a ferit să dea o luptă grea împotriva duşmanilor,

totuşi, cuoerind o cetate mică din Mantineia şi călcînd ţara aceea, a trezit speranţele cetăţii, şi a mai înviorat-o, şi a mai însufleţit-o, ca să nu fie cu totul desperată.

31 După aceea, Epaminondas a fost prezent în Laconia cu aliaţii, avînd nu mai puţin de patruzeci de mii de hopliţi. Mulţi, şi uşor înarmaţi, şi neînarmaţi, îl urmau în nădejdea unei prăzi, aşa că au năvălit în Laconia, în acelaşi timp, şaptezeci de mii de oameni. (2) Nu trecuseră mai puţin de şase sute de ani de cînd dorienii colonizaseră Sparta şi de-a lungul acestor ani atunci, pentru prima dată, duşmanii au fost văzuţi în ţara spartanilor, dar mai înainte nimeni nu îndrăznise să o atace, dar atunci, năvălind, dădeau foc şi prădau pînă la rîul Eurotas şi pînă la cetate, fără ca nimeni să-i întîmpine cu atac. (3) Într-adevăr, Agesilaos nu-i lăsa — cum spune Theopompos, să lupte împotriva unui rîu şi a unui val de război atît de mare, ci împrăştiind hopliţi în mijlocul cetăţii şi în punctele cele mai de seamă, rezista împotriva ameninţărilor laudelor tebanilor, care-l chemau pe nume şi-l îndemnau să lupte pentru ţara lui, căci el era cauzarelelor şi el pornise războiul. (4) Nu mai puţin decît acestea îl supărau pe Agesilaos şi strigătele, şi zgomotele de acasă, din cetate, ale celor mai bătrîni, care erau îndurerraţi de ceea ce se întîmpla, şi ale femeilor, care din cauza strigătelor şi focurilor provocate de duşmani nu mai aveau linişte, ba erau chiar cu totul ieşite din minţi. (5) Pe Agesilaos îl mai mînia şi situaţia faimei sale, gîndindu-se că primise o cetate foarte mare şi foarte puternică, şi acum vedea că mîndria ei este micşorată şi prestigiul întîrziat, prestigiu de care şi el se folosise foarte mult, zicînd că femeia spartană încă nu văzuse fumul duşmanilor. (6) Se spune că şi Antalcidas, cînd un atenian s-a luat la întrecere în bărbăţie cu el, i-a zis: „Noi v-am primit urmărindu-vă de multe ori departe de rîul Cephisos". Celălalt i-a răspuns: „Dar noi nu v-am primit pe voi departe de Eurotas". (7) Cam la fel a răspuns, către un argian, un spartiat dintre cei de jos. Astfel, argianul

a zis: „Mulţi dintre voi zac în Argolida". Spartanul a răspuns: „Dar nici unul dintre voi nu zace în Laconia".

32 Totuşi, unii spun că Antalcidas, fiind efor, şi-a expus copiii pe Citeron, ajungînd astfel înfricoşător. (2) Iar Agesilaos, cînd duşmanii încercau să treacă rîul Eurotas şi să forţeze înaintarea spre cetate, lăsînd celelalte puncte, s-a aşezat de bătaie în mijlocul cetăţii şi în locurile înalte. (3) Fluviul Eurotas, era atunci foarte mare, deoarece căzuseră ploi, iar cursul apei — mai mult de răceală decît de iuţeală — era greu şi supărător pentru tebani. Nişte spartani au arătat lui Agesilaos pe Epaminondas, care mergea în fruntea falangei prin Eurotas. Şi, după cum se spune, Agesilaos, privind mult timp la el şi plimbîndu-şi privirile, n-a spus nimic altceva decît atît: „O, omule, ce faptă măreaţă ai întreprins!". (4) Epaminondas avea ambiţia să dea lupta înăuntrul cetăţii şi să înalţe un monument în cinstea biruinţei, dar n-a putut să-l scoată şi nici să-l provoace pe Agesilaos la luptă, şi atunci întorcîndu-se, a început să jefuiască pămîntul Laconiei. În Sparta, atunci, cîţiva dintre oamenii vicleni şi răi, ca la două sute, strîngîndu-se la un loc, au pus stăpînire pe Issorion[60], unde este templul zeiţei Artemis, un loc întărit şi greu de cucerit. (5) Lacedemonienii voiau să dea năvală îndată împotriva lor, dar Agesilaos s-a temut de o răscoală şi le-a poruncit celorlalţi spartani să stea liniştiţi, iar el singur, îmbrăcat în himation, însoţit de un singur scutier, le-a poruncit să se strîngă acolo, dar nu toţi, ci numai o parte din ei (şi le-a arătat un loc), iar ceilalţi, în alte părţi ale cetăţii. (6) Ei, auzind, s-au bucurat şi, socotind că au trecut neobservaţi şi împărţindu-se spre locurile pe care le arătase Agesilaos, s-au retras. Iar Agesilaos a pus mîna îndată pe Issorion, după ce chemase la sine alţi oşteni, şi prinzînd ca la cincisprezece dintre cei răzvrătiţi, i-a ucis în timpul nopţii. (7) A fost denunţată altă conjuraţie mai mare şi o reunire a unor spartiaţi care se adunau pe ascuns într-o casă, spre a instaura o nouă stare de lucruri. Pe aceştia era greu să-i judece într-o astfel de împrejurare, dar nici să le treacă cu vederea conspiraţia. Agesilaos, deci, sfătuindu-se împreună cu eforii, i-a ucis şi pe aceştia, fără să-i judece, deşi mai înainte nici un spartiat nu fusese ucis fără judecată. (8) Dar, de vreme ce foarte mulţi dintre periecii şi hiloţii care se aflau sub arme fugeau din cetate la duşmani, iar faptul acesta producea o foarte mare descurajare, Agesilaos a sfătuit pe sclavi ca în zori să vină la stivade[61] şi să ia armele celor care dezertaseră şi să le ascundă, pentru ca să nu se cunoască mulţimea lor. Unii spun că tebanii s-au retras din Laconia din cauza unor furtuni cu zăpadă şi deoarece arcadienii începuseră să se retragă şi să se împrăştie în dezordine. Alţii spun că au rămas trei luni întregi şi au jefuit cea mai mare parte a ţării. Însă Theopompos spune că pe cînd beotarhii se hotărîseră să se retragă, s-a dus la el Phrion, un bărbat spartan, din partea lui Agesilaos, cu 10 talanţi ca preţ pentru retragere, astfel că beotarhii, pe cînd puneau la cale retragerea hotărîtă mai înainte, au primit în plus şi bani de drum de la duşman.

33 Nu ştiu cum de ceilalţi n-au cunoscut acest lucru şi numai Theopompos l-a aflat. În orice caz, toţi recunosc că salvarea Spartei de atunci s-a datorat lui Agesilaos, pentru că, desprinzîndu-se de patimile înnăscute în el, ambiţia şi spiritul de harţă, a chibzuit cum trebuie lucrurile. (2) Totuşi, n-a putut să mai ridice puterea şi faima cetăţii în urma loviturilor primite, dar întocmai ca un corp sănătos, dar care este obişnuit cu un regim sever şi foarte riguros întocmit tot timpul, o singură greşeală şi o singură întorsătură au produs întreaga nenorocire a cetăţii. Şi acest lucru nu s-a întîmplat fără raţiune. Într-adevăr, spartanii, adăugînd dregătorii şi stăpîniri violente unui regim politic care era foarte bine chibzuit în vederea păcii, virtuţii şi înţelegerii — de care Licurg crezuse că n-are nevoie o cetate ca să ducă o viaţă fericită —, s-au prăbuşit. (3) Agesilaos însuşi refuzase de curînd să mai pornească în expediţii din cauza bătrîneţii. Dar Archidamos, fiul lui, avînd ajutorul care venise din

Sicilia de la tiran, a repurtat asupra arcadienilor așa-numita victorie fără lacrimi, pentru că nimeni n-a căzut dintre ai săi, dar el a ucis mulți dușmani. (4). Mai ales această victorie a scos la iveală slăbiciunea cetății.

Într-adevăr, mai înainte, ei credeau că este un fapt obișnuit și cuvenit lor să învingă pe dușmani, astfel încît nu era nevoie să sacrifice zeilor în cetate pentru victorie mai mult decît un cocoș, să țină lungi discursuri luptătorilor, pentru ca cei care află să nu se bucure prea mult. (5) Chiar după ce s-a dat lupta de la Mantineia, pe care a istorisit-o Thucydides, dregătorii au trimis celui care a vestit întîi victoria carne din fidition[62], dar altceva nimic. Atunci însă, cînd s-a anunțat lupta și s-a aprobat Archidamos, nimeni nu s-a mai putut stăpîni și cel dintîi tatăl i-a întîmpinat, plîngînd de bucurie, și după el dregătorii. Iar mulțimea bătrînilor și femeilor a coborît la rîul Eurotas întinzînd mîinile spre cer și invocînd pe zei, ca și cînd Sparta ar fi alungat o rușine pe care n-o merita și ca și cînd ar fi văzut iarăși de la început lumina strălucită. Într-adevăr, se spune că mai înainte bărbații nici nu se uitau la femei, rușinați de înfrîngerea pe care o suferiseră.

34 Messena fiind colonizată de cei care-l însoțeau pe Epaminondas și vechii cetățeni venind din toate părțile în această țară, spartanii nici nu îndrăzneau și nici nu puteau să-i împiedice, dar erau tare îndureraţi și supărați pe Agesilaos, pentru că în timpul domniei lui pierduseră o țară care nu era mai mică decît Laconia ca întindere, dar care era fruntașă prin rodnicie între pămînturile elenice, după ce recoltaseră roade atîta timp. (2) De aceea, Agesilaos nici n-a primit pacea care-i fusese oferită de către tebani. Tot el, nevoind cu cuvîntul să cedeze ținutul acelora care erau învingători de fapt, ci ambiționîndu-se, pe aceea n-a mai recăpătat-o, ba încă, fiind învins în expediție, era cît pe ce să piardă și Sparta. (3) Într-adevăr, cînd mantineienii iarăși s-au desprins de tebani și au chemat pe lacedemonieni în ajutor, Epaminondas, aflînd că Agesilaos ieșise în expediție cu armata și că

se apropie pe ascuns de mantineieni, a pornit cu armata, noaptea, din Tegea[63], pornind armata chiar împotriva Spartei, și puțin a lipsit ca, trecînd pe lîngă Agesilaos, să cucerească dintr-o dată cetatea, care era fără apărare. (4) Euthnos[64] din Thespiai, după cum spune Callisthenes[65], sau un cretan oarecare, după cum spune Xenofon, a dat de știre lui Agesilaos, trimițînd în grabă un călăreț ca să vestească faptul celor din cetate, și nu după mult timp, a sosit și el la Sparta. (5) Puțin mai tîrziu, tebanii au trecut rîul Eurotas și au atacat cetatea, dar acum Agesilaos se apăra strașnic, cu toată vîrsta sa înaintată. Într-adevăr, el nu vedea, ca mai înainte, că acum este momentul securității și pazei, căci atunci a respins primejdia mai mult cu nebunie și îndrăzneală în voia cărora se încredințase și de care se folosise foarte puțin mai înainte, dar atunci a respins primejdia smulgînd din mîna lui Epaminondas cetatea și înălțînd un monument în cinstea biruinței, arătînd copiilor și femeilor cele mai frumoase trofee pe care le dau lacedemonienii patriei. Printre cei dintîi era Archidamos, care lupta cu foarte multă strălucire, datorită atît tăriei sufletești ca și celei fizice, alergînd repede prin strîmtori, spre locurile zbuciumate ale luptei, și peste tot opunîndu-se dușmanilor cu puțini luptători; era apoi Isadas, fiul lui Phoibidas, care oferea un spectacol frumos și mîndru de văzut nu numai pentru cetățeni, dar chiar și pentru străini. (6) Într-adevăr, acesta era plăcut, frumos la chip, bine legat la trup și avea vîrsta la care bărbații sînt în floarea cea mai încîntătoare, cînd trec de la copii la bărbați. Gol fiind și fără arme, își unse corpul cu ulei, iar într-o mînă purtînd lancea și în alta spada, a ieșit din casă și, avîntîndu-se prin mijlocul dușmanilor, se rotea printre ei, lovind pe cel care-i ieșea în cale și doborîndu-i. El n-a fost rănit de nimeni, fie că divinitatea îl apăra pentru virtutea sa, fie că el li se părea dușmanilor mai mare și mai puternic decît un om. Pentru această faptă se spune că eforii l-au încununat și că apoi i-au dat o amendă de 1 000 de drahme, fiindcă îndrăznise să se avînte în primejdie fără arme.

35 Cu cîteva zile mai tîrziu au dat lupta de la Mantineia, și pe Epaminondas, care înfrînsese pe cei din primele rînduri și care acum îi împingea și se grăbea să-i urmărească, l-a lovit cu o suliță spartanul Anticrates, așa cum istorisește Dioscorides. De aceea, lacedemonienii chiar și acum numesc mahaireoni[66] pe urmașii lui Anticrates, pentru că el lovea cu mahaira. (2) Într-adevăr, atît de mult l-au admirat și l-au supraiubit de teama lui Epaminondas, cînd era în viață, încît i-au trimis onoruri și daruri, iar urmașilor săi — scutire de impozite, pe care o menține și în zilele noastre Calliorates, unul dintre urmașii lui Anticrates. (3) După luptă și după moartea lui Epaminondas, instalîndu-se pace între eleni și ei, cei din jurul lui Agesilaos au îndepărtat pe messenieni de la jurămînt, sub motiv că nu au cetate. Dar de vreme ce toți ceilalți au depus jurămîntul și l-au primit de la ei, lacedemonienii s-au despărțit de ei, rămînînd singuri să poarte război, în nădejdea că vor punea mîna pe Messena. (4) Agesilaos se arăta violent, neînduplecat și nesătul de războaie, de vreme ce submina și năruia în tot felul înțelegerile comune; apoi, iarăși, constrîns de lipsa de bani, a fost nevoit să tulbure pe prieteni prin cetate și să le ceară bani cu împrumut și fără împrumut, deși ar fi trebuit să se depărteze de relele care-l împresurau, după ce ajunsese în această situație și după ce pierduse întreaga conducere, care era atît de puternică, și după ce pierduse cetăți, și pe uscat, și pe mare, în speranța bunurilor și veniturilor din Messena.

36 Și-a atras încă și mai rea faimă cînd s-a alăturat lui Tachos[67], strategul egiptenilor, căci ei nu-și închipuiau că un om din Elada, socotit cel mai bun și plin de slavă, și care umpluse pămîntul de faima sa, să-și încredințeze corpul unui apostat al regelui, un barbar, și să-i ofere faima și gloria sa pe bani, care însemnau fapta unui simbriaș și recrutor de mercenari. (2) Într-adevăr, chiar dacă avea peste optzeci de ani și chiar dacă corpul era plin de urmele rănilor, a primit iarăși acea frumoasă și respectată funcție pentru libertatea elenilor, totuși acea ambiție nepotrivită cu vîrsta nu rămăsese fără dojană. Într-adevăr, trebuie să existe un anumit moment și o oră a binelui, dar, în general, faptele frumoase se deosebesc de cele urîte pentru omul măsurat. (3) Agesilaos n-a avut astfel de scrupule și nici n-a socotit că vreo slujire a poporului este nedemnă de el, ci mai mult, socotea că este nedemn de el să trăiască fără activitate în cetate și să șadă așteptîndu-și moartea. De aceea, adunînd mercenari cu banii pe care i-a dat Tachos și echipînd corăbii, a ridicat ancora, luînd cu el treizeci de sfetnici spartani, ca mai înainte. (4) Iar după ce a ajuns pe mare în Egipt, îndată fruntașii conducătorilor regești și guvernatorii de provincii s-au dus la corabia lui, pentru ca să-l cinstească. Dar și ceilalți egipteni doreau cu ardoare să-l vadă și-l așteptau, din pricina numelui și faimei sale, și toți se îmbulzeau ca să-l vadă. (5) Dar cînd a văzut că nu prezintă nici o strălucire și nici un fast deosebit, ci au zărit numai un om bătrîn tolănit pe iarbă pe țărmul mării, simplu și mărunțel la trup, înfășurat într-o haină aspră și ieftină, le-a venit să-și bată joc de el, și să-l ia în rîs, și să spună că ăsta era omul despre care se povesteau mituri; se screme muntele și apoi naște un șoarece. (6) Dar mai mult i-au admirat ciudățenia, căci aducîndu-se daruri și prezentîndu-i-le, a luat într-adevăr făina, viteii și gîștele, dar a respins plăcintele, prăjiturile și unsorile, și pentru că ei au stăruit și l-au îndemnat să le ia, a poruncit să le ia și să le ducă hiloților. Teofrast spune că Agesilaos s-a bucurat de o cunună de papirus, pentru simplitatea și curățenia cununilor de acest fel, și că le-a cerut și le-a luat cînd a pornit pe mare, la rege.

37 Atunci, luînd contact cu Tachos, care se pregătea de expediție, nu a fost proclamat comandant al întregii armate, cum nădăjduia el, ci numai comandantul mercenarilor. Comandantul flotei era Chabrias din Atena, iar comandantul tuturor era Tachos însuși. (2) Acest fapt, la început, l-a jignit pe Agesilaos, apoi suportînd greu îngîmfarea și deșertăciunea egipteanului, a fost nevoit s-o îndure, și a pornit pe mare împreună cu el împotriva fe-

nicienilor, cedînd și înfrînîndu-se pe el, pînă cînd i-a venit bine. (3) Astfel, Neotanabis, vărul lui Tachos, avînd o parte din armată sub comanda sa, s-a desprins de el și, fiind proclamat rege de egipteni, a trimis la Agesilaos, cerîndu-i să le vină în ajutor. La același lucru îl îndemna și pe Chabrias, promițîndu-i că-i va da și unuia și celuilalt mari daruri. (4) Cum Tachos a aflat aceasta și a început să-i roage pe amîndoi, Chabrias a încercat să-l mențină și pe Agesilaos în prietenia lui Tachos, stăruind să-l convingă și să-l liniștească. Agesilaos a zis: „Chabrias, tu poți să-ți urmărești planurile tale pentru că ai venit în numele tău. Eu însă am fost trimis de patrie să le fiu comandant egiptenilor. Deci n-ar fi frumos pentru mine ca eu să lupt împotriva acelora la care am fost trimis ca aliat, dacă nu-mi va porunci patria". (5) Zicînd acestea, a trimis la Sparta cîțiva oameni care aveau să-l acuze pe Tachos și să-l laude pe Nectanabis. Au trimis însă și aceia cîțiva oameni ca să roage pe spartani, unul care fusese și mai înainte aliat și prieten, iar celălalt intenționînd să fie binevoitor și mai cu avînt pentru cetate. (6) Lacedemonienii, ascultîndu-i le-au răspuns pe față egiptenilor că aceste lucruri îl privesc pe Agesilaos, iar lui Agesilaos i-au trimis vorbă să facă așa cum este interesul Spartei. (7) Agesilaos deci, luînd cu el mercenarii, a trecut de la Tachos de partea lui Nectanabis, săvîrșind o faptă ciudată și cu totul străină, sub pretext că este în interesul patriei, fiindcă, dacă se înlătură pretextul, numele cel mai îndreptățit al faptei sale era acela de trădare. Lacedemonienii însă, dîndu-i prima parte a binelui interesului patriei, ei nu învață și nici nu știu că există vreun alt lucru drept decît acela prin care socotesc că pot înălța Sparta.

38 Așadar, Tachos fiind părăsit de mercenari, a fugit. Îndată însă un altul, din Mendes, se ridică împotriva lui Nectanabis, fiind proclamat rege și, adunînd zece mii de oameni, a pornit împotriva lui. (2) În timp ce Nectanabis îl încuraja pe Agesilaos și zicea că dușmanii sînt numeroși, dar alcătuiți din oameni de rînd și vrednici de disprețuit din

cauza lipsei de experiență, Agesilaos a spus: „Nu mă tem de mulțimea lor, dar de lipsa de experiență și de lipsa de pricepere, pentru că nu poate să fie înșelate. Într-adevăr, înșelăciunile aduc cu ele surpriză celor care se gîndesc la apărare și celor care nu se așteaptă la nimic și nu bănuiesc nimic, nu poate să dea prilej să fie prins cel care se gîndește la șiretlicuri, așa cum nici cel care nu se mișcă nu poate să dea putință să-l doboare cel care lovește". (3) După aceea, și Mendesios a trimis pe cineva ca să-l ispitească pe Agesilaos. Nectanabis s-a temut, și în timp ce el cerea să se dea lupta cît mai repede și să nu lupte cu ajutorul timpului împotriva unor oameni care nu știu ce este lupta, ci să treacă la acțiune, să-i înconjure cu șanțuri, să le-o ia înainte și să-i surprindă cînd încă le sînt superiori ca forță, deoarece ajunsese să fie și mai bănuit și mai temut de ei, s-a retras într-o cetate bine înconjurată de ziduri și care era împresurată de o mare întăritură. (4) Atunci Agesilaos s-a mîniat, nemaiavînd încredere, și era foarte supărat. Rușinîndu-se însă ca nu cumva să mai treacă la altul sau să plece hotărît acasă, în cele din urmă, fără să fi făcut nimic, l-a urmat și a intrat în orașul întărit.

39 Dușmanii, dînd năvală și înconjurînd cetatea cu șanțuri, egipteanul s-a temut iarăși de asediu și voia să dea lupta, căci se bucura mult de avîntul elenilor, pentru că în acest loc nu era grîu. (2) Dar Agesilaos nu-l lăsa și-l împiedica; de aceea, și-a auzit și mai multe vorbe rele decît înainte din partea egiptenilor, și era numit de către ei trădătorul regelui. El însă a suportat acum în liniște aceste învinuiri, căci toată intenția lui era să găsească momentul potrivit pentru următoarea stratagemă. (3) Dușmanii făcuseră în afara zidurilor un șanț, cu intenția de a-i închide cu totul. După ce șanțul a fost aproape terminat, încît reușise să înconjure cetatea, a așteptat să vină seara, apoi, poruncind elenilor să se înarmeze, s-a dus la egiptean și i-a spus: „Tinere, acesta este momentul salvării, pe care eu, temîndu-mă c-o să-l pierd, nu ți l-am spus mai înainte de a veni. De vreme

ce dușmanii v-au pregătit ei înșiși securitatea prin mîinile lor, săpînd un șanț atît de mare, a cărei lucrare este o piedică pentru mulțimea lor, iar spațiul dintre ei și noi ne dă posibilitatea să luptăm la o distanță egală și potrivită împotriva lor, hai acum, avînd ambiția să fii un bărbat bun și să pornești cu noi la drum, salvează-te pe tine și armata. Într-adevăr, dușmanii care stau în fruntea armatei lor nu ne vor putea ține piept, iar ceilalți nu ne vor putea vătăma din cauza șanțului". (5) Nectanabis s-a minunat de șiretenia lui Agesilaos și, avîntîndu-se în mijlocul armelor elenilor și năpustindu-se, a respins ușor pe cei care-i stăteau împotrivă. (5) Cum o dată Agesilaos l-a putut convinge pe Nectanabis să asculte de el, iarăși l-a mînat la aceeași stratagemă, ca o lovitură împotriva dușmanilor. Astfel, pe de o parte, retrăgîndu-se, iar pe de alta, rezistîndu-le, le atrăgea mulțimea lor într-un loc care avea un șanț adînc, prăpăstios din ambele părți. Blocînd partea din mijloc a acestor locuri și ocupînd-o cu avangarda falangei, a potrivit-o față de mulțimea dușmanilor, care nu aveau posibilitate de încercuire și învăluire. De aceea, fără să reziste mult timp, au fost respinși. Și mulți au fost uciși, iar cei care au fugit s-au împrăștiat și s-au rătăcit.

40 După aceea, egipteanul se află în siguranță, fără nici o teamă. Iubindu-l și mîngîindu-l pe Agesilaos, l-a rugat să rămînă și să lupte împreună cu el. (2) Dar Agesilaos a plecat spre războiul din patrie, știind că cetatea are nevoie de bani, pentru că întreține mercenari. L-a petrecut deci pe Agesilaos cu multă cinste și măreție, după ce-i dăduse multe daruri și onoruri, și 230 de talanți de argint pentru război. (3) Deoarece era încă iarnă, Agesilaos, plutind cu corăbiile pe lîngă uscat și fiind adus aproape de Libia într-un loc pustiu, numit limanul lui Menelau, moare, după ce trăise 84 de ani și domnise peste Sparta 41 de ani, dintre care peste 30 de ani fusese cel mai mare și cel mai puternic în Sparta, căci fusese numit comandantul și regele aproape al întregii Grecii, pînă la bătălia de la Leuctra. (4) Obiceiul spartan

era ca cei care mor în străinătate corpurile lor să fie îngrijite și lăsate acolo, însă corpurile regilor să fie aduse în țară. Spartiații care erau de față, înfășurînd cu faguri fără miere cadavrul, căci miere nu era, l-au dus la Sparta. (5) Domnia a luat-o în primire Archidamos, fiul lui, și a rămas neamul său pînă la Agis. Pe acesta, pentru că încercase să răstoarne constituția străbună, fiind el al cincilea urmaș al lui Agesilaos, l-a ucis Leonidas.

POMPEIUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Numele lui Pompeius este legat de cele mai dramatice evenimente pe care le-a trăit republica romană înainte de destrămare și de instaurarea dictaturii militare de către Caesar.

Făcînd cunoștință cu viața militară sub comanda tatălui său[1], *Pompeius Strabo, în timpul războiului cu aliații, dornic de glorie militară, Pompeius, care se afla în Picenum, văzînd că mulți aristocrați se refugiaseră la Sylla, care debarcase de curînd și venea spre Roma, spre a se răfui cu adversarii săi politici, a strîns și el armată și a pornit să desprindă cetăți de partizanii lui Carbo. Lucrul n-a fost tocmai ușor și Pompeius a trebuit să dea lupte împotriva lui Carinnas, Coelius și Brutus, comandanți de oști, partizani ai popularilor, pe care i-a înfrînt. Succesele au venit repede unul după altul. Ostașii lui Scipio au trecut de partea lui Pompeius, iar la rîul Arsis, după înfrîngere, ostașii lui Carbo s-au predat tot lui. Sylla auzise de acțiunile lui Pompeius și a pornit spre el, ca să-i dea ajutor. Întîlnirea celor doi imperatores a fost ieșită din comun: cînd Sylla s-a apropiat de Pompeius, acesta l-a salutat, spunîndu-i, în semn de mare respect, imperator, pentru ca Sylla, la rîndul său, entuziasmat de faptele de arme și de ordinea ostașilor lui*

---

[1] Plutarh, *Pompeius* 3; Cicero, *De imperio*, Pompeius, 28; Velleius Paterculus, II, 65; Dio Casius, XLIII, 51; Aulus Gellius, 15, 4; Appian, *Războaiele civile*, I, 66, 303.

Pompeius, l-a salutat cu titlul de imperator[2]*. Dornic să ajungă cît mai repede pe cele mai înalte trepte, Pompeius s-a pretat injoncțiunilor lui Sylla și s-a despărțit de soția sa Antistia, pentru ca să ia în căsătorie pe Emilia, fiica vitregă a Metellei, soția dictatorului. Despărțirea de Antistia fusese provocată fără nici un alt motiv decît de dorința lui Pompeius de a face pe placul dictatorului, arătînd că este gata să sacrifice totul ambiției*[3]*. Uciderea lui Carbo în Sicilia a arătat că Pompeius nu înțelegea să-și menajeze dușmanii, cînd dispunea de putere. Succesele dobîndite de el în Libia, împotriva lui Domitius, și apoi în Numidia, i-au sporit și mai mult gloria militară, dar au trezit suspiciunea dictatorului, care i-a poruncit să-i trimită armată, păstrînd numai o legiune, și să rămînă pe loc, așteptînd un succesor*[4]*. Faptul a îndurerat profund pe Pompeius, care, ne spune Plutarh, a și plîns, iar soldații au fost pe punctul de a se revolta, dar Sylla a schimbat tactica și cînd s-au întîlnit, l-a salutat, numindu-l Magnus*[5]*.*

Ambiția lui Pompeius nu se dă însă bătută. Cu toate că Sylla se împotrivea cererii lui Pompeius de a i se acorda triumful, invocînd prevederile legale, care nu acordau triumful decît unui consul sau pretor, Pompeius a izbutit totuși să-l obțină[6]*. Intrarea lui în triumf în aceste condiții i-a sporit la maximum gloria și au trezit*

[2] Plutarh, *Pompeius* 6—8; Valerius Maximus, V, 3, 5; VI 2, 8; Diodor, XXXVIII, 9; Appian, *Războaiele civile*, I, 88, 366. Imperator era la început titlul pe care-l avea comandantul de oști învestit cu imperiu. Apoi imperator a fost și titlul onorific dat de soldați comandantului victorios, titlu care nu era în vigoare decît pînă la întoarcerea comandantului la Roma.

[3] Plutarh, *Pompeius*, 9.

[4] Plutarh, *Pompeius*, 10—13; Appian, *Războaiele civile*, I, 96; Eutropius, II, 8, 2; Orosius, V, 21, 11; Cicero *Fam.*, 20,3.

[5] Plutarh, *Pompeius*, 13; Titus Livius, *Periocha*, 103.

[6] Plutarh, *Pompeius*, 14; Titus Livius, XXVIII, 38,4; Valerius Maximus, II, 8, 5, C.I.L. I² 17.

și mai mult invidia dictatorului, care nu l-a prevăzut în testamentul său[7]*.*

După moartea lui Sylla, M. Aemilius Lepidus, consul, pe care-l susținuse Pompeius în timpul propagandei electorale și al alegerilor de consul, a început lupta împotriva regimului instaurat de dictator. Pompeius, pînă atunci consecvent cu linia sa politică, a pornit lupta împotriva lui Lepidus, și a ieșit victorios împotriva lui Brutus asociatul lui Lepidus[8]*.*

Trimis împotriva lui Sertorius, care, așa cum se poate vedea din Viața lui, publicată în acest volum, era în Spania, Pompeius a dat dovadă de bravură, dar, datorită stratagemelor lui Sertorius, era cît pe ce să-și piardă viața într-o luptă și apoi s-a văzut nevoit să ceară noi întăriri senatului, care i-a trimis bani și oști. Dar lupta hotărîtoare s-a dat împotriva lui Perpernna, urmașul la comandă al lui Sertorius căci, între timp, Sertorius fusese ucis. Pompeius, după victorie, l-a ucis fără multă ezitare pe Perpernna[9]*. Amănunte pot fi găsite în* Viața *lui* Sertorius.

Steaua lui Pompeius continua să se ridice pe firmament. Răscoala sclavilor sub conducerea lui Spartacus, i-a oferit prilejul de a înfrînge pe cei cinci mii de sclavi, scăpați de la dezastrul pe care li-l provocase Crassus, și de a se împăuna și cu această victorie, spunînd că el însuși smulsese rădăcinile războiului cu sclavii. Această victorie i-a adus al doilea triumf și alegerea la consulat pentru anul 70, împreună cu Crassus[10]*.*

Acțiunile piraților, care constituiau pentru Roma o plagă, au fost pentru Pompeius un alt prilej de a se în-

[7] Plutarh, *Pompeius*, 15; *Sylla*, 38; *Lucullus*, 4.

[8] Plutarh, *Pompeius*, 16; Appian, *Războaiele civile*, I, 107; Titus Livius, *Periocha* 90; Valerius Maximus, II 8, 7, Cicero, *Att.* IX, 14.

[9] Plutarh, *Pompeius*, 18—20. Appian, *Războaiele civile*, I, 108; Plutarh, *Sertorius*, 22; Cicero, *Balb.* 5; Sallustius, *Hist.* II, 56.

[10] Plutarh, *Pompeius*, 21; *Crassus*, 12; Cicero, *Imp. Pomp.* 28; Appian, *Războaiele civile*, I, 220.

cărca de glorie. Astfel, în anul 67, deşi o parte din aristocraţia senatorială era ostilă conferirii conducerii războiului împotriva piraţilor lui Pompeius, totuşi, sprijinit mai ales de „populari" şi de Caesar, şi Cicero, Pompeius învestit cu mari puteri militare, în virtutea legii Gabinia, a dat lovitura decisivă piraţilor în nu mai mult de 14 zile[11]*, iar în trei luni a curăţat marea.*

Oricît de însemnate au fost aceste lupte şi oricîtă faimă îi procuraseră lui Pompeius, cartea cea mare a gloriei lui nu fusese jucată: abia războiul cu Mithridates l-a dus pe Pompeius în culmea strălucirii. Investit, în anul 66, cu comanda războiului împotriva lui Mithridates, Pompeius bate pe Mithridates, înainte ca acesta să treacă Eufratul[12]*. A încercat apoi o împăcare între Tigranes, tatăl, regele Armeniei, şi Tigranes fiul, care, fiind nemulţumit, a fost pus de Pompeius în lanţuri. Pompeius a lăsat Armenia în paza lui Afranius şi a pornit împotriva lui Mithridates, care înfrînt de fapt de Lucullus, se retrăsese în ţinutul din jurul Caucazului. Avînd de luptat cu multe neamuri războinice, pe teritoriul cărora trebuia să-şi ducă armata, şi cu multe intemperii, Pompeius a surprins pe duşman la rîul Abas, a dat bătălia, în care lupta a ajuns corp la corp şi în care Pompeius însuşi a fost în primejdia de a fi străpuns de o suliţă şi a înfrînt pe duşmani*[13]*. Apoi, a transformat în provincii unele state supuse, Siria, Iudeea*[14]*.*

---

[11] Plutarh, *Pompeius*, 24—29; Florus, I, 41, 2; Sallustius, *Historia*, III, 2; Cicero, *Imp. Pomp.* 3; Dio Cassius, XXXVI, 23.

[12] Plutarh, *Pompeius*, 32; Appian, *Mithr.* 97; Dio Cassius, XXXVI, 42; Titus Livius, *Periocha*, 100; Velleius Paterculus, II 33, 1; Eutropius, VI 12.

[13] Plutarh, *Pompeius*, 34, 35; Dio Cassius, XXXV, 50 şi urm.; Appian, *Mithridate*, 105; Eutropius, VI, 14, 1; Orosius, VI, 4, 7.

[14] Plutarh, *Pompeius*, 36—42. Fl. Ioseph *Antiquitates Iudaeorum* XIV 79; Appian, *Syr.* 51; Strabo, XII, 30 şi urm; Dio Cassius, XXXVI, 20 şi urm.

Întorcîndu-se din Orient şi debarcînd la Brundisium, Pompeius şi-a concediat armata. Aristocraţia senatorială a respirat uşurată, dar prestigiul său politic a scăzut[15]*.*

Pe acest prestigiu militar şi politic s-a bazat Pompeius, începînd din anul 60 î.e.n., de cînd a început jocul politic în care a arătat că nu cunoştea bine forţele politice în luptă, iar el însuşi nu avea convingeri politice ferme.

Astfel, în anul 60, izolat de aristocraţia senatorială, care, lipsită de tact politic, îi refuzase în senat ratificarea măsurilor luate în Orient, s-a lăsat prins în mrejele lui Caesar şi a consimţit la încheierea primului triumvirat. Dîndu-i satisfacţii de moment, Caesar i-a ratificat actele politice din Orient. Astfel, triumviratul s-a dovedit în cele din urmă funest pentru Pompeius. Astfel, Caesar a fost ales consul pentru anul 59 şi a început să-şi sporească considerabil prestigiul politic. Pompeius a început să fie gelos pe gloria lui Caesar. Suferea în tăcere însă, pentru că Iulia, soţia sa şi fiica lui Caesar, constituia legătura trainică între cei doi rivali ai gloriei[16]*. Calcule politice nu prea clare pentru noi şi poate dragostea lui Pompeius pentru Iulia l-au împiedicat să intervină energic împotriva insultelor lui Clodius, omul lui Caesar, care probabil, în nesăbuitele lui acţiuni, depăşise instrucţiunile primite de la Caesar, care atunci era guvernatorul Galliei*[17]*. Pompeius a refuzat să dea, în martie 58, sprijinul promis lui Cicero împotriva lui Clodius, după ce el însuşi, gelos pe gloria lui Caesar, îl instigase pe Cicero să nu primească ofertele făcute de Caesar. Cicero a luat drumul exilului, iar Pompeius pe lîngă că era urît de aristocraţia senatorială, a trebuit să se închidă în casă,*

---

[15] Plutarh, *Pompeius*, 45; *Cato*, 20; Cicero, *Mur.* 81; *Fam.* I, 9, 11; Atticus, I, 13, 4; Dio Cassius, XLVI, 2 şi urm.

[16] Plutarh, *Pompeius*, 47; Cicero, *Atticus*, I, 17, 11, II, 3, 3; *Fam.* XIII 4, 2; *Philip.* II, 101; Suetonius, *Caesar* 19 şi urm. Dio Cassius, XXXVI, 14 şi urm.; Plutarh, *Caesar* 14; Appian, *Războaiele civile*, II, 14.

[17] Plutarh, *Pompeius* 48; Cicero, *Atticus*, VIII, 3, 3; III, 8, 3; 9, 2; 10, 1; Dio Cassius, XXXVIII 3 şi urm.

spre a evita scenele penibile în care-l puneau întîlnirile cu bandele lui Clodius, care luptau împotriva rivalilor lui Caesar. Situația lui Pompeius era, astfel, în a doua jumătate a anului 59 și în anul 58, dintre cele mai critice: îndurerat de gloria lui Caesar, împotriva căruia nu putea întreprinde nici o acțiune, Pompeius își asigurase și ura aristocrației senatoriale, tocmai din cauza legăturilor lui cu Caesar, pe care în fond îl ura.

Lupta dusă de aristocrația senatorială pentru rechemarea lui Cicero din exil[18] *i-a oferit prilejul de a se apropia de senat, iar Cicero, după ce a sosit la Roma, n-a șovăit să-i mulțumească în termenii cei mai elogioși și să socotească în sine că triumviratul era „practic destrămat" tocmai prin această apropiere a lui Pompeius de senat.*

Dar Pompeius nu era omul ca să se lase umbrit. Nemulțumit iarăși de aristocrația senatorială, el se întîlnește cu Caesar și Crassus la Luca, unde a avut o întrevedere, din care triumviratul a ieșit întărit, spre consternarea acelora care mai credeau că Pompeius este un stîlp al politicii senatului și, în special, spre consternarea lui Cicero care a primit ordin expres de la Pompeius să nu mai spună nici o vorbă ostilă la adresa triumviratului. Situația în care l-a pus Pompeius pe Cicero, nevoit să facă elogiul lui Caesar în senat (începutul lui iunie 56), este exprimată de orator însuși într-o scrisoare adresată lui Atticus, în care califică discursul în elogiul lui Caesar drept o „ruşinoasă palinodie"[19].

Dar nici acest aranjament nu a fost durabil. Iulia a murit acasă la Pompeius, cînd a născut o fată, iar Crassus a căzut în războiul împotriva parților. Cele două legături trainice ale triumviratului fuseseră sfărîmate. Cei doi rivali la puterea supremă și la gloria unică, Pompeius și Caesar, se găseau față în față. Formal, dar toate declarațiile curtenitoare erau menite să ascundă ura reciprocă pe care și-o purtau. Pompeius continua să sufere că Caesar își sporea la nesfîrșit gloria militară și-și cumpăra partizani la Roma, dar nu făcea nimic spre a lua măsuri de apărare, în cazul unui conflict cu Caesar[20]. *Anul 52 a dat lui Pompeius ocazia de a-și arăta adevăratele sale intenții politice. Astfel, după asasinarea lui Clodius pe via Appia, la începutul anului, în loc să încredințeze pe Milo, din ordinul căruia se produsese asasinatul, unei curți obișnuite de judecată, Pompeius, care datorită tulburărilor provocate de acest asasinat, fusese ales de senat consul fără coleg, ia măsuri excepționale de pază și instituie o procedură de judecată specială. Această neașteptată atitudine dictatorială a lui Pompeius l-a surprins atît de mult pe Cicero, încît la procesul lui Milo, oratorul n-a putut să rostească, din cauza emoției, decît o orantiuncula („o mică cuvîntare"), iar capodopera* Pro Milone, *pe care o avem astăzi, a fost redactată de orator în cabinetul său de lucru, în liniște, după ce trecuse furtuna emotivă a momentului. Pompeius apoi pentru cîteva luni cîte rămăseseră din an, și-a ales de coleg pe Scipio, noul său socru, un aristocrat convins*[21].

Discuțiile duse în anii 51 și 50, formal, între senat și Caesar, dar în realitate între senat și Pompeius, pe de o parte, și Caesar, pe de alta, n-au arătat altceva decît că senatul ar fi vrut să-l vadă pe Caesar simplu particular, spre a-și revărsa asupra lui toată ura pe care o acumulaseră adversarii lui de la Roma, mai ales de cînd guvernatorul Galliilor repurtase atîtea strălucite victorii, acumulase bogății imense, își pregătise o armată credincioasă și cumpărase conștiințele multor politicieni de la Roma, iar Pompeius, sub masca grijii de a-l menaja pe

[18] Plutarh, *Pompeius*, 49; Cicero, *Atticus*, III, 18; 23 *Sest*, 71. *Fam.* I 9; *Prov. cons. cons.* 43; Plutarh, *Cicero*, 33; Dio Cassius, 6, 2; Appian, *Războaiele civile*, II, 16.

[19] Cicero *Q. fr.*, II, 3, 2; 4, 5 *Fam.* I, 7, 3; Plutarh, *Pompeius*, 48; Dio Cassius, XXXIX, 19, 1 și urm.

[20] Cicero, *Atticus*, V, 1, 2; 4, 3; 5, 2, 6, 2; *Q. fr.* II, 10, 5; Plutarh, *Caesar* 23; Appian, *Războaiele civile*, II, 20 și urm.

[21] Plutarh, *Pompeius*, 54, Caesar, *Războiul gallic*, VII, 1; Cicero, *Pro Milone;* Att. VII, 1, 4; Plutarh, II 24; Suetonius, *Caesar*, 27; Appian, *Războaiele civile*, II, 23, 84 și urm. Dio Cassius, XL 44 și urm.

Caesar, nu făcea în realitate, decît să se erijeze în campion al libertății republicane[22].

Măștile au fost aruncate la 12 ianuarie 49, cînd Caesar a trecut Rubiconul și prin aceasta a declanșat războiul civil. Acum, cuvîntul îl aveau armele. Pompeius a fost surprins cu mobilizarea nefăcută în Italia. Infatuarea lui, alimentată de partizani inconștienți sau de răuvoitori, l-a împiedicat ca în cursul anilor 51 și 50, cînd vedea că tratativele cu Caesar sînt formale, să ia măsurile militare de rigoare. Zăpăceala produsă de veștile despre înaintarea fulgerătoare a lui Caesar l-au scos pe Pompeius din calmul și hotărîrea clară de care trebuia să dispună în aceste tragice momente.

Evenimentele care au urmat de aci înainte sînt cunoscute. Cu toate că dispunea de o flotă imensă, pe care Caesar nu o avea, cu toate că regii și tetrarhii din Orient îi trimiteau ostași și provizii și cu toate că Caesar s-a aflat adesea în situații cînd putea fi ușor înfrînt, Pompeius a fost bătut la Pharsalus, în septembrie 48. Greșeala fundamentală a lui Pompeius a fost că a renunțat la ideea că-l va înfrînge pe Caesar prin uzura, pe care o aduceau lipsurile de tot soiul, cu care era confruntată armata lui Caesar. Pompeius s-a lăsat împins să dea lupta fără voia lui.

Acesta a fost deci Pompeius. Înzestrat cu reale calități militare, simpatic, priceput în arta de a-și atrage ostași, un foarte devotat soț, n-a avut principii politice ferme. Este adevărat că, pînă la constituirea primului triumvirat, el a acționat întotdeauna ca partizan al aristocrației senatoriale, dar începînd cu anul 59, el n-a luat o hotărîre fermă, pe care s-o urmărească consecvent. Este cert că în toată viața a fost totuși mînat de un gînd neschimbat, acela de a-și spori la maximum gloria și de a fi primul din Roma. În calea sa, în drumul spre glorie, el a putut ușor înfrînge, între alții, pe un Brutus în

[22] Cicero, *Atticus*, VII, 3; *Fam.* II, 8; VIII 1, 1; II 8; Dio Cassius, XL 59, 2 și urm.; Plutarh, *Caesar*, 29, 1 *Pompeius*, 57.

Africa, pe pirați, pe sclavi, pe Mithridates chiar, dar adevărata luptă a trebuit s-o dea cu Caesar. În această luptă au reieșit din plin toate calitățile și defectele sale. Realele lui calități de om și de comandant de oști s-au spulberat pe cîmpul de bătaie, unde numai ostașul are cuvîntul, iar la Pharsalus Pompeius ostașul s-a dovedit a fi inferior ostașului Caesar.

Viața lui Pompeius scrisă de Plutarh, din cauza noianului de amănunte de tot soiul pe care le dă nu numai în legătură cu el, ci și cu Caesar, Crassus, Mithridates, Sertorius, Clodius etc., este deosebit de captivantă. Cititorul, furat de atîtea lucruri interesante în sine, pe care le narează sau le descrie biograful, nu o sesizează.

Uită de întrebările fundamentale la care ar trebui să găsească un răspuns și anume: a înțeles Pompeius gravele probleme cu care era confruntată Roma? Dacă a înțeles, cum a văzut el rezolvarea acestor probleme? Și dacă a întrezărit o soluție, cum a acționat pentru a o realizd? Nu în acest fel pune biograful problema și de aceea, nu vom găsi răspunsuri clare în biografie.

Dacă cercetăm în biografie diferitele aspecte ale personalității și activității lui Pompeius, aflăm o serie de aprecieri, care nu ne îngăduie să ne formulăm idei precise cu privire la atitudinea lui Plutarh față de problemele fundamentale pe care le pune viața eroului său. Vom analiza cîteva din aceste probleme.

Pompeius omul de arme. *Plutarh relatează (5—13) pe un ton de sensibilă simpatie acțiunile întreprinse de Pompeius în Picenum, spre a strînge oști și a săvîrși cîteva fapte de vitejie împotriva „popularilor", spre a putea să se prezinte cu un „capital de merite" în fața dictatorului. Astfel, ne spune biograful, Pompeius nu a voit să se prezinte în tabără la Sylla „ca un refugiat și ca un om fără căpătîi, care are nevoie de ajutor ci... cu faimă și cu prestigiu" (6). Faptă meritorie în ochii biografului. Pe același ton de vădită admirație este prezentată și lupta dusă de Pompeius împotriva lui Coelius și Brutus, care-l încercuiau și voiau să-l doboare. „Dar el nu s-a temut — spune Plutarh — ci, adunîndu-și în-*

treaga armată în același loc, a pornit mai întîi împotriva unei singure armate a lui Brutus . . .“(7).

Pe un ton și mai pronunțat admirativ este descrisă de Plutarh (14) îndrăzneala cu care Pompeius a stăruit pe lîngă Sylla să i se acorde triumful. Biograful relatează cu vădită plăcere cum Sylla, impresionat de cuvintele lui Pompeius, care spusese că „mai mulți se închină la soare cînd răsare decît cînd apune“, a exclamat de două ori . . . „Să intre în triumf!“ Cititorul va constata desigur admirația cu care privește biograful și celelalte fapte de arme ale lui precum: luptele duse de Pompeius în Spania, împotriva lui Sertorius (cap. 18—20), împotriva sclavilor (21), și depunerea magistraturii, apoi acțiunile și victoria împotriva piraților (24—29) și, desigur, cum era firesc, mai ales pentru biograf, activitatea depusă și victoriile repurtate de Pompeius împotriva lui Mithridates (31—42), și triumful în care a intrat în Roma după aceste victorii (45).

În ceea ce privește activitatea de comandant de oști a lui Pompeius în timpul războiului civil, constatăm cu surprindere că, în loc să arate în cuvinte energice greșelile lui Pompeius, care nu luase toate măsurile de precauție, Plutarh le trece sub tăcere, învăluindu-le în descrierea dezordinii provocate la Roma de surpriza acțiunii lui Caesar și de înaintarea lui victorioasă. Citățm unul dintre pasajele cele mai semnificative în această privință. „De aceea, nu era cu putință să se pună capăt fricii și nimeni nu lăsa pe Pompeius să se folosească de judecata lui, ci patima de care era fiecare cuprins — teama, supărarea sau încurcătura — cu asta îl copleșea și pe Pompeius și hotărîri contradictorii luate în aceeași zi stăpîneau cetatea, iar el nu putea să afle nici un adevăr în legătură cu dușmanii, fiindcă mulți îl anunțau la întîmplare și apoi se supărau că nu le dădea crezare (61)“.

Problema strategiei adoptate de Pompeius este discutată de Plutarh în cap. 63 al biografiei. Spre a vedea cu cîtă abilitate încearcă Plutarh să ascundă greșeala săvîrșită de Pompeius prin părăsirea Italiei, citățm următorul pasaj: „Unii socotesc pornirea pe mare a lui Pompeius

printre cele mai bune acțiuni strategice, dar Caesar însuși s-a mirat că deși Pompeius dispunea de o cetate întărită, și aștepta forțe armate din Spania, și stăpînea marea, a părăsit și a renunțat la Italia. Pe Pompeius îl învinuiește și Cicero că a imitat mai mult strategia lui Temistocle decît pe a lui Pericles, deși situația era la fel cu aceea a lui Pericles, nu cu a lui Temistocle. De fapt și Caesar a arătat că se temea foarte mult de timp. Într-adevăr, capturînd pe Numerius, prietenul lui Pompeius, l-a trimis la Brundisium, cerîndu-i să se împace în condiții egale, iar Numerius a plecat împreună cu Pompeius“. (63). Ultima frază vrea să arate că Pompeius avea totuși dreptate cînd voia să-l uzeze pe Caesar cu ajutorul timpului. Plutarh nu o spune însă răspicat, ci o strecoară pe nesimțite. Imediat, în capitolul următor, Plutarh relatează, pe un ton de o abia reținută bucurie, imensele resurse de tot felul care se concentrau în tabăra lui Pompeius. Cu multă admirație relatează Plutarh, în acest capitol, exercițiile militare ale lui Pompeius. Admirația, vecină cu entuziasmul, care-l stăpînește pe biograf cînd relatează o luptă primejdioasă pentru Caesar (64) se vede din fraza . . . „de vreme ce Pompeius s-a bătut cu strălucire pînă la respingerea tuturor și s-a produs măcelul a două mii de oameni“, după care urmează scuze: „dar n-a ajuns să forțeze lagărul sau să intre în el, fie că nu a putut, fie că s-a temut“. . . Scuză supremă, pentru greșeala strategiei fundamentale a lui Pompeius, aceea de a se fi pretat injoncțiunilor lui Caesar și de a fi dat lupta, constă în aceea că biograful dă vina pe cei din jurul lui Pompeius, care a fost împins de ei „să urmeze nădejdilor și imboldurilor lor, uitînd cele mai bune raționamente (67)“. Să admitem că Pompeius a cedat presiunilor celor din jurul său. Este aceasta o calitate? Dimpotrivă. Fraza următoare, prin care biograful vrea să pară obiectiv, spune: „Ceea ce nu se cădea să pățească nici măcar un cîrmaci de corabie, necum comandantul suprem al atîtor popoare și forțe militare“, verbul „se cădea“ este prea slab pentru a califica grava greșeală strategică săvîrșită de Pompeius. Abia în capitolul 70, cînd este vorba de

porunca dată de Pompeius soldaților să stea pe loc și să nu atace — greșeală gravă — Plutarh spune clar că „măsura strategică luată de Pompeius a fixat pe soldați și le-a răcit entuziasmul".

Se poate deci spune că Plutarh a atenuat cît a putut — fără să sacrifice impresia că este obiectiv — greșelile de comandant militar săvîrșite de Pompeius și i-a lăudat cu tot avîntul calitățile și victoriile. Am arătat mai sus însă care au fost adevăratele calități și lipsuri ale lui Pompeius, comandantul de oști.

Pompeius — omul politic. *Discutarea liniei politice urmate de Pompeius este una dintre cele mai importante, întrucît el a trăit și a participat într-adevăr la evenimentele culminante care, nu mult mai tîrziu, au dus la destrămarea republicii și la instaurarea dictaturii militare.*

Așa cum a narat, cu o abia reținută admirație, faptele de arme ale lui Pompeius, tot așa nutrește biograful o adîncă simpatie pentru activitatea politică a lui Pompeius, cînd lupta pentru apărarea politicii senatului. În afară de căldura cu care relatează Plutarh modul cum a înțeles Pompeius să se prezinte în tabăra lui Sylla (5 și urm.), biograful aplaudă discret, dar destul de perceptibil pentru ochiul atent, acțiunea întreprinsă de acesta împotriva lui Lepidus, care în anul 78 a început lupta împotriva regimului politic instaurat de Sylla. În capitolul al 15-lea al biografiei, Plutarh descrie antipatia pe care o avea dictatorul pentru Lepidus și redă cuvintele „profetice" ale lui Sylla despre Lepidus. Sylla, ne spune Plutarh, a spus despre Lepidus că era „cel mai rău dintre toți" și că va fi un primejdios adversar pentru Pompeius. În capitolul următor, Plutarh spune: „Dar Sylla a murit repede și profețiile sale au ieșit la lumină și Lepidus, furișîndu-se spre putere, nu o mai lua pe departe, pe ici, pe colo și cu prefăcătorie, ci îndată a pus mîna pe putere și a început să pună în mișcare și să se înconjure cu resturile bolnave ale facțiunilor care-i scăpaseră lui Sylla, iar colegul său Catulus, care avea de partea sa partea curată și sănătoasă a senatului și a poporului, avea

cea mai mare faimă de cumpătare și de dreptate dintre romanii de atunci, și se părea că este făcut mai mult pentru conducerea politică decît ostășească. Situația politică însăși îl dorea pe Pompeius, iar Pompeius nu a stat la gînduri în ce parte să se îndrepte. Astfel, dîndu-se de partea aristocrației, Pompeius a fost ales comandant de armate împotriva lui Lepidus (cap. 16)". Acest singur pasaj ne luminează pe deplin și fără ambiguități asupra bucuriei pe care o simte biograful că Pompeius s-a dat de partea aristocrației și s-a pus în fruntea armatei care avea să lupte împotriva „resturilor bolnave ale facțiunilor", cum zice biograful, de care se înconjurase Lepidus. „Resturile bolnave" erau „populării", partizanii lui Marius, care murise încă din anul 86, iar acum, după ce scăpaseră cu greu de urgia proscripțiilor lui Sylla, începuseră să ridice capul. Plutarh este net împotriva popularilor și întreaga politică a lui Pompeius, pînă la constituirea primului triumvirat, este privită de biograf cu aceeași simpatie.

Așa cum am spus mai sus, una dintre acțiunile politice cu foloase imediate a fost pentru Pompeius înțelegerea lui cu Caesar și Crassus, care în cele din urmă, l-a dus la Pharsalus. Constituirea primului triumvirat a fost, obiectiv, un eveniment de seamă în istoria Romei. Triumviratul este rău văzut de Plutarh. În cap. 44 al biografiei, Plutarh spune — din ciudă pentru Caesar că împăcase pe Crassus cu Pompeius și dorind să pară obiectiv — că Caesar „izbutește să-i împace, o faptă politică foarte frumoasă de altfel, dar pornită dintr-un motiv josnic și pusă la cale de el cu viclenie și dibăcie. Într-adevăr, puterea, ca într-o corabie . . . concentrîndu-se într-un singur punct și ajungînd să fie una singură, a constituit o pondere care a răsturnat și a dezbinat toate lucrurile (47)". Plutarh relatează apoi cele ce spusese Cato despre dușmănia dintre Caesar și Pompeius, zicînd că „nu dezbinarea și nici dușmănia lor, ci concordanța și înțelegerea lor au fost cel mai mare și primul rău pentru cetate". Logic deci, Pompeius s-a făcut vinovat de a fi participat la constituirea acestui rău pentru cetate. De data aceasta biogra-

ful nu mai poate menaja pe Pompeius, care pînă aci fusese un vajnic apărător al aristocrației senatoriale. După ce arată că Pompeius făgăduise în public că va veni înarmat spre a asigura votarea proiectelor de lege prezentate de Caesar, Plutarh spune: „S-a părut că Pompeius nu făcuse nici o dată nimic și nu spusese nimic atît de josnic pînă în acea zi. Astfel încît a fost nevoie ca chiar prietenii lui să-l apere, zicînd că în acel moment îi scăpase cuvîntul (47)". Pe același ton relatează Plutarh și celelalte acțiuni ale lui Pompeius în slujba triumviratului și împotriva aristocrației senatoriale. Simpatia biografului pentru Pompeius se înfiripează iarăși (49), după ce Cicero se întoarce din exil și-l împacă pe Pompeius cu senatul. Trecînd ușor peste momentul, delicat pentru activitatea lui politică, pe care l-a constituit înțelegerea de la Luca, din care triumviratul a ieșit întărit (52), Plutarh critică lipsa de activitate a lui Pompeius care, „nu mult după aceea n-a trezit o mai mică invidie, prin faptul că încredințînd prietenilor armatele . . ., el însuși se ducea de colo pînă colo în locurile de distracție ale tineretului din jurul Italiei și-și petrecea acolo timpul cu soția, fie că o iubea, fie că nu putea să renunțe la ea, care-l iubea . . ." (53). Două fraze arată limpede cum Plutarh nu scapă nici un prilej de a pune în lumină faptele bune ale lui Pompeius, după ce acesta a fost ales consul fără coleg, în anul 52. După ce arată și unele acțiuni pentru care Pompeius era criticat — căsătoria cu Cornelia, fiica lui Scipio, care era cu mult mai tînără decît el, care, spuneau criticii, îl sustrăgea de la activitatea publică, apărarea la procese a unor oameni care nu meritau —, Plutarh spune: „Apoi, asistînd la procesele de corupție și de mită și scriind legi după care se judecau procesele, în general, a condus treburile cu demnitate și cu cinste, oferind securitate, ordine și liniște, cînd el stătea la judecăți în arme" (55). Pompeius arătînd că este inegal (pentru că apăra pe la procese pe unii oameni care nu meritau) a fost criticat. Dar toate celelalte treburi le-a dus pe toate la bună rînduială și l-a ales drept coleg la consulat pe socrul său pentru cele cinci luni rămase" (55).

Față de războiul civil care se contura la orizont, Pompeius nu lua nici o măsură eficientă de apărare. Plutarh constată cu durere acest lucru și-l critică: „Într-adevăr, pe Pompeius l-a cuprins o mîndrie excesivă din cauza marei bucurii și, așa că a pierdut calculul exact al faptelor, neglijînd teama, care întotdeauna ducea la securitatea succeselor și faptelor lui, a căzut într-o cutezanță nestăpînită și într-un dispreț față de puterea militară a lui Caesar, ca și cînd nu mai avea nevoie nici de arme împotriva lui și nici de vreo măsură, care necesita strădanie, ci gîndea că-l va doborî mult mai ușor decît îl ridicase" (57). Pasajul este clar și nu are nevoie de comentarii. Am văzut în paragraful precedent cum prezintă Plutarh faptele de arme ale lui Pompeius în timpul războiului civil.

Din cele expuse pînă aici reiese clar că Plutarh a nutrit o admirație care se constată ușor pentru Pompeius omul de arme și omul politic atîta timp cît acesta a acționat împotriva dușmanilor Romei și în sprijinul aristocrației senatoriale. De îndată ce el s-a abătut de la linia politică aristocrată, nu trezește în sufletul biografului decît amărăciune și critici nedorite, învăluite de regret. Plutarh nu se întreabă o clipă dacă interesele salvării societății romane de la anarhie cereau în mod necesar instituirea dictaturii militare. Poziția de clasă a biografului, favorabilă aristocrației, precum și momentul istoric pe care-l trăia l-au împiedicat pe biograf să vadă acest lucru.

Celelalte aspecte ale însușirilor și activității lui Pompeius

Plutarh stăruie cu multe amănunte asupra celorlalte calități ale lui Pompeius, anume asupra soțului, prietenului și, în general, asupra lui Pompeius — omul, în diferitele situații. Astfel, în privința căsătoriilor lui Pompeius, Plutarh dovedește simpatie pentru dragostea arătată soțiilor sale, dar critică despărțirea lui de prima soție la injoncțiunile lui Sylla (cap. 9) și căsătoria lui cu Cornelia, care era prea tînără față de el, precum și neglijarea treburilor publice de dragul soției (cap. 55). Plutarh cri-

tică, de asemenea, ușurința cu care Pompeius venea în ajutorul prietenilor — partizanilor, am zice noi mai degrabă — chiar cînd aceștia erau răi (46). De asemenea, Plutarh subliniază cu multă căldură omenia cu care el s-a purtat față de pirații care i-s-au predat (24—26), dărnicia și umanitatea arătată față de soldații lui Lucullus (31) etc.

Toate acestea privesc, firește, pe Pompeius omul și mai puțin pe Pompeius comandantul de oști și omul politic.

Critici aduse lui Pompeius. *În afară de criticile formulate destul de discret, cînd a fost vorba de acțiunile politice și militare ale lui Pompeius, Plutarh mai formulează și alte păreri negative asupra eroului său, pe care le exprimă cu mai multă vehemență. Astfel, Plutarh spune răspicat că Pompeius a fost crud cu Carbo (10), prefăcut (29), nedrept cu Lucullus, necuviincios și egoist în discuțiile avute cu el (cap. 31), pedepsit de zei pentru ambiția sa, care-l făcea să-și bată joc de Lucullus, cînd acesta împărțea daruri și onoruri învingătorilor, deși el însuși a făcut apoi același lucru (38). Critica lui Plutarh pentru felul cum s-a comportat Pompeius cu Lucullus are și un substrat politic, nu numai unul moral. Lucullus era reprezentantul aristocrației.*

În concluzie, se poate spune că Plutarh în Viața lui Pompeius *ne-a transmis, în general, toate informațiile care ne ajută să ne facem o idee clară despre Pompeius, dacă sîntem înarmați cu idei precise despre situația economică, socială și politică a vremii în care a trăit și a activat el, dar pentru cititorul neprevenit, atitudinea lui Plutarh, favorabilă aristocrației și ostilă plebei și lui Caesar — cu toate eforturile de imparțialitate făcute de biograf — poate induce în eroare pe nesimțite, mai ales acolo unde Plutarh trece repede peste defectele lui Pompeius omul și peste greșelile grave ale militarului și omului politic, care în cele din urmă l-au dus la tragicul sfîrșit.*

În general, ca în toate Viețile, *Plutarh, întrebuințînd metoda expunerii cronologice, este silit să treacă de la un punct de vedere asupra lui Pompeius la altul, adică,*

de pildă, de la probleme militare la căsătorie, de la modul cum se comportă Pompeius față de ostași la descrierea bogăției dușmanilor, de la greșeala săvîrșită de Pompeius prin faptul că nu se înarmase împotriva unui atac eventual al lui Caesar, la metodele lui Caesar etc. Toate aceste tranziții impuse de metoda adoptată au dezavantajul că împiedică pe cititor de a urmări problemele esențiale pe care le ridică viața și activitatea lui, dar au și marele avantaj că, prin diversitatea aspectelor vieții romane, prin neîncetata schimbare a tablourilor, oamenilor, acțiunilor, locurilor, sentimentelor și pasiunilor constituie un excelent izvor de antrenare și captivare. Ceea ce biografia pierde în claritatea sistematicului cîștigă în dulceața variației și anecdoticului.*

---

* De văzut și: A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris, 1927. Chr. Meyer, *Zur Chronologie und Politik Caesar ersten Konsulat*, „Historia" X (1961). R. E. Smith, *The failure of the Roman Republic*, Cambridge, 1955, V. Ehrenberg, *Polis und Imperium*, Zürich, 1965. J. Carcopino: *La république romaine de 133 a 44 avant Jésus Christ.* Caesar, Paris, 1936, în *Histoire Générale*, publiée sous la direction de G. Glotz, II, 2. H. Volkmann, Sullas Marsch auf Rom. Der verfall der römischen Republik, München, 1961. F. R. Convel, *The revolutions of ancient Rome*, London, 1962. W. S. Anderson, *Pompey, his friends and the Litteratur of the first cent.* B. C. Univ. of California, Publ., în class. Phil. XIX, 1, 1963. G. A. Mansuelli, *La politica din Cn. Pompeio Magno*, Bologna, 1959. E. Maroti, *Die Rolle der Seerauberei zur Zeit der römischen Burgerkriege*, Altertum VII (1961) p. 32—41. J. T. V. D. Baldson, *Roman history*, 65—50, B. C. Five problems IRS LII (1962, p. 134—141. V. L. Holliday, *Pompey in Cicero's Letters and Lucan's belum civile*, North Carolina 1961. F. P. Rizzo, *Le fonti per la storia della conquista Pompeiana della Siria.* Palermo, 1963. Nu trebuie uitată nici cunoscuta carte a lui Eduard Mayer, *Caesar Monarchie und das Principat des Pompeius*, Berlin, 1918, în care se găsesc multe idei originale.

1 Se pare că poporul roman de la început a avut față de Pompeius sentimentul pe care l-a avut Prometeu al lui Eschil[1] față de Heracles, cînd a fost salvat de acesta și a zis:

„O, prea iubit fiu al tatălui care-mi este dușman!"

Într-adevăr, romanii n-au avut pentru alt comandant o ură mai profundă și mai cumplită cum a arătat față de Pompeius Strabo[2], tatăl lui Pompeius. Astfel, cît timp a trăit, s-au temut de puterea lui în arme (căci era foarte războinic), dar după ce a murit trăsnit, i-au sfîșiat corpul, smulgîndu-l de pe coșciug, și l-au insultat. E drept că nimeni altul dintre romani decît Pompeius nu s-a bucurat mai mult de o mai mare bunăvoință, care fie că a început foarte devreme, fie că a înflorit împreună cu el, cînd era norocos, însă a rămas, cînd a căzut, mai statornică. (2) Cauza urii romanilor împotriva lui era una singură, și anume dorința nesăturată de bani. Totuși, acesta[3] avea multe motive să fie iubit; era cumpătat în felul vieții, exercitat în arme, convingător în cuvinte; prezenta încredere prin caracterul său, era armonios în contactul cu oamenii, socotind că nu este nimic mai neplăcut decît să ceri ceva și nimic mai plăcut decît să vii în ajutorul celui care-ți cere ceva. La calitățile lui atrăgătoare se mai adăuga și faptul că dăruia fără regret și primea cu demnitate.

2 La început, lua o înfățișare care contribuia mult să-și atragă poporul și care pregătea întîmpinarea înainte de a lua cuvîntul. Astfel, farmecul lui prezenta un aer

de demnitate umană; de cînd era tînăr, şi apoi în floarea vîrstei, maturitatea i-a pus în lumină caracterul său venerabil şi regesc. (2) Mai avea şi o linie plăcută a frizurii şi o duioşie a ochilor cînd clipea, încît semăna cu regele Alexandru, despre care mai mult s-a vorbit decît s-a arătat în statuile ridicate în cinstea lui[4]. De aceea nici Pompeius nu se ferea la început de numele pe care i-l dădeau oamenii. Astfel, unii chiar din flecăreală îl numeau Alexandru. Din această pricină, şi Lucius Philippus[5], un fost consul, apărîndu-l la un proces, a spus că nu făcuse nimic absurd dacă fiind Filip este iubitor de Alexandru[6]. (3) Se povestea că Flora, o hetairă, cînd era încă bătrînă, îşi amintea de relaţiile pe care le avusese cu Pompeius, zicînd că nu putea să se culce cu el fără să plece muşcată. (4) Pe lîngă acestea, se spune că Flora însăşi a istorisit cum o dorise unul dintre prietenii lui Pompeius, numit Geminius, şi-i oferise multe daruri. Ea i-a răspuns că nu poate, din cauza lui Pompeius; Geminius a vorbit cu Pompeius, care i-a îngăduit acestuia s-o curteze, dar el nu s-a mai atins de ea şi nici n-a mai întîlnit-o, deşi se părea că o iubeşte. Flora nu s-a mai comportat ca o hetairă, căci a fost multă vreme bolnavă de durere şi de dorul lui Pompeius. (5) Totuşi, se spune că Flora a fost aşa de frumoasă şi de renumită, încît Caecilius Metellus[7], cînd a împodobit templul Dioscurilor[8] cu statui şi picturi, a pus chipul pictat al Florei în templu, pentru frumuseţea ei. (6) Pompeius a avut legături şi cu soţia libertului Demetrios, care avea o foarte mare trecere la el, încît i-a lăsat o avere de patru mii de talanţi, deşi a făcut aceasta împotriva caracterului său, fără cuviinţă şi nepotrivit cu un om liber[9], pentru că se temea ca nu cumva să pară că a fost înfrînt de frumuseţea ei, care era celebră şi irezistibilă. (7) Deci, deoarece Pompeius era foarte înclinat către astfel de lucruri, el se păzea, dar n-a putut totuşi să scape de critica duşmanilor pentru acest fapt, deoarece era acuzat de soţiile legitime cum că nu le îngrijeşte şi cheltuie mulţi bani din tezaurul public ca să facă daruri hetairelor[10].

(8) În ceea ce priveşte însă simplitatea şi felul moderat în care îşi ducea viaţa, se povesteşte următorul fapt. O dată era bolnav şi se simţea rău, iar medicul i-a recomandat ca la cină să mănînce un peşte de mare. Sclavii săi au căutat, dar n-au găsit de vînzare (căci era în anotimpul neprielnic), atunci unul a spus că se poate găsi la Lucullus, pentru că el se hrăneşte cu astfel de peşti tot anul. Pompeius a zis: „cum adică, dacă Lucullus n-ar duce o viaţă de desfătări, Pompeius n-ar fi trebuit să trăiască?“ Şi, lăsînd în pace pe medici, a mîncat ce-i era la îndemînă; dar despre acestea vom vorbi mai tîrziu.

3 Cînd era tînerel de tot şi lupta alături de tatăl său împotriva lui Cinna[11], Pompeius avea ca tovarăş de cort şi prieten, pe un oarecare Lucius Terentius. Acesta, mituit cu bani de Cinna, avea de gînd să-l ucidă chiar el pe Pompeius, iar ceilalţi prieteni ai lui să dea foc cortului comandantului. Dezvăluirea acestui complot a ajuns la urechile lui Pompeius pe cînd se afla la masă. Dar el, fără să se tulbure, a continuat să bea mai departe, şi arătîndu-i toată bunăvoinţa lui Terentius, cînd, de la masă, s-a îndreptat spre odihnă, s-a strecurat uşor din cort, fără să fie văzut, şi punînd o gardă în jurul corpului tatălui său, aştepta liniştit. Terentius, cînd a socotit că e momentul, scoţînd pumnalul, s-a ridicat în picioare şi, apropiindu-se de patul lui Pompeius, gîndind că doarme, a început să dea multe lovituri în aşternut. (2) După aceea, s-a produs o mare mişcare din cauza urii împotriva comandantului şi o pornire a soldaţilor către rău, astfel că soldaţii smulgeau corturile şi luau armele. Comandantul n-a ieşit în întîmpinarea lor, temîndu-se de zarvă, dar Pompeius, tot învîrtindu-se în mijlocul lor şi plîngînd, îi ruga să se potolească; în cele din urmă, aruncîndu-se cu faţa la pămînt înaintea porţii taberei[12], şedea plîngînd la picioarele tuturor şi îndemnînd pe cei care treceau să-l calce, dar fiecare se retrăgea de jenă şi, în acest fel, toţi, în afară de opt sute, s-au potolit şi s-au împăcat cu comandantul.

4 Dar de îndată ce a murit Strabo, Pompeius a trebuit să răspundă pentru el într-un proces de delapidare a banilor publici. Pompeius, făcînd percheziții și descoperind pe un libert numit Alexandros, care furase cei mai mulți bani, l-a adus în fața magistraților. Pompeius mai era acuzat că deține plase de vînătoare de in și cărți dintre cele capturate la Asculum[13]. Este adevărat că el luase aceste lucruri după ce tatăl său cucerise cetatea Asculum, dar le pierduse de vreme ce garda personală a lui Cinna, cînd s-a întors, a pătruns în casa lui și l-a prădat. (2) Pompeius a avut să se apere de multe învinuiri la proces și să lupte împotriva acuzatorului, dar în toate acestea s-a arătat isteț și echilibrat și și-a dobîndit o faimă și o simpatie mare. De aceea Antistius, care era pretor și care era președintele curții de judecată, a îndrăgit pe Pompeius și i-a dat de soție pe fiica sa și vorbea despre aceasta cu prietenii săi. (3) Pompeius a primit și s-au încheiat între ei înțelegeri tainice, dar acest fapt n-a trecut neobservat de mulțimea poporului, din cauza zelului lui Antistius. În cele din urmă, cînd Antistius a pronunțat sentința de achitare dată de judecători, ca la o comandă, poporul a strigat numele care se strigă potrivit unui vechi obicei celor care se căsătoresc, și anume „Talasios". Iar acest obicei se zice că a avut următorul început: (4) Cînd fruntașii romanilor, care se distingeau prin vitejie, au răpit la un spectacol de jocuri pe fiicele sabinilor, care se aflau la Roma, ca să le fie soții, niște văcari și ciobani de rînd, răpind o fată frumoasă și voinică, o duceau cu ei. Dar, pentru ca nu cumva vreunul dintre nobilii cu care se întîlneau să le-o ia, strigau, dînd cu coatele, că o duc lui Talasios (iar Talasios era unul dintre romanii cu trecere și cu vază), astfel că cei care auzeau acest nume aplaudau și strigau, ca și cînd se bucurau de această faptă și o lăudau. De atunci, se spune că — deoarece căsătoria a fost cu noroc pentru Talasios — acest strigăt se face în glumă pentru cei care se căsătoresc. Această versiune este cea mai demnă de încredere dintre toate cîte se spune despre Talasios. Cu

cîteva zile mai tîrziu, Pompeius a luat de soție pe fiica lui Antistius.

5 Deoarece o dată, ducîndu-se la Cinna în tabără a fost acuzat și calomniat de ceva, s-a temut[14], și, ascunzîndu-se repede, s-a făcut nevăzut. Dar nemaifiind văzut, a ieșit zvonul în tabără cum că Cinna ucisese pe tînăr. De aceea, cei mai în vîrstă, care îl urau, mîniindu-se au pornit spre el. (2) Acesta fugind și fiind prins de unul dintre lohagi[15], care-l urmăreau cu sabia scoasă, i-a căzut în genunchi și i-a întins un inel care avea o foarte mare valoare. Urmăritorul, răspunzînd cu dispreț, i-a zis: „Dar eu nu am venit să pecetluiesc un zălog, ci să pedepsesc un tiran nelegiuit și blestemat" și l-a ucis. (3) Cinna murind, deci, în acest fel a luat conducerea în primire Carbo[16], care era un tiran și mai stupid decît el. Dar se apropie și Sylla, care era dorit de cei mai mulți din pricina nenorocirilor prezente și care socoteau că schimbarea tiranului este un mare bine. Pînă într-acolo nenorocirile aduseseră cetatea, încît ei căutau o sclavie mai blîndă, căci pierduseră nădejdea în dobîndirea libertății.

6 În acest moment, Pompeius se afla în Picenum[17], în Italia, unde avea cîteva proprietăți, dar se bucura și de simpatia cetăților, care-i păstrau sentimente de familiaritate și de prietenie din părinți.

Văzînd deci Pompeius că cei mai cu vază și mai nobili cetățeni își părăsesc toate ale lor și se duc din toate părțile în tabăra lui Sylla, grăbindu-se ca spre un liman, și-a dat seama că nu-i bine să se ducă la Sylla ca un refugiat și nici ca un om fără căpătîi[18] care are nevoie de ajutor, ci să dețină și să-i poată procura un lucru plăcut, ca abia după aceea să se ducă la el cu faimă și cu prestigiu. (2) De aceea, Pompeius a început să pună în mișcare pe piceni, punîndu-i la încercare. Aceștia îi dădeau ascultare cu mult avînt și nu luau în seamă pe trimișii lui Carbo. Un oarecare Veius a scăpat o vorbă că Pompeius a sărit din pedagogeion[19] ca să le fie conducător, dar ei așa de tare s-au mîniat, încît, năpustin-

du-se asupra lui Veius, l-au ucis. (3) După aceea, Pompeius, care nu avea decît douăzeci și trei de ani și care nu fusese pus comandant de nimeni, și-a conferit el singur comanda, și punînd o tribună în for, în marea cetate Auximum, a poruncit să se depărteze din oraș doi frați Ventidius, care activau împotriva lui, pentru Carbo, apoi a început să recruteze soldați, centurioni și taxiarhi distribuindu-i pe fiecare în ordine, a pornit în cetățile de prinprejur și a făcut același lucru. (4) Și, deoarece partizanii lui Carbo se desprindeau de el și se retrăgeau, iar ceilalți se alăturau cu plăcere lui Pompeius, acesta, după ce a strîns în puțin timp trei legiuni, procurîndu-le hrană, bagaje și căruțe, le-a dus la Sylla, fără să se grăbească, dar și fără să meargă prea ascuns, zăbovind în drum pentru a hîrțui pe dușmani și încercînd să desprindă de Carbo pe oamenii oricărui ținut din Italia în care intra.

7 Și astfel, s-au ridicat îndată împotriva lui trei dintre cei mai războinici comandanți de oști, Carrinos[20], Cloelius[21] și Brutus, dar nu toți i-au ieșit înainte și nici deodată, ci, încercîndu-l cu trei armate, voiau să-l doboare. (2) Dar el nu s-a temut, ci aducîndu-și întreaga armată în același loc, a pornit mai întîi împotriva unei singure armate a lui Brutus, rînduindu-și în față călărimea, în care era și el. Dar cum și din partea dușmanilor i-au ieșit înainte călăreții galli, Pompeius i-o ia înainte primului dintre ei, cel mai curajos, și lovindu-l cu o lance, îl doboară. Ceilalți, întorcîndu-se, au pus în dezordine și pedestrimea, astfel încît toți au luat-o la fugă. (3) După aceea comandanții, dezbinîndu-se între ei, s-au retras fiecare la întîmplare. De partea lui Pompeius s-au alăturat cetățile, gîndind că dușmanii se împrăștiaseră de frică. (4) În timp ce iarăși consulul Scipio se ducea la Pompeius, mai înainte ca falangele să ajungă la distanța aruncării sulițelor, soldații lui Scipio, salutînd pe soldații lui Pompeius, au trecut de partea lor, iar Scipio a fugit. (5) În cele din urmă, Carbo, năpustindu-se cu multe escadroane de cavalerie, la rîul Arsis, Pompeius

a rezistat cu mult curaj și, respingîndu-i, i-a dus, urmărindu-i, pe toți în locuri grele, neprielnice cavaleriei. Atunci aceștia, văzînd că nu mai e nădejde de scăpare, s-au predat cu armele și cu caii.

8 Totuși Sylla încă nu aflase de acestea, dar la primele vești și zvonuri despre Pompeius, pentru că se mișca în mijlocul unor strategi atît de numeroși și atît de mari dușmani, a pornit spre el ca să-i dea ajutor. (2) Pompeius, aflînd că este aproape, a poruncit comandanților să înarmeze și să pună oastea în rînduială pentru ca să apară comandantului suprem cît mai frumoasă și mai strălucitoare. El spera că va obține onoruri mari de la Sylla, dar a obținut și mai mari decît nădăjduia. (3) Astfel, cînd l-a văzut Sylla apropiindu-se și armata stînd drepți alături de el, minunată pentru bărbăția ei și bucurîndu-se de victoriile obținute a descălecat de pe cal și fiind salutat așa cum era și firesc, cu titlul de imperator de Pompeius, la rîndul său, l-a numit și el pe Pompeius imperator. Nimeni nu s-ar fi așteptat ca Sylla să dea acest titlu unui tînăr care nu făcuse încă parte din senat, titlu pentru care luptase cu Scipioni și Marii. (4) S-au mai dat și alte semne de respect la primele întîlniri, așa de pildă, Sylla s-a ridicat în întîmpinarea lui Pompeius și s-a descoperit, lucru pe care n-a fost văzut făcîndu-l ușor pentru altul, deși erau în jurul său mulți oameni buni[22]. (5) Totuși, Pompeius nu s-a înfumurat de aceste onoruri și, fiind trimis de către Sylla în Gallia, pe care guvernînd-o Metellus, se părea că nu face nimic din cele necesare pregătirii războiului, Pompeius a spus că nu este frumos ca un om mai în vîrstă și care era fruntaș prin faima sa să fie despuiat de comandă, dar că este gata să lupte alături de Metellus și să-i vină în ajutor, dacă voiește și dacă îl cheamă. (6) Metellus a primit și i-a scris să vie, iar Pompeius, năvălind în Gallia, el singur săvîrșea fapte minunate și iarăși atîța și înflăcăra războinicia și curajul lui Metellus, care începuse să se stingă datorită bătrîneții, așa cum se spune că arama care curge și este în flăcări, dacă este vărsată pe alta tare și

rece, o înmoaie și o topește îndată mai mult decît focul. (7) Dar, după cum, cînd un atlet este primul printre bărbați și repurtează peste tot numai victorii la întreceri nu se mai ține seamă de victoriile copilărești și nici nu le înscriu în liste, tot așa și faptele pe care le-a făcut atunci Pompeius, fiind în ele însele peste fire de mari, dar fiind acoperite de mulțimea și de măreția luptelor pe care le-a dat mai tîrziu, m-am temut să le menționez pe toate, pentru ca nu cumva, zăbovind prea mult la primele fapte, să lipsim pe acest bărbat de amintirea celor mai mari fapte și întîmplări care i-au dovedit caracterul în cel mai înalt grad.

9 După ce Sylla a pus stăpînire pe Italia și a fost proclamat dictator, îi răsplătea pe ceilalți comandanți și conducători, făcîndu-i bogați și ridicîndu-i la dregătorii, sau făcîndu-le din belșug hatîruri, și cu plăcere, așa cum îl ruga fiecare. Pe Pompeius însă, admirîndu-l pentru virtutea lui și socotindu-l că este de mare folos pentru treburile lui, a dorit ca oricum să și-l atragă printr-o înrudire. (2) La sfatul soției sale Metella[23], ei conving pe Pompeius să se despartă de Antistia și să ia de soție pe ruda lui Sylla, Emilia, fiica Metellei și a lui Scaurus, care locuise deja la un bărbat și era însărcinată. (3) Această căsătorie era însă tiranică și se potrivea mai mult cu regimul lui Sylla decît cu viața lui Pompeius, pentru că Emilia a fost adusă însărcinată de la altul la el, iar Antistia a fost izgonită în dezonoare și jale, de vreme ce de curînd fusese lipsită de tată, din cauza soțului. Antistius fusese ucis în senat din cauza lui Pompeius, părînd că este partizanul lui Sylla. Mama Antistiei, văzînd acestea și-a luat ea însăși viața, astfel că și această năpastă s-a adăugat acestei tragice căsătorii și, pe Zeus, chiar și Emilia a murit îndată la naștere, în casa lui Pompeius.

10 Tocmai atunci s-a anunțat că Perpernna este stăpîn în Sicilia și că oferă insula drept punct de plecare celor care făceau parte încă din gruparea politică adversă, pentru că și Carbo se afla în larg acolo cu flota, iar Domitius ajunsese fugar în Libia și tot acolo se înghesuiau mulți exilați care, fugind, o luaseră înaintea proscripțiilor. (2) Împotriva acestora a fost trimis Pompeius cu armată multă. Și Perpernna îndată i-a cedat Sicilia, iar Pompeius a luat în primire și a ridicat cetățile jefuite și se purta în toate cu omenie, afară de mamertinii din Mesana[24]. De aceea, el a cerut să-i scuze pe tribuni și de împărțirea judecății, sub cuvînt că sînt scutiți de o veche lege a romanilor. Pompeius le-a răspuns: „Nu veți înceta să ne citiți legile nouă, care sîntem înarmați cu săbii?“ (3) Se pare că el s-a purtat cu asprime și nu omenește în nenorocirea lui Carbo. Căci chiar dacă era necesar să-l ucidă, cum poate era, ar fi trebuit să facă aceasta îndată ce a fost prins, și fapta aceasta era potrivită cu cel care ordonă. Dar Pompeius, aducînd în lanțuri pe un bărbat roman, care fusese de trei ori consul și ținîndu-l în picioare înaintea tribunei, el șezînd pe scaun, îl judeca, pe cînd toți cei de față erau îndurerați și mîniați. Apoi a poruncit să fie dus de acolo și ucis. Carbo, se zice, cînd era dus de acolo și a văzut sabia scoasă din teacă, a cerut să i se dea un loc și puțin timp, sub cuvînt că este tulburat de stomac. (4) Caius Oppius, prietenul lui Caesar, spune că Pompeius s-a purtat neomenește și cu Quintus Valerius[25]. Astfel, deși Pompeius știa că Valerius este filolog și cărturar de valoare, cînd Valerius a fost dus la el și l-a salutat, Pompeius l-a întrebat în timp ce se plimbau, ce nevoie are, cînd a aflat cine este, a dat ordin slujitorilor să-l ducă de acolo și să-l ucidă. Dar pe Oppius[26], cînd vorbește despre prietenii sau dușmanii lui Caesar, trebuie să-l credem cu multă băgare de seamă. Pompeius a pedepsit de nevoie pe cei mai faimoși dintre dușmanii lui Sylla și care erau în mod vădit dovediți, iar dintre ceilalți pe cei pe care putea îi trecea cu vederea, cînd erau ascunși, iar pe unii i-a expediat el pe ascuns. (5) Pe cetatea Himera[27] s-a hotărît s-o pedepsească el însuși, căci fusese de partea dușmanilor. Demagogul Sthenis[28] care ceruse o audiență la el, i-a spus că nu va face dreptate dacă, dînd drumul

vinovaților, va pedepsi pe cei nevinovați. Pompeius l-a întrebat despre ce vinovat vorbește, iar Sthenis a spus că despre sine, căci convinsese pe prietenii cetățenilor și forțase pe dușmani. Pompeius deci, plăcut mișcat de îndrăzneala și de mîndria acestui om, mai întîi l-a iertat pe el de vină, iar apoi și pe ceilalți. (6) Auzind că soldații strică ordinea în timpul marșurilor, a pus o pecetie pe săbiile lor, iar dacă cineva n-o păzea, era pedepsit.

11 Pe cînd Pompeius săvîrșea astfel de fapte în Sicilia și se ocupa cu organizarea ei, a primit un decret al Senatului și o scrisoare de la Sylla, care-i poruncea să plutească în Libia și să dea lupta cu toată puterea împotriva lui Domitius, care strînsese o foarte mare armată pe care o avusese Marius, dar nu o trecuse din Libia în Italia; el ținea în mînă treburile romanilor, făcîndu-se din exilat tiran. (2) Pompeius deci, pregătindu-le pe toate repede, a lăsat ca guvernator al Siciliei pe Memmius[29], bărbatul surorii sale, iar el a pornit pe mare cu o sută douăzeci de corăbii lungi și cu opt sute de corăbii care transportau grîu, sulițe, bani și mașini de război. Cînd el se afla la Utica[30] cu corăbiile și apoi la Cartagina[31], șapte mii de duimani, dezertînd, s-au dat de partea lui. El avea cu sine șase legiuni complete. (3) Se istorisește că i s-a întîmplat un fapt vrednic de rîs. Astfel, niște soldați, după cît se pare, dînd de o comoară, au luat de acolo bani mulți. Faptul fiind dovedit, toți ceilalți au crezut că acel loc este plin de bani, puși în loc ascuns de către cartaginezi, în vremurile de restriște. Așa fiind, Pompeius n-a mai putut să se folosească de soldați timp de mai multe zile, fiindcă ei căutau comori, iar el umbla după ei rîzînd și privind atîtea zeci de mii de soldați cum săpau șanțuri și scotoceau cîmpia, pînă cînd, disperînd, l-au îndemnat să-i ducă unde vrea, pentru că fuseseră pedepsiți destul pentru prostia lor.

12 Rînduindu-și deci Domitius armata împotriva lui Pompeius și propunîndu-și să treacă o prăpastie adîncă și totodată pentru că de dimineață începuse o ploaie deasă

cu vînt, s-au oprit. În acest fel, nesperînd de a mai da lupta în ziua aceea, Domitius a dat ordin de retragere. (2) Pompeius, însă, socotind că aceea este vremea potrivită pentru el, a pornit îndată și a trecut prăpastia. Iar dușmanii rezistau în dezordine și în zarvă, și nici încă toți la fel, pe cînd vîntul sufla aruncîndu-le în față apa ploii. Totuși, chiar și pe romani îi tulbura ploaia, de nu se mai vedeau bine unii pe alții și chiar Pompeius însuși, nefiind cunoscut, era cît pe ce să fie ucis, pentru că a întîrziat răspunsul unui soldat care-l întreba consemnul. Soldații lui Pompeius au respins pe dușmani producînd un mare măcel —, se spune că din douăzeci de mii, numai trei mii au scăpat — l-au salutat pe Pompeius, numindu-l imperator. (3) El a spus însă că nu primește această onoare cît timp tabăra dușmanilor mai exista, iar dacă socotesc că el merită acest titlu, trebuie mai întîi să doboare tabăra dușmană; și au pornit îndată spre întărîtura dușmană. Pompeius lupta fără coif, temîndu-se de cele întîmplate mai înainte. Tabăra dușmană este capturată și Domitius ucis. (4) Unele cetăți s-au supus îndată, iar altele au fost luate cu asalt. A capturat și pe regele Iarbas[32], care luptase alături de Domitius, iar regatul lui l-a dat lui Hiempsal. (5) Profitînd de succesul și de curajul armatei, Pompeius a năvălit în Numidia[33]. Apoi înaintînd cale de mai multe zile, i-a supus pe toți pe care-i întîlnea, căci acum teama de romani, care cîndva îi părăsise pe barbari, Pompeius a reușit s-o facă iarăși grea și înfricoșătoare; el le-a spus că nici chiar sălbăticiunile care se află în Libia nu trebuie să fie neștiutoare de puterea și curajul romanilor. De aceea, cîteva zile și le-a petrecut vînînd lei și elefanți. Așa cum se spune, într-un răstimp de patruzeci de zile, pe cînd el era în vîrstă abia de douăzeci și patru de ani, a ucis pe dușmani, a luat în stăpînire Libia și a pus în ordine treburile regilor.

13 Cînd s-a întors în Utica, i se aduce o scrisoare de la Sylla, care-i poruncea să dea drumul restului armatei, iar el să rămînă cu o singură legiune și să aștepte acolo

triumfului lui Pompeius, a spus că vede pe Pompeius că este într-adevăr mare și demn de triumf. (5) Este evident că dacă ar fi voit, Pompeius ar fi putut ușor să intre în senat atunci, dar după cum se spune, nu s-a grăbit, pentru că voia să cîștige gloria prin fapte neașteptate. În adevăr, n-ar fi fost un lucru minunat dacă Pompeius ar fi făcut parte din senat înaintea atingerii vîrstei legale, dar era suprastrălucit că intra în triumf fără să facă parte din senat. Acest lucru i-a adus lui în cel mai înalt grad un foarte mare prestigiu, care avea să-i cîștige simpatia mulțimii. Într-adevăr, poporul era cuprins de bucurie cînd, după triumf, îl vedea luînd loc printre cavaleri[37].

15 Sylla, într-adevăr, era îngîndurat văzîndu-l la ce faimă și putere îl împinge, dar fiindu-i jenă să-l împiedice, stătea liniștit. Un singur lucru numai: cînd Pompeius l-a dus pe Lepidus[38] să candideze alături de el la consulat cu forța și fără voia lui Sylla, și îi atrăgea bunăvoința poporului datorită simpatiei pe care o nutrea pentru Pompeius, Sylla văzîndu-l trecînd prin for înconjurat de o mare mulțime, i-a zis: „Te văd, tinere, că ești tare bucuros de victorie. Dar cum ar putea să nu fie nobile și frumoase acestei isprăvi ale tale, anume ca Lepidus, care este cel mai rău dintre toți, să fie proclamat consul înaintea lui Catulus[39], care este cel mai bun dintre toți, dacă chiar tu ai pregătit astfel poporul? Totuși, pentru tine acum este ceasul să nu dormi și să fii cu luare aminte la situație, pentru că ți-ai pregătit un adversar foarte greu". (2) Sylla a arătat cît se putea de limpede că nu avea simpatie pentru Pompeius prin testamentul pe care l-a lăsat scris. Într-adevăr, pe cînd celorlalți prieteni le lăsase daruri și îi numise epitropi ai fiului său, pe Pompeius l-a trecut cu totul cu vederea. Totuși, acesta a suportat faptul cu măsură și eleganță. Astfel, deși Lepidus și alți cîțiva se opuneau la înmormîntarea lui Sylla pe cîmpul lui Marte și la organizarea de funeralii publice, Pompeius i-a luat apărarea și a acordat funeraliilor glorie și securitate[40].

16 Deoarece însă Sylla murise repede, iar profețiile lui au ieșit la lumină, căci Lepidus, furișîndu-se sub puterea lui, nu o mai lua pe departe, pe ici pe colo, și cu prefăcătorie, ci îndată a pus mîna pe arme și a început să pună în mișcare și să se înconjure cu resturile nesănătoase ale facțiunilor, care-i scăpaseră lui Sylla, pe cînd colegul său Catulus, care avea de partea sa partea curată și sănătoasă a senatului și a poporului, dobîndise printre romanii de atunci cea mai mare faimă în cumpătare și în dreptate și se vedea că este făcut mai mult pentru conducerea politică, deci pentru cea ostășească. Situația politică însăși îl cerea pe Pompeius, dar nici el n-a șovăit în ce parte să se îndrepte. Astfel, dîndu-se de partea aristocraților, Pompeius a fost ales comandant al armatei împotriva lui Lepidus, care supusese o mare parte a Italiei și deținea cu ajutorul armatei și a lui Brutus Gallia de dincoace de Alpi[41]. (2) Pompeius, ducîndu-se acolo, a învins ușor pe ceilalți, dar la Mutina, în Gallia, a stat în fața lui Brutus timp îndelungat, în care Lepidus, avîntîndu-se împotriva Romei și așezîndu-se în fața ei, cerea a doua oară consulatul, terorizînd, cu ajutorul unei mari gloate, pe cei dinăuntrul cetății. (3) O scrisoare sosită de la Pompeius, vestind că învinsese pe dușman fără luptă, le-a împrăștiat teama. Într-adevăr, Brutus, fie că el însuși predase armata, fie că fusese trădat de armata care-l părăsise, s-a oferit lui Pompeius, apoi luînd ca avangardă niște călăreți, s-a retras într-un orășel de lîngă Padus, unde, după o zi, cînd Pompeius a trimis împotriva lui pe Geminius, a fost ucis, motiv iar pentru care Pompeius a mai fost foarte mult acuzat. Căci, îndată ce s-a produs schimbarea, Pompeius a adresat o scrisoare senatului prin care vestea că Brutus i se predase de bunăvoie, dar în urmă a trimis altă scrisoare prin care se justifica, acuzîndu-l pe Brutus. Fiul acestui Brutus a fost acel Brutus care a ucis pe Caesar, împreună cu Cassius. Acest bărbat, nu s-a asemănat cu tatăl său nici în război, nici prin moarte, așa cum stă scris în viața lui. (4) Lepidus deci, plecînd îndată din Italia, a fugit în Sardinia și acolo bolnav de supărare și descurajat, dar nu din cauza situației

politice, cum se zice, ci pentru că a dat de o scrisoare din care a aflat că soţia sa fusese prinsă în flagrant delict de adulter.

17 Sertorius însă, deţinînd Spania ca un comandant care nu semăna de loc cu Lepidus, inspira teamă romanilor, care gîndeau că războaiele civile se concentraseră, ca şi ultima izbucnire a unei boale în jurul acestui om, care ucisese pe mulţi dintre comandanţii mai mici şi care era atunci unit cu Metellus Pius. Acesta era un bărbat strălucit şi războinic, dar părea că va fi şi mai încet, din cauza bătrîneţii, în desfăşurarea acestui război, ba chiar că se va lăsa de conducerea operaţiilor smulse lui de iuţeala şi sprinteneala lui Sertorius. Acesta îl ataca cu îndrăzneală şi tîlhăreşte[42], şi-l hărţuia, întinzîndu-i curse şi făcîndu-i înconjururi, pe el, un bărbat care era deprins, ca un atlet, să dea lupte legiuite şi care fusese conducătorul unei forţe armate statornice şi grele. (2) Pompeius, avînd o armată sub comanda sa, stăruia să fie trimis împotriva lui Sertorius şi în ajutorul lui Metellus. La îndemnul lui Catulus, Pompeius nu concedia armata, ci era mereu în arme, în jurul cetăţii, găsind mereu noi pretexte, pînă cînd i s-a dat lui comanda, la propunerea lui Lucius Philippus[43]. Se spune, că cineva atunci în senat a aflat de aceasta şi s-a mirat că Philippus este de părere că Pompeius trebuie trimis proconsul. Philippus a zis: „Nu proconsul, ci în locul consulilor", înţelegînd că ambii consuli care erau atunci în funcţie erau mai prejos de orice.

18 După ce Pompeius a pus mîna pe Spania, aşa cum e firesc să se întîmple în faţa faimei unui nou general, el şi-a cîştigat şi alţi oameni, trezindu-le nădejdi, şi a pus în mişcare, şi i-a tras de partea sa şi neamurile care nu erau prea ferm de partea lui Sertorius. Sertorius răspîndea cuvinte trufaşe împotriva lui Pompeius şi în batjocură spunea că ar avea nevoie de nuia şi de curele pentru copilul ăsta, dacă nu s-ar teme de baba aceea, înţelegînd pe Mettelus. Totuşi, de fapt, păzindu-se foarte mult

şi temîndu-se de Pompeius, conducea armata cu mai multă precauţie. (2) Într-adevăr, Mettelus, lucru la care nu s-ar fi aşteptat nimeni, era ros de viaţa pe care o ducea, dedîndu-se cu totul plăcerii. Şi dintr-o dată în jurul său s-a produs o mare schimbare spre fast şi lux, astfel că şi acest lucru i-a adus lui Pompeius simpatie şi faimă, pentru că el stăruia în simplitatea vieţii, care nu avea nevoie de mult fast. Într-adevăr, din fire el era simplu şi cumpătat în plăcerile sale. (3) Războiul avînd multe aspecte, pe Pompeius l-a mîniat mai ales capturarea cetăţii Lauron de către Sertorius. Într-adevăr Pompeius socotea că Sertorius fusese încercuit şi oarecum se lăuda cu asta, dar dintr-o dată s-a arătat că el însuşi fusese încercuit. Şi din cauza aceasta, temîndu-se să se mişte, a văzut cetatea incendiată în prezenţa sa. Înfrîngînd, la Valencia, pe Herennius şi pe Perpernna, comandanţi de oşti care se refugiaseră atunci la Sertorius şi conduceau armata împreună cu el, a ucis peste zeci de mii de oameni.

19 Fiind bucuros de această victorie şi încrezîndu-se mult în sine, Pompeius a pornit împotriva lui Sertorius, pentru ca Mettelus să nu poată participa la victorie. La rîul Sucro[44], cînd ziua înclina către seară, şi-au înfruntat ei armatele, temîndu-se să-l întîlnească pe Mettelus, Pompeius ca să lupte singur, iar Sertorius ca să lupte numai cu unul singur. Pînă la urmă, lupta aceasta a avut un sfîrşit cu două victorii, pentru că fiecare a învins flancul celuilalt. Dintre comandanţi, cel mai mult a rezistat Sertorius, pentru că a respins armata duşmană aşezată în faţa sa. (2) Un bărbat mare s-a repezit pe jos asupra lui Pompeius care era călare. Prăvălindu-se în acelaşi loc şi luîndu-se la luptă, loviturile săbiilor au căzut pe mîinile amîndurora, dar nu la fel, căci Pompeius a fost numai rănit, dar el a tăiat mîna celuilalt. În timp ce mai mulţi ostaşi alergau în acelaşi timp spre el, cînd începuse respingerea, Pompeius a scăpat, aproape contra oricărei aşteptări, lăsînd duşmanilor calul împodobit cu frîu de aur şi cu podoabe de mult preţ. Pe cînd barbarii împărţeau aceste lucruri şi se luptau între ei pentru acestea, ei s-au

despărțit (de Pompeius). (3) A doua zi de dimineața amîndoi și-au rînduit iarăși armata de bătaie, cu gîndul să smulgă victoria. Deoarece Metellus se apropia, Sertorius s-a retras cu armata, împrăștiată. Într-adevăr, astfel se desfășurau destrămările și concentrările oamenilor, încît de multe ori Sertorius rătăcea de unul singur și de multe ori iarăși se duceau și porneau cu el cîte cincisprezece mii de miriade[45] de ostași, ca un torent care deodată se umple. După luptă deci, (4) Pompeius l-a întîlnit pe Metellus, și erau amîndoi unul lîngă altul. Pompeius a poruncit lictorilor să se ducă la Metellus, linguşindu-l, ca fiind mai mare în onoare decît el. Dar Metellus s-a opus acestui gest, căci chiar și în alte privințe era un bărbat cumsecade față de Pompeius, nearogîndu-și sieşi nimic mai mult, ca consular și mai bătrîn decît dreptul ca consemnul militar să fie trimis de către Metellus la toți soldații, deoarece ei aveau tabăra în comun. De cele mai multe ori însă, fiecare avea tabăra separat. I-a măcinat și i-a împrăștiat dușmanul, care era foarte șiret și dibaci, încît să apară în scurt timp în mai multe locuri și să transfere lupta de la unul la altul. În cele din urmă, Sertorius, jefuind pieţele, prădînd ţarinele, punînd stăpînire pe mare, i-a alungat pe amîndoi din Spania, de sub conducerea sa, iar ei au fost siliți să se refugieze în alte provincii, din lipsa celor necesare.

20 (1) Dar Pompeius, cheltuind foarte mult din venitul său personal pentru război, cerea senatului bani, spunînd că va veni în Italia cu armata, dacă nu-i vor trimite bani. Lucullus, care era consul atunci și în dușmănie cu Pompeius, și voia să-și rezerve pentru sine războiul împotriva lui Mithridates, s-a grăbit să-i trimită bani, căci se temea să-i ofere lui Pompeius pretextul de a renunța la Sertorius și de a-și întoarce privirile spre Mithridates, care părea un dușman strălucitor prin faimă și ușor de supus. (2) În acest timp moare Sertorius, ucis prin viclenie de către prietenii săi. Dintre aceștia Perpernna, cel mai de seamă dintre ei, a pus la cale să facă același lucru ca și Sertorius, pornind în fruntea acelorași forțe armate

și pregătiri, dar neavînd aceeași putere de judecată pentru a se folosi de ele. (3) Pompeius, deci, pornind îndată contra lui Perpernna și aflînd că se încurcă în treburi, i-a lăsat ca momeală zece cohorte, poruncind să se împrăștie pe cîmpie. Perpernna întorcîndu-se către aceste cohorte și urmărindu-le, Pompeius a apărut cu trupe numeroase și, dînd lupta, a înfrînt oștile lui Perpernna. (4) Cei mai mulți dintre comandanți au fost uciși în luptă. Pe Perpernna, care a fost adus la el, l-a ucis, fără să se arate lipsit de recunoștință și fără să uite de cele întîmplate în Sicilia, cum îl acuză unii, ci dimpotrivă, avînd o mare grijă și un plan salvator pentru întreaga situație. Într-adevăr Perpernna, punînd stăpînire pe o scrisoare a lui Sertorius, a arătat niște scrisori unor oameni cu mare influență la Roma, care voind să schimbe situația politică existentă și să modifice forma de guvernămînt, îl chemau pe Sertorius în Italia. Pompeius, temîndu-se ca nu cumva să pornească un război mai mare decît cel abia terminat, l-a ucis pe Perpernna și a ars scrisorile fără să le citească.

21 După aceea Pompeius, rămînînd atîta timp cît îi era necesar să stingă cele mai mari tulburări și, mai ales să restabilească și să oprească înrăutățirea situației, și-a dus armata în Italia, căzînd tocmai în timpul cînd se desfășura războiul sclavilor. De aceea și Crassus, comandantul, a dat pe neașteptate lupta și a avut mare succes, ucigînd douăsprezece mii trei sute de oameni. (2) Totuși, soarta a făcut ca într-un fel oarecare și Pompeius să ia parte la acest succes, pentru că cinci mii de sclavi, scăpînd din luptă, au dat peste el, și pe toți aceștia i-a ucis și a scris apoi, luînd-o înaintea lui Crassus, senatului, spunînd că Crassus învinsese pe gladiatori în linie de bătaie, dar el a smuls cu totul războiul din rădăcină. Romanilor, datorită simpatiei pe care o aveau pentru Pompeius, le era plăcut să audă și să citească acestea, dar nu s-ar fi putut spune nici în glumă că Spania și Sertorius sînt opera altuia, și nu întreagă a lui Pompeius. (3) Deși îi acordau atîta cinste și-i arătau atîta simpatie lui Pom-

despărţit (de Pompeius). (3) A doua zi de dimineaţa amîndoi şi-au rînduit iarăşi armata de bătaie, cu gîndul să smulgă victoria. Deoarece Metellus se apropia, Sertorius s-a retras cu armata, împrăştiată. Într-adevăr, astfel se desfăşurau destrămările şi concentrările oamenilor, încît de multe ori Sertorius rătăcea de unul singur şi de multe ori iarăşi se duceau şi porneau cu el cîte cincisprezece mii de miriade[45] de ostaşi, ca un torent care deodată se umple. După luptă deci, (4) Pompeius l-a întîlnit pe Metellus, şi erau amîndoi unul lîngă altul. Pompeius a poruncit lictorilor să se ducă la Metellus, linguşindu-l, ca fiind mai mare în onoare decît el. Dar Metellus s-a opus acestui gest, căci chiar şi în alte privinţe era un bărbat cumsecade faţă de Pompeius, nearogîndu-şi sieşi nimic mai mult, ca consular şi mai bătrîn decît dreptul ca consemnul militar să fie trimis de către Metellus la toţi soldaţii, deoarece ei aveau tabăra în comun. De cele mai multe ori însă, fiecare avea tabăra separat. I-a măcinat şi i-a împrăştiat duşmanul, care era foarte şiret şi dibaci, încît să apară în scurt timp în mai multe locuri şi să transfere lupta de la unul la altul. În cele din urmă, Sertorius, jefuind pieţele, prădînd ţarinele, punînd stăpînire pe mare, i-a alungat pe amîndoi din Spania, de sub conducerea sa, iar ei au fost siliţi să se refugieze în alte provincii, din lipsa celor necesare.

20 (1) Dar Pompeius, cheltuind foarte mult din venitul său personal pentru război, cerea senatului bani, spunînd că va veni în Italia cu armata, dacă nu-i vor trimite bani. Lucullus, care era consul atunci şi în duşmănie cu Pompeius, şi voia să-şi rezerve pentru sine războiul împotriva lui Mithridates, s-a grăbit să-i trimită bani, căci se temea să-i ofere lui Pompeius pretextul de a renunţa la Sertorius şi de a-şi întoarce privirile spre Mithridates, care părea un duşman strălucitor prin faimă şi uşor de supus. (2) În acest timp moare Sertorius, ucis prin viclenie de către prietenii săi. Dintre aceştia Perpernna, cel mai de seamă dintre ei, a pus la cale să facă acelaşi lucru ca şi Sertorius, pornind în fruntea aceloraşi forţe armate şi pregătiri, dar neavînd aceeaşi putere de judecată pentru a se folosi de ele. (3) Pompeius, deci, pornind îndată contra lui Perpernna şi aflînd că se încurcă în treburi, i-a lăsat ca momeală zece cohorte, poruncind să se împrăştie pe cîmpie. Perpernna întorcîndu-se către aceste cohorte şi urmărindu-le, Pompeius a apărut cu trupe numeroase şi, dînd lupta, a înfrînt oştile lui Perpernna. (4) Cei mai mulţi dintre comandanţi au fost ucişi în luptă. Pe Perpernna, care a fost adus la el, l-a ucis, fără să se arate lipsit de recunoştinţă şi fără să uite de cele întîmplate în Sicilia, cum îl acuză unii, ci dimpotrivă, avînd o mare grijă şi un plan salvator pentru întreaga situaţie. Într-adevăr Perpernna, punînd stăpînire pe o scrisoare a lui Sertorius, a arătat nişte scrisori unor oameni cu mare influenţă la Roma, care voind să schimbe situaţia politică existentă şi să modifice forma de guvernămînt, îl chemau pe Sertorius în Italia. Pompeius, temîndu-se ca nu cumva să pornească un război mai mare decît cel abia terminat, l-a ucis pe Perpernna şi a ars scrisorile fără să le citească.

21 După aceea Pompeius, rămînînd atîta timp cît îi era necesar să stingă cele mai mari tulburări şi, mai ales să restabilească şi să oprească înrăutăţirea situaţiei, şi-a dus armata în Italia, căzînd tocmai în timpul cînd se desfăşura războiul sclavilor. De aceea şi Crassus, comandantul, a dat pe neaşteptate lupta şi a avut mare succes, ucigînd douăsprezece mii trei sute de oameni. (2) Totuşi, soarta a făcut ca într-un fel oarecare şi Pompeius să ia parte la acest succes, pentru că cinci mii de sclavi, scăpînd din luptă, au dat peste el, şi pe toţi aceştia i-a ucis şi a scris apoi, luînd-o înaintea lui Crassus, senatului, spunînd că Crassus învinsese pe gladiatori în linie de bătaie, dar el a smuls cu totul războiul din rădăcină. Romanilor, datorită simpatiei pe care o aveau pentru Pompeius, le era plăcut să audă şi să citească acestea, dar nu s-ar fi putut spune nici în glumă că Spania şi Sertorius sînt opera altuia, şi nu întreagă a lui Pompeius. (3) Deşi îi acordau atîta cinste şi-i arătau atîta simpatie lui Pom-

peius, totuşi romanii nutreau şi o oarecare bănuială şi teamă de el, ca nu cumva, lăsînd armata să pornească, cu ajutorul armelor şi dictaturii, spre constituţia lui Sylla[46]. De aceea, nu erau mai puţini aceia care alergau să-l întîmpine cu bunăvoinţă pentru simpatia pe care i-o nutreau şi care-l adulau în drum decît cei care o făceau din frică. (4) Dar după ce Pompeius a alungat şi această bănuială, declarînd că după triumf va da drumul armatei, pentru cei care-l invidiau mai rămăsese un motiv de acuzare, şi anume că se consacră mai mult poporului decît senatului şi că el se hotărîse să ridice prestigiul tribunatului plebei, pe care Sylla îl desfiinţase şi să facă pe placul celor mulţi, ceea ce era adevărat. Într-adevăr, nu e nici un lucru pe care poporul roman să-l fi iubit cu mai multă pasiune şi să fi dorit mai mult decît să vadă iarăşi în fiinţă magistratura aceea[47]. Astfel, şi Pompeius şi-a dobîndit din acea activitate politică un mare succes, căci nu s-ar fi putut găsi un alt hatîr mai mare prin care să răspundă simpatiei mulţimii, dacă altul i-ar fi luat-o înainte.

22 Aşadar, deşi i s-a acordat lui, prin vot, al doilea triumf şi al doilea consulat, totuşi nu pentru acestea părea demn de admirat şi mare, dar romanii socoteau că dovada strălucirii lui o constituia faptul că Crassus, cel mai bogat dintre oamenii politici de atunci, cel mai straşnic orator şi cel mai influent, care dispreţuia atît pe Pompeius, cît şi pe toţi ceilalţi, nu a îndrăznit să candideze la consulat mai înainte de a-l ruga pe Pompeius. (2) Chiar Pompeius a făcut cu plăcere acest lucru, căci trebuia de mult să-i facă un serviciu şi să-i dovedească lui Crassus umanitatea sa. Astfel că Crassus i-a făcut o propagandă vie şi a îndemnat poporul să-l voteze, declarînd că le va păstra recunoştinţă nu numai pentru magistratură, dar şi pentru coleg. Totuşi, fiind aleşi amîndoi consuli, se diferenţiau în toate treburile şi se izbeau unul de celălalt. În senat avea mai mare trecere Crassus, dar în faţa poporului era mai mare puterea lui Pompeius; căci îi şi dăduse tribunatul şi, renunţînd la judecăţi, trecuse iarăşi prin lege judecarea proceselor la cavaleri. (3) Dar cel mai plăcut spectacol pentru popor a fost cînd s-a prezentat el însuşi

ca să depună comanda. Este, într-adevăr, un obicei pentru cavalerii romani ca atunci cînd poartă expediţie în timpul stabilit de lege, să ducă ei înşişi calul lor în for în faţa a doi bărbaţi, pe care-i numesc cenzori[48], şi trecînd în revistă pe fiecare dintre comandanţii şi imperatorii sub comanda cărora purtaseră armata, şi dînd socoteală de expediţie, să fie descărcaţi de gestiunea armatei, şi se acordă onoare şi dezonoare, după cum se cuvine, vieţii fiecăruia. (4) Atunci pe scaunul de cenzor se aflau Gellius şi Lentulus, purtînd însemnele magistraturii, iar cavalerii care aveau să fie cercetaţi treceau prin faţa lor. Pompeius s-a înfăţişat coborînd spre for de sus, avînd desigur celelalte însemne ale magistraturii, dar ducînd el însuşi calul de frîu. Cînd era aproape şi putea fi bine văzut, a dat ordin lictorilor să-i facă drum şi şi-a apropiat calul de tribună. O tăcere şi o admiraţie cuprinsese întreg poporul, iar pe cenzori îi stăpînea o jenă, şi în acelaşi timp, şi o bucurie pentru ceea ce vedeau. Apoi, cel mai în vîrstă dintre ei l-a întrebat: „Te întreb, Pompeius Magnus, dacă ai purtat după lege toate expediţiile?“ Pompeius a răspuns cu glas tare: „Pe toate le-am purtat după lege şi pe toate sub comanda mea de imperator“. Poporul, auzind aceasta, a început să strige şi nu se mai putea opri strigătul de bucurie. Apoi, ridicîndu-se cenzorii, pe Pompeius l-au petrecut acasă, făcînd pe plac cetăţenilor care-i urmau şi-i aplaudau.

23 Cînd magistratura lui Pompeius era pe sfîrşite, iar dezbinarea cu Crassus sporea, un oarecare Caius Aurelius, avînd rangul de cavaler, dar ducînd o viaţă de trîndav, urcîndu-se pe tribună în timpul unei şedinţe a adunării poporului şi apropiindu-se de consuli, a spus că în vis i s-a arătat Jupiter şi l-a îndemnat să spună consulilor să nu depună magistratura mai înainte de a se împăca şi a se face iarăşi prieteni. După ce au fost spuse aceste cuvinte, Pompeius stătea tăcut în picioare, dar Crassus cel dintîi, ducîndu-se ca să-i ia mîna dreaptă şi să-i vorbească, a zis: „Cetăţenilor, cred că nu fac nici un lucru lipsit de noblеţe şi umilitor, dînd eu cel dintîi mîna cea dreaptă lui

Pompeius, pe care voi aţi socotit că e vrednic să-l numiţi mare cînd încă nu avea barbă şi căruia i-aţi votat două triumfuri, cînd încă nu făcea parte din senat". (2) De atunci, împăcîndu-se, au depus magistratura. Crassus şi-a păstrat însă felul de viaţă pe care şi-l alesese de la început, în timp ce Pompeius lua asupra sa multe pledoarii, apoi încetul cu încetul a părăsit forul şi se arăta mai rar în faţa poporului, dar totdeauna însoţit de mulţime. Căci nici nu era uşor să-l întîmpini şi să-l vezi fără să fie însoţit de mulţime. Dar el era foarte plăcut la vedere atît mulţimii cît şi grupurilor de oameni, pentru că, însoţit fiind, se înconjurase de prestanţă şi de strălucire, socotind că atunci cînd se întîlneşte cu mulţimea şi cu prietenii trebuie să-şi păstreze prestigiul neatins. (3) Într-adevăr, viaţa în togă lunecă spre lipsă de faimă pentru cei care au ajuns mari datorită faptelor de arme şi care nu se potrivesc cu egalitatea democratică. Într-adevăr, ei se socotesc îndreptăţiţi să fie şi în adunarea poporului cei dintîi, cum sînt la oaste, dar în schimb cei care se îndeletnicesc mai puţin cu oastea, le este de nesuferit să nu obţină mai mult în for.

De aceea, pe omul care a fost strălucit la armată şi primit în triumf, cînd îl prind în for, pun mîna pe el şi-l doboară. Dimpotrivă, celui care nu primeşte şi se retrage, îi acordă cinste şi putere din belşug. Acest fapt l-au arătat împrejurările după puţin timp.

24 Iar puterea piraţilor a pornit mai întîi din Cilicia cu destulă îndrăzneală dar trecînd pentru început neobservată, apoi în timpul războiului cu Mithridates, avea mare prestigiu şi curaj — pentru că se folosea de echipajele regeşti. Apoi, deoarece romanii se strînseseră, în războaiele civile, la porţile Romei, marea era fără pază şi îi împingea cîte puţin şi-i mîna înainte, pînă i-a făcut să îndrăznească să atace nu numai grupuri de oameni, dar şi insule şi cetăţi care se aflau pe malul mării. (2) Chiar oameni puternici datorită averii, străluciţi prin neamul lor şi cu mare faimă pentru inteligenţa lor se dedau pirateriei şi luau parte la jafuri, întrucît preocuparea

aceasta le aducea chiar o oarecare faimă şi prestigiu. Existau chiar multe depozite de corăbii pirateresti în multe regiuni şi frictorii[49] înconjurate de ziduri, ba chiar flote întregi atacau, căci erau experimentaţi nu numai prin curajul echipelor, nu numai prin tehnica cîrmacilor, nu numai prin iuţeala şi sprinteneala corăbiilor pregătite pentru meseria lor proprie, ci mai mult decît atît, prin teama pe care o inspirau, căci erau vătămători prin belşugul şi mîndria lor, pentru că îşi făceau un renume prin prădăciuni făcute şi se făleau cu micile catarge de aur, de la spatele corăbiei, cu pînze de purpură, cu vîsle care aveau capetele late de argint.

Flaute, psalmi şi beţii pe întreg ţărmul mării, răpirile unor comandanţi şi răscumpărările cu bani ale unor cetăţi, devenite captive, constituiau o ruşine pentru stăpînirea romană. Corăbiile pirateresti erau peste o mie, iar cetăţile capturate de ei peste trei sute. (3) Dintre cetăţile care mai înainte erau invulnerabile şi inaccesibile, ei s-au avîntat şi au atacat Claros[50], Didymaion[51], Samotrace[52], templul Chitoniei din Hermione[53] şi templul lui Asclepios din Epidaur[54], templele lui Poseidon de la Istm, de la Taivaron[55] şi de la Calauria[56], apoi templele lui Apollon de Actium, de la Leucas[57] şi templele Herei din Samos[58], din Argos[59], din Lacinium[60]. Apoi ei înşişi aduceau anumite sacrificii străine în Olimpia[61] şi săvîrşeau anumite iniţieri mistice, dintre care a lui Mithras se păstrează pînă acum, cum au fost arătate mai înainte de ei. (4) Aducînd foarte multe insulte romanilor, ei le prădau chiar drumurile, urcîndu-se de la mare şi le jefuiau chiar acareturile apropiate. Au răpit doi pretori, pe Sextilius şi pe Bellinus, aşa cum erau, îmbrăcaţi în haine brodate cu purpură, şi au tîrît cu ei pe slujitori şi pe lictori. A fost răpită şi fiica lui Antonius, bărbat care repurtase triumful, cînd mergea la ţară, şi a fost răscumpărată pe preţ mare. Acest fapt a fost cel mai insultător. Într-adevăr, ori de cîte ori cineva era prins şi striga că este roman şi-şi spunea numele, ei se prefăceau că sînt foarte impresionaţi şi că se tem, îşi băteau coapsele şi-i cădeau la picioare, implorîndu-l să-i ierte. Cetăţeanul roman se

lăsa convins, văzîndu-i umili și rugători, după aceea unii îl descălțau, iar alții îl înfășurau cu toga, ca să fie mai bine recunoscut. După ce îl ironizau multă vreme și se săturau de a-l batjocori, în cele din urmă aruncau în mijlocul mării o scară și-i porunceau să se coboare în apă și să plece în pace, iar pe cel care nu voia, îl împingeau ei înșiși în apă și-l scufundau.

25 Puterea aceasta a piraților se întinsese pe toată partea mării din jurul nostru, încît devenise cu totul nenavigabilă și inaccesibilă pentru orice fel de negoț. Mai ales acest lucru a determinat pe romani, care se stinseseră de foame în for și se așteptau la o mare criză, să-l trimită pe Pompeius ca să elibereze marea de pirați. (2) Gabinius, unul dintre prietenii lui Pompeius, a propus în scris un proiect de lege, care-i conferea nu comandamentul flotei, dar chiar puterea dictatorială și un fel de putere fără responsabilitate bănească peste toți oamenii. Astfel, legea îi dădea puterea de a stăpîni marea dinăuntrul coloanelor lui Hercule[62] și toate țărmurile mării pînă la distanța de patru mii de stadii de la mare. De prevederile acestei legi au scăpat puține ținuturi din lumea stăpînită de romani, ba chiar în proiectul de lege erau cuprinse cele mai multe neamuri și cei mai puternici regi. Pe lîngă aceasta, proiectul îi dădea puterea să-și aleagă cincisprezece legați din senat pentru conduceri parțiale, să ia bani din tezaur și de la publicani, cîți voia, și două sute de corăbii, avînd depline puteri să dispună de mulțimea și de recrutarea armatei și a echipajelor. (3) Cînd au fost citite aceste prevederi ale proiectului, poporul le-a primit cu o nespusă bucurie, dar celor mai influenți și mai de seamă bărbați din senat li s-a părut că nelimitarea și nedeterminarea puterii conferite de lege este mai degrabă inspiratoare de teamă decît de invidie. De aceea, toți s-au opus legii, în afară de Caesar. Acesta apăra proiectul de lege nu atît din simpatie pentru Pompeius, ci pentru că de la început se străduia să lingușească și să-și cîștige poporul. (4) Ceilalți însă l-au atacat violent pe Pompeius, ba unul dintre consuli i-a spus lui Pompeius că, dacă imită pe Romulus, n-o să poată scăpa de sfîrșitul aceluia, încît era cît pe aci să fie sfîșiat de mulțime. Dar cînd Catulus a atacat proiectul de lege, poporul din respect i-a oferit multă liniște. Și după ce Catulus a spus multe cuvinte onorabile fără invidie, spre lauda lui Pompeius, i-a sfătuit să-l cruțe și să nu expună un astfel de bărbat unor primejdii și războaie care vin în serie. El i-a întrebat: „Pe care altul l-ați avea dacă l-ați pierde pe Pompeius?“ Toți au strigat într-un singur glas: „Pe tine însuți“. (5) Catulus deci, neizbutind să-i convingă, a renunțat de a mai vorbi. Trecînd Roscius la tribună, nimeni nu i-a dat ascultare, iar el a făcut un semn cu degetele să nu aleagă numai un Pompeius, dar și pe un coleg ca pe un al doilea Pompeius. Se spune că poporul, mîniat de aceste cuvinte, a strigat atît de tare, încît un corb care trecea în zbor pe deasupra forului a fost ametit și a căzut în mijlocul mulțimii. De aceea, se pare că nu din cauza spargerii și împrăștierii aerului, care face mult gol, se prăvălesc păsările care cad, ci fiindcă sînt lovite de izbitura vocii, rostogolindu-se cu mare viteză, în aer și producînd o mare mișcare și vibrație.

26 Atunci deci adunarea s-a împrăștiat. Dar în ziua în care aveau să facă votarea, Pompeius a plecat la țară. Auzind însă că legea a fost votată, a intrat în timpul nopții în oraș, gîndind că o să fie întîmpinat de foarte mulți oameni care vor da năvală să-l salute. (2) A doua zi de dimineață, pășind în for, a adus sacrificii zeilor și, ținînd o adunare a poporului, a făcut în așa fel ca să ia și alte multe lucruri, mai multe decît cele care-i fuseseră votate de curînd, izbutind aproape să-și îndoiască pregătirile militare. Într-adevăr, i-au fost echipate cinci sute de corăbii, o sută douăzeci de mii de soldați și s-au adunat cinci mii de călăreți. Din senat, el însuși și-a ales comandanți și strategi în număr de douăzeci și patru, și doi cvestori îi erau la dispoziție. Iar prețurile alimentelor scăzînd, îndată a făcut poporul să spună cu plăcere că singur numele lui Pompeius a terminat războiul. (3)

Totuşi, Pompeius, împărţind mările şi spaţiul Mării Mediterane în treisprezece sectoare şi rînduind în fruntea fiecăruia un comandant şi un anumit număr de corăbii, cu această forţă, care era împrăştiată peste tot, a încercuit multe nave ale piraţilor care cădeau în mîna lui, le captura îndată în grup, iar piraţii, grăbindu-se să se împrăştie şi dezorganizîndu-se se înfundau din toate părţile ca într-un stup, strîngîndu-se în Cilicia. Împotriva lor a pornit el însuşi, cu şaizeci de corăbii, cele mai bune. Totuşi, n-a pornit plutirea împotriva lor mai înainte de a curăţa cu totul de cuiburile piraţilor Marea Tireniană, Marea Libică, Marea Sardiniei şi Kyrnos, marea din jurul Corsicei şi Siciliei, exact în paisprezece zile, de vreme ce şi el însuşi a fost neobosit şi s-a bucurat şi de devotamentul comandanţilor.

27 La Roma, consulul Piso[63], cuprins de ură şi invidie, încerca să strice pregătirea şi să împrăştie echipajele, şi în acest scop, a trimis o parte din flotă la Brundisium, iar el a urcat la Roma prin Etruria. (2) Aflînd de aceasta, cu toţii s-au împrăştiat pe drum, întrucît pe el îl alungaseră cu multe zile înainte. Totuşi, a produs o mare bucurie iuţeala neaşteptată a schimbării, deoarece piaţa dispunea de mare belşug. De aceea Piso era în primejdie de a i se lua consulatul, căci Gabinius avea de mai înainte o lege scrisă, dar Pompeius a împiedicat şi acest lucru, şi, rînduind toate cu tact şi procurîndu-şi lucrurile de care avea nevoie, s-a îmbarcat la Brundisium şi a plecat pe mare. (3) Folosind momentul prielnic şi plutind pe lîngă cetăţi cu mult zel, totuşi n-a trecut pe lîngă Atena ci urcîndu-se în cetate, a adus sacrificii zeilor, a vorbit poporului, după care a plecat îndată şi a citit o inscripţie de un singur vers scrisă pentru el, înăuntrul porţii:

„Cu cît eşti mai mult conştient că eşti om, cu atîta ştii
că eşti zeu".

Iar altul în afara porţii:
„Aşteptam, ne prosternam; am văzut, îl petrecem".

(4) Cu toate acestea, pe piraţii care mai supravieţuiau şi mai rătăceau, şi care-i cereau iertare, i-a tratat cu blîndeţe; chiar după ce le luase corăbiile şi-i făcuse prizonieri, nu le-a făcut nici un rău, şi ceilalţi erau plini de nădejde şi au fugit de ceilalţi comandanţi, dar la Pompeius s-au dus şi s-au predat cu copiii şi soţiile. Pompeius i-a cruţat pe toţi, şi mai ales, cu ajutorul lor, dînd de urmele celor ascunşi şi capturîndu-i, i-a pedepsit, deoarece ei înşişi şi-au încărcat conştiinţa cu fapte foarte urîte.

28 Dar cei mai mulţi şi cei mai puternici piraţi îşi aveau neamurile, şi banii şi gloata celor care nu purtau armele puşi la adăpost în garnizoane şi forturi întărite, pe lîngă muntele Taurus[64]. Aceştia, echipînd corăbiile la localitatea Coracesion, din Cilicia, îl aşteptau pe Pompeius, care venea pe mare. Dîndu-se lupta şi fiind înfrînţi, Pompeius a instituit asediul. În cele din urmă, trimiţînd o solie rugătoare, s-au predat, şi pe ei, şi cetăţile, şi insulele asupra cărora stăpîneau, după ce le înconjuraseră cu ziduri foarte greu de forţat şi aproape inaccesibile. Războiul deci s-a terminat şi toate cuiburile piraţilor de pe mare au căzut în nu mai mult de trei luni. (2) Pompeius a capturat, printre multe alte corăbii, nouăzeci de halcembole[65]. Pe piraţi, care erau mai mulţi de douăzeci de mii, Pompeius nici nu s-a gîndit să-i ucidă, dar pe de altă parte, socotea că nu este bine nici să le dea drumul şi să-i lase neobservaţi, căci ei se împrăştiau sau se reuneau din nou, mai ales că erau lipsiţi de mijloace de trai, războinici şi mulţi. (3) Gîndind deci Pompeius că omul din fire nu s-a născut şi nici nu este un animal neîmblînzit şi nesociabil, ci că-şi iese din fire, împotriva naturii sale, din cauza vreunui viciu, însă prin schimbările moravurilor, locurilor şi felului de viaţă poate fi îmblînzit, şi chiar sălbăticiunile, cînd au parte de o viaţă mai blîndă, îşi leapădă sălbăticiunea şi răutatea, s-a hotărît să transfere pe aceşti oameni de pe mare pe uscat, şi să-i facă să guste o viaţă mai limitată, obişnuindu-i să locuiască şi să se ocupe cu agricultura prin cetăţi. (4) Pe unii

deci i-au primit cetățile mici și aproape pustii ale cilicienilor și s-au amestecat cu ei, făcîndu-le loc. Pompeius, punînd stăpînire pe cetatea Soloi[66], pustiită de curînd de Tigranes, regele Armeniei, i-a așezat pe mulți în ea. Multora le-a dat loc pentru locuință în localitatea Dyme, în Ahaia, care atunci ducea lipsă de oameni, dar avea pămînt mult și bun.

29 Invidioșii criticau toate aceste lucruri, dar de faptele săvîrșite de Metellus în Creta nici cei care-l iubeau foarte mult nu se bucurau. Într-adevăr, Metellus, fiind rudă cu Metellus care a fost colegul lui Pompeius în Spania, fusese trimis comandant în Creta, înainte de a fi fost ales Pompeius. Astfel, Creta era al doilea izvor al piraților, după Cilicia, și Metellus, înfrîngînd mulți pirați, i-a ucis. (2) Dar piraților care mai erau pe acolo și cei asediați, trimițînd o solie la Pompeius, îl rugau să vină în insulă pentru că este o parte a stăpînirii lui și că din toate părțile cade în zona mării. (3) Acesta, primind propunerea, a scris lui Metellus, ca să împiedice războiul. A scris și cetăților să nu dea ascultare lui Metellus și a trimis drept comandant acolo pe unul din subalternii săi, pe Lucius Octavius. Acesta, intrînd înăuntrul zidurilor și unindu-se cu cei asediați și luptînd alături de ei, nu numai că-l făceau pe Pompeius de nesuferit și urît, dar îl făceau chiar de rîs sub cuvînt că împrumută numele său unor nelegiuiți și atei, înconjurîndu-se de propria sa glorie, ca de un antidot din cauza invidiei și ambiției față de Metellus. (4) Zicea că nici Ahile nu făcuse o faptă demnă de un bărbat, ci demnă de un tinerel ușuratic, pornit pe glorie, interzicînd și oprind pe ceilalți să-l urmărească pe Hector:

„Ca nu cumva cineva să capete glorie doborîndu-l,
Iar el să fie al doilea".

Iar Pompeius salvează pe cel care luptă pentru dușmanii comuni, ca să lipsească de triumf pe un comandant care se străduise mult. Totuși Metellus n-a cedat, ci, luînd pe pirați, i-a pedepsit, iar lui Octavius, batjocorindu-l și insultîndu-l în tabără, i-a dat drumul.

30 Anunțîndu-se la Roma că războiul cu pirații s-a sfîrșit și că Pompeius, avînd răgaz vizitează cetățile, Manilius, unul dintre tribunii plebei, scrie un proiect de lege care prevedea ca Pompeius, luînd sub comanda sa tot ținutul pe care-l conduce Lucullus și toată armata, să mai primească însă și Bitinia, al cărei guvernator era Glabrio, și să poarte război împotriva regilor Mithridates și Tigranes dispunînd și de forța navală și de puterea pe mare, pe care o deținea de la început. (2) Pe scurt, aceasta însemna ca puterea asupra romanilor s-o dețină un singur om. Într-adevăr provinciile pe care se hotărîse să nu le aibă prin legea anterioară, și anume Frigia, Licaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchida de sus, Armenia, îi erau adăugate acum cu armatele și forțele militare, cu care Lucullus luptase împotriva lui Mithridates și Tigranes. (3) Dar despre Lucullus, lipsit de gloria faptelor pe care le săvîrșise și care primea un urmaș mai mult la triumf decît la război, era mai puțin vorba în discuțiile aristocraților, deși socoteau că acest om suferă nedreptăți și ingratitudini. Neputînd însă tolera puterea lui Pompeius, care în mintea lor echivala cu instituirea unei tiranii, în particular se îndemnau și se încurajau între ei să atace legea și să nu piardă libertatea. (4) Cînd a venit momentul votării, ceilalți aristocrați, temîndu-se de popor, unii au lipsit, iar alții au tăcut. Dar Catulus, după ce a adus multe critici proiectului de lege și tribunului plebei, neizbutind să convingă pe nimeni, îndemna deseori senatul, strigînd de pe tribună, să caute un munte ca strămoșii săi, un munte prăpăstios unde, refugiindu-se, să salveze libertatea. Totuși, legea a fost votată, după cum se spune, de către toate triburile. Iar Pompeius a fost proclamat fără să fie de față, comandantul tuturor ținuturilor, pe care le avusese Sylla după ce, prin arme și război, ajunsese stăpînul cetății. (5) Pompeius însă, înștiințat printr-o scrisoare și aflînd cele ce se hotărîseră în prezența prietenilor care se bucurau, se zice că s-a încruntat și s-a bătut cu mîna peste șold și a zis, ca și cînd ar fi fost supărat și ar fi fost dezgustat de comandamente: „Vai, ce lupte fără de sfîrșit! Ce bine ar fi fost să fiu eu un om

dintre cei fără faimă, dacă nu pot să încetez niciodată de a mai purta lupte și, scăpînd de această invidie, să trăiesc la țară cu soția mea".

La auzul acestor cuvinte, nici chiar cei care-i erau prieteni intimi n-au putut să-i suporte prefăcătoria, știind că făcea din dezbinarea cu Lucullus o înflăcărare a înnăscutei sale ambiții și o dorință de putere și mai mult se bucura.

31 Desigur și faptele l-au descoperit ușor. Într-adevăr, împrăștiind peste tot scrisori, el chema la sine soldații, dinaștii și regii supuși. Apoi, străbătînd ținutul, nu lăsa nici un lucru din cele săvîrșite de Lucullus neschimbat, ci multora le-a dat pedepse, altora le-a dat daruri, și în general, făcea totul plin de ambiție, spre a arăta celor care-l admirau pe Lucullus, că acest om nu dispune de nimic.

(2) Lucullus, poftindu-l, prin intermediul prietenilor, la o întîlnire, s-a hotărît să aibă o întrevedere într-un loc și s-au întîlnit în Galatia. Și, așa cum era firesc pentru niște comandanți de oști care avuseseră foarte mari succese, slujitorii i-au întîmpinat cu fasciile lictorilor încununate cu foi de dafin. Dar Lucullus venea din locuri umbroase și verzi, iar Pompeius, din întîmplare, străbătuse un ținut pustiu și uscat. (3) Văzînd deci lictorii lui Lucullus că lictorii lui Pompeius poartă frunze de stejar uscate și veștejite, le-au dat din ale lor, care erau proaspete, au împodobit mănunchiurile lor de nuiele și le-au înfășurat. Acesta era un semn, după cît se părea, că Pompeius vine ca să poarte victoria și gloria lui Lucullus. (4) Lucullus era și în ordinea consulatului și, după vîrstă, mai bătrîn decît Pompeius, dar prestigiul lui Pompeius era mai mare, datorită celor două triumfuri repurtate. Totuși, ei au făcut prima întîlnire, pe cît era posibil, politicos și curtenitor, lăudînd fiecare faptele celuilalt și bucurîndu-se de succesele lor. Dar la discuții n-au dat dovadă de nici o cuviință și nici o măsură, ba chiar s-au insultat, Pompeius acuzîndu-l pe Lucullus de

avariție, iar Lucullus pe Pompeius de lăcomie de putere, încît cu greu au fost despărțiți de prieteni. (5) Lucullus a distribuit în Galatia o porțiune din pămîntul cucerit și alte daruri, cui voia el. Însă Pompeius, așezîndu-și armata ceva mai departe, împiedica pe soldați să-i dea atenție, ba chiar i-a luat toți soldații, afară de o mie șase sute, pe care-i socotea din trufie, că nu-i sînt folositori, iar lui Lucullus îi sînt răuvoitori. (6) Pe lîngă acestea, luînd în zeflemea pe față faptele lui Lucullus, Pompeius spunea pe față că Lucullus purtase război cu tragedii și fantome regești, iar el a rămas cu armata ca să ducă război împotriva oastei adevărate și cumpătate, pentru că Mithridates se refugiase la scuturi, la săbii și la cai. (7) Apărîndu-se, Lucullus a spus că Pompeius se duce ca să se bată cu fantoma și cu umbra războiului, pentru că este obișnuit să răpească, întocmai ca o pasăre de pradă, cadavrele altora și să sfîșie resturile războiului. Căci în acest fel, zicea Lucullus, se înscrisese Pompeius la victoriile lui Sertorius, ale lui Lepidus, ale celor repurtate împotriva lui Spartacus: pe unul îl învinsese Crassus, pe celălalt Metellus, iar pe ultimul Catulus. De aceea —a mai zis Metellus că nu se miră că acum vine să-și însușească merite și în războaiele împotriva Armeniei și Pontului, întrucît el este un om care a pus la cale să se vîre într-un fel oarecare într-un triumf cu carul tras de patru cai.

32 După aceea, Lucullus și-a ridicat armata, iar Pompeius ocupînd cu întreaga flotă marea dintre Fenicia și Bosfor pentru pază, a pornit împotriva lui Mithridates, care avea cu sine treizeci de mii de pedestrași în falangă și două mii de călăreți, dar nu îndrăznea să dea lupta. (2) Și mai întîi Mithridates a părăsit un munte greu de urcat și de cucerit, în care își avea tabăra, ca fiind lipsit de apă, iar Pompeius, ocupîndu-l, și-a dat seama, după natura plantelor și după povîrnișurile locului, că acest loc are izvoare de apă, și a poruncit soldaților să sape peste tot puțuri. Și îndată armata era îndestulată de belșug de

apă, încît toți se mirau că Mithridates nu cunoscuse mai înainte acest lucru. (3) Apoi, așezîndu-și tabăra în jurul lui Mithridates, a început să-l împresoare cu ziduri. Iar Mithridates, fiind asediat patruzeci și cinci de zile, s-a făcut nevăzut cu cea mai curajoasă trupă, omorînd pe soldații nefolositori și bolnavi. Totuși, Pompeius, surprinzîndu-l la rîul Eufrat, și-a așezat tabăra în fața lui, dar temîndu-se ca nu cumva Mithridates să i-o ia înainte și să treacă Eufratul, pe la mijlocul nopții și-a dus armata, în arme, în linie de bătaie. Se spune că în timpul acesta Mithridates a avut un vis, care-i arăta ce se va întîmpla. Astfel, se făcea că străbătea marea Pontului, împins de vînt favorabil, și că vedea de acum Bosforul, iar cei care pluteau cu el îi spuneau vorbe curtenitoare, căci acum se bucura fiecare de o salvare clară și temeinică, dar că dintr-o dată s-a văzut lipsit de toți aceștia, purtat pe o mică corăbioară. Pe cînd el se afla în aceste frămîntări și vedenii, prietenii au venit și l-au trezit, spunîndu-i că Pompeius se apropie. Trebuia deci, de nevoie, să dea lupta pentru apărarea întăriturii, a taberei, comandanții săi, ducînd armata, au aranjat-o în linie de bătaie. (4) Pompeius, aflînd de pregătirea lor, a ezitat să se avînte în primejdie pe întuneric, socotind că este bine să-l înconjure numai, ca să nu-i scape, și să dea lupta la lumina zilei, căci ei erau mai mulți. Dar cei mai bătrîni dintre comandanții de unități rugîndu-l și îndemnîndu-l l-au pornit la luptă. Într-adevăr, nu era cu totul întuneric și luna, lunecînd spre apus, oferea încă destulă lumină pentru vederea corpurilor. (5) Și tocmai acest lucru a înșelat pe soldații regelui. Astfel, romanii mergeau la atac avînd luna în spate. Și lumina începînd să slăbească la apusul lunei, umbrele mergeau cu mult înaintea corpurilor și le aruncau în fața dușmanilor, care din această cauză, nu-și mai puteau da seama exact de distanța care-i separa de dușmani, și ca și cînd deja ajunseseră corp la corp, slobozind în zadar săgețile, nu nimereau pe nimeni. Romanii, dîndu-și seama de acest lucru, au pornit împotriva lor cu strigăte și au început să ucidă pe dușmani, care nu îndrăzneau să reziste, erau îngroziți și fugeau de

frică, astfel încît au murit mai mult de zece mii, iar tabăra a fost capturată. (6) Mithridates, la început cu opt sute de soldați, a înfrînt și a împrăștiat pe romani, dar repede ceilalți risipindu-se, a rămas numai cu trei oameni. Printre aceștia era și Hypsicratia, o cadînă, care întotdeauna era curajoasă și neînfricată (regele o striga pe nume Hypsicratia). Iar ea, în acel moment, care era călare și îmbrăcată cu haina unui persan, nici nu s-a simțit istovită de lungimea drumului și nici nu se obosea păzind pe rege și calul lui, pînă cînd au venit la locul numit Nora[67], care era plin de bani și de comori regești. Din acestea luînd Mithridates haine de mult preț, le-a împărțit acelora care scăpaseră cu fuga împreună cu el. A dat fiecărui prieten să poarte la el otravă, pentru ca, fără voie, nimeni să nu poată ajunge în mîna dușmanilor. (7) După aceea, s-a îndreptat în Armenia, spre Tigranes. Dar acela l-a refuzat și a pus un premiu de o sută de talanți celui care îl va ucide, iar Mithridates, trecînd pe lîngă izvoarele Eufratului, a pornit la fugă prin Colchida.

33 Pompeius a năvălit în Armenia, unde-l chema tînărul Tigranes. Acesta se desprinsese de tatăl său și s-a întîlnit cu Pompeius la rîul Araxes, care izvorăște din același loc cu Eufratul, și luînd-o spre răsărit, se varsă în Marea Caspică. Aceștia deci înaintau ocupînd cetățile, dar regele Tigranes, care tocmai fusese zdrobit de către Lucullus și care aflase că din fire Pompeius este blînd și cumsecade, a primit garda pentru palatul regal, iar el, luînd pe prieteni și pe rude, a pornit spre Pompeius, ca să se predea. (2) Cînd a venit un călăreț la tabără, doi lictori ai lui Pompeius, apropiindu-se, l-au îndemnat să coboare de pe cal și să meargă pe picioare, pentru că nici o dată nu s-a văzut vreun om șezînd călare în tabăra romană. Tigranes deci a aflat și de acest lucru, și descingîndu-se de sabie, le-a dat-o lor. Și, în cele din urmă, s-a dus la Pompeius însuși și, scoțîndu-și diadema, a pornit s-o pună la picioarele lui, și lucrul cel mai rușinos dintre toate, prăvălindu-se la pămînt, a îngenuncheat la picioarele lui. (3) Dar Pompeius i-a luat-o înainte, și

prinzîndu-l de mînă, l-a tras la sine și, așezîndu-l pe el într-o parte, iar pe fiul lui în alta, i-a spus că trebuie să învinovățească pe Lucullus de anumite fapte, pentru că el îl despuiase de Siria, Fenicia, Cicilia, Galatia, Sofene, dar că provinciile pe care le-a păstrat pînă la sosirea lui le va avea, plătind însă o pedeapsă de șasezeci de mii de talanți romanilor, pentru pagubele aduse, și că peste Sofene va domni fiul său. (4) Tigranes s-a bucurat de această propunere, romanii l-au salutat, zicîndu-i rege, iar Pompeius era foarte vesel și a anunțat că va da fiecărui soldat o jumătate de mină de argint, fiecărui centurion zece mine și fiecărui tribun militar cîte un talant. Dar fiul lui Tigranes nu era de loc mulțumit și, fiind chemat la cină, a spus că n-are nevoie de această cinstire a lui Pompeius, că el o să găsească pe alt roman. Din această cauză, Pompeius l-a pus în lanțuri și-l păzea pentru triumf. Și nu după mult timp, Phreates, regele parților, a trimis la Pompeius ca să ceară pe acest tînăr, sub cuvînt că este ginerele lui, și propunea ca hotarele dintre comandamentele lor să fie Eufratul. Pompeius i-a răspuns că fiul lui Tigranes e dator să asculte mai mult de tatăl lui decît de socru, căci așa se cade, și că va socoti drept hotar al comandamentelor, dreptatea.

34. Lăsînd deci drept străjer al Armeniei pe Afranius, Pompeius a pornit prin mijlocul neamurilor care locuiesc în jurul Caucazului, de nevoie, spre Mithridates. Cele mai mari neamuri de acolo sînt albanii și iberii. Iberii se întind mai ales spre munții moshici[68] și spre Marea Caspică, iar albanii, spre răsărit, pînă pe țărmul Mării Caspice. (2) Aceștia, cei dintîi, au acordat lui Pompeius trecere, la cerere. Dar cînd o ploaie a surprins armata în acest ținut, cînd tocmai se apropia sărbătoarea Saturnalelor[69] pentru romani, albanii, strîngîndu-se cam la patruzeci de mii de oameni, au atacat pe romani tocmai cînd treceau rîul Cyrnos, care izvorăște din munții iberici și primește pe Araxes, care curge din Armenia, se varsă pe douăsprezece guri în Marea Caspică. Unii istorici spun că nu cu Cyrnos se unește Araxis, ci curge singur și că

se varsă, prin apropiere în aceeași mare. (3) Pompeius însă, deși putea să reziste dușmanilor la trecerea rîului, i-a lăsat să treacă în liniște, apoi, ducînu-și oastea împotriva lor, i-a respins și a ucis foarte mulți dintre ei. Apoi, iertînd nedreptatea regelui, care-l ruga și-i trimitea soli, făcînd și libații, a pornit spre iberi, care nu erau mai puțin numeroși, dar erau mai războinici decît ceilalți și doreau cu înflăcărare să facă pe placul lui Mithridates și să respingă pe Pompeius. Într-adevăr, iberii nu erau supuși nici mezilor, nici perșilor, și scăpaseră chiar de stăpînirea macedonenilor, căci Alexandru își ridicase în grabă tabăra din Hircania. (4) Totuși Pompeius i-a respins și pe aceștia într-o mare bătălie, astfel că a ucis dintre ei cam la nouă mii și au fost luați prizonieri mai mult de zece mii, apoi a năvălit în Colchida. La Phasis[70] l-a întîmpinat Servilius în fruntea corăbiilor cu care păzea Pontul.

35. Urmărirea lui Mithridates, care se înfundase în neamurile din jurul Bosforului și mării de Azov, comporta pentru Pompeius multe greutăți. Astfel, i s-a anunțat că albanii s-au desprins iarăși de el. Întorcîndu-se spre ei mîniat și plin de ambiție, a trecut înapoi cu greu și pe neașteptate, rîul Cyrnos, care pe o mare distanță fusese întărit cu redute de către barbari. Și, dînd peste un drum lipsit de apă și impracticabil, Pompeius a umplut zece mii de burdufuri cu apă și a pornit împotriva dușmanilor, pe care i-a surprins așezați în linie de bătaie, la rîul Abas[71]. Erau șaizeci de mii de pedeștri, douăsprezece mii de călăreți, dar cei mai mulți erau înarmați slab, și purtau piei de animale. În fruntea lor era fratele regelui, numit Cosis. Acesta, cînd lupta a ajuns corp la corp, a pornit spre Pompeius, a țintit în el cu o suliță în cuta platoșei, dar Pompeius de aproape străpungîndu-l, l-a ucis. (2) În această luptă, se zice că și Amazoanele au luptat alături de barbari, coborînd din munții așezați în jurul rîului Thermodon[72]. Astfel, după luptă, romanii cînd au dezbrăcat de armuri pe barbari au dat de scuturi amazonice și de încălțăminte de ale amazoanelor, dar n-a

fost văzut nici un corp de femeie. (3) Amazoanele locuiesc partea Caucazului care coboară spre marea Hircania, dar nu sînt vecine cu albanii, pentru că între ele și albani locuiesc gelii și legii. Ele coboară și petrecînd cu ei două luni pe an în același loc, la rîul Thermodon, apoi se retrag în țara lor, și-și duc viața între ele.

36 Pompeius, după luptă, a pornit spre Hircania și Marea Caspică, dar din cauza mulțimii tîrîtoarelor, care muşcau mortal, s-a întors, după ce ajunsese la distanță de trei zile de mare. S-a retras apoi în mica Armenie, apoi el a răspuns prietenește la scrisoarea regelui elimilor și mezilor care-i trimiseseră soli. Dar la regele part, care năvălise în Gondiene și jefuise ținuturile de sub stăpînirea lui Tigranes, a trimis un corp de oaste, împreună cu Afranius, și l-a alungat, urmărindu-l pînă la Arbelitis. (2) Dintre cadînele lui Mithridates, care au fost capturate, nu a vrut să cunoască pe nici una, ci pe toate le-a trimis înapoi părinților și rudelor, căci multe erau fiicele și soțiile unor comandanți de oști și dinaști. Stratonice, care avea cea mai mare trecere la Mithridates și care păzea garnizoana cea mai bogată în aur, era, după cîte se credea, fiica unui chitared, nu prea norocos de rest, și bătrîn. Dar așa de mult l-a cucerit cîntînd ea din liră, la băutură, încît Pompeius s-a culcat cu fata, iar pe bătrîn l-a trimis acasă, care a rămas foarte amărît că nu-i adresase regele nici măcar o vorbă bună. În zori, cînd s-a sculat, bătrînul s-a văzut în mijlocul multor cupe de aur și de argint pe masă, și vedea în jurul său mulți slujitori, eunuci și sclavi, care-i aduceau haine de mare preț, și a mai văzut la ușă un cal măreț, împodobit, cum erau caii prietenilor regelui, dar socotind că treaba asta este o glumă și o batjocură, a pornit la fugă prin uși. (3) Dar slujitorii, punînd mîna pe el și zicînd că în urma morții recente a unui bătrîn bogat, regele a fost dăruit cu o casă mare și că acestea sînt numai niște mici mostre și exemple din celelalte lucruri și bogății, bătrînul, abia venindu-i să creadă și îmbrăcînd haina de porfiră și urcîndu-se pe cal, a ieșit pe poarta cetății strigînd: „Toate

astea sînt ale mele". Apoi el a spus către cei care rîdeau că nu asta este de mirare, ci este de mirare că nu aruncă cu pietre în cei care-i întîlnește, înnebunit de bucurie. (4) Din acest neam și sînge se trăgea Stratonice. I-a dat lui Pompeius și locul acesta și multe daruri i-a adus. Pompeius dintre acestea, a luat numai pe acelea pe care socotea că vor fi o podoabă pentru temple și o strălucire pentru triumful său, iar pe celelalte le-a dat să le stăpînească Stratonice, bucurîndu-se de ele. La fel, cînd regele iberilor i-a trimis un pat, o masă și un tron, toate de aur, și l-a rugat să le primească, Pompeius le-a dat și pe acestea cvestorilor, pentru tezaurul public.

37 În garnizoana Cainon[73], Pompeius a dat de niște scrisori secrete ale lui Mithridates pe care le-a citit cu multă plăcere, căci i s-a oferit o cunoaștere amănunțită a caracterului regelui. Erau, într-adevăr, niște memorii din care se vedea că Mithridates otrăvise pe mulți alții, chiar pe fiul său Ariarathes și pe Alcaios din Sardes, pentru că-l întrecuse, mînînd niște cai de curse. (2) Mai erau acolo înscrise și niște vise, dintre care pe unele le avusese el însuși, iar pe altele femeile lui și mai erau niște scrisori lipsite de rușine ale Monimei către el și ale lui către Monima. (3) Theophanes[74] zice că s-a găsit și un discurs al lui Rutilius, care-l îndemna pe Mithridates să ucidă pe romanii din Asia. Cei mai mulți istorici socotesc, pe bună dreptate, că aceasta este o născocire răutăcioasă a lui Theophanes. Acesta poate nu pentru că ura pe Rutilius, care-i semăna, dar a făcut-o ca să se pună bine cu Pompeius, pe al cărui tată Rutilius, în opera istorică, îl prezentase în culori foarte rele.

38 De aci Pompeius, ajungînd la Amisos, a avut de suferit un fel de pedeapsă a zeilor pentru ambiția sa. Astfel, bătîndu-și joc de Lucullus, zicea că în timp ce dușmanul său trăia, el scria ordine și împărțea daruri și onoruri pe care învingătorii obișnuiesc să le facă abia după ce războiul a fost terminat și sfîrșit. Pompeius însă, în Bosfor — în timp ce Mithridates era în putere și-și

concentra o mare armată — ca și cînd toate ar fi fost terminate, proceda ca și Lucullus, împodobind provinciile și împărțind daruri, după ce mulți conducători și dinaști și doisprezece regi barbari se refugiaseră la el. De aceea, nici n-a fost de părere să răspundă partului cu cuvenitul salut, numindu-l „Regele regilor" așa cum făceau ceilalți comandanți romani numai așa ca să facă pe placul celorlalți regi. (2) Pompeius avea ambiția și rîvna să cucerească Siria și să înainteze prin Arabia spre Marea Roșie, pentru ca învingător, să dea de ocean, care înconjură pămîntul din toate părțile. Tot el cel dintîi a înaintat victorios în Lybia, pînă la marea de dincolo, și iarăși a țărmurit puterea romană cu Marea Atlantică și a treia oară, de curînd, urmărind pe albani, era gata să năvălească spre Marea Hircanică. S-a stabilit, deci, ca să încheie la Marea Roșie, înconjurul expediției. De altfel el vedea că Mithridates nu poate fi capturat cu armele, ci că îi făcea mai mult rău cînd fuge decît cînd luptă.

39 De aceea, zicînd c-o să-i lase lui Mithridates un dușman mai puternic decît el însuși, adică foamea, a pus străji de corăbii în calea negustorilor care navigau spre Bosfor, căci lipsa aceasta însemna moarte pentru cei asediați. Pompeius, luînd apoi grosul armatei, înainta cu armata în marș strîns, și dînd de cadavrele neînmormîntate încă ale ostașilor lui Triarius, care luptase fără noroc împotriva lui Mithridates și căzuseră, le-a înmormîntat pe toate cu strălucire și cu cinste. Trecerea cu vederea a acestei datorii se pare că a provocat o mare ură împotriva lui Lucullus. (2) Cu ajutorul lui Afrianus, a cucerit pe arabii de la fluviul Aman, iar el însuși, coborînd în Siria, a făcut-o provincie a poporului roman, sub cuvînt că nu o stăpîniseră regi autohtoni. A supus Iudeia și a capturat pe regele Aristobulos. (3) A întemeiat orașe, iar pe altele le-a eliberat, pedepsind pe tiranii din ele. Cel mai mare timp și-l petrecea judecînd și cercetînd neînțelegerile cetăților și regilor, iar la cetățile la care nu se ducea el însuși trimitea prieteni, așa cum a făcut cu parții și cu armenii, cînd s-a judecat pentru pămîntul țării lor. Într-adevăr, se dusese vestea de numele și puterea lui Pompeius, dar nu era mai mică faima virtuții și blîndeții lui. De aceea el ascundea cele mai multe greșeli ale prietenilor și apropiaților din jurul său, căci el nu era născut să împiedice sau să pedepsească pe cei care făceau rele, în schimb pe el se arăta în așa fel celor care-l întîmpinau, încît aceștia suportau ușor chiar abuzurile și opresiunile acelora.

40 Dar cel care avea cea mai mare trecere la el era libertul Demetrios, un tînăr care, îndeobște, nu era prost, dar se încredința prea mult norocului. Despre acesta se povestește următoarea întîmplare: filosoful Cato, încă tînăr fiind și avînd o mare faimă și glorie pentru filozofia sa, se îndrepta spre Antiohia, cînd Pompeius nu era acolo, voind să cerceteze cetatea. Cato mergea pe jos, ca întotdeauna, iar prietenii săi îl însoțeau călare. Văzînd înaintea porții cetății o mulțime de bărbați îmbrăcați în haine albe, iar pe șosea de o parte efebi, iar de cealaltă parte copii, împodobiți frumos, s-a supărat, gîndind că toate lucrurile acestea, de care nu avea nevoie, erau făcute spre a-l cinsti și a-l linguși pe el. A poruncit deci ca prietenii să coboare de pe cai și să meargă pe jos cu el. Cel care făcuse toate aceste lucruri și rînduise toate aceste podoabe, purtînd o cunună pe cap și în mînă un toiag, cînd s-au apropiat de el, i-a întîmpinat, întrebîndu-i unde l-au lăsat pe Demetrios și cînd o să sosească. Pe prietenii lui Cato i-a cuprins rîsul. Iar Cato a zis: „Vai ce cetate nenorocită!" și a trecut mai departe, nemairăspunzînd nimic altceva. (2) Totuși, însuși Pompeius îl făcea pe acest Demetrios mai puțin de invidiat pentru ceilalți, cînd făcea glume pe seama lui și nu se supăra. Se zice că deseori, la recepții, cînd Pompeius aștepta și primea pe ceilalți, Demetrios ședea tolănit, avînd haina pe cap și urechile acoperite. (3) Cînd încă nu se întorsese în Italia, dobîndise la Roma cele mai frumoase terenuri lîngă oraș și cele mai plăcute locuri de plăcere. Și grădini bogate se aflau pe numele lui Demetrios. De altfel, pînă la al treilea triumf, Pompeius a avut o locuință simplă

și modestă. Dar mai tîrziu, ridicînd pentru romani acel faimos și renumit teatru, ca un fel de anexă, a dobîndit o casă mai frumoasă decît casa aceea, dar și aceasta nu era de invidiat. Se spune că cel care devenise stăpînul acelei case după Pompeius, intrînd în această casă, a întrebat mirat unde lua masa Pompeius Magnus. Acestea deci așa se povestesc despre el.

41 Dar, deoarece regele arabilor care locuia în jurul Petrei și care nu ținuse mai înainte în nici un fel seama de puterea romană, atunci a început să se teamă amarnic și scria că se va supune și va face toate, Pompeius, voind să-i întărească domnia, a pornit cu armata spre Petra, făcînd o expediție nu lipsită de critică din partea ostașilor. (2) Într-adevăr, ei socoteau că aceasta înseamnă renunțarea la urmărirea lui Mithridates și cereau să se întoarcă spre acest vechi dușman care, după cum se vestea, prindea iarăși putere și se pregătea să pornească armata sa contra Italiei, trecînd prin ținuturile sciților și ale peonilor.

(3) Dar Pompeius, socotind că mai ușor îi va destrăma puterea, dacă va lupta, decît să îl captureze, dacă va fugi, n-a vrut să-și piardă timpul zadarnic cu urmărirea și a făcut alte devieri ale războiului, și a lungit timpul. (4) Dar soarta a dezlegat încurcătura. Astfel, cînd nu era departe de Petra[75] și cînd privea tabăra acelei zile și-și făcea exercițiile, călare, în jurul taberei, au venit ștafete din Pont, aducîndu-i vești bune. Căci acestea se văd după vîrfurile lăncilor pe care le țin înfășurate cu frunze de lauri. Soldații, văzîndu-i deci pe aceștia, au dat fuga la Pompeius. Acesta ținea mai întîi să-și termine exercițiile, însă, cum ei strigau și-l rugau, Pompeius a coborît de pe cal și, luînd scrisoarea, a pornit spre ei. (5) Dar nefiind nici o tribună și nici soldații negrăbindu-se ca să le facă (acest lucru îl fac soldații înșiși, tăind brazde adînci în pămînt și punîndu-le una peste alta), atunci, de bucurie și din grabă, soldații, luînd samarele animalelor de povară, le-au pus unele peste altele și au ridicat o movilă. Pe aceasta urcîndu-se Pompeius, le-a anunțat că

Mithridates a murit, sinucigîndu-se, pentru că intrase în dezbinare cu Pharnaces, fiul său, iar toate treburile de acolo le-a luat prin moștenire Pharnaces, și el îi scrie că le-a pus sub stăpînirea sa și a romanilor.

42 De atunci, armata cuprinsă de bucurie, cum era firesc, își petrecea timpul aducînd jertfe și făcînd petreceri, la gîndul că pentru trupul lui Mithridates muriseră zeci de mii de dușmani. Dar Pompeius, preocupîndu-se în taină mai mult de faptele și de expedițiile sale, căci nu se aștepta la un deznodămînt atît de rapid, a plecat îndată din Arabia. Și, străbătînd în grabă provinciile din mijloc, cînd a ajuns la Amisos[76], a primit multe daruri frumoase de la Farnaces și mulți prizonieri dintre oamenii regelui, și chiar cadavrul lui Mithridates, care nu putea fi recunoscut după față (căci nu băgase de seamă că slujitorii îi scoseseră creierul), însă cei care doreau să vadă spectacolul arderii, îl recunoșteau după grăunțele de orz prăjit presărate pe cap.

(2) Pompeius însuși n-a suportat să vadă lucrul acesta ci, voind parcă să scape de mînia zeilor, l-a trimis la Sinope[77], iar el a admirat haina pe care o purta mulțimea și strălucirea armelor lui. Astfel, xifisterul[78], care fusese făcut din patru sute de talanți, Publius l-a furat și l-a vîndut lui Ariarates, iar Caius, cu care împreună fusese crescut Mithridates, a dat tiara, care avea o minunată lucrătură, lui Faustus, fiul lui Sylla, pentru care-l ruga și pe ascuns. Acest lucru i-a scăpat atunci lui Pompeius, dar Farnaces, aflînd mai în urmă de aceasta, a pedepsit pe cei care le sustrăseseră. (3) După ce au organizat și au orînduit treburile de acolo, s-a bucurat de un drum tot mai plin de laude, și ceva mai mult încă, ajungînd la Mitilene, a eliberat cetatea de hatîrul lui Theophanes și a asistat la spectacolul întrecerii poeților, spectacol străbun care avea un singur subiect, faptele lui Pompeius. Încîntat de teatru, a măsurat și a desenat forma lui, cu gîndul de a face altul la Roma, dar mai mare și mai mîndru. (4) Ajungînd la Rodos, a ascultat pe toți sofiștii și a dăruit fiecăruia cîte un talant. Posidonios scrisese și

o dispută, pe care o avusese cu retorul Hermagoras, ca un fel de poziție deosebită a sa cu privire la studiul despre univers. (5) În Atena, comportarea lui Pompeius față de filozofi a fost la fel. Iar cetății i-a dăruit, pentru a se înfrumuseța, cincizeci de talanți. Pompeius spera că se va înapoia în Italia ca cel mai strălucit dintre oameni și dorind pe cetățeni să-i vadă, va fi dorit și el să fie văzut de cei de acasă. Însă zeul, care are grijă să amestece și puțin rău în împrejurările fericite, s-a îngrijit ca să pregătească încă de mult o întoarcere mult mai supărătoare pentru Pompeius. Astfel soția sa Mucia s-a dedat destrăbălării pînă cînd să se întoarcă el. (6) Și cînd Pompeius era departe, nesocotea orice zvon despre aceasta, iar cînd el era aproape de Italia și cînd, avînd răgaz, a putut să se gîndească mai mult, după cît se pare, la acest fapt, i-a trimis imediat carte de despărțire, fără să scrie atunci și fără să arate mai în urmă din ce motive a repudiat-o. Dar în scrisorile lui Cicero se arată cauza despărțirii.

43 Zvonuri de tot felul circulau la Roma în legătură cu Pompeius. Și mare zarvă făceau cei care spuneau că Pompeius o să ducă îndată armata împotriva cetății și o să se instituie o tiranie grea. Crassus și-a luat pe nesimțite copiii și banii și a plecat din Roma, fie că se temea cu adevărat, fie că, după cît se pare, voia să dea mai mult crezămînt acuzării, și în acest fel să facă mai puternică ura împotriva lui Pompeius. (2) Pompeius, punînd îndată piciorul în Italia și strîngînd pe soldați în adunare, apoi spunîndu-le lucruri cuviincioase și mîngîindu-i, le-a poruncit să se împrăștie fiecare prin cetăți și să se întoarcă spre preocupările de acasă, dar să nu uite să se strîngă iarăși la triumful lui. (3) Așa că armata astfel împrăștiată și aflînd toți de acest fapt, s-a întîmplat un lucru minunat. Astfel, cetățile, văzînd pe Pompeius Magnus fără arme și mergînd numai cu cîțiva prieteni, ca și cînd venise dintr-o altă călătorie, revărsîndu-se însuflețiți de simpatie și petrecîndu-l, s-au strîns în jurul său în mers spre Roma cu o mai mare forță decît ar fi avut, iar

dacă atunci s-ar fi gîndit să pună ceva la cale sau să aducă vreo înnoire, nu ar mai fi avut nevoie de armata aceea.

44 Fiindcă legea nu-i permitea să intre în Roma înainte de triumf, a trimis o scrisoare senatului, cerînd să amîne alegerile de consuli și să-i admită această îngăduință, pentru ca, împreună cu Piso, să poată să se prezinte la candidatură. Cato însă s-a opus la această cerere, dar nu a obținut ceea ce năzuia. (2) Pompeius, minunîndu-se de îndrăzneala și de tonul cu care numai el vorbea totdeauna în public pentru dreptate, dorea să-l cîștige într-un fel oarecare de partea sa. Cato avea două surori, pe una a voit s-o ia el în căsătorie, iar pe alta s-o dea fiului său. Deoarece însă Cato înțelegea că această încercare este un fel de tentativă de corupție, care, într-un fel oarecare îl mituia prin înrudire, sora și soția erau mîniate pe el, dacă va refuza să-și facă ginere pe Pompeius Magnus. (3) În acest timp, Pompeius, voind să-l aleagă consul pe Afranius, a cheltuit mulți bani pentru el pe la cetățenii din triburi. Chiar cetățenii se duceau în grădinile lui Pompeius și luau bani, în așa fel încît această acțiune a devenit publică, iar Pompeius și-a auzit vorbe rele, cum că el însuși scoate la vînzare cea mai înaltă magistratură cu care repurtase succese și că o pune la îndemîna acelora care nu pot s-o dobîndească prin virtutea lor. Cato a zis către femei: „Deci trebuie să luăm parte la aceste batjocuri, înrudindu-ne cu Pompeius. Iar ele, auzind, au recunoscut că mai bine gîndește el la ceea ce se cuvine.

45 Deși triumful era rînduit pentru două zile, dar din pricina mărimii lui, timpul n-a fost de ajuns, de aceea multe dintre cele pregătite n-au putut fi văzute, rămînînd să fie prestigiul și podoaba unei alte ceremonii. (2) Pe placarde cu inscripții, care mergeau înaintea triumfului, se arătau neamurile asupra cărora repurtase triumful: Pontul, Armenia, Cappadocia, Paflagonia, Media, Colchida, iberii, albanii, Siria, Cilicia, Mesopotamia, Fenicia

și Palestina, Iudeia, Arabia și piraților, care fuseseră înfrînți cu totul, și pe uscat, și pe mare. Printre acestea erau și garnizoane cucerite nu mai puțin de o mie, cetăți aproape nouă sute, corăbiile piraților erau șapte sute și colonii ale cetăților treizeci și nouă. (3) Pe lîngă acestea se mai arăta în inscripții că din impozite intrau la Roma cinci mii de miriade de dinari. Iar dintre acelea pe care el le-a dobîndit pentru cetate, romanii încasează opt mii cinci sute de miriade. Sînt transportate în vistieria publică, în monedă și obiecte de aur și de argint, douăzeci de mii de talanți, în afară de banii împărțiți soldaților, dintre care soldatul care primise cel mai puțin, după catalog, luase o mie cinci sute de drahme. (4) Apoi au fost duși în triumf prizonierii de război, fiul regelui Tigranes al Armeniei, cu soția și fata, apoi soția lui Tigranes însuși, Zosima, și Aristobulos, regele iudeilor, sora lui Mithridates, cinci copii și femei scitice, apoi ostatici albani și iberi de la regele comagenilor și trofee foarte multe, după numărul luptelor tuturor pe care le repurtase el însuși cu ajutorul comandanților de sub ordinele sale. (5) Dar cel mai mult a contribuit la gloria lui faptul, care nu se întîmplase nici unui roman vreodată, și anume, că a repurtat al treilea triumf venind de pe al treilea continent. De trei ori mai intraseră în triumf și alți comandanți de oști, dar Pompeius a repurtat primul triumf din Africa, pe al doilea din Europa și pe acesta ultim din Asia, așa că într-un fel oarecare, era evident că tot pămîntul este acum supus în urma celor trei triumfuri (ale lui Pompeius).

46 Ca vîrstă, așa cum spun cei care întru totul îl compară cu Alexandru, avea mai puțin de treizeci și patru de ani, în realitate însă el se apropia de patruzeci de ani. Astfel încît, el ar fi cîștigat, dacă ar fi încetat viața acolo unde s-a oprit norocul lui Alexandru. Pompeius s-a bucurat de norocul care a urmat după aceea din belșug, dar a avut de înfruntat și nenorociri amarnice. (2) Într-adevăr, puterea pe care și-o cîștigase în cetate prin fapte lăudabile, a folosit-o cu imprudență pentru alții, astfel

că cu cît adăuga mai mult la puterea altora, cu atît își scădea gloria sa, și nu-și dădea seama că el este ruinat chiar prin forța și măreția puterii sale. Căci după cum cele mai puternice părți și poziții ale cetăților, cînd primesc pe dușmani, le adaugă acelora propria lor forță, tot așa Caesar, ridicîndu-se cu ajutorul puterii lui Pompeius împotriva cetății, prin faptul că a lovit și a devenit puternic împotriva altora, l-a răsturnat și l-a doborît pe acesta. (3) Faptele s-au petrecut așa. Cînd s-a întors din Asia, senatul a primit imediat cu multă strălucire pe Lucullus, care fusese ultragiat de Pompeius, ba mai mult încă, întunecînd faima lui Pompeius care era de față, a ridicat pe Lucullus la conducerea politică. În celelalte privințe, Lucullus era molatec și rece în activitatea practică, dedîndu-se plăcerii răgazului și preocupîndu-se cu creșterea averii. Totuși, avîntîndu-se îndată împotriva lui Pompeius și atacîndu-l puternic, chiar în legătură cu armatele pe care le lăsase la vatră, devenea din ce în ce mai puternic și cîștiga mai multă trecere în senat, mai ales că avea alături de el pe Cato. (4) Pompeius, decăzînd și fiind împins în afară, era adeseori silit să dea fuga la tribuni și să se alipească de niște tineri. Dintre aceștia, cel mai netrebnic și mai îndrăzneț era Clodius, care, luîndu-l, l-a vîrît în mijlocul poporului și, împotriva oricărei demnități, punînd stăpînire pe Pompeius, care se învîrtea în for, și ducîndu-l încoace și încolo, se folosea de el ca de un garant al lucrurilor pe care le spunea și le scria, pentru a face pe placul poporului și a-l linguși. Ba mai mult, îi cerea și bani, ca și cînd nu l-ar fi făcut de rușine și i-ar fi făcut un bine, așa încît Pompeius l-a părăsit pe Cicero, care îi era prieten și pentru care dăduse multe bătălii politice. Astfel, cînd Cicero a fost în primejdie și i-a cerut ajutor, nici n-a vrut să-l vadă măcar, cînd a venit la el, ci a închis antreul și a plecat, ieșind pe alte uși. Cicero, temîndu-se de judecată, a ieșit pe ascuns din Roma pe alte porți.[70]

47 Tocmai atunci Caesar, întorcîndu-se din expediție[80], s-a avîntat în politică, lucru care i-a adus lui îndată

multă faimă și putere după aceea, dar a vătămat foarte mult pe Pompeius și cetatea. Astfel, Caesar candida pentru prima oară la consulat[81]. Dar văzînd că Crassus este în dușmănie cu Pompeius, Caesar dîndu-se pe rînd de partea fiecăruia dintre ei, pentru a se folosi de fiecare ca dușman al celuilalt, izbutește să-i împace, o faptă politică foarte frumoasă de altfel, dar pornită dintr-un motiv josnic și pusă la cale de el cu viclenie și dibăcie. (2) Într-adevăr puterea, ca într-o corabie, egalizînd balansurile cetății, concentrîndu-se într-un singur punct și ajungînd să devină una singură, a primit o înclinare ca o pondere care a răsturnat și a dezbinat toate lucrurile. Cato, deci, a zis către cei care spuneau că cetatea a fost răsturnată de dușmănia care a urmat după aceea între Caesar și Pompeius că greșesc, cînd învinovățesc numai sfîrșitul acțiunii, pentru că nu dezbinarea și nici dușmănia dintre ei, ci concordanța și înțelegerea lor au fost cel dintîi și cel mai mare rău pentru cetate. (3) Într-adevăr, Caesar a fost ales consul și îndată, lingușind pe cetățenii lipsiți de mijloace și săraci, a adus legi care prevedeau întemeieri de cetăți și împărțiri de pămînturi, depășind vechiul privilegiu al consulatului și, într-un fel oarecare, transformînd consulatul în tribunat[82]. În timp ce colegul său Bibulus se opunea, iar Cato se pregătea să vină cu foarte mult curaj în ajutorul lui Bibulus, Caesar, aducînd pe Pompeius la tribună în văzul tuturor și adresîndu-i-se, l-a întrebat dacă el aprobă legea. Pompeius a spus că este de acord cu legea. Caesar a zis: „Dacă, deci, cineva s-ar opune cu forța împotriva legii, vei veni în fața poporului ca să-i dai ajutor?“ Pompeius a zis: „Desigur că voi veni, iar împotriva celor care mă amenință cu săbiile voi veni cu săbii și cu scut“. (4) S-a învederat că Pompeius nu făcuse nici o dată nimic, și nu spusese de asemeni nimic atît de josnic pînă în acea zi. Astfel încît a fost nevoie ca chiar prietenii lui să-l apere, zicînd că în acel moment îi scăpase cuvîntul. Din cele care s-au săvîrșit după aceea, era evident că Pompeius se lăsase cu totul la discreția lui Caesar. Astfel, el a luat în căsătorie pe Iulia, fiica lui Caesar, care fusese logodită cu

Caepio, și era gata să se căsătorească cu puține zile înainte de căsătorie, cînd nimeni nu s-ar fi așteptat, iar ca să-i potolească indignarea lui Caepio i-a dat în căsătorie pe fiica sa, logodită și aceasta mai înainte cu Faustus, fiul lui Sylla. Caesar însuși a luat în căsătorie pe Calpurnia, fiica lui Piso[83].

48 După aceea, Pompeius, umplînd cetatea cu soldați, proceda peste tot cu violență. Astfel, cînd Bibulus cobora în for, împreună cu Lucullus și cu Cato, soldații lui Pompeius, năpustindu-se dintr-o dată asupra lictorilor lui Bibulus, le-au rupt nuielele. Apoi, cineva a vărsat un coș de bălegar în capul lui Bibulus, iar doi tribuni ai plebei, care mergeau înaintea lui, au fost răniți. (2) În acest fel, alungînd din for pe potrivnicii lor, au făcut să se voteze legea cu privire la împărțirea de pămînturi. Poporul, prins în momeală cu asta, era cu totul supus lor, nu făcea nimic împotriva voinței lor și aducea în tăcere votul său pentru legile propuse. (3) Astfel, lui Pompeius i-au fost votate dispozițiile pentru care se certase cu Lucullus, iar lui Caesar i-au votat pe cinci ani Gallia de dincoace de Alpi, precum și cea de dincolo de Alpi ca, și Illyricum, și patru legiuni complete. Au hotărît ca în anul viitor să fie consul Piso, socrul lui Caesar, și Gabinius, unul dintre cei mai lingușitori oameni ai lui Pompeius. (4) Petrecîndu-se aceste lucruri, Bibulus s-a închis în casă și opt luni de zile n-a mai ieșit în public ca consul, ci trimitea proclamații care insultau și acuzau pe cei doi bărbați. Cato însă, întocmai ca un om inspirat și posedat de Phoebus, spunea în senat ce avea să se întîmple pentru cetate și pentru Pompeius. Lucullus însă, lăsîndu-se de politică, își petrecea viața în liniște, sub cuvînt că nu mai este la vîrsta de a face politică. Atunci, drept răspuns, Pompeius a zis că pentru un bătrîn este mai nedemn să ducă o viață de huzur decît să facă politică. (5) Repede totuși și el însuși a fost cuprins de dragostea pentru soția sa <Iulia> încît stătea de multe ori lîngă ea, petrecea cu ea prin ogoare și grădini și se dezinteresa de ceea ce se întîmpla în for. De aceea chiar Clodius, care

era atunci tribun al plebei, îl disprețuia și a început mai cu avînt să facă politică. (6) Într-adevăr, după ce a exilat pe Cicero, și l-a trimis pe Cato în insula Cipru, sub pretextul unui comandament, după ce Caesar plecase el însuși în Gallia, Clodius vedea că tot poporul îi dădea atenție, pentru că el făcea totul în politică, ca să-i facă pe plac, apoi îndată a pus la cale să anuleze unele din rînduielile lui Pompeius și, răpind pe Tigranes care era captiv, îl ținea mereu lîngă el și intenta procese prietenilor lui Pompeius, punînd la încercare, prin ei, puterea acestuia. (7) În cele din urmă, cînd Clodius se îndrepta spre un proces, a luat sub comanda lui o mulțime de oameni plini de nerușinare și de destrăbălare, și oprindu-i într-un loc văzut din toate părțile, a început să-i întrebe astfel: „Cine este cel mai dezmățat imperator?“ „Care bărbat caută un bărbat“? „Cine-și scarpină capul cu un singur deget?“ Iar acei oameni, întocmai ca un cor, aplaudînd ca răspuns cînd Clodius își mișca toga, dădeau răspuns la fiecare întrebare, strigînd în gura mare: Pompeius“.

49 Cum e firesc, aceste fapte îl iritau pe Pompeius, care nu era învățat să audă despre el vorbindu-se rău și care nu era obișnuit cu astfel de lupte; apoi, era mai ales mîniat, fiindcă vedea că senatul se bucură cînd îl vede batjocorit și cînd îl vedea că ispășește trădarea lui Cicero. (2) Și, cînd s-a întîmplat să se dea lovituri pînă la rănire și în for, iar un sclav al lui Clodius, furișîndu-se în mulțime printre cei care stăteau în jurul lui Pompeius, a fost găsit cu un pumnal asupra lui, făcînd din aceasta un pretext, apoi temîndu-se, de altfel, de nerușinarea și de insultele lui Clodius, nu s-a mai dus în for cît timp Clodius a fost tribun, ci își petrecea timpul îngrijindu-se de casă și discutînd cu prietenii săi cum ar putea să potolească mînia senatului și a nobililor față de el. (3) Culleo l-a îndemnat să se despartă de Iulia și să treacă de partea senatului, renunțînd la prietenia cu Caesar, dar Pompeius nu i-a dat ascultare. Dar a fost convins de aceia care cereau întoarcerea din exil a lui

Cicero, dușmanul cel mai puternic al lui Clodius și cel mai mare prieten al senatului. Și duînd pe fratele lui Cicero, care l-a rugat, s-a dus cu o ceată mare de oameni și, după ce a avut loc o încăierare, care s-a soldat cu răniri și în care cîțiva au fost uciși, a învins pe Clodius. (4) Cicero, întorcîndu-se din exil, în virtutea legii, a împăcat îndată pe Pompeius cu senatul apoi, apărînd legea cu privire la aprovizionare, l-a făcut pe acesta, într-un fel, iarăși stăpîn peste marea și peste uscatul pe care-l aveau sub stăpînirea lor romanii. Într-adevăr, la dispoziția lui erau porturi, locuri de negoț, piețe pentru vînzarea roadelor, într-un cuvînt, atît pentru preocupările navigatorilor cît și pentru cele ale plugarilor. (5) Clodius îl învinuia că legea nu fusese propusă ca să facă față lipsei de alimente, ci că dimpotrivă, scumpirea alimentelor se făcuse ca să se voteze legea, deoarece Pompeius căuta să-și reanimeze și să-și înalțe din nou printr-o nouă magistratură, puterea care se vestejea parcă din pricina delăsării lui.

Alții spun că acesta este sofismul consulului Spinther, care voia să-l închidă pe Pompeius într-o magistratură mai mare, pentru ca el să poată să fie trimis în ajutorul regelui Ptolemeu. (6) În același timp, și Canidius, un tribun al plebei, a adus un proiect de lege care prevedea că Pompeius, fără armată, numai cu doi lictori, să împace pe rege cu alexandrinii. Se părea că Pompeius nu era în dezacord cu propunerea. Dar senatul a respins cu eleganță proiectul pretextînd că se teme pentru viața lui Pompeius. Se putea citi scrisoarea, afișată în mai multe locuri în for și lîngă senat, care spunea că Ptolemeu rugase pe Pompeius să-i fie dat lui comanda în locul lui Spinther. (7) Tigranes spune că Ptolomeu plecase din Egipt fără să fie constrîns și că părăsise Egiptul convins de Theophanes, care, în acest fel, mijlocea să-i procure lui Pompeius pretextul pentru noi preocupări și expediții militare. Dar acest fapt nu l-a făcut demn de crezare atît de mult răutatea lui Theophanes, cît l-a făcut de necrezut firea lui Pompeius, în care nu sălășluia o ambiție atît de rea și de meschină.

era atunci tribun al plebei, îl dispreţuia şi a început mai cu avînt să facă politică. (6) Într-adevăr, după ce a exilat pe Cicero, şi l-a trimis pe Cato în insula Cipru, sub pretextul unui comandament, după ce Caesar plecase el însuşi în Gallia, Clodius vedea că tot poporul îi dădea atenţie, pentru că el făcea totul în politică, ca să-i facă pe plac, apoi îndată a pus la cale să anuleze unele din rînduielile lui Pompeius şi, răpind pe Tigranes care era captiv, îl ţinea mereu lîngă el şi intenta procese prietenilor lui Pompeius, punînd la încercare, prin ei, puterea acestuia. (7) În cele din urmă, cînd Clodius se îndrepta spre un proces, a luat sub comanda lui o mulţime de oameni plini de nerușinare şi de destrăbălare, şi oprindu-i într-un loc văzut din toate părţile, a început să-i întrebe astfel: „Cine este cel mai dezmăţat imperator?“ „Care bărbat caută un bărbat“? „Cine-şi scarpină capul cu un singur deget?“ Iar acei oameni, întocmai ca un cor, aplaudînd ca răspuns cînd Clodius îşi mişca toga, dădeau răspuns la fiecare întrebare, strigînd în gura mare: Pompeius“.

49 Cum e firesc, aceste fapte îl iritau pe Pompeius, care nu era învăţat să audă despre el vorbindu-se rău şi care nu era obişnuit cu astfel de lupte; apoi, era mai ales mîniat, fiindcă vedea că senatul se bucură cînd îl vede batjocorit şi cînd îl vedea că ispăşeşte trădarea lui Cicero. (2) Şi, cînd s-a întîmplat să se dea lovituri pînă la rănire şi în for, iar un sclav al lui Clodius, furişîndu-se în mulţime printre cei care stăteau în jurul lui Pompeius, a fost găsit cu un pumnal asupra lui, făcînd din aceasta un pretext, apoi temîndu-se, de altfel, de nerușinarea şi de insultele lui Clodius, nu s-a mai dus în for cît timp Clodius a fost tribun, ci îşi petrecea timpul îngrijindu-se de casă şi discutînd cu prietenii săi cum ar putea să potolească mînia senatului şi a nobililor faţă de el. (3) Culleo l-a îndemnat să se despartă de Iulia şi să treacă de partea senatului, renunţînd la prietenia cu Caesar, dar Pompeius nu i-a dat ascultare. Dar a fost convins de aceia care cereau întoarcerea din exil a lui

Cicero, duşmanul cel mai puternic al lui Clodius şi cel mai mare prieten al senatului. Şi luînd pe fratele lui Cicero, care l-a rugat, s-a dus cu o ceată mare de oameni şi, după ce a avut loc o încăierare, care s-a soldat cu răniri şi în care cîţiva au fost ucişi, a învins pe Clodius. (4) Cicero, întorcîndu-se din exil, în virtutea legii, a împăcat îndată pe Pompeius cu senatul apoi, apărînd legea cu privire la aprovizionare, l-a făcut pe acesta, într-un fel, iarăşi stăpîn peste marea şi peste uscatul pe care-l aveau sub stăpînirea lor romanii. Într-adevăr, la dispoziţia lui erau porturi, locuri de negoţ, pieţe pentru vînzarea roadelor, într-un cuvînt, atît pentru preocupările navigatorilor cît şi pentru cele ale plugarilor. (5) Clodius îl învinuia că legea nu fusese propusă ca să facă faţă lipsei de alimente, ci că dimpotrivă, scumpirea alimentelor se făcuse ca să se voteze legea, deoarece Pompeius căuta să-şi reanimeze şi să-şi înalţe din nou printr-o nouă magistratură, puterea care se veştejea parcă din pricina delăsării lui.

Alţii spun că acesta este sofismul consulului Spinther, care voia să-l închidă pe Pompeius într-o magistratură mai mare, pentru ca el să poată să fie trimis în ajutorul regelui Ptolemeu. (6) În acelaşi timp, şi Canidius, un tribun al plebei, a adus un proiect de lege care prevedea ca Pompeius, fără armată, numai cu doi lictori, să împace pe rege cu alexandrinii. Se părea că Pompeius nu era în dezacord cu propunerea. Dar senatul a respins cu eleganţă proiectul pretextînd că se teme pentru viaţa lui Pompeius. Se putea citi scrisoarea, afişată în mai multe locuri în for şi lîngă senat, care spunea că Ptolemeu rugase pe Pompeius să-i fie dat lui comanda în locul lui Spinther. (7) Tigranes spune că Ptolomeu plecase din Egipt fără să fie constrîns şi că părăsise Egiptul convins de Theophanes, care, în acest fel, mijlocea să-i procure lui Pompeius pretextul pentru noi preocupări şi expediţii militare. Dar acest fapt nu l-a făcut demn de crezare atît de mult răutatea lui Theophanes, cît l-a făcut de necrezut firea lui Pompeius, în care nu sălăşluia o ambiţie atît de rea şi de meschină.

50 Fiind pus deci în fruntea aprovizionării cu grîu, a trimis peste tot legați și prieteni, iar el însuși a plutit în Sicilia, Sardinia și Libia unde strîngea grîu. Cînd era gata de a porni pe mare, deoarece un puternic vînt sufla din larg, iar cîrmacii ezitau să pornească, el cel dintîi s-a urcat pe corabie și, poruncind să ridice ancora, a strigat: „Să plutim e nevoie, să trăim nu e nevoie". Cu acest curaj și avînt, susținut de un noroc bun, a umplut porturile de grîu și marea de corăbii. În acest fel, oamenilor dinafară le-a fost îndeajuns prisosul acelei aprovizionări care s-a transformat apoi într-un izvor îmbelșugat, ce se revărsa spre toți.

51 În acest timp războaiele împotriva galilor, dușmanii Romei, l-au înălțat mult pe Caesar. Și pentru că Caesar părea că este foarte departe de Roma, legat de belgi, suebi și de britani, nu s-a băgat de seamă că datorită destoiniciei lui, de care da dovadă față de popor, și prin cele mai de seamă fapte, dobora pe Pompeius. (2). Într-adevăr, Caesar, avînd în jurul său, ca un corp, forța armată, nu se ducea împotriva barbarilor, ci întocmai ca la vînători cu cîini, el se pregătea în luptele împotriva lor, făcînd exerciții, încît se făcea de neînfrînt și înfricoșător. Trimițînd la Roma aur și argint și celelalte prăzi, și alte bogății, luate de la dușmani, și ispitind cu daruri și venind în ajutorul edililor, comandanților, consulilor și soțiilor lor, și-i atrăgea pe mulți, așa încît trecînd Alpii și petrecînd iarna la Luca, a venit la el o mare mulțime de bărbați și de femei care se luau la întrecere între ei, și chiar două sute de senatori, printre care era și Pompeius, și Crassus, încît s-au văzut la ușile lui Caesar o sută douăzeci de lictori ai proconsulilor și comandanților (3) Caesar, umplînd pe toți ceilalți cu nădejdi și bani, i-a trimis la Roma. Cu Crassus și cu Pompeius a încheiat înțelegeri: aceia să fie consuli, iar Caesar să-i ajute, trimițînd un mare număr de soldați, ca să-l voteze. De îndată însă ce vor fi aleși, să-și atribuie lor înșiși provincii și armate, iar lui Caesar să-i acorde prelungirea magistraturii pe încă cinci ani (4). Din această cauză, aristocrații

erau mîniați pe el, cînd au expus aceste argumente în fața mulțimii. Apoi Marcellinus, stînd în fața poporului, i-a întrebat dacă se prezintă la consulat. În timp ce mulțimea îi cerea să răspundă, Pompeius, cel dintîi, a spus că poate va candida sau nu va candida la consulat. Crassus însă a răspuns cu o mai mare dibăcie politică. A spus că va face cum va crede el mai bine că este în interesul comun. (5) Marcellinus a atacat pe Pompeius, și arătîndu-se energic în cuvîntul său, Pompeius a spus că cel mai nedrept dintre toți este Marcellinus, care nu-i poartă recunoștință, pentru că din mut ajunsese eloovent și din înfometat — îmbuibat, datorită lui.

52 Totuși, deși ceilalți renunțau de a-și mai anunța candidatura la consulat, Caton îndemna pe Lucius Domitius și-l încuraja, convingîndu-l să nu renunțe, pentru că lupta nu se dă pentru consulat, ci pentru libertate, împotriva tiranilor. (2). Cei din jurul lui Pompeius, temîndu-se de tonul lui Cato, ca nu cumva avînd tot senatul de partea sa, să desprindă și să schimbe partea sănătoasă a poporului, n-au mai lăsat pe Domitius să păsească în for, ci trimițînd oameni înarmați, au ucis pe omul care purta lampa înaintea lui și au respins pe ceilalți. Cel din urmă s-a retras Cato, rănit la brațul drept, apărînd pe Domitius. (3) După ce ei <Pompeius și Crassus> au ajuns pe această cale la consulat, n-au făcut nici în celelalte lucruri mai multă rînduială. Dimpotrivă, deși poporul alesese ca prim pretor pe Cato și vota pentru el, Pompeius a împrăștiat adunarea poporului, pretextînd că este o zi nefastă. În locul lui Cato au proclamat pretor pe Antias și Vatinius, corupînd triburile cu bani. (4) Apoi au introdus proiecte de legi, prin mijlocirea lui Trebonius, care era tribun al plebei, legi care-i atribuiau lui Caesar, așa cum se stabilise, un al doilea consulat pe cinci ani, lui Crassus Siria și războiul împotriva parților, iar lui Pompeius i-au dat întreaga Libie și Spania Citerior[84], precum și patru legiuni, dintre care pe două le-a împrumutat lui Caesar, care-l rugase, pentru războiul din Gallia. (5) Dar Crassus a ieșit în provincia sa, renunțînd

la consulat, iar Pompeius, inaugurînd teatrul, a instituit întreceri gimnastice și muzici la inaugurare, și întreceri de vînători, în care au fost uciși cinci sute de lei. După toate, a oferit o luptă de elefanți, cel mai impresionant spectacol.

53 Pentru acestea fiind el admirat și iubit, nu mult după aceea n-a trezit o mai puțină invidie, prin faptul că încredințînd prietenilor armatele și provinciile, el însuși se ducea de colo pînă colo în locurile de plecare din jurul Italiei și-și petrecea timpul cu soția, fie că o iubea, fie că nu putea să renunțe la ea, care-l iubea, căci se spune și acest lucru, (2) și ajunsese faimoasă iubirea de soț a femeii, care dorea pe Pompeius împotriva vîrstei. Dar cauza adevărată se pare că era și înfrînarea soțului, care nu voia să știe decît de soția sa ținută demnă dar nu exagerată, ci avînd un fel de comunicativitate plăcută și care atrăgea foarte mult pe femei, deci trebuie ca nici hetaira Flora să nu fie acuzată de mărturii mincinoase (3). În timpul alegerilor de edil, unii au ajuns la încăierare și, fiind uciși mai mulți oameni în jurul lui Pompeius, el a trebuit să-și schimbe hainele pline de sînge. Producîndu-se o mare zarvă în goana sclavilor, care duceau hainele murdare de sînge acasă și, văzînd toga plină de sînge acasă, soția sa, fiind însărcinată, și-a pierdut cunoștința și cu greu și-a revenit. Și din acea tulburare și suferință a avortat. De aceea, nici cei care criticau cel mai mult prietenia lui Pompeius cu Caesar nu-l mai învinuiau totuși de dragoste pentru această femeie. După aceea, fiind însărcinată a doua oară și născînd o fată, a murit în durerile facerii, iar pruncul n-a mai trăit după aceea multe zile. (4) În timp ce Pompeius se pregătea să îngroape corpul soției pe muntele Albanus, poporul l-a silit să-l ducă pe cîmpul lui Marte, mai mult de mila tinerei decît să facă pe placul lui Pompeius sau al lui Caesar. Dintre ei se părea că poporul acordă o mai mare parte de cinstire lui Caesar, care era absent, decît lui Pompeius, care era prezent. (5) Astfel, îndată cetatea a început să se învolbureze și toate lucrurile să se frămînte

și să se spună cuvinte învrăjbitoare cum că înrudirea, care mai înainte ascunsese dar nu împiedicase setea de putere a acestor bărbați, s-a năruit (6). Nu după mult timp, s-a anunțat că Crassus pierise în războiul cu parții. Și acest bărbat, care fusese o mare piedică lunecării spre un război civil, dispăruse acum. Într-adevăr, amîndoi, temîndu-se de el, respectau, oricum, învoielile pe care le încheiaseră între ei. Iar după ce soarta a suprimat pe gardianul luptei, se putea spune iarăși versul din poetul comic:

„Că unul pe altul se unge cu ulei
dar mîinile sînt pline de praf".

(7) Pînă într-atît soarta este puțin lucru față de fire. Într-adevăr, soarta nu satură dorința firii, de vreme ce nu a ținut în frîu adîncirea unei stăpîniri și întinderea atît de mare a puterii celor doi bărbați, deși auziseră și citiseră că „toate lucrurile au fost împărțite de zei în trei părți și că fiecare ia cîte o parte din întregul puterii", ei socoteau că deși sînt doi, nu le ajunge puterea romană.

54 Desigur, Pompeius a spus o dată, vorbind în fața poporului, că toate magistraturile purtate le-a luat mai înainte de a se aștepta și le-a depus mai înainte de a se aștepta lumea. Și, pe Iupiter, a avut drept martor lăsarea la vatră a armatelor. Atunci însă, socotind că Caesar nu va renunța la puterea armată, Pompeius căuta să se întărească prin dregătorii politice împotriva lui, dar nu lua nici o altă măsură nouă, deși nici nu voia să pară că nu are încredere în el, că mai degrabă nu-l bagă în seamă și-l disprețuiește. (2) Și, cînd vedea că magistraturile nu sînt exercitate așa cum trebuia, deoarece cetățenii erau corupți, trecea cu vederea că în cetate este anarhie și deodată se discuta mult despre dictator, cuvînt pe care cel dintîi a îndrăznit să-l rostească în public Lucillius, un tribun al plebei, îndemnînd poporul să-l aleagă dictator pe Pompeius. Acuzîndu-l însă Cato, tribunul a fost în primejdie de a-și pierde magistratura, dar mulți prieteni,

ducîndu-se la Cato, au început să-l apere pe Pompeius, zicînd că n-a cerut acea magistratură și nici n-a voit s-o ceară (3). Cato a lăudat pe Pompeius și l-a îndemnat să păstreze cuviința, ceea ce acesta a și făcut de jenă; au fost aleși consuli Domitius și Messala, dar mai apoi, producîndu-se anarhia și tot mai mulți angajînd discuții cu multă îndrăzneală pentru alegerea unui dictator, Cato și ai lui, de teamă să nu fie forțați, au hotărît ca oferindu-i lui Pompeius o magistratură legală, să-l ferească de acea magistratură absolută și tiranică. (4) Și Bibulus, fiind dușmanul lui Pompeius, și-a exprimat cel dintîi părerea în senat ca acesta să aleagă pe Pompeius consul fără coleg, căci sau va scăpa cetatea de dezordinea de față, sau va fi sclavă celui mai puternic. Aceste cuvinte părînd absurde, din pricina celui care le-a rostit, Cato s-a ridicat și, trezind bănuiala că va vorbi împotrivă, s-a făcut liniște, însă el a spus că personal n-ar fi făcut propunerea exprimată, dar după ce este făcută de altul, îndeamnă pe senatori să i se supună, pentru că el preferă anarhiei orice fel de conducere și că socotește că nici unul nu este mai bun decît Pompeius să conducă în timpul unor astfel de tulburări. (5) Senatul, primind această propunere, a votat-o, pentru ca Pompeius, fiind ales consul, să guverneze singur, iar dacă ar avea nevoie de un coleg, cercetîndu-l în timp de două luni, să și-l aleagă. Fiind deci el ales astfel și proclamat consul de către interrexul Sulpicius, a salutat cu multă prietenie pe Cato, declarînd că-i este foarte recunoscător și că îl îndeamnă să fie sfetnic particular al stăpînirii. Cato a răspuns că nu este cazul ca Pompeius să-i aducă mulțumîri, căci el n-a spus nimic din cele ce-a spus anume pentru Pompeius, ci pentru cetate, dacă însă va fi invitat, îi va fi sfătuitor în particular, iar dacă nu va fi invitat, va spune în public ceea ce gîndește[85]. Așa era Cato în toate.

55 Pompeius, pășind în cetate, a luat în căsătorie pe Cornelia, fiica lui Metellus Scipio, nu fecioară, ci lăsată văduvă, de curînd, de Publius, fiul lui Crassus, cu care

fusese căsătorită din feciorie. Acesta murise în războiul cu parții. Femeia aceasta avea multe farmece, în afară de frumusețe. Într-adevăr, ea cunoștea bine și literatura, făcea exerciții cu lira și cu geometria și se obișnuise să asculte cu folos și discuțiile filozofilor. La acestea se adăugau o lipsă de caracter arogantă și indiscreție, defecte care de obicei pun stăpînire pe firea femeilor tinere.

Tatăl ei era ireproșabil, atît din punctul de vedere al neamului, cît și din cel al gloriei (2). Totuși, căsătoria nu a plăcut, nefiind potrivită cu vîrsta, pentru că Cornelia era de vîrsta la care se putea căsători mai degrabă cu fiul lui. Cei mai flecari socoteau că Pompeius trecuse cu vederea interesul cetății, care era în primejdie, și că nu băga de seamă relele pentru care fusese ales lecuitor, iar cetatea se încredințase numai lui, ca unui medic. Dimpotrivă, Pompeius se înconunează și aduce sacrificiile de căsătorie, deși ar trebui să se cugete că acest consulat nu i-ar fi fost acordat atît de ilegal, dacă cetatea ar fi fost în situație bună (3). Apoi, asistînd la procesele de corupție și de mită și scriind legi după care se judecau procesele, în general, a condus treburile cu demnitate și cu cinste, oferind securitate, ordine și liniște, cînd el asista la judecăți în arme. Cînd însă a fost judecat socrul său Scipio, a chemat acasă pe cei trei sute șaizeci de judecători și i-a rugat să-i vină în ajutor, iar acuzatorul a renunțat la proces, văzînd pe Scipio venind în for înconjurat de judecători. (4) Iarăși Pompeius și-a auzit rău și aceasta mai ales pentru că deși desființase prin lege rostirea de laude la adresa celor judecați, el însuși a venit ca să laude pe Plancus. Însuși Cato — căci era printre judecători — punînd mîinile la urechi, a spus că nu este frumos să audă laude care sînt împotriva legii. De aceea, Cato a fost recuzat înainte de a vota, totuși Plancus a fost condamnat cu celelalte voturi, spre rușinea lui Pompeius. (15) Tot astfel, cu cîteva zile în urmă, Hypsaeus, fost consul, fiind acuzat și pîndind pe Pompeius, care de la baie se îndrepta spre cină, i-a căzut în genunchi și a început să-l roage, dar Pompeius trecînd pe lîngă el i-a spus cu dispreț că nu izbutește decît să-i tulbure cina și

nimic altceva. Pompeius, arătîndu-se atît de nerecunoscător, a fost criticat. Dar pe toate celelalte treburi le-a dus la bună rînduială, mai ales că și-a ales drept coleg de consulat, pentru cele cinci luni rămase pe socrul său. Senatul i-a acordat prin vot guvernămîntul provinciilor pentru alți patru ani și o mie de talanți în fiecare an, cu care să-și întrețină și să-și echipeze armata.

56 Însă prietenii lui Caesar, luînd acest fapt drept pretext, cereau să se țină seama și de Caesar care susține lupte atît de mari pentru puterea romană, așa că sau i se cuvine să obțină al doilea consulat, sau să mai dobîndească timp pentru expediție, dar în acest timp să nu se strecoare altul și să-i smulgă gloria strădaniilor lui, ci el însuși să execute direct comanda și să primească onorurile cuvenite în liniște. (2) Producîndu-se o dezbatere în legătură cu aceste păreri, Pompeius, cu intenția vădită de a împrăștia bănuiala de invidie împotriva lui Caesar, datorită bunelor sentimente ce-i păstra, a zis că are o scrisoare de la Caesar, prin care-și exprimă dorința de a obține un succesor și de a înceta expediția, dar că totuși este bine să i se acorde cererea de a fi ales consul, chiar cînd nu este de față. (3) Deoarece Cato se opunea acestei propuneri și cerea ca Caesar să rămînă simplu particular și după ce va depune armele cetățenii să găsească și pentru el o recompensă, Pompeius nu s-a ridicat să protesteze, ci ca și cînd ar fi fost învins, devenise și mai suspect în cele ce propunea pentru Caesar. Pompeius a trimis la Caesar și i-a cerut forțele militare pe care i le împrumutase, invocînd drept pretext războiul cu parții. Iar Caesar, deși știa bine motivul pentru care el îi cere ostașii, i-a trimis legiunile, făcînd frumoase daruri ostașilor.

57 După aceea Pompeius, îmbolnăvindu-se grav, și-a petrecut perioada întremării la Neapole. La propunerea lui Praxagoras, napolitanii au adus jertfe zeilor pentru sănătatea lui. Deoarece vecinii Neapolului aduceau și ei la fel jertfe, iar practica aceasta făcea înconjurul întregii

Italii, toate cetățile mari și mici, țineau sărbătoare mai multe zile. Nicăeri nu mai încăpeau cei care veneau din toate părțile iar drumurile erau pline ca și satele și porturile, de oameni care se rugau și jertfeau. Mulți chiar, purtînd cunune pe cap, îl primeau cu torțe și-l petreceau acoperit de flori, astfel că purtarea și călătoria lui era cel mai frumos și cel mai strălucit spectacol. (2) Pe drept se spune că nici unul dintre faptele săvîrșite n-a fost mai mult cauza războiului decît acestea. Într-adevăr, pe Pompeius îl cuprinsese o mîndrie excesivă, din cauza marii bucurii, așa că a pierdut calculul exact al faptelor, neglijînd teama, care întotdeauna ducea la securitate succesele și faptele lui, a căzut într-o cutezantă nestăpînită și într-un dispreț față de puterea militară a lui Caesar, ca și cînd nu mai avea nevoie nici de arme împotriva lui și nici de vreo măsură care necesita strădanie, ci își închipuia că-l va doborî mult mai ușor decît îl ridicase. (3) Între timp, a venit Appius din Gallia, aducînd armata pe care i-o împrumutase Pompeius lui Caesar și a flecărit mult în legătură cu faptele de acolo și a răspîndit multe cuvinte urîte la adresa lui Caesar, spunînd că Pompeius nici nu-și dă seama de gloria și de forța lui, căci este fortificat cu alte arme împotriva lui Caesar, pe care și le va procura cu armele aceluia, de îndată ce va fi venit. Zicea că ostașii poartă mare ură împotriva lui Caesar și că doresc nespus de mult să-l vadă pe Pompeius. (4) Atunci el atît de mult s-a înflăcărat, s-a umplut de atîta nepăsare în urma încurajării dobîndite, încît lua în rîs atît pe cei care se temeau de război cît și pe cei care ziceau că, dacă Caesar pornește spre Roma, înseamnă că nu cunoaște forțele armate cu care-l vor întîmpina, iar el, cu surîsul pe buze și destins, îi îndemna să fie fără teamă. Se zicea: „În orice parte a Italiei voi lovi pămîntul cu piciorul, din pămînt vor răsări armate pedestre și cavalerie".

58 La rîndul său, Caesar a început să acționeze cu mai multă energie, și apoi el însuși nu era departe de Italia, și în Roma trimitea mereu soldați, ca să ia parte

la alegeri, iar pe mulți îi ajuta cu bani și cumpăra pe magistrați. Printre aceștia era și consulul Paulus[86], care și-a schimbat părerea pentru o mie cinci sute de talanți, și tribunul Curio, fiind eliberat de către Caesar de o mulțime neînchipuită de datorii, și Marcus Antonius[87], pentru prietenia lui Curio, întrucît era părtaș la datoriile lui. (2) S-a spus că unul dintre comandanții de oști care veneau de la Caesar stătea în fața senatului și, aflînd că senatul nu-i acordă lui Caesar termenul cerut pentru magistratură, lovind cu mîna sabia, a zis: „Dar asta i-o va da". Și cele ce se făceau și cele ce se pregăteau mergeau în același sens. (3) Totuși, cererile și apelurile lui Curio pentru Caesar păreau ceva mai democrate. Într-adevăr, el cerea una din două, sau să se retragă și lui Pompeius armata, sau Caesar să nu fie nici el lipsit de armată, căci sau vor stărui în legalitate, ajungînd particulari, sau, dacă vor rămîne adversari, vor sta liniștiți la posturile pe care le au. Acela care face pe unul dintre ei slab dublează tocmai forța armată de care se teme. (4) Auzind aceste cuvinte, consulul Marcellus a numit pe Caesar pirat, și îndemnînd să se voteze războiul, dacă Caesar nu va depune armele, Curio totuși a fost în stare, împreună cu Antonius și Piso, să pună în inferioritate senatul. Într-adevăr, Curio a propus senatului să treacă într-o parte cei care sînt de părere că Caesar să depună numai armele, iar Pompeius să fie consul. Și s-au dat de o parte cei mai mulți. Apoi, iarăși, a propus să se dea de o parte cei care sînt de părere ca amîndoi să depună armele și nici unul să nu mai fie în magistratură; pentru Pompeius au fost numai douăzeci și doi, iar pentru Curio au fost toți ceilalți. Și Curio, victorios și radiind de bucurie a sărit în mijlocul poporului care-l primea cu aplauze și arunca în el cu cununi și cu flori. (5) În Senat, Pompeius nu era de față, căci conducătorii de armate nu intră în cetate. Dar Marcellus[88], ridicîndu-se în picioare a zis că nu va ședea să asculte discuțiile, căci el vede că peste Alpi trec 10 legiuni, așa că el însuși va trimite pe acela care să le reziste pentru patrie.

59 După aceea, toți au îmbrăcat hainele de doliu. Iar Marcellus a plecat prin for, spre Pompeius, urmat de senat și, oprindu-se în fața lui Pompeius, a zis: „Îți poruncesc Pompeius să vii în ajutorul patriei, să te folosești de forțele militare care sînt deja pregătite și să recrutezi și altele". Aceleași gînduri le-a exprimat și Lentulus[89], unul dintre consulii aleși pentru anul viitor. (2) Cînd Pompeius a început să facă recrutarea, unii nu-i dădeau ascultare, s-au strîns puțini soldați cu greutate și fără tragere de inimă, iar cei mai mulți strigau să se împace. Antonius a citit în fața poporului o scrisoare din partea lui Caesar, în care amenința senatul, și care conținea propuneri atrăgătoare pentru popor. Într-adevăr, Caesar cerea ca amîndoi să se retragă din provincii, și lăsînd la vatră forțele militare, să se înfățișeze poporului și să dea socoteală de faptele săvîrșite. (3) Lentulus, care era încă consul, nu a convocat senatul. Totuși Cicero, care venise de curînd din Cilicia, încerca să pună la cale o împăcare, propunînd ca Caesar să părăsească Gallia și, lăsînd la vatră toată armata, să rămînă în Illyricum cu două legiuni și să aștepte cel de al doilea consulat. Dar, deoarece Pompeius refuza să dea aprobarea sa, prietenii lui Caesar au ajuns la convingerea ca și unul și altul să depună armele. Lentulus însă se opunea, iar Cato striga că Pompeius iarăși se înșală, păcătuind a doua oară, de aceea propunerile de împăcare nu au izbutit.

60 În timpul acesta, s-a anunțat că Caesar ocupase Ariminum, o mare cetate a Italiei, și că merge drept spre Roma, cu toată armata. Aceasta era o minciună, căci Caesar nu înainta, și avea cu el mai mult de trei sute de călăreți și cinci mii de pedestrași, iar cealaltă armată, care era dincolo de Alpi, n-a așteptat-o, voind să cadă mai degrabă pe neașteptate asupra celor care erau tulburați, și nu se așteptau să lupte și să li se dea timp să se pregătească. (2) Așa că, ajungînd la rîul Rubicon[90], care limita provincia care-i fusese dată, s-a oprit în drum, a tăcut și a stat multă vreme în cumpănă, gîndindu-se în sine la mărimea îndrăznelii. Apoi, întocmai ca aceia care

își dau drumul spre o adîncime fără fund de pe o prăpastie înaltă, închizîndu-se în sine și parcă acoperindu-se în fața primejdiei și strigînd numai acest cuvînt, în grecește, către cei de față, „aruncă-se zarul", a trecut rîul. (3) De cum a sosit vestea la Roma, a și cuprins orașul, producînd zarvă și groază ca niciodată mai înainte; îndată senatul a dat fuga să se adune, ca și ceilalți magistrați, parcă rostogolindu-se. Pe cînd Tullus întreba pe Pompeius despre armată și forțe, iar acesta răspundea că are gata pregătiți pe cei care veneau de la Caesar, dar că socotește că mai degrabă trebuie să strîngă în ordine pe cei recrutați, care erau treizeci de mii, Tullus a strigat: „Pompeius, ne-ai înșelat", și l-a sfătuit să trimită soli de împăcare cu Caesar. Însă Favonius, un om care în general nu era rău, dar care, din pricina mîndriei și a insolenței, de multe ori credea că imită francheța lui Cato, l-a îndemnat pe Pompeius să bată cu piciorul pămîntul, chemînd forțele armate pe care le promisese. (4) Pompeius a suportat această importunitate în liniște. Iar cînd Cato i-a amintit despre vorbele pe care i le spusese la început despre Caesar, i-a răspuns că cele spuse de Cato sînt mai profetice, dar că faptele sale sînt mai prietenoase.

61 Cato a propus ca Pompeius să fie ales comandant cu puteri depline, zicînd că oameni care pot face mari rele pot să le facă să și înceteze. Cato, deci, a plecat îndată în Sicilia (căci îi căzuse la sorți această provincie) și fiecare s-a dus în provincia care îi revenise prin tragere la sorți, dar cum aproape întreaga Italie se ridicase în picioare, ceea ce se petrecea producea o mare încurcătură. Într-adevăr, cei dinafara Romei fugeau din toată părțile și se năpusteau asupra Romei, iar cei care locuiau în Roma fugeau din cetate și o părăseau, tocmai cînd era ocupată de o atît de mare tălăzuire și tulburare, căci cetățeanul util era slab, iar lipsa de ascultare era grea și de nestăpînit pentru magistrați. (2) De aceea, nu era cu putință să se pună capăt fricii și nimeni nu lăsa pe Pompeius să se folosească de judecata lui, ci patima de care era fiecare cuprins — teama, supărarea sau încurcătura — cu asta îl copleșea și pe Pompeius. Apoi, hotărîri contradictorii, luate în aceeași zi, stăpîneau cetatea, și el nu putea să afle nici un adevăr în legătură cu dușmanii, fiindcă mulți îl anunțau la întîmplare și apoi se supărau că nu le dădea crezare. (3) În acest fel, decretînd starea de asediu[91] și poruncind ca toți senatorii să-l urmeze, și spunînd că cel care va rămîne va fi socotit partizanul lui Caesar, tîrziu, seara, a părăsit Roma. Înșiși consulii, fără să aducă sacrificiile legiuite înaintea războaielor, au fugit. Chiar în aceste primejdii, Pompeius era însă iubit pentru bunăvoința pe care o aveau oamenii pentru el, așa încît, deși mulți nu puteau suferi comanda, nimeni nu ura pe comandant, ba chiar s-ar fi găsit că majoritatea celor ce fugeau pentru libertate au făcut-o pentru că n-au putut să-l părăsească pe Pompeius.

62 La puține zile după aceea, Caesar, avîntîndu-se și ocupînd Roma, cu toți ceilalți s-a arătat blînd și binevoitor, dar pe unul dintre tribunii plebei, numit Metellus, care încerca să-l împiedice să ia bani din tezaur, l-a amenințat cu moartea, și amenințării i-a adăugat un cuvînt foarte greu, spunînd că-i este lui mai ușor să facă decît să spună acest lucru. (2) Respingînd deci astfel pe Metellus și luînd banii de care avea nevoie, a pornit să-l urmărească pe Pompeius, grăbindu-se să-l izgonească din Italia, mai înainte de a-i veni oaste din Spania. Iar Pompeius, ocupînd Brundisium și procurîndu-și corăbii, pe consuli i-a îmbarcat îndată și împreună cu el treizeci de cohorte, și le-a trimis înainte la Dyrrachium, iar pe socrul său Scipio și pe fiul său Cnaeius i-a trimis în Siria, ca să procure flotă. Apoi, el însuși, întărind porțile cetății și lăsînd de pază pe soldații cei mai ușor înarmați și poruncind brundizinilor să stea liniștiți în casă, a înconjurat cetatea cu un șanț pe dinăuntru și cu întăritură și a umplut strîmtorile cu un val din pari, afară de două, pe care el a coborît la mare. (3) A treia zi avea toată mulțimea în corăbii, îmbarcată în liniște, apoi, ridicînd deodată semnalul pentru cei care apărau zidurile și luîndu-i

în primire pe cei care au fugit la el, îndată au pornit pe mare. Iar Caesar, cînd a văzut zidurile părăsite, și-a dat seama de fugă și, pornind urmărirea, era cît pe aci să dea în pari și în șanțuri.

Dar brundizinii i-au spus adevărul, iar el, ferindu-se de cetate a făcut înconjurul ei și i-a găsit pe toți concentrați, afară de două corăbii, care nu aveau mulți soldați în ele.

63 Unii socotesc pornirea pe mare a lui Pompeius printre cele mai bune acțiuni strategice, dar Caesar însuși s-a mirat că, deși Pompeius avea o cetate întărită, aștepta forțe armate din Spania și stăpînea marea, a părăsit și a renunțat la Italia. (2) Pe Pompeius îl învinuiește și Cicero că a imitat mai mult strategia lui Themistocles decît pe a lui Pericles, deși situația era la fel cu aceea a lui Pericles, nu ca a lui Themistocles. De fapt, și Caesar a arătat că se teme foarte mult de timp. Într-adevăr, capturînd pe Numerius, prietenul lui Pompeius, l-a trimis la Brundisium, cerîndu-i să se împace în condiții egale, iar Numerius a plutit împreună cu Pompeius. (3) După aceea, Caesar, ajungînd stăpînul întregii Italii, în timp de șaizeci de zile, fără vărsare de sînge, voia să-l urmărească pe Pompeius, dar neavînd corăbii, a renunțat și s-a îndreptat spre Spania, voind să-și atragă armatele de acolo.

64 În același timp, o mare armată i s-a strîns lui Pompeius, iar flota era de-a dreptul de neînfrînt, căci avea cinci sute de corăbii de luptă (iar numărul corăbiilor libure[92] și de cercetare era mai mare) apoi cavaleri, floarea romanilor și italienilor, erau șapte mii distinși prin neamul, bogăția și avîntul lor. Iar pedestrimea, fiind amestecată și avînd nevoie de exerciții, o pregătea șezînd în Beroea[93], fără să pregete, ci exercitîndu-se ca și cînd ar fi fost în floarea vîrstei. (2) Mari erau avîntul și îndrăzneala pentru cei care-l vedeau pe Pompeius Magnus, în vîrstă de 58 de ani cum înarmat, se lua la întrecere pedestră, apoi iarăși călare, cum scotea sabia fără greutate în goana calului și-o punea iarăși în teacă cu îndemînare. Iar în aruncarea cu sulița arăta nu numai precizie, dar chiar și putere de a arunca la distanță, lucru în care mulți tineri nu-l întreceau. (3) Alergau și regi la el, și dinaști, și dintre conducătorii de la Roma, un mare număr de senatori se aflau în jurul lui. A venit și Labienus, părăsind pe Caesar, deși îi era prieten și luptase alături de el în Gallia, și a mai venit și Brutus, fiul lui Brutus care fusese ucis în Gallia, un bărbat cu mare demnitate, care nici o dată nu-i vorbise lui Pompeius și nici nu-l salutase mai înainte, deoarece îi ucisese tatăl, dar atunci i s-a supus ca unuia care avea să elibereze Roma. Cicero, deși altceva scrisese și alte hotăriri luase, totuși i-a fost rușine să nu fie în numărul acelora care se avîntau în primejdie pentru patrie. (4) A venit în Macedonia la el și Tidius Sestius, un bărbat foarte bătrîn, care avea ambele gambe rănite. Deși ceilalți îl luau în rîs și în batjocură, Pompeius, cînd l-a văzut, s-a ridicat în picioare și a alergat în întîmpinarea lui, socotind că este o mare mărturie faptul că chiar împotriva vîrstei și a puterii unii și-au ales în locul siguranței personale să înfrunte primejdia împreună cu el.

65 Apoi, întrunindu-se senatul și Cato exprimîndu-și părerea, au votat să nu ucidă pe nici un roman în afară de linia de bătaie, să nu prade nici o cetate supusă romanilor și, de aceea, încă și mai mult, gruparea lui Pompeius a fost simpatizată. Căci chiar pentru aceia care nu aveau nici un interes în acest război, care locuiau departe sau care se dezinteresau, din cauza slăbiciunii, se alăturau cu sfatul lor și luptau cu cuvîntul pentru dreptate, socotind că este dușmanul zeilor și al oamenilor acela care nu simte mulțumire la gîndul victoriei lui Pompeius.

(2) Totuși, și Caesar s-a arătat cu bunăvoință cînd își exercita puterea. Într-adevăr, deși a capturat armatele lui Pompeius în Spania și le-a înfrînt, a dat drumul comandanților, dar s-a folosit de soldați. Și iarăși, trecînd Alpii și alergînd în Italia, a ajuns la Brundisium, cînd era solstițiul de iarnă. Și, trecînd marea, el însuși s-a pornit asupra cetății Oricum[94], iar pe Iubius, prietenul lui Pom-

peius, avîndu-l capturat la el, l-a trimis la Pompeius ca să-l îndemne să se întîlnească amîndoi, într-o anumită zi la un loc, să lase la vatră armatele toate în trei zile, să încheie prietenie cu jurămînt și să se întoarcă în Italia. (3) Pompeius socotea că asta este iarăși o cursă, și coborînd repede la mare, a cucerit locuri și poziții care aveau ambuscade foarte puternice pentru soldații pedestrași și locuri bune de ancorat și de debarcat, favorabile pentru cei care călătoreau pe mare, astfel încît vîntul sufla aducînd lui Pompeius toate, grîu, armată și bani. Dimpotrivă, Caesar, fiind înconjurat de locuri neprielnice și pe uscat și pe mare, trebuia să se bată de nevoie, atacînd întăriturile și provocînd la luptă din toate părțile; de cele mai multe ori învingea și era superior în hărțuieli, dar o dată era gata să fie zdrobit și să piardă armata, de vreme ce Pompeius s-a bătut strălucit pînă la respingerea tuturor, deși s-a produs pierderea a două mii de oameni, totuși n-a ajuns să forțeze sau să intre în lagăr, fie că n-a putut, fie că s-a temut. Astfel că Caesar a spus prietenilor săi: „Astăzi victoria ar fi de partea dușmanilor, dacă ar avea pe cine știe să învingă".

66 Pentru acest fapt, partizanii lui Pompeius, cuprinși de un mare avînt, se grăbeau să se măsoare în luptă. Pompeius scria regilor din afară și comandanților de oști și cetăților ca și cînd ar fi fost învingător, deși avea groază de primejdia luptei, dar era încredințat că va înfrînge cu timpul și cu lipsa de aprovizionare pe niște oameni neînfrînți în lupte, și obișnuiți de multă vreme să lupte unii alături de ceilalți; acești oameni însă erau greoi din pricina bătrîneții, la celelalte lucruri necesare în expediție, la marșuri îndelungi, la treceri dintr-un loc într-altul, la săpări de șanțuri, la construcții de ziduri, și din această pricină erau grăbiți să se înfrunte cît mai repede și să dea lupta. (2) Mai înainte, Pompeius trecea armata în revistă și îndemna pe ostașii din jurul său să-și păstreze curajul. Dar cînd, după luptă, Caesar, ridicînd tabăra din pricina lipsurilor de alimente, a pornit prin ținutul atamanilor spre Thesalia, oamenii lui

Pompeius nu mai puteau să aștepte, ci strigînd că Caesar fuge, unii îl îndemnau să se ia după el și să-l urmărească, iar alții să treacă în Italia. Unii trimiteau chiar slujitori sau prieteni la Roma ca să ocupe case lîngă for, înaintea altora, în speranța că în curînd vor ocupa magistraturi. Mulți, din proprie inițiativă, navigau către Cornelia, în Lesbos, să-i aducă buna veste că s-a terminat războiul, căci acolo o trimiseseră Pompeius. (3) Convocînd senatul, Afranius și-a exprimat părerea că o să ocupe Italia, căci ea este cel mai mare premiu al acestui război. După ocuparea ei, să se îndrepte spre Sicilia, Sardinia, Kyrros (Corsica), Spania și toată Gallia. Dar mai ales patria, de care trebuie să se țină în primul rînd seama, cînd întinde mîinile sale doritoare, de aproape, către Pompeius, nu-i șade lui bine s-o lase să fie expusă înjosirii și înrobirii de către slugile și lingușitorii tiranilor. (4) Însă Pompeius socotea că nu e bine pentru gloria lui să fugă a doua oară de Caesar și să fie urmărit de acesta, cînd soarta îi oferă prilejul să-l urmărească el, apoi nu este un gest cinstit să părăsească pe Scipio și pe ceilalți consulari în Grecia și Thessalia ca să ajungă repede la dispoziția lui Caesar cu mari sume de bani și cu mari forțe militare. El însă poartă grijă în primul rînd Romei, cînd luptă oricît de departe pentru ea, pentru ca să nu mai fie supusă suferințelor din cauza unor nenorociri, și ca să aștepte nevătămată pe învingător.

67 Luînd această hotărîre, a început să-l urmărească pe Caesar, hotărît să se abțină de la luptă, dar să-l asedieze și să-l macine cu lipsa de alimente, urmărindu-l îndeaproape. De altfel, el socotea că aceste hotărîri sînt folositoare, mai ales că la urechile lui ajunsese o vorbă, care circula printre cavaleri, că trebuie să respingă cît mai repede pe Caesar și să-l doboare apoi și pe el însuși. (2) Unii însă zic că din cauza aceasta Pompeius nu s-a folosit de Cato pentru nici un lucru important. De aceea, înaintînd spre Caesar, l-a lăsat la mare, la bagaje, temîndu-se ca nu cumva, dacă Caesar va fi ucis, să-l silească îndată și pe el însuși să-și depună magistratura. (3) Ast-

36723
BIBLIOTECA
DE

fel, deci, urmărind în liniște pe dușman, își atrăgea învinuiri și strigăte că nu luptă împotriva lui Caesar, ci împotriva patriei și a senatului, pentru ca să guverneze tot timpul și să nu mai înceteze nici o dată să conducă toată lumea, folosindu-se de slujitori și de gardieni. (4) Domitius Ahenobarbus[95], numindu-l Agamemnon și regele regilor, îi atrăgea ură. Unul dintre oamenii care vorbeau cu îndrăzneală la timp nepotrivit era și Favonius, nu mai puțin neplăcut cînd striga batjocorindu-l: „Oameni buni, oare nu va fi posibil nici anul acesta să luăm smochine de la Tusculum?“ Lucius Afranius, cel care pierduse forța armată în Spania, acuzat de trădare, văzînd atunci pe Pompeius că fuge de luptă, spunea că se miră de cei care-l acuză de ce nu se luptă cu negustorii de provincii. (5) Zicînd aceste cuvinte și altele de felul acesta, de multe ori au silit pe un om ca Pompeius să fie mai prejos de faima lui, să fie plin de jenă față de prieteni și l-au împins să urmeze nădejdilor și imboldurilor lor, nesocotind cele mai bune raționamente. Ceea ce nu se cădea să pățească nici măcar un cîrmaci de corabie, nicidecum comandantul suprem al atîtor popoare și forțe militare. Chiar Pompeius lăuda pe medicii care nu fac nici o dată pe plac dorințelor bolnavilor, totuși el însuși a cedat părții bolnave a armatei, temîndu-se să nu fie supărător, cînd aduce salvarea. (6) Într-adevăr, cum s-ar putea spune că erau sănătoși acei bărbați, dintre care unii făceau planuri pentru dobîndire de consulate și de comandamente militare în tabără, pentru cînd aveau să se întoarcă? În timp ce Spinther, Domitius și Scipio se certau, se luau la harță și își dădeau mîna dreaptă pentru pontificatul lui Caesar, ca și cum în fața lor s-ar fi găsit tabăra lui Tigranes, regele armenilor, și a regelui nabateilor[96], și nu tabăra acelui Caesar și armata lui Caesar, cu care cucerise mii de cetăți cu forța și căruia i se supuseseră mai mult de trei sute de neamuri, care luptase neînfrînt cu germanii și gallii în atîtea lupte cîte n-ar putea să numere cineva, și luase o sută de miriade de captivi și ucisese o sută de miriade, înfrînți chiar în linia de bătaie.

68 Totuși, silind pe Pompeius și făcînd zarvă în jurul lui, după ce au coborît în cîmpia de la Pharsalos, l-au hotărît să țină un sfat, în care Labienus, comandantul cavaleriei, ridicîndu-se cel dintîi, a jurat că nu se va retrage din luptă, dacă nu va respinge pe dușmani. Același jurămînt l-au făcut și ceilalți. (2) Chiar în timpul acelei nopți Pompeius a avut un vis. Se făcea că intrînd în teatru, poporul l-a primit cu aplauze, iar el împodobea altarul Afroditei, purtătoare de biruință, cu multe prăzi. Această vedenie, pe de o parte, îl încuraja, iar pe de alta, îl înfrigura, temîndu-se ca nu cumva Caesar, care-și ducea neamul pînă la Afrodita, să dobîndească faimă și strălucire tocmai de la el, apoi îndată niște strigăte de panică l-au trezit din somn. Iar în straja de dimineață, deasupra taberei lui Caesar, care era cufundată în multă liniște, a strălucit o lumină mare, și din aceasta desfăcîndu-se o torță înflăcărată, a căzut deasupra taberei lui Pompeius. Caesar însuși spune că a văzut aceasta cînd inspecta străjile. (3) Cînd s-a făcut ziuă, el avea de gînd să ridice tabăra, pornind spre Scotussa[97] însă, în timp ce ostașii își ridicau corturile, au venit cercetași, zicînd că văd mișcîndu-se foarte multe arme în tabăra dușmanilor și că este o mișcare și o zarvă pe care le fac oamenii cînd ies la luptă. După aceștia, au venit alții, spunînd că acum dușmanii se rînduiesc în linia de bătaie. (4) Caesar deci, zicînd că a sosit ziua așteptată, în care vor avea să lupte cu oameni, nu cu foametea și sărăcia, a poruncit imediat ca înaintea cortului să fie ridicată flamura roșie, căci acesta este pentru romani semnul luptei. Atunci soldații, văzînd flamura, strigînd de bucurie, au lăsat corturile și s-au repezit la arme, iar comandanții îi duceau pe fiecare în linia care îi revenea fiecărui ostaș, întocmai ca într-un cor bine organizat, în liniște, se ducea fiecare în linia sa cu bucurie.

69 Pompeius însuși, fiind așezat în aripa dreaptă, avea să se așeze împotriva lui Antonius. În mijlocul frontului a pus pe socrul său Scipio în fața lui Lucius Cal-

vinius, iar aripa stîngă o deținea Lucius Domitius, care se sprijinea pe marea mulțime a călăreților. Căci aici se concentraseră aproape toți călăreții, ca să-l lovească pe Caesar, și să zdrobească legiunea a zecea, despre care se vorbea foarte mult că este cea mai războinică, căci Caesar lupta de obicei în fruntea ei. (2) Văzînd deci aripa stîngă întărită de atît de multă cavalerie și temîndu-se de strălucirea armelor, Caesar a chemat șase cohorte dintre cele de rezervă și le-a pus în spatele legiunii a zecea, poruncindu-le să aștepte în liniște, ferindu-se să fie văzute de dușmani, iar cînd va porni cavaleria la atac, să dea năvală printre primii luptători, dar să nu arunce săgețile, așa cum fac de obicei cei mai viteji, ci grăbindu-se la luptă, cu săbiile, să lovească pe dușman sus, ținîndu-l la ochi și la față, pentru că acești tinerei frumoși și în floarea vîrstei, și care știu foarte bine să danseze pirichiul[98], nu vor răbda aceste atacuri și nici nu vor putea să privească săgețile care le vor veni în ochi. (3) Acestea erau preocupările lui Caesar. Iar Pompeius, cercetînd călare orînduirea armatei, cînd a văzut pe adversari liniștiți așteptînd, în linia de bătaie, momentul luptei, în timp ce cea mai mare parte din armata sa dădea semne de nerăbdare, și mișcîndu-se întocmai ca valurile, tulburîndu-se din lipsă de experiență, s-a temut ca nu cumva să se destrame cu totul chiar la începutul luptei, și de aceea a dat ordin celor care erau așezați în față să stea în prima linie și să mențină poziția, așteptînd neclintiți pe dușmani. (4) Dar Caesar a criticat această măsură strategică, pentru că slăbește vigoarea loviturilor date în alergare și nimicește impetuozitatea atacului, care umplu de entuziasm și de avînt pe cei mai mulți, cînd se năpustesc asupra dușmanilor, și le sporește însuflețirea, cînd aleargă și dau chiote; măsura strategiei adoptate de Pompeius a oprit pe soldați și le-a scăzut entuziasmul. Soldații lui Caesar erau două mii, așezați împotriva a douăzeci de mii, iar soldații lui Pompeius erau aproape dublul acestora.

70 Dîndu-se deci semnalul de luptă la amîndoi adversarii, iar trîmbița începînd să sune alinierea de luptă, fiecare privea în jurul său mulțimea ostașilor, dar puțini dintre romanii cei mai buni și unii dintre eleni, stînd în afara luptei, cînd primejdia era aproape, se gîndeau în ce situație au adus pe conducători lăcomia și ambiția. Într-adevăr, erau armele aceleiași patrii și erau linii de bătaie frățești și steaguri comune, iar această vitejie și putere aparțineau unei singure cetăți, care pornea ea însăși asupra ei înșăși și arăta cît de oarbă și de nebună este natura omenească atunci cînd este cuprinsă de patimă. (2) Într-adevăr, acum era în stare fiecare din cei doi comandanți să conducă și să se bucure de cele cîștigate, după ce supusese cea mai mare parte a pămîntului și a mării și o conducea cu virtute. Mai mult încă, dacă voiau să înalțe trofee și să serbeze triumfuri, fiind însetați după glorie, puteau să le umple cu războaiele împotriva parților sau germanilor. (3) Mult de lucru le-ar fi dat Sciția și inzii, căci un pretext destul de plin de glorie pentru această lăcomie era să îmblînzească pe barbari. Care călăreț scit, arcaș part, bogătaș indian ar fi putut să țină piept la șaptezeci de mii de romani în arme, conduși de Pompeius și de Caesar, al căror nume le era cunoscut mai mult chiar decît al romanilor? Astfel de amestecuri, de pestrițe și sălbatece triburi învinseseră ei de multe ori. (4) Atunci însă s-au întîlnit ca să lupte între ei, fără să deplîngă propria glorie pentru care nu mai cruțau nici patria, ei care pînă atunci erau numiți neînvinși. Atunci însemna că înrudirea dintre ei și farmecele Iuliei, și acea căsătorie erau numai o momeală și un zălog față de bănuiala într-o unire care se alcătuise spre dobîndirea unor avantaje, dar ea nu se bucura de împărtășirea unei sincere prietenii.

71 Cînd deci cîmpia Pharsalus s-a umplut de oameni, și de cai, și de arme, și în ambele tabere s-a ridicat semnalul luptei, cel dintîi din rîndul de bătaie al lui Caesar a alergat la luptă Caius Crassianus (Cratinus), care comanda o sută douăzeci de oameni, dînd astfel un mare

prilej de luptă pentru Caesar. Într-adevăr, cînd ieșea din tabără, l-a văzut pe el și, adresîndu-i cuvîntul, l-a întrebat ce gînduri are despre luptă. Iar Crassianus, întinzînd mîna dreaptă, a strigat: „Vei învinge cu strălucire Caesar, iar astăzi ai să mă lauzi, sau viu, sau mort". Spunînd astfel de cuvinte, s-a avîntat la luptă și a respins pe mulți dușmani, apoi s-a năpustit în mijlocul lor. Lupta ajungînd repede la pumnale și mulți fiind uciși, unul dintre dușmani l-a întîmpinat pe Crassianus, cînd dădea buzna și ucidea pe cei care-i stăteau în cale, și i-a vîrît sabia în gură, astfel încît tăișul străbătînd capul, a ajuns pînă la ceafă. (2) Crassianus a căzut, însă lupta în acest punct era încă îndoielnică. Pompeius nu a atacat repede flancul drept ci, dînd fuga în ambele flancuri și așteptînd rezultatul atacului călărimii, își pierdea timpul. Dar acela au adus pe călăreți cu intenția de a-l înconjura pe Caesar și pe călărețiii care stăteau în fața lui, puțini la număr, care atacau falanga. (3) Dar Caesar dînd semnalul, călărețiii s-au retras, iar cohortele formate din trei mii de oameni, rînduite pentru încercuire, pornesc în fugă la atac, întîlnesc pe dușmani și, oprindu-se în fața călăreților, așa cum primiseră poruncă, se folosesc de sulițe lungi, aruncîndu-le către fețele dușmanilor. Iar aceștia, fiind lipsiți de experiența oricărui fel de luptă și neașteptîndu-se cîtuși de puțin la o astfel de luptă și nefiind instruiți mai înainte, n-au mai avut curaj să mai reziste loviturilor care se îndreptau la ochi și pe față, ci întorcîndu-se și punînd mîna la față, au fost respinși ca niște lași. (4) Soldații lui Caesar, neglijînd pe cei care fugeau, au pornit către pedestrași, în partea în care flancul subțiat al călăreților dădea prilej de învăluire și încercuire. În timp ce acestea atacau din flanc, iar a zecea legiune ataca din față, n-au mai rezistat și nici nu s-au mai concentrat, văzînd că în poziția în care nădăjduiau să încercuiască pe dușmani, sînt încercuiți ei înșiși.

72 Aceștia fiind respinși, cînd Pompeius a văzut praful ridicîndu-se și a bănuit ce se întîmplase cu călărețiii, este greu de spus ce gînd a avut, dar ca un om care își

pierde mintea și care era năucit, nemaigîndindu-se că este Magnus Pompeius, fără să adreseze cuiva vreun cuvînt, a pornit pe jos spre tabără, potrivindu-se foarte bine cu aceste cuvinte:

„Zeus tatăl, prea înaltul, a vîrît frica în Aias
„S-a oprit înmărmurit, iar în spate a aruncat scutul din
Șapte piei de bou
Și a fugit speriat din mulțime"

(2) Astfel fiind deci Pompeius a intrat în cort și s-a așezat fără să scoată un cuvînt, pînă cînd mulți care urmăreau pe fugari s-au năpustit asupra cortului, iar atunci a scos un cuvînt, zicînd: „Deci și la întăritură"? Fără să mai spună altceva, s-a ridicat și, îmbrăcînd o haină potrivită cu situația de față, s-a retras pe nesimțite. (3) Au fugit și celelalte legiuni, iar în tabără s-a produs un mare măcel, în care erau uciși paznicii corturilor și sclavii. Asinius Pollio[99] spune că au căzut numai șase mii de soldați. Asinius luase parte la acea luptă alături de Caesar. (4) Cucerind deci tabăra, și-au dat seama de nebunia și ușurătatea dușmanilor. Într-adevăr, toate corturile miroseau de mirodenii, erau împodobite cu covoare înflorate și erau pline de mese încărcate cu cupe iar vase cu vin stăteau gata și se arătau o pregătire și orînduire, făcută mai mult de niște oameni care parcă aduceau jertfe zeilor și sărbătoreau de cît niște oameni care se înarmau pentru luptă. Așadar, și în acest fel fiind amăgiți de nădejdi, plecau la război plini de o îndrăzneală nebunească.

73 Iar Pompeius, mergînd puțin în afara valului taberei, a dat drumul calului pe care pornise și, deoarece puțini se aflau în jurul său și nimeni nu-l urmărea, a pornit în liniște, gîndindu-se mereu, cum era firesc să se gîndească un om care învinsese și stăpînise treizeci și patru de ani, obișnuit să-i conducă pe toți și care abia la bătrînețe încercase și el o înfrîngere și o fugă, pentru prima oară. Gîndindu-se deci el cum gloria și puterea pe care le dobîndise din atîtea lupte și războaie mari, și care

prilej de luptă pentru Caesar. Într-adevăr, cînd ieșea din tabără, l-a văzut pe el și, adresîndu-i cuvîntul, l-a întrebat ce gînduri are despre luptă. Iar Crassianus, întinzînd mîna dreaptă, a strigat: „Vei învinge cu strălucire Caesar, iar astăzi ai să mă lauzi, sau viu, sau mort". Spunînd astfel de cuvinte, s-a avîntat la luptă și a respins pe mulți dușmani, apoi s-a năpustit în mijlocul lor. Lupta ajungînd repede la pumnale și mulți fiind uciși, unul dintre dușmani l-a întîmpinat pe Crassianus, cînd dădea buzna și ucidea pe cei care-i stăteau în cale, și i-a vîrît sabia în gură, astfel încît tăișul străbătînd capul, a ajuns pînă la ceafă. (2) Crassianus a căzut, însă lupta în acest punct era încă îndoielnică. Pompeius nu a atacat repede flancul drept ci, dînd fuga în ambele flancuri și așteptînd rezultatul atacului călărimii, își pierdea timpul. Dar acela au adus pe călăreți cu intenția de a-l înconjura pe Caesar și pe călăreții care stăteau în fața lui, puțini la număr, care atacau falanga. (3) Dar Caesar dînd semnalul, călăreții s-au retras, iar cohortele formate din trei mii de oameni, rînduite pentru încercuire, pornesc în fugă la atac, întîlnesc pe dușmani și, oprindu-se în fața călăreților, așa cum primiseră poruncă, se folosesc de sulițe lungi, aruncîndu-le către fețele dușmanilor. Iar aceștia, fiind lipsiți de experiența oricărui fel de luptă și neașteptîndu-se cîtuși de puțin la o astfel de luptă și nefiind instruiți mai înainte, n-au mai avut curaj să mai reziste loviturilor care se îndreptau la ochi și pe față, ci întorcîndu-se și punînd mîna la față, au fost respinși ca niște lași. (4) Soldații lui Caesar, neglijînd pe cei care fugeau, au pornit către pedestrași, în partea în care flancul subțiat al călăreților dădea prilej de învăluire și încercuire. În timp ce acestea atacau din flanc, iar a zecea legiune ataca din față, n-au mai rezistat și nici nu s-au mai concentrat, văzînd că în poziția în care nădăjduiau să încercuiască pe dușmani, sînt încercuiți ei înșiși.

72 Aceștia fiind respinși, cînd Pompeius a văzut praful ridicîndu-se și a bănuit ce se întîmplase cu călăreții, este greu de spus ce gînd a avut, dar ca un om care își

pierde mintea și care era năucit, nemaigîndindu-se că este Magnus Pompeius, fără să adreseze cuiva vreun cuvînt, a pornit pe jos spre tabără, potrivindu-se foarte bine cu aceste cuvinte:

„Zeus tatăl, prea înaltul, a vîrît frica în Aias
„S-a oprit înmărmurit, iar în spate a aruncat scutul din
Șapte piei de bou
Și a fugit speriat din mulțime"

(2) Astfel fiind deci Pompeius a intrat în cort și s-a așezat fără să scoată un cuvînt, pînă cînd mulți care urmăreau pe fugari s-au năpustit asupra cortului, iar atunci a scos un cuvînt, zicînd: „Deci și la întăritură"? Fără să mai spună altceva, s-a ridicat și, îmbrăcînd o haină potrivită cu situația de față, s-a retras pe nesimțite. (3) Au fugit și celelalte legiuni, iar în tabără s-a produs un mare măcel, în care erau uciși paznicii corturilor și sclavii. Asinius Pollio[99] spune că au căzut numai șase mii de soldați. Asinius luase parte la acea luptă alături de Caesar. (4) Cucerind deci tabăra, și-au dat seama de nebunia și ușurătatea dușmanilor. Într-adevăr, toate corturile miroseau de mirodenii, erau împodobite cu covoare înflorate și erau pline de mese încărcate cu cupe iar vase cu vin stăteau gata și se arătau o pregătire și orînduire, făcută mai mult de niște oameni care parcă aduceau jertfe zeilor și sărbătoreau de cît niște oameni care se înarmau pentru luptă. Așadar, și în acest fel fiind amăgiți de nădejdi, plecau la război plini de o îndrăzneală nebunească.

73 Iar Pompeius, mergînd puțin în afara valului taberei, a dat drumul calului pe care pornise și, deoarece puțini se aflau în jurul său și nimeni nu-l urmărea, a pornit în liniște, gîndindu-se mereu, cum era firesc să se gîndească un om care învinsese și stăpînise treizeci și patru de ani, obișnuit să-i conducă pe toți și care abia la bătrînețe încercase și el o înfrîngere și o fugă, pentru prima oară. Gîndindu-se deci el cum gloria și puterea pe care le dobîndise din atîtea lupte și războaie mari, și care

crescuseră cu încetul, le pierduse într-un singur ceas, el care, cu puțin mai înainte era păzit de atîtea arme, cai și flote, pleacă atît de mic și strîmtorat în sine, încît a scăpat de dușmanii care-l căutau. (2) Trecînd pe lîngă Larissa, a ajuns în valea Tempe și, însetînd, s-a aruncat cu fața la pămînt și a băut apă, apoi, ridicîndu-se iarăși, a pornit mai departe pe aceeași vale, pînă cînd a coborît la mare. Aici, după ce în restul nopții s-a odihnit într-o simplă colibă de pescari, în zori s-a urcat pe o plută de rîu și a luat cu sine pe oamenii liberi care-l însoțeau, a poruncit sclavilor să se întoarcă la Caesar și să nu se teamă de nimic. Fiind el dus de această corăbioară pe lîngă uscat, a văzut o corabie de marfă, destul de mare, gata să pornească, al cărei armator era roman, care se numea Peticius și care nu prea era prieten cu Pompeius, dar îi era cunoscut la vedere. (3) Acest Peticius se întîmplase ca în noaptea trecută să-l vadă în vis pe Pompeius, dar nu cum îl văzuse de multe ori, ci umil și tăcut și se făcea că vorbise cu el. Peticius tocmai povestea acest vis celor care pluteau cu el, așa cum se întîmplă să vorbească oamenii care au răgaz despre fapte de acest fel. Deodată, unul dintre cei de pe corabie a strigat că un vas de rîu se apropie de la uscat și că niște oameni de pe el își mișcă hainele și întind mîinile către el. (4) Peticius, oprindu-se, a cunoscut îndată pe Pompeius, așa cum îl văzuse în vis, și lovindu-se cu mîna peste cap, a poruncit corăbierilor să ia cu ei vasul cel mic și, întinzînd mîna dreaptă, a chemat pe Pompeius, dîndu-și acum seama, după figură, de situația, de soarta și de schimbarea lui Pompeius. De aceea, fără să mai aștepte rugăminte și nici cuvînt, el a luat pe corabie pe cei pe care i-a spus Pompeius (adică cei doi, Lentulus și Favonius) și au plecat. Dar puțin mai tîrziu, văzînd că regele Deiotaros[100] le face semn de pe uscat, îl iau și pe el. (5) Cînd era vremea prînzului, iar stăpînul corăbiei a pregătit masa din cele ce avea, Favonius văzînd pe Pompeius că, din lipsă de sclavi, începe să-și dezlege încălțămintea, a dat fuga și i-a dezlegat-o el și l-a ajutat să se ungă. Tot

așa în restul timpului, vorbindu-i și îngrijindu-l, așa cum fac sclavii cu stăpînii pînă la spălarea picioarelor și pregătirea ospățului, a dus lucrul la sfîrșit. Astfel că unul dintre ei, văzînd noblețea acelor servicii precum și simplitatea și naturalețea ei, a zis:

„Vai, cît de frumos se potrivește orice faptă bună
Cu oamenii nobili".

74 Trecînd ei astfel cu corabia pe lîngă Amphipolis, de aici și-au continuat drumul la Mitilene, pentru că Pompeius voia să-și ia pe Cornelia și pe fiul său. Cînd a acostat la țărmul insulei[101], a trimis un vestitor în cetate, dar nu cum se aștepta Cornelia, plină de nădejdi, după cele ce i se anunțaseră și i se scriseseră ca să-i facă plăcere, după lupta care se dăduse la Dyrrachium, cînd i se spusese că de rest Pompeius n-are decît să urmărească pe Caesar. (2) Vestitorul, găsind-o pe ea în astfel de nădejdi, n-a îndrăznit s-o salute și, mărturisindu-i multele și marile nenorociri mai mult cu lacrimile decît cu glasul, a îndemnat-o să se grăbească, dacă dorește să-l mai vadă pe Pompeius într-o corabie mică și străină. Cornelia, cînd a auzit, s-a prăbușit la pămînt și multă vreme a zăcut fără cunoștință și fără glas. Apoi, cu greutate revenindu-și în fire și gîndindu-se că nu este vremea jelaniilor și lacrimilor, a alergat prin cetate spre mare. (3) Pompeius, întîmpinînd-o și luînd-o în brațe zdrobită și distrusă, ea i-a zis: „Te văd, bărbate, datorită sorții mele, nu sorții tale, zvîrlit pe o barcă, pe tine, care ai străbătut această mare înainte de căsătoria cu Cornelia cu cinci sute de corăbii. La ce ai venit să mă vezi și nu m-ai lăsat pradă Zeului meu, care m-a umplut și pe mine și pe tine de atîta nenorocire? Ce fericită femeie aș fi fost eu, dacă aș fi murit mai înainte de a auzi că soțul meu Publius, bărbat feciorelnic, a căzut luptînd împotriva parților. Aș fi fost înțeleaptă dacă, așa cum pornisem, mi-aș fi luat viața după moartea lui. Dar m-am salvat ca să fiu o mare nenorocire și pentru Pompeius Magnus.

75 Aceste vorbe se spune că le-a rostit Cornelia. Se zice că Pompeius i-a răspuns: „Tu cunoșteai, Cornelia, o singură soartă mai bună, care te-a înșelat poate și pe tine, pentru că a rămas cu mine vreme mai îndelungată decît de obicei. Dar trebuie să suportăm și aceste dureri, fiind oameni, și trebuie să mai încercăm încă norocul, pentru că nu este lipsit de nădejde, ca din situația de acum să ajungem la cea dinainte, de vreme ce din situația de mai înainte am ajuns la cea de acum". (2) Soția deci a cerut bani și sclavi din cetate. Mitilenienii l-au salutat pe Pompeius și l-au rugat să intre în cetate, dar el n-a vrut, ci i-a îndemnat să se supună învingătorului și să aibă curaj, pentru că Caesar este un om bun și cumsecade. (3) Pompeius însuși apoi, întorcîndu-se spre filosoful Cratippos, (căci coborîse din cetate ca să-l vadă), i-a făcut cîteva reproșuri și și-a exprimat nedumerirea, pe scurt, în privința providenței, în timp ce Cratippos[102], căutînd să evite cearta, îl atrăgea spre nădejdi mai bune, pentru ca să nu fie supărător și importun, contrazicîndu-l. Dar, pentru că, pe de o parte, Pompeius putea să-l întrebe despre providență, iar Cratippos avea să răspundă că situația avea nevoie de dictatură, din cauza relei politici, Cratippos i-a spus: „Cum putem Pompeius și pe ce dovadă să ne convingem că, dacă tu ai fi fost învins, te-ai fi folosit mai bine de norocul lui Caesar?" Dar acestea trebuie să le lăsăm așa, cum sînt, treburile zeilor.

76 Pompeius, luîndu-și soția și prietenii, a pornit cu corabia pe mare, oprindu-se numai în locurile necesare, care-i ofereau apă și provizii. Și, mai întîi, a intrat în cetatea Attalia, din Pamphilia. Aici niște prieteni i-au adus cîteva trireme din Cilicia și s-au concentrat soldați, așa că în jurul său erau iarăși ca la 60 de senatori. (2) Auzind deci Pompeius că flota se concentrează și că Porcius Cato, luînd cu sine mulți soldați, trece în Libia, a început să plîngă în fața prietenilor, dojedindu-se pe sine însuși că fusese silit să dea lupta cu pedestrimea și că se folosise cu stîngăcie de forța cea mai bună, fără să facă nimic, că nici nu pusese în mișcare flota și că acolo unde

ar fi fost mai în siguranță, pe uscat, îndată ar fi avut de pe mare atîta forță armată și putere, care ar fi stat lîngă el. Într-adevăr, nu a fost nici o greșeală mai mare din partea lui Pompeius și nici o stratagemă mai grozavă din partea lui Caesar decît faptul că a îndepărtat de ajutorul naval o luptă atît de extinsă. (3) Totuși, fiind silit de situația de față să se miște și să facă ceva, Pompeius trimitea soli pe la unele cetăți, iar pe la altele se ducea el însuși și cerea bani, și echipa corăbii. Dar, temîndu-se ca nu cumva dușmanul, grăbit cum era, să i-o ia înainte cu pregătirea și să-l atace, căuta să afle un mijloc de scăpare și de fugă în împrejurarea de față. (4) Dar cînd au deliberat, nu era nici o provincie care să li se pară demnă de încredere. Totuși dintre armatele regale i s-a părut că cea mai potrivită este a parților, în stare să-l primească acuma, cînd sînt slabi, apoi să-l încurajeze și să-l trimită iarăși cu cea mai mare armată. (5) Dintre ceilalți sfetnici ai săi, unii își întorceau gîndul spre Libia și regele Iuba. Dar Theophanes din Lesbos a socotit că este o nebunie să părăsească Egiptul, care nu este decît o distanță de trei zile pe mare, și pe regele Ptolemeu, care abia ieșise din vîrsta copilăriei și se bucurase de prietenia și harurile tatălui lui Pompeius și să se încredințeze parților, celui mai lipsit de încredere neam. Și, în al doilea rînd, el care n-a voit să se încredințeze vreunui roman, socrul său, și nici să încerce prudența lui, zicînd că este primul între toți, nu este bine să și-l facă pe Arsace stăpîn, care n-a putut să suporte nici pe Crassus, în viață, apoi nu este bine să ducă o soție tînără din casa Scipionilor în mijlocul barbarilor, care-și măsoară puterea cu violența și nestăpînirea. De aceea, chiar dacă nu pățește nimic, dar socotește că poate păți și că este o grozăvie să fii în mîna celor care pot face rău. După cum se spune, numai acest argument l-a întors pe Pompeius de la calea spre Eufrat, dacă într-adevăr rațiunea lui Pompeius și nu un zeu l-a mînat pe această cale.

77 Cînd deci a învins părerea de a fugi în Egipt, a fost dus de la Cipru pe o corabie seleucidă, împreună cu

soția sa — dintre ceilalți însoțitori unii mergeau, de asemenea, pe corăbii mari, iar alții pluteau împreună pe corăbii mici — și au străbătut marea în siguranță. Aflînd deci Pompeius că Ptolemeu se află la Pelusium[103], împreună cu armata, găsindu-se în război cu sora sa, s-a oprit acolo și a trimis pe cineva ca să-i vestească regelui sosirea și să-i facă rugăminți. (2) Ptolemeu era cu totul tînăr. Dar cel care chivernisea toate lucrurile, Potheinos, convocase sfatul celor mai puternici oameni — și cei mai puternici erau aceia pe care-i voia el — și a cerut fiecăruia să-și spună părerea. Era deci groaznică situația: pentru Pompeius Magnus delibera eunucul Potheinos și Theodotos din Chios, care fusese angajat, pe bani, dascăl de retorică; și mai delibera și egipteanul Ahillas. Într-adevăr, aceștia erau cei mai înalți sfetnici printre oamenii de casă și îndrumători. Și votul unui astfel de consistoriu îl aștepta Pompeius, la ancoră, lovit de valuri în fața țărmului, Pompeius pe care, în mintea lor, nu se cădea să-l ofere lui Caesar, ca să-l salveze. (3) Deci părerile acelora erau contradictorii, de vreme ce unii erau de părere să-l respingă, iar alții să-l primească și să-l cheme. Theodotos însă, fiind straşnic la vorbă și arătîndu-și arta retorică, a spus că nici o soluție nu este lipsită de primejdii și a adăugat că dacă-l vor primi, vor avea pe Caesar dușman și pe Pompeius stăpîn, iar dacă-l vor respinge, vor fi vinovați și pentru că l-au respins pe Pompeius și că l-au urmat pe Caesar; că este deci mai bine să-l cheme pe Pompeius și să-l omoare. Căci astfel vor face și pe placul lui Caesar și nici de Pompeius nu se vor mai teme. A adăugat, zîmbind, după cum se spune, că „mortul nu mușcă".

78 Hotărînd ei acestea, l-au însărcinat pe Ahillas cu săvîrșirea faptei. Iar Ahillas, luînd pe un oarecare Septimius, care fusese odinioară comandant de cohortă sub Pompeius, și pe un altul Salvius, care fusese centurion, și încă vreo trei sau patru sclavi, a pornit spre corabia lui Pompeius. Din întîmplare, toți cei mai de seamă se îmbarcaseră în aceeași corabie, ca să vadă cele ce se întîmplă. Cînd deci Pompeius și ceilalți au văzut că nu vine o corabie regală, nici una strălucită, pe măsura așteptării, trezite de nădejdile lui Theophanes, ci că pe o mică luntre plutesc cîțiva oameni, se uitau și se mirau de această neprețuire și l-au îndemnat pe Pompeius să întoarcă corabia în larg, mai departe de distanța la aruncarea unei săgeți. (2) În acest timp, luntrea apropiindu-se, Septimius s-a ridicat în picioare în ea și a salutat pe Pompeius în latinește, numindu-l imperator. Iar Ahillas, salutîndu-l în grecește, l-a poftit să treacă în luntre, pentru că e nămol mult, iar marea în acel punct nu are o adîncime navigabilă pentru o triremă, ci la fund este plină de nisip. În același timp, se vedeau cîteva corăbii pline cu soldați de ai regelui, iar malul era ocupat de pedestrași. În acest fel, chiar cei care erau de părere să plutească în larg vedeau că nu vor mai putea scăpa, și se mai adăuga și posibilitatea de a face ucigașilor din această neîncredere motiv de apărare. Îmbrățișînd deci pe Cornelia, care începuse să plîngă deja sfîrșitul lui, a poruncit la doi centurioni, apoi unui libert, numit Philippus și unui sclav numit Schyte să se îmbarce înainte. Oamenii lui Ahillas l-au primit în luntre, iar Pompeius, s-a întors către soția sa și către fiul său și a rostit versurile lui Sofocle:

„Cine pornește spre tiran,
„Este sclavul lui, chiar dacă se duce liber"

79 Zicînd aceste ultime cuvinte către ai săi, a pornit. Și fiind mică distanța de la triremă pînă la uscat, de vreme ce cei care pluteau împreună cu ei în luntre nu-i adresau nici un cuvînt prietenesc, Pompeius privind spre Septimius, i-a zis: „Nu cumva tu mi-ai fost tovarăș de arme și acum te recunosc?" Acela a făcut doar un semn din cap că da, dar nu a spus nici un cuvînt și nici nu s-a arătat prietenos. Producîndu-se iarăși o mare tăcere, Pompeius avea un cuvînt scris de el însuși într-o carte mică, de care avea să se folosească în fața lui Ptolemeu și a început să-l citească. (2) Cum s-au apropiat de uscat, Cornelia, împreună cu prietenii lui Pompeius, plină de

grijă pe triremă, nu-şi dădea seama de ceea ce avea să se întîmple, pentru că vedea că sînt mulţi ostaşi ai regelui, care aşteptau debarcarea chipurile spre a-i face cinste şi a-l întîmpina. În acest timp, Pompeius luase de mînă pe Philippus, pentru ca să se ridice mai uşor, Septimius primul îi dă pe la spate o lovitură de sabie, după el au scos săbiile Salvius şi apoi Ahillas. Iar Pompeius, trăgîndu-şi cu amîndouă mîinile toga pe cap, nerostind nici un cuvînt nedemn de el şi nefăcînd nici un gest, ci numai gemînd, a rezistat cu tărie la lovituri. Trăise cincizeci şi nouă de ani, sfîrşindu-şi viaţa cu o zi după data naşterii.

80 Iar cei de pe corabie, cînd au văzut măcelul, scoţînd un ţipăt auzit de pe uscat, au fugit ridicînd în grabă ancora. Şi un minunat vînt le-a ajutat să bată marea cu vîslele. Astfel că egiptenii care voiau să-i urmărească şi să-i întoarcă au renunţat. (2) Aceia au tăiat capul lui Pompeius, iar corpul l-au aruncat gol de pe luntre şi l-au lăsat pentru cei care aveau nevoie de o astfel de privelişte. Lîngă el a rămas Philippus, pînă cînd s-au săturat de privit. După aceea, scăldînd corpul în mare şi învăluindu-l cu o tunică de a lui, dar cu altceva nimic, şi privind ţărmul, a descoperit rămăşiţele unei luntre vechi, dar încăpătoare pentru un cadavru gol şi care nu era întreg, şi i-a făcut un rug care era necesar. (3) În timp ce el strîngea şi aducea aceste resturi de corabie, un roman bătrîn, care stătea de faţă şi care, cînd era tînăr, făcuse primele expediţii militare cu Pompeius, a zis: „Cine eşti tu omule, care îţi închipui că îngropi pe Pompeius Magnus?“. Acela i-a răspuns: „Sînt un libert“. Bătrînul i-a spus: „Dar această faptă bună nu va fi numai a ta. Primeşte-mă şi pe mine să fiu părtaş, ca la o pioasă descoperire, pentru ca să nu dojenesc întru totul viaţa mea printre străini, ci după atîtea amărăciuni am dat şi peste prilejul de a putea să ating şi să pun cu mîinile mele pe rug pe cel mai mare imperator al romanilor“.

De o astfel de înmormîntare a avut deci parte Pompeius. (4) Iar a doua zi, Lucius Lentulus, neştiind de cele întîmplate, dar navigînd din Cipru şi fiind adus de corabie lîngă ţărm, cînd a văzut rugul unui mort, iar pe Philippus stînd lîngă rug, l-a întrebat: „Cine şi-a îndeplinit destinul şi zace aicea? Apoi, stînd puţin şi gemînd, a zis: „Poate tu, Pompeius Magnus?“. Şi, după cîteva clipe, debarcînd şi fiind capturat, a fost ucis. Acesta a fost sfîrşitul lui Pompeius. (5) Nu după mult timp, Caesar, mergînd în Egipt, care era pîngărit de această crimă, şi-a întors faţa de la cel care aducea capul lui Pompeius, din faţa unui pîngărit de sîngele vărsat, apoi, primind inelul lui Pompeius, a plîns, iar inelul avea imaginea unui leu purtînd o sabie. Pe Ahillas şi pe Photeinos i-a ucis. Regele însuşi, fiind capturat în luptă, a dispărut la un rîu. Iar pe sofistul Theodotos nu l-a cruţat dreptatea lui Caesar, căci fugind în Egipt, se ascundea, într-o stare umilitoare, şi rătăcea urît de toată lumea; iar Marcus Brutus, care a ucis pe Caesar, a pus mîna pe el, descoperindu-l în Asia, şi chinuindu-l cu toată răutatea, l-a ucis. Rămăşiţele lui Pompeius i-au fost aduse Corneliei, care le-a înhumat în apropierea proprietăţii Albane.

4-F.O.

PARALELĂ ÎNTRE AGESILAOS ŞI POMPEIUS

După ce am istorisit viețile celor doi bărbați, haidem să trecem în revistă, punînd în paralelă, diferențele dintre ei. Aceste deosebiri sînt următoarele:

Mai întîi Pompeius a pornit cu cea mai mare dreptate, el de la sine, la dobîndirea puterii și gloriei, dînd ajutor lui Sylla, care tocmai era în curs de a elibera Italia de tiranie, pe cînd Agesilaos a luat în primire domnia fără să fie ireproșabil nici față de zei, nici față de oameni. Astfel, denunțînd pe Leotychidas că este bastard, pe care fratele său îl declarase legitim, a luat în ironie oracolul cu privire la regele șchiop. (2) În al doilea rînd, Pompeius a onorat pe Sylla cînd a fost în viață, iar după moarte s-a îngrijit de el, forțînd pe Lepidus să-i acorde înmormîntarea, pe cînd Agesilaos l-a izgonit pe Lysandros și l-a batjocorit, găsind un pretext mărunt. Desigur, Sylla n-a dobîndit daruri mai puține și mai mici de la Pompeius decît îi oferise, pe cînd Agesilaos a fost făcut rege al Spartei și comandant al întregei Hellade de către Lysandros. (3) În al treilea rînd, Pompeius a încălcat dreptatea în politică din cauza rudelor, căci a luat parte la nedreptățile săvîrșite de Caesar și de Scipio fiindcă-i erau rude, pe cînd Agesilaos a scăpat de primejdie pe Sphodrias, care merita să moară pentru nelegiurile pe care le săvîrșise împotriva atenienilor pentru dragostea fiului său; apoi era evident că pentru același motiv era gata să vină în ajutorul lui Phoibidas, care adusese prejudicii tebanilor, încălcînd tratatul. În general, se poate spune că loviturile de care poate fi

învinuit Pompeius că le-a dat romanilor din cauza jenei față de alții sau din neștiință, Agesilaos le-a dat lacedemonienilor din ambiție și din dor de întîietate, atîțînd războiul cu beoțienii.

2 Apoi, dacă la prăbușirile fiecăruia dintre cei doi trebuie să mai adăugăm și acțiunile sorții, atunci este evident că dezastrul lui Pompeius a fost de nesperat pentru romani, pe cînd Agesilaos nu a lăsat pe spartani, care auziseră și știau de mai înainte să se ferească de domnia unui șchiop. Într-adevăr, dacă Leotychidas ar fi fost denunțat de mii de ori că este străin și șchiop, Euripontizii ar fi avut totuși posibilitatea să aducă pe tron un rege de neam și cu piciorul drept, dacă Lysandros nu le-ar fi întunecat mintea, cu ajutorul lui Agesilaos, ca să nu înțeleagă oracolul. (2) În ceea ce privește leacul pe care l-a adus Agesilaos în legătură cu dezertorii, după înfrîngerea de la Leuctra, cînd a poruncit ca legile să doarmă în acea zi, nu există un sofism politic mai mare decît aceasta și nu întîlnim la Pompeius o faptă asemănătoare; dimpotrivă, Pompeius a socotit că nu trebuie să respecte nici legile pe care le adusese el însuși, pentru a demonstra prietenilor marea sa putere. Agesilaos, ajungînd în necesitatea de a salva pe cetățeni, făcînd ca legile să nu mai aibă putere, a născocit un mijloc prin care să nu vatăme pe concetățeni, dar nici să fie abrogate legile spre a nu-i vătăma. Eu socotesc că această acțiune de neimitat trebuie socotită printre virtuțile lui Agesilaos, anume că, primind scitala, a lăsat din mînă treburile din Asia. Căci n-a făcut, ca Pompeius, să aducă folos cetății numai în acțiunile prin care se făcea el mare, ci avînd în vedere numai interesele patriei, a lăsat din mînă o putere și o glorie atît de mare cît n-a mai avut nimeni, nici mai înainte, nici după el, în afară de Alexandru.

3 În altă ordine de idei, în ce privește numărul trofeelor și mărimea armatelor comandate în războaie de către Pompeius, mi se pare că nici Xenofon n-ar îndrăzni să compare victoriile lui Agesilaos cu cele repurtate de

Pompeius, Xenofon căruia i se acordă îngăduința de a scrie ce vrea despre Agesilaos, ca un dar pe care i-l face. (2) Eu socotesc că unul se deosebește de celălalt și prin blîndețea arătată față de dușmani. Astfel, Agesilaos, voind să aducă Teba și Mesena în sclavie — cea dintîi era părtașă a sorții cetății sale, iar cea de a doua dăduse naștere întregului neam — era cît pe ce să piardă Sparta, iar comanda a și pierdut-o, pe cînd Pompeius a dăruit orașe piraților care se căiseră și a asociat la triumful său pe Tigranes, regele Armeniei, zicînd că preferă întregei veșnicii gloria unei singure zile. (3) Dacă totuși celor mai mari și de seamă fapte și gînduri războinice li se preferă premiul virtuții de bun comandant, atunci lacedemonianul lasă cu mult în urmă pe roman. Mai întîi, Agesilaos nu și-a părăsit cetatea și n-a lăsat-o la voia întîmplării, deși șaptezeci de mii de dușmani năvăleau, iar el nu avea decît cinci mii de hopliți, și aceștia învinși de curînd la Leuctra. Pompeius, dimpotrivă, cînd Caesar a ocupat o singură cetate a Italiei numai cu cinci mii trei sute de oameni, a fugit din Italia, de teamă, fie că a părăsit atît de mulți soldați din lașitate, fie că socotea că Caesar dispune de mai mulți ostași, și-a pregătit și și-a luat cu sine numai soția și pe copilul său, iar familiile celorlalți le-a lăsat fără apărare și a fugit, deși trebuia sau să dea lupta pentru patrie și să învingă, sau să primească propunerile de înțelegere din partea lui Caesar, care era mai tare decît el, căci îi era concetățean și rudă. Dar acum, prin faptul că a socotit că este primejdios să prelungească comanda lui Caesar în Gallia sau să i se decearnă consulatul, i-a oferit posibilitatea ca după ce a ocupat Roma, să spună lui Metellus că-l socotește și pe el, și pe ceilalți, prizonierul său.

4 Faptul care caracterizează mai ales pe un bun comandant de oști este anume acela de a sili pe dușmani la luptă, cînd ești mai tare, dar a nu te lăsa tîrît în luptă cînd ești lipsit de forțe. Agesilaos l-a respectat, și astfel s-a păzit pe sine neînvins. Caesar, însă, s-a ferit să atace pe Pompeius, care era mai puțin tare, dar l-a silit să

lupte cu forțele în care era mai tare, anume cu pedesrimea, și să-l provoace la înfrîngerea lui definitivă devenind astfel stăpîn pe bani, pe provizii și pe mare, cu ajutorul cărora ar fi fost distrus dacă le-ar fi avut dușmanii. (2) Iar apărarea pentru această faptă constituie de fapt motiv foarte puternic de învinuire pentru un astfel de comandant. Este desigur firesc ca un comandant tînăr, cînd este luat în primire de strigăte și de insulte, să fie împins spre slăbiciune și lașitate, din cauza tulburării, și să-și iasă din fire, dar cine ar suferi ca Pompeius Magnus, al cărui lagăr romanii îl numeau patrie, iar cortului său îi dădeau denumirea de senat și numeau dezertori și trădători pe cei care conduceau treburile la Roma și care erau comandanți și consuli; Pompeius, pe care-l știau că nu fusese sub comanda nimănui, ci terminase toate expedițiile militare bine și în calitate de imperator. Cine ar suporta ca acest om, silit de insultele lui Favonius și de ironiile lui Domitius, și ca să nu mai fie numit Agamemnon era cît pe aci să fie împins să se avînte în primejdie și să riște comanda și libertatea? Pompeius, dacă avea în vedere numai lipsa de glorie a unei singure zile, trebuia să reziste de la început pentru Roma și să nu dea acelei fugi numele de stratagemă themistocleică, iar mai apoi să se facă de rușine prin acea zăbavă înaintea luptei. (3) Căci divinitatea nu le dăduse cîmpia de la Pharsalus drept stadion și teatru de luptă, în care să se bată pentru putere și întîietate, iar Pompeius nu era chemat de crainic să coboare la luptă sau să lase altuia cununa biruinței; marea îi punea la dispoziție multe cîmpii, și mii de cetăți, și pămînt nemăsurat, dacă voia să imite pe Maximus, și pe Marius, și pe Lucullus și chiar pe Agesilaos, care au înfruntat nu mai puține vociferări la Sparta, cînd aceștia voiau să dea bătălia cu tebanii pentru pămîntul strămoșesc. După aceea, Agesilaos a mai suportat multe critici, acuzări și bănuieli și în Egipt, cînd regele îi poruncea să stea liniștit, totuși el, făcînd cele mai bune raționamente, așa cum a voit el, nu numai că a salvat pe egipteni, fără voia lor, și nu numai că a păstrat Sparta neînvinsă într-un astfel de pericol,

dar a și ridicat un monument în cinstea biruinței împotriva tebanilor, în cetate, prin aceea că le-a dat spartanilor putința să învingă și fiindcă nu se lăsase silit de ei mai înainte. De aceea, Agesilaos a fost lăudat de aceia pe care-i salvase, iar Pompeius, lăsîndu-se antrenat în greșeli de către alții, și i-a făcut acuzatori chiar pe aceia în care s-a încredințat. (4) Desigur, unii spun, ca o scuză, că Pompeius a fost înșelat de socrul său Scipio, care voia să-și însușească banii pe care-i adusese Pompeius din Asia și să-i ascundă, și a grăbit lupta, ca și cînd ar fi lipsit banii. Chiar dacă lucrul acesta ar fi adevărat, comandantul n-ar fi trebuit să rabde aceasta și să se lase înșelat atît de repede, și să se avînte în primejdie pentru cele mai de preț valori. Aceasta este deci imaginea pe care o avem despre ei, în aceste privințe.

5 Unul de nevoie a pornit pe mare în Egipt, iar celălalt s-a dus acolo nesilit și nu în vederea unui scop frumos, ci ca să cîștige bani cu care să poată lupta împotriva elenilor, bani cîștigați cu ajutorul pe care l-a dat străinilor. Iar criticile pe care le facem egiptenilor pentru comportarea lor față de Pompeius le fac egiptenii lui Agesilaos. Căci Pompeius a suferit de la egipteni fiindcă li s-a încredințat, iar Agesilaos, căruia i se încredințaseră egiptenii, i-a părăsit și a trecut de partea dușmanilor.

DEMOSTHENES

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Demosthenes a fost înzestrat de natură cu un puternic talent oratoric, pe care a trebuit să-l cultive și să-l forțeze să aducă roade în împrejurări cu totul potrivnice, atît în ceea ce privește viața particulară, cît și în ceea ce privește viața publică. Pentru firea sa pasionată și activă, necazurile familiare și amarnicele adversități pe care a trebuit să le înfrunte patria sa au fost ca niște arcușuri care l-au făcut să vibreze puternic din toată ființa, pînă în ultima clipă a vieții sale.

Demosthenes[1], *fiul lui Demosthenes, s-a născut după toate probabilitățile pe la 483/482. Mama sa era fiica lui Gylon. La moartea sa, Demosthenes a lăsat un băiat de șapte ani, oratorul, și o fiică de cinci ani. Tatăl său i-a lăsat o mare avere — un mare atelier de fabricat arme. Averea a fost încredințată de tatăl său, pe patul de moarte la trei epitropi: Aphobos, fiul surorii sale, Demophon, fiul fratelui său și unui vechi prieten, numit Therippides. Aphobos trebuia să dea văduvei optzeci de mine, Demophon trebuia să dea fiicei doi talanți, cînd va fi de vîrsta măritatului, Therippides trebuia să procure pentru creșterea băiatului optzeci de mine*[2]. *Epitropii lui Demosthenes au cheltuit și averea rămasă, și din veniturile atelierlui în așa fel, încît, cînd Demosthenes a ajuns la majorat, la vîrsta de optsprezece ani, din patrusprezece talanți, la cît se ridica averea, ei n-au mai putut plăti decît a douăsprezecea parte. Faptul a amărît profund pe*

[1] Demosthenes, *Or.*, XXVII, 4.
[2] Demosthenes, *Or.*, XXVII și urm.; XXVIII, 15, 16.

Demosthenes, dar l-a și îndîrjit. El a înțeles că salvarea trebuia să vină de la sine, și anume de la pregătirea lui oratorică, pe care trebuia s-o exercite în așa fel, încît să-și poată susține drepturile în fața judecății.

Nu se știe ce studii a făcut, dar este clar că a frecventat școala și că a făcut întinse lecturi. Nu se știe în ce măsură a cunoscut pe Plato[3], în ce măsură a fost influențat de Isocrates și de Isaios, dar, lucru important, i-a cunoscut. În orice caz, pare sigur că Demosthenes s-a exercitat în arta oratoriei înainte de a ajunge la majorat, cînd putea cere socoteală epitropilor săi. Este posibil chiar în timpul efebiei[4], între 18 și 20 de ani, Demosthenes să fi avut anumite înfățișări cu epitropii săi, dar abia în anul 364—363, cînd era arhonte eponim Timocrates (Olimpiada, 94/1), oratorul a depus o plîngere în fața arhontelui, împotriva celor trei epitropi[5]. Este sigur că prima cuvîntare a rostit-o împotriva lui Aphobos, care a fost osîndit să plătească suma de zece talanți — a treia parte din averea delapidată — și împotriva lui Onetor, cumnatul lui Aphobas, care a încercat să-l împiedice pe orator să intre în posesiunea averii sale. Se pare că cu ceilalți doi epitropi — care văzuseră ce păție Aphobos — Demosthenes a putut ușor cădea la învoială.

Încurajat de aceste succese, Demosthenes a început să lupte din răsputeri cu defectele sale fizice — un corp slab, o voce aspră — spre a ajunge un bun orator[6]. În acest fel, el a redactat mai multe pledoarii în afaceri particulare.

Un mare dușman și-a făcut Demosthenes din Meidias, care, împreună cu fratele său Thyrasylochos, s-a pus la dispoziția epitropilor lui și i-au cerut să ia el asupra lui cheltuielile pe care le comporta trierarhia impusă lor, pentru ca ei să-i ofere averea. În cele din urmă, Demosthenes s-a declarat gata să plătească acestora douăzeci de mine, sumă pe care o plătiseră ei pentru trierarhie. Demosthenes l-a dat în judecată primul pe Meidias, care a fost osîndit să plătească o mie de drahme, dar s-a sustras.

[3] Hermippos la Plutarh, *Demosthenes;* Polemon la Diogene *Laertios*, III, 464; Plutarh, *Vitae*, X, *oratorum*, 844 B.

[4] Aristoteles, Aθ.πολ. 42, 5.

[5] Demosthenes, XIX, 6; XXX 15.

[6] Plutarh, *Demosthenes*, 6; *Vitae* X or., 844, D. E.; Demosthenes, XVIII, I 80.

El s-a exersat mai întîi în procese de drept privat — din această perioadă datează discursurile împotriva lui Spudias și cel împotriva lui Callicles. Discursuri de drept public a scris împotriva lui Androtion (355), împotriva lui Leptines (354).

Primul discurs politic este cuvîntarea Περὶ τῶν συμμορῶν despre symmorii[7], *(354) în care se declară adversarul unui război împotriva perșilor, iar în 352, în cuvîntarea* ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν *s-a declarat împotriva acordării de ajutor Spartei pentru a lupta împotriva cetății Megalopolis.*

Din anul 352, Demosthenes ia parte activă la viața politică a cetății sale, și atît de puternică a fost adesea influența cuvîntărilor sale, încît se poate spune că el a fost factorul determinant pentru multe acțiuni ale Atenei.

În anul 352, cînd s-a avîntat din plin în viața politică, Filip, regele Macedoniei, ocupase, însă din anul 357, orașele Amphipolis, Pydna, Potideia, Methone, posesiuni ateniene. Situația era deosebit de gravă, nu atît din cauza orașelor pierdute, cît mai ales din pricina primejdiei pe care o constituiau ambițiile lui Filip. Regele Macedoniei — este ușor de presupus — își făcea visuri de cucerire a întregii Grecii. Demosthenes a înțeles primejdia și, cu firea sa pasionată, a început să atragă serios atenția atenienilor asupra primejdiei. Patriotismul său înflăcărat contrasta însă cu amorțeala și nepăsarea atenienilor. Din anul 351 începe o luptă extrem de dîrză între Filip, care avea în spatele său macedonenii, gata să execute orbește ordinele sale, și Demosthenes, pe care atenienii îl urmau cu șovăire, fiind gata mai degrabă să cheltuiască pentru

[7] Symmoria era un grup de 60 de cetățeni, cei mai bogați din Atena, care aveau sarcina de a susține cheltuielile necesare întreținerii flotei și de a plăti casei publice unele avansuri pentru cetățenii săraci.

spectacole decît pentru a se înarma împotriva lui Filip. Iată momentele principale ale acestei lupte, care pun în lumină intenţiile, metodele de luptă şi practicile celor două tabere:

Anul 352. *Flota ateniană opreşte înaintarea flotei lui Filip de lîngă Thermopylai. Victoria repurtată de atenieni le trezeşte disprețul faţă de Filip. Vestea falsă despre moartea lui Filip adoarme şi mai mult simţul de apărare al atenienilor.*

Anul 351. *Demosthenes rosteşte prima* Filipică, *în care atrage atenţia atenienilor asupra primejdiei pe care o constituia Filip.*

Anul 349. *Filip atacă Olintul. Demosthenes rosteşte cele trei discursuri numite* Olintiace, *care determină pe atenieni să ia măsuri ceva mai serioase de salvare a Olintului şi anume: după prima* Olintiacă *(iulie 349), înarmează două mii de pedeştri mercenari şi douăzeci şi opt de corăbii; după a doua* Olintiacă *— patru mii pedeştri mercenari şi douăzeci şi opt de corăbii; după a treia* Olintiacă *(toamna anului 49) — Atena trimite, în contratimp, o expediţie din Eubeia.*

Anul 348. *Atenienii condamnă un orator patriot, care ceruse cu vehemenţă ca toate excedentele încasărilor statului să fie afectate apărării, şi nu casei spectacolelor, administrată de Eubulos. În august Olintul cade, iar locuitorii sînt deportaţi în Macedonia. Un slab ajutor militar atenian soseşte după căderea oraşului.*

Anul 346. *La începutul anului încep tratative de pace cu Filip iniţiate de Demosthenes — spre a opri pe această cale ca Tracia să cadă sub dominaţia lui Filip — şi propuse formal de Philocrates. O solie — din care făcea parte între alţii Demosthenes şi Eshine porneşte spre Filip, dar cînd ajung ei la reşedinţa regelui, Tracia căzuse sub dominaţia macedoneană, iar regele Cersebleptes era un vasal al lui Filip. Regele Macedoniei, victorios, ştie să manevreze abil soliile diferitelor cetăţi, care încercau să facă din protecţia macedoneană un scut împotriva cetăţilor greceşti rivale. În general, se recunoaşte statu-quoul cuceririlor, cu observaţia că Focida era exclusă din tratatul de pace, Atena recîştiga localitatea Oropos, iar Eubeia devenea aliata lui Filip. Tratatul de pace este aprobat de ecclesia. De asemenea, jurămîntul de a respecta pacea a fost predat solilor regelui. Mai trebuie să jure regele. Dar Filip pornise împotriva lui Cersebleptes. O solie, din care iarăşi făceau parte Demosthenes şi Eshine, a pornit să ia jurămîntul regelui. Trebuia acţionat rapid, fiindcă orice nouă întîrziere aducea avantaje lui Filip, care, cu fiecare zi, era în înaintare. Dar — după cît se pare —, datorită comportării trădătoare a lui Eshine, solia, luînd-o pe un drum lung şi negrăbindu-se, a pierdut trei luni preţioase, după care a aşteptat întoarcerea lui Filip din Tracia. Regele Macedoniei a depus cu greu jurămîntul: focidienii erau excluşi din tratatul de pace. Filip sileşte pe soli să-l însoţească în expediţia lui în Thessalia, pînă la Pherai.*

La înapoierea soliei, Demosthenes şi-a dat seama de trădare, dar era prea tîrziu. Eshine a izbutit şi acum să amăgească poporul. Între timp, Filip a pătruns prin Thermopylai, Focida era la dispoziţia lui, Filip îşi asigura un loc în amfictionii. Poporul este dezamăgit, dar, în discursul despre pace, Demosthenes caută să-l liniştească.

De aici, aurul lui Filip caută să cumpere cît mai multe conştiinţe, iar Demosthenes era în fruntea opoziţiei, care denunţa pe trădători. Tensiunea mocnită sporea neîncetat.

Anul 344. *Puţin a lipsit să nu isbucnească războiul între Atena şi Filip, care susţinea cetatea Argos şi Messena, împotriva Spartei.*

Anul 343. *Filip oferă Atenei revizuirea tratatului de pace din 346. Atena cere restituirea teritoriilor acaparate şi condamnă pe Philocrates, propunătorul păcii din 346.*

Filip primeşte rece pe solii atenieni şi face demonstraţii împotriva Atenei la Elis, în Eubeia, în Megara. Toamna, Demosthenes dă în judecată pe Eshine, acuzîndu-l că trădase interesele Atenei cu ocazia păcii din 346. Eshine, graţie stăruinţelor lui Phocion şi Eubulos, partizani ai păcii cu orice preţ, este achitat.

Anul 342. *Tensiunea între Atena şi Filip sporeşte, Demosthenes şi prietenul său Hegesippos, în primăvară, tri-*

mit soli în Argos, Messenia și Arcadia, spre a încheia înțelegeri. Ecclesia respinge oferta lui Filip de a împărți cu Atena supremația navală, pe care pînă aici o deținuse Atena, și tratativele sînt rupte. În luna mai, strategul Diopeithes este trimis să taie drumul trupelor macedonene, care amenințau Hellespontul. Filip apără cetatea Cardia, împotriva lui Diopeithas.

Anul 341—340. Tensiunea ajunge la culme. Evenimentele se precipită. Eubeia se detașează de Filip. Megara și Ahaia trec de partea Atenei. Demosthenes propune o lege prin care face trierarhia mai eficientă. Filip atacă cetatea Perint (vara lui 340), apoi cetatea Byzantion. Atena se pregătește să le trimită ajutoare. În octombrie 340, Filip capturează lîngă coastele Asiei o sută optzeci de nave ateniene. Atena le reclamă. Filip acuză pe atenieni printr-o lungă scrisoare (octombrie 340), ceea ce înseamnă ruptura.

Anul 339. Flota ateniană obligă pe Filip să înceteze asediul cetății Byzantion. În iunie—iulie amficționii — fără votul Tebei și Atenei — declară un „război sfînt" locrienilor din Amphisa.

Pe la mijlocul lui iulie, tebanii ocupă cetatea locriană Nicaia, situată la ieșirea din Thermopylai. Grecii din nord nu mai pot ajuta pe amficționi, care cheamă în ajutor pe Filip. Acesta, iertînd o parte din amenda focidienilor, îi determină să-i permită instalarea în cetatea Elateia, de unde porneau drumurile spre Amphissa, spre Beoția, spre Attica. Demosthenes cere insistent atenienilor alianța cu Teba, care era cît pe ce să cadă pradă unor promisiuni amăgitoare ale lui Filip. Oratorul, în fruntea unei solii ateniene, încheie, în noiembrie, alianța cu Teba.

Anul 338. Atena își face aliați și în Peloponeș: Corintul, Megara, Achaia. În timp ce aliații Atenei se concentrau în Beoția, Filip își adunase forțele la Amphissa. Lupta decisivă s-a dat la 1 septembrie la Cheroneia. „Batalionul sfînt" al tebanilor, așezat în aripa stîngă, a fost nimicit de Alexandru, fiul lui Filip, care apoi a căzut în spatele atenienilor tocmai cînd aceștia înaintau spre Filip (acesta era intenționat în retragere).

Teba și Atena erau înfrînte. Aliatele lor rămîneau la discreția lui Filip. Atena fu nevoită să trateze. Filip i-a luat Chersonesul, a instalat o garnizoană în citadela Tebei și un guvern filomacedonean.

Anul 337. Filip voia acum să se răfuiască cu perșii. Pentru aceasta avea nevoie de o Grecie unită și aliată. La inițiativa lui, se organizează, toamna, Liga de la Corint, în care intrau toate statele grecești, fără Sparta. Se încheie o pace generală. Toate statele rămîneau autonome. O adunare — în care intrau reprezentanți ai diferitelor cetăți, după importanța cetății — avea să trateze treburile comune. Macedonia nu se amesteca. Singura ei preocupație: încheierea unei alianțe defensive și ofensive; în caz de război, regele Macedoniei era comandantul suprem. Orice manifestare împotriva ligii era un act de trădare.

Anul 336. Filip moare asasinat la Pella. Lui îi urmează Alexandru. Demosthenes se bucură. Toată Grecia, cuprinsă de entuziasm și nădejdi, este în picioare. Dar cu Alexandru nu se putea glumi. Apariția lui în fruntea unei armate bine pregătite, gata de luptă, la Teba, potolește entuziasmul. O solie este trimisă de la Atena spre a trata pacea. Mișcările unor populații în Tracia și Ilyria îl cheamă pe Alexandru acolo. Zvonul fals că ar fi murit produce un val de entuziasm în Grecia care, însă, se potolește repede, datorită nehotărîrii și incompetenței conducătorilor.

Demosthenes izbutește să trimită, cu ajutor financiar persan, armata la Teba, care este distrusă de Alexandru în anul 335. Alexandru cere să i se predea șefii atenieni antimacedoneni, dar Demosthenes scapă[8].

În timpul expediției lui Alexandru în Asia, ura împotriva înrobitorului — cu toate gesturile lui de iertare — nu-și găsea echivalentul decît în ura de partid.

Afacerea Harpalos. În 325—32, în timp ce Alexandru era în Italia, Harpalos a fugit de la Babilon cu o parte din comorile regelui la Atena. Harpalos era însoțit de șase

[8] Diodor, XVIII 3; Aisch. III, 61; Plutarh, *Demosthenes*, 23.

mii de mercenari. El a pus la dispoziția cetății banii și mercenarii. Grupările politice au adoptat poziții contrare: gruparea războinică în frunte cu Hyperides era pentru acceptarea darului, Demosthenes — pentru respingere. Alexandru a cerut însă predarea lui Harpalos. Demosthenes a propus punerea lui Harpalos și a banilor sub pază. Harpalos a fugit de sub pază. Din cei șapte sute de talanți pe care-i adusese Harpalos lipseau jumătate. Areopagul a fost însărcinat cu anchetarea lipsei acestei sume. Partida războinică a intentat un proces lui Demosthenes, acuzîndu-l că primise de la Harpalos douăzeci de talanți. Zece erau acuzatorii instituiți de Hyperides, cu gruparea războinică. Neputînd plăti suma de cincizeci de talanți, Demosthenes a fost aruncat în închisoare, de unde cu concursul autorităților a fugit la Troizena și Egina (c. 26; Vit. Or., *846).*

Anul 323. *Moartea lui Alexandru. Entuziasm în Grecia. Leosthenes ia inițiativa mișcării de eliberare. Solii sînt trimise pe la cetăți. Demosthenes, exilat, se asociază. Este primit în triumf la Atena*[9], *trăind cea mai frumoasă zi din viața sa. Armata unită a cetăților grecești a pătruns pînă în Thessalia și a închis pe Antipatros în Lamia. Leosthenes a căzut în fața cetății Lamia. O armată trimisă de Leonatos în ajutorul lui Antipatros este nimicită, însă Macedonenii sînt victorioși la Crannon, dar această victorie nu a adus decizia finală, ci faptul că entuziasmul grecilor a început să se răcească, ceea ce a contribuit la retragerea unor părți din armată. Antipatros a oferit pacea, șiret cum era, a tratat cu fiecare cetate în parte. Cetățile s-au retras astfel rînd pe rînd din alianță, iar Atena s-a găsit singură în fața lui Antipatros, care, victorios, a impus condițiile păcii. Între altele, el a cerut predarea conducătorilor partidei poporului. Cei vizați au fugit. Demosthenes s-a refugiat în templul lui Poseidon din Calauria. Aci a murit în fața trimișilor lui Antipatros*

[9] Plutarh, *Demosthenes*, 27; Diodor, XVIII, 10; Iustin, XIII, 5.

(29; Vit., X, *or. 846;* Lucian, Lauda lui Demosthenes *43).*

Aceasta a fost viața lui Demosthenes. Patru perioade se pot distinge lămurit în întreaga lui activitate: pregătirea retorică pînă la majorat; procese cu epitropii săi; lupta împotriva lui Filip; lupta împotriva lui Alexandru. O trăsătură persistentă în activitatea lui Demosthenes în timpul celor patru perioade o constituie dîrzenia. Anecdotele în legătură cu hotărîrea sa de a ajunge un bun orator ne arată cu cîtă tenacitate s-a pregătit el spre a putea să se măsoare cu succes cu jefuitorii averii sale, în fața curții de judecată.

În timpul proceselor pe care le-a avut cu epitropii, în anumite momente, el a dat dovadă de un oarecare spirit de conciliere, de încercare de a se găsi un modus vivendi.

În timpul marii și strălucitei sale activități desfășurate adesea cu filozofia desperării, împotriva lui Filip, Demosthenes a dat dovadă de cel mai sublim patriotism, susținut de o clară viziune a situației politice și de o logică de fier în conceperea și formularea măsurilor care trebuiau luate. N-a încetat o clipă de a denunța primejdia pe care o constituia Filip, activ, șiret, prompt în acțiune, rapid în conceperea diversiunilor prin care să-și amăgească adversarii. Dar atenienii erau puțin dispuși să treacă la fapte și să traducă în realitate minunatul plan de acțiune conceput de Demosthenes. Timp de șase ani, între 352 și 346, Demosthenes a asistat neputincios la rapidele succese ale lui Filip, datorate în cea mai mare parte încetinelii și șovăielii atenienilor. Olintul, de pildă, n-ar fi căzut, dacă atenienii ar fi răspuns prompt la îndemnurile lui Demosthenes.

Văzînd încetineala atenienilor, Demosthenes, spre a opri înaintarea lui Filip, a încercat o nouă mișcare tactică; pacea cu regele Macedoniei. Pacea a fost încheiată. Atenienii n-au avut înțelegerea necesară pentru planurile lui Demosthenes. Interesele grupărilor politice s-au dovedit mai puternice decît iubirea de patrie, iar cauza ele-

nismului a fost încă o dată pierdută. Întreaga activitate politică a lui Demosthenes a dovedit că grecii nu erau în stare să se unească. Ușurința cu care Filip și apoi Antipatros au putut să-i divizeze arată, fără tăgadă, că grecii erau incapabili să se ridice deasupra orizontului mărunt al polisului. Cu cît politica adversarilor politici din Atena și a fruntașilor politici din alte cetăți s-a dovedit măruntă și meschină, cînd se punea problema unirii grecilor împotriva cuceritorului macedonean, cu atît mai sublimă apare activitatea politică a marelui orator.

Demosthenes-omul a putut avea slăbiciuni. Nu se poate ști în ce măsură el s-a lăsat cumpărat de aurul regilor, nu se poate afla dacă, într-adevăr, el s-a făcut vinovat de a fi luat din talanții aduși de Harpalos. Chiar dacă a avut aceste slăbiciuni, sublimul patriotismului său neînfrînat le pune cu totul în umbră.

Plutarh, potrivit scopului urmărit în toate biografiile, acela de a pune caracteristicile omului în lumină și în acord cu metoda folosită, aceea de a da cît mai multe informații asupra omului — stăruie asupra eforturilor depuse de Demosthenes spre a învinge deficiențele fizice și a deveni un bun orator (4—12) —, asupra caracteristicilor sale, asupra lipsurilor sale din acest punct de vedere. Dacă ținem seama că întreaga biografie numără 31 de capitole, este ușor de constatat că aproape o treime este consacrată artei lui oratorice.

În privința atitudinii politice a lui Demosthenes, biograful combate afirmațiile lui Theopompos că Demosthenes ar fi fost nestatornic în politică și susține contrariul (13), ceea ce corespunde adevărului. Chiar dacă tactic Demosthenes a făcut unele concesii, din punctul de vedere al strategiei sale politice el n-a urmărit decît un singur scop: libertatea Atenei. Plutarh are perfectă dreptate cînd spune: „În toate acestea (discursuri) el (Demosthenes) nu duce pe concetățenii săi la ceea ce este mai plăcut, sau mai ușor, sau mai avantajos, dar mereu socotește că securitatea și salvarea vieții (individuale) trebuie să fie puse în al doilea rînd după bine și cuviință". (Cap. 13).

Plutarh adresează totuși o critică lui Demosthenes, cînd spune (14) că oratorul „nu s-a lăsat cumpărat de banii lui Filip și de macedoneni, dar a fost vulnerabil și copleșit de aurul care venea de sus, de la Susa și Ecbatana, și era foarte dibaci să laude faptele bune ale strămoșilor, dar nu era în stare la fel să le facă". Dîrzenia luptei lui Demosthenes împotriva lui Filip este subliniată de biograf și în capitolele 16—18. Biograful devine patetic cînd vorbește despre meritele lui Demosthenes dobîndite în activitatea lui îndreptată împotriva lui Filip: „Dar forța elocvenței oratorului, cum spune Theopompos, trezindu-le curajul și înflăcărîndu-le rîvna, a pus în umbră pe toți ceilalți, astfel încît tebanii au lepădat și teama, și prudența, și recunoștința, fiind entuziasmați de cuvîntul lui Demosthenes, spre săvîrșirea a ceea ce era bine (3). Așa de mare și de strălucită s-a văzut că este fapta oratorului, încît Filip a trimis îndată soli ca să ceară pace, iar Elada întreagă era în picioare privind spre viitor . . ."

Plutarh nu atribuie însă insuccesele lui Demosthenes încetinelii și șovăielii atenienilor, ci unui „nenoroc trimis de divinitate sau o întorsătură a lucrurilor, care, în acel moment, mergea să pună capăt libertății Eladei (19)". Plutarh combate pe Aischines, care-l acuză pe Demosthenes că la vestea morții lui Filip, deși nu trecuseră decît opt zile de la moartea fiicei sale, „a pășit în public, fiind îmbrăcat cu o haină strălucitoare și purtînd pe cap cunună (22)". Biograful observă: „Aischines însuși era lipsit de noblețe și slab, dacă făcea din jale și plînsete semnele unui suflet blînd și iubitor de copii și socotea de puțin preț suportarea acestor lucruri fără durere și în liniște . . . de aceea eu îl laud (pe Demosthenes) și socotesc că este dovada unui suflet de om de stat și a unui adevărat bărbat să fii întotdeauna în picioare pentru interesul public și să pui mai prejos de interesul public treburile și suferințele personale — păstrîndu-ți prestigiul cu mult mai mult decît actorii în rolurile de regi și de tirani, pe care nu-i vedem nici plîngînd, nici rîzînd cum vor ei, ci cum

cere acțiunea dramatică, în acord cu subiectul (22)". Biograful continuă să arate că este o trăsătură nobilă de caracter posibilitatea de a găsi în succesul patriei o mîngîiere pentru suferințele personale. Așadar, prin aceste cuvinte, biograful, luînd atitudine față de problema contradicției dintre durerea personală și fericirea publică, subliniază noblețea de sentimente a oratorului, care a putut să se ridice peste suferințele personale, bucurîndu-se de victoria patriei.

Dar, pe cît de elogioase și de un avînt abia reținut sînt cuvintele prin care Plutarh descrie însușirile nobile ale caracterului oratorului, pe atît de vehement este biograful cînd (25—26) relatează coruperea lui Demosthenes de aurul lui Harpalos și lipsa de tărie din timpul exilului.

În rezumat, aspectele pozitive pe care le laudă Plutarh la Demosthenes sînt: dîrzenia cu care a luptat împotriva defectelor sale fizice, pentru a ajunge un bun orator; patriotismul său fierbinte și consecvența liniei politice, pe care a mers, riscîndu-și adesea viața; tenacitatea cu care a luptat împotriva lui Filip. Aspectele negative sînt: lipsa de curaj militar; lipsa de rezistență în fața aurului adus de Harpalos; lipsa de tărie în timpul exilului.

*Scriind biografia lui Demosthenes, Plutarh menționează, în general, cu exactitate faptele la care a luat parte oratorul, dar nefăcînd istorie, ci cum spune el însuși (*Viața lui Alexandru, *1), scriind o biografie, biograful nu dă toate amănuntele istorice care ar putea să pună și mai bine în lumină mersul faptelor și să arate meritele lui Demosthenes. De pildă, biograful nu stăruie îndeajuns asupra inerției poporului atenian, de care s-a izbit oratorul, ceea ce a contribuit și la rezultatul negativ al politicii sale.*

Pe de altă parte, redînd cu amănunte anumite fapte care pun în lumină pe Demosthenes-omul, biograful abate, voit sau nevoit, atenția cititorului de la politic spre biografic și anecdotic.

În orice caz, lupta lui Demosthenes pentru libertatea Atenei este corect apreciată, ca și deficiențele caracterului său, care, dacă n-ar fi existat, ar fi făcut din Demosthenes un model de om politic și de om.*

* S-a scris foarte mult în legătură cu Demosthenes. Citãm cîteva lucrări mai recente, în care se găsește și bibliografia mai veche. I. Luccioni, *Démosthène et le panhellénisme*, Paris, 1961; H. Strohm, *Eine Demosthenes-Interpretation*, Gymnasium, LXIX (1962), pp. 326—335; P. Cloché, *Philippe de Macédoine depuis la harangue de Démosthène sur la paix jusqu'a la rupture athéno-macédonienne* (automne 346 — automne 340), în „Revue belge de philologie et d'histoire", XXX (1952), pp. 677—720.

1 Cel care a scris lauda[1] lui Alcibiades pentru victoria repurtată la cursele de cai din Olimpia, fie că este Euripides, cum se spune de către cei mai mulți, fie că este altul, Sossius Senecio[2], zice că trebuie ca un om fericit să se tragă dintr-o cetate fericită. Eu însă socotesc că pentru acela care are să se bucure de adevărata fericire — care constă cel mai mult în caracter și în temperament — nu este nici o deosebire între a se trage dintr-o cetate fără faimă și umilă și a avea o mamă urîtă și mică de statură. (2) Căci este de rîs dacă se crede că Iulis, care este o mică parte a marii insule Ceos[3], și Egina[4], pe care unul dintre atici a propus să fie suprimată ca o urdoare a Pireului, pot să crească actori și poeți buni, dar că nu puteau să dea la iveală un om drept, independent, cu judecată și cu suflet mare. (3) Căci este firesc ca celelalte arte, care comportă practică și știință[5], să pălească în cetățile fără faimă și umile, dar este tot atît de firesc ca virtutea, întocmai ca o plantă puternică și rezistentă, să prindă rădăcini în orice loc, punînd stăpînire pe o natură bună și iubitoare de muncă. (4) De aceea nici noi, dacă avem vreo lipsă în ceea ce privește gîndirea corectă și viața, nu o vom pune pe seama micimii cetății, ci pe drept, pe seama noastră înșine.

2 Acela care și-a propus să facă o expunere și o istorisire a unor fapte care nu-i sînt binecunoscute și familiare, ci care constau din citirea unor opere de cele mai multe ori nu numai străine, dar și împrăștiate în

alte cetăți, ar trebui să aibă, într-adevăr, mai întîi „o cetate faimoasă", iubitoare de frumos și cu populație mare, dispunînd de un belșug de tot felul de cărți și primind din auzite și cercetînd știrile care, scăpînd minții istoricilor și fiind salvate de tradiția orală, au devenit și mai demne de încredere, ca să nu publice o lucrare lipsită de ceva dintre cele necesare. (2) Eu însă care locuiesc o cetate mică și care mă străduiesc să nu fie și mai mică[6], neavînd timp la Roma și în treburile pe care le-am avut în Italia ca să mă exercit în limba latină, din cauza ocupațiilor politice și a celor filozofice[7], tîrziu, și cînd eram înaintat în vîrstă, am început să iau în mînă cărți latine și atunci am încercat un sentiment ciudat, dar adevărat. (3) Într-adevăr, mi s-a întîmplat ca nu după cuvinte să înțeleg lucrurile și să le identific, ci dimpotrivă, pornind de la lucruri, despre care aveam o oarecare cunoștință din experiență, să ajung, cu ajutorul lor, și la cuvinte. (4) Am socotit că este foarte frumos și nu lipsit de farmec să iau cunoștință de frumusețea vorbirii latine, de concizia ei, de metaforele cuvintelor, de armonie și de celelalte lucruri, dar exercitarea și pregătirea pentru aceasta nu sînt pentru mine, ci pentru aceia care au mai mult răgaz și care mai au încă rîvnă și vîrsta care-i împing la astfel de exerciții.

3 De aceea, scriind în această carte a cincea a vieților paralele despre Demosthenes și Cicero, voi cerceta, după faptele și acțiunile politice pe care le-au săvîrșit, firea și predispozițiile lor în comparație și voi renunța să mai cercetez și să pun în lumină care dintre ei era mai plăcut sau mai priceput în vorbire[8]. (2) Căci este rea, cum zice Ion[9], „forța delfinului pe uscat"... pe care, necunoscînd-o Caecilius[10] cel iscusit în toate, s-a apucat, cu avîntul unui tînăr, să le dea la iveală o comparație a cuvîntului lui Demosthenes cu acela al lui Cicero. Dar, poate, dacă fiecare ar putea să aibă mereu în fața ochilor faimosul dicton „cunoaște-te pe tine însuți", atunci nu s-ar mai părea că dictonul este de origină divină. (3) Căci se pare că zeul, plămădindu-l pe Cicero, i-a dat de la început multe asemănări cu Demosthenes, de pildă, ambiția și dorința de libertate în activitatea politică[11], precum și lipsa de curaj în primejdii și războaie, dar se pare că a amestecat în firea lui și multe manifestări accidentale. (4) Căci, cred că nu s-ar mai putea găsi alți doi oratori care, fiind lipsiți de faimă și nici cum erau la început, să ajungă mari și puternici, să se ia la harță cu regi și cu tirani, să-și piardă fiicele, să fie exilați, să se întoarcă în patrie cu mare cinste, apoi iar să fugă și să fie prinși de dușmani, pentru ca apoi, o dată cu încetarea libertății politice, să-și piardă și viața. (5) Astfel că dacă natura și întîmplarea s-ar lua la întrecere întocmai ca meșterii, ar fi foarte greu de deosebit care dintre ele, natura, prin fire sau prin fapte, a făcut pe acești oameni mai asemănători[12]. Dar trebuie să vorbim mai întîi despre cel mai vechi.

4 Tatăl lui Demosthenes se numea tot Demosthenes și făcea parte din categoria aristocraților, după cum istorisește Theopompos[13]. El mai avea porecla de „armurierul", avînd un mare atelier și sclavi meșteri, care făceau săbii. (2) Dar afirmațiile oratorului Aischines[14] cu privire la mama lui Demosthenes, anume că s-ar fi tras dintr-un oarecare Gylon, care fusese exilat din cauza trădării, și dintr-o femeie de neam barbar, nu putem să spunem dacă sînt adevărate sau au fost făcute numai ca să insulte și să spună neadevăruri. (3) Demosthenes, fiind lăsat de către tatăl său la vîrsta de șase ani într-o stare materială îmbelșugată — căci întreaga lui avere se ridica la ceva mai puțin de 15 talanți[15] — a fost nedreptățit de către epitropi, care și-au însușit o parte din avere, iar altă parte au lăsat-o în paragină, astfel încît el nu mai avea cu ce să-și plătească nici dascălii (4) și, din această cauză, se pare că a fost lipsit de învățătura disciplinelor de bun-gust și care erau potrivite cu un copil liber, dar și din cauza slăbiciunii și moliciunii fizice, pentru că mama lui nu l-a pus la munci și nici pedagogii lui nu l-au silit. (5) Căci de mic Demosthenes era foarte slab și bolnăvicios și, din această cauză, se spune că fiind luat în rîs de către copii, a primit porecla batjocoritoare de „batalos". (6)

Acest Batalos se spune că era un cîntăreț din flaut ramolit și că Antiphanes[16] a făcut o mică piesă de teatru, luîndu-l în batjocură. Alți cîțiva amintesc de Batalos ca de un poet, care scria lucruri de desfrînare și de chef. (7) Și se pare că aticii numeau Batalos una dintre părțile corpului, nu prea frumoasă. (8) Iar numele de Argos[17] — pentru că se spune că Demosthenes mai purta și această poreclă — i-a fost dat fie pentru firea sa sălbatică și acră — căci unii poeți dau șarpelui numele de Argos —, fie din cauza elocvenței sale, care irita pe cei care-l ascultau. Apoi Argos era numele unui poet care compusese *nomos*-uri rele și penibile. Și acestea sînt relatate aici (după Platon).

5 Se spune că pasiunea lui pentru discursuri a început în felul următor: Oratorul Callistratos[18] avea să susțină o pledoarie în procesul lui Oropos[19], în fața curții de judecată, iar lumea aștepta procesul cu mare nerăbdare și din cauza forței oratorice a oratorului, care atunci se bucura de cea mai mare faimă în cetate, dar era faimos și din cauza faptei însăși. (2) Auzind deci Demosthenes pe dascăli și pe pedagogi că pun la cale să se întîlnească la proces, a izbutit să convingă, prin rugăminți înflăcărate, pe pedagogul lui ca să-l ducă și pe el să asiste la proces. (3) Acesta, fiind prieten cu sclavii publici care deschideau judecătoria, i-a procurat un loc în care, așezîndu-se băiatul, să poată să asculte, fără să fie văzut de cei care vorbeau. (4) Repurtînd Callistratos un mare succes și fiind admirat de toată lumea peste măsură, Demosthenes a fost cuprins de înflăcărare pentru gloria lui, cînd l-a văzut petrecut și felicitat de multă lume, dar i-a admirat mai mult forța cuvîntului și și-a dat seama că este făcut să le supună și să le îmblînzească pe toate. (5) De atunci, Demosthenes, lăsînd la o parte celelalte învățături și îndeletniciri copilărești[20], a început cu multă sîrguință singur să se pregătească și să facă exerciții, pentru ca să ajungă și el unul dintre cei care aveau să vorbească. (6) A avut conducător în arta elocvenței pe Isaios[21], deși Isocrates[22] ținea atunci o școală de retorică, cum zic unii, fie că Demosthenes n-a putut să plătească

lui Isocrates plata fixată, cele zece mine[23], din cauză că era orfan, fie că lui Demosthenes i-a plăcut mai mult elocvența lui Isaios, care era mai activ și mai priceput în practică. (7) Hermippos[24] zice că a citit într-o carte anonimă, în care sta scris că Demosthenes a audiat pe Platon[25] și că i-a fost de foarte mare folos pentru discursurile sale, și mai amintește și de Ctesibios[26], care spune că Demosthenes a luat pe ascuns de la Callias[27] din Siracuza și de la alți cîțiva tehnica lui Isocrates și a lui Alcidamas[28], și a adîncit învățătura acestuia.

6 Cînd a ajuns deci la majorat, a început să se judece cu epitropii săi și să scrie discursuri împotriva lor, care găseau multe subterfugii și multe posibilități de amînare. În acest fel, Demosthenes a făcut multe exerciții și pregătiri, luînd de model pe Thucydides; nu fără primejdie și cu hărnicie a izbutit să cîștige procesul, totuși nu a putut să recapete nici măcar o mică parte din averea părintească, în schimb a dobîndit destul curaj și deprindere în vorbire și, gustînd din ambiția și din puterea necesară la procese, și-a pus în gînd să pășească în viața publică și să activeze pe acest tărîm. (2) Și, după cum se spune că Laomedon din Orchomenos[29], care avea o slabă constituție a splinei, a început la îndemnul medicilor să se exerseze în curse lungi și, obișnuindu-și astfel fizicul, să participe la întrecerile care aduceau cu ele o încununare, ba chiar să fie printre cei dintîi alergători la distanță, tot așa și Demosthenes a ajuns ca mai întîi să se pregătească, cum fac atleții, pentru vorbire din nevoia unor interese personale; după aceea a cîștigat deprindere și forță în elocvență, iar după aceea a început să se arate printre cei dintîi în treburile politice, întocmai ca la întrecerile cu încununare, ca și printre acei dintîi cetățeni care luptau la tribună. (3) Cu toate acestea, cînd s-a înfățișat prima oară în fața poporului, a fost întîmpinat cu strigăte și a început să fie luat în rîs din cauza lipsei de obișnuință, deoarece vorbirea sa părea că se topește în perioade și că este chinuită de entimeme[30] în chip prea amarnic și prea dur. (4) Avea el, după cum se părea, o

oarecare slăbiciune a vocii, o neclaritate a limbii și o respirație scurtă, care tulburau înțelegerea celor spuse, din cauză că era împrăștiat în fraze lungi. (5) În cele din urmă, despărțindu-se de popor și rătăcind prin Pireu, descurajat cum era, l-a văzut un oarecare Eunomos din Thriasioi[31] și l-a dojenit, pentru că, deși se asemăna la vorbire cu Pericles, se trădează din cauza lipsei de curaj și a slăbiciunii, fiindcă nu înfruntă cu curaj mulțimea, nici nu-și pregătește corpul pentru lupte, apoi nu ia în seamă cum se vestejește din pricina moliciunii.

7 Se spune că iarăși, avînd el un insucces și plecînd acasă cu totul zdrobit și descurajat, s-a luat după el actorul Satyros[32], care-i era prieten, și au mers împreună acasă. (2) Demosthenes s-a plîns că deși era cel mai sîrguincios dintre toți oratorii și aproape își pierduse întreaga vigoare fizică pentru asta, nu are nici o trecere în fața poporului, ci că niște oameni turmentați de băutură, corăbieri și oameni neinstruiți, sînt ascultați și dețin tribuna, iar el este trecut cu vederea. (3) Satyros i-a spus: „Adevărat spui Demosthenes, dar eu am să îndepărtez îndată cauza, vindecîndu-te, dacă ai să vrei să-mi recitezi cîteva versuri din Euripide sau din Sofocle". (4) Demosthenes a recitat, iar Satyros, reluînd recitarea acelorași versuri, în așa fel și-a modulat vocea și le-a recitat, într-o formă cuviincioasă și într-o atitudine potrivită, încît lui Demosthenes i s-a părut că sînt cu totul altele. (5) Convingîndu-se el deci de cîtă podoabă și grație cîștigă cuvîntul de la arta actoricească, a socotit că exercițiul nu are nici un efect pentru cel care nu ia seama la rostirea lui și la ordinea celor spuse. (6) De atunci Demosthenes a construit un repetitor subteran, care se păstrează și în timpurile noastre, și coborînd acolo în fiecare zi, își modela recitarea și își exercita vocea, ba chiar, adeseori, făcea aceasta timp de două și trei luni, după ce-și rădea o parte a capului, pentru ca, chiar dacă ar fi dorit cu ardoare, să nu poată ieși de acolo de rușine.

8 Totuși, el se exercita și pentru a face față întîmplărilor dinafară, și își propunea singur discursuri și subiecte de studiu, și își dădea singur imbolduri de strădanie. Într-adevăr, îndată ce se elibera de treburile dinafară, cobora foarte repede în repetitoriu și expunea în ordine și faptele, și apărările lor. (2) De asemenea, reluînd discursurile la susținerea cărora asistase, el singur le despărțea în idei pe capitole și în perioade, apoi reda din nou, corectînd și parafrazînd în tot felul pe cele spuse de altul către el și de el însuși către altul. (3) De atunci și-a cîștigat faima că nu este înzestrat de natură, dar că forța și dibăcia elocvenței de care dispune sînt dobîndite prin strădanie. Se părea că o dovadă grăitoare a acestei faime o constituie și faptul că nu s-ar fi putut auzi Demosthenes improvizînd, ci că chiar cînd se afla în adunare și poporul îl chema pe nume ca să vorbească, el refuza, dacă nu era gata pregătit și nu-și meditase gîndurile. (4) De aceea, mulți dintre pedagogi[33] îl luau în rîs, iar Pytheas[34], bătîndu-și joc de el, a spus că entimemele lui miroase a ulei. Demosthenes i-a răspuns atunci tăios, zicînd: „În orice caz, lampa cu ulei nu este martoră la aceleași fapte la mine și la tine". (5) Iar față de ceilalți nu tăgăduia cu totul, ci mărturisea că vorbește numai după ce și-a scos totul, dar nici numai după cele improvizate, spunînd (6) că omul care se exersează să vorbească este un om popular, căci această pregătire este făcută spre a-și atrage poporul, iar nepăsarea față de atitudinea pe care o va avea poporul față de discurs este caracteristica unui oligarh care se bizuie mai mult pe violență decît pe convingere. (7) Se mai aduce, ca dovadă a lipsei lui de curaj de a vorbi pe improvizate, faptul că Demades[35], cînd îl vedea pe Demosthenes tulburat, se ridica deseori să-i răspundă, dar Demosthenes niciodată nu i-a răspuns lui Demades. (9).

De unde, deci — ar putea întreba cineva —, Aischines l-a numit pe Demosthenes cel mai minunat om pentru curajul pe care-l avea în discursuri? Cum deci Demosthenes singur s-a ridicat și a vorbit împotriva lui

Phyton[36] din Byzantion, care era foarte curajos și zvîrlea multe cuvinte împotriva atenienilor, sau cînd Lamachos din Smirna[37] a scris o laudă pentru regii Alexandru și Filip, în care aducea multe insulte tebanilor și olintienilor, ba chiar citea această laudă la Olimpia. Atunci Demosthenes s-a ridicat și a arătat, în ordine cronologică și cu multă elocvență, toate faptele bune pe care le săvîrșiseră tebanii și calcidienii pentru Elada și iarăși a spus de cîte rele se făcuseră vinovați lingușitorii macedonenilor, încît în așa fel a schimbat starea sufletească a auditorilor, că sofistul[38], temîndu-se de protestele mulțimii, a renunțat la panegiric? (2) Totuși, se pare că Demosthenes a socotit că celelalte calități ale lui Pericles nu se potrivesc cu sine, dar a admirat și a imitat modulația vocii și stilul lui figurat, precum și faptul că nu spunea nimic grăbit și nici nu vorbea despre orice pe nepregătite, gîndind că aceste calități l-a făcut mare, de aceea și Demosthenes nu a rîvnit la gloria efemeră și nu voia să-și dobîndească forța oratorică la întîmplare. (3) De aceea, discursurile pronunțate de el aveau mai multă forță decît cele scrise, dacă trebuie să dăm crezare lui Erathostenes[39] și lui Demetrios din Phalerai[40] ba chiar și comicilor[41]. (4) Dintre aceștia, Erathostenes spune că, în rostirea discursurilor, de mai multe ori Demosthenes era cuprins de o furie bacchică, iar Demetrios din Phalerai zice că Demosthenes a rostit acel jurămînt în fața poporului ca și cum ar fi fost cuprins de o însuflețire divină:

„Jur pe pămînt, pe izvoare, pe rîuri, pe șuvoaiele de apă".

(5) Unul dintre comici îl numește pe Demosthenes palavragiu, iar altul, batjocorindu-l că se folosește mereu de antiteză, zice:

(A) „A reluat, după cum a luat. (B) Demosthenes ar fi preferat să ia în primire acest cuvînt"[42].

(6) Fără numai dacă, pe Zeus, Antiphanes a luat aci în rîs discursul pentru Halonesos[43], pe care Demosthenes l-a ținut sfătuind pe atenieni să nu ia, ci să preia de la Filip, făcînd deosebire între silabe.

10 De altfel toți recunoșteau că Demades, datorită talentului, era neînvins și deși improviza, întrecea reflecțiile și pregătirile lui Demosthenes (2) Ariston din Chios[44] a relatat și o părere a lui Theophrastos[45] despre retori. Astfel, întrebat ce fel de orator i se pare că este Demosthenes, a răspuns: „Pe măsura cetății". Ce fel de orator era Demades? — „Deasupra cetății". (3) Același filozof istorisește că Polyeuctos din Sphettos[46], unul dintre oamenii politici de atunci ai Atenei, a declarat că cel mai mare orator este Demosthenes, dar cel mai impetuos în vorbire este Phocion[47], pentru că acesta exprimă cele mai multe idei în cele mai puține cuvinte. (4) Și într-adevăr, se spune că Demosthenes însuși, ori de cîte ori Phocion se ridica să-i răspundă, spunea către prieteni: „Se ridică securea discursurilor mele". (5) Nu se știe dacă Demosthenes a spus asta cu privire la elocința lui Phocion sau dacă a avut acest sentiment cu privire la viața și la faima lui, socotind, desigur, că un singur cuvînt și cu un singur semn din cap al unui om care se bucură de încredere sînt mai puternice decît multe și lungi perioade.

11 Cît despre defectele fizice, Demosthenes le-a consacrat destul de multă exercitare, după cum istorisește Demetrios din Phalerai, care spune că-l ascultase pe Demosthenes cînd era bătrîn. El spunea că Demosthenes a înlăturat bîlbîiala și neclaritatea limbii luînd pietricele în gură și pronunțînd fraze, iar vocea și-a pregătit-o făcînd alergări și vorbind în urcările pe pante și pronunțînd discursuri sau versuri cu respirația deasă. El avea acasă o oglindă mare și, stînd în fața acestei oglinzi, își făcea exercițiile. (2) Se zice că o dată a venit la el un om care avea nevoie de un apărător și i-a povestit cum primise niște lovituri de la un altul, dar Demosthenes i-a zis: „Tu n-ai pățit nimic din ceea ce spui". Omul a început să ridice vocea și să strige: „Demosthenes, eu n-am pățit nimica?" „Pe Zeus, răspunse Demosthenes, acum aud și eu glasul unui om care a fost vătămat și a primit lovituri". (3) Atît de mare socotea el că este contribuția tăriei tonului și mimării în cele spuse. Cînd Demosthenes răspundea

poporului, era minunat de plăcut să-l auzi, dar oamenii pretenţioşi socoteau că modulaţia vocii lui este umilă şi lipsită de noblețe, ba chiar slabă. Printre aceştia este şi Demetrios din Phalerai. (4) Hermippos spune că Aision, fiind întrebat despre oratorii vechi şi despre cei de o vîrstă cu el, a răspuns că dacă cineva ar fi ascultat pe vechii oratori vorbind poporului în discursuri înflorite şi măreţe, i-ar fi admirat, dar că citite, discursurile lui Demosthenes se deosebesc mult prin pregătire şi forţă. (5) Dar ce s-ar mai putea spune despre faptul că discursurile scrise cuprind multă austeritate şi amărăciune? Totuşi, în replicile improvizate, Demosthenes mai întrebuinţa şi gluma. Cînd Demades a întrebat: „Pe mine, Demosthenes, sau porcul şi pe Atena"? Demosthenes a zis: „Această Atenă a fost prinsă în flagrant delict de adulter alaltăieri în demul Collytos". (6) Către hoţul care se numea Bronzul şi care încerca să spună ceva despre veghile şi scrierile din timpul nopţii ale lui Demosthenes, acesta i-a zis : „Ştiu că te supăr arzînd mult lampa noaptea. Dar voi, bărbaţi atenieni, să nu vă miraţi de furturile care se produc, cînd avem hoţi de bronz şi ziduri de lut". (7) Dar, deşi mai am şi alte multe să spun cu privire la glumele şi vorbele lui de spirit, voi înceta aici. Şi este drept ca să privim caracterul şi firea lui atît din fapte cît şi din activitatea politică.

12 A pornit deci ca să facă politică pe vremea cînd se desfăşura războiul focidic[48], cum spune el însuşi şi cum se poate deduce şi din *Filipice*. (2) Într-adevăr, unele discursuri au fost rostite chiar cînd se petreceau acele fapte, iar altele sînt mai vechi decît ultimele fapte. (3) Este evident că pregătindu-se să susţină un proces împotriva lui Meidias[49], Demosthenes, în vîrstă de 32 de ani, nu avea nici o putere şi nici o faimă în viaţa politică. (4) De aceea, mi se pare că Demosthenes, temîndu-se de acest lucru, a provocat duşmănia cu acel om din cauza banilor.

„Căci nu era prea dulce la suflet şi nici prea cugetat bărbat".
(*Iliada*, XX, 467)

„Dimpotrivă, era încordat şi violent în lupte. (5) Demosthenes, văzînd că nu se poate să-l doboare pe Meidias, care era cu mult superior puterii lui, fiindcă era un om bine înarmat, bogat, cu elocvenţă, şi cu prieteni, a cedat celor care-l rugau pentru el. (6) Iar cele treimi se pare că n-au putut să potolească amărăciunea lui Demosthenes, care spera şi putea să iasă victorios la proces. (7) Făcînd însă din lupta dreaptă dusă pentru eleni împotriva lui Filip un frumos motiv al activităţii sale politice şi dînd bătălii pentru cîştigarea acesteia cu toată demnitatea, şi-a dobîndit grabnic faimă şi s-a ridicat, privit fiind de toată lumea datorită discursurilor şi curajului său, astfel încît a ajuns să fie admirat în Elada şi să fie cultivat de marele rege, iar cuvîntul său a trezit cel mai mare prestigiu printre oratorii populari în faţa lui Filip, şi pînă şi duşmanii lui au recunoscut că au să dea lupta cu un bărbat strălucit. (8) Chiar şi Aischines şi Hyperides[50], cînd îl acuzau, au spus aceleaşi lucruri despre el.

13 Eu nu ştiu de unde i-a venit lui Theopompos să spună că Demosthenes a avut un caracter nestatornic şi că nu putea să stăruie mult timp asupra acelorași fapte şi să aibă mereu de-a face cu aceiaşi oameni (2). Într-adevăr, este evident că partida în care a intrat de la începutul activităţii sale politice şi poziţia pe care a adoptat-o în activitatea politică, le-a păstrat pînă la sfîrşitul vieţii, şi nu numai că nu şi le-a schimbat în timpul vieţii, ci dimpotrivă, şi-a pierdut şi viaţa fiindcă nu şi le-a schimbat. (3) Într-adevăr, Demades, cînd s-a apărat pentru schimbarea atitudinii sale politice, a declarat că el însuşi spusese multe lucruri contrare lui însuşi, dar niciodată contrare cetăţii, iar cum Melanops[51] — cînd făcea politică împotriva lui Callistratos[52] şi adeseori era convins de el cu bani să-şi schimbe atitudinea politică — spunea de multe ori către popor: „Omul este duşman, dar interesul cetăţii să învingă". (4) Totuşi Nicodemos din Messena[53], care se dăduse mai înainte de partea lui Cassandros[54], iar după aceea iarăşi a făcut politica lui Demetrios, a zis că el niciodată nu susţinuse lucruri contrare, căci întot-

deauna este util să ascultați de stăpîn. Ei bine, nu tot așa putem să spunem și despre Demosthenes că și-a plăsmuit și vocea și fapta, ci că a păstrat pînă la sfîrșitul vieții o singură linie în fapte, ca și cînd ar fi fost stăpînit de o singură și neschimbată diagramă. (5) Filozoful Panaitios[55] spune că cele mai multe dintre discursurile lui au fost în așa fel scrise, ca să arate că numai binele ar trebui adoptat pentru el însuși, cum e discursul pentru cunună, discursul contra aristocraților, cel cu privire la scutiri, *Filipicele*. (6) În toate acestea el nu îndrumă pe concetățenii săi la ceea ce este mai plăcut, mai ușor sau mai avantajos, dar mereu socotește că securitatea și salvarea vieții (individuale) trebuie să fie puse în al doilea rînd, după bine și după cuviință. În acest fel, dacă la generozitatea subiectelor pe care le-a dezbătut și la noblețea discursurilor lui s-ar fi adăugat bărbăția războinică și incompatibilitatea în acțiune, n-ar fi meritat să fie pus numai în rîndurile actorilor de rangul lui Moirocles, Polyeuctos și Hyperides, ci mai sus, în rîndul lui Cimon, Thucydides și Pericles.

14 Dintre contemporanii săi, Phocion, fiind protagonistul unei linii politice neacceptate de opinia publică și părînd că simpatizează cu macedonenii[56], se părea totuși că este tot atît de învățat ca și Ephialtes[57], și Aristeides[58], și Cimon[59], datorită bărbăției și spiritului său de dreptate. (2) Demosthenes însă, neinsuflînd aceeași încredere cînd era sub arme, cum spune Demetrios, nici față —, nu de mită s-a păstrat întru totul invulnerabil, ci într-adevăr, nu s-a lăsat cumpărat de banii lui Filip și de macedoneni, dar a fost vulnerabil și copleșit de aurul care venea de sus, de la Susa și Ecbatana . . . , deși era foarte priceput în a aduce laude faptelor bune ale strămoșilor, dar nu era în stare și să le imite. (3) A întrecut și pe oratorii contemporani, exceptînd pe Phocion, și prin felul vieții sale. Este evident că adesea vorbea cu foarte mult curaj în fața poporului și a rezistat împotriva dorințelor mulțimii, dojenindu-i greșelile, cum se desprinde chiar din discursurile lui însuși. (4) Într-adevăr, Teofrast istorisește

că o dată atenienii îi aduceau o anumită acuzare, iar mai apoi au început să facă gălăgie, fiindcă el nu le dădea ascultare. Demosthenes s-a ridicat atunci și a zis: „Atenienilor, chiar de n-ați vrea voi, o să aveți în mine un sfetnic, dar chiar dacă ați vrea, nu veți avea un sicofant[60]“. (5) Foarte aristocratică a fost atitudinea lui politică și față de Antiphon[61]. Pe acesta l-a arestat după ce fusese lăsat liber de ecclesia, l-a dus la sfatul din Areopag și, nesinchisindu-se că va avea să înfrunte poporul, a făcut dovada că el promisese lui Filip că va da foc șantierelor navale. Antiphon, fiind osîndit de către sfat, a fost executat. (6) Demosthenes a acuzat și pe preoteasa Theoris[62], sub cuvînt că făcuse multe alte lucruri cu ușurătate și că învățase pe sclavi să înșele, încît dovedind-o vrednică de moarte, a obținut executarea ei.

15 Se spune că Demosthenes a scris și discursul ținut de Apollodoros împotriva generalului Timotheos[63] și a obținut amendarea lui, așa cum a făcut și cu discursurile împotriva lui Phormion[64] și Stephanos[65], în care pe bună dreptate și-a dobîndit o faimă rea. (2) Într-adevăr, Phormion a combătut pe Apollodoros în discursul făcut de Demosthenes, care, fără multă dibăcie, parcă ar fi vîndut dușmanilor, din același atelier de săbii, pumnale cu care să lupte unii împotriva altora. (3) Dintre discursurile publice, acelea îndreptate împotriva lui Androtion[66], Timocrates[67] și Aristocrates[68] au fost scrise de alții, pentru că Demosthenes încă nu pășise în viața politică. Într-adevăr, se pare că Demosthenes avea 27 sau 28 de ani cînd a publicat aceste discursuri. În cele rostite contra lui Aristogeiton[69] l-a pronunțat el însuși, precum și discursul despre scutiri totale l-a pronunțat, din cauza lui Ctesippos, băiatul lui Chabrias[70], cum mărturisește el însuși, iar după cum spun alții, fiindcă poftea pe mama tînărului. (4) Totuși, nu a luat-o în căsătorie, ci a locuit împreună cu o samiană, după cum spune Demetrios din Magnesia în lucrarea despre sinonime. (5) Nu se știe dacă discursul împotriva lui Aischines, despre „solia infidelă“[71] a fost rostit. Cu toate acestea, Idomeneus[72] spune că Aischines

a scăpat atunci numai cu majoritate de treizeci de voturi. Se pare însă că nu acesta e adevărul, dacă mai trebuie să dovedim acest lucru cu discursurile care au fost scrise de fiecare dintre ei despre cunună[73]. (6) Căci nici unul dintre ei nu spune limpede şi clar că acea controversă ar fi ajuns pînă la judecată. Dar aceste lucruri alţii le vor lămuri mai bine.

16 Cu privire la atitudinea lui politică, Demosthenes era vădit că chiar atunci cînd era pace, nu lăsa nimic necriticat din cele ce săvîrşea Macedoneanul, ci dimpotrivă, la fiecare faptă aţîţa pe atenieni şi îi înflăcăra împotriva lui Filip[74]. (2) De aceea, se şi vorbea foarte mult despre el la curtea lui Filip şi, cînd s-a dus al zecelea în solie în Macedonia, Filip, într-adevăr, i-a ascultat pe toţi, dar a răspuns cu cea mai mare atenţie la cuvîntul lui Demosthenes. (3) Totuşi Filip nu s-a comportat la fel cu Demosthenes şi în celelalte cinstiri şi atenţii, ci a încercat să-şi atragă mai mult pe Aischines şi pe Philocrates. (4) De aceea, cînd aceştia îl lăudau pe Filip, zicînd că este straşnic la vorbă, frumos la chip şi foarte potrivit să ai parte la băutură cu Zeus, Demosthenes, împins de invidie, şi-a bătut joc de el, zicînd că prima este caracteristica unui sofist, cea de-a doua a unei femei, iar cea de a treia — a unui burete, în orice caz, nu este elogiul unui rege.

17 Iar cînd lucrurile s-au precipitat spre declanşarea războiului, pentru că Filip nu mai putea să-şi păstreze calmul, iar atenienii erau aţîţaţi de către Demosthenes, el mai întîi a determinat pe atenieni să pornească către Eubeia, care fusese supusă sclaviei lui Filip de către tirani şi, trecînd atenienii acolo, după ce fusese admis decretul scris de Demosthenes, au izgonit pe macedoneni. (2) În al doilea rînd, Demosthenes a sărit în ajutorul byzanţilor[75] şi perinthienilor[76], împotriva cărora purta război Filip, convingînd poporul să lase duşmănia şi să-şi amintească de greşelile săvîrşite şi de unii şi de alţii în războiul cu aliaţii, şi să trimită ajutoare înarmate acelora,

ajutoare de care au fost şi salvaţi. (3) Apoi, fiind trimis în solie şi vorbind cu elenii şi aţîţîndu-i, i-a ridicat pe toţi, în afară de cîţiva, împotriva lui Filip, astfel că s-au strîns la un loc cincisprezece mii de pedeştri, două mii de călăreţi, fără forţele cetăţii, şi au plătit mercenarilor cu tot avîntul banii de soldă. (4) Atunci, spune Theophrastos, pe cînd aliaţii cereau să se limiteze contribuţiile lor, Crobylos, orator popular[77], a spus că războiul nu se întreţine cu ordine. (5) În timp ce Elada era cu ochii aţintiţi spre ceea ce avea să se întîmple şi se ridicaseră, pe neamuri şi cetăţi, eubeienii, aheienii, corintienii, megarienii, leucadienii, corcireienii, partea cea mai grea a luptei i-a fost lăsată lui Demosthenes, şi anume să atragă pe tebani în alianţă, căci ţara lor era vecină cu Attica, dispuneau de o mare forţă de luptă şi aveau atunci cea mai răspîndită faimă în arme printre elini. (6) Dar nu era uşor să desprindă pe tebani de Filip. Într-adevăr, Filip îi măgulise în timpul războiului focidic, care abia se terminase, cu multe daruri, iar cetăţile, datorită hîrţuielilor provocate de vecinătate, erau acum dezbinate şi de divergenţele în legătură cu războiul.

18 Totuşi, cînd Filip, exaltat de succesul pe care-l repurtase la Amphissa[78], s-a năpustit deodată asupra Elateei[79] şi a ocupat Phocida, atenienii înmărmuriseră şi nimeni nu îndrăznea să se urce pe tribună şi nu ştia ce trebuie să spună, căci toţi erau nedumeriţi şi tăceau, singur Demosthenes, păşind la tribună, a sfătuit pe atenieni să se ţină strîns de tebani şi, încurajîndu-i în celelalte privinţe, ridicîndu-le moralul şi fluturîndu-le nădejdi, aşa cum obişnuia, a fost trimis ca delegat împreună cu alţii la Teba. (2) A trimis şi Filip, cum spune Marsyas[80], pe macedonenii Amyntas, Cleandros, şi pe Casandros şi pe Laochos din Thessalia şi pe Thrasydaios, ca să vorbească împotriva lor. Într-adevăr tebanii şi-au dat seama de interesul lor, dar fiecare avea înaintea ochilor primejdiile războiului, căci rănile căpătate în războiul focidic erau încă proaspete. Dar forţa elocvenţei oratorului, cum spune

Theopompos, trezindu-le curajul și înflăcărîndu-i, a pus în umbră pe toți ceilalți, astfel încît tebanii au lepădat și teama, și prudența, și recunoștința, fiind entuziasmați de cuvîntul lui Demosthenes, spre săvîrșirea a ceea ce era bine. (3) Așa de mare și de strălucită s-a arătat fapta oratorului, încît Filip a trimis îndată soli ca să ceară pace, apoi întreaga Eladă era în picioare și se ridicase cu ochii la viitor, iar lui Demosthenes i se supuneau nu numai strategii, făcînd ceea ce li se comanda, dar și boiotarhii[81] și toate adunările poporului, ale tebanilor, ca și ale atenienilor erau conduse de el, fiind iubit și de către unii, și de către alții ca un adevărat dinast, nu pe nedrept și fără merit, așa cum declară Theopompos, ci chiar așa cum foarte bine se cădea.

19 După cum se pare, o nesoartă trimisă de divinitate sau o întorsătură a lucrurilor, care în acel moment mergea să pună capăt libertății Eladei, se opunea celor săvîrșite și arăta multe semne de ceea ce avea să se întîmple. Printre acestea erau oracolele înfricoșătoare date de Pythia și un oracol vechi cîntat de către Sybille:

„O, de-aș fi departe de lupta de la Thermodon,
Ca vulturul în nori și în aer să privesc!
Plînge cel învins, iar învingătorul a murit!"

(2) Se spune că Thermodon este un rîu mic la Cheironeia, care se varsă în Cephisos[82]. Noi nu știm nici un rîu numit astfel, dar bănuim că rîul numit acum Haimon[83] atunci se numea Thermodon, căci acest rîu curge, într-adevăr, pe lîngă Heracleion[84], unde și-au așezat atunci elenii tabăra, și socotim că dîndu-se lupta, iar rîul umplîndu-se de sînge și cadavre, a luat atunci această denumire, schimbînd-o, cu cealaltă. (3) Douris[85] zice că Thermodon nu este un rîu, ci că niște oameni, ridicînd un cort și făcînd o groapă de jur-împrejur, au găsit o mică statuetă de piatră, pe care erau scrise cîteva litere, arătînd că este Thermodon, care purta pe brațe o amazoană rănită. Pe lîngă acest oracol, el spune că se mai cînta și altul:

„Pasăre neagră cu totul, așteaptă lupta de la Thermodon:
Multe cărnuri de oameni îți vor fi puse înainte".

20 Este greu de cercetat cum s-au petrecut lucrurile în această privință. Dar se spune că Demosthenes, fiind încurajat de armele elenilor și strălucind de curajul și avîntul unei așa de mari mulțimi de oameni, care provocau la luptă pe dușmani, nu-i lăsa să dea atenție oracolelor, nici să asculte profețiile, dar îi făcea să creadă că Pythia este de partea lui Filip și le amintea tebanilor de Epaminondas[86], iar atenienilor de Pericles, și le spunea că aceia, socotind toate lucrurile de acest fel motive de lașitate, se conduceau după rațiune. (2) Ei bine, pînă aici Demosthenes a fost un bărbat distins, dar în luptă n-a arătat o purtare frumoasă și nici n-a confirmat cele ce spusese, ci a fugit, părăsind linia de bătaie, luînd-o rușinos la fugă și aruncînd armele, ba chiar nu s-a rușinat nici măcar de inscripția de pe scut, cum a spus Pytheas[87], pe care era scrisă cu litere de aur: „Într-un ceas bun". (3) Îndată după victorie Filip, devenind excesiv de bucuros și făcînd chef, amețit de băutură, ducîndu-se la cadavrele dușmanilor, cînta începutul decretului lui Demosthenes, bătînd în ritm cu piciorul metrele versului:

„Demosthenes, fiul lui Demosthenes, Paianeus, a propus".

Filip însă trezindu-se și dîndu-și seama de marea luptă care îl amenința, a început să-l cuprindă frica, gîndindu-se la strășnicia și forța oratorului, pentru că într-o mică parte a unei singure zile fusese silit să respingă primejdia care-i amenința domnia și chiar viața. (4) Iar faima lui s-a dus pînă la regele perșilor, și acela a trimis satrapilor, la mare, scrisori și daruri, ordonînd să le dea lui Demosthenes și mai ales lui să-i dea atenție, ca unuia care a putut să împrăștie și să țină în frîu pe macedonean, provocînd tulburări printre elini. (5) Acestea le-a găsit

mai tîrziu Alexandru, descoperind la Sardes niște scrisori ale lui Demosthenes și ale generalilor regelui, care arătau mulțimea banilor care-i fuseseră dați.

21 Dînd deci peste elini această nenorocire, atunci oratorii care făceau politică contrară, atacînd pe Demosthenes, se pregăteau să-i ceară socoteală și să-l acuze. (2) Dar poporul nu numai că l-a absolvit de acestea toate, dar a căutat să-l onoreze și l-a chemat iarăși ca pe un om prevăzător la activitatea politică, încît atunci cînd osemintele ostașilor căzuți au fost aduse de la Cheroneia și îngropate, poporul l-a însărcinat să pronunțe el lauda de înmormîntare pentru aceștia. Demosthenes nu a suportat cu umilință și fără noblețe ceea ce se întîmplase, cum scrie și montează într-o tragedie Theopompos, ci a arătat că prin cinstirile și onorurile pe care le-a dăruit sfetnicului, nu-i părea rău de sfaturile primite. (3) Într-adevăr, cuvîntul de înmormîntare l-a scris și spus Demosthenes, dar la sfîrșitul decretului nu s-a semnat pe sine, ci pe fiecare dintre prietenii săi, evitînd să arate pe daimonul său propriu și soarta sa[88], pînă cînd a primit iarăși curaj, după moartea lui Filip. (4) Filip a murit nu mult după succesul pe care l-a avut la Cheironeia. Și se pare că oracolul a prevestit acest lucru prin ultimul vers:

„Plînge cel învins, dar învingătorul a murit".

22 Demosthenes a aflat pe ascuns de moartea lui Filip și, începînd iarăși să încurajeze pe atenieni pentru viitor, a pășit cu multă strălucire în adunarea poporului, zicînd că avusese un vis care prevestește un mare bine pentru atenieni, și nu după mult timp s-au înfățișat cei care anunțară moartea lui Filip. (2) Îndată, deci, atenienii au hotărît să aducă jerfte pentru buna veste și să încununeze pe Pausanias[89] (3), iar Demosthenes a pășit în public, fiind îmbrăcat cu o haină strălucitoare și purtînd pe cap cunună, la a șaptea zi numai după moartea fiicei sale. Aceasta o spune Aischines, insultîndu-l pentru această comportare și acuzîndu-l că-și urîse fiica. Dar Aischines însuși era lipsit de noblețe și slab, dacă făcea din jale și plînsete semnele unui suflet blînd și iubitor de copii și socotea de puțin preț purtarea acestor lucruri, înăbușindu-și durerea în liniște. (4). Eu, desigur, n-aș putea spune că este frumos să te încununezi și să aduci sacrificii la vestea morții unui rege, care se purtase atît de blînd și de uman în succesele pe care le avusese. Căci, pe lîngă că este vrednic de mînia zeilor, mai este și lipsit de noblețe faptul că atunci cînd trăia l-a cinstit și l-a făcut cetățean, iar după ce a căzut de mîna altuia nu a putut să-și stăpînească bucuria, ci a sărit ca un saltimbanc asupra cadavrului, a intonat paiane, întocmai ca oamenii fericiți. (5) Totuși, încetînd de a mai deplînge soarta, și lacrimile, și jelaniile de acasă pentru femei, el se gîndea numai la interesele cetății, și pe acestea le servea, și de aceea îl laud eu și socotesc că este dovada unui suflet de om de stat și a unui adevărat bărbat, să fii totdeauna în picioare pentru interesul public și să pui mai prejos de interesul public treburile și suferințele personale, păstrîndu-ți prestigiul cu mult mai mult decît actorii în rolurile de regi și de tirani, pe care nu-i vedem nici plîngînd, nici rîzînd la teatru cum vor ei, ci cum cere lupta dramatică în acord cu subiectul. (6) În afară de acestea, dacă trebuie ca cel care a suferit o înfrîngere să nu treacă cu vederea pe cel care este nemîngîiat în suferință, ci să caute să-l mîngîie cu cuvinte blînde și să-i întoarcă gîndul spre lucruri plăcute, așa cum cei care îndeamnă pe suferinzii de ochi să-și întoarcă privirea de la lucrurile strălucitoare și vătămătoare pentru ochi spre culorile verzi și dulci, cum ar putea cineva să aducă o mai bună mîngîiere decît cînd patria este în fericire, și să facă din suferințele publice o contopire cu cele de acasă, îndepărtînd răul cu binele? (7) Am fost mînați să spunem aceste lucruri, văzînd că Aischines[90] înduioșează pe mulți și-i înduplecă prin acest discurs către jale.

23 Cînd Demosthenes a început să ațîțe iarăși cetățile, tebanii au atacat straja și au ucis pe mulți, pe cînd oratorul le procura arme, iar atenienii se pregăteau să lupte,

la război, împreună cu ei. (2) Demosthenes stăpînea tribuna și a trimis scrisori la comandanții regelui, în Asia, încercînd că atîțe războiul de aici împotriva lui Alexandru, numindu-l copil și Margites[91]. Totuși, după ce a rînduit treburile din țară, iar el însuși s-a înfățișat cu forța armată în Beoția, tebanii, trădați de atenieni, au luptat ei singuri și au pierdut cetatea. (3) Însă, deoarece multă zarvă se făcea în jurul atenienilor, a fost trimis un sol, împreună cu alții, la Alexandru, dar temîndu-se de mînia regelui, s-a întors înapoi de la Citeron[92] și a părăsit solia. (4) Îndată deci Alexandru a cerut zece demagogi, după cum spune Idomeneus și Douris, sau opt, după cum spun cei mai mulți și cei mai demni de încredere dintre istorici, și anume pe: Demosthenes, Polyeuctos, Ephialtes, Lycourgos, Moirocles, Demon, Callisthenes, Charidemos. (5) Cînd deci Demosthenes a spus fabula cu oile care au predat pe cîini lupilor, pe sine, și pe cei cu el, s-a comparat cu cîinii, care luptau pentru popor, iar pe Alexandru Macedoneanul l-a socotit singurul lup. (6) A mai spus: „După cum vedem că negustorii, cînd aduc probă pe taler, cu puțin grîu cumpără pe mai mulți oameni, tot așa nu băgați de seamă că prin noi vă predați pe voi toți". Acestea le istorisește Aristobulos din Cassandrea[93]. În timp ce atenienii se sfătuiau și erau în mare încurcătură, Demades, luînd cinci talanți de la oameni, a promis că va pleca în solie și va ruga pe rege pentru ei, fie că avea încredere în prietenia sa cu regele, fie că se aștepta că-l va găsi pe rege ca pe un leu sătul de măcel. Phocion deci l-a convins, a intervenit și a împăcat cetatea cu el.

24 După plecarea lui Alexandru, prestigiu de oameni mari își căpătaseră aceștia, iar Demosthenes era umilit. Dar cînd Agis[94] spartanul a început să se miște, împreună cu el a început să se agite și Demosthenes puțin, apoi s-a făcut mic, deoarece atenienii nu se ridicau împreună cu el, iar Agis căzuse și lacedemonienii fuseseră striviți împreună cu el. (2) Atunci a fost introdusă și acuzația depusă împotriva lui Ctesiphon[95] pentru coroană, fiind scrisă în timpul arhontelui Chairondas puțin mai înainte de întîmplările de la Cheroneia, dar a fost judecată cu zece ani mai tîrziu pe timpul arhontelui Aristhophon, și a fost celebru ca nici un altul dintre procesele publice, datorită faimei celor care vorbeau, precum și nobleței celor care judecau. Aceștia n-au depus votul împotriva lui Demosthenes, împreună cu cel care-l urmăreau (să-l exileze), și aveau mare trecere, și făceau politica macedonenilor, ci aveau mare trecere, și făceau politica macedonenilor, ci l-au achitat cu atîta strălucire, încît Aischines nu a obținut a cincea parte din voturi. (3) Ei bine, atunci Aischines a plecat îndată din cetate și a trăit ducînd viața de sofist la Rhodos și în Ionia.

25 Nu după mult timp, Harpalos[96] a venit din Asia la Atena, fugind de Alexandru, căci avea pe conștiință multe fapte rele, datorită vieții lui dezmățate, și se temea de rege, care era neîndurător cu prietenii. (2) Refugiindu-se deci el în fața poporului și predîndu-se împreună cu banii și corăbiile, îndată oratorii, orbiți de bogăție, au început să strige și să încerce să convingă pe atenieni să primească și să-l salveze pe rugător. (3) Demosthenes, la început, i-a sfătuit să-l îndepărteze pe Harpalos și să se păzească, ca nu cumva să zvîrle cetatea într-un război, pentru un motiv nenecesar și nedrept, dar cu cîteva zile mai tîrziu, cercetîndu-i avuția, Harpalos l-a văzut încîntat de o cupă barbară și, interesîndu-se de cizelură și de formă, l-a îndemnat să evalueze greutatea aurului și să-i aprecieze valoarea. (4) Demosthenes admirînd greutatea și întrebîndu-l cît face, Harpalos, zîmbind, i-a spus: „Pentru tine face 20 de talanți" și, făcîndu-se repede noapte, i-a trimis cupa împreună cu 20 de talanți. (5) Era, într-adevăr, Harpalos strașnic de priceput să cunoască firea unui om dornic de aur după înfățișarea și revărsarea privirilor și după mișcările ochilor. Căci Demosthenes nu a rezistat, ci fiind impresionat de dărnicie, ca și cînd ar fi primit o garnizoană, s-a dat de partea lui Harpalos și, o dată cu ziua, a pășit în adunarea poporului, frumos înfășurat cu ciucuri și cu panglici de gît. Cînd atenienii l-au îndemnat să se ridice și să vorbească, el a făcut semn din cap, ca și cînd i-ar fi lipsit vocea. (6) Dar oamenii cu caracter nobil, lu-

îndu-l în batjocură, spuneau că oratorul poporului nu fusese cuprins în timpul nopţii de anghină, ci de argyranghină[97]. Puţin mai tîrziu, tot poporul, aflînd de corupţie, nu i-a mai îngăduit lui Demosthenes să vorbească cînd a încercat să se apere şi să încerce să-l convingă. Dimpotrivă, poporul era mîniat şi făcea gălăgie, iar cineva s-a ridicat în picioare şi i-a zis: „Cum, atenienilor, n-o să-l ascultaţi pe cel care are cupa?“ (7) Atunci atenienii l-au izgonit din cetate pe Harpalos, căci oratorii se temeau ca nu cumva să li se ceară socoteală pentru banii pe care-i prădaseră, şi au început să facă o cercetare cu mult curaj, şi cutreierînd casele, le cercetau, pînă a ajuns la Callias, fiul lui Arreneidas[98], căci numai casa acestuia n-au îngăduit să fie cercetată, pentru că se căsătorise de curînd şi soţia era în casă, după cum istoriseşte Theophrastos.

26 Demosthenes, mergînd întru întîmpinare, a introdus un decret care prevedea ca sfatul din Areopag să ancheteze faptul, iar cei care se vor dovedi că sînt vinovaţi să fie pedepsiţi. (2) Printre cei dintîi, sfatul a votat împotriva sa, iar el a intrat în sală de judecată şi, fiind condamnat să plătească 50 de talanţi, a fost aruncat în închisoare. De ruşine, se zice, şi din cauza slăbiciunii corpului, neputînd să suporte închisoarea, a fugit trecînd neobservat de unii, iar alţii dîndu-i posibilitatea să treacă neobservat. (3) De aceea, se zice că fugind el nu departe de cetate, şi-a dat seama că unii dintre cetăţenii care-i erau duşmani îl urmăreau şi a voit să se ascundă, dar cum aceia strigîndu-l pe nume şi apropiindu-se de el, îi cereau să ia bani de drum de la ei, zicînd că aduseseră bani de acasă pentru drum şi că de aceea îl urmăresc. Aceia îl îndemnau să aibă curaj şi să nu se lase înfrînt de ceea ce se întîmplase. (4) Atunci Demosthenes a început să plîngă şi să spună: „Cum n-o să fiu întristat, cînd părăsesc cetatea în care am atîţia duşmani cîţi prieteni nu se pot găsi în alta?“. (5) În orice caz, Demosthenes n-a suportat cu tărie exilul, ci cea mai mare parte a timpului a şezut la Egina şi Troizena[99], privind înlăcrimat către Attica. Astfel încît, se spune că Demosthenes a rostit vorbe necugetate

şi care nu şed bine nici celor care sînt novici în politică. (6) Într-adevăr, se spune că depărtîndu-se de cetate şi întinzînd mîinile către acropolă, ar fi spus: „O, tu, stăpîna Polias, de ce ţii atît de mult la cele trei jivine, cele mai groaznice, la bufniţă, la şarpe şi la popor?“. (7) Iar pe tinerii care se duceau la el şi-i vorbeau încerca să-i îndepărteze de politică, spunînd că — atunci cînd îi stăteau la îndemînă de la început două căi, una care duce la tribună şi în adunarea poporului, iar alta care ducea, dimpotrivă, la moarte — dacă ar fi ştiut dinainte relele vieţii politice, frică, invidii, acuzări şi lupte, ar fi pornit pe calea aceea care ducea direct la moarte.

27 Dar încă pe cînd Demosthenes ispăşea exilul amintit, a murit Alexandru, iar elinii au început iarăşi să se ridice, în timp ce Leosthenes[100] avea faima unui bărbat distins şi ţinea împresurat cu ziduri pe Antipatros[101], care era asediat în cetatea Lamia[102]. (2) Pytheas, oratorul, şi Callimedon Carabos[103], care fugiseră din Atena, s-au alăturat lui Antipatros şi, împreună cu prietenii şi solii aceluia, cutreierau cetăţile şi nu lăsau pe elini să se despartă de el şi să treacă de partea atenienilor. (3) Demosthenes, alăturîndu-se solilor care veneau de la Atena, lupta şi colabora împreună cu ei, pentru ca cetăţile să atace împreună pe macedoneni şi să-i alunge din Elada. (4) Phylarchos[104] spune că în Arcadia Pytheas şi Demosthenes s-au ocărît unul pe altul într-o adunare a poporului, unul vorbind pentru macedoneni, iar celălalt pentru elini. (5) Se spune că atunci Pytheas ar fi spus că după cum socotim că acea casă, în care se aduce lapte cumpărat stă cu totul rău, tot aşa fără greş, este bolnavă cetatea în care vine o solie atenian, dar că Demosthenes a inversat proverbul, zicînd că şi laptele cumpărat aduce sănătate, şi chiar atenienii s-au înfăţişat pentru salvarea bolnavilor (6). Plăcut impresionat de acestea, poporul atenian a votat întoarcerea lui Demosthenes din exil. Decretul de întoarcere din exil l-a prezentat poporului Demon Paianeius[105], vărul lui Demosthenes. I-a fost trimisă şi o triremă la Egina ca să-l aducă. (7) Din Pireu s-a urcat în cetate fără să lipsească

vreun dregător sau preot, așa că toți cetățenii împreună l-au întîmpinat și l-au primit cu însuflețire. Atunci, zice Demetrios din Magnesia, Demosthenes a întins mîinile către cer și a fericit pe sine pentru ziua aceea, pentru că se întorsese în împrejurări mai bune decît Alcibiades căci cetățenii îl primiseră cu convingere, nu siliți de el. (8) Dar, deoarece amenda în bani era încă în vigoare — căci nu se putea ca sentința să fie anulată prin grațiere —, au făcut un sofism cu legea. Într-adevăr, folosind prilejul obiceiurilor de a aduce bani de argint la jertfele lui Zeus Soter, celor care pregăteau și împodobeau altarul, au făcut acest lucru atunci pentru el și i-au dat 50 de talanți, cît era suma amenzii.

28 Totuși, Demosthenes nu s-a bucurat multă vreme de viață în patrie după ce s-a întors, ci, situația politică a elenilor înrăutățindu-se repede, în luna metageitnion[106] s-a dat lupta de la Cranon[107], apoi în luna doedromion[108] a trecut garda în Mounyhia[109], iar în luna pyanepsion[110] Demosthenes a murit în acest fel: (2) Cînd s-a anunțat că Antipatros și Crateros se îndreptau spre Atena, unii luînd-o înainte, au scos pe Demstohenes din cetate, iar poporul lor l-a condamnat la moarte, la propunerea scrisă a lui Demades. (3) Apoi, în timp ce fiecare se împrăștia care încotro, Antipatros a trimis, ca să-l aresteze, cîțiva oameni, printre care era și comandantul Archias, cel numit Phygadotheras[111]. Se zice că acesta, care era de fel din Thurioi[112], fusese actor de tragedii, iar Polos din Egina, care s-a distins în arta actoriei tragice, fusese elevul aceluia. Hermippos înscrie pe Archias printre elevii oratorului Lacritos[113]. Iar Demetrios zice că el a luat parte la discuțiile filozofice ale lui Anaximenes[114]. (4) Așadar, acest Archias a luat cu forța pe oratorul Hyperides și pe Aristonicos din Maraton și pe Himeraios, fratele lui Demetrios din Phalerai, care se refugiaseră la Egina, în Aiaceion[115], și i-a trimis la Antipatros, la Cleonai[116], și acolo au fost uciși. Se spune că lui Hyperides i-au tăiat limba de viu.

29 Aflînd că Demosthenes șade ca rugător la Colauria[117], în templul zeului Poseidon, a plutit cu corabia de serviciu și, coborînd din corabie împreună cu o gardă de lăncieri traci, l-a convins să se ridice de la altar și să se ducă cu el la Antipatros, deoarece nu are să-i facă nici un rău. (2) Demosthenes tocmai avusese o vedenie în vis, în acea noapte, cu totul ciudată. Astfel, se făcea că era actor și juca într-o tragedie, întrecîndu-se cu Archias, și că avînd mare succes și dominînd teatrul, a fost înfrînt de lipsa de pregătire și de choregie[118]. (3) De aceea, după ce Archias i-a vorbit foarte multe cu omenie, Demosthenes, privind către el de jos, de unde ședea, i-a zis: „Tu, Archias, nici cînd făceai pe actorul altădată nu m-ai convins, nici acuma, cînd mă denunți, nu mă vei convinge". Archias, mîniat, a încercat să-l amenințe, iar Demosthenes a zis: „Acum vorbești cele ce ți-a spus trepiedul macedonean[119], dar adineaori te prefăceai. Așteaptă puțin, ca să anunț ceva celor din casă". (4) Și zicînd acestea, Demosthenes s-a retras în templu și, luînd o carte, ca și cînd ar fi început să scrie ceva, a dus condeiul de trestie la gură și, mușcîndu-l, așa cum făcea de obicei cînd se gîndea și scria, a stat cîtva timp, apoi acoperindu-și capul, și l-a înclinat. (5) Lăncierii care stăteau la ușă rîdeau de el, zicîndu-i că este laș, și-l numeau slab și lipsit de bărbăție, dar Archias, apropiindu-se de el, se străduia, îndemnîndu-l să se ridice, și începînd iarăși să-i turuie aceleași cuvinte, îi vestea putința împăcării cu Antipatros. (6) Demosthenes fiind încă în simțire, cînd otrava de-abia începuse să-i intre în mădulare și să-i amorțească trupul, și-a descoperit fața și, privind către Archias, i-a zis: „N-ar fi bine să joci rolul lui Creon[120] din tragedie și să zvîrli corpul acesta al meu neînmormîntat. Iar eu, iubite Poseidon, încă fiind în viață, ies din templul tău. Dar pentru Antipatros și pentru macedoneni nici templul tău n-a rămas curat". (7) Acestea zicînd și cerîndu-le să-l susțină, căci tremura și nu se mai putea ține, de cum a pășit înainte și a trecut pe lîngă altar, gemînd, a căzut și și-a dat sufletul.

30 Ariston spune că Demosthenes a luat otrava din condeiul de trestie, așa cum s-a spus. Dar un oarecare Pappos[121], a cărui istorisire a reluat-o Hermippos, spune că Demosthenes a căzut lîngă altar și că în carte s-a găsit începutul unei astfel de scrisori: „Demosthenes salută pe Antipatros" și nimic altceva. (2) Deoarece iuțeala morții a trezit foarte multă mirare, tracii, care erau la ușă, spuneau că luase ceva dintr-o cîrpă ce o ținea în mînă, dusese la gură și băuse otrava. Ei credeau că ceea ce băuse era aur. Iar sclava care-l slujea spune că atunci cînd s-au aflat cele petrecute cu Archias, Demosthenes de multă vreme nu mai purtase acea fîșie de pînză, obiect păzitor de rău. (3) Eratostenes zice, și el, că Demosthenes păstra otrava într-o brățară scobită, iar brățara aceea o purta el în jurul brațului. (4) Relatările deosebite ale celorlalți care au scris despre el — și sînt foarte mulți — nu este nevoie să le arăt cu amănuntul. Vreau să arăt numai că Democharес, prietenul lui Demosthenes, zice că după părerea sa, oratorul n-a murit din pricina otrăvei, ci că cinstirea și prevederea zeilor l-au scăpat de cruzimea macedonenilor, de vreme ce s-a prăbușit dintr-o dată și fără suferință. (5) S-a prăbușit în ziua a 16-a a lunii pynaepsion, în care femeile, petrecînd cea mai amarnică zi a Thesmophoriilor[122] la altarul zeiței, postesc. (6) Cu puțin mai în urmă, poporul atenienilor, dîndu-i onoarea pe care o merita, i-a ridicat o statuie de bronz și a hotărît ca cel mai bătrîn din neamul lui Demosthenes să fie hrănit în Pritaneu, iar la baza statuii a fost scrisă acea inscripție devenită celebră:

„Dacă tu, Demosthenes, ai fi avut un curaj pe măsura gîndirii,
Ares Macedoneanul nu ar fi stăpînit peste eleni".

(6) Iar cei care spun că însuși Demosthenes a făcut această inscripție la Calauria, cînd era gata să bea otrava, flecăresc.

31 Cu puțin mai înainte de a ne îndrepta noi spre Atena, se zice că s-a întîmplat următorul fapt: „Un soldat, fiind chemat de comandantul său la o judecată, a pus

în mîinile statuii un mic obiect de aur. (2) Statuia avea degetele lipite și lîngă ea crescuse un platan nu prea mare. Din acest platan au început să cadă multe frunze — fie că le arunca un vînt iscat la întîmplare, fie că le-a pus cel cu aurul, ca să-l ascundă frunzele care, depunîndu-se și îngrămădindu-se peste obiectul de aur, l-au făcut nevăzut multă vreme. (3) Cînd, întorcîndu-se, omul a găsit aurul și s-a răspîndit vorba despre asta, mulți oameni nobili, discutînd despre incoruptibilitatea lui Demosthenes, au început să se ia la întrecere în inscripții. (4) Pe Demades, care nu s-a bucurat multă vreme de urîta lui faimă, dreptatea lui Demosthenes l-a dus în Macedonia ca să piară pe drept de mîna acelora pe care-i lingușise rușinos și mai înainte îl urau, dar atunci căzuse într-o vină din care nu mai avea scăpare. (5) Într-adevăr, au primit de la el niște scrisori prin care îndemna pe Perdiccas[123] să atace Macedonia și să scape pe eleni, care sînt strînși de un vechi și putred odgon, numind așa pe Antipatros. (6) Fiind acuzat pentru acestea de către Deinarchos din Corint[124], Casandros s-a mîniat grozav, i-a înjunghiat copilul în brațe, apoi a poruncit să-l ucidă și pe el la fel. I-a arătat, prin cele mai mari nenorociri, că trădătorii se vînd întîi pe ei înșiși. Acest lucru nu l-a crezut el cînd, de multe ori, Demosthenes i l-a prezis.

Aici, deci sfîrșește, viața lui Demosthenes scrisă din cele ce am citit sau am auzit.

CICERO

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Oricine a urmărit activitatea desfășurată de Cicero de-a lungul frămîntatei sale vieți își dă ușor seama că a fost cel mai mare orator al romanilor — așa cum o spune el însuși —, mînat de dorința de glorie. În slujba dobîndirii acestei valori supreme, Cicero a pus o sensibilitate extrem de mobilă și vie, o înțelegere amplă și pătrunzătoare, o voință șovăielnică, o cultură foarte vastă, un talent oratoric puternic și o extrem de largă cultură retorică, pe care și-a dobîndit-o printr-o neobosită și neprecupețită muncă.

Pe la anul 86 î.e.n., cînd și-a început activitatea de avocat Cicero — care se născuse la 3 ianuarie 106 î.e.n. —, vlăstar al unei familii de cavaleri, și primise o educație și instrucție aleasă[1]*, Roma era, încă de pe vremea fraților Gracchi, teatrul unor grave lupte sociale și politice, expresie a contradicțiilor economice, sociale și politice dintre clasele și categoriile sociale care alcătuiau populația Romei. Astfel, lupta surdă, cu izbucniri izolate, dintre sclavi și stăpînii de sclavi a luat o formă violentă și de masă cu răsocala lui Spartacus.*

Contradicțiile dintre optimates, *gruparea politică a bogătașilor care se opunea oricăror reforme, cerute de populație și* populares, *reprezentanți ai intereselor păturilor sărace, au provocat frecvente încăierări civile, și apoi războiul dintre Marius și Sylla și mai tîrziu, războ-*

---

[1] Cicero, *Ad Familiares*, XVI, 16, 2; Hieronymus, *Euseb. Chr. Olymp.*, 168; Plinius cel bătrîn, *Naturalis historia*, 18, 10.

iul dintre Caesar și Pompeius. Grava problemă a datoriilor a cristalizat conjurația lui Catilina.

Așa-zișii aliați ai Romei își revendicau și ei anumite drepturi, și contradicțiile dintre ei și Roma au dus la faimosul război cu socii, „aliații". Roma a trebuit, în același timp, să facă față și războaielor externe cu Mithridates și apoi cu gallii.

Simpla menționare a acestor evenimente ne arată cît de încordată și frămîntată era viața politică la Roma și cît de mult erau solicitate inteligența, rezistența, abilitatea, cultura, meșteșugul, retoric și militar, bunătatea sau cruzimea oamenilor politici.

Cicero, așa cum am spus mai sus, a pornit la cucerirea gloriei, ca valoare supremă, prin cucerirea altor valori-instrumente, precum: prestigiul oratoric, clientela avocatului; cursus honorum *(cursul onorurilor), adică magistraturile curule: edilitatea, praetura, consulatul; pătrunderea în* arx nobilitatis *(cetățuia nobilimii). În lupta pentru dobîndirea acestor valori, Cicero și-a arătat din plin calitățile și defectele sale,*

Afirmîndu-se ca un orator cult, talentat, muncitor, curajos, în primele pledoarii susținute înainte de contactul cu Molon din Rhodos, dintre care nouă ne-au parvenit numai Pro Quinctio *și* Pro Roscio Amerino, *Cicero atacă virulent aristocrația senatorială, venală și coruptă, în anul 70 î.e.n., cînd era candidat la edilitate, după ce-și făcuse o bună faimă ca cvestor în Sicilia*[2], *în anul 75 î.e.n. Fără să se declare adversar al aristocrației senatoriale ca atare, Cicero înfierează abuzurile acelor* nobiles *și* divites *care, patronînd tacit sau expres jafurile lui Verres, compromiteau întreaga categorie socială din care făceau parte.*

O concentrare și maturizare a elocvenței sale dovedește Cicero în cuvîntarea Pro lege Manilia[3] *siue de imperio Cnaei Pompei, care este primul său discurs politic susținut în anul 66, cînd autorul era praetor. Cicero, situîndu-se pe linia intereselor vitale ale Romei, care cereau alegerea unui comandant de oști destoinic, capabil să înfrunte pe Mithridates, combate atitudinea aristocrației senatoriale: aristocrații se temeau ca nu cumva Pompeius, dispunînd de puteri și de forțe armate prea mari, să fie ispitit să urmeze exemplul lui Sylla, instaurînd dictatura.*

[2] Cicero, *In Verrem;* Plutarh, *Cicero*, 6.
[3] Cicero, *Brutus*, 321; *Ad Atticum*, 1, 4, 2.

Adevăratele sale calități, defecte și concepții politice le arată Cicero în anul 63 î.e.n., cînd se identifică cu interesele aristocrației senatoriale[4]. *De pildă, la 1 ianuarie, la intrarea în funcția de consul, combate proiectul de lege agrară propus de Rullus. Proiectul urmărea rezolvarea, atît cît se putea în condițiile de atunci, a gravei probleme a cetățenilor săraci, care cereau distribuiri de pămînt. În timpul conjurației lui Catilina, octombrie — decembrie 63 Cicero se dovedește un abil tactician în descoperirea complotului, dar șovăitor și adesea crud, și neîncetat lipsit de dorința de a cerceta în adînc cauzele și a remedia răul, adoptînd, pentru soluționarea problemei, măsuri represive și nu constructive. Talentul său oratoric a produs, prin discursurile rostite în acel an, adevărate capodopere retorice.*

Legănat de iluziile pe care i le trezea situația sa de consularis *(fost consul), în anii 62, 61 și o parte din 60, Cicero este brusc trezit la realitate, spre sfîrșitul anului 60, cînd îi vin vești despre constituirea secretă a asociației politice dintre Caesar, Crassus și Pompeius, cunoscute sub numele de „primul triumvirat".*

Anul 59, cînd Caesar este consul[5], *este pentru Cicero primul contact cu realitatea dură și amară. Intuind și prezentînd, în scrisorile către Atticus, cît se poate de exact situația politică, calitățile și scopurile oamenilor în luptă și chiar, în unele momente consecințele viitoare ale situației de față — de fapt, în acel an Caesar a pus bazele puterii personale, care, mai tîrziu, l-a ajutat să*

[4] A se vedea *Orationes quattuor in Catilinam;* Salustius, *De coniuratione Catilinae*, 26, 4, Dio Cassius, 37, 33, 4.
[5] A se vedea scrisorile adresate lui Atticus în anul 59.

instituie dictatura militară —, Cicero este incapabil să tragă consecințele logice (să se dea de partea uneia dintre tabere, pornind lupta fățișă, sau să se retragă din viața politică) și se scaldă în iluzii și în nădejdea că poate, cine știe, republica mai putea fi salvată.

Această nădejde, care i-a întunecat judecata rece și obiectivă, precum și îndemnurile lui Pompeius l-au împiedicat de a primi ofertele de colaborare făcute de Caesar. Consecințele: Clodius[6]*, instrumentul politic al lui Caesar, intrînd în funcție ca* tribunus plebis, *propune un proiect de lege care prevedea pedeapsa cu exilul pentru oricine executase cetățeni romani nejudecați (proiectul viza pe Cicero, care executase pe conjurații lui Catilina fără să-i judece); Cicero, simțindu-se amenințat, cere ajutorul lui Pompeius, care, căsătorit cu Iulia, fiica lui Caesar, nici cel puțin nu-l primește acasă pe dezamăgitul orator; astfel că la 20 martie 58 ia drumul exilului.*

În timpul exilului, așa cum arată scrisorile către Atticus, oratorul, exagerînd durerea sa, se lamentează și cere ajutor, lucru care-l indispune chiar pe intimul său prieten.

În acest timp, la Roma, Pompeius, neliniștit de progresele lui Caesar și indignat de comportarea jignitoare și amenințătoare a lui Clodius, se apropie de aristocrația senatorială și sprijină puternic acțiunea de anulare a exilului lui Cicero. Oratorul intră în triumf în Roma la începutul lui septembrie 57. De la această dată și pînă în mai 56 Cicero este pradă unor noi iluzii. Socotind triumviratul virtualmente destrămat, oratorul, în discursurile de mulțumire aduse senatului și poporului și mai ales în discursul Pro Sestio, *în care, apărînd pe Sestius de învinuirea că întrebuințase violența, exaltă de bucurie că aristocrația senatorială este — cel puțin în gîndirea lui — stăpînă pe situație și făgăduiește că, chiar dacă ar fi să lupte singur, el va lupta pînă la capăt pentru triumful politicii optimaților. Procesul lui Sestius s-a judecat la*

[6] Cicero, *Cum senatui gratias egit; Cum populo gratias egit; De domo sua; Pro Sestio;* Dio Cassius, 38, 15, 2; Appian, *Războaiele civile*, 2, 15, 55.

9 februarie 56. La sfîrșitul lunii mai sau la începutul lui iunie 56, Cicero este silit însă, în discursul De provincis consularibus *(Despre provinciile consulare), să pledeze, în senat, sub privirile consternate ale aristocrației senatoriale intransigente, pentru menținerea lui Caesar la guvernămîntul Galliei. Atacurile furibunde lansate de orator împotriva lui Piso, socrul lui Caesar, guvernatorul Macedoniei, și împotriva lui Gabinius, guvernatorul Siriei, care jefuiseră provinciile pe care le administraseră, nu au izbutit să împiedice discreditarea lui Cicero în fața lui Cato și a altor conducători ai optimaților. Însuși Cicero a calificat acest discurs — într-o scrisoare adresată lui Atticus* de subturpicula *adică „o rușinoasă palinodie"*[7]*.*

După pronunțarea acestui discurs, Cicero este de fapt în slujba triumvirilor. Pentru a-și îneca durerea că fusese în realitate scos din rolul de conducere în viața politică, oratorul se dedică redactării unor tratate de retorică și filozofie și-și continuă activitatea de apărător în fața curților de judecată.

Deși Cicero era îndurerat de constatarea că, în fond, puterea politică o dețineau triumvirii, viața lui se scurgea relativ calm. La începutul lui ianuarie 52 însă, Clodius este asasinat din ordinul lui Milo. Se produc tulburări la Roma, ocazionate de acest asasinat. Senatul îl numește pe Pompeius consul sine collega. *Pompeius, sub privirile uimite ale lui Cicero, ia măsuri de pază severe, iar procesul asasinării lui Clodius, în care Milo, acuzat de omor, era apărat de Cicero, se judecă în condiții de securitate excepționale și după o nouă procedură. Cicero este intimidat mai ales de faptul că Pompeius — pe care-l socotea pînă aci ca singurul om pe care mai putea conta aristocrația senatorială — se manifestase atît de dictatorial. Oratorul, emoționat, rostește o cuvîntare slabă, pe care, mai tîrziu, a redactat-o, modificînd-o*[8] *sub forma capodoperei retorice* Pro Milone, *pe care o citim astăzi.*

[7] Plutarh, *Cicero*, 34.
[8] Cicero, *Ad familiares*, 10, 2; 3, 3, 9; *Ad Atticum*, 20, 3.

În anul 51/50, Cicero are motive să-și mîngîie într-o oarecare măsură vanitatea, în calitate de guvernator al Ciliciei, unde dă dovadă de om cumpătat, cu grijă față de supușii Romei, de umanitate.

Dar viața relativ liniștită, pe care o dusese de la rostirea discursului De provinciis consularibus și pînă la terminarea guvernării Ciliciei, încetează brusc la sosirea lui Cicero la Roma, tocmai în preajma izbucnirii războiului civil dintre Caesar și Pompeius.

Cicero este acum pradă celor mai chinuitoare perplexități[9]. Evenimentele se precipită, Caesar trece Rubiconul, la 7 ianuarie 49, și înaintează vijelios spre Roma, în timp ce Pompeius, surprins cu mobilizarea nefăcută, se retrage spre sud și, apoi, se îmbarcă la Brundisium, pornind spre Grecia. Cicero rămîne încă în Italia și zbuciumul lui este de nedescris. Caesar, abil, pune la cale o întrevedere cu Cicero. Evenimentele luaseră însă o astfel de turnură, încît Cicero trebuia să aleagă: ori cu Caesar, care era victorios și care, în mod vădit, deși reprezentant al popularilor, avea să instituie dictatura, ori cu Pompeius, care era spada senatului și a formei de guvernămînt republicane. După multe îndoieli și dezbateri dramatice cu sine însuși, Cicero, împotriva sfaturilor lui Atticus și îndemnurilor vehemente ale membrilor familiei, se hotărăște să aleagă republica, și pornește spre tabăra lui Pompeius. Nu a luat parte însă la bătălia de la Pharsalus, iar după uciderea lui Pompeius, Cicero, în iarna lui 48/47, a așteptat înfrigurat verdictul lui Caesar. Învingătorul nu numai că l-a iertat, dar i-a acordat o atenție deosebită, în felul cum l-a salutat, fapt relatat destul de pregnant de Plutarh.

În timp ce republicanii intransigenți, în frunte cu Cato, își regrupau forțele în Africa, Cicero, la Roma, încerca să mai salveze, prin tactici de culise, ce se mai putea din forma de guvernămînt republicană. Atît de mult se iluziona Cicero că totuși se mai poate spera, încît

[9] Cicero, *Ad Familiares*, XVI, 11; *Ad Atticum*, VII, 7, 3; 3, 8, 2; VIII, 7, 2; Macrobius, *Saturnalia*, II, 3, 7.

în 46, cînd Caesar a grațiat pe Marcellus — acesta, după ce luptase aprig, în senat, împotriva lui Caesar, scria, la Mitilene, pamflete împotriva dictatorului — a izbucnit în laude ditirambice la adresa dictatorului, pe care le citim în discursul Pro Marcello.

Discursul Pro Marcello ne arată clar iluziile pe care și le mai făcea Cicero că Caesar ar putea totuși să mai salveze ceva din învechita mașină a constituției republicane. Personal, el îl ura însă din tot sufletul pe Caesar. Astfel, într-o scrisoare adresată lui Atticus, care datează din aceeași perioadă de timp. Cicero a scris că ar vrea să-l vadă pe Caesar αὐγγαον-Quirini, în același templu cu Quirinus, adică asasinat de senatori, așa cum fusese Romulus Quirinus. Era clar că și în timpul cînd triumviratul era în vigoare, în anii 56—50, și în timpul dictaturii lui Caesar, 47—44, Cicero, în aparență, încerca să se acomodeze cu situația politică, dar în realitate inima lui era la republică.

Dovada peremptorie a acestui fapt o avem în modul cum a reacționat la vestea asasinării lui Caesar[10] și la bătălia Filipicelor, în timpul căreia, iluzionîndu-se asupra intențiilor lui Octavianus, s-a dezlănțuit cu furie împotriva lui Antonius care, în ochii lui, era încarnarea dictaturii. Cicero a fost de fapt victima lui Octavianus, care după ce-l numise pater, îl făcuse monedă de schimb în alcătuirea listei de proscripții.

În activitatea politică, Cicero s-a arătat dornic de glorie, iar gloria pe care o rîvnea el era încarnată în arx nobilitatis (cetățuia nobilimii). Una dintre marile lui satisfacții a fost aceea de a fi pătruns în această cetățuie. Iar triumful asaltului împotriva cetății a fost consulatul, în purtarea căruia Cicero s-a dovedit identificat cu idealurile aristocrației senatoriale. Atît de mare entuziasm i-a produs această victorie politică și atîta încîntare îi co-

[10] Cicero, *Ad Familiares*, VII, 2, 1; 3, 1; *Philippicae*, II, 25; *Ad Atticum*, XVI, 10, 1; *Liv. Per*, 116; Velleius Paterculus, II, 58, 3; Plutarh, *Cicero*, 42; *Brutus*, 12, 2; *Caesar*, 67, 8; Appian, *Războaiele Civile*, II, 596; Dio Cassius, 44, 35—50.

pleşea sufletul în calitatea sa de consularis *(fost consul), încît se poate spune — scrisorile din anii 62—61 şi o parte din 60 o atesta — că cele mai intense clipe de fericire politică le-a trăit Cicero în aceşti ani.*

Idealul său politic — o aristocraţie puternică, onestă, cu prestigiu, avînd ca organ senatul, iar ca grupare politică pe optimates *—, l-a împiedicat să vadă clar consecinţele apropiate ale evenimentelor economice, sociale, politice, juridice etc., pe care le avea sub ochi şi pe care, adesea, le-a descris cu atîta exactitate. Iluziile pe care şi le făcea în privinţa oamenilor şi faptelor — atît de mult iubea republica, încît nici cînd o vedea că sucombă nu se putea împăca cu ideea dispariţiei ei — i-au împiedicat raţiunea de a făuri concluziile inexorabile pe care le impuneau evenimentele, atît de clar intuite de el, şi i-au paralizat voinţa de a le aplica. Drama lui Cicero a constat în aceea că a nădăjduit, că mai poate salva republica.*

Este interesant de văzut ce accente tragice aveau scurtele treziri la realitate ale lui Cicero, care repede erau înăbuşite de iluziile izvorîte din neasemuita dragoste pentru orînduirea politică, în care el trăise cele mai fericite momente ale existenţei sale. În anul 59, cînd Caesar era consul, Cicero, după ce aproximativ trei luni lipsise din Roma, îi scrie, prin iulie, lui Atticus din Roma şi, între altele, îi spune: „Sîntem ţinuţi strînşi din toate părţile şi nu refuzăm sclavia, ba ne temem de moarte şi de exil, ca şi cînd ar fi mai grele decît nenorocirile prezente, deşi în realitate sînt cu mult mai mici“[11]*. În altă scrisoare din aceeaşi lună spune: „Mi-e silă de mine însumi şi-ţi scriu copleşit de durere“*[12] *... „Ce să-ţi mai scriu? Ce? Asta este părerea mea: e clar că totul a pierit“*[13]*. Aceasta era în fond realitatea. Bibulus nu mai avea nici o putere. Caesar, acţionînd singur, exercita de fapt puterea unui dictator. Senatul şi optimaţii priveau consternaţi, în timp ce Cicero se limita la simple lamentări.*

[11] *Ad Atticum*, II, 18, 1.
[12] *Ad Atticum*, II, 18, 3.
[13] *Ibidem.*

Iată acum şi un pasaj dintr-o scrisoare adresată de Cicero lui Brutus prin iulie 43, deci cu cîteva luni înainte de moartea sa, din care se vede tragica trezire la realitate a oratorului în privinţa lui Octavianus: „Pe Caesar (Octavianus), care pînă acum a fost cîrmuit de sfaturile mele, el însuşi o fire foarte distinsă şi un om foarte statornic, l-au împins unii, folosindu-se de nişte scrisori mincinoase şi de interpreţi şi crainici înşelători, să spere cu tărie că va putea obţine consulatul. De îndată ce am simţit asta, n-am încetat o clipă să-i atrag atenţia, prin scrisori, deoarece era absent, şi să critic pe prietenii lui, care erau aici, şi care în mod vădit erau de acord cu dorinţa lui, şi n-am stat la îndoială să dăm în vileag în senat ţelele acestor planuri neînchipuit de criminale“[14]*.*

Aşadar, pentru Cicero era o crimă intenţia lui Octavianus de a obţine consulatul. Era o crimă, pentru că îşi dădea acum seama că o dată ajuns consul, Octavianus avea să aspire la dictatură şi să imite exemplul unchiului şi tatălui său adoptiv.

Trezirea la realitate a lui Cicero este urmată şi de o concluzie logică, de data aceasta: „Nădejdea libertăţii nu este nicăieri altundeva decît în tabăra voastră — îi scrie el lui Brutus mai departe—. Asta este situaţia politică acum, cînd îţi scriu această scrisoare. Aş vrea să fie mai bine de aici înainte. Dar dacă va fi altfel — zeii să ne ferească —, deplîng soarta republicii, care ar fi trebuit să fie nemuritoare. Eu, într-adevăr, cît mai am de trăit?“ Aceste fraze, ca într-un cîntec de lebădă, exprimă tragismul sufletului său, provocat de constatarea că republica, pe care o iubise atît de mult, se năruia.

Cicero a fost un tată duios şi un bun stăpîn de sclavi. Este faimoasă afecţiunea lui pentru Tullia. Iată un fragment dintr-o scrisoare a lui Cicero, în care este vorba despre Tullia: „Tullioara, desfătarea noastră, îţi trimite multe, multe salutări“[15]*. Şi un alt fragment dintr-o scrisoare trimisă din Brundisium, la 28 noiembrie 48: „Pe*

[14] *Epistulae ad Brutum*, I, 10, 3.
[15] *Ad Atticum*, I, 518.

lîngă cele mai mari suferințe ale mele, mă chinuie și boala Tulliei, de care n-o să-ți scriu mai mult, căci știu că și tu (Terenția) te îngrijești tot atît de mult de ea"[16]. Aceleași sentimente le-a avut și pentru fiul său Marcus, de a cărei educație s-a îngrijit foarte mult[17].

În privința Terenției, raporturile au fost bune la început, pentru ca în cele din urmă să survină divorțul.

Cicero a fost un mare cheltuitor. Iată un pasaj dintr-o scrisoare trimisă din Brundisium lui Atticus, după bătălia de la Pharsalus, din care se vede că oratorul se îndatora și nu prea avea ordine în cheltuieli: „Trebuie plătiți lui P. Sallustius cele treizeci de mii de sesterți pe care i-am primit de la el. Te-aș ruga să ai grijă să i se restituie fără întîrziere. Despre asta am scris și Terenției. Dar și banii ăștia sînt aproape cheltuiți. De aceea, te rog să aranjezi cu Terenția să am bani de cheltuială. Aici aș putea împrumuta dacă aș ști că sînt acolo, dar mai înainte de a ști că ați procurat, n-am îndrăznit să fac nici un împrumut".

Se poate deci spune că Cicero, așa cum am arătat la început, a fost înzestrat cu un viguros talent oratoric, cu o pătrunzătoare și largă inteligență, cu o vie sensibilitate, premise necesare dobîndirii unei ample culturi generale, însușite cu ajutorul unei munci stăruitoare.

Calitățile personale, talentul oratoric, vasta sa cultură i-au servit lui Cicero ca instrumente pentru dobîndirea gloriei, valoarea supremă a vieții sale, iar gloria a constat pentru el în urcarea supremei trepte în cursus honorum — consulatul — și în mărețele succese de orator.

Omul politic a fost, fără nici o îndoială, mai prejos decît omul de litere, oratorul și omul de o vastă cultură. Dar chiar în lupta politică, în care el nu a repurtat laurii cei mai glorioși, via lui sensibilitate, puternica imaginație și ascuțitul spirit de observație l-au ajutat să surprindă extrem de interesante aspecte din realitatea contemporană, iar operele în care sînt înfățișate aceste aspecte constituie documente istorice și literare neprețuite. În acest fel, contribuția lui la patrimoniul literaturii latine și, în general, al culturii latine este, fără exagerare, uriașă. Lipsurile omului politic, defectele soțului și financiarului sînt larg compensate și puse în umbră de strălucitele lui calități.

[16] *Ad Familiares*, XIV, 19.

[17] Cicero, *Ad Atticum*, I, 2, 1, 18, 1; V, 12, 3; VII, 2, 8; VII, 13, 3; XII, 7; XIII, 1, 1; XIV.

*
* *

Pentru a scrie Viața lui Cicero, Plutarh avea la îndemînă multe izvoare latinești și grecești. Biograful ne mărturisește că el însuși a învățat tîrziu latinește, pornind de la lucruri pe care le cunoștea, ca să identifice cuvintele latinești necunoscute.

Nu știm deci în ce măsură a consultat Plutarh izvoarele latinești, care-i puteau oferi material pentru biografia oratorului. În orice caz, latina pe care o stăpînea el, cît și abundența de amănunte asupra lui Cicero pe care le conțineau operele scrise în grecește i-au înlesnit biografului o cunoaștere amplă și amănunțită a vieții și operei oratorului. Acest lucru este confirmat și de Viața lui Cicero însuși. Într-adevăr, există în biografie pasaje care arată că Plutarh cunoștea în amănunt viața lui Cicero. Acest fapt ne ajută să punem și mai bine în lumină calitățile și lipsurile biografiei.

Plutarh, ca de obicei, folosește și în această biografie metoda expunerii cronologice a faptelor, socotite de biograf mai caracteristice pentru viața lui Cicero. Ici și colo, expunerea cronologică este presărată de generalizări portretistice, pentru ca prezentarea cea mai sistematică a firii și activității lui Cicero să fie făcută în capitolele închinate paralelei între cei doi oratori. Evident, fiecare etapă, în biografie, vrea să pună în lumină o trăsătură caracteristică a lui Cicero. Cronologicul este însă antipodul sistematizării pe care o visează și încearcă s-o facă la sfîrșit biograful. Antinomia dintre sistematic și cronologic provine nu numai din faptul că expunerea faptelor, așa cum s-au petrecut, înfățișează însușirile lui Cicero dis-

persat și confuz, dar și prin faptul că Plutarh nu are o concepție politică bine definită în lumina căreia să-l judece pe Cicero, iar faptele sînt expuse uneori neclar, iar alteori eronat. Iată cîteva din aspectele vieții și activității lui Cicero înfățișate de Plutarh.

Linia politică a lui Cicero. *În paralela cu Demosthenes, Plutarh pune în lumină următoarele caracteristici ale activității lui Cicero: oratorul s-a arătat corect în timpul magistraturilor pe care le-a deținut în Sicilia și Cilicia (52, 1—3); a dovedit în timpul conjurației lui Catilina că îmbină puterea cu gîndirea și dreptatea; nu s-a lăsat corupt cu bani în timpul niciuneia dintre magistraturile purtate (52, 7); a fost inactiv și s-a jeluit în exil (53, 1); a fost acuzat de Laelius și Brutus pentru sprijinul acordat lui Octavianus.*

Sînt aici cîteva generalizări care privesc cumpătarea și omenia de care a dat dovadă Cicero cînd a deținut diferite magistraturi. Dar aceste caracterizări sînt făcute fără să se aibă în vedere lupta de clasă la Roma și, deci, fără ca biograful să-și arate poziția față de clasele sociale. Același lucru îl face Plutarh și în decursul expunerii faptelor. Astfel, în cap. 6, biograful subliniază „dreptatea și blîndețea" de care a dat dovadă Cicero în timpul cvesturii din Sicilia. Din întreaga activitate desfășurată de Cicero în timpul procesului lui Verres, Plutarh pune accentul pe faptul că Cicero s-a arătat incoruptibil și spiritual (7—8). Plutarh mai subliniază, în diferitele activități ale oratorului: cinstea în timpul preturii (9), atacul împotriva oligarhilor în apărarea proiectului de lege depus de Manilius (9); laudă critica adusă de Cicero proiectului de lege agrară, depus de Rullus (10—12); expune, pe un ton elogios pentru orator, fazele conspirației lui Catilina (14—22), subliniind faptul că Cicero îndepărtase primejdia conspirației fără nici o vărsare de sînge și că a fost numit pater patriae *(21). Biograful crede că ura împotriva sa Cicero o datora ironiilor pe care le făcea (24) și vanității sale (25). Considerînd ca punct de plecare al urii lui Clodius împotriva lui Cicero depozițiile oratorului în procesul pîngăririi misterelor (28—30). Plutarh expune în cîteva fraze motivele care au dus la exilul oratorului (31—34) și acțiunile lui Clodius în timpul exilului adversarului său. Din activitatea depusă în legătură cu Milo, Plutarh subliniază devotamentul lui Cicero pentru prieteni (35). Biograful nu trece cu vederea amănuntul că după înfrîngerea de la Pharsalus, Cicero, care nu voia să continue expediția, era gata să fie ucis, dar nu stăruie asupra incidentului. Expune, relativ, cu multe amănunte* bătălia Filipicelor *dată de Cicero, dar nu adîncește lucrurile.*

În acest fel, linia politică a lui Cicero este confuz și incomplet prezentată. Tocmai cînd ne-am aștepta la o judecată de valoare asupra oratorului, biograful deplasează expunerea spre anecdotic. Se vădește simpatia lui Plutarh pentru aristocrație, dar, terminînd de citit biografia, nu se poate ști ce a gîndit Plutarh despre orator, dacă l-a considerat „optimat" sau „popular".

Plutarh nu și-a dat seama de importanța pentru caracterizarea lui Cicero, omul politic al unor momente cum a fost acelea în care oratorul a rostit discursul De provinciis consularibus *(Despre provinciile consulare) și acela al hotărîrii lui de a se duce în tabăra lui Pompeius, cu toate că Atticus și unii dintre membrii familiei sale îl îndemnau să rămînă pe loc.*

Cicero-oratorul. *Asupra lui Cicero-oratorul Plutarh a stăruit sporadic și, deci, incomplet, neavînd de altfel o prea mare simpatie pentru acest gen de activitate.*

Nici un cuvînt despre meritele lui Cicero în domeniul teoriei retorice și al filozofiei nu găsim la Plutarh.

În acest fel, biografia scrisă de Plutarh este interesantă și atractivă pentru că prezintă unele momente importante din viața lui Cicero, învăluite într-o atmosferă de caldă umanitate, presărate adesea cu vorbe de spirit și cu unele fine analize psihologice, conferindu-le de multe ori accente dramatice, dar trebuie subliniat: nici din expunerea cronologiei, nici din paralelă nu se pot desprinde idei generale coherente.

Dramatismul acțiunii, anecdota, analiza psihologică, vorba de spirit, susținute de calda umanitate a lui Cicero,

înlocuiesc judecata critică și generalizarea filozofică.

Critici aduse lui Cicero. Plutarh aduce, desigur, unele critici lui Cicero, dar acestea privesc atitudini de mai mică importanță. Astfel, biograful îi reproșează lui Cicero că a dat dovadă de slăbiciune în timpul exilului (32, 5), s-a arătat pătimaș în treburile administrative după înapoierea din exil (34) și prea fricos în timpul procesului lui Milo (35, 5), lipsit de onoare în alianța cu Octavianus (45, 1), iluzionat de un tînăr (46, 1). Cea mai aspră critică de ordin politic adusă de Plutarh lui Cicero este cuprinsă în următoarea frază: „Desigur Cicero, înflăcărat, el, om bătrîn, de către un tînăr și fiind, în același timp, tras pe sfoară făcînd propagandă electorală și punîndu-i la îndemînă senatul, îndată a fost acuzat de prieteni și, puțin mai tîrziu, el însuși și-a dat seama că se ruinase pe sine și pierduse libertatea poporului (46, 1)". Plutarh găsește cuvinte tari și la adresa triumvirilor: „Atît de mult și-au ieșit din minți de patimă și turbare (triumvirii), încît au arătat că nu există nici un animal sălbatic mai fioros decît omul, cînd dispune de putere cu patimă (46, 6)".

Fără să găsim idei clar formulate, se poate totuși citi printre rînduri că Plutarh, fiind un simpatizant al claselor avute, este de acord cu activitatea lui Cicero, cînd oratorul militează pentru forma de guvernămînt republicană, împotriva oricăror înnoiri, și este ostil dictaturii instaurate de Octavianus.

Preocupat de a pune mai mult în lumină firea personajului studiat decît a face judecăți de valoare și de a lua poziția critică răspicată față de oameni și de fapte, Plutarh pe lîngă că, așa cum am arătat, nu izbutește să prezinte clar și critic linia politică a lui Cicero, nu se interesează prea mult nici de relatarea exactă a faptului istoric.

Scriind biografiile unor oameni politici și comandanți de oști, spre a pune în lumină exemple de virtuți sau de vicii, Plutarh a trebuit să scrie capitole de istorie, dar faptul istoric nu era pentru el decît un instrument utilizat în vederea atingerii unui scop, un exemplu pentru ilustrarea unui adevăr de morală.

Dar instrumentul a fost privit cu mai puțină atenție decît scopul, exemplul — decît lecția morală. De aceea, faptului istoric biograful nu i-a acordat toată atenția cuvenită. De pildă, din întreaga activitate depusă de Cicero în timpul procesului lui Verres, Plutarh nu reține decît faptul că „pretorii îl favorizau pe Verres" și încercau să amîne procesul, dar Cicero, „ridicîndu-se, a spus că nu are nevoie de discursuri ci, introducînd pe martori și interogîndu-i, a îndemnat pe judecători să voteze (7, 5)". Pasajul redă foarte slab și adesea confuz faptele. Biograful nu ne spune despre care anume „pretori" era vorba, de ce urmăreau să-l amîne pentru anul următor, care era ordinea audierii martorilor și pledoariilor la procese; din ce categorie socială făceau parte protectorii lui Verres. Plutarh n-a redat întotdeauna faptele istorice exact și, de multe ori, n-a stăruit tocmai asupra acelor amănunte care ar fi pus mai bine în lumină personalitatea oratorului. De pildă, în capitolul al treilea, biograful spune că Cicero a acceptat să-l apere pe Roscius din Ameria pentru că era un prilej nimerit de a-și face faimă. În realitate, stăruințele cu scopuri politice ale aristocraților au fost determinante. Cînd este vorba de Verres (7), Cicero expune neclar faptul — nu se știe despre care pretori este vorba. Nu Cicero a solicitat protecția lui Caesar, ci viitorul dictator a căutat să-l atragă pe orator. Am arătat în note erorile și confuziile pe care le face Cicero în relatarea faptelor.

În paralelă, Plutarh ia atitudine, într-un chip abia perceptibil, împotriva ironiilor făcute de Cicero la adresa filozofilor stoici și, în general, împotriva glumelor oratorului, și expune, pe un ton de simpatie reținută „reflexivitatea" și „concentrarea" lui Demosthenes. Biograful se declară expres (52) împotriva gloriei pe care Cicero o dobîndise prin elocvență, ca și cînd Demosthenes n-ar fi rîvnit la aceeași glorie. Biograful subliniază parcă cu părere de rău incoruptibilitatea lui Cicero și caută să evite relatarea directă și clară a faptului că Demosthenes s-a

lăsat corupt cu bani de către regi. Admirația mai puțin reticentă a lui Plutarh pentru felul cum și-a petrecut Demosthenes viața și cum a murit este o dovadă în plus că totuși simpatia biografului se îndreaptă mai mult spre Demosthenes[18].

[18] Bibliografia vieții și operelor lui Cicero este imensă. Dăm aici numai cîteva lucrări, în care se găsește și bibliografia de amănunt. F. Arnaldi, *Cicerone*, Bari, 1948. N. I. Barbu, *Cicéron peintre des hommes et homme d'action*, în „Acta sessionis Ciceronianae", 1957 *Warsawiae habitae; Cicéron philosophe et homme d'action*, în „Studii clasice", VI; capitolul „Cicero", în *Istoria literaturii latine*, vol. I, București, 1964, unde se găsește mai pe larg bibliografia consacrată operei lui Cicero. K. Büchner, *Cicero. Bestand und Wandel seiner geistigen Welt*, Heidelberg, 1964. E. Ciaceri, *Cicerone e i suoi tempi*, Milano, I, 1926; II, 1930. W. Drumman, *Geschichte* Roms, vol. 5, Leipzig, 1899. G. Funaioli, *Universalità di Cicerone*, în „Studii romani", 1958, pp. 1—51. I. Graft, *Ciceros Selbstaufassung*, Heidelberg, 1963. H. A. R. Hunt, *The humanisme of Cicero*, Melbourne, 1954. K. Kumaniecki, *Cycero i jigo wspotczesni;* Warszawa, 1959. M. Mafii, *Cicero e il suo drama politico*, Milano, 1957. A. Michel, *Rhétorique et philosophie chez Cicéron*, Paris, 1960. T. Petersen, *Cicero, A biography*, 1963. O. Seel, *Cicero*, Wort Staat — Welt, Stuttgart, 1963.

1 Se spune că mama lui Cicero se numea Helvia, că se trăgea din părinți nobili și a dus o viață frumoasă, dar cu privire la tatăl său nu se poate afla nici o știre mijlocie[1]. (2) Astfel, unii spun că s-a născut într-o piuă[2] și a fost crescut acolo, iar alții îi duc începutul neamului la Tullus Attius[3], a cărui domnie peste Volsci s-a bucurat de strălucire și a purtat războaie îndîrjite împotriva romanilor. (3) Cel dintîi din neamul său care a purtat numele Cicero se pare că și-a cîștigat o vrednică faimă. De aceea, urmașii săi nu s-au lepădat de poreclă, ci au îmbrățișat-o bucuroși, deși era luată în rîs de mulți. (4) Se știe că latinii dau năutului numele de *cicer:* el avea pe vîrful nasului o umflătură, care semăna cu un bob de năut, de la care și-a tras porecla. (5) Se spune că Cicero însuși, despre care s-a scris aceste lucruri, pe cînd candida la prima magistratură și făcea politică, și cînd prietenii au socotit că trebuie să lepede porecla sau să și-o schimbe, le-a răspuns, ca un tînăr ce era, că se va strădui să arate pe Cicero mai faimos decît fuseseră scaurii și catulli[4] (6) Cicero, pe cînd era cvestor în Sicilia și dedica zeilor o ofrandă de argint, și-a scris cele două nume: Marcus și Tullius, dar în locul celui de-al treilea, făcînd o glumă, a poruncit ca lîngă literă meșterul să sculpteze o boabă de năut. Acestea se povestesc despre numele lui.

2 (1) Se spune că mama lui Cicero l-a născut fără lacrimi și suferințe, în a treia zi a calendelor lui ianuarie[5], zi în care și acuma dregătorii se roagă și aduc

jertfe pentru împărat. Despre doică, se spune că a avut o vedenie în vis, care i-a spus că ea va creşte un om de mare folos pentru romani. (2) Aceste zvonuri, care îndeobşte par visuri şi flecăreală, el însuşi cînd a ajuns la vîrsta învăţăturii le-a arătat, destul de repede, că erau o adevărată profeţie. Astfel, strălucind şi cîştigîndu-şi nume şi faimă printre copii, datorită calităţilor sale, părinţii acestora se duceau să vadă şcoala, din dorinţa de a-l vedea pe Cicero şi de a-i iscodi faimoasa uşurinţă cu care învăţa şi înţelegea; dar părinţii mai ţărănoşi[6] se mîniau pe copiii lor, cînd îi vedeau că-l iau pe Cicero pe drum în mijlocul lor, ca să le facă cinste. (3) El era — cum spune Platon despre firea iubitoare la învăţătură şi ştiinţă — în stare să îmbrăţişeze orice fel de învăţătură şi să nu neglijeze nici un fel de ştiinţă şi cultură, dar înclina mai ales către arta poetică; se mai păstrează chiar şi acum o mică poemă de-a lui din tinereţe, intitulată *Pontius Glaucus*, compusă în tetrametru trohaic. (4) Făcînd progrese cu timpul şi ocupîndu-se în multe feluri de muza poeziei, s-a dovedit că este nu numai un foarte bun orator, dar şi un foarte bun poet al romanilor. Cu toate acestea, faima lui în oratorie rămîne pînă astăzi, deoarece nu mică a fost înnoirea pe care a adus-o el artei oratorice, în timp ce arta lui poetică, deoarece după el au venit mulţi poeţi cu talent, a rămas cu totul necunoscută, nepreţuită[7].

3 După ce a părăsit ocupaţiile copilăriei, a audiat pe Philon[8], filozof academic, pe care, dintre prietenii lui Cleitomachos[9], romanii l-au iubit mai ales pentru caracterul lui şi l-au admirat pentru învăţătura lui. (2) În acelaşi timp, stînd pe lîngă bărbaţii din jurul lui Micius[10], oameni politici şi fruntaşi în senat, Cicero dobîndea cunoştinţe în practica judiciară, ba chiar cîtva timp a luat parte şi la expediţia dusă de Sylla în timpul războiului marsic[11]. (3) Apoi, văzînd că treburile politice duc la dezbinare politică, iar de aici, ajung la cea mai neînfrînată dictatură, s-a dedicat vieţii de studiu şi de contemplare; stînd în preajma filologilor elini, îşi îndrepta atenţia spre

diferite discipline, pînă cînd Sylla a devenit stăpînitor, iar cetatea părea că dobîndise oarecare stabilitate. (4) În timpul acesta, Chrysogonus, libertul lui Sylla, scoţînd la vînzare averea unui cetăţean, sub motiv că fusese ucis în urma proscripţiei, a cumpărat-o pe 2 000 de drahme. (5) Dar, de vreme ce Roscius[12], fiul şi moştenitorul defunctului, s-a ridicat cu indignare, încercînd să arate că averea avea o valoare de 250 de talanţi[13], atunci Sylla, simţindu-se înfruntat, fu cuprins de mînie şi chemă în judecată pe Roscius, sub acuzarea că-şi ucisese tatăl, folosindu-se de Chrysogonus ca de o unealtă. Nimeni nu-i venea în ajutor acuzatului, ci toţi se lepădau, pentru că se temeau de răutatea lui Sylla. În această împrejurare, (6) prietenii lui Cicero, impresionaţi de singurătatea tînărului, au dat fuga la Cicero şi au început să-l îndemne să susţină apărarea, de vreme ce nu i se va mai ivi un alt prilej mai frumos de a-şi căpăta faima[14]. Aşa că Cicero, luînd asupra sa apărarea şi cîştigînd procesul, a fost foarte mult admirat, dar temîndu-se de Sylla, a plecat în Grecia, răspîndind zvonul că avea nevoie de oarecare îngrijire a corpului. (7) Căci într-adevăr, era scund de statură şi slăbuţ, iar din cauza stomacului său bolnav, s-a dezvoltat cîte puţin şi greu, cu vîrsta.

Vocea lui era plină şi clară, dar aspră şi neşlefuită, iar din cauza cugetării, avea totdeauna asprime şi patos; se avînta totdeauna spre tonuri înalte, de aceea inspira teamă pentru fizicul său.

4 Ajungînd în Atena, a audiat pe Antiochos din Ascalon[15], care era cultivat pentru cursivitatea îmbelşugată şi farmecul elocvenţei sale, dar nu era lăudat pentru inovaţiile pe care le arăta în lecţiile sale. (2) Căci el tocmai se îndepărtase de Academia, care se numea „cea nouă", şi părăsise şcoala lui Carneades[16], fie pentru că era obosit din cauza ostentaţiei şi a sentimentalismului, fie că după cum cred unii, dintr-o oarecare ambiţie sau din cauza dezbinării cu prietenii lui Cleitomachos şi Philon, după ce i-a părăsit şi a cultivat, ca să schimbe direcţia printre cei mai mulţi, doctrina stoică. (3) Totuşi,

Cicero aprecia acea doctrină şi către ea se simţea mai mult atras; el o cultiva gîndindu-se că[17] dacă se va retrage cu totul din viaţa politică, îşi va schimba în această direcţie viaţa şi, depărtîndu-se din for şi din activitatea politică, să trăiască în linişte, împreună cu filozofia. (4) Cînd i s-a anunţat că Sylla murise[18], Cicero, întărindu-şi corpul prin exerciţii fizice, căpătase o vigoare tot mai tinerească, iar vocea, prinzînd consitenţă, luase o mlădiere plăcută la auz şi devenise îmbelşugată şi în armonie cu ţinuta corpului. La nenumăratele rugăminţi şi scrisori ale prietenilor de la Roma şi la multele îndemnuri ale lui Antiochos de a se avînta în treburile publice, şi-a pregătit iarăşi cuvîntul ca pe un instrument şi a început să-şi pună în mişcare din nou aptitudinea politică, făcînd stăruitoare exerciţii şi ascultînd pe oratorii de vază. (5) De aceea, a pornit pe mare în Asia şi la Rodos, ca să asculte pe retorii asianici Xenocles din Adramyte[19], pe Dionysos Magnes[20] şi pe Menippos din Caria[21], iar la Rhodos pe retorul Apollonios pe Molon[22] şi pe filozoful Posidonios[23]. (6) Se spune că Apollonios, neînţelegînd limba latină, a rugat pe Cicero să facă exerciţiul în limba greacă, iar Cicero i-a dat ascultare cu plăcere, socotind că astfel pregătirea va fi mai bună. (7) Şi, după ce a terminat exerciţiul, ceilalţi au rămas impresionaţi şi au început să se întreacă între ei în laude, pe cînd Apollonios a fost copleşit de admiraţie, cînd îl asculta pe Cicero, ba încă după ce a încetat, s-a aşezat şi a rămas pe gînduri multă vreme. Şi deoarece Cicero era mîhnit, Apollonios i-a zis: „Pe tine, Cicero, te laud şi te admir, dar deplîng soarta Eladei, cînd văd că singurele bunuri care ne mai rămăseseră şi nouă, cultura şi elocvenţa, şi pe astea o să le dobîndească romanii prin valoarea ta“[24].

5 Ei bine, Cicero, plin de nădejdi, s-a avîntat în viaţa politică, dar zelul i-a fost temperat de un oracol. Astfel, cînd a întrebat oracolul de la Delfi cum ar putea să ajungă înălţat la cea mai mare glorie, Pitia i-a prezis să ia drept conducător al vieţii sale firea sa şi nu părerea celor mulţi. (2) La început îşi petrecea vremea la Roma,

unde cu multă prudenţă şi cu multe ezitări se îndrepta către magistratură şi era nebăgat în seamă. Îşi auzea mai ales epitetele, care erau la îndemînă şi des folosite de cei mai nesocotiţi oameni, şi anume: „grecizatul“ şi „trîndavul“[25]. (3) Dar, deoarece era ambiţios din fire şi era aţiţat de tatăl său şi de prieteni, s-a dedat pledoariilor şi n-a pregetat să păşească spre locul dintîi, şi dintr-o dată a strălucit prin faimă şi s-a deosebit mult de cei care luptau în for. (4) Se spune că şi Cicero însuşi, nefiind mai puţin pătimaş decît Demosthenes pentru arta actoricească, urmărea cu atenţie şi cu toată grija cînd pe Roscius[26], comedianul, cînd pe Aesopus[27], tragedianul. (5) Se mai spune că în timp ce actorul tragic Aesopus juca pe scenă în rolul lui Atreus[28], care se sfătuia cu privire la pedeapsa lui Thyestes[29], dintr-o dată a trecut pe acolo în fugă un sclav, iar Aesopus, ieşindu-şi din minţi din pricina pasiunii, l-a lovit cu bastonul şi l-a ucis. (6) Un mare avînt în puterea de a convinge a dobîndit Cicero din arta actoricească şi luînd în batjocură pe oratorii care strigau tare, a spus că din cauza slăbiciunii recurg la urlete, după cum şchiopii dau fuga la cal. Iar farmecul glumelor şi vorbelor sale de spirit deşi părea că este judicios şi delicat, totuşi pentru că le folosea fără măsură, supăra pe mulţi, de aceea şi-a dobîndit faimă de răutăcios.

6 Fiind ales cvestor şi căzîndu-i la sorţi Sicilia, mai întîi a supărat pe oamenii de acolo, pentru că erau siliţi să trimită grîu la Roma. Mai apoi, cînd ei şi-au dat seama de grija, de simţul de dreptate şi de blîndeţea lui, l-au cinstit ca pe niciunul dintre dregătorii dinainte. (2) Mulţi dintre tinerii faimoşi şi cu origine nobilă de la Roma, dovediţi de dezordine şi de lipsă de curaj în război, fuseseră trimişi la guvernatorul Siciliei. Cicero le-a vorbit deschis şi i-a salvat. (3) De aceea, făcîndu-şi iluzii mari despre sine pe cînd se întorcea la Roma, după cum spune el însuşi, a păţit ceva de rîs. Astfel, întîlnind în Campania pe unul dintre oamenii de vază, care părea că-i este prieten, l-a întrebat ce vorbesc romanii şi ce gîndesc

despre cele săvîrșite de el, la gîndul că umpluse întreaga Romă de numele său și de faima faptelor sale. (4) Acela însă i-a zis: „Dar unde ai fost, Cicero, în timpul acesta?“ Atunci Cicero s-a descurajat cu totul, la gîndul că faima sa a căzut în cetate ca într-o mare fără fund și nu contribuise cu nimic la gloria sa. Mai tîrziu însă, reflectînd în sinești, s-a lepădat de o mare parte din ambiție[30], socotind că lupta pentru glorie este lupta pentru un lucru fără sfîrșit și fără rost. (5) Totuși, în firea sa a dăinuit neîncetat plăcerea de a fi lăudat cu o deosebită sensibilitate pentru glorie, deși de multe ori aceasta i-a tulburat dreapta judecată.

7 Începînd cu mai mult avînt să se ocupe de treburile politice, socotea că este un lucru urît că oamenii de rînd, care se foloseau de unelte și obiecte fără suflet, le cunoșteau foarte bine numele, locul și puterea lor, în timp ce omul politic, prin care se săvîrșesc pentru oameni treburile publice, are cunoștințe superficiale și neatente despre treburile politice. (2) De aceea, el putea de obicei să-și amintească nu numai numele, dar să cunoască și locul în care locuiește fiecare dintre oamenii cu vază, și țarina pe care a dobîndit-o, și prietenii pe care-i are, și vecinii; pe cînd mergea pe orice drum în Italia putea să arate și să spună ogoarele prietenilor și sălașurile animalelor. (3) Procurîndu-și o avere mică, dar destul de potrivită și pe măsura cheltuielilor, era admirat că nu lua nici bani, nici daruri pentru apărări, mai ales atunci cînd și-a luat asupra sa acuzarea împotriva lui Verres[31]. (4) Într-adevăr, Verres fusese guvernatorul Siciliei și făcuse multe rele sicilienilor, motiv pentru care aceștia îl dăduseră în judecată, iar Cicero l-a osîndit fără să vorbească, ci într-un oarecare fel, chiar prin faptul că n-a vorbit[32]. (5) Astfel, deoarece pretorii erau de partea lui Verres și încercau să amîne procesul prin tot felul de amînări și obiecții pînă în ultima zi a anului, era evident că nu ajungea timpul unei zile pentru discursuri și că procesul nu va lua sfîrșit. Atunci Cicero, ridicîndu-se, a spus că nu are nevoie de discursuri ci, introducînd pe

martori și interogîndu-i, a îndemnat pe judecători să voteze. (6) Totuși, se amintesc și multe vorbe de duh spuse de el, chiar în legătură cu acel proces. Astfel, romanii numesc *Verres* un vier scopit. Cînd deci un libert care practica ritul iudaic, numit Caecilius, disprețuind pe sicilieni, voia să acuze el pe Verres, Cicero a zis: „Ce are iudeul cu vierul?“ (7) Verres avea un fiu, care nu mai era copil și părea că duce o viață nu prea potrivită cu un om liber. Cicero, fiind insultat de către Verres că era slab, a zis: „Trebuie să batjocorești pe copii cu ușile închise“. (8) Oratorul Hortensius nu voia să-l apere pe Verres dintr-un început, dar fiind convins cu bani să-l asiste la proces și primind ca plată un sfinx de fildeș, Cicero l-a înțepat indirect. Astfel, Hortensius a spus că nu știe să descifreze enigmele, iar Cicero i-a zis: „Și totuși ai acasă sfinxul“.

8 Astfel Verres, fiind condamnat, iar procesul fiind evaluat la 50 000 de sesterți[33], Cicero a fost acuzat că primise bani ca să evalueze mai puțin procesul. (2) Totuși, sicilienii, mulțumindu-i, drept recunoștință cînd Cicero era edil[34], au venit cu multe daruri, unele transportate pe corăbii, iar altele aduse de ei înșiși. Cicero nu a realizat nici un cîștig din aceste daruri, ci s-a folosit de recunoștința sicilienilor ca să scadă prețul grîului la Roma. (3) Cicero avea o bucată de pămînt frumoasă la Arpinum, o moșie la Neapole, alta la Pompei, nu mari, la care se mai adăugau și dota soției sale Terenția, ca la 12 miriade[35] de sesterți, și o moștenire, care se ridica la 900 de mii de dinari[36]. (4) Cu aceste bunuri el a putut să ducă o viață liberă și cumpătată, împreună cu filologii elini și romani care erau în jurul său, și rareori se întîmpla să șadă la masă înainte de apusul soarelui, nu atît din lipsă de timp, cît din cauza stomacului său suferind. (5) De altfel, el era scrupulos și adesea exagerat în îngrijirea fizicului; făcea frecții și plimbări într-un anumit număr, și în felul acesta și-a păstrat fizicul sănătos și în stare să reziste la multele și marile lupte și strădanii. (6) Casa părintească i-a trecut-o fratelui său, iar el locuia pe Pa-

latin, pentru ca să nu incomodeze pe clienţii săi care ar fi trebuit să meargă la prea mari distanţe. Clienţii aceştia îl cultivau, vizitîndu-l în fiecare zi. Aceştia nu erau mai puţini la număr decît clienţii care-l cultivau pe Crassus, pentru bogăţia lui, şi pe Pompeius, pentru prestigiul său militar, bărbaţi foarte admiraţi şi cu foarte mare trecere printre romani[37]. (7) Pompeius îl cultiva şi pe Cicero, iar atitudinea politică a lui Cicero a contribuit foarte mult la prestigiul şi la faima lui Pompeius.

9 Deşi împreună cu Cicero au candidat la pretură mulţi cetăţeni nobili, el cel dintîi dintre toţi a fost ales şi se pare că a condus judecăţile cu cinste şi echitate. (2) Se spune că şi Licinius Macer[38], un bărbat care avea mare trecere în cetate, datorită sieşi, dar care avea şi în Crassus un ajutor, a fost dat în judecată, fiind acuzat de furt, în timpul preturii lui Cicero. Avînd încredere în forţa şi zelul lui Crassus, cînd judecătorii depuneau voturile în urnă, s-a dus acasă şi-a tuns în grabă părul capului şi, îmbrăcînd o haină curată, ca şi cînd ar fi fost achitat, s-a dus iarăşi în for, dar cînd Crassus l-a întîlnit, la intrarea în curte, şi i-a spus că a fost condamnat cu toate voturile, Macer s-a întors în casă şi, întinzîndu-se pe pat, a murit. Acest fapt i-a adus lui Cicero faima că judecase procesul cu grijă. (3) Vatinius[39] era un bărbat care se comporta urît şi neglijent faţă de magistraţi cînd pleda. El avea gîtul plin de scrofule. Stînd în picioare, cerea ceva de la Cicero, dar deoarece Cicero nu-i acorda, ci delibera mult timp, Vatinius a spus că dacă ar fi pretor, n-ar sta mult la îndoială, iar Cicero, întorcîndu-se, i-a spus: „Dar nici eu nu am un astfel de gît ca tine". (4) Cînd Cicero mai avea două sau trei zile din magistratură, cineva a adus în faţa lui pe Manilius[40], acuzîndu-l de furt. Acest Manilius se bucura de bunăvoinţa şi chiar de o oarecare afecţiune din partea poporului, părînd că este susţinut de către Pompeius, care îi era prieten. (5) Manilius i-a cerut cîteva zile, dar Cicero i-a acordat numai ziua următoare. Poporul s-a mîniat, deoarece, de obicei, magistraţii acordau celor care erau în primejdie de a fi osîndiţi cel puţin zece zile. (6) Cînd tribunii plebei l-au adus în faţa tribunei pretorului şi au început să-l acuze, Manilius a cerut să fie ascultat. Cicero a spus că întotdeauna se comportă faţă de acuzaţi, atît cît îngăduie legile, cu multă blîndeţe şi omenie, dar socotea că este primejdios să nu-i acorde lui Manilius acest lucru; şi că singura zi în care mai era pretor i-o acordase lui Manilius, pentru că a amîna procesul pînă cînd vine alt magistrat nu este acţiunea unui om care vrea să ajute. (7) Aceste vorbe ale lui Cicero au produs o minunată schimbare în sufletul poporului şi, spunînd multe vorbe de laudă la adresa lui Cicero, l-au rugat să ia asupra sa apărarea pentru Manilius. Cicero a luat-o asupra sa cu toată inima, mai ales din cauza absenţei lui Pompeius, şi ridicîndu-se iarăşi, de la început a vorbit în faţa poporului, atacînd curajos pe oligarhi şi pe cei care-l invidiau pe Pompeius.

10 La consulat a fost determinat să candideze nu mai puţin de către aristocraţi, cît şi de popor[41], care-l susţinea împreună în interesul cetăţii. (2) După schimbarea intervenită în timpul lui Sylla în organizarea statului, care se părea nepotrivită majorităţii cetăţenilor, se părea acum că dobîndise o aşezare destul de stabilă. Erau însă unii care căutau să aducă tulburare în situaţia prezentă şi să schimbe lucrurile, datorită unor interese materiale personale[42], dar nu spre mai bine, tocmai cînd Pompeius purta război cu regii, în Pont şi Armenia, iar la Roma nu exista nici o forţă ca să se opună cu toată puterea de luptă celor care doreau să schimbe lucrurile. (3) Aceştia aveau drept conducător un om îndrăzneţ, şi întreprinzător, şi cu un caracter schimbător, Lucius Catilina[43], care pe lîngă alte mari netrebnicii, era învinovăţit că avusese legături cu o fecioară (vestală), că-şi ucisese pe propriul său frate şi că, temîndu-se de judecată, convinsese pe Sylla să-l înscrie pe lista de proscripţii a celor morţi, ca şi cînd încă ar fi fost viu. (4) Ei bine, pe acesta luîndu-l conducător cei răi, s-au legat între ei cu jurămînt de credinţă, şi jertfind un om, au mîncat din carnea lui. Mulţi tineri din cetate fuseseră corupţi de el, căci le pro-

cura plăceri, ospețe și femei fiecăruia dintre ei și le dădea bani de cheltuială cu nemiluita pentru astfel de isprăvi. (5) Fusese încă răsculată și Etruria întreagă și o mare întindere a Galliei de dincoace de Alpi. Roma era în cea mai mare primejdie de a suferi schimbarea rînduielii politice din cauza inegalității în averi, deoarece oamenii mai cu faimă și care se bucurau de cel mai mare prestigiu ajunseseră să cerșească pe la teatre, și la ospețe, și la căpetenii de tot felul, și la construcții de locuințe, pe cînd bogățiile se scurseseră la oameni de origină umilă și josnici, încît situația politică avea nevoie doar de o mică înclinare a balanței, și oricine îndrăznea putea ușor să schimbe orînduirea politică, care era bolnavă din pricina ei însăși[44].

11 Totuși Catilina, dorind să ia ca punct de plecare o situație puternică, a candidat la consulat și radia la gîndul că are să fie consul împreună cu Caius Antonius[45], un om care, prin el însuși nu avea să conducă cetatea nici spre mai bine, nici spre mai rău, dar care avea să fie ca un fel de adaos la puterea altuia, care avea să conducă efectiv. (2) Aceste lucruri presimțindu-le cei mai mulți dintre aristocrați, l-au împins pe Cicero să candideze la consulat, iar poporul primind cu avînt candidatura lui, Catilina a căzut, iar Cicero și Caius Antonius au fost aleși, (3) deși dintre cei care candidau, numai Cicero se trăgea din ordinul ecvestru, însă nu din ordinul senatorial.

12 Totuși, faptele pe care plănuia să le săvîrșească Catilina nu se produceau încă sau scăpau din vedere celor mulți, așa că lupte mari s-au produs la începutul consulatului lui Cicero. (2) Într-adevăr, pe de o parte, cei care, după legile lui Sylla, erau împiedicați să ajungă la conducere și care nu erau nici slabi, nici puțini, candidînd la diferite magistraturi, căutau să-și atragă poporul, acuzînd tirania lui Sylla de multe lucruri adevărate și drepte, dar nu căutau la timpul oportun și necesar să schimbe regimul politic; iar pe de altă parte, tribunii plebei[46] propuneau proiecte de legi pentru același lucru, instituind o comisie de zece bărbați cu depline puteri, cărora li se îngăduiau să dispună de întreaga Italie, de întreaga Sirie și de toate ținuturile care de curînd fuseseră ocupate de Pompeius, ajungînd să vîndă toate veniturile publice, să dea în judecată pe cei care vor crede ei de cuviință, să arunce în exil pe alții, să întemeieze colonii, să ia bani din tezaurul statului, să întrețină armate și să recruteze pe cei de care aveau nevoie. (3) Din cauza aceasta, mulți dintre bărbații cu vază erau de partea legii, și primul era Antonius, colegul de consulat al lui Cicero, la gîndul că va face parte din comisia de zece. Se părea că știind de conspirația lui Catilina, Antonius nu se indigna, căci era plin de datorii. (4) Acest lucru a inspirat cea mai mare teamă aristocrației. Cicero, voind mai întîi să pună la cale cum trebuie lucrurile în această privință, i-a acordat lui Antonius, prin vot, provincia Macedonia, iar el a refuzat Gallia, care-i fusese oferită chiar lui, și a izbutit ca prin acest favor făcut lui Antonius, acesta, ca un actor plătit, să joace rolul al doilea, după el, în folosul patriei. (5) După ce Antonius a fost cumpărat și potolit, Cicero, prinzînd mai mult curaj, s-a ridicat împotriva înnoitorilor. În senat a rostit o critică împotriva legii și a impresionat atît de mult chiar pe cei care prezentaseră proiectul, încît aceștia nu i-au făcut nici o opoziție. (6) Totuși, după ce iarăși au trecut la lucru și, pregătindu-se, provocau pe consuli în fața poporului, Cicero, fără să se teamă de nimic, ba chiar poruncind senatului să-l urmeze, a luat-o înainte și nu numai că a obținut respingerea acestei legi, dar a făcut și pe ceilalți tribuni ai plebei să renunțe la proiect, pînă într-atît au fost robiți de cuvîntul lui[47].

13 Căci acest bărbat a arătat romanilor cît de multă plăcere adaugă frumosul cuvîntului și a mai învederat că dreptatea este neînvinsă, dacă este arătată prin vorbe potrivite și că trebuie ca cetățeanul care face politică potrivit regulii, să aleagă întotdeauna cu fapta binele, nu lingușirea, iar prin cuvînt să înlăture ce este vătă-

mător din ce este folositor. (2) Un exemplu despre farmecul lui Cicero în cuvînt este un fapt care s-a întîmplat la spectacole în timpul consulatului său. Astfel, mai înainte, la teatru cavalerii şedeau amestecaţi cu poporul şi priveau spectacolul cum se întîmpla, împreună cu cei mulţi. Cel dintîi care, pentru a le face onoare, au deosebit, pe cavaleri de ceilalţi cetăţeni a fost pretorul Marcus Otho[48]. Acesta le-a oferit cavalerilor un spectacol pe cheltuială proprie. De această onoare se bucură şi astăzi. (3) Poporul a interpretat acest fapt ca o necinste şi, cînd Otho a apărut în teatru, poporul a început să-l insulte şi să-l fluiere, pe cînd cavalerii l-au primit cu multe aplauze şi cu mult entuziasm, iar poporul a început iarăşi să fluiere, şi cavalerii iarăşi să aplaude. (4) După aceea, au început să se insulte unii pe alţii, încît şi mare neorînduială a pus stăpînire pe teatru. Cînd a venit Cicero şi a întrebat ce s-a întîmplat, a convocat poporul în templul zeiţei Enyo[49], l-a dojenit şi l-a lăudat; apoi, ducîndu-se iarăşi la teatru, cetăţenii au aplaudat cu multă însufleţire pe Otho şi au început să se ia la întrecere cu cavalerii în a-i aduce cinstire şi faimă lui Otho.

14 Conspiraţia lui Catilina, deşi la început se ascundea şi se temea de conducătorii cetăţii, a prins curaj din nou. Ei se convocau unii pe alţii şi se îndemnau să pună mîna mai cu curaj pe conducerea politică, înainte de a se întoarce Pompeius, despre care de pe acum se spunea că va veni cu toată armata. (2) Foarte mult îl ajutau pe Catilina şi soldaţii de odinioară ai lui Sylla, care mulţi erau împrăştiaţi prin toată Italia, dar cei mai mulţi şi cei mai războinici erau semănaţi prin cetăţile Etruriei, visînd iarăşi la prădăciuni şi la jefuirile unor bogăţii deja pregătite de alţii. (3) Aceştia, avînd drept conducător pe Mallius, un om dintre cei care luaseră parte cu mult succes în armata de sub comanda lui Sylla, s-au ridicat împreună cu Catilina şi s-au prezentat la Roma, cu gîndul să voteze pentru el. Într-adevăr, Catilina candida iarăşi la consulat, plănuind să-l ucidă pe Cicero, chiar în zarva alegerilor[50]. (4) Se părea că şi divinitatea arată prin

semne cele ce aveau să se întîmple, prin cutremure, trăsnete şi fantome. Denunţurile pe care le făceau oamenii erau adevărate, dar nu izbuteau să constituie o dovadă împotriva unui bărbat cu faimă şi cu multă trecere, împotriva lui Catilina. (5) Din această cauză, Cicero, amînînd ziua alegerilor[51], l-a chemat pe Catilina în senat şi l-a întrebat despre cele ce se spuneu. (6) Catilina, socotind că se află în senat mulţi oameni care tind la instituirea unui nou regim politic şi, în acelaşi timp, arătîndu-se conjuraţilor, a dat lui Cicero un răspuns nebunesc, zicînd: „Ce lucru grozav fac eu dacă, deoarece sînt două corpuri, unul slăbănog şi neputincios, dar cu cap, iar altul fără cap, dar puternic şi mare, eu pun cap acestuia din urmă?“ (7) Deoarece aceste vorbe enigmatice, spuse de el, se refereau la popor şi la senat, Cicero s-a temut şi mai mult, şi toţi oamenii cu trecere l-au înconjurat — Cicero îşi pusese platoşa — şi l-au dus de acasă împreună cu mulţi tineri pe cîmpul lui Marte. (8) Platoşa, într-adins apărea, dînd la o parte pe umeri tunica, arătînd celor care o vedeau primejdia. Aceştia erau cuprinşi de mînie şi alergau spre el, înconjurîndu-l, şi în cele din urmă, iarăşi l-au respins pe Catilina cu votul şi au ales consuli pe Silanus şi pe Murena.

15 Nu mult după aceste evenimente, armatele care se aflau în Etruria s-au întîlnit şi s-au grupat pe unităţi şi, cînd s-a apropiat ziua stabilită pentru atac, s-au dus acasă la Cicero, pe la miezul nopţii, nişte bărbaţi fruntaşi şi cu mare trecere printre romani, anume Marcus Crassus, Marcus Marcellus şi Metellus Scipio[52] şi, bătînd la poarta casei şi chemînd portarul, l-au îndemnat să-l trezească pe Cicero şi să-i vestească prezenţa lor. (2) Trebuiau anunţate următoarele: după cină, portarul îi dă lui Crassus cîteva scrisori, aduse de un om necunoscut. Fiecare era adresată unui cetăţean; printre acestea era o scrisoare nesemnată, adresată lui Crassus. (3) Crassus a citit-o numai pe această singură. Cînd a citit scrisoarea, care-i anunţa că se va produce un mare măcel din cauza lui Catilina şi-l îndemna să părăsească cetatea pe nesimţite,

Crassus n-a mai desfăcut celelalte scrisori și le-a dus îndată la Cicero, fiind impresionat de primejdie și voind, totodată, să scape de suspiciunea pe care o trezea din pricina prieteniei cu Catilina. (4) Cicero, deliberînd, dis-de-dimineață a convocat senatul și aducînd scrisorile, le-a dat celor cărora le erau trimise, poruncind să fie citite cu voce tare. Toate scrisorile la fel anunțau conspirația. (5) Și, după ce Quintus Arrius, pretor, a dat în vileag recrutările care se făceau în Etruria și a anunțat că Mallius, cu o mare armată, se învîrtește în cetățile acelea tot în așteptarea unei noutăți de la Roma, senatul decretează ca să se încredințeze consulilor puterea supremă, iar ei, luînd-o în primire, să conducă și să salveze cetatea cum știu mai bine. Senatul obișnuia să facă acest lucru nu deseori, ci numai cînd era o mare primejdie[53].

16 După ce Cicero a luat în primire această putere, a încredințat lui Quintus Metellus afacerile dinafară, iar cetatea o supraveghea el însuși, și în fiecare zi se înfățișa mulțimii, fiind păzit de bărbați înarmați atît de numeroși, încît cînd el își desfășura suita, o mare parte din for se umplea.

Catilina, nemaiputînd răbda amînarea, el însuși a hotărît să dea fuga la Mallius la armată, iar lui Marcius și Cethegus[54] le-a poruncit să ia pumnalele și de dimineață să se prezinte la ușa lui Cicero, prefăcîndu-se că-l salută, iar cînd vor da de el, să se năpustească asupra lui și să-l ucidă. (2) Fulvia[55], femeia unuia dintre oamenii de seamă, a anunțat acest fapt lui Cicero, ducîndu-se noaptea la el și îndemnîndu-l să se păzească de Cethegus. (3) Ei s-au dus dimineața la Cicero și, fiind împiedicați să intre, au început să se mînie și să strige la ușă, astfel că au fost și mai mult bănuiți. Cicero a convocat senatul în templul lui Jupiter Stesios[56], pe care romanii îl numesc Stator, și care fusese zidit la începutul viei Sacra, spre Palatin. (4) Ducîndu-se aici și Catilina împreună cu ceilalți, cu gîndul să se dezvinovățească[57], nimeni dintre senatori n-a răbdat să stea lîngă el, ci toți s-au retras de pe banca pe care se afla. (5) Cînd a început Catilina să

vorbească, s-a produs un murmur, și în cele din urmă Cicero, ridicîndu-se[58], i-a poruncit să părăsească cetatea, pentru că între el, care conduce cetatea cu cuvîntul, și Catilina, care conduce cetatea cu armele, trebuie să fie un zid. (6) Catilina, ridicîndu-se îndată, împreună cu trei sute de oameni înarmați, și înconjurîndu-se de lictori, care purtau securile și steagurile[59] ca un comandant, a pornit spre Mallius și adunînd la un loc douăzeci de mii de oameni, cutreiera cetățile și încerca să le convingă, astfel încît, răscoala fiind acum evidentă, Antonius a fost trimis să lupte împotriva lui.

17 Cetățenii corupți de Catilina, care rămăseseră în cetate, erau convocați și încurajați de Cornelius Lentulus, poreclit Sura, un om dintr-o familie nobilă, dar care dusese o viață urîtă și care din pricina nerușinării fusese alungat din senat mai înainte; atunci era pretor a doua oară, așa cum se obișnuiește pentru cei care din nou dobîndesc rangul de senator[60]. (2) Se spune că și porecla de Sura a dobîndit-o el din următorul motiv: Pe vremea lui Sylla el era cvestor și, în această calitate, a cheltuit și a risipit mulți bani publici. (3) Cum Sylla s-a mîniat și i-a cerut socoteală în senat, pășind în fața senatului cu nepăsare și chiar cu dispreț, n-a putut să dea socoteală, dar și-a oferit gamba, așa cum procedează de obicei copiii cînd fac greșeli în jocul cu mingea. (4) De atunci a fost poreclit Sura. Căci romanii numesc gamba — *sura*. Avînd iarăși un proces și corupînd cîțiva dintre judecători, după ce a scăpat numai cu două voturi, a spus că banii dați celui de-al doilea judecător au fost cheltuiți în zadar, pentru că lui i-ar fi fost de ajuns, chiar dacă ar fi fost achitat numai cu un singur vot. (5) Pe acest om, care avea un astfel de caracter și care fusese pus în mișcare de Catilina, l-au mai corupt încă cu speranțe deșarte niște prezicători mincinoși și șarlatani, cîntîndu-i niște cuvinte și oracole plăsmuite din cărțile Sibiline, care arătau că este hotărît de destin ca trei monarhi să fie dintre Cornelii la Roma, și doi dintre aceștia au și împlinit oracolul, anume Cinna și Sylla, iar celui de-al treilea, care

mai rămăsese dintre Cornelii, adică lui, îi dau zeii conducerea unică și că deci trebuie să primească cu totul și să nu mai piardă momentul potrivit șovăind, așa cum făcuse Catilina.

18 Lentulus n-a pus la cale nici o faptă rea care să se poată îndrepta, ci a hotărît să ucidă întreg senatul, iar dintre ceilalți cetățeni, pe care-i vor putea; să incendieze chiar orașul și să nu cruțe pe nimeni, în afară de fiii lui Pompeius. Pe acești copii să-i răpească, să-i țină la ei înșiși și să-i păstreze ca ostatici pentru tranșarea diferendelor cu Pompeius. Într-adevăr, se vorbea mult și temeinic despre el, căci tocmai se întorcea din marea expediție[61]. (2) Se și hotărîse noaptea atacului, în una dintre Saturnale[62], ba chiar aduseseră săbii, și cîlți, și pucioasă în casa lui Cethegus, unde le-au ascuns. (3) Orînduind o sută de bărbați și distribuind tot atîtea părți ale Romei, pe fiecare l-a pus, trăgînd la sorți, în cîte o parte, pentru ca după ce vor da foc în același timp mulți cetățeni, cetatea să fie repede prinsă de flăcări din toate părțile. Alții aveau să întrerupă conductele de apă și să ucidă pe cei care ar fi căutat să se aprovizioneze cu apă. (4) În timpul acestor pregătiri, din întîmplare, la Roma se aflau două solii ale alobrogilor[63], un neam galic, care o ducea foarte rău și care nu putea suporta stăpînirea romană. (5) Lentulus, socotind că acești alobrogi sînt folositori pentru punerea în mișcare și răscolirea Galliei, și i-a făcut aliați și le-a dat scrisori către senatul lor, și de asemenea, o scrisoare către Catilina; într-una dintre scrisori le promiteau libertatea, iar în cealaltă îl îndemna pe Catilina să elibereze pe sclavi și să pornească împotriva Romei. (6) Împreună cu ei, au trimis la Catilina și pe un oarecare crotoniat Titus[64], ca să ducă scrisorile. (7) Dar Cicero, urmărind cu strădanie, și judecată trează, și inteligență vastă gîndurile acestor oameni neașezați și care se întîlnesc la băutură de multe ori și cu femei, avînd mulți oameni care cercetau dinafară cele ce se întîmplau și, împreună cu el, îi urmăreau, vorbind pe ascuns cu mulți senatori, dintre cei care păreau că iau parte la conspirație, și avînd încredere în ei, a aflat de înțelegerea făcută cu conspirații de alobrogi și, atacîndu-i în timpul nopții, a arestat pe crotoniat și i-a luat scrisorile, deși alobrogii îi dădeau ajutor, fără să se bage în seamă[65].

19 A doua zi Cicero, convocînd senatul în templul Concordiei[66], a citit scrisorile și a ascultat pe cei care îi aduseseră la cunoștință faptele. Iunius Silanus[67] a declarat că unii auziseră pe Cethegus că au să fie uciși trei consuli și patru pretori. Lucruri de acest fel a mai anunțat și Piso[68], fost consul. (2) Iar Caius Sulpicius[69], unul dintre pretori, fiind trimis la casa lui Cethegus, a găsit acolo săgeți și arme, foarte multe săbii și pumnale, toate făcute de curînd. (3) În cele din urmă, senatul a votat iertarea crotoniatului pentru denunțul făcut, iar Lentulus, fiind dovedit, a abdicat de la magistratură — căci era pretor — și, scoțîndu-și chiar în senat toga pretextă, a îmbrăcat o haină potrivită cu nenorocirea. (4) Lentulus și complicii lui au fost predați pretorilor pentru pază, fără a fi puși în lanțuri. Cînd se lăsa seara, iar poporul aștepta în for în mare număr, Cicero, pășind la tribună, a anunțat faptul cetățenilor și, fiind însoțit de mulțime, a trecut în casa unui prieten vecin, de vreme ce în casa lui erau adunate femeile care sărbătoreau, prin ierurgii secrete, pe zeița pe care romanii o numesc Bona, iar grecii — Gynaicia[70]. (5) Se aduc sacrificii acestei zeițe în fiecare an, în casa consulului, de către soția și mama lui, în prezența fecioarelor vestale. Intrînd deci Cicero în casă și fiind lăsat singur numai cu cîțiva oameni, a deliberat cum ar trebui să procedeze cu conjurații. (6) Într-adevăr, au fost socotiți demni de cea mai mare pedeapsă și care se potrivea cu niște crime atît de mari.

Cicero se ferea și ezita s-o dea, din cauza nobleței caracterului său, și în același timp, se temea ca nu cumva să pară că abuzează de putere și că se pornește cu asprime asupra unor oameni care se distingeau prin neamul lor și care aveau mari și puternici prieteni la Roma; dar, Cicero se gîndea că dacă avea să acționeze prea slab, ei aveau să constituie o primejdie. (7) Pentru că — își zicea

el — ei nu se vor resemna dacă vor suferi o pedeapsă mai mică decît moartea, ci se vor avînta la fapte cu toată îndrăzneala, adăugînd la vechea răutate și proaspăta mînie, iar el va părea lipsit de bărbăție și slab, el care, de altfel, nu părea poporului că este prea curajos.

20 Cînd Cicero se afla într-o astfel de dilemă, femeilor care aduceau sacrificii în casa sa li s-a arătat un semn. Astfel, cînd focul părea stins, deodată din cenușă și din tăciunii de stejar a țîșnit o flacără mare și strălucitoare. (2) Din cauza aceasta, celelalte femei au rămas înmărmurite, iar fecioarele vestale au îndemnat pe Terenția, soția lui Cicero, să se ducă cît mai repede la soțul ei și să-l îndemne să stăruie în cele ce hotărîse pentru patrie, pentru că zeița Vesta îi dă mare ajutor pentru salvarea și faima lui. (3) Terenția — căci nici ea nu era, de altfel, prea blîndă și nici lipsită de curaj, ci era o femeie ambițioasă și, mai mult, cum declară însăși Cicero, lua parte la planurile lui politice și îi dădea îndemnuri — i-a spus aceste lucruri și l-a aținat împotriva conspiraților. La fel a făcut și fratele său Quintus, iar dintre prietenii filozofi, Publius Nigidius[71], de ale cărui sfaturi se folosea foarte mult Cicero, în afară de treburile politice. (4) A doua zi, instituindu-se dezbateri în senat cu privire la pedeapsa care trebuia dată conspiraților, cel dintîi care a fost întrebat, Silanus, a spus că se cade să se dea cea mai mare pedeapsă și să fie duși în închisoare, și (5) de partea părerii lui Silanus s-au dat toți, la rînd, pînă cînd a venit rîndul lui Caius Caesar, care după aceea a fost dictator. (6) Acesta era încă tînăr și deținea abia primele demnități ale ascensiunii sale, dar începuse de pe acum activitatea politică și cu nădejdile pe calea care a adus regimul politic la dictatură. Alții n-au băgat de seamă, dar lui Cicero Caesar i-a trezit multe bănuieli, dar nu i-a dat nici un motiv care să-l dovedească. Se putea auzi atunci cum unii spuneau că deși era cît pe ce să-l prindă, totuși îi scăpase. (7) Unii spun că Cicero l-a trecut intenționat cu vederea și că a părăsit denunțul făcut împotriva lui Caesar, temîndu-se de prietenii și de prestigiul lui politic.

Într-adevăr, era evident pentru orice om că mai mult vor fi conjurații un sprijin de salvare pentru Caesar decît o amenințare pentru conjurați.

21 Cînd i-a venit rîndul să-și spună părerea, Caesar, ridicîndu-se, a declarat că nu trebuie să ucidă pe conspiranți, ci să le confiște averile, iar pe ei să-i închidă în cîteva cetăți ale Italiei, pe care le va hotărî Cicero, ca să fie păziți în lanțuri, pînă cînd va fi înfrînt Catilina. (2) Deși părerea lui Caesar era blîndă, iar vorbitorul foarte dibaci la cuvînt, Cicero a produs totuși o schimbare destul de mare în mersul dezbaterilor. (3) Într-adevăr, ridicîndu-se, Cicero a luat în discuție ambele propuneri fiind de acord, pe de o parte, cu părerea exprimată de Caesar[72]. Atunci toți prietenii, socotind că Cicero este de părerea lui Caesar — căci va fi mai puțin acuzat, dacă nu va ucide pe conspiranți —, s-au dat mai mult de partea celei de-a doua păreri, astfel încît și Silanus, luînd iarăși cuvîntul, s-a scuzat și a spus că nici el nu se pronunțase pentru pedeapsa cu moartea, căci pentru un senator cea mai mare pedeapsă este închisoarea[73]. (4) După ce s-a exprimat această părere, cel dintîi împotriva ei s-a ridicat Lutatius Catulus, apoi după el, luînd cuvîntul, Cato, și îndreptînd cu tărie acuzarea împotriva lui Caesar, a umplut senatul de avînt și mîndrie, încît au votat uciderea conspiraților. (5) Confiscării averilor s-a opus Caesar, socotind că nu este bine ca senatul, renunțînd la părerea lui umanitară, să-și însușească pe cea mai îndîrjită. Deoarece mulți încercau să-l intimideze, Caesar a chemat pe tribunii plebei în apărare, dar ei nu l-au ascultat, ci Cicero însuși a renunțat la propunerea confiscării.

22 Cicero a pornit cu senatul spre conjurați. Dar nu erau toți în același loc, iar pe fiecare conjurat[74] îl păzea cîte un pretor. (2) Și, mai întîi, luînd pe Lentulus, a pornit cu el pe calea sacră și prin mijlocul forului, în timp ce bărbați de frunte erau orînduiți ca un cerc în jurul lui și-l păzeau ca niște lăncieri, iar poporul se îngrozea de cele întîmplate și mergea alături de el, în tăcere, dar

36.723
BIBLIOTECA ... DE ȘTIINȚE SOCIALE

mai ales tinerii care păreau că îndeplinesc cu teamă și uimire o slujbă sfîntă, din cele străbune, cu oarecare putere aristocratică. (3) Străbătînd deci Cicero forul și ajungînd la închisoare, a dat pe Lentulus călăului și a poruncit să-l ucidă și apoi, la rînd, pe Cethegus, și tot așa coborînd pe fiecare dintre ceilalți, a poruncit să-i ucidă. (4) Văzînd însă că mulți dintre conjurați stau îngrămădiți în for și că nu știu de cele petrecute, ci așteptau noaptea, cu gîndul că oamenii sînt încă în viață și pot să fie răpiți, Cicero le-a strigat în gura mare următoarele: „Au trăit", căci așa obișnuiau romanii să exprime faptul de a muri, nevoind să întrebuințeze un cuvînt greu. (5) Era încă seară și Cicero se urca prin for spre casă, dar cetățenii nu-l mai petreceau în tăcere și în rînduială, ci cînd ajungea în dreptul lor, îl primeau cu strigăte și aplauze, numindu-l salvatorul și întemeietorul patriei[75]. Lumini multe luminau străzile strîmte, pentru că romanii ridicaseră făclii și torțe la ușile caselor. (6) Femeile au apărut pe acoperișuri spre a vedea și cinsti pe Cicero, care se urca solemn, însoțit de cei mai de seamă bărbați. Dintre aceștia, cei mai mulți duseseră la bun sfîrșit războaie mari, fuseseră primiți în triumf și aveau în stăpînirea lor mari întinderi de pămînt și de apă, și acum ei mergeau și vorbeau între ei, zicînd că poporul roman datorește multor comandanți de oști și conducători recunoștință pentru bogăția prăzilor și pentru putere. Dar recunoștința scăpării și a mîntuirii o datoresc unui singur om, lui Cicero, deoarece numai el îndepărtase o primejdie atît de mare. (7) Într-adevăr, nu se părea atît de minunat faptul că împiedicase să se producă cele plănuite de conspiranți și pedepsise pe vinovați, dar mai ales că Cicero stinsese cea mai mare încercare de răsturnare a ordinii de stat făcută vreodată cu cele mai mici pagube, fără răscoală și tulburare. (8) Căci și pe Catilina l-au părăsit cei mai mulți dintre cei care dăduseră fuga la el, după ce au aflat cele întîmplate cu Lentulus și Cethegus, iar acesta, avînd numai pe cei care mai rămăseseră în jurul său, a luptat împotriva lui Antonius și a pierit împreună cu armata lui.

23 Totuși, erau unii care se pregăteau să lupte împotriva lui Cicero, să-l acuze pentru cele săvîrșite și să-i facă rău. Ei aveau drept conducători pe unii dintre cei care urmau să guverneze în anul următor, pe Caesar[76], care avea să fie pretor, iar pe Metellus și pe Bestia, tribuni ai plebei. (2) Aceștia, luîndu-și magistratura în primire, cînd Cicero mai avea doar cîteva zile din anul consulatului său, nu i-au îngăduit să se adreseze poporului, și punînd bănci pe rostre, nu l-au lăsat să vorbească și i-au poruncit să depună, dacă vrea, numai jurămîntul pentru magistratură, și să coboare de pe tribună, (3) iar Cicero a pornit spre tribună, ca să depună acest jurămînt. Făcîndu-se tăcere, ca să fie ascultat, nu a depus jurămîntul străbun[77], ci a depus un jurămînt nou și particular, declarînd că salvase patria și-și păzise magistratura. (4) Împreună cu el a depus acest jurămînt tot poporul. Caesar și tribunii plebei, mîniindu-se încă și mai mult pentru această comportare a lui Cicero, au continuat să provoace lui Cicero și alte neplăceri; astfel a fost propusă de către ei o lege ca să cheme pe Pompeius, împreună cu armata, ca să sfarme dinastia lui Cicero[78]. (5) Dar de mare folos a fost lui Cicero și întregii cetăți Cato, care era atunci tribun al plebei și care se opunea intrigilor lor politice cu egală autoritate și chiar cu mai mult prestigiu. (6) Într-adevăr, Cato a risipit ușor celelalte încercări și, vorbind poporului, atît de mult a ridicat în slavă consulatul lui Cicero, încît i-au fost votate lui cele mai mari onoruri care s-au văzut vreodată, încît a fost numit „părintele patriei". Într-adevăr, se pare că această titulatură i-a fost acordată lui cel dintîi, deoarece Cato l-a numit astfel în fața poporului[79].

24 Foarte mare putere a dobîndit Cicero atunci în cetate, dar și-a atras invidia multora, fără să fi făcut vreo faptă rea, deoarece devenea nesuferit datorită faptului că se lăuda și se glorifica pe sine însuși. (2) Într-adevăr, nu era ședință a senatului, nu era adunare a poporului, nu era curte de judecată la care să se ducă Cicero și să nu fii nevoit să auzi că sînt cîntați[80] într-una Catilina și Len-

tulus. (3) Mai mult, el a mai umplut şi cărţi întregi şi compendii cu laude, iar elocvenţa lui, care era foarte plăcută şi avea foarte mult farmec, a făcut-o de nesuferit şi apăsătoare pentru auditori, căci această neplăcută lăudăroşenie îl urmărea ca un geniu rău.

(4) Deşi Cicero era plin de această ambiţie nestăvilită, a scăpat totuşi de invidia celorlalţi, pentru că era foarte darnic în laudele pe care le aducea bărbaţilor dinaintea sa ca şi celor contemporani lui, aşa cum se poate vedea din scrierile lui. (5) Multe din vorbele sale de spirit se mai amintesc, cum sînt cele spuse despre Aristoteles, că este un rîu de aur care curge, şi cel spus despre dialogurile lui Plato, anume că dacă Zeus s-ar fi folosit de cuvînt, ar fi vorbit ca Plato. (6) Pe Teofrast avea obiceiul să-l numească „desfătare rară". Întrebat despre discursurile lui Demosthenes, care dintre ele i se pare că este cel mai bun, Cicero a răspuns că cel mai lung. Desigur, unii dintre cei care se arătau că „demosthenizează" atacă pe Cicero pentru cele spuse într-o scrisoare adresată unui prieten, că „uneori în discursuri Demosthenes moţăie", dar ei uită de cele mai mari şi mai minunate laude pe care le aduce Cicero, în multe locuri, lui Demosthenes şi faptul că discursurile proprii ale lui Cicero, pentru care el depusese un mare zel, anume discursurile împotriva lui Antonius, le-a intitulat Filipice[81]. (7) Dintre bărbaţii de pe vremea sa, faimoşi prin elocvenţa sau filozofia lor, nu este nici unul pe care să nu-l fi făcut mai slăvit, fie spunînd, fie scriind ceva de laudă despre ei; a mijlocit pentru Cratippos, filozof peripatetic, să i se acorde cetăţenia de către Caesar, cînd acesta ajunsese consul, şi a mai intervenit şi pe lîngă sfatul din Areopag să voteze un decret să-l roage să rămînă în Atena ca să vorbească cu tinerii, ca unul care era fruntea cetăţii. (8) Se păstrează scrisori adresate de Cicero lui Herodes[82] în legătură cu aceste fapte şi altele adresate fiului său, prin care îl îndeamnă să facă filozofie cu Cratippos. Învinuind pe retorul Gorgias[83] că îl dirijează pe tînăr spre plăceri şi băuturi, l-a îndepărtat de prietenia cu el. Aproape că această primă şi a doua dintre scrisorile lui în greceşte

au fost scrise de Cicero, la mînie, către Pelops[84] din Byzantion, mustrînd pe Gorgias aşa cum se cuvenea, dacă într-adevăr era uşuratic şi neînfrînat, aşa cum se părea, dar faţă de Pelops s-a arătat meschin şi plîngăreţ, pentru că acesta se dezinteresase de a-i orîndui lui Cicero anumite cinstiri şi decrete din partea bizantionilor.

25 Aceste fapte sînt manifestări ale vanităţii sale, la care se adăuga că adesea, îmbătat de succesele retorice, pierdea buna cuviinţă.

O dată Cicero a apărat pe Munatius[85], iar Munatius, scăpînd de osîndă, a dat el în judecată pe prietenul său Sabinus. Se spune că Cicero aşa de tare s-a mîniat, încît a zis: „Oare tu ai scăpat de acea judecată, Munatius, pentru tine însuţi sau eu am împrăştiat la proces mult întuneric în lumină?". (2) Cînd a lăudat pe Marcus Crassus, de la tribună, Cicero a avut mare succes, apoi iarăşi, după cîteva zile, l-a batjocorit. Marcus Crassus i-a zis atunci: „Dar nu m-ai lăudat tu alaltăieri aici, în acest loc?" „Da, a zis Cicero, pentru că atunci îmi pregăteam un discurs cu un subiect slab". (3) O dată Crassus a spus că nici un Crassus nu a trăit la Roma mai mult de 60 de ani, apoi, mai tîrziu, a tăgăduit şi a zis: „Ce-am păţit eu de am zis asta?" „Ştiai, i-a zis Cicero, că romanii te vor asculta cu plăcere şi de aceea făceai demagogie". (9) Cînd Crassus i-a spus că-i place de stoici pentru că zic că un om bun nu trebuie să fie bogat, Cicero i-a zis: „Vezi, să nu spună că toate bogăţiile se cuvin omului înţelept"[86]. Crassus era acuzat de lăcomie de bani. (5) Unul dintre fiii lui Crassus părea că seamănă foarte mult cu un oarecare Axius şi, din cuaza aceasta, s-a răspîndit (în public) o foarte ruşinoasă învinuire mamei sale din pricina lui Axius. Cicero, ducîndu-se în senat, a exprimat un cuvînt celebru. Într-adevăr, întrebat ce crede, a zis: „Demn de Crassus"[87].

26 Cînd era pe punctul de a porni în Siria, Crassus voia ca Cicero să-i fie mai degrabă prieten decît duşman şi, ca să-l măgulească, a spus că i-ar plăcea să ia cina cu

el, iar Cicero a primit cu plăcere. (2) Cu puține zile mai tîrziu, niște prieteni ai lui Cicero au intervenit pentru Vatinius, spunînd că dorește să se împace cu el și să-i fie prieten, căci îi era dușman, iar Cicero a întrebat: „Nu vrea Vatinius să ia cina la mine?". (3) Așa s-a comportat Cicero față de Crassus, dar pe Vatinius, care avea umflături pe gît și susținea un proces, l-a numit „orator umflat". Auzind apoi că Crassus a murit și pe urmă venindu-i vestea adevărată că trăiește, a zis: „Rău să piară cel care a mințit rău!". (4) Cînd Caesar a propus legea care prevedea ca să fie împărțit veteranilor pămîntul din Campania, mulți dintre senatori erau indignați, iar Lucius Gellius, care era cel mai bătrîn, a spus că atît cît va trăi el, aceasta nu se va întîmpla, iar Cicero a zis: „Gellius ne cere o mică amînare". (5) Un oarecare Octavius era învinovățit că provine din Libia. La un proces, acesta a spus că nu poate să-l audă pe Cicero, iar acesta a răspuns: „Și totuși ai urechea găurită"[88]. (6) Cînd Metellus Nepos[89] a spus că Cicero ucisese mai mulți oameni vorbind împotriva lor decît salvase pledînd, Cicero a zis: „Am mai multă bună-credință decît dibăcie în arta vorbirii". (7) Un tînăr care era învinovățit că dăduse otravă tatălui său într-o plăcintă, se obrăznicise și spunea că are să-l insulte pe Cicero. Acesta i-a zis: „Prefer să primesc mai degrabă insultă de la tine decît plăcintă". (8) Publius Sestius[90] l-a luat pe Cicero apărător la proces, împreună cu alți oratori, iar Cicero voia să spună toate și nu mai lăsa pe nimeni să vorbească. Cum era evident că o să fie achitat de judecători, în timpul votării Cicero a spus: „Profit astăzi de această ocazie, Sestius, căci mîine ai să fii un simplu particular". (9) Pe Publius Costa[91], care dorea să fie un om de lege, dar era de neam prost și lipsit de cultură, l-a chemat martor la un proces. Costa i-a spus că nu știe nimic, iar Cicero i-a zis: „Poate ți se pare că ești întrebat despre legi". Metellus Nepos, într-o oarecare dispută contradictorie, l-a întrebat pe Cicero de mai multe ori zicînd: „Care e tatăl tău, Cicero?" Cicero i-a răspuns: „Mama ți-a dat un răspuns mai greu la această

întrebare". (10) Se părea că mama lui Nepos era lipsită de stăpînire, iar el foarte schimbător. Astfel, o dată părăsind pe neașteptate tribunatul plebei, a pornit spre Pompeius, în Siria, apoi s-a întors de acolo cu și mai multă lipsă de rațiune. (11) Îngropînd pe Philargos[92], profesorul său, cu o deosebită grijă, pe mormîntul lui a ridicat un corb de piatră, iar Cicero a zis: „Lucrul acesta l-ai făcut cu foarte multă înțelepciune, căci te-a învățat mai mult să zbori decît să vorbești". (12) Cînd Marcus Appius[93], la proces, vorbind în proverbe, a spus că un prieten îl rugase să-i acorde grijă, elocvență și bună-credință, Cicero a zis: „Așa om de fier ai fost, încît nu ai acordat prietenului nici unul din lucrurile astea pe care ți le-a cerut?".

27 Folosirea unor glume mai amare împotriva dușmanilor și a rivalilor, la procese, se pare că aparține genului retoric, dar jignirea adusă oamenilor cu care avea de-a face i-a atras multă ură. Voi scrie cîteva și dintre acestea. (2) Pe Marcus Aquilius, care avea doi gineri exilați, l-a poreclit Adrastos[94]. (3) Despre Lucius Cotta[95], care deținea magistratura de cvestor și căruia-i plăcea foarte mult vinul, Cicero, cînd a intrat în funcția de consul, a fost cuprins de sete și, în timp ce prietenii săi făceau cerc în jurul lui pe cînd el bea, a zis: „Pe bună dreptate vă temeți ca nu cumva cvestorul să se mînie pe mine că beau apă". (4) Întîlnind pe Voconius[96], care era însoțit de cele trei fete ale sale, foarte urîte, Cicero a trigat: „A semănat copii, dar fără voia lui Phoibos"[97].

(5) Marcus Gallus[98] avea faima că nu se născuse din părinți liberi, și o dată, pe cînd citea cu voce tare și solemnă o scrisoare adresată senatului, Cicero a spus: „Nu vă mirați, căci și ăsta este unul dintre cei care declamă". (6) Despre Faustus Sylla, fiul dictatorului care, prin proscripții, dusese pe mulți la moarte la Roma, ajungînd datornic, după ce-și risipise o mare parte din avere și ajunsese să-și proscrie mobila[99], Cicero a zis că-i place mai mult această proscripție decît a tatălui său.

28 Din cauza acestor vorbe Cicero şi-a atras ura multora, iar Clodius s-a ridicat împotriva lui, pornind acţiunea sa de la următoarea întîmplare: Clodius era patrician de neam, tînăr, dar îndrăzneţ şi fălos. (2) Acesta, fiind în relaţii amoroase cu Pompeia, soţia lui Caesar, s-a strecurat pe furiş în casa lui, travestit cu haina şi podoabele unei cîntăreţe de harpă, căci femeile sărbătoreau în casa lui Caesar misterele secrete şi interzise pentru bărbaţi, aşa că de faţă nu era nici un bărbat. Clodius, fiind încă un băetan şi neavînd barbă, nădăjduia că va trece neobservat cînd se va strecura la Pompeia, printre femei. (3) Intrînd noaptea în casa cea mare şi necunoscînd drumurile, a început să rătăcească, şi văzîndu-l o sclavă a Aureliei, mama lui Caesar, l-a întrebat cine este. Fiind silit să scoată vorbă şi zicînd că, caută pe Aura, sclava Pompeii, sclava înţelegînd că nu este o voce femeiască, a scos un ţipăt şi a început să strige pe celelalte femei. (4) Femeile, închizînd uşile şi cercetînd peste tot locul, îl găsesc pe Clodius refugiat în camera sclavei cu care se întîlnise. Faptul acesta fiind divulgat peste tot, Caesar şi-a alungat soţia, iar unul dintre tribunii plebei i-a intentat lui Clodius proces de pîngărire a misterelor[100].

29 Cicero era prieten cu el, şi în întîmplările cu Catilina îl folosise ca un foarte curajos colaborator şi gardă personală. Cînd Clodius susţinea, în faţa acuzării, că nici nu fusese în acel timp la Roma, ba chiar că fusese plecat într-un loc foarte îndepărtat, Cicero a depus mărturie împotriva lui, spunînd că venise la el acasă şi că discutaseră împreună anumite lucruri, ceea ce era adevărat. (2) Totuşi, se părea că Cicero depusese această mărturie nu de dragul adevărului, ci ca să se apere în faţa soţiei sale Terenţia. (3) Astfel Terenţia era în mare duşmănie cu Clodius, din cauza surorii acestuia, Clodia[101], pentru că aceasta voise să se căsătorească cu Cicero şi încercase acest lucru cu ajutorul unui oarecare Tullus din Tarent[102], care era prieten intim al lui Cicero şi care se ducea mereu pe la Clodia şi o cultiva, căci locuia aproape, şi din această pricină trezise bănuiala Terenţiei. (4) Avînd un

caracter dificil şi dominînd pe Cicero, Terenţia l-a determinat să-l atace pe Clodius şi să depună mărturie împotriva lui. Împotriva lui Clodius au mai depus mărturie mulţi dintre aristocraţi, acuzîndu-l de sperjur, de uşurătate, de coruperea mulţimii şi a femeilor. Lucullus[103] a adus şi nişte sclave care au depus mărturie că Clodius avusese legături cu sora sa mai mică, cînd aceasta era soţia lui Lucullus.

(5) Era un zvon persistent şi răspîndit că Clodius avusese relaţii şi cu celelalte două surori, dintre care pe Terţia o avea în căsătorie Marcius Rex[104], iar Clodia Metellus Celer[105], pe care o numeau Quadrantaria, pentru că unul dintre iubiţii ei punînd într-o pungă un ban de aramă, i l-a trimis ca ban de argint; romanii numesc *quadrant* cea mai mică monedă de aramă.

Mai ales în legătură cu această soră şi-a auzit rău Clodius. (6) Totuşi, poporul, manifestîndu-şi opoziţia împotriva celor care depuneau mărturie împotriva lui Clodius, judecătorii, de teamă, au pus străji în jurul lor, şi cei mai mulţi judecători au venit la proces cu inele, avînd încrustate litere confuze[106]. Totuşi, cei mai mulţi au votat pentru achitare, de aceea s-a spus că la mijloc a fost corupţia unor judecători. (7) De aceea, Catulus[107], întîlnind pe judecători, le-a spus: „Bine v-aţi gîndit de aţi cerut pază pentru siguranţa voastră, pentru că vă temeaţi să nu vă ia cineva banii". (8) Cînd Clodius i-a spus că deşi depusese mărturie împotriva sa, nu găsise crezare în faţa judecătorilor, Cicero i-a zis: „Totuşi, pe mine m-au crezut 25 de judecători, căci atîţia au votat împotriva ta, dar pe tine cei 30 nu te-au crezut, pentru că nu te-au achitat pînă n-au luat bani de la tine". (9) Totuşi, Caesar, chemat la proces, nu a depus mărturie împotriva lui Clodius şi a spus că nu are cunoştinţă de adulterul soţiei sale, dar că o repudiase pentru că trebuia ca lui Caesar să-i fie căsnicia curată nu numai de fapte rele, dar şi de orice bănuială.

30 Clodius, scăpînd de acest proces şi fiind ales tribun al plebei[108], îndată a pornit la atac împotriva lui Cicero,

adunînd toate faptele și pe toți oamenii și atîțîndu-i împotriva lui. (2) De pildă, el și-a atras poporul prin legiuiri generoase față de oameni și a mijlocit să se voteze pentru fiecare dintre consuli provincii mari: lui Piso[109] — Macedonia și lui Gabinius[110] — Siria. Pe mulți dintre cetățenii săraci i-a înscris în organizația politică[111] și ținea mereu sclavi înarmați în jurul său. (3) Dintre cei trei bărbați care aveau atunci cea mai mare putere, Crassus lupta împotriva lui Cicero, Pompeius se comporta grațios față de amîndoi, iar Caesar era pe punctul de a pleca în Gallia, împreună cu armata, Cicero, încercînd [112] să se pună sub protecția lui, deși nu-i era prieten, ci era bănuit din pricina celor petrecute cu Catilina, i-a cerut să fie legatus și să pornească cu el în expediție. (4) Caesar a primit oferta, iar Clodius, văzînd că Cicero scăpase de tribunatul lui, se prefăcea că este dispus să cadă la învoială și, dînd cea mai mare vină pe Terenția, iar de Cicero amintind mereu cu multă blîndețe și răspîndind vorbe binevoitoare ca și cum nu-l ura și nici nu era mîniat pe el, l-a îndemnat la lucruri cumpătate și prietenești, i-a împrăștiat lui Cicero toată teama, încît acesta a refuzat solia lui Caesar și s-a apucat iarăși de politică. (5) Caesar, înfuriindu-se de această comportare a lui Cicero, l-a încurajat și pe Clodius și l-a îndepărtat și pe Pompeius cu totul de Cicero, iar el însuși a depus mărturie în fața poporului, zicînd că socotește că în chip nelegiuit și ilegal au fost dați morții nejudecați Lentulus și Cethegus[113]. (6) Căci în aceasta consta acuzarea și pentru aceasta era învinuit Cicero. Fiind deci în primejdie și fiind urmărit, Cicero și-a schimbat haina, și lăsîndu-și părul și barba să-i crească, da tîrcoale peste tot și ruga poporul. (7) Peste tot Clodius îl întîlnea în străzi strîmte, avînd în jurul său oameni violenți și îndrăzneți, care spuneau multe lucruri de batjocură, fără stăpînire, cu privire la schimbarea și la halul în care era, aruncînd peste tot cu noroi și cu pietre împotriva lui și se împotriveau rugămintelor lui.

31 Totuși, o dată cu Cicero, mai întîi aproape tot ordinul cavalerilor au îmbrăcat cu el haina de doliu și nu mai puțin de 2 000 de tineri îl însoțeau cu pletele netunse și rugîndu-se[114] împreună cu el. Apoi, strîngîndu-se senatul, pentru ca să dea un decret ca și poporul să îmbrace haină de doliu, ca și cînd ar fi fost un mare motiv de jale, consulii s-au opus; Clodius stătea cu banda lui înarmată în jurul senatului, și nu puțini dintre senatori au ieșit din senat, sfîșiindu-și hainele și strigînd. (2) Și cum nu era loc nici de plîns, nici de rușinare în fața acestui spectacol, ci trebuia ca Cicero sau să plece în exil, sau să se măsoare cu forța și cu arma cu Clodius, a început să-l roage pe Pompeius să-i vină în ajutor. Dar Pompeius, care tocmai atunci se făcuse nevăzut, își petrecea timpul la vila lui Albană, așa că, mai întîi, Cicero a trimis pe socrul lui ca să-l roage, apoi a urcat el însuși. (3) Pompeius, înștiințat, nu a avut curajul să iasă întru întîmpinare — într-adevăr, îi era tare rușine față de acest om, care luptase din răsputeri pentru el și care săvîrșise multe fapte politice ca să-i facă lui pe plac —, ci fiind ginerele lui Caesar, a sacrificat pentru Caesar vechea recunoștință pe care i-o datora lui Cicero și, ieșind pe altă ușă, a evitat întîlnirea cu Cicero. (4) Fiind astfel Cicero trădat de către el, a dat fuga la senatori. Gabinius îi era întotdeauna dușman, dar Piso i-a vorbit cu mai multă blîndețe, îndemnîndu-l să dispară și să se retragă din fața atacului năvalnic al lui Clodius, să suporte schimbarea împrejurărilor și să devină iarăși salvatorul patriei, care ajunsese în răzvrătiri și nenorociri din cauza aceluia. (5) Obținînd acest răspuns, Cicero s-a sfătuit cu prietenii. Lucullus l-a îndemnat să rămînă, căci va supraviețui, alții îl îndemnau însă să plece în exil, fiindcă îndată poporul are să-l dorească, după ce se va sătura de nebunia și de lipsa de minte a lui Clodius. (6) Tocmai această hotărîre a luat-o și Cicero, și ducînd pe Capitoliu o statuie a zeiței Atena, pe care de multă vreme o avea acasă și o cinstea cu deosebire, a așezat-o acolo, scriind pe ea: „Atenei, păzitoarea Romei". Apoi

luînd însoțitori de la prietenii săi, pe la miezul nopții s-a retras din cetate și a pornit pe picioare prin Lucania, grăbindu-se să ajungă în Sicilia.

32 Cînd a fost evident că Cicero plecase în exil, Clodius a dat votul său exilului și a propus un proiect de lege prin care se prevedea ca Cicero să fie oprit de la foc și apă și să nu aibă adăpost înăuntrul a cinci mile[115] depărtare de Italia. (2) Mulți oameni care-l respectau pe Cicero nu țineau de loc seamă de decret, ci dimpotrivă, arătîndu-i toată dragostea prietenească, l-au însoțit în drum. În Hipponium[116], oraș al Lucaniei, pe care-l numesc acum Vibo, Vibius Sicca[117], un om care se bucurase în multe împrejurări de prietenia lui Cicero și care fusese mai marele tîmplarilor cînd Cicero era consul, nu l-a primit în casă, ci i-a pus în vedere că va proscrie locul, iar Caius Vergilius[118], guvernatorul Siciliei, bărbat care fusese ajutat foarte mult de Cicero, a dat ordin scris ca Cicero să se îndepărteze de Sicilia. (3) Cicero, descurajat de toate acestea, a pornit spre Brundisium și de aici a trecut, ajutat de un vînt puternic, la Dyrrachium, dar pentru că marea era răscolită de vînturi împotrivă-i, după o zi s-a înapoiat, apoi iarăși a plecat. (4) Se spune că după ce ajunsese pe mare, la Dyrrachium, cînd era gata să debarce, s-a produs un cutremur de pămînt și un zbucium al mării. Din aceste semne prezicătorii au presupus că exilul lui Cicero nu va fi de lungă durată, căci acestea sînt semnele schimbării. (5) Deși mulți oameni și multe cetăți elenice îl vizitau, datorită bunelor sentimente pe care i le păstrau, și se întreceau să trimită multe solii pe la el, totuși Cicero a petrecut cea mai mare parte a timpului, descurajat și întristat, privind spre Italia, ca un îndrăgostit dezamăgit și cu moralul foarte scăzut și umilit din cauza nenorocirii, cum nu s-ar fi așteptat cineva să vadă pe un om care crescuse și trăise în atmosfera unei atît de distinse educații. (6) Adeseori, el însuși cerea multor prieteni să nu-l numească retor, ci filozof. Pentru că, zicea el, își alesese filozofia ca practică și se folosise de retorică întocmai

ca de un instrument, cînd făcea politică, pentru diverse scopuri. (7) Dar strașnic de puternică mai este gloria, ca să șteargă echilibrul sufletului ca pe o culoare și să lase urme nețterse în afecțiunea multora dintre cei conduși, ca urmare a comportării populare și prietenoase, dacă omul politic nu se păzește bine și nu se comportă în așa fel cu cei dinafară, încît să dea dovadă că ia parte la înseși faptele și nu la patimile provocate de aceste fapte.

33 Iar Clodius, alungîndu-l din cetate, a dat foc acareturilor sale, i-a incendiat casa, iar în locul casei sale a ridicat un templu zeiței Libertas[119], a scos la vînzare restul averii și o punea în fiecare zi la licitație, deși nimeni nu cumpăra nimic. (2) De atunci, fiind temut de aristocrați și dînd frîu liber poporului spre multe violențe și îndrăzneli[120], pornea atacuri împotriva lui Pompeius, anulînd multe dintre orînduirile lăsate de el în timpul expediției. (3) Din această pricină Pompeius, simțindu-se cu prestigiul scăzut, se dojenea singur pe sine că-l părăsise pe Cicero, așa că schimbîndu-se iarăși cu totul, făcea tot ce putea ca să-i asigure, împreună cu prietenii săi, întoarcerea din exil. Dar pentru că Clodius se opunea, senatul a hotărît să nu mai decreteze și să nu mai dezbată nici un lucru din cele la ordinea zilei, dacă nu se va asigura întoarcerea lui Cicero. (4) În timp ce consulul Lentulus[121] și facțiunea lui mergeau prea departe, astfel încît tribunii plebei au fost răniți în for, iar Quintus, fratele lui Cicero, a scăpat de dușmani zăcînd ca mort printre cadavre, poporul a început să-și schimbe părerea. Annius Milo[122], cel dintîi dintre tribunii plebei, a îndrăznit să-l tragă pe Clodius în fața judecății, acuzîndu-l de violență, și mulți se adunau în jurul lui Pompeius, atît din mijlocul poporului, cît și din cetățile de prin jur. (5) Cu aceștia, mergînd împreună Milo în public și alungînd pe Clodius din for, a chemat pe cetățeni la vot și se spune că niciodată poporul n-a votat nimic în trecut cu atîta unanimitate. (6) La rîndu-i senatul, luîndu-se la întrecere cu poporul, a dat un decret să fie lăudate cetățile care-l

ocrotiseră pe Cicero în timpul exilului, iar casa și acareturile, pe care le distrusese Clodius, să fie ridicate pe banii statului[123].

Cicero s-a întors în a 16-a lună de exil, și o așa de mare bucurie și înflăcărare a cuprins cetățile și pe oameni la întîmpinarea lui, încît chiar ceea ce a spus Cicero mai în urmă era mai prejos decît adevărul. Astfel, Cicero a spus că Italia, luîndu-l pe umeri, l-a adus la Roma. De aceea și Crassus, care-i era dușman înainte de exil, l-a întîmpinat atunci cu mult avînt și s-a împăcat cu el, făcînd pe plac băiatului său Publius, cum spunea chiar el, care era un admirator al lui Cicero.

34 Apoi, nelăsînd să treacă mult timp și ferindu-se de Clodius, care era plecat, a pornit împreună cu multă lume pe Capitoliu, a rupt și a distrus tăblițele tribunilor în care erau scrise decretele ce fuseseră date de Clodius. (2) Acuzîndu-l pentru această faptă, iar Cicero răspunzîndu-i că împotriva legii Clodius trecuse de la patricieni la tribunatul plebei și că nu era nimic legal din ceea ce săvîrșise el, Cato s-a mîniat și l-a contrazis, dar fără să laude pe Clodius, ci dimpotrivă, exprimîndu-și dezaprobarea pentru cele săvîrșite de el, totuși socotind că este un procedeu grozav și violent ca senatul să voteze suprimarea unor hotărîri și fapte atît de importante, printre care era și administrația pe care o exercitase el în Cipru și Byzantion. (3) De atunci Cicero și-a stricat prietenia cu el, fără să arate nimic pe față, dar relațiile dintre ei se răciseră.

35 După acestea, Milo ucide pe Clodius și, fiind dat în judecată de omucidere, l-a chemat pe Cicero ca apărător. Senatul, temîndu-se ca nu cumva, cum era în primejdie Milo, un bărbat cu faimă și violent, să se producă tulburări la proces, l-a însărcinat pe Pompeius ca să conducă această judecată și altele, dar să asigure securitatea cetății și tribunalelor. (2) Încă în timpul nopții, Pompeius a împresurat forul cu soldați de pe coline, iar Milo, temîndu-se ca nu cumva Cicero, tulburat de neobișnuitul

spectacol, să pledeze mai puțin bine pentru el, l-a convins, aducîndu-l într-o lectică în for, să stea liniștit, pînă cînd se adună judecătorii, și să se completeze tribunalul. (3) Dar și Cicero nu era numai, așa cum se părea, lipsit de curaj în arme, dar începea să pledeze cuprins de teamă, și cu greu reușea să-și rețină tremurul, după care iar pornea să se agite, așa că în multe procese cuvîntul lui căpăta cu greu stabilitate și înălțime. Astfel, (4) venind în ajutorul lui Lucinius Murena, care era dat în judecată de Cato, și avînd ambiția să-l întreacă pe Hortensius, care avea atunci mare prestigiu, n-a dormit toată noaptea. Așa că din cauză că se gîndise prea mult și nu ațipise, simțindu-se rău, a fost mai prejos de Hortensius. (5) Atunci, totuși, pășind din lectică la procesul lui Milo și văzînd pe Pompeius că ședea sus, ca într-un lagăr, iar armele străluceau de jur-împrejurul forului, a fost cuprins de descurajare și cu greu a început să vorbească, tremurînd din tot corpul și bîlbîindu-se, în timp ce Milo stătea la proces lîngă el plin de curaj și fără teamă, ba chiar își frizase părul și-și pusese o haină strălucitoare[124], ceea ce pare că n-a fost puțin pentru condamnarea lui, însă tocmai de aceea Cicero a apărut mai curînd ca un om iubitor de prieteni decît laș.

36 Cicero este ales și membru al colegiului de preoți, pe care romanii îi numesc auguri, în locul tînărului Crassus, după moartea lui în războiul cu parții. Apoi, luînd prin tragere la sorți provincia Cilicia și o armată de 12 000 de ostași și 1 600 de călăreți, a pornit pe mare, după ce primise poruncă să ofere și lui Ariobarzanes[125], regele Capadociei, dovezi de prietenie și de încredere. (2) Aceste sarcini le-a îndeplinit și le-a pus la rînduială fără greș și fără război, și văzînd pe cilicieni agitați în fața dezastrului romanilor din Parția și a răscoalei din Siria, i-a liniștit cu blîndețe, fiind guvernator. (3) N-a primit daruri nici cînd îi dădeau regii, a renunțat la ospețele provinciale, ba chiar el însuși punea la masă în fiecare zi pe cei care-i erau plăcuți, fără să facă lux, dar cu dărnicie. (4) Deși casa lui n-avea portar, totuși n-a fost văzut

de nimeni întins în pat, căci era de dimineață în picioare, se plimba împrejurul casei și primea pe cei care se duceau să-l salute. (5) Se zice că n-a brutalizat pe nimeni cu lictorii, nici n-a sfîșiat haina nimănui, nici n-a pronunțat vreo insultă la mînie și nici n-a dat vreo pedeapsă cu violență. Găsind multe dintre bunurile publice furate, a făcut cetățile mai prospere, iar pe cei care trebuiau să restituie bani nu i-a obligat la nimic mai mult decît la restituire și le-a păstrat drepturile. (6) A început și un război, respingînd pe pirații care locuiau în jurul muntelui Aman[126], pentru care faptă a fost proclamat imperator de către soldații săi. Cînd Caelius[127], retor, l-a rugat să-i trimită din Cilicia niște pantere pentru un spectacol la Roma, Cicero, fălindu-se cu cele săvîrșite, i-a scris că nu se află pantere în Cilicia, pentru că fugiseră toate în Caria, supărate că ele singure poartă război, în timp ce toți ceilalți o duc în pace.

(7) Pornind pe mare din provincie, s-a oprit un timp la Rodos și un timp l-a petrecut la Atena, atras cu plăcere de amintirea vie a ocupațiilor sale de odinioară[128].

Luînd contact cu fruntașii culturii și salutînd pe prietenii și pe cunoștințele de atunci și fiind admirat de Elada, așa cum se cuvenea, s-a întors la Roma, tocmai cînd evenimentele evoluaseră spre războiul civil.

37 Cum senatorii propuneau să i se acorde triumful, Cicero a spus că i-ar fi fost mai plăcut să-l urmeze pe Caesar intrat în triumf, stabilindu-se înțelegerea între ei. În particular el a dat în scris multe sfaturi lui Caesar și a adresat multe rugăminți lui Pompeius, încercînd să îmblînzească și să liniștească pe fiecare dintre ei[129]. (2) Dar cum erau de neîmpăcat, Pompeius nu era de acord să rămînă în cetate cînd Caesar pornise atacul, ci a părăsit Roma împreună cu mulți aristocrați. Cicero a renunțat la această fugă și s-a hotărît chiar să se dea de partea lui Caesar, și este evident că s-a zbuciumat mult oscilînd cu gîndul cînd într-o parte, cînd într-alta[130]. (3) Cicero, în scrisori, îi spune lui Atticus că se află în mare încurcătură și nu știe de ce parte să se dea, pentru că

Pompeius are un motiv faimos și bun pentru a purta război, dar Caesar face față mai bine situației și se păzește mai eficient pe sine și pe prietenii săi, așa că el are de cine să fugă, dar nu are la cine să fugă[131]. (4) Trebatius, unul dintre prietenii lui Caesar, i-a oferit o scrisoare prin care-i spune că Caesar este de părere ca Cicero să cerceteze cu sine însuși și să-și păstreze bunele nădejdi, iar dacă cumva se simte obosit din pricina bătrîneții, să se ducă în Elada și să șadă acolo în liniște, făcîndu-se nevăzut din calea amîndurora. Cicero, mirîndu-se că Caesar însuși nu i-a scris, a răspuns indignat că nu va face nici un gest nedemn față de politica sa anterioară. Acestea sînt cele ce stau scrise în epistolele lui.

38 Însă, după plecarea lui Caesar, în Spania, îndată Cicero a pornit către Pompeius, iar celorlalți le-a părut bine, dar Cato l-a dojenit mult în particular că se dăduse de partea lui Pompeius. Astfel — zicea Cato —, eu însumi n-aș face o faptă frumoasă să părăsesc linia politică pe care am adoptat-o de la început, dar tu, Cicero, ai fi fost mai folositor patriei și prietenilor[132] dacă, rămînînd la Roma, te-ai fi arătat neutru față de amîndoi, acomodîndu-te cu evenimentele. Fără nici un motiv rațional și fără nici o constrîngere, te-ai făcut dușmanul lui Caesar și, după ce ai înfruntat o mare primejdie, te-ai întors. (2) Aceste cuvinte i-au schimbat gîndurile lui Cicero și mai ales lui Pompeius nu i-a folosit mare lucru. Dar cînd toată vina era a lui prin faptul că, fără să tăgăduiască că și-a schimbat gîndurile, lua în rîs pregătirea lui Pompeius și era indignat de hotărîrile secrete ale acestuia, apoi nu se abținea de a mai spune și cîte o glumă față de aliați, dar el însuși, fără să rîdă, se plimba prin tabără întunecat și-i făcea pe ceilalți să rîdă, căci nu aveau nevoie de nimic. (3) Este mai nimerit să dăm și cîteva din aceste vorbe de spirit. Domitius a adus la postul de comandă pe un om care nu era războinic, și a spus că este cumsecade și cumpătat; Cicero i-a zis: „De ce nu-l păstrezi, ca să-l faci epitrop pentru copiii tăi?“ (4) Unii lăudau pe Theophanes din Lesbos[133], care era șeful tîm-

plarilor în lagăr, că consolase cu pricepere pe rodienii care-şi pierduseră flota. Atunci Cicero a zis: „Ce bine este să ai un şef grec". (5) Pe cînd Caesar avea cele mai mari succese şi, într-un fel, îi asedia (pe pompeieni), iar Lentulus zicea că prietenii lui Caesar sînt nişte oameni odioşi, Cicero a răspuns: „Vrei să spui că ei au gînduri rele pentru Caesar?". (6) Un oarecare Moriccus venise din Italia de curînd şi spunea că la Roma merge peste tot zvonul că Pompeius este asediat. Cicero a zis: „De aia ai venit aicea pe mare, ca să te încredinţezi de acest adevăr văzut cu ochii tăi?". (7) După înfrîngere, cînd un oarecare Nonius zicea că trebuie să aibă nădejde, căci în tabăra lui Pompeius fuseseră lăsaţi şapte vulturi, Cicero a zis: „Frumos ne-ai mai fi încurajat, dacă am fi avut de luptat cu gaiţele". (8) Labienus spunea şi confirma prin cîteva preziceri că Pompeius trebuie să învingă. Cicero a zis: „Aşadar, folosindu-te de această stratagemă, am pierdut tabăra".

39 Dar, cînd s-a dat bătălia de la Pharsalus, la care n-a luat parte, din cauză că se simţea rău, iar Pompeius fugind, Cato a strîns o mare armată la Dyrrachium şi, avînd o mare flotă, i-a cerut lui Cicero să ia comanda după lege, de vreme ce el se distingea faţă de ceilalţi prin prestigiul consulatului. (2) Cicero, neprimind această comandă şi, în general, fugind de participarea la expediţie, puţin a lipsit să nu fie ucis, pentru că Pompeius cel tînăr[134] şi prietenii săi îl numeau trădător şi scoseseră pumnale să-l ucidă, dacă nu s-ar fi ridicat Cato şi nu l-ar fi luat, şi nu l-ar fi scos din lagăr. (3) Ducîndu-se pe mare la Brundisium, şi-a petrecut timpul aici, aşteptînd pe Caesar, care întîrzia din cauza ocupaţiilor din Asia şi din Egipt. (4) Apoi, cînd s-a anunţat că Caesar debarcase la Tarent şi că vine de acolo pe uscat spre Brundisium, a pornit Cicero spre el, nefiind cu totul descurajat, dar simţindu-se ruşinat că în prezenţa multor oameni vrea să ia legătura cu un duşman învingător. (5) Totuşi, n-a avut nevoie să facă sau să spună ceva nepotrivit cu demnitatea, căci Caesar, cînd l-a văzut că-i iese în cale cu mult

înaintea celorlalţi, a coborît de pe cal, l-a salutat şi a mers cale de mai multe stadii vorbind numai cu el. Din acel moment Caesar n-a încetat de a-l onora şi de a-i da dovezi de atenţie, astfel că atunci cînd Cicero a scris un cuvînt de laudă pentru Cato, Caesar, răspunzîndu-i, a scris în contradictoriu, a lăudat elocvenţa şi viaţa lui, sub cuvînt că în aceste privinţe semăna mai mult cu Pericles şi cu Theramenes[135]. (6) Scrierea lui Cicero se numeşte *Cato*, iar a lui Caesar *Anticato*. Se spune că atunci cînd Quintus Ligarius [136] a fost dat în judecată pentru că fusese unul dintre duşmanii lui Caesar, iar Cicero îl apăra, Caesar a spus către prietenii săi: „Ce ne împiedică să ascultăm pe Cicero, care vorbeşte ca să treacă timpul, de vreme ce de mult omul a fost dovedit rău şi duşman?". (7) Dar cînd a început Cicero să vorbească şi să se agite peste măsură, iar discursul lui se desfăşura foarte variat, datorită pateticului, şi minunat, datorită graţiei, multe culori se schimbau pe faţa lui Caesar, şi era evident că trecea prin toate emoţiile sufletului, iar în cele din urmă, cînd oratorul a început să vorbească despre lupta de la Pharsalus, Caesar, cu totul copleşit, a început să se agite şi a aruncat unele din scrisorile pe care le avea în mînă. Aşa încît Caesar a iertat pe Ligarius, fiind aproape silit de orator[137].

40 De atunci Cicero, în timp ce forma de guvernămînt se schimbase în dictatură, renunţînd de a mai lua parte la politică, stătea liniştit şi avea timp să se ocupe de filozofie cu tinerii care voiau, şi iarăşi, datorită prieteniei cu ei, care erau de neam bun şi printre fruntaşii cetăţii, a dobîndit foarte mare trecere în cetate. (2) Atunci el găsea timp să compună dialoguri filozofice, să le parafrazeze[138] şi să transpună în limba latină fiecare din termenii dialecticii sau fizicii. Într-adevăr, el este, după cum se spune, primul care a introdus la romani termenii de „fantezie", „scepticism", „asentiment", „percepţie", apoi „atom", „indivizibil", „vid" şi altele de acest fel; pe unele le-a exprimat întrebuinţînd metafore, iar pe altele le-a inventat, făcîndu-le inteligibile şi familiare prin asemănare

cu altele. (3) Se folosea, folosindu-se de ușurința pe care o avea de a compune versuri. Astfel se spune că ori de cîte ori se ocupa cu această îndeletnicire, făcea cîte 500 de versuri într-o noapte.

Petrecînd cel mai mult timp la Tusculum, în domeniile lui, a scris către prieteni să trăiască viața lui Laerte, fie în glumă, cum avea obiceiul, fie să se destindă din ambiție și din orgoliu față de regimul politic și suferind din greu din cauza situației de față. (4) Se ducea rar la Roma, ca să-l cultive pe Caesar, și el era cel dintîi care se declara de acord cu onorurile și care spunea totdeauna ceva nou la adresa lui Caesar, dintre cei care aprobau faptele sale.

Așa cum este și vorba pe care a spus-o despre statuile lui Pompeius pe care Caesar, văzîndu-le aruncate și răsturnate, a poruncit să fie ridicate și le-au și ridicat. (5) Într-adevăr, Cicero a spus că prin această faptă omenească Caesar pune în picioare statuile lui Pompeius, dar și le implîntă în pămînt pe ale sale.

41 După cum se spune, Cicero, pe cînd plănuia să scrie o istorie a patriei sale și să insereze multe dintre faptele elenice și, în general, să scrie aici discursurile publice pe care le strînsese și chiar unele povestiri, a fost reținut de multe evenimente publice, de multe preocupări particulare, nedorite, și de multe patimi, dintre care se pare că cele mai multe s-au întîmplat fără voia lui. (2) Astfel, mai întîi a repudiat pe soția sa Terenția, fiind neglijat de ea în timpul războiului, încît l-a lăsat să plece lipsit de bani de cheltuială, și apoi nici cînd s-a întors în Italia Cicero nu a găsit la ea bunăvoință. (3) Astfel, ea nu s-a dus să-l vadă, cînd Cicero își petrecea mult timp la Brundisium, iar fiicei sale, o copilă, care s-a dus la Brundisium și a străbătut atîta cale, nu i-a pus la îndemînă însoțitoarea cuvenită și nici provizii, ba chiar lui Cicero i-a arătat casa lipsită și goală de toate, pe lîngă multe și mari datorii. Căci pe cît se vorbește, acestea sînt motivele cele mai temeinice ale despărțirii lor. (4) Iar pentru Terenția, care tăgăduia și aceste lu-

cruri, Cicero însuși și-a făcut o strălucită apărare, luînd în căsătorie, nu după multă vreme, o fată. Terenția, îndîrjită împotriva lui, zicea că Cicero era împins de dragoste pentru vîrsta ei, dar Tiro, libertul lui Cicero, a scris că a luat-o pentru dota ei, în vederea achitării unor datorii[139]. (5) Într-adevăr, fata era foarte bogată, iar Cicero, luînd ca moștenitor în paza sa averea ei, a vegheat asupra ei. Fiind dator multe zeci de mii de dinari, a fost convins de prieteni și de oamenii din casă să se căsătorească cu copila aceea, contra vîrstei sale, și să scape astfel de creditori, folosindu-se de banii fetei. (6) Antonius[140], amintind de căsătorie, în scrierile contra *Filipicelor*, zice că Cicero și-a repudiat femeia lîngă care îmbătrînise, bătîndu-și astfel joc cu plăcere de viața particulară a lui Cicero, ca de a unui dezertor și trîndav.

(7) După ce s-a căsătorit, lui Cicero i-a murit nu după multă vreme fiica, la naștere, căci se căsătorise cu Lentulus[141], după moartea soțului ei precedent, numit Piso. (8) Și s-au adunat de peste tot filozofi ca să-l consoleze pe Cicero, iar el a suportat cu foarte multă greutate acest eveniment, astfel că a repudiat și pe noua lui soție, părîndu-i-se că se bucură de moartea Tulliei.

42 Aceasta era situația familiară a lui Cicero. La fapta care s-a pus la cale împotriva lui Caesar n-a luat parte, deși era prieten intim cu Brutus și nu putea suporta situația politică instaurată, și părea că dorește, ca nimeni altul, vechea stare de lucruri. (2) Dar conspirații s-au temut și de firea lui, ca lipsită de curaj, și de momentul în care chiar celor mai curajoase firi le lipsește îndrăzneala. (3) Iar după ce Brutus și Cassius au săvîrșit fapta și cînd, ridicîndu-se prietenii lui Caesar împotriva conspiraților, lumea se temea iarăși că cetatea este în primejdia războaielor civile, Antonius, care era consul, a convocat senatul și a vorbit în scurt despre concordie, pe cînd Cicero, spunînd multe lucruri potrivite cu împrejurarea, a convins senatul să imite pe atenieni și să voteze amnistie pentru cele săvîrșite împotriva lui Caesar și să distribuie provincii lui Brutus și Cassius. (4) Dar nu s-a

dus nimic la bun sfîrșit, căci poporul, el însuși de la sine, distrus de durere, cînd a văzut cadavrul lui Caesar purtat prin for și cînd Antonius a arătat veșmîntul plin de sînge, rupt peste tot de pumnale, scos din fire de mînie, în for, au început să caute pe conspiraţi și, avînd în mînă torțe, au pornit spre casele conspiraţilor, ca să le dea foc. (5) Dar conspiraţii au scăpat de această primejdie, fiindcă luaseră dinainte măsuri de pază și, așteptîndu-se la multe și mari pericole, au părăsit cetatea.

43 Deci Antonius a prins îndată curaj și le inspira tuturor teama că va institui dictatura, dar lui Cicero îi inspira groază. Astfel, Cicero, văzînd că puterea aceluia se întărește iarăși în stat și știindu-l prieten cu Brutus, era tare îndurerat de situația de față. (2) De altfel, între ei exista o suspiciune reciprocă din pricina neasemănării și diferenței felului de viață. (3) De aceste lucruri temîndu-se Cicero, mai întîi s-a hotărît să plutească pe mare în Siria, împreună cu Dolabella[142], ca legatus, dar fiindcă cei care aveau să ia funcție de consuli după Antonius, Hirtius[143] și Pansa[144], aristocrați și admiratori ai lui Cicero, l-au rugat să nu-i părăsească, promițîndu-i că-l vor doborî pe Antonius, dacă el va fi la Roma, iar Cicero, fără să fie cu totul neîncrezător, dar nici încrezîndu-se, l-a lăsat pe Dolabella în pace și, spunînd lui Hirtius că va petrece vara la Atena și că se va întoarce la Roma, cînd ei vor intra în funcție, a pornit el singur pe mare. (4) Dar, zăbovind cu plutirea și auzind niște vorbe de la Roma, așa cum se întîmplă cînd se produc fapte neașteptate, că Antonius s-a schimbat într-un chip minunat, și că face și administrează toate în fața senatului, și că situația are nevoie doar de prezența lui ca să ia cea mai bună întorsătură, Cicero, dojenindu-se pe sine însuși pentru multă lipsă de curaj, s-a întors iarăși la Roma. (5) Și mai întîi nu a fost înșelat în speranțele sale. Foarte mare mulțime de oameni s-au adunat din dorința și din bucuria de a-l vedea și să-l întîmpine, ba chiar au cheltuit aproape o zi întreagă cu salutările și binețele care se făceau la ușa și la intrarea casei lui. (6) A doua zi,

Antonius a convocat senatul și l-a chemat pe Cicero, dar el nu s-a dus și a stat întins în pat, pretextînd că este bolnav din cauza oboselii. În realitate, el se temea de un oarecare atac, după înștiințarea bănuitoare pe care o ținuse în drum. (7) Antonius s-a mîniat foarte tare și a trimis soldați, poruncindu-le să-l aducă și să dea foc casei, dar pentru că mulți prieteni s-au opus și l-au rugat, Antonius a primit numai garanții și s-a potolit. Iar restul vremii, Antonius și Cicero au dus-o trecînd în liniște unul pe lîngă altul și păzindu-se unul de altul, pînă cînd tînărul Caesar[145], venind din Apollonia, a primit moștenirea lui Caesar și a ajuns într-o mare dezbinare cu Antonius, din cauza celor două sute cincizeci de mii, pe care Antonius le deținea din averea lui Caesar.

44 De aceea, Philippus[146], care avea în căsătorie pe mama tînărului Caesar, și Marcellus[147], care avea în căsătorie pe sora lui, s-au dus cu tînărul la Cicero și au stabilit ca Cicero să-i pună la îndemînă puterea pe care i-o dădeau elocvența și prestigiul său politic, și în senat, și în fața poporului, iar tînărul Caesar să-i pună la îndemînă lui Cicero securitatea pe care o puteau procura banii și armele. Într-adevăr, tînărul avea în jurul său mulți oameni dintre cei care fuseseră în expediție sub comanda lui Caesar. (2) Se părea chiar că Cicero avusese o justificare mai bună cînd a primit prietenia lui Caesar. (3) Căci, într-adveăr, după cît se părea, pe cînd trăiau încă Pompeius și Caesar, Cicero a văzut în somn că cineva cheamă pe copiii senatorilor în Capitoliu, pentru ca Jupiter să aleagă pe unul dintre ei conducătorul Romei. Iar cetățenii, de bucurie, au dat năvală la templu, în timp ce acești băieți ședeau tăcuți și îmbrăcați în toge praetexte. (4) Deodată s-au deschis ușile și băieții, unul cîte unul, au început să meargă, în cerc, în jurul zeului, care îi privea pe fiecare și-i îndepărta, spre supărarea lor. Cum acesta (Caesar) mergea pe lîngă el, a întins mîna dreaptă și a zis: „Romanilor, acesta este conducătorul care va pune sfîrșit războaielor civile". (5) Se spune că Cicero, care avusese acest vis, a păstrat bine întipărită

în minte înfățișarea băiatului, dar nu știa cine anume este. A doua zi, cînd băieții se întorceau de pe cîmpul lui Marte, după ce își făcuseră exercițiile gimnastice, tocmai atunci Octavius cobora de pe cîmpul lui Marte, și Cicero l-a văzut pe băiat așa cum îi apăruse în vis. Impresionat, l-a întrebat al cui fiu este. (6) Era fiul lui Octavius, unul dintre oamenii nu prea cu vază, iar mama sa se numea Attia, fiica surorii lui Caesar. De aceea, Caesar, neavînd copii, i-a dat lui, prin testament, și averea, și casa. (7) De atunci, se spune că Cicero îl întîmpina pe acest băiat cu toată grija, iar acesta primea atențiile lui Cicero cu familiaritate. Într-adevăr, din întîmplare, Octavius se născuse tocmai cînd Cicero era consul.

45 Toate acestea erau pretextele mărturisite, dar pe Cicero l-a împins împotriva lui Antonius mai întîi ura, apoi firea sa, care era mai slabă decît valoarea lui, l-a alăturat de Caesar, socotind că va putea adăuga puterea acestuia la politica personală a sa. (2) Căci în așa fel îl lingușea tînărul, încît îl numea și tată pe Cicero. Pentru acest fapt, Brutus s-a mîniat grozav, așa cum arată în scrisorile către Atticus, și l-a atacat pe Cicero, pentru că lingușindu-l pe Caesar de teama lui Antonius, se vede că n-a adus patriei libertate, ci și-a procurat sieși un despot omenos. (3) Totuși, Brutus, luînd pe fiul lui Cicero, care-și petrecea timpul la Atena în studii cu filozofii, i-a dat sarcină de conducere și, folosindu-se de el, a repurtat multe succese. (4) În schimb, puterea lui Cicero s-a ridicat atunci la cea mai înaltă culme în cetate, și dominînd atît cît voia pe Antonius, l-a înlăturat și a ridicat o opoziție împotriva lui, și pe cei doi consuli Hirtius[148] și Pansa i-a înlăturat de pe arena politică, iar lui Caesar i-a trimis lictori și ornamentele de pretor, apoi a convins senatul să i le voteze, sub cuvînt că luptă pentru apărarea patriei. Așa că după ce Antonius a fost înfrînt, iar amîndoi consulii au murit în luptă, toate forțele s-au strîns în jurul lui Caesar. (5) Iar senatul, temîndu-se de un tînăr care se bucura de o împrejurare norocoasă, a încercat să-i

sustragă armata și să-i împrăștie puterea, împărțind demnități și daruri soldaților, sub pretext că nu mai are nevoie de apărători, căci Antonius fugise. Astfel Caesar, temîndu-se, a trimis în taină la Cicero, ca să-l roage și să-l convingă să le procure amîndurora consulatul și, luînd magistratura în primire, să pună treburile la cale așa cum înțelege el, dar să țină în frîu pe tînărul care fremăta de dorul unui nume mare și de glorie. (6) Caesar însuși mărturisește că, temîndu-se de năruirea puterii lui și fiind în primejdia de a rămîne singur, s-a folosit, la nevoie, de plăcerea de dominație a lui Cicero, consimțind să admită ca el să candideze la consulat cu sprijinul și propaganda făcută de orator.

46 Desigur, Cicero, înflăcărat, el, om bătrîn, de către un tînăr și fiind, în același timp, tras pe sfoară, făcînd propagandă electorală și punîndu-i la îndemînă senatul, îndată a fost acuzat de prieteni și, cu puțin mai tîrziu, el însuși și-a dat seama că se ruinase pe sine și pierduse libertatea poporului. (2) Astfel tînărul, căpătînd tot mai multă putere și intrînd în funcția de consul, pe Cicero l-a lăsat de-o parte și, împrietenindu-se cu Antonius și cu Lepidus și concentrînd la un loc forțele lor, a împărțit cu ei conducerea ca pe o avere și au proscris cam la două sute de bărbați pe care trebuia să-i omoare. (3) Cel mai mare prilej de ceartă iscată în urma unor controverse le-a dat-o proscrierea lui Cicero. Antonius se arăta neîndoplecat, dacă nu va muri întîi Cicero, iar Lepidus se dădea de partea lui Antonius, deși Caesar se împotrivea amîndurora. (4) Întîlnirea lor a avut loc în secret, timp de trei zile, în orașul Bononia, și s-au întrunit într-un loc, departe de lagăre, în jurul căruia curgea un rîu. (5) Se zice că două zile Caesar a luptat pentru Cicero, iar a treia zi l-a predat și l-a părăsit. Compensațiile reciproce pe care le primeau erau rînduite așa: Caesar trebuia să părăsească pe Cicero, iar Lepidus, pe fratele său Paulus, iar Antonius să părăsească pe Lucius Caesar, care-i era văr după mamă. (6) Atît de mult și-au ieșit din minți de

patimă și de turbare (triumvirii), încît au arătat că nu există nici un animal sălbatic mai fioros decît omul, cînd dispune de putere cu patimă.

47 În timp ce se luau aceste hotărîri, Cicero își petrecea timpul la domeniul său de la Tusculum, avînd pe fratele său cu sine. Aflînd de proscriere, au hotărît să schimbe reședința la Astura[149], un domeniu al lui Cicero așezat lîngă mare, și de aici să pornească spre Macedonia, pe mare, la Brutus, căci se răspîndise zvonul că Brutus era învingător. (2) Cicero și fratele său erau purtați în lectică, descurajați de tristețe și, în drum, oprindu-se și punînd lecticele jos, se jeluiau între ei. (3) Mai ales Quintus era descurajat și a început să se gîndească la bani, căci nu apucase să ia nimic de acasă, și chiar și Cicero avea puțini bani de drum. Se gîndea că este mai bine ca Cicero să fugă mai departe, iar el să vină de acasă pregătit cu bani de drum. (4) După ce au hotărît acestea, s-au îmbrățișat și vărsînd lacrimi, s-au despărțit. Quintus, cu puține zile mai în urmă, fiind trădat de sclavii care-l căutau, a fost ucis împreună cu fiul său. Iar Cicero, fiind dus pînă la Astura și găsind un vas, s-a îmbarcat imediat și a plutit pe lîngă mal, dus de vînt, pînă la Circei[150]. (5) De aici, cînd cîrmacii voiau să ridice ancora, Cicero fie că se temea de mare, fie că își pierduse cu totul încrederea în Caesar, a coborît și a mers pe jos o sută de stadii, în drum spre Roma. (6) Apoi, fiind iarăși cuprins de agitație și schimbîndu-și hotărîrea, a pornit pe mare, spre Astura, și aici și-a petrecut noaptea în gînduri groaznice și învălmășite. Astfel, la un moment dat, s-a gîndit să intre pe ascuns în casa lui Caesar și, înjunghiindu-se pe altarul casei, să se transforme în răzbunător al crimei. (7) Dar teama de chinuri l-a îndepărtat și de la acest drum și, frămîntat de multe gînduri tulburătoare și contradictorii, s-a încredințat sclavilor să-l ducă la Caieta[151] pe mare, căci avea acolo fîșii de pămînt și un loc unde putea să se ascundă în timpul verii, cînd vînturile suflă foarte plăcut. (8) Locul acesta are și un templu mic al lui Apollo, deasupra mării. De aici au pornit niște corbi în stol mare, croncănind, și s-au îndreptat spre corabia lui Cicero, care era trasă pe uscat și, așezîndu-se pe catarg, și de o parte, și de alta, unii croncăneau, iar alții loveau capetele frînghiilor, încît toți socoteau că acesta este un semn rău. (9) Cicero a coborît de pe corabie și, intrînd în casă, s-a culcat ca să atipească, dar mulți corbi s-au așezat pe portiță, croncănind zgomotos, ba chiar unul dintre corbi, coborîndu-se pe patul lui Cicero, care era cu perdele trase, i-a dat puțin la o parte cu ciocul veșmîntul de pe față. (10) Sclavii, văzînd acestea, se învinuiau singuri că vor fi nevoiți să asiste la uciderea stăpînului lor, pe cînd sălbăticiunile îi vin în ajutor și se îngrijesc de el, cînd este în suferință, el, un om cu atîta prestigiu, și că ei înșiși nu-l apără, așa că, mai rugîndu-l, mai luîndu-l cu forța, l-au dus în lectică la mare.

48 În acest timp, au venit ucigașii, centurionul Herennius și tribunul Popillius, pe care, cînd era acuzat că-și ucisese tatăl, îl apărase Cicero, avînd cu ei slujitori. (2) Cînd au ajuns în fața ușii lui Cicero, care era închisă, au bătut, dar, deoarece Cicero nu se auzea, iar cei dinăuntru spuneau că nu știu de el, se zice că un tînăr pe care-l crescuse și-l instruise Cicero cu manuale și învățături liberale, libertul fratelui său Quintus, numit Philologus, a spus că lectica este purtată spre mare prin locuri de plimbare, care au plante pe margine și sînt umbroase. (3) Tribunul, luînd cu sine cîțiva soldați, a pornit pe drum, dar Cicero a văzut cum Herennius vine repede prin alei și a poruncit sclavilor să pună acolo jos lectica. (4) El însuși, după cum avea obiceiul, punînd mîna stîngă pe barbă, se uita țintă la ucigași, plin de praf și de frunze, cu fața transfigurată de gînduri, astfel încît cei mai mulți și-au acoperit fața cînd Herennius l-a ucis. (5) A fost ucis în clipa cînd și-a scos capul din lectică, în vîrstă de 64 de ani. La ordinul lui Antonius, i-au tăiat capul și mîinile cu care scrisese *Filipicele*. Pentru că însuși Cicero a intitulat *Filipice* discursurile rostite împotriva lui Antonius și pînă acuma se numesc *Filipice*.

49 Acroteriile[152] au fost aduse la Roma, cînd Antonius, din întîmplare, îndeplinea alegerile și, auzind și văzîndu-l, a strigat că acum proscripția are sfîrșit. (2) Capul și mîinile lui Cicero Antonius a poruncit să fie puse pe tribuna rostrată, ca un spectacol groaznic pentru romani, care se gîndeau că văd nu fața lui Cicero, ci chipul și sufletul lui Antonius. Un singur lucru cumpătat l-a gîndit și el în aceste împrejurări, și anume că l-a dat pe Philologus soției lui Quintus, Pomponia, iar ea (3), ajungînd stăpînă pe Philologus, i-a aplicat și alte răzbunări groaznice și l-a silit să-și taie cîte puțin din carnea lui, să o fiarbă și apoi să o mănînce. (4) Așa istorisesc unii dintre istorici, dar Tiro, libertul lui Cicero, nici nu amintește de loc de trădarea lui Philologus. (5) Aflu că Caesar, cu mulți ani mai tîrziu, a intrat în camera unuia dintre nepoții săi. Acesta avea în mînă o carte a lui Cicero și, fiind surprins, a ascuns-o sub haină. Caesar a luat cartea și, stînd în picioare, a parcurs o bună parte, apoi, dînd-o tînărului, a zis: „Un bărbat de seamă, băiatule, de seamă, și iubitor de patrie". (6) Totuși, de îndată ce Caesar a înfrînt pe Antonius, cînd era consul el însuși, a luat drept coleg pe fiul lui Cicero, în timpul căruia senatul a suprimat statuile lui Antonius, i-a anulat toate onorurile și a votat ca nimeni dintre Antonii să nu mai poarte numele de Marcus. În acest fel, divinitatea a adus în casa lui Cicero pedeapsa lui Antonius.

PARALELA ÎNTRE DEMOSTHENES ȘI CICERO

50 Acestea sînt faptele demne de amintire pe care le istorisim despre Demosthenes și Cicero, și care au ajuns în memoria noastră. (2) Renunțînd de a mai compara atitudinea lor în discursuri, socotesc că este bine să nu las nemărturisit faptul că Demosthenes și-a încordat toate puterile pe care le avea de la natură și de la pregătire în arta retorică, întrecînd prin pregnanță și dibăcie pe cei care se întreceau cu el la luptele politice și la procese și întrecînd în același timp, prin amploare și măreție, pe oratorii elocinței demonstrative, iar pe sofiști prin precizie și prin artă. (3) Cicero, fiind foarte învățat și foarte variat în strădaniile sale de compunere a discursurilor, a lăsat anumite tratate filozofice, nu puține, scrise în stil academic, dar este evident că a voit să arate și o experiență a discursurilor scrise pentru procese și pentru luptele politice. (4) Se pot vedea și viața, și caracterul, în discursurile fiecăruia dintre ei. Astfel, caracterul lui Demosthenes fiind concentrat — în afară de orice podoabă și umor în strășnicie și efort —, nu mirosea a feștilă de opaiț, cum glumea Pythias, ci a băutură de apă (trezie), a gînduri și a faimoasă posomorală și tristețe a caracterului. Cicero însă, de multe ori fiind dus de înclinarea sa spre istorie, spre flecăreală și luînd în batjocură, cu rîs și glume, fapte serioase, la procese, avînd în vedere utilul, n-a cruțat adeseori decența, așa cum a făcut în apărarea lui Craelius, cînd a spus că acela nu făcuse nici un lucru necuviincios dedîndu-se plăcerilor, într-o astfel de viață de lux și de risipă. Căci, zicea el, este o nebunie să nu te bucuri de lucrurile care-ți stau

la îndemînă, mai ales cînd cei mai de seamă filozofi pun suprema fericire în plăcere. (5) Se zice că în timp ce Cato urmărea în fața justiției pe Murena, Cicero, fiind consul, l-a apărat, și că din pricina lui Cato a luat foarte mult în zeflemea pe stoici pentru ciudățenia ideilor lor, numite paradoxuri. Făcîndu-se mult haz, care a trecut de la asistență la judecători, Cato, surîzînd în liniște, a spus către asistenți: „Ce consul de rîs avem cetățenilor!“ (6) Se pare că din fire Cicero era obișnuit cu rîsul și-i plăceau glumele batjocoritoare, deși fața lui reflecta surîs și liniște. Dimpotrivă, în firea lui Demosthenes exista un fel de seriozitate, și această încordare intelectuală și reflexivitate nu le-a părăsit ușor. De aceea, dușmanii săi l-au numit „mizantropul“, așa cum a spus el însuși.

51 Se mai poate vedea din scrieri că Demosthenes a primit în chip cuviincios și fără să fie afectat laudele adresate lui, cînd avea nevoie de ceva mai însemnat decît asta, dar de altfel el era cuviincios și moderat, pe cînd lipsa de cumpătare a lui Cicero în discursuri, cînd vorbea despre sine, îl acuza, arătînd că avea o nestăpînită dorință de glorie, și a dovedit aceasta mai ales cînd a strigat în gura mare că armele trebuie să cedeze togii, iar laurul triumfurilor să cedeze elocvenței. Cînd sfîrșea, el își lăuda nu numai acțiunile și faptele sale, dar își lăuda și discursurile pronunțate și scrise de el însuși, ca și cînd se lua la harță, ca un tînăr, cu sofiștii Isocrates și Anaximenes, fără să-și dea seama că are să conducă și să dirijeze poporul roman, „greoi, care se bate cu arme grele, distrugător pentru dușmani“.

De aceea, omul politic trebuia să dispună de puterea pe care i-o da elocvența, dar sînt lipsite de noblețe dorința și lăcomia de glorie repurtate de pe urma elocvenței. De aceea, Demosthenes este mai viguros și mai măreț din acest punct de vedere, pentru că el arată că forța este experiență, care are nevoie de multă bunăvoință din partea auditorilor, socotind că sînt lipsiți de însușirile oamenilor liberi și josnici cei care se înfumurează pentru gloria elocvenței[153].

52 Forța elocvenței și politicii au avut-o amîndoi la fel. De ei au avut nevoie comandanți de oști și de armate: de Demosthenes au avut nevoie Chares, Diopeithes și Leostenes, iar de Cicero a avut nevoie Pompeius și Caesar cel tînăr, așa cum spune Caesar în memoriile adresate lui Agrippa[154] și lui Maecenas[155]. (2) Dar ceea ce se pare și se spune, arată în cel mai înalt grad și pune la încercare chiar caracterul bărbatului — anume puterea politică și postul de conducere, care pun în mișcare orice patimă și care dau la iveală toată răutatea — nu le-a avut Demosthenes și nici n-a dat vreo probă de comportament în astfel de situații, de vreme ce n-a deținut nici una dintre slujbele de seamă; nici măcar el nu s-a pus în fruntea armatei pe care a strîns-o împotriva lui Filip. (3) Cicero însă — fiind trimis cvestor în Sicilia și proconsul în Cilicia și Capadocia, în momentul în care lăcomia de bani era în toi, iar comandanții și pretorii care erau trimiși în provincii, ca și cînd furtul ar fi fost nenobil, se dedau de-a dreptul la prădăciuni — a socotit că nu este lucru grav a lua, ci că este aprobat cel care face aceasta cu măsură, și a dat dovadă că disprețuiește mult banii, că este omenos și cumsecade.

(4) În aceeași Romă, Cicero, fiind declarat formal consul, dar dispunînd de puterea unui dictator și autocrat împotriva conjuraților lui Catilina, a dat dreptate lui Platon, care a profețit că cetățile vor afla o încetare a relelor cînd, printr-o soartă norocoasă, în același loc se vor concentra și o mare putere, și o mare gîndire, împreună cu dreptatea. (5) Se spune că Demosthenes a făcut afaceri reprobabile cu elocvența, scriind discursuri, pe ascuns, pentru adversarii lui Focion și Apollodoros, și a fost acuzat că a primit bani de la rege și a fost dovedit vinovat în afacerea cu Harpalos. (6) Dacă am spune că cei care scriu asta — și nu sînt puțini aceștia — mint și că Demosthenes n-ar fi îndrăznit să se uite la banii pe care regii îi dăruiau cu plăcere și cu onoruri (aceasta nu era fapta unui om care dă bani cu dobîndă pentru armarea unor corăbii), ar fi greu de a-i contrazice. (7) Dar Cicero chiar cînd era cvestor în Sicilia, și cînd era proconsul în

Capadocia, şi cînd era la Roma, deşi sicilienii, şi capadocienii, şi prietenii săi de la Roma, cînd a fost exilat, îi ofereau multe daruri şi îl rugau să le ia, el a refuzat.

53 Exilul unuia i l-a adus urîta acuzare de furt, iar celuilalt, o faptă foarte frumoasă i-a adus acuzarea pentru că ucisese nişte oameni care voiseră să distrugă patria. (2) De aceea, de Demosthenes nu s-a mai vorbit de loc cînd a fost exilat, iar pentru Cicero senatul şi-a schimbat hainele şi a păstrat doliu şi n-a mai voit să facă nici un decret mai înainte de a vota întoarcerea lui din exil. Cicero a suportat exilul şezînd în Macedonia în neactivitate, iar pentru Demosthenes chiar şi exilul a constituit o mare parte a activităţii sale politice. (3) Într-adevăr, după cum s-a spus, luptînd împreună cu elenii, se ducea pe la cetăţi, de unde izgonea soliile macedonenilor, arătîndu-se un cetăţean mai bun decît Temistocles şi Alcibiades, cînd se găseau în aceeaşi situaţie, şi într-adevăr, cînd s-a întors din exil, s-a dedicat aceleiaşi activităţi politice şi şi-a petrecut viaţa luptînd împotriva lui Antipatros şi a macedonenilor. (4) Pe Cicero l-a insultat în senat Laelius, cînd Caesar cerea să candideze la consulat împotriva legii, căci era încă *tînăr de tot,* iar Cicero şedea tăcînd[156]. I-a scris şi Brutus, acuzîndu-l că îndrumase pe un tînăr spre o tiranie mai mare şi mai grea decît cea care fusese desfiinţată chiar de el[157].

54 Pe lîngă toate acestea, în ceea ce priveşte sfîrşitul vieţii, pe unul l-ar plînge lumea că, deşi era bătrîn, s-a lăsat purtat în sus şi în jos de către sclavi, din pricina laşităţii, şi încerca să fugă de moarte şi să se ascundă de cei care veneau să-l ucidă nu cu mult înaintea morţii naturale, apoi tot a fost ucis. (2) La celălalt, chiar dacă s-a coborît puţin la rugăminţi, este admirabilă şi pregătirea, şi păstrarea otrăvii, este de admirat şi folosirea ei, de vreme ce cînd zeul nu i-a mai oferit azilul, ca şi cînd s-ar fi refugiat la un templu mai mare, smulgîndu-se din mijlocul armelor şi al oamenilor înarmaţi, s-a dus, lăsînd de batjocură cruzimea lui Antipatros.

DEMETRIOS

NOTIȚA INTRODUCTIVĂ

Viața lui Demetrios ne oferă un exemplu tipic de om care, foarte bun ostaș, luptă pentru cucerirea puterii, fără să aibă timpul de a arăta concepțiile lui politice fundamentale, dacă bineînțeles le-a avut.

Demetrios, care a primit titlul de Poliorcetul (cuceritorul de cetăți), era fiul lui Antigonos și al Stratonicei. S-a născut în jurul anului 336 î.e.n.[1] *A murit în vîrstă de 54 de ani. Viața lui a fost însă plină de activitate. Încă de tînăr a putut fi martorul evenimentelor dramatice care au urmat morții lui Alexandru cel Mare. Astfel, el a însoțit pe tatăl său cînd a fugit de la Perdiccas la Antipatros, cu a cărui fiică s-a căsătorit. Din anul 317, deci cînd el avea aproximativ 19 ani, Demetrios a început să desfășoare febrila sa activitate militară și politică. Astfel, pentru a nu cita decît cîteva dintre cele mai de seamă acțiuni la care a luat parte, vom menționa cele ce urmează.*

În anul 317 a comandat armata în bătălia contra lui Eumenes, desfășurată la Paraitacene. În anul 312 a comandat bătălia de la Gaza împotriva lui Ptolemeu și Seleucos, în care el însuși comanda aripa stîngă și spera să obțină o decizie fulgerătoare, dar a fost înfrînt, Gaza a fost pierdută, coasta Feniciei a căzut în mîinile lui Ptolemeu, Seleucos a recîștigat Babilonul.

Demetrios nu era omul care să se descurajeze, și a înfrînt la Myus, în nordul Siriei, pe Cilles, unul dintre

---

[1] Diodor, XIX, 69,1; Plutarh, *Demetrios*, 2—5; Appian, *Syr;* 54; *Eus.*, I, 2; III, 7.

comandanții lui Ptolemeu. Venirea lui Antigonos a determinat pe Ptolemeu să se retragă în Egipt.

Expediția contra nabateilor, care a avut loc, se pare, în anul 312, s-a soldat cu un eșec. După cucerirea Babilonului, la care el comandase armata, Demetrios s-a întors iarăși în Siria[2].

Pacea intervenită în anul 311, între Antigonos, pe de o parte, și Ptolemeu, Lysimachos și Cassandros, pe de alta, nu a durat mult. Ostilitățile au fost în curînd deschise și Seleucos a ajuns iarăși stăpîn pe Babilon.

În anul 307, Antigonos a trimis pe Demetrios în Grecia cu armată puternică, sub pretextul că o eliberează[3]. Ajungînd primăvara la Pireu, Demetrios trimite un crainic să vestească pe atenieni că a venit să le aducă libertatea și restabilirea constituției străbune. Demetrios din Phaleron a evacuat Pireul și i-a încredințat orașul, după ce a obținut asigurări pentru propria sa persoană. Numai Munychia a rămas în stăpînirea lui Cassandros. Abil, Demetrios s-a îndreptat spre Megara, unde se afla Cassandros, pe care l-a capturat și eliberat apoi, după rapida cucerire a Munychiei, a trecut la reformele politice: a redat libertatea atenienilor, a anulat decretele date de Cassandros și de Demetrios din Phaleron; adversarii democrației au fost dați în judecată, filozofii blamați, și în special Theophrastos, conducătorul școlii peripatetice, ostile democrației, exilat[4]. Promisiunea de a da atenienilor 150 000 baniță de grîu și lemne pentru construirea a 100 de corăbii, împreună cu cele arătate mai sus, arată ce mult preț punea Demetrios pe Atena, ca centru politic și poziție strategică împotriva adversarilor lui. Onoruri uriașe le-au fost decretate lui Antigonos și Demetrios.

Dar, după o ședere destul de lungă la Atena, Demetrios primește (306) de la tatăl său sarcina de a convoca statele elenice, instituind o nouă ligă, și de a porni apoi

[2] Diodor, XIX, 94—97; Plutarh, *Demetrios*, 7.
[3] Diodor, XX45; Plutarh, *Demetrios*, 8; *CIA*, 264, d.
[4] Philochor, frg. 144; Diogenes Laertius, V, 38, 77; *CIA*, II, 240, 266; Athen., XI, 509.

cu forțele militare spre Cipru, spre a o lua din stăpînirea lui Ptolemeu[5].

După o rapidă victorie asupra lui Menelaos, comandantul lui Ptolemeu, Demetrios a început asediul cetății Salamis din Cipru, întrebuințînd faimoasele sale mașini de asediu. Repede s-a ajuns la o bătălie cu Ptolemeu, care venise în ajutorul lui Menelaos. Ptolemeu a fost înfrînt și s-a retras mai întîi la Citium și apoi în Egipt. Toată insula Cipru ajunge în mîna lui Demetrios[6]. În urma acestei victorii, Antigonos își punea diadema regală, iar Demetrios capătă onoarea de coregent al tatălui său. Antigonos se considera acum urmașul lui Alexandru cel Mare: întemeierea orașului Antigoneia, pe rîul Orontes, ca metropolă a regatului său, și baterea de monede cu numele său o atestă. În expediția pornită în Egipt de Antigonos împotriva dușmanului său capital Ptolemeu, Demetrios a deținut comanda flotei. Expediția s-a soldat cu un eșec, datorită măsurilor de apărare luate de Ptolemeu[7].

Asediul insulei Rodos, în timpul căruia Demetrios a întrebuințat faimoasele sale mașini de război, celebre în istoria artei militare, și pentru care a primit numele de Poliorcetul, s-a terminat printr-un tratat între Demetrios și rodieni, în virtutea căruia rodienii, păstrîndu-și autonomia, precum și prietenia cu Ptolemeu, și-au asumat anumite obligații față de Demetrios[8].

Dar situația în Grecia nu era liniștită, nici liniștitoare. Cassandros făcuse o invazie în Attica în 306/305, iar în 304 și-a reînnoit atacul împotriva Atenei. Demetrios a apărut cu o mare armată de uscat, a degajat orașul Atena, a eliberat cetatea Chalcis, care ajunsese în mîinile lui Cassandros, a cîștigat chiar pe beoțieni, singurii sprijini-

[5] Diodor, XX, 46; Plutarh, *Demetrios*, 10.
[6] Diodor, XX, 48—52; Polyxenos, IV, 7, 7; Appian, *Syr*, 54; Plutarh, *Demetrios*, 17; *Inst.*, XV 2, 10.
[7] Diodor, XX, 73—76; Plutarh, *Demetrios*, 19; Pom., I, 6. 6.
[8] Diodor, XX, 82, 3; Plutarh, *Demetrios*, 21 și urm.

tori ai lui Cassandros, și s-a întors, în iarna lui 304/303, la Atena unde s-a dedat plăcerilor[9].

Urmează noi victorii repurtate de Demetrios în Pelopones, începînd cu anul 303, prin eliberarea orașelor Scyon, Corint, Argos și a celor din Achaia și Arcadia, pînă la Mantineia, de sub stăpînirea lui Cassandros. Demetrios, în primăvara anului 302, este proclamat, la jocurile istmice, comandant suprem al Ligii statelor grecești. Se hotărăște imediat pornirea unui război împotriva lui Cassandros, dușmanul libertății grecești. Se fixează contingentele care trebuiau date de fiecare cetate, se asigură alianța tînărului rege Pyrrhus al Egiptului[10]. *În fața acestei amenințări, Cassandros încearcă o înțelegere cu Antigonos, dar neizbutind, încheie o nouă alianță cu Lysimachos, Ptolemeu și Seleucos, îndreptată contra lui Antigonos și Demetrios.*

Demetrios cucerește repede localitățile deținute de Cassandros în Teșalia[11]. *Dar este repede chemat de Antigonos în Asia, unde dușmanii deveniseră primejdioși. Demetrios încheie o înțelegere cu Cassandros, prin care ultimul se obligă să respecte libertatea grecilor, și pleacă, în toamna anului 302, la Efes. După unele succese repurtate de Demetrios la Efes și în Hellespont, se ajunge la bătălia de la Ipsos, în Frigia (anul 301), în care Antigonos și-a pierdut tronul și viața. Demetrios contribuie la înfrîngere prin aceea că urmărise prea puternic, cu călărimea, pe Antiochos, fiul lui Seleucos*[12]. *Demetrios însă nu s-a dat bătut, ci a pornit spre Atena, pe care voia s-o facă punct de sprijin al operațiilor navale, cu care voia să hărțuie pe dușman. Dar atenienii nu l-au primit, adoptînd o atitudine de neutralitate*[13]. *Demetrios pornește spre Chersonesul Traciei, unde voia să-și strîngă flota. Dar tocmai atunci are loc o nouă regrupare a adversa-*

[9] Diodor, XX, 100; Plutarh, *Demetrios*, 23; *CIA*, II, 266.
[10] Diodor, XX, 106; 110; Plutarh, *Demetrios*, 25;
[11] Diodor, XX, 106 și urm.; *Iust*, XV, 2, 15; Plutarh, *Demetrios*, 27.
[12] Plutarh, *Demetrios*, 27.
[13] Plutarh, *Demetrios*, 27.

rilor în luptă. Seleucos se asociază cu Demetrios, a cărui fiică, Stratonice, vrea s-o ia în căsătorie, iar Lysimachos a strîns legăturile cu Ptolemeu, ca să constituie o contrapondere contra adversarilor[14]. *Demetrios, cu ajutorul lui Seleucos, ajunge stăpîn al coastei de vest și de sud a Asiei Mici, dar nu s-a mai amestecat în treburile cetăților de pe continent*[15].

Nu mult după anul 296 î.e.n. se produce o nouă schimbare în constelația politică. Seleucos mijlocește căsătoria lui Demetrios, căruia-i murise soția, cu Ptolemeida, fiica lui Ptolemeu. Nimic nu era însă stabilit în aceste alianțe, care se făceau și se desfăceau. Seleucos nu recunoștea stăpînirea lui Demetrios asupra orașelor din Asia Mică[16].

Demetrios voia să vină la Atena, unde demagogul Lachares, cu sprijinul lui Cassandros, instituise un fel de tiranie[17]. *Demetrios, după ce a pierdut o parte din flotă din cauza unei furtuni, în apropiere de Attica, și după reorganizarea flotei în jurul Peloponesului, pornește spre Attica, cucerește Aigina, Salamina, Rhamnus, Eleusis, Pireul; Lachares fuge din Atena, iar atenienii, siliți de foamete, se predau. Demetrios, așa cum nu făcuse mai înainte, ia măsuri de apărare în Attica, prin ocuparea și întărirea unor anumite puncte, fără să se amestece în treburile interne ale grecilor, cărora le impune un anumit tribut*[18] *Ambițiile lui Demetrios cresc; voiește să supună Sparta, care se împotrivise neîncetat planurilor sale, și izbutește*[19].

Succesele lui Demetrios în Grecia trezesc ostilitatea lui Lysimachos și Ptolemeu, care cuceresc cea mai mare parte din Asia Mică și insula Cipru[20]. *Tocmai atunci însă*

[14] Plutarh, *Demetrios*, 31; *Iust*. XV, 4, 23.
[15] Plutarh, *Demetrios*, 51; *CIA*, II, 314.
[16] Plutarh, *Demetrios*, 32.
[17] Pausanias, I, 25, 7.
[18] Polyenos, III, 7, 2; Pausanias, I, 25, 7; *CIA*, II, 300; Plutarh, *Demetrios*, 34; *Pyrrhus*, 12; *Strabo*, XIV, 640; Diogenes Laertius, II, 140, Pausanias, I, 13, 6.
[19] Plutarh, *Demetrios*, 35; Polyenos, IV, 7, 9.
[20] Plutarh, *op. cit.*, 46; Polyenos, V, 19; Frontinus, *Strat.*, III, 3, 7.

se declanșează lupta pentru domnie, în Macedonia, între Antipatros, fiul vitreg al lui Lysimachos, și Alexandros. După peripeții, expuse de Plutarh și alți autori antici[21], Demetrios ajunge rege în Macedonia în 293, își consolidează domnia în Macedonia, cucerește Thesalia și întemeiază, la golful Pegasic, orașul Demetrios, pornește împotriva Beoției, asediază Teba, sprijinită de Cleonymos spartanul, o cucerește, îi impune un mare tribut.

Capturarea lui Lysimachos de către Dromichetes constituie, pentru Demetrios, pretextul unei noi serii de intervenții, și pornește spre Tracia, dar știrea despre eliberarea lui Lysimachos și despre noua ocupare a Tebei îl silesc să se înapoieze, să însărcineze pe fiul său Antigonos cu asediul Tebei, iar el să se îndrepte spre Pyrrhus, care invadase Thessalia. Pyrrhus fuge, Demetrios lasă o garnizoană în Thessalia, și revine la Teba, și o cucerește, tratînd-o cu blîndețe[22].

Neastîmpărat, Demetrios își îndreaptă privirile spre apus, unde are cîteva ciocniri cu etolienii, venind astfel în conflict cu Pyrrhus[23]. Visurile pe care le avea să întemeieze o împărăție ca Alexandru l-au dus la încercările de a „orientaliza" oarecum fastul de la curtea regală, ceea ce nu era firesc și astfel, a trezit împotrivirea macedonenilor. Arbitrarul cu care s-au comportat unii dintre subalternii săi i-au înstrăinat și mai mult simpatiile. În aceste condiții, cînd Pyrrhus a aflat că Demetrios se îmbolnăvise, a putut ușor năvăli în Macedonia. Rezistența curajoasă a generalilor lui Demetrios l-a silit pe Pyrrhus să se retragă[24]. Demetrios ar fi putut să se răfuiască imediat cu Pyrrhus, dar dorința lui vie de a porni cît mai degrabă expediția în Orient i-a impus un aranjament, cel puțin provizoriu, cu Pyrrhus. Au început apoi masivele pregătiri militare, necesare expediției. Toate

[21] Plutarh, *op. cit.*, 36; *Pyrrhus*, 7; *Iustin.*, XVI, 1; Paus., I, 10; I, IX, 7, 3.
[22] Strabo, IX, 436; Plutarh, *Demetrios*, 39; 30; 46; Diodor, XX 14, 1.
[23] Plutarh, *Pyrrhus*, 10; *Demetrios*, 41; *Diodor*, XXI, 5, 15.
[24] Plutarh, *Pyrrhus*, 10; *Demetrios*, 42.

aceste pregătiri au silit însă imediat pe cei trei regi adversari — Lysimachos, Ptolemeu și Seleucos — să constituie o nouă coaliție împotriva lui Demetrios și, lucru mai grav, l-au atras și pe Pyrrhus în coaliție, determinîndu-l să rupă învoielile recent încheiate cu Demetrios.

Această coaliție i-a fost fatală, și rînd pe rînd, atacat din toate părțile de cei patru adversari, dar bătîndu-se cu curaj, el a căzut prizonier și a mai trăit trei ani în prizonierat, murind în anul 282, în al 54-lea an al vieții sale[25].

Excelent comandant de oști și admirabil strateg, în general, Demetrios a dovedit și capacitatea de a se adapta repede la situații politice și de a întreprinde acțiuni de tactică politică, menite să-i aducă avantaje imediate, dar nu durabile.

Aranjamentele politice momentane pe care le-a încheiat Demetrios cu adversarii săi n-au putut să dureze, fiindcă scopurile lor divergente nu îngăduiau. Astfel, el ca și adversarii lui luptau pentru putere, fiecare urmărind să-i doboare pe ceilalți. De aceea luptele date de Demetrios cu adversarii săi au devenit, la un moment dat, Bellum omnium contra omnes. În cele din urmă, Demetrios devenind foarte puternic — dispunea de Macedonia și avea încă o mare influență în Grecia —, toți ceilalți s-au coalizat și l-au doborît. Nu se poate ști dacă privilegile acordate grecilor izvorau din convingeri politice profunde sau erau numai procedee tactice. Pe cît este de admirat geniul său militar, pe atît de precare sînt realizările sale politice, care, abia înjghebate, se năruiau, pentru ca, în cele din urmă, rezultatul final să fie prizonieratul și moartea sa.

Viața lui Demetrios n-a oferit lui Plutarh prilejul unor luări de atitudine politică bine caracterizate, cu atît mai mult cu cît, din punctul de vedere politic, nu exista nici o deosebire între Demetrios și adversarii lui, căci toți luptau pentru același lucru: dobîndirea puterii asupra tu-

[25] Plutarh, *Demetrios*, 45 și urm.; *CIA*, II, 317, 318; Diodor, XXI, 20.

turor şi, dacă era posibil, instituirea unei împărăţii la fel cu cea creată de Alexandru cel Mare. De aceea, biograful se mărgineşte să ia mai ales atitudini de ordin moral şi, în general, uman, şi să laude umanitatea de care a dat dovadă în unele momente Demetrios, şi să critice aspru faptele de cruzime, pe care le-a săvîrşit adesea. Din punctul de vedere militar, admiraţia lui Plutarh este neprecupeţită pentru Demetrios, mai ales cînd este vorba de tehnica maşinilor sale de război, pe care el însuşi le inspira şi le urmărea construcţiile. Vom da cîteva citate din care se va vedea admiraţia şi criticile pe care le face Plutarh lui Demetrios. Iată, mai întîi, cum admiră biograful umanitatea lui Demetrios: „Deşi Demetrios era tare supărat pentru această faptă a rodienilor, totuşi, cînd i s-a oferit ocazia de a le produce şi el o supărare, n-a făcut-o. Astfel, Caunios Protogenes picta Ialyeşosul şi aşezările din jurul lui, iar Demetrios a pus mîna pe pictură cînd mai avea puţin să fie terminată şi se afla într-o suburbie a oraşului. Rodienii au trimis o solie la Demetrios şi-l rugau să nu distrugă lucrarea, ci s-o cruţe, iar Demetrios le-a răspuns că: „mai degrabă ar fi în stare să distrugă picturile care-l înfăţişau pe tatăl său decît să distrugă munca unei astfel de arte (22,2)". Iată şi un pasaj, dintre mai multe, care ilustrează admiraţia biografului pentru inventivitatea de care a dat dovadă Demetrios în construirea faimoaselor sale maşini de război: „În ceea ce priveşte însă pe Demetrios, şi ocupaţiile lui meşteşugăreşti erau regale, iar meşteşugul comporta o oarecare măreţie, pentru că lucrările lui, deodată cu distincţia şi iscusinţa, arătau şi eleganţa, şi puneau în lumină şi măreţia gîndirii, şi a concepţiei, astfel că erau demne, după cît se vedea, nu numai de raţiunea şi de cheltuiala unui rege, dar şi de mîna lui. Prin mărimea lor, ele impresionau adînc pe prietenii lui, iar prin frumuseţe încîntau şi pe duşmani (20,2)". Plutarh continuă să arate cum rodienii, care fuseseră asediaţi de Demetrios mai multă vreme, după terminarea asediului, au trimis soli la el şi l-au rugat să le lase cîteva maşini, ca să aibă o amintire a forţei lui şi a vitejiei lor înşişi. Evident că biograful

n-ar fi inserat în textul biografiei acest pasaj, dacă n-ar fi fost stăpînit de o mare admiraţie pentru arta militară de care a dat dovadă Demetrios. Evident că, dînd acest exemplu, n-am epuizat textele în care se vede admiraţia lui Plutarh pentru Demetrios-omul de arme şi constructorul de maşini de război. Acest citat este însă unul dintre cele mai caracteristice.

Această sinceră şi mare admiraţie a lui Plutarh pentru calităţile reale ale lui Demetrios nu l-a împiedicat însă să critice în termeni categorici gravele lui defecte, precum: viaţa de desfrîu pe care a dus-o adesea, nereligiozitatea lui, sensibilitatea la linguşire, împăunarea cu titluri supraomeneşti etc. Iată ce ne spune Plutarh, după ce relatează comportările lui Demetrios, după ce poporul votase hotărîrea ca el să locuiască în opistodomul Partenonului: „Iar Demetrios, deşi se cădea să se ruşineze de Atena, dacă nu de altceva, cel puţin ca soră mai mare, căci aşa se spune că voia să fie numită, totuşi a răspîndit atîta infamie asupra unor copii şi femei libere din acropolă, încît acest loc se părea că fusese mai curat cînd el avea legături cu hetairele Chrysis, Lamia, Demo, Anticyra, satisfăcîndu-şi cu ele poftele (24,1")".

Şi viaţa lui Demetrios, ca şi viaţa lui Antonius, a oferit lui Plutarh prilejul de a istorisi bătălii celebre, cu multiple peripeţii, intrigi şi încercări de asasinate şi chiar asasinate la curţi regale, fapte de devotament şi vitejie, alături de acţiuni abjecte de trădare. Biograful n-a pierdut ocazia şi le-a folosit din plin. De aceea, această biografie este interesantă nu atît prin perspectiva unor acţiuni politice de mare anvergură, care să vizeze la schimbarea lumii, cît prin caracterul anecdotic al faptelor de amănunt. Desigur, Plutarh nu pierde ocazia de a prezenta într-o foarte vie lumină acţiunile întreprinse de Demetrios în favoarea grecilor şi, în special, a atenienilor, cărora le-a redat libertatea şi constituţia străbună. Dar biografia aceasta a mai oferit lui Plutarh încă un alt prilej, în afară de cel istoric-literar. I-a oferit prilejul de a face reflecţii de ordin filozofic, sprijinite adesea pe comparaţii sugestive asupra vieţii lui Demetrios. Iată ce zice

biograful în această privință: „Iar imaginea pe care o face despre sine însuși Menelaus, eroul lui Sofocle, cînd zice că:

„Dar mereu soarta mea este mișcată
„De roata nestabilă a unui zeu și-și schimbă natura,
„Așa cum forma lunii, în două nopți,
„N-ar putea rămîne aceeași;
„Ci, din nevăzută, apare nouă, mai întîi,
„Și-și înfrumusețează fața și și-o mărește
„Și, cînd apare mai nobilă decît ea însăși,
„Iarăși se micșorează mereu și se pierde în nimic,

cu această imagine s-ar putea compara activitatea lui Demetrios și în ceea ce privește descreșterile, și creșterile, și amplificările, și umilirile, deoarece tocmai atunci cînd se părea că se stinge și se pierde cu totul, iarăși puterea lui prindea strălucire, și atunci anumite puteri, revărsîndu-se către el cîte puțin, îi împlineau nădejdea (45)".

Am dat acest lung pasaj pentru că el ilustrează natura generalizărilor pe care le face Plutarh asupra vieții lui Demetrios, deoarece, așa cum am spus, luptele duse de Demetrios nu erau dintre acelea care să inspire reflecții de înalt ordin politic.

Biografia este interesantă, mai întîi, ca document istoric, deoarece biograful a consultat multe izvoare istoriografice și, în general, a redat esența faptelor, dar în al doilea rînd, biografia este interesantă prin amănuntele, adesea tragice, adeseori savuroase, pe care le redă biograful în legătură cu viața lui Demetrios.

În afară de tratatele generale de istoria Greciei indicate la Viața lui Nicias, *a se vedea și: C. Wehrli,* Phila, fille d'Antipater et épouse de Demetrius, roi de Macédoniens, *în „Historia", XIII, (1964) pp. 140—146; L. Alfons,* Sull'Itifallo di Ermippo, *RhMCVi (1963), pp. 161—164; Chr. Dunant,* Une nouvelle tête chypriote au Musée de Genéve, *Geneva, IX (1961), pp.* 29—41; *G. T. Griffith,* Alexander the Great and an Experiment in Governement, *Proceedings of the Cambridge Philological Society, 190 (1964), pp. 23—39.*

1 Cei care socotesc că artele se aseamănă cu simțurile mi se pare că și-au dat seama tot atît de mult de forța lor de discernămînt, prin care, din fire, putem să distingem, în amîndouă domeniile, contrariile. Forța aceasta le este comună, dar ele se deosebesc în ceea ce privește raportarea la scopurile lucrurilor judecate. Astfel, simțurile sînt făcute să perceapă în aceeași măsură albul și negrul, dulcele și amarul, obiectul moale, care cedează, și durul, și rezistentul, dar caracteristica lor este aceea de a fi puse în mișcare de toate obiectele cu care vin în contact și, o dată puse în mișcare, să aducă în fața discernămîntului obiectele de care au fost mișcate așa cum le-au perceput[1]. Artele însă, prin faptul că sînt constituite prin rațiune ca să aleagă și să ia vreun obiect înrudit, și să evite, și să respingă orice obiect străin, contemplă de la ele însele și de preferință pe cele dintîi, și numai accidental pe cele străine, ca să le evite. Astfel, medicina a fost pusă în situația de a cerceta cum este boala, iar armonia a fost pusă în situația de a judeca cum este dizarmonia, în vederea desăvîrșirii conlucrării contrariilor[2]. La rîndul lor, cele mai desăvîrșite dintre toate artele: cumpătarea, dreptatea, prudența, judecînd nu numai ceea ce este drept și folositor, dar și ceea ce este și nedrept, nu admit acea lipsă de calitate care se împăunează cu necunoașterea celor rele, ci le socotesc prostie și ignoranță a lucrurilor pe care se cade mai ales să le cunoască cei care năzuiesc să ducă o viață bună. (2) Vechii spartani sileau pe hiloți la serbări să bea mult vin curat[3], apoi îi duceau la simposii ca să le arate tinerilor ce înseamnă a

se îmbăta. Noi apreciem că nu este nici umană, nici cetățenească[4] îndrumarea morală dobîndită prin observarea viciilor altora, dar nu este rău — credem — să intercalăm în viețile paralele o pereche sau două de vieți ale acelora care s-au comportat cu nesăbuință și care, deținînd demnități și sarcini mari, au ajuns faimoși prin viciile lor spre a arăta anumite feluri de viață; și aceasta o facem nu cu plăcere, pe Zeus! ci ca să variem expunerea, spre desfătarea cititorilor. Și ca să facem ca Ismenias[5] din Teba care, arătînd discipolilor cîntăreți din flaut care cîntau bine și pe alții care cîntau rău, avea obiceiul să spună: „Așa trebuie cîntat din flaut“ și iarăși „Așa nu trebuie cîntat“.

Antigenidas[6] socotea că tinerii au să asculte mai cu plăcere pe bunii flautiști, dacă vor fi luat cunoștință și de cei răi. Tot așa socotesc eu, și noi vom contempla și vom imita viețile celor mai buni, dacă nu vom fi în necunoștință nici de cele netrebnice și reprobabile. (3) Această carte[7] va cuprinde viața lui Demetrios Poliorcetul și a lui Antonius imperatorul[8], bărbați care au fost de acord cu cele afirmate de Platon că marile naturi[9] dau la iveală mari virtuți, ca și mari vicii. Fiind amîndoi la fel de erotici, băutori, milităroși, foarte darnici, ducînd o viață de lux, au avut și asemănări în privința sorții. Astfel, nu numai că în timpul vieții au avut mari succese, dar și mari eșecuri, au învins foarte mulți dușmani, dar au pierdut foarte multe, cînd situația lor s-a prăbușit pe neașteptate și apoi, contra oricărei speranțe, iarăși s-au ridicat, și au și pierit aproape la fel: unul fiind prins de dușmani, iar celălalt a fost foarte aproape să pățească la fel.

2 Antigonos[10] a avut doi fii de la Stratonice, fiica lui Chorragos, pe unul l-a numit, după numele fratelui, Demetrios, iar pe celălalt, după numele tatălui, Filip. Acest lucru îl afirmă cei mai mulți autori. Unii spun însă că Demetrios n-a fost fiul, ci nepotul de soră al lui Antigonos, pentru că tatăl său a murit cînd era în fașă. Apoi, mama lui căsătorindu-se imediat cu Antigonos, a fost socotit fiul lui. S-a întîmplat ca Filip, care era nu cu mulți ani mai tînăr decît Demetrios, să moară. (2) Demetrios era mai mic de statură decît tatăl său, deși era mare, dar așa de minunat și de distins la figură și cu o față așa de frumoasă[11], încît nici un sculptor sau pictor n-a putut s-o redea. Într-adevăr, pe figura lui se reflectau laolaltă farmecul, gravitatea și autoritatea care înfioară, iar în ținuta lui tinerească și spontană se îmbinaseră maiestatea eroică și regească. În același fel, și caracterul lui avea darul înnăscut de a înfricoșa pe oameni, dar și de a-i atrage. Astfel, era cel mai plăcut și mai efeminat rege la reuniuni cu prietenii, cînd avea răgaz, la chefuri și la desfătări, dar iarăși se arăta foarte energic, dar rezistent și activ în acțiuni. De aceea, dintre zei, el îl imita pe Dionysos[12], care era cel mai strașnic la război, dar iarăși era cel mai dibaci ca din război să se întoarcă la buna dispoziție și desfătare.

3 Își iubea tatăl cu o nespusă dragoste. Din respectul pe care-l purta mamei, se vedea că-și iubește tatăl mai mult dintr-o dragoste adevărată decît pentru a-i cinsti puterea. O dată, cînd Antigonos era ocupat să asculte o solie, Demetrios se întoarse de la vînătoare. Și apropiindu-se de tatăl său, cu uneltele de vînat[13] în mînă, l-a sărutat și s-a așezat lîngă el. Cînd solii se pregăteau să plece cu răspunsul lui Demetrios, Antigonos, adresîndu-li-se, le-a spus cu voce tare: „Și aceasta vestiți-o, oameni buni, despre noi, că așa sînt raporturile dintre noi“, gîndind că concordia și fidelitatea dintre el și fiul său sînt o demonstrație a puterii regești. (2) Îndeobște atît de nesociabilă, de plină de neîncredere și de resentimente este puterea, încît cel mai mare și cel mai în vîrstă dintre urmașii lui Alexandru se fălea că nu se teme de fiul său, ci șade lîngă el, deși sulița o are în mînă. Totuși, ca să zic așa, numai această casă s-a păstrat curată de aceste rele în timpul celor mai mulți succesori și numai unul singur dintre urmașii lui Antigonos, Filip, și-a ucis fiul. Dimpotrivă, aproape toate celelalte familii de diadohi au văzut multe ucideri de copii, multe ucideri de mame și de

soții. A-și ucide fratele — cum geometrii socot postulatele — era un lucru tolerat, fiind socotit un postulat comun și îngăduit regilor, pentru securitate.

4 O dovadă a faptului că la început Demetrios a fost omenos și prietenos este următoarea. Mithridates, fiul lui Ariobarzanes, era prietenul lui de aceeași vîrstă și apropiat, și-l cultiva pe Antigonos, fără să fie sau să pară om rău. Dar Antigonos, în urma unui vis, a început să-l bănuiască. Se făcea că Antigonos, ducîndu-se într-o cîmpie frumoasă, o semăna cu aur, și că mai întîi, a crescut o holdă de aur, dar că ducîndu-se puțin mai tîrziu, n-a mai văzut nimic, ci numai miriște tăiată. Întristat și îndurerat, a auzit pe cineva spunînd că Mithridates, luînd holda de aur, plecase în Pontul Euxin. Tulburat de vis și punînd pe fiul său să jure că va tăcea, i-a spus visul, și că s-a hotărît să-l înlăture pe Mithridates și să-l ucidă. (2) Demetrios, auzind, a rămas tare îndurerat, și cînd tînărul a venit la el și erau împreună, ca de obicei, în răgaz, n-a îndrăznit să scoată un sunet și nici să-i spună cu vorbe, din pricina jurămîntului, dar luîndu-l de o parte pe prieten, pe nesimțite, cînd au fost numai ei amîndoi, a scris pe pămînt cu fierul lăncii: „Fugi, Mithridates!". Mithridates, înțelegînd, a fugit noaptea în Capadocia. Destinul a înfăptuit repede visul pe care-l avusese Antigonos cu privire la el. Astfel, Mithridates a pus stăpînire pe un mare și bogat ținut, iar el a pus capăt neamului regilor pontici care, prin al optulea urmaș[14], a încetat din pricina romanilor.

Acestea sînt deci despre caracterul cinstit și drept al lui Demetrios.

5 Dar, de vreme ce, întocmai ca în elementele lui Empedocles[15], există o dezbinare și un război între lucruri, din pricina zavistiei și a dragostei, mai ales între vecini și între cei cu hotare comune, tot așa contingențele lucrurilor și locurilor făceau mai evident și întrețineau războiul care se ducea între toți urmașii lui Alexandru, așa cum s-a iscat atunci între Antigonos și Ptolemeu. Astfel,

Antigonos, care își petrecea timpul în Frigia, auzind însă că Ptolemeu[16] a trecut din Cipru, prădează Siria și jefuiește și siluiește cetățile, a trimis pe fiul său Demetrios, în vîrstă de douăzeci și doi de ani, și care atunci pentru prima dată se avînta într-o mare expediție, cu depline puteri. (2) Dar așa tînăr și lipsit de experiență cum era, dînd peste un om din palestra lui Alexandru care se exercitase în multe și mari lupte, ce se duseseră sub comanda lui, a fost înfrînt lîngă Gaza[17], unde au fost capturați opt mii de oameni și au pierit cinci mii. Acolo a pierdut și cortul, și banii, și în totul, întregul echipament personal. Dar aceste lucruri i le-a restituit Ptolemeu împreună cu prietenii, adăugînd un cuvînt prietenesc, anume că ei nu dau lupte, în același timp, pentru tot felul de lucruri, ci pentru glorie și domnie. (3) Demetrios, primindu-le, ca să nu fie multă vreme dator lui Ptolemeu pentru bunăvoința arătată, ci ca să-i poată răspunde repede la fel, fiind cuprins de o pasiune care nu este potrivită cu un tînăr care se afla la începutul activității, ci cu un comandant de oști grav și încercat în vicisitudinile lucrurilor, se îngrijea de recrutări de ostași și de pregătiri de arme, și ținea cetățile în mînă, și-i punea la exerciții pe ostașii pe care și-i recrutase.

6 Antigonos, aflînd de această luptă, a spus că Ptolemaios care luptase cu imberbi, va avea să lupte cu bărbați, dar nevoind să înfrîngă mîndria fiului său și să-l împiedice, nu l-a lăsat, cînd i-a cerut să mai comande el în luptă, ci l-a amînat. (2) Și nu după multă vreme a venit Cilles, comandantul lui Ptolemeu, cu o oaste strălucită, ca să alunge din toată Siria pe Demetrios, care era disprețuit din cauza înfrîngerii. Dar Demetrios, căzînd pe neașteptate asupra lui și înspăimîntîndu-l, a capturat tabăra împreună cu comandantul ei. A luat șapte mii de prizonieri și a pus stăpînire pe o mare pradă. (3) Era bucuros nu pentru cele ce avea să aibă, ca învingător, dar pentru cele ce avea să restituie, și nu era atît de mult încîntat nici de bogăția, nici de faima victoriei, cît de posibilitatea de a răspunde la acțiunea aceea umană. To-

tuși, n-a săvîrșit toate acestea după propria lui judecată, ci i-a scris tatălui său, care i-a acordat și l-a îndemnat să dispună de toate după cum crede de cuviință, iar el l-a trimis înapoi pe Cilles și pe prietenii acestuia încărcați cu multe daruri. Această întîmplare l-a alungat pe Ptolemeu din Siria, iar pe Antigonos l-a adus din ținutul Calainailor[18], plin de bucurie pentru victorie și dornic să-și vadă fiul.

7 După aceasta, Demetrios, fiind trimis să supună pe arabii numiți nabatei, era cît pe ce să ajungă în locuri lipsite de apă, dar impresionînd pe barbari, prin aceea că n-au fost afectați nici tulburați, a luat multă pradă de la ei și șapte sute de cămile și s-a retras. (2) Cînd Seleucos — care fusese mai înainte alungat din Babilonia de către Antigonos, dar care își recăpătase domnia cu forțe proprii și o ținea cu putere — a pornit cu armata să subjuge neamurile din vecinătatea Indiei și ținuturile din jurul Caucazului, Demetrios, nădăjduind că va găsi Mesopotamia lipsită de apărare, a trecut pe neașteptate Eufratul și s-a grăbit să năvălească în Babilonia, și izgonind dintr-o cetățuie (erau două cetăți acolo) garnizoana lui Seleucos și ocupînd-o, a pus de strajă șapte mii dintre ostașii săi. Îndemnînd pe soldați să prade și să ia din acel ținut tot ceea ce puteau, s-a întors la mare, lăsînd prin aceasta o domnie mai puternică pentru Seleucos, căci se părea că a renunțat de a o mai prăda, gîndind că nu este pe drept a lor. Cînd Ptolemeu asedia cetatea Halicarnas, el a alergat repede și a scăpat cetatea din ghearele asediului.

8 Această încercare părînd faimoasă, i-a cuprins pe toți avîntul să elibereze întreaga Eladă, care era supusă înrobirii lui Cassandros[19] și Ptolemeu. Nici un rege n-a socotit vreun război mai drept și mai frumos decît acesta, căci toate bogățiile pe care le strîngeau umilind pe barbari, le cheltuiau în Grecia pentru glorie și onoare. (2) Și, de cum s-a hotărît să pornească plutirea spre Atena, unul dintre prieteni a spus lui Antigonos că trebuie să

rețină acest oraș în puterea lor, dacă vor izbuti să-l cucerească, deoarece acest oraș constituie o bază de acțiune în toată Elada. Antigonos nu a fost de acord, ci a spus că o bază de acțiune bună și nezdruncinată în Elada o constituie bunăvoința, dar că Atena, ca un fel de punct de atracție pentru întreg pămîntul, repede va duce, prin slavă, la toți oamenii valoarea faptelor. (3) A pornit deci Demetrios plutirea spre Atena cu cinci mii de talanți de argint și cu o flotă de două sute cincizeci de nave, în timp ce Demetrios din Phaleron[20] ocîrmuia cetatea, guvernînd-o în numele lui Cassandros, după ce în Mounichia așezase o garnizoană. Fiind norocos și prevăzător, a apărut în fața Pireului în a cincea zi de la sfîrșitul lunii, thargelion[21], cînd nimeni nu se aștepta. Abia cînd flota a fost văzută aproape, pe cînd toți se pregăteau să primească navele, crezînd că sînt ale lui Ptolemeu, tîrziu de tot dîndu-și seama, comandanții au început să strige și s-a produs o larmă, cum fac de obicei oamenii care trebuie să se apere, cînd dușmanul sosește pe neașteptate. (4) Într-adevăr, Demetrios, ajungînd la gurile limanurilor, care erau deschise, și pătrunzînd prin ele, ajunsese de acum înăuntru și toți îl vedeau cum făcea semne de pe corabie să se facă liniște și tăcere. După ce s-a potolit lumea și s-a făcut tăcere, așezînd un crainic alături de el, le-a spus că fusese trimis de tatăl său, într-un ceas bun, ca să elibereze pe atenieni, să alunge garnizoana și să le redea legile și constituția străbună.

9 Spunîndu-se aceste vorbe, cei mai mulți au pus îndată scuturile la picioare și au început să aplaude, strigînd și îndemnînd pe Demetrios să debarce, numindu-l binefăcător și salvator, iar cei din jurul lui Demetrios din Phaleron socoteau că trebuie să primească neapărat pe biruitor, chiar dacă nu va confirma prin fapte nimic din cele ce vestea. Toți au trimis solii de rigoare, pe care Demetrios i-a întîmpinat cu omenie și, împreună cu ei, a trimis, la rîndu-i, pe unul dintre prietenii tatălui său, anume pe Aristodemos din Milet. (2) Deoarece Demetrios din Phaleron se temea, în urma acestei schimbări, mai

mult de cetățenii Atenei decît de dușmani, Demetrios nu s-a dezinteresat de el, ci arătînd prețuire pentru faima și virtutea acestui om, l-a trimis la Teba, așa cum a dorit, însoțit de o gardă. Demetrios însuși a spus că n-ar putea vedea cetatea, deși dorește cu ardoare, mai înainte de a o elibera cu totul, îndepărtînd garnizoana. După ce a încins Mounichia cu un șanț și cu o întăritură, a pornit îndată spre Megara, care era ocupată cu o garnizoană de Cassandros. (3) Aflînd că Cratesipolis, care fusese soția lui Alexandros Polyperchon[22], renumită prin frumusețea ei, își petrecea timpul la Patrai și că s-ar bucura să se întîlnească cu el, lăsînd armata la Megara, a pornit mai departe, avînd cu sine numai cîțiva ostași ușor înarmați. Și, îndepărtîndu-se și de ei, și-a așezat cortul osebit, ca să nu fie văzută femeia cînd se va duce la el. Cîțiva dușmani, aflînd de lucrul acesta, au dat fuga deodată într-acolo. Iar Demetrios, temîndu-se și luînd o haină proastă, a luat-o la fugă, și a scăpat, dar puțin a lipsit să cadă în cea mai rușinoasă captivitate din lipsa stăpînirii de sine. Dușmanii s-au dus și au capturat cortul și banii. (4) După ce Megara a fost capturată, iar ostașii s-au pornit pe prădăciuni, atenienii au început să intervină cu multe rugăminți în favoarea megarienilor. Atunci Demetrios, îndepărtînd garnizoana, a eliberat cetatea. Făcînd el acestea, și-a adus aminte de filozoful Stilpon[23], care se hotărîse să-și ducă viața în liniște. Chemîndu-l la sine, l-a întrebat dacă nu cumva cineva îi luase ceva. Stilpon i-a răspuns: „Nimeni nu mi-a luat nimic, căci n-am văzut pe nimeni furînd știința". După ce aproape toți sclavii fugiseră, deoarece iarăși Demetrios îi vorbea lui Stilpon cu multă prietenie, la plecare i-a zis: „O! Stilpon, vă las cetatea voastră liberă". Stilpon i-a răspuns: „Bine zici, căci nu ne-ai mai lăsat nici un sclav".

10 Apoi, cînd s-a înapoiat iarăși la Mounichia, și după ce a rezervat loc pentru tabără, a distrus garnizoana și a dărîmat fortul, apoi, în fine, la chemarea și la îndemnurile atenienilor, a pătruns în cetate și, convocînd poporul în adunare, le-a restituit atenienilor constituția străbună.

Le-a transmis apoi din partea tatălui său promisiunea că le va da cincisprezece miriade de medimne[24] de grîu și o cantitate de lemne pentru construcția a o sută de corăbii-trireme. Iar atenienii, luînd din nou în primire democrația după cincisprezece ani, după ce, în timpul dintre războiul Lamiei și lupta de la Crannon, în formă constituția fusese oligarhică, dar în realitate fusese tiranică, din cauza puterii lui Demetrios din Phaleron, acum cestălalt Demetrios, care ajunsese atît de mare și de strălucit în urma binefacerilor pe care le adusese, a ajuns să fie urît și nesuferit din pricina onorurilor pe care (vrînd-nevrînd) i le decernau. (2) Astfel, ei cei dintîi din toată lumea de atunci au proclamat pe Demetrios și pe Antigonos regi, titlu pe care de altfel aceștia îl detestau, pentru că se părea că numai acest titlu mai rămăsese dintre cele regești de la Alexandru și Filip, neatins și neînsușit de ceilalți. Ei singuri au dat denumirea de zei salvatori lui Antigonos și Demetrios și, desființînd pe arhontele eponim, pe care-l moșteniseră din strămoși, alegeau în fiecare an un sacerdot al zeilor salvatori, ba chiar scriau acest titlu în fruntea decretelor și a contractelor. Au decretat ca figurile lui Antigonos și Demetrios să fie țesute pe peplos alături de ale zeilor. Chiar și locul unde coborîse el pentru prima dată de pe car l-au consacrat și, punînd acolo un altar, l-au numit locul lui Demetrios Catabaitul[25], iar la triburi au mai adăugat două, unul numit Demetriada, iar altul, Antigonida, iar senatul — de la cinci sute de membri — l-au ridicat la șase sute, deoarece fiecare trib, trimitea cincizeci de sfetnici.

11 Însă cea mai exagerată născocire a fost a lui Stratocles — căci acesta era inovatorul care propunea aceste lingușiri iscusite și excesive —, care a scris ca solii trimiși în urma unui decret al poporului la Antigonos sau la Demetrios în loc de soli să se numească theori[26], așa cum se numeau aceia care duceau la Phythoi sau la Olimpia jertfele străbune pentru cetăți la sărbătorile elenice. (2) Și în alte privințe era excesiv de îndrăzneț Stratocles, și ducea o viață desfrînată, căci ținea să imite pe vechiul

Cleon în ceea ce privește înclinația pentru popor, arătată prin nerușinare și obrăznicie. Primise la sine pe hetaira Phylacion; odată, după ce ea îi cumpărase din piață creier și gît, Stratocles a zis: „Asta-i bună! Tu ai cumpărat lucruri cu care noi cei care guvernăm ne jucăm ca cu mingea". (3) Cînd li s-a întîmplat atenienilor înfrîngerea navală de la Amorgos, Stratocles a luat-o înaintea celor care aveau să vestească nenorocirea, și intrînd înounat prin Cerameicos, le-a vestit că au învins și a scris un decret să se aducă jertfe pentru „buna veste", ba încă a făcut distribuiri de carne pe trib. Puțin mai tîrziu, cînd s-au prezentat cei care aduceau rămășițele corăbiilor din dezastru, poporul mîniat a început să-l strige, iar el, înfruntînd cu obrăznicie strigătele poporului, a zis: „Dar ce nenorocire a dat peste voi că ați petrecut două zile vesele?". Iată cît de nemăsurată era îndrăzneala lui Stratocles.

12 Dar s-a găsit ceva și mai fierbinte decît focul, cum zice Aristofan. Astfel, un altul, întrecînd prin slugărnicie pe Stratocles, a propus un decret ca Demetrios, ori de cîte ori va veni la Atena, să fie primit cu imnurile cu care sînt primiți Dionysos și Demetra, iar celui care va întrece prin strălucire pe ceilalți, în privința primirii lui Demetrios, să i se dea bani din vistieria publică, pentru a face o statuie. În cele din urmă, atenienii au numit luna Mounichion Demetrion, și ultima zi a fiecărei luni au numit-o Demetriada, iar sărbătoarea Dionysiilor au numit-o Demetria. (2) Însă cele mai multe dintre acestea au fost tratate prin semne de mustrare de către divinitate. Astfel, peplosul pe care votaseră să se țească chipul lui Antigonos și Demetrios alături de al lui Zeus și al Atenei, a fost sfîșiat de un trăsnet pe mijloc, pe cînd era purtat prin Cerameicos. În jurul altarelor dedicate lui Antigonos și Demetrios a crescut multă cucută, deși, în general, în acele locuri nici nu creștea cucută. Iar în ziua în care se celebra sărbătoarea Dionysiilor, au fost siliți să întrerupă sărbătorirea, deoarece s-a pornit un ger și un îngheț neobișnuit pentru acel anotimp, iar frigul a ars nu numai

viețele de vie și smochinii, dar a distrus și cea mai mare parte din holdele de grîu, care erau încă verzi. De aceea, și Philippides, dușmanul lui Stratocles, a scris într-o comedie aceste versuri împotriva lui:

„Din cauza aceluia a ars gheața viețele,
Din cauza aceluia, nelegiuitul, s-a sfîșiat peplosul
Astea distrug poporul, nu comedia".

(3) Philippides era însă prietenul lui Lysimachos și multe lucruri bune a obținut poporul de la rege cu ajutorul lui. Se părea că întîlnirea cu el era pentru Demetrios de bun augur, și la acțiune, și la armată. De altfel, el se bucura de bun renume mai ales datorită caracterului său, pentru că nu-l importuna cu nimic și nu avea nimic din lingușirea curteanului. O dată Lysimachos vorbind prietenește cu el i-a zis: „Philippides, care din lucrurile mele vrei să ți-l dăruiesc?" Iar el i-a răspuns: „O! Rege, orice, numai să nu fie din cele secrete. Înadins l-am pus pe acesta alături de acela, pe omul de pe tribună alături de omul de pe scenă".

13 Dar dintre onorurile în care s-a întrecut cu firea, și cu totul absurdă a fost următoarea: Deomocleides din Sphettos[27] a propus în scris un decret prin care să se ceară un oracol de la Demetrios cu privire la consacrarea scuturilor în templul de la Delfi. Voi reda exact textul acestui decret, care suna așa: „Într-un ceas bun: poporul a hotărît ca să voteze alegerea unui atenian care să se ducă la Salvator și, luînd auspiciile, să-l întrebe cum ar putea poporul să facă așezarea ofrandelor cît mai frumos și mai evlavios, și cît mai repede. Și ceea ce va proroci Salvatorul, așa să facă poporul". În acest fel batjocorindu-l, ca om ce era, l-au stricat de tot, fiindcă nici el, de altfel, nu era sănătos la minte.

14 Dar Demetrios, petrecîndu-și atunci timpul la Atena, a luat în căsătorie pe văduva Eurydice, care era strănepoata lui Miltiade acela vechiul și fusese căsătorită cu Ohpheltas, care domnise la Cyrena[28] și care, după

moartea soţului, se înapoiase la Atena. Atenienii au socotit această căsătorie ca o onoare şi o binefacere pentru cetate. (2) De altfel, Demetrios era înclinat către căsătorii şi avea legături cu mai multe femei în acelaşi timp, dintre care cea mai mare onoare şi cel mai mare prestigiu îl avea Phila, din cauza tatălui său, Antipatros, şi din cauză că mai înainte fusese căsătorită cu Crateros[29], care, dintre toţi urmaşii lui Alexandru, lăsase în urmă cele mai mari regrete în sufletele macedonenilor. Se pare că tatăl l-a convins pe Demetrios, cînd acesta era foarte tînăr, s-o ia în căsătorie, deşi nu era de aceeaşi vîrstă cu el, ci cu mult mai mare, şi cum Demetrios nu voia, Antigonos i-a spus la ureche versul din Euripide:

„Unde este cîştigul, acolo trebuie să contractezi
căsătoria contra naturii",

vers care se termină, la ritm la fel cu versul care spune:

„Unde este cîştigul, acolo trebuie să fii sclav".

(3)Acesta era respectul pe care-l acorda Demetrios Philei şi celorlalte soţii, încît avea legături şi cu alte multe hetaire, fără jenă, ca şi cu alte multe femei libere; tocmai din cauza înclinării către această plăcere, el şi-a auzit cele mai multe vorbe rele dintre regii contemporani.

15 Iar cînd tatăl său l-a chemat să lupte cu Ptolemeu pentru Cipru, a trebuit să-i dea ascultare, dar era supărat că părăseşte războiul pentru Elada, care era mai frumos şi mai strălucit. Atunci el a trimis la Cleonides, generalul lui Ptolemeu, care străjuia Corintul şi Sicyon, oferindu-i bani ca să lase cetăţile libere. Dar cum acela n-a primit, pornind în grabă cu corăbiile şi cu armată, a acostat la Cipru. (2) Aici, dînd lupta cu Menelaos, fratele regelui, l-a înfrînt în grabă, iar cînd Ptolemeu însuşi a apărut cu multă oaste pedestră şi navală, au început să discute cu aroganţă şi ameninţîndu-se. Ptolemaios îi poruncea lui Demetrios să se retragă mai înainte de a se strînge toată armata şi de a fi călcat în picioare, iar Demetrios spunea că îi va da drumul dacă promite că va

retrage garnizoana de la Corint şi Sicyon. Însă lupta aceasta trezea sentimentul aşteptării curioase a sfîrşitului necunoscut al evenimentelor nu numai în sufletul lor, dar şi în sufletul celorlalţi dinaşti, căci victoria avea să aducă învingătorului nu numai Corintul şi Siria, ci îi va conferi îndată puterea de dominare asupra tuturor.

16 Ptolemeu însuşi plutea la luptă cu o sută cincizeci de corăbii, iar lui Menelaos îi poruncise ca, atunci cînd lupta va fi în toi, să se năpustească de la Salamina cu şaizeci de corăbii, să atace din spate flota lui Demetrios şi s-o pună în dezordine. Acestor şaizeci de corăbii, Demetrios le-a pus împotrivă zece (căci portul fiind strîmt, erau îndeajuns pentru a bloca intrarea), iar el însuşi, punînd pedestrimea în ordine de bătaie, a aşezat-o în diferite puncte pe promontoriile care dădeau în mare, apoi a pornit la luptă cu o sută optzeci de nave. (2) Atacînd cu vigoare şi cu multă forţă, a respins cu toată puterea pe Ptolemeu. Acesta fiind învins, a fugit în grabă numai cu opt corăbii, căci dintre toate, numai atîtea se salvaseră, iar dintre celelalte, unele fuseseră distruse în lupta navală, iar şaptezeci fuseseră capturate cu oameni cu tot. Mulţimea de sclavi, de prieteni şi de femei care se aflau în corăbiile de transport, apoi arme, bani şi maşini, absolut nimic din toate acestea nu i-a scăpat lui Demetrios, ci le-a capturat pe toate şi le-a dus în tabăra sa. Printre acestea era şi Lamia, femeie celebră, care voia să dobîndească puterea cu ajutorul artei sale (căci îi mersese vestea pentru măiestria cu care cînta din flaut), iar mai tîrziu s-a făcut celebră şi prin farmecele de ordin erotic. Atunci însă, cu toate că ea nu mai era în floarea tinereţii, a pus stăpînire pe Demetrios, care era cu mult mai tînăr decît ea, şi l-a dominat prin farmecul ei în aşa măsură încît, deşi el iubise pînă atunci mai multe femei, de atunci a iubit-o numai pe ea. (3) După lupta navală, nici Menelaos n-a mai rezistat, ci a predat şi Salamina lui Demetrios, precum şi navele şi armata pedestră, care totalizau o mie două sute de cai şi douăsprezece mii de pedestraşi.

17 Cu toate că victoria aceasta era atît de strălucită și de frumoasă, Demetrios a făcut-o și mai strălucită prin bunele lui sentimente și prin umanitatea lui, căci pe morții dușmanilor i-a îngropat cu mare cinste și prizonierilor le-a dat drumul, iar atenienilor le-a dăruit o mie două sute de panoplii din prăzile luate. A trimis la tatăl său pe Aristodemos din Milet ca să-i vestească victoria. Aristodemos întrecea pe toți curtenii prin felul lingușirilor, și se pare că atunci era pregătit ca la faptele petrecute să adauge cea mai mare lingușire. (2) Astfel, cînd a trecut marea de la Cipru, n-a lăsat vasul să se apropie de uscat, ci a poruncit să se lase ancorele și toți să stea liniștiți pe corăbii, el singur, îmbarcîndu-se pe o barcă, a pornit și s-a înfățișat lui Antigonos, urcînd pe mal. Antigonos aștepta cu sufletul la gură rezultatul luptei, și era într-o stare sufletească așa cum este firesc să fie acela care lupta pentru dobîndirea unor astfel de bunuri. Atunci, auzind că vine Aristodemos, încă și mai mult decît înainte a fost cuprins de tulburare și cu greu a putut să șadă acasă, și a început să trimită, unii după alții, pe sclavi și pe prieteni ca să se informeze de la Aristodemos asupra celor petrecute. (3) Aristodemos, fără să răspundă nimănui nimic, înainta direct și cu fața nemișcată și tăcînd, iar Antigonos, fiind puternic impresionat și nemaiputînd răbda, l-a întîmpinat la ușă, în timp ce o mare mulțime mergea alături de Aristodemos însoțindu-l spre palat. Cînd deci s-a apropiat de Antigonos, i-a zis: „Salutare, rege Antigonos, am învins pe Ptolemeu în lupta navală, și Ciprul este al nostru, iar prizonieri avem șasesprezece mii opt sute". Antigonos i-a răspuns: „Și tu fii sănătos, pe Zeus!, dar pentru că m-ai chinuit atît de mult, vei fi pedepsit, căci vei primi mai tîrziu premiul pentru buna veste".

18 După aceea, poporul a proclamat regi pe Antigonos și pe Demetrios. Pe Antigonos l-au încununat imediat prietenii, iar lui Demetrios i-a trimis tatăl său cununa și, scriindu-i o scrisoare, l-a numit rege. Cei din Egipt cînd s-au anunțat aceste lucruri, au proclamat și ei rege pe

Ptolemeu, ca să nu se pară că mîndria lor este abătută din cauza înfrîngerii. Această faptă a umplut de zel pe succesorii lui Alexandru. Căci și Lysimachos[30], a început să poarte cununa și Seleucos[31], cînd întîmpina pe eleni, a început să poarte cununa, fiindcă în fața străinilor făcea acest lucru și mai înainte. Iar Cassandros, deși ceilalți îi scriau și-l numeau rege, semna scrisorile ca și mai înainte. (2) Dar aceasta a însemnat nu numai adăugarea acestui nume și schimbarea felului de viață, ci a aprins chiar gîndurile acestor oameni, le-a exaltat inimile și a conferit mîndrie și gravitate felului lor de a trăi și de a întîmpina pe oameni, așa cum actorii tragici, o dată cu schimbarea costumului, își schimbau și mersul, și glasul, și felul de a se adresa oamenilor. După aceea au devenit mai severi la judecăți și au părăsit acea ironizare a puterii lor, care-i făcea în multe privințe mai suportabili și mai blînzi pentru supuși. Atît de mare putere a avut glasul unui singur lingușitor și de aceea a umplut toată lumea de o atît de mare schimbare.

19 Antigonos, înflăcărat de victoria repurtată de Demetrios la Cipru, a pornit îndată cu armată împotriva lui Ptolemeu, și în timp ce el însuși conducea armata pedestră pe uscat, Demetrios mergea cu flota pe lîngă țărm. În ce fel aveau să se hotărască lucrurile a visat Medios, prietenul lui Antigonos. Se făcea, în vis, că Antigonos dădea lupta cu toată armata în sus și în jos, la început cu toată puterea și cu toată repeziciunea, apoi cîte puțin armata lui ceda și, la sfîrșit, cînd s-a întors, fiind slăbită și gîfîind, abia putea să se susțină. Tocmai așa i s-a întîmplat și lui, căci întîmpinînd pe uscat multe greutăți, iar Demetrios fiind în primejdie, din cauza unei mari furtuni și tălăzuiri a mării, a fost aruncat în locuri fără porturi și prăpăstioase, după ce pierduse multe corăbii, încît s-a întors fără să fi făcut nimic. (2) Antigonos era atunci aproape în vîrstă de optzeci de ani și, nemaiputînd lua parte la războaie mai mult din cauza mărimii și greutății corpului decît din cauza bătrîneții, se folosea de fiul său, care părea că și cu norocul, și cu experiența pune

bine lucrurile la cale și nu se mînia pentru luxul, dezmățul și chefurile lui. E drept, cînd era pace, el se pornea cu avînt spre astfel de lupte, și avînd răgaz, se deda, pînă se sătura și cu libertate, plăcerii, dar în timp de război, așa cum fac oamenii cumpătați din fire, era treaz. (3) Se spune că pe vremea cînd Lamia pusese stăpînire pe Demetrios, acesta a sărutat pe tatăl său, cînd se întorcea dintr-o țară străină. Antigonos i-a zis rîzînd: „Ți se pare că săruți pe Lamia, fiule!" Odată, iarăși, pe cînd o ducea de mai multe zile în chefuri și pretextînd că sufere de o afecțiune reumatică, Antigonos a zis: „Am auzit, dar aș vrea să știu, reumatismul era de Thasos sau de Chios? Antigonos, aflînd mai tîrziu că nu se simte bine, s-a dus să-l vadă, și unul dintre sclavii frumoși l-a întîmpinat la ușă. Intrînd, s-a așezat lîngă el pe pat și i-a luat mîna. Demetrios i-a spus că tocmai îl lăsase fierbințeala. Antigonos a spus: „Este bine băiete, căci chiar m-a întîlnit la ușă cînd pleca". Aceste comportări le suporta netulburat Antigonos, pentru celelalte merite ale lui Demetrios. (4) Sciții beau pînă se îmbată și lovesc coardele arcurilor ca și cînd ar rechema sufletul destrămat de plăcere, dar Demetrios se deda cu totul atît plăcerii cît și lucrurilor serioase, și le mînuia pe fiecare dintre ele separat, fără să le amestece, dar nu era mai puțin strașnic în pregătirile de război.

20 Dar se părea că este un mai bun comandant de oști cînd pregătea războiul decît cînd se folosea de lucrurile pregătite, căci voia să aibă de toate din belșug pentru nevoi, iar cît privește construirea corăbiilor și mașinilor de război, era stăpînit de un fel de voluptate de a le vedea. Fiind bine înzestrat de natură și înclinat către studii, nu-și îndrepta zelul spre jocuri sau distracții nefolositoare, cum au făcut alți regi, dedicîndu-se artei cîntului din flaut, picturii sau cizelurii. Astfel, Aeropos Macedoneanul[32] își petrecea timpul liber făcînd mese mici sau lămpi de lemn. Attalos Philometor planta ierburi otrăvitoare și nu numai hyoscyamul[33] și eleborul[34], dar și cucuta și aconitul[35] și dorycnionul[36], plantîndu-le el însuși

la palatul regal; semănîndu-le, își dădea silința să le cunoască sucurile și semințele, iar la timpul potrivit să le și culeagă. Iar regii parților se mîndreau că șlefuiesc ei înșiși vîrfurile lăncilor. (2) În ceea ce privește însă pe Demetrios, chiar ocupațiile lui meșteșugărești erau regale, iar meșteșugul comporta o oarecare măreție, pentru că lucrările lui, deodată cu subtilitatea și iscusința, arătau și eleganța, și puneau în lumină atît măreția gîndirii cît și pe cea a concepției, astfel că erau demne, după cît se vedea, nu numai de rațiunea și de strădуința unui rege, dar și de mîna lui. Prin mărimea lor, ele impresionau adînc pe prietenii lui, iar prin frumusețe, încîntau chiar și pe dușmani. (3) Acest lucru l-am spus cu mai mult adevăr decît fală. Într-adevăr, dușmanii, stînd pe pămîntul lor, admirau, văzînd cum plutesc navele lui cu șaisprezece rînduri de vîsle și cu cincisprezece rînduri de vîsle, iar helepolele[37] lui erau un adevărat spectacol pentru cei asediați, așa cum mărturisesc înșeși faptele. Astfel, Lysimachos, dușmanul lui Demetrios cel mai neîmpăcat dintre toți regii, aflîndu-se așezat în fața lui cînd asedia cetatea Soloi din Cilicia, a trimis pe cineva la Demetrios, rugîndu-l să-i arate mașinile de război și navele plutind, iar cînd i le-a arătat, admirîndu-le, s-a retras. Rodienii, fiind asediați de el de multă vreme, după terminarea războiului i-au cerut cîteva mașini, pentru ca să aibă o amintire a forței lui și a vitejiei lor înșiși.

21 Demetrios s-a războit cu rodienii, care erau aliații lui Ptolemeu, și a dus la ziduri cea mai mare helepolă, care avea baza pătrată, fiecare latură a cvadraturii de jos avînd patruzeci și opt de coți[38], înălțimea pînă în vîrf era de șaizeci și șase de coți, iar în partea de sus se îngusta cu laturile mai mult decît baza. Înăuntru, această mașină era întărită cu acoperăminte și spații multe, iar fața ei spre dușmani era prevăzută cu ferestre la fiecare acoperămînt, din care erau aruncate proiectile de tot felul, căci era plină de bărbați care cunoșteau tot felul de lupte. Iar faptul că nu se înclina și nu se clătina cînd era pusă în mișcare, ci rămînea nemișcată și dreaptă pe baza

ei și înainta cu un zgomot uniform și puternic, producînd uimire, și în același timp, și plăcere celor care o priveau. (2) La acest război i-au fost aduse și două platoșe de fier de la Cipru, care cîntarea fiecare patruzeci de mine[39]. Pentru ca să arate rezistența și duritatea lor, meșterul Zoilos a poruncit să se arunce dintr-o catapultă așezată la douăzeci de pași distanță o săgeată, care căzînd, fierul a rămas nepătruns, suferind doar o ușoară zgîrietură, ca și cum ar fi fost făcută de un scalpel. Această platoșă a purtat-o Demetrios însuși, iar pe cealaltă o avea Alcimos din Epir, un bărbat foarte războinic dintre cei de o vîrstă cu el și foarte curajos, care purta o armură ce cîntărea doi talanți, pe cînd ceilalți purtau o panoplie de un talant. Acesta luptînd în Rodos, a căzut în apropiere de teatru.

22 Cît timp rodienii rezistau cu multă dîrzenie, Demetrios n-a săvîrșit nici o faptă memorabilă, totuși era tare mîniat pe ei pentru că Phila, soția lui, îi trimisese o scrisoare, așternuturi și haine, iar ei, capturînd corabia, au trimis-o la Ptolemeu așa cum era și n-au imitat omenia atenienilor, care, în timp ce Filip purta război cu ei, au capturat o ștafetă și au citit toate celelalte scrisori, dar numai pe cea adresată Olimpiadei nu au desfăcut-o, ci, așa cum era semnată, au trimis-o lui Filip. Deși Demetrios era tare supărat pentru această faptă a rodienilor, totuși, cînd s-a oferit ocazia de a le produce și el o supărare, n-a făcut-o. (2) Astfel, cînd Caunios Protogenes[40] picta Ialyesosul și așezările din jurul lui, Demetrios a pus mîna pe pictură, cînd mai avea puțin ca să fie terminată, căci se afla într-o suburbie a orașului. Rodienii au trimis un crainic la Demetrios prin care-l rugau să nu distrugă lucrarea, iar Demetrios le-a răspuns că mai degrabă ar fi în stare să distrugă prin foc picturile care înfățișau pe tatăl său decît să distrugă munca ce reprezenta o astfel de artă. Într-adevăr, se spune că Protogenes a terminat lucrarea în șapte ani. Se mai spune că Apelles[41] atît de puternic a fost impresionat cînd a văzut această operă, încît i-a pierit graiul și abia într-un tîrziu a zis: „Mare a fost munca și minunată opera"! dar că nu

are farmecul care înalță la ceruri operele sale picturale Această pictură, așezată la Roma în același loc cu altele, a fost mistuită de foc. (3) Cum rodienii rezistau cu îndîrjire, tocmai cînd Demetrios căuta un pretext de împăcare, atenienii au venit la fața locului și l-au împăcat cu rodienii, cu condiția ca rodienii să fie aliați cu Antigonos și cu Demetrios, afară de cazul cînd vor purta război cu Ptolemeu.

23 Atenienii îl chemau pe Demetrios, deoarece Cassandros le asedia cetatea. Demetrios, pornind pe mare cu trei sute treizeci de corăbii și cu mulți hopliți, nu numai că a alungat pe Cassandros din Attica, dar în fugă l-a urmărit și l-a respins pînă la Thermopylai . . . , a cucerit Heracleia, care i s-a predat de bunvăoie, precum și șase mii de macedoneni care au trecut de partea lui. Apoi, pornind pe la cetăți, a eliberat pe elenii aflați dincoace de porți, iar pe beoțieni și i-a făcut aliați, a cucerit Cenhreai[42] și Phyle[43] și Panacton[44], care erau poziții din Atena fortificate de Cassandros, și dărîmîndu-le, le-a cedat atenienilor. (2) Iar atenienii, deși și mai înainte se duceau în masă spre el și-i acordau tot felul de onoruri, atunci însă au găsit noi mijloace de a se arăta înnoitori și inventivi în lingușiri. Astfel, ei au pus la dispoziția lui Demetrios opistodomul[45] Partenonului ca să-i facă loc de destindere, și aici își petrecea Demetrios timpul; se mai spunea că zeița Atena îl primește și-l găzduiește, pe el, care nu era un oaspete prea cumpătat și mai era atît de potrivit să fie găzduit de o fecioară. Se spune că Antigonos, aflînd că fiul său Filip este găzduit într-o casă în care se aflau trei femei tinere, nu i-a spus nimic, dar chemînd pe stathmodot[46], i-a spus în prezența lui Filip: „Hei, tu, nu vei scoate pe fiul meu dintr-o astfel de strîmtoare?".

24 Însă Demetrios, deși se cădea să se rușineze de Atena dacă nu de altceva, dar cel puțin ca soră mai mare (căci așa se spune că voia să fie numită), totuși a răspîndit atîta infamie asupra unor copii liberi și femei în acro-

polă, încît acest loc părea că fusese cel mai curat cînd el avea legături cu hetairele Chrysis, Lamia, Demo, Anticyra, satisfăcîndu-şi cu ele poftele. Nu se cade să dăm în vileag celelalte fapte pentru obrazul cetăţii, dar virtutea şi cumpătarea lui Damocles nu se cade să le trecem sub tăcere. (2) Damocles era încă copil impuber, dar Demetrios a observat că porecla îi dădea în vileag frumuseţea, căci se numea „Damocles cel frumos". Totuşi, deşi mulţi îi ofereau multe, îl încercau şi-l ameninţau, el nu se lăsa corupt şi, în cele din urmă, fugind de palestere şi de gimnaziu, se ducea să facă baie într-o baie particulară. Demetrios, pîndind locul şi timpul, a intrat cînd băiatul era singur. Atunci băiatul, cînd şi-a dat seama că este singur şi lipsit de apărare, luînd capacul căldării, a sărit în apa fiartă şi s-a omorît, suferind o moarte nemeritată, dar gîndind să facă o faptă demnă de patrie şi de frumuseţea sa. (3) Nu cum a făcut Cleainetos, fiul lui Clesmedon, care, intervenind ca să i se ierte tatălui său amenda de cincizeci de talanţi şi aducînd o scrisoare de la Demetrios adresată poporului în acest sens, s-a necinstit nu numai pe sine, dar a vîrît şi o cetate în mare tulburare. Într-adevăr, pe Clesmedon l-au iertat de pedeapsă, dar au dat un decret ca nimeni să nu mai aducă vreo scrisoare de la Demetrios. Însă, cum Demetrios, auzind de acest decret, s-a mîniat, atenienii, temîndu-se, au anulat îndată decretul, dar mai mult chiar, au ucis pe unii dintre cei care l-au propus şi care au fost de acord cu el, iar pe alţii i-au exilat. În plus, au adăugat un decret care prevedea că poporul atenienilor hotărîse ca orice va porunci regele Demetrios să fie sfînt şi în faţa zeilor şi drept în faţa oamenilor. Cînd unul dintre aristocraţi a spus că Stratocles, care propusese acest decret, este nebun, Democharesdin Leuconoe[47] a zis: „Ar înnebuni dacă n-ar fi nebun". Căci multe foloase a adus atenienilor Stratocles cu linguşirea lui. Dar Democharesfiind pîrît că spusese aceste vorbe, a fost exilat, aceste lucruri atenienii le făceau crezînd că vor fi liberi dacă vor fi alungat garnizoana.

25 Demetrios, trecînd în Peloponeş, fără ca cineva dintre duşmani să-i reziste, căci toţi fugeau şi părăseau cetăţile, a adus sub puterea sa regiunea numită Acte[48] şi Arcadia, afară de Mantineia, şi a eliberat Argosul, Sicyon şi Corintul, dînd o sută de talanţi celor care le păzeau. La Argos, în timpul sărbătorii Heraia[49], pe cînd îndeplinea funcţia de agonothet[50] şi lua parte la sărbătoare cu elinii, a luat în căsătorie pe Deidameia, fiica lui Aiacides, regele molossilor, sora lui Pyrrhus[51]. Zicînd că sicyonienii ocupă cetatea în afara cetăţii, i-a convins să se mute acolo unde locuiesc acum şi, o dată cu locul, schimbînd şi numele cetăţii, în loc de Sicyon a numit-o Demetrios. (2) Iar la Istm[52], făcîndu-se o adunare, Demetrios a fost proclamat comandantul Greciei, aşa cum făcuseră mai înainte Alexandru şi Filip, tatăl său, dintre care Alexandru, exaltat şi de succese, şi de marea putere de care dispunea, se socotea că este cu mult mai strălucit decît tatăl său. Într-adevăr, Alexandru n-a lipsit pe nici un rege de acest titlu, nici nu s-a numit pe sine regele regilor, deşi multora le dăduse el putinţa să se numească şi să fie regi. Demetrios însă, luînd în rîs şi batjocură pe cei care dădeau titlul de rege altcuiva decît lui şi tatălui său, asculta cu plăcere pe cei care la băutură închinau în sănătatea regelui Demetrios, a lui Seleucos, comandantul elefanţilor, a lui Ptolemeu, comandantul flotei, a lui Lysimachos, vistiernicul, şi a lui Agathocles din Sicilia, tiranul insulei. (3) Aceste vorbe auzindu-le regii, toţi rîdeau, dar singur Lysimachos se mînia că Demetrios îl numeşte spado[53], căci de obicei regii se foloseau de eunuci ca vistiernici. Cel mai mare duşman al lui Demetrios era Lysimachos care, luînd în batjocură dragostea lui pentru Lamia, zicea că atunci pentru prima dată văzuse o hetairă pornind de pe scena tragică, iar Demetrios a zis că hetaira lui este mai pudică decît Penelopa lui Lysimachos.

26 Atunci, pornind spre Atena, a scris acolo că doreşte ca atunci cînd va sosi să fie iniţiat îndată în toate misterele, începînd cu cele mai mici pînă la cele epoptice[54]. Acest lucru nu era legiuit şi nu se mai făcuse îna-

inte, dar micile mistere se celebrau în luna Anthesterion[55], iar cele mari în luna Boedromion[56]. Aşadar, fiind citită scrisoarea lui Demetrios, singurul care a îndrăznit să se opună a fost daduchul[57] Pythodoros, dar n-a făcut nimic, căci la propunerea lui Stratocles, au votat ca luna Munichion să fie numită Anthesterion[58] şi socotită astfel, au iniţiat pe Demetrios în misterele numite „La Agra"[59]. Apoi iarăşi, Anthesterion, fiind numit Munichion, Boedromion a primit ultima iniţiere a lui Demetrios, care a fost admis şi la epoptice. De aceea şi Philippides, batjocorind pe Stratocles, a scris următorul vers:

„Acesta a redus anul la o singură lună",

iar cu privire la găzduirea lui Demetrios în Partenon a scris:

„El a făcut din acropolă han
Şi a introdus hetairele în Partenon".

27 Multe lucruri se săvîrşeau atunci în cetate fără rost şi fărădelege. Se spune că un fapt a supărat mai ales pe atenieni, şi anume că poruncindu-se să se strîngă două sute cincizeci de talanţi şi să-i fie daţi repede, iar încasarea fiind aspră şi neîndurată, cînd Demetrios a văzut banii strînşi, a poruncit să fie daţi Lamiei şi hetairelor din jurul ei, ca să cumpere săpun. Dar ceea ce a mîniat pe oameni mai mult a fost ruşinea şi denumirea faptului decît faptul însuşi. Unii spun că această păţanie din partea lui Demetrios au suferit-o thesalienii, nu atenienii. (2) În afară de acestea, Lamia, ea însăşi, de capul ei, cînd a pregătit un ospăţ regelui, a silit pe mulţi să dea bani. Iar acel ospăţ a fost atît de strălucitor prin luxul său, încît a fost pe larg descris de Lynceus din Samos[60]. De aceea, unul dintre comici a numit nu fără tîlc pe Lamia Helepolis. Iar Democharès din Soloi îl numea pe Demetrios însuşi Mythos[61], fiindcă o avea pe Lamia. (3) Dar trecerea pe care o avea ea şi dragostea pe care i-o purta Demetrios au făcut să crească rivalitatea şi ura nu numai a soţiilor, dar şi a prietenilor lui Demetrios. O dată au venit nişte soli din partea lui la Lysimachos, cărora acesta le-a

arătat, neavînd altă treabă, şi pe coapse, şi pe braţe nişte cicatrici adînci provocate de zgîrieturile unghiilor unui leu, şi le istorisea lupta pe care o dăduse el cu fiara, cînd a fost într-un loc cu regele Alexandru. Solii, rîzînd, au spus că şi regele lor poartă pe gît muşcăturile unui animal teribil, muşcăturile Lamiei. (4) Era însă de mirare faptul că după ce refuzase la început pe Phila, din cauză că era mai mare de ani, s-a îndrăgostit de Lamia şi a iubit-o atîta timp, deşi era mult mai în vîrstă decît el. La un ospăţ Lamia a cîntat din flaut, iar Demo, poreclită Mania, fiind întrebată de Demetrios: „Ce impresie ai?", a răspuns: „E bătrînă, rege!" Tot Demo, altădată, cînd i-au fost puse dinainte nişte deserturi delicioase, Demetrios a zis: „Vezi ce-mi trimite Lamia?", Demo a zis: „Mama mea o să-ţi trimită şi mai multe, dacă vrei să dormi cu ea". (5) Se mai aminteşte şi răspunsul pe care l-a dat Lamia la sentinţa dată de Bochoris. Un oarecare iubea pe hetaira Thonis în Egipt, iar aceasta-i cerea mulţi bani. Apoi, în somn, visînd că se culcase cu ea, i-a încetat dorinţa; atunci Thonis l-a dat în judecată ca să-i dea plata. Iar Bochoris, auzind de această poveste, a poruncit ca vinovatul să aducă banii ceruţi într-un vas şi să-i agite cu mîna, iar hetaira să rămînă în umbră, devreme ce imaginea realităţii este umbra. Lamia a socotit însă că această sentinţă nu este dreaptă, pentru că umbra nu a potolit setea de bani a hetairei, pe cînd visul a potolit dorinţa reclamantului. Acestea se spun despre Lamia.

28 Dar aventurile şi isprăvile lui Demetrios despre care vorbim transferă povestea de pe o scenă comică pe una tragică. Astfel, în timp ce toţi ceilalţi regi se ridicau împotriva lui Antigonos şi-şi concentrau forţele armate în acelaşi loc, Demetrios a pornit din Grecia pe mare şi, unindu-se cu tatăl său, care, împotriva vîrstei, era cuprins de ambiţia de a se război, încă şi mai mult a fost entuziasmat pentru război. Într-adevăr, se pare că dacă Antigonos ar fi făcut cîteva concesii şi ar fi cedat ceva din prea marea lui dorinţă de domnie, ar fi putut să-şi păstreze întîietatea pentru el cît trăia şi s-o lase şi fiului

său. Dar din fire fiind posac, mîndru și aspru nu numai cu cuvîntul, dar și cu fapta, a indignat pe mulți oameni puternici, și tineri, și bătrîni. Iar el atunci s-a lăudat că va împrăștia acea reuniune și alianță a regilor, ca pe un stol de vrăbii care ciugulesc, numai cu aruncarea și zgomotul unei singure pietre. Antigonos ducea la război șaptezeci de mii de pedeștri, zece mii de călăreți și șaptezeci și cinci de elefanți, iar dușmanii dispuneau de șaizeci și patru de mii de pedestrași, iar de călăreți — cu cinci sute mai mulți decît el, de patru sute de elefanți și de o sută douăzeci de care. (2) Cînd era aproape de dușmani, cugetul lui Antigonos avea o înclinare în speranța sa mai mult decît îi era gîndul. Astfel, deși de obicei era mîndru și aprig în lupte și se folosea de cuvinte grele, și să strige, iar deseori își arăta statornicia și disprețul față de dușmani prin vorbă de batjocură sau de rîs, cînd lupta era gata să înceapă, atunci se vedea că era îngîndurat, și în cea mai mare parte a timpului tăcut; apoi a prezentat pe fiul său armatei și l-a lăsat moștenitor. Acest lucru a trezit cea mai mare mirare în sufletul tuturor. În cort a vorbit cu fiul său, deși nu obișnuia să aibă convorbiri secrete nici chiar cu el, ci delibera el singur cu sine și apoi le aducea hotărîrile la cunoștința tuturor și săvîrșea cele ce hotărîse el singur. Se spune că o dată, pe cînd Demetrios era încă un băietan, l-a întrebat cînd o să pornească tabăra, iar Antigonos i-a răspuns supărat: „Ce, te frămîntă că numai tu singur n-ai să auzi trîmbița?".

29 Dar atunci, și anumite semne rele au pus stăpînire pe gîndul lor. Astfel, Demetrios a visat că i se arătase Alexandru înarmat cu multă strălucire și l-a întrebat ce consemn au de gînd să dea armatei pentru luptă. Demetrios i-a răspuns: „Pe Zeus și pe Nike". Alexandru i-a răspuns: „Mă duc deci la dușmani, căci ei mă vor primi". Cînd linia de bătaie era gata pregătită, Antigonos, la ieșire, s-a împiedicat, încît a căzut cu fața la pămînt, după care, simțindu-se rău, a ridicat și a înălțat mîinile către cer și a cerut zeilor să-i dea victoria sau o moarte nebănuită înainte de înfrîngere. (2) Lupta ajungînd corp la

corp, Demetrios, avînd cu sine pe cei mai mulți și mai buni călăreți, s-a întîlnit cu Antiochos, fiul lui Seleucos, și luptînd cu multă vitejie pînă ce a pus pe dușmani pe fugă, urmărindu-i cu mult avînt și ambiție în chip inoportun, a pierdut victoria. Astfel, el n-a mai avut posibilitatea să se întoarcă și să ia legătura cu pedestrașii, pentru că la mijloc se aflau elefanții, iar Seleucos, văzînd falanga lipsită de cavalerie, nu a pornit la atac, ci doar simula că are să atace, și de aceea le inspira teamă și le dădea posibilitatea să treacă de partea sa. Ceea ce s-a și întîmplat, căci o mare parte din falangă, desprinzîndu-se, a trecut de bunăvoie de partea dușmanilor, iar restul falangei a fost pus pe fugă. (2) În timp ce mulți se năpusteau împotriva lui Antigonos, unul i-a zis: „Toți ăștia vin împotriva ta, rege". Iar Antigonos i-a răspuns: „Apoi ce altă țintă au ei în afară de mine? (3) Dar Demetrios va veni ca să le dea ajutor" Și tot sprijinindu-se mereu pe această nădejde și tot privind la fiul său, în timp ce multe suliițe erau aruncate împotriva lui, a căzut. Și în timp ce toți ceilalți opazi[62] și prieteni l-au părăsit, singurul care a rămas lîngă mort a fost Thorax din Larissa.

30 După ce lupta a fost astfel hotărîtă, regii care au învis, tăind tot regatul pe care-l avuseseră Antigonos și Demetrios ca pe un mare corp, au luat fiecare din ei părticele și și-au împărțit provinciile pe care aceia le avuseseră pînă atunci. Totuși Demetrios, fugind cu cinci mii de pedestrași și cu patru mii de călăreți, a mers fără oprire pînă la Efes. Deși toți credeau că, după ce fusese lipsit de toți banii lui, Demetrios nu se va abține de la banii templului, totuși, temîndu-se ca nu cumva ostașii lui să facă acest lucru, a ridicat repede tabăra și a pornit pe mare spre Elada, punîndu-și cele mai mari nădejdi în atenieni. Într-adevăr, el lăsase în Grecia și bani, și corăbii, și pe soția sa Deidameia, fiindcă socotea că nu există un mai mare loc de refugiu pentru situația sa decît recunoștința atenienilor. (2) Dar, pe cînd ajunsese la insulele Ciclade, l-au întîmpinat soli atenieni, sfătuindu-l să nu se apropie de oraș, căci poporul decretase să nu mai pri-

mească pe nici un rege, dar că pe Deidameia o trimiseseră la Megara cu toată pompa cuvenită. Demetrios de mînie și-a ieșit din fire, deși suportase foarte ușor celelalte încercări ale sorții și nu se arătase într-o astfel de schimbare a situației nici umil, nici lipsit de noblețe. Dar era foarte dureros pentru el faptul că fusese înșelat, contra oricăror așteptări, de către atenieni și că aparenta lor bunăvoință față de el se dovedise în fapt deșartă și prefăcută. (3) Căci, cum se știe, dovada cea mai slabă a bunăvoinței mulțimilor față de regi și de dinaști este tocmai excesul de onoruri, care, avîndu-și frumusețea lui în simpatia celor care oferă daruri, este însă, de teamă, lipsit de sinceritate. Oamenii decretează aceleași onoruri și cînd le este frică, și cînd iubesc pe cineva. De aceea, oamenii cuminți, luînd în considerare nu statui, nici picturi, nici apoteoze, ci mai degrabă acțiunile și faptele lor, sau privesc onorurile cu încredere, ca fiind acordate spre a fi cinstiți, sau nu au încredere, socotindu-le că sînt izvorîte din constrîngere. Ei înțeleg că popoarele, prea adesea, chiar prin acordarea acestor onoruri, urăsc pe cei care le primesc, cînd sînt fără măsură și trufașe, de la cei care sînt constrînși.

31 Așa și Demetrios, socotind că în acel moment suferă un grav ultragiu, dar nefiind în stare să se răzbune, a trimis un sol care să-i acuze cu moderație și să ceară să-i redea navele, printre care era și o navă cu treisprezece rînduri de vîslași. După ce i-au fost aduse, a plutit spre Istmul de Corint și, deoarece situația se prezenta rău pentru el — căci peste tot garnizoanele lui fugiseră și se dăduseră de partea dușmanilor —, a lăsat în Grecia pe Pyrrhus, iar el, ridicînd ancora, a pornit spre Chersones. Acolo, hărțuind pe Lysimachos, trăgea foloase și-și ținea în jurul său armata, care începuse să se întremeze și să fie iarăși nu de disprețuit. Iar Lysimachos era neprețuit de către ceilalți regi, părînd că nu este întru nimic mai blînd decît Demetrios, dar prin faptul că era mai puternic, le inspira teamă. (2) Nu mult mai tîrziu Seleucos, trimițînd soli, a cerut în căsătorie pe Stratonice, fiica lui Demetrios cu Phila, deși mai avea un fiu pe Antiochos, cu persana Apama. Seleucos socotea că regatul său poate ajunge la mai mulți diadohi și avea chiar nevoie de înrudirea cu Demetrios, de vreme ce vedea că și Lysimachos luase în căsătorie pe una dintre fiicele lui Ptolemeu, iar pe cealaltă o dăduse în căsătorie fiului său Agathocles. (3) Atunci Demetrios a socotit că este pentru el o șansă nesperată să se înrudească cu Seleucos. Și, luînd fata, a pornit cu toate navele în Siria, și din cînd în cînd, debarcînd pe uscat de nevoie, a atins și Cilicia, pe care o deținea Pleistarchos, fratele lui Cassandros după lupta împotriva lui Antigonos, fiindu-i atribuită lui de către rege. Socotind că țara lui este hărțuită de către Demetrios prin debarcările pe care le făcea și, în același timp, voind să certe și pe Seleucos, care se împăcase cu dușmanul comun fără știrea celorlalți regi, s-a dus la Cassandros.

32 Demetrios, aflînd acest lucru, a pornit de la mare spre Quinda. Și mai găsind un rest de o mie două sute de talanți, împachetîndu-i și luîndu-i-o înainte cu manevra lui, a pornit în grabă. Și cum Phila, soția lui, era pe drum, s-a întîlnit cu Seleucos la Rosos[63]. Acestei întîlniri ei i-au conferit îndată un caracter deschis, lipsit de suspiciune și regesc; mai întîi, Seleucos a dat un ospăț lui Demetrios în cort, în tabără, apoi Demetrios l-a primit și el, la rîndul său, în corabia cu treisprezece rînduri de vîslași. Dar orele de răgaz, discuțiile comune și clipele petrecute ziua împreună erau fără paznici și fără arme, pînă cînd Seleucos, luînd pe Stratonice, s-a întors cu fast la Antiochis. (2) Demetrios a deținut Cilicia și a trimis pe Phila la Cassandros, fratele ei, ca să-l descarce de învinuirile aduse de Pleistarchos. În acest timp Deidameia, plutind spre el din Grecia, fără să stea mult cu el, a murit din cauza unei boli. Apoi, fiind el prieten cu Ptolemeu, prin intermediul lui Seleucos, s-a convins ca să ia în căsătorie pe Ptolemais, fiica lui Ptolemeu. (3) Aceste lucruri le-a făcut Seleucos în chip civilizat. Cerînd ca Demetrios să ia bani și să-i dea Cilicia, nu l-a convins. Atunci a cerut cu violență și mînie să-i dea Tirul și Si-

donul. Atunci s-a văzut că este un om violent și în stare să săvîrșească lucruri teribil de nedrepte, dacă el, care avea sub stăpînirea sa tot pămîntul de la Indica și pînă la marea siriană, este atît de mărginit și de lipsit de minte, încît este în stare să zbuciume pe socrul său, care încercase vitregiile sorții numai pentru două orașe. Atunci a confirmat încă o dată cele spuse de Platon în chip strălucit: că cel care dorește să aibă adevărata bogăție nu trebuie să-și sporească averea, ci să-și micșoreze dorința, deoarece acela care nu a potolit în sufletul său dragostea de avere, acela nu este eliberat nici de sărăcie, nici de bogăție.

33 Demetrios însă nu s-a arătat de loc umil, ci, spunînd că chiar dacă ar fi înfrînt de mii de ori în alte lupte ca cea de la Ipsos[64], nu va îngădui să-și dobîndească dragostea socrului cu bani, așa că îndată și-a întărit orașele cu garnizoane și, aflînd că atenienii se răsculaseră, iar Lachares este pe punctul de a institui tirania, s-a trezit în el nădejdea că de îndată ce se va arăta la Atena, va cuceri cetatea. Și a trecut marea în toată siguranța cu o puternică flotă, dar cînd plutea pe lîngă coastele Atticii, a fost surprins de o furtună și a pierdut cea mai mare parte din nave și o mare mulțime de oameni. Însă el fiind salvat, a început un fel de război împotriva atenienilor, dar cum nu avea succes, a trimis cîțiva oameni ca să strîngă iarăși corăbii, iar el a trecut în Peloponeș și a început să asedieze Messena. Tocmai cînd era angajat în lupta la ziduri a trecut printr-o mare primejdie, căci o săgeată, lansată de o balistă[65], l-a lovit în față și în gură, pătrunzînd prin obraz. (2) Apoi, refăcîndu-se și atrăgîndu-și cîteva cetăți care-l părăseau, iarăși a năvălit în Attica, apoi, ocupînd Eleusis și Rhamnus[66], a jefuit țara și, capturînd o navă care ducea grîu la Atena, a spînzurat pe negustor și pe cîrmaci, astfel că ceilalți negustori fiind opriți, căci erau cuprinși de frică, s-a produs o mare foamete în cetate, și odată cu foametea, și alte lipsuri. Astfel, un medimn de sare se vindea cu patruzeci de drahme, iar un medimn de grîu se vindea cu trei sute

de drahme. Totuși, o mică putință de ușurare le-a oferit atenienilor cele o sută cinci zeci de corăbii care au apărut în jurul Eginei, pe care le trimisese în ajutorul lui Ptolemeu. Apoi, după ce lui Demetrios i-au venit multe corăbii din Peloponeș și din Cipru, astfel că în total s-au adunat trei sute de corăbii, corăbiile lui Ptolemeu au ridicat ancora și au fugit, iar Lachares a plecat și el, lăsînt cetatea în voia sorții.

34 Însă atenienii, deși votaseră pedeapsa cu moartea pentru cel care va aminti de pace și de împăcare cu Demetrios, au deschis îndată porțile cele mai apropiate și au trimis soli la Demetrios, deși nu se așteptau la nici o bunăvoință din partea lui, dar erau constrînși de nevoi; se zice că pe lîngă alte multe nenorociri abătute asupră-le, s-a petrecut și următorul fapt: un tată ședea cu fiul său acasă, socotind că situația este desperată, cînd un șoarece mort a căzut din pod, iar ei, cînd l-au văzut, s-au repezit și s-au luptat între ei care să pună mîna pe el. Tot atunci se spune că și filozoful Epicur și-a hrănit pe ai săi și pe prieteni distribuindu-le fiecăruia cîte un număr egal de boabe de mazăre. (2) Cînd orașul se afla în această stare, Demetrios, intrînd în cetate și poruncind ca tot poporul să se adune în teatru, a împresurat cu arme scena, iar în jurul rampei a pus o gardă înarmată, apoi coborînd pe scenă întocmai ca actorii de tragedii, pe treptele de sus, cînd atenienii ajunseseră în culmea stupoarei, chiar cu exordiul discursului său a pus capăt temerii lor. Astfel Demetrios, abținîndu-se de la orice iritare în glas și de la violență în cuvinte, i-a dojenit prietenește și cu blîndețe și s-a împăcat cu ei, ba chiar le-a dat zece miriade de medimne de grîu și a restabilit dregătoriile care erau mai ales pe placul poporului. (3) Atunci oratorul Demochleides, văzînd că poporul scotea tot felul de strigăte de bucurie și că se lua la întrecere cu laudele exagerate ale demagogilor de pe tribună, a propus să i se dea regelui Demetrios Pireul și Munichia. Votîndu-se această propunere, Demetrios însuși a pus o garnizoană în Museion,

pentru ca nu cumva poporul, după ce i s-a luat jugul de pe grumaz, să-i mai dea bătaie de cap.

35 Fiind astfel ocupată Atena, Demetrios a pornit îndată spre Pelopones, spre a subjuga Sparta. Apoi, întîlnindu-se cu regele Archidamos la Mantineia, l-a învins într-o bătălie, apoi l-a pus pe fugă și a invadat Sparta. După aceea, în fața cetății, dînd lupta în linie de bătaie, a ucis două sute de dușmani și a luat cinci sute de prizonieri; se credea că se va îndrepta să pună stăpînire pe cetate, care pînă atunci nu fusese niciodată cucerită. Dar soarta se pare că pentru nici un alt rege n-a adus schimbări atît de mari și de repezi și că în cadrul nici unor alte evenimente nu a fost atît de multe ori mică și apoi mare, și apoi iarăși umilă, din strălucită, și iarăși grea, din ușoară. De aceea, se spune că Demetrios spunea adesea, cînd lucrurile se schimbau în rău, versul următor din Eschil:

„Se pare că tu cînd mă umfli de trufie, cînd mă arzi".

(2) De pildă, atunci cînd tocmai faptele se părea că-i oferă atîta prosperitate în mersul său spre stăpînire și putere, i se vestește că Lysimachos îi luase orașele din Asia, iar Ptolomeu cucerise Ciprul, afară de o singură cetate, Salamina, iar în Salamina asediază pe copiii și pe mama lui Demetrios, care fuseseră surprinși acolo. Totuși soarta, întocmai ca o femeie, la Archiloc: „Șireată, într-o mînă poartă apă, iar în cealaltă foc". După ce l-a desprins de Lacedemona prin vești atît de înfricoșătoare, i-a oferit prilejul de-a avea noi nădejdi pentru alte fapte noi și mari, după cum urmează.

36 După moartea lui Cassandros, cel mai în vîrstă dintre fiii lui, Filip, domnind puțin timp, a murit, iar ceilalți doi s-au dezbinat între ei. Cum unul dintre ei a ucis pe Thessalonice, mama lui Antipatros, celălalt a chemat în ajutor pe Pyrrhus din Epir și pe Demetrios din Sparta. Pyrrhus i-a luat înainte și a venit cel dintîi, și drept plată a luat pentru sine o mare parte din Macedonia, inspirînd

teamă lui Alexandru, cu care era vecin. Demetrios însă, cînd a primit scrisoarea, a pornit cu armata și, în timp ce se apropia, tînărul, temîndu-se și mai mult de el, l-a întîmpinat la Dion[67], l-a salutat și i-a vorbit prietenește, dar i-a spus că în situația de față nu mai este nevoie de prezența lui. (2) De atunci au început să fie bănuitori unul față de celălalt, iar cînd Demetrios voia să meargă la cină, fiind invitat de el, i se vestește că un complot avea să-l ucidă, chiar în acel loc. Demetrios, fără să se tulbure, ci zăbovind puțin în drum, a poruncit comandanților să țină trupele înarmate, iar acoliții[68] și sclavii care erau cu el — ei erau mai numeroși decît ai lui Alexandru — să intre cu el în andron[69], și să rămînă acolo pînă cînd se va ridica el. Alexandros, temîndu-se de gestul lui Demetrios, nu a îndrăznit să pună în aplicare planul. Demetrios, pretextînd că corpul său nu-i permite să facă chef, a plecat repede. Iar a doua zi a început să se pregătească de plecare, spunîndu-i că noi fapte surveniseră și l-a rugat pe Alexandros să-l ierte că pleacă prea repede, dar că îl va întîlni în alt loc din țara lui, cînd va avea răgaz. (3) Alexandros se bucura că Demetrios nu plecase ca dușman, ci de bună voie, și l-a petrecut pînă în Tesalia. Dar cînd au ajuns la Larissa, iarăși se invitau la ospețe, urzind comploturi unul împotriva celuilalt, fapt care a dat mai mult pe Alexandros pe mîinile lui Demetrios. Astfel, Alexandros, ezitînd să ia măsuri de pază, ca nu cumva să-l învețe și pe Demetrios să se păzească, a pățit el mai întîi ceea ce avea de gînd să facă, pentru că el, șovăind, nu a scăpat de celălalt. Astfel, fiind poftit la masă, s-a dus la Demetrios, dar cum acesta s-a ridicat de la masă în timpul cinei, Alexandros, fiind cuprins de teamă, s-a ridicat deodată cu el și s-a ținut de el pînă la ușa camerei. Cînd a ajuns la ușă, Demetrios a spus către lăncierii lui numai atît: „Ucide pe cel care mă urmează". El a ieșit pe ușă, iar Alexandros a fost ucis de aceia, au fost uciși și prietenii, care i-au sărit în ajutor, dintre care se spune că unul a zis, cînd era înjunghiat: „Demetrios ne-a luat înainte numai cu o singură zi".

37 Noaptea, deci, cum era firesc, s-a produs zarvă, dar a doua zi macedonenii, au fost cuprinşi de tulburare şi au început să se teamă de puterea lui Demetrios, dar cum nimeni nu-i întîmpina cu dușmănie şi amenințări, Demetrios trimiţînd oameni care să le spună că dorește să se întîlnească cu ei şi să le dea explicaţii în legătură cu cele întîmplate, atunci au prins curaj şi l-au primit cu inimă bună. Cînd s-a dus la ei, n-a avut nevoie de cuvinte multe, iar ei, fiindcă-l urau pe Antipatros, deoarece era ucigaşul mamei sale, iar un altul mai bun nu aveau, l-au proclamat pe el rege al Macedoniei şi îndată l-au însoţit, ducîndu-l în Macedonia. Dar chiar macedonenii din ţară nu priveau cu ochi răi această schimbare, amintindu-şi mereu şi urînd nelegiuirile pe care le săvîrşise Cassandros faţă de Alexandros, după ce murise. Iar dacă mai subzista ceva mai blînd din amintirea pe care o aveau despre Antipatros cel bătrîn, şi Demetrios se bucura de aceasta prin legătura căsătoriei cu Phila şi prin faptul că avea cu ea un fiu moştenitor, care atunci era băietan şi lua parte la expediţie alături de tatăl său.

38 Tocmai pe cînd se bucura de o astfel de soartă strălucită, i se aduce şi vestea despre copii şi despre mamă, cum că sînt lăsaţi liberi, iar Ptolemeu le dăduse daruri şi cinstiri, şi mai află şi despre fiica lui, care era căsătorită cu Seleucos că s-a căsătorit cu Antiochos, fiul lui Seleucos, şi că a fost proclamată regină a populaţiilor străine de sus. (2) După cît se pare, Antiochos iubea pe Stratonice pe cînd ea era tînără şi avea chiar un fiu făcut cu Seleucos, dar se simţea rău şi se străduia mult ca să-şi înfrîneze patima, pînă ce, în cele din urmă, dîndu-şi seama că are dorinţe teribile şi că sufere de o boală incurabilă, a căutat un mijloc de a se despărţi de viaţă, dar a fost stăpînit de raţiune şi, prefăcîndu-se că se topeşte cu încetul prin neglijarea hranei zilnice şi prin neglijarea celor care aduceau însănătoşirea, lăsa impresia că este bolnav. (3) Medicul Erasistratos şi-a dat seama fără mare greutate că el este îndrăgostit, dar nu putea şti anume pe cine iubeşte, şi de aceea, voind să-l descopere, şedea mereu în casă ziua, şi dacă intra în cameră vreun tînăr sau vreo femeie în floarea vîrstei, se uita mereu la figura lui Antiochos şi cerceta cu atenţie părţile care din fire pun în mişcare deodată mişcările sufletului, cu cele ale corpului. Cînd intrau ceilalţi, îşi stăpînea firea, dar cînd venea Stratonice, fie singură, fie adesea cu Seleucos, atunci se produceau toate acele simptome descrise de Sapho: stingerea vocii, roşeaţa pe faţă, întunecarea ochilor, sudori subite, dezordine şi zbucium în puls; în cele din urmă, sufletul fiind învins cu totul, se producea o zăpăceală, o stupoare şi o paloare. La acestea gîndindu-se Erasistratos, după probabilitate, că fiul regelui nu s-ar fi împietrit în tăcere pînă la moarte, dacă ar fi iubit o altă femeie, dar socotea, în acelaşi timp, că este greu să se pronunţe şi să dea în vileag dragostea lui, totuşi, luînd ca sprijin dragostea lui Seleucos pentru fiul său, a înfruntat riscul şi i-a spus că dragostea este patima fiului, dar o dragoste nestăpînită şi de nevindecat. Seleucos a întrebat cum este de nevindecat dragostea. (4) Surprins, Erasistratos i-a spus: „Fiindcă iubeşte pe soţia mea". Seleucos i-a răspuns: „Atunci, tu n-ai putea, Erasistrate, fiindu-ne prieten, să dai fiului meu în căsătorie pe soţia ta, mai ales că vezi că domnia mea se sprijină pe el, şi Erasistratos i-a răspuns: „Fiindcă nici tu, fiind tatăl lui, nu i-ai fi dat în căsătorie pe Stratonice, dacă Antiochos ar fi dorit-o". Iar Seleucos a zis: „Fie ca un zeu sau un om să întoarcă dragostea fiului meu într-acolo! În acelaşi timp eu pot să-i las domnia, cînd sînt încă în viaţă". Cînd Seleucos zicea acestea cu mare tulburare şi cu lacrimi în ochi, Erasistratos, punîndu-i mîna sa dreaptă în mîna lui, a zis: „Deci nu mai ai nevoie de loc de Erasistratos, căci eşti, în acelaşi timp, şi tată, şi soţ, şi rege foarte bun, şi medic foarte bun al casei tale". (5) După aceea Seleucos, convocînd întreaga adunare a poporului, a spus că doreşte şi a hotărît să proclame rege al tuturor ţinuturilor de sus pe Antiochos, iar Stratonice să-i fie soţie şi regină. „Socotesc, a zis, că fiul meu, fiind obişnuit în general să asculte şi fiind supus, nu-mi va face nici o opoziţie cu privire la căsătorie, iar dacă soţia va

respinge cu nemulţumire această căsătorie nelegală, îndeamnă pe prieteni s-o înveţe că sînt bune, drepte şi de folos cele ce va hotărî regele". Se spune că sub pretextul acestor interese s-a făcut nunta lui Antiochos cu Stratonice.

39 Demetrios, după Macedonia, luase în stăpînirea sa şi Tesalia. Deţinînd şi cea mai mare parte din Pelopones, iar în afara Istmului, Megara şi Atena, a pornit cu armata împotriva Beoţiei. Beoţienii, la început, l-au întîmpinat cu propuneri potrivite de prietenie şi înţelegere. Apoi, după ce Cleonymos, spartiatul, a năvălit cu armata împotriva Tebei, beoţienii, prinzînd curaj, mai ales că-i instiga Pisis din Thespiai, care avea atunci cea mai mare faimă şi influenţă, s-au desprins de Demetrios. Dar cînd Demetrios şi-a dus maşinile de război la Teba şi a început s-o asedieze, beoţienii, fiind impresionaţi, Cleonymos fugise de teama ei, s-au predat. Demetrios, punînd garnizoane în cetăţi, luînd o mare sumă de bani de la ei şi lăsînd drept epimelet[70] şi harmoste[71] pe istoricul Hieronymos[72] şi-a cîştigat faima că s-a purtat blînd cu ei, mai ales din pricina lui Pisis. Astfel, după ce l-a capturat, Demetrios nu i-a făcut nici un rău, ci vorbind prietenește cu el, l-a numit polemarin în Thespiai. (2) Nu cu mult mai tîrziu este capturat Lysimachos de către Dromichetes şi, ca urmare la acest eveniment, Demetrios a pornit repede asupra Traciei ca s-o ocupe, căci era lipsită de apărători, iar beoţienii s-au desprins iarăşi, şi în acelaşi timp s-a vestit că Lysimachos fusese eliberat. Demetrios, întorcîndu-se îndată cuprins de mînie, a găsit pe beoţieni înfrînţi într-o luptă de fiul său Antigonos şi a pornit îndată asediul Tebei.

40 Dar deoarece Pyrrhus făcea incursiuni în Tesalia şi apăruse chiar la Thermopylai, Demetrios, lăsînd pe Antigonos la asediu, a pornit împotriva lui. Însă cum Pyrrhus a luat-o repede la fugă, Demetrios, lăsînd în Tesalia zece mii de hopliţi şi o mie de călăreţi, a pornit iarăşi atacul împotriva Tebei, străduindu-se cu multă greutate şi cîte puţin să apropie de ziduri aşa-zisa helepolă pentru că această maşină de război era atît de mare şi de grea, încît timp de două luni abia a înaintat cu două stadii. (2) Dar, deoarece beoţienii rezistau cu mult curaj, iar Demetrios mai mult din ambiţie decît din necesitate silea pe soldaţi să lupte şi să se avînte în primejdii, Antigonos, văzînd că mulţi ostaşi cad şi îndurerat din această cauză, i-a zis lui Demetrios: „Tată, de ce răbdăm să piară atîţia ostaşi, cînd nu este nici o nevoie?" Iar Demetrios mîniat, i-a răspuns: „De ce te superi? Nu cumva tu datorezi morţilor raţia?" Totuşi Demetrios, dorind să pară că nu este necruţător numai cu alţii, dar că şi înfruntă primejdii alături de luptători, este străpuns de o lovitură de săgeată la gît. Era într-o stare gravă, totuşi n-a cedat, pînă n-a ocupat iarăşi Teba. (3) Apoi, intrînd în oraş, deşi vîrîse spaima în beoţieni, ameninţîndu-i că vor avea de suferit pedepse groaznice, a ucis numai treisprezece şi a exilat pe cîţiva, iar pe ceilalţi i-a iertat. Astfel Teba, care nu împlinise încă zece ani de cînd fusese restaurată, a fost de două ori cucerită în acest interval. (4) Dar cum se apropia sărbătoarea Pythilor[73], Demetrios şi-a propus să facă un lucru nemaivăzut pînă la el. Astfel, deoarece strîmtoarea de la Delfi era deţinută de etolieni, Demetrios a transferat la Atena lupta de întrecere şi sărbătoarea, zicînd că mai ales la Atena se cade să fie onorat zeul, despre care se spune că este zeu strămoşul şi întemeietorul neamului.

41 De aici Demetrios, înapoindu-se în Macedonia, deoarece nici el nu era făcut să stea liniştit şi, pe de altă parte, vedea şi pe ceilalţi că mai ales în timp de război i se supun, iar în timp de pace, cînd sînt acasă, sînt tulburaţi şi dornici de lucruri noi, a pornit cu armata împotriva etolienilor şi, devastîndu-le ţara, a lăsat aci pe Pantauchos cu o parte nu mică a armatei, iar el a pornit împotriva lui Pirrhus şi Pyrrhus împotriva lui. Dar cum din greşeală nu s-au putut întîlni, Demetrios a început să devasteze Epirul, Pyrrhus, pornind asupra lui Pantauchos a dat lupta. Pantauchos, care luptase pînă acolo, încît primind de la Pyrrhus o lovitură, i-a dat şi el una,

apoi a fost respins în lupta piept la piept. Dintre ceilalți, Demetrios a făcut cinci mii de prizonieri și a ucis pe mulți dintre ei. (2) Și acest lucru iarăși i-a adus prejudicii lui Demetrios, căci Pyrrhus nu era atît de urît pentru cele ce făcuse, cît era de admirat pentru că făcuse acele fapte de cele mai multe ori cu propriile lui mîini, iar față de macedoneni și-a dobîndit o mare și strălucită faimă în urma acestei lupte. Și multor macedoneni le venea să spună că dintre toți regii, numai în Pyrrhus se vede imaginea vitejiei lui Alexandru, pe cînd ceilalți, și mai ales Demetrios, reprezintă parcă pe scenă prestigiul și strălucirea lui Alexandru. (3) Într-adevăr, înfățișarea lui Demetrios era ca în tragedie, căci nu se mulțumea numai să poarte causii împodobite cu două panglici și veșminte de purpură împodobite cu aur, ci mai purta și în picioare coturni făcuți din purpură masivă și brodați cu aur. Pentru el se țesea de multă vreme o hlamidă, o lucrare nemaivăzut de mîndră, pe care se picta lumea și cele ce apar în cosmos, dar care a rămas pe jumătate lucrată, datorită situației schimbătoare, dar nimeni n-a îndrăznit s-o poarte, deși după aceea pe tronul Macedoniei s-au succedat mulți și mîndri regi.

42 Dar nu numai prin aceste lucruri spectaculoase, cu totul neobișnuite, trezea indignarea oamenilor, dar și prin felul vieții pe care o ducea în lux și petreceri și mai ales necomunicativitatea și inaccesibilitatea lui. Căci, sau nu oferea prilej de a sta de vorbă cu oamenii, sau era posac față de cei cu care stătea de vorbă. Astfel, solia atenienilor, de care se îngrijea cel mai mult dintre eleni, a reținut-o doi ani, iar cînd o dată a fost trimis un singur sol de la Sparta, socotind că este desconsiderat, s-a mîniat. Demetrios a întrebat pe sol: „Ce zici tu? spartanii au trimis un singur sol la mine". Iar solul a răspuns cu politețe și laconic: „Da, rege, unul la unul". (2) O dată cînd se părea că se poartă cu mai multă popularitate, în timpul unei călătorii, și-i întîmpină pe oameni cu mai multă bunăvoință, cîțiva oameni au alergat la el și i-au prezentat petiții scrise. Cum Demetrios le-a primit și le-a

înfășuart în hlamidă, oamenii s-au bucurat. Dar cînd Demetrios a ajuns la podul rîului Axios, desfăcînd hlamida, le-a aruncat pe toate în rîu. Acest gest a mîniat teribil pe macedoneni, care socoteau că sînt disprețuiți, nu conduși de un rege, căci își aminteau de Filip sau auzeau cele ce se spuneau despre el, cît era de cumpătat și popular în astfel de împrejurări. O dată o femeie l-a tulburat mereu pe drum, rugîndu-l de multe ori să fie ascultată, dar cum Demetrios a spus că n-are timp, femeia a strigat: „Atunci nu mai fi rege". Mișcat foarte puternic de aceste vorbe ale femeii și reflectînd în sine, s-a întors acasă și, lăsînd la o parte celelalte treburi, începînd cu acea femeie, a consacrat mai multe zile ca să asculte pe cei care voiau să-l întîmpine. (3) Într-adevăr, nici o altă sarcină nu era mai potrivită cu un rege decît împărțirea justiției. Căci Timotheos[74] spune că Ares este un tiran, iar legea, spune Pindar, este regele tuturor. Iar Homer zice că regii n-au primit de la Zeus helepole, nici nave de aramă, ci themistele, pe care trebuie să le păzească, iar drept discipol intim al lui Zeus, Homer n-a numit rege pe cel mai războinic, pe cel mai nedrept sau pe cel mai crud, ci pe cel mai drept. Dar Demetrios și-a arătat bucuria cînd și-a arogat în scris porecla cea mai deosebită față de regele zeilor. Astfel, Zeus este numit întemeietor și paznic de cetăți, iar Demetrios — „asediator" și „cuceritor de cetăți". În acest fel, lucrul urît ajungînd în ținutul frumosului, din cauza puterii lipsite de înțelepciune, a făcut ca nedreptatea să fie comună cu gloria.

43 De altfel Demetrios, îmbolnăvindu-se de o boală foarte grea la Pella[75], era cît pe-aci să ocupe Macedonia, însă Pyrrhus a înaintat repede și a ajuns aproape pînă la Edessa[76]. De îndată ce Demetrios s-a simțit mai ușurat, l-a respins foarte ușor și a încheiat anumite înțelegeri cu el, fiindcă nu voia ca, fiindu-i mereu o piedică, să-l silească să dea mereu lupte locale și, ciocnindu-se de el, să nu fie în stare să aducă la îndeplinire planurile pe care și le făcea. Cu el își făcea planul, de loc modest, de a aduce sub stăpînirea sa tot regatul pe care-l avusese

tatăl său. E drept că pentru a aduce la îndeplinire această nădejde și acest plan, nu-i lipseau pregătirile, căci deja concentrase nouăzeci și opt de mii de pedeștri și, deosebit, aproape douăsprezece mii de călăreți. Apoi, punînd bazele construcției unei flote de cinci sute de corăbii, a dispus să fie făcute carenele navelor, unele în Pireu altele în Corint, altele în Chalcidica, iar altele la Pella. Se ducea el însuși peste tot, arătînd, instruind și dînd dispoziții tehnice, așa încît toți erau impresionați nu numai de numărul, dar mai ales de mărimea lucrărilor. (2) Căci nici un om nu văzuse mai înainte vreo navă cu cincisprezece rînduri de vîsle, nici cu șaisprezece rînduri, ci abia mai tîrziu Ptolemeu Philopator[77] a construit nave cu patruzeci de rînduri de vîsle, lungi de două sute optzeci de coți, înalte de la fund și pînă în vîrful pupei de patruzeci și opt de coți, echipate cu patru sute de corăbiori, în afară de vîslași, care erau în număr de patru mii; în afară de aceștia, ea putea cuprinde, și pe parode[78], și pe punți, aproape trei mii de hopliți. Dar spectaculoasă a apărut mai ales nava aceea care, nedeosebindu-se decît puțin de edificiile fixe, părea făcută mai degrabă să impresioneze decît să fie folositoare și care se mișca greu și primejdios. Dar frumusețea corăbiilor lui Demetrios nu era fără rost pentru luptă și luxul aparatului lor nu le făcea inutile, ci dimpotrivă, iuțeala și lucrul pe care-l făceau ele erau mai spectaculoase decît mărimea însăși.

44 Cînd deci o astfel de forță militară a fost pornită împotriva Asiei, căci nimeni n-o mai pusese pe picioare după Alexandru, împotriva lui Demetrios s-au ridicat cei trei: Seleucos, Ptolemeu, Lysimachos. Apoi au trimis o solie comună la Pyrrhus, prin care-l îndemnau să atace Macedonia și să nu mai țină seama de învoielile prin care Demetrios nu i-a oferit lui posibilitatea de a nu fi atacat, însă și-a rezervat pentru el dreptul de a ataca pe cine voiește. (2) Pyrrhus a primit propunerea și războiul s-a iscat mai înainte de a fi Demetrios pregătit. Astfel, în același timp, Ptolemeu, plutind cu o mare flotă, încerca să desprindă Grecia, iar Macedonia o devastau Lysimachos,

pornind din Tracia, și Pyrrhus, din regiunile vecine cu țara lui, iar Demetrios a lăsat pe fiul său în Elada, iar el, sărind să dea ajutor Macedoniei, mai întîi a pornit contra lui Lysimachos. Tocmai i se vestește că Pyrrhus cucerise Beroia[79]. (3) Și această veste răspîndindu-se printre macedoneni, nu mai păstrau nici un fel de rînduială față de Demetrios, ci tabăra era plină de gemete și de lacrimi, de mînie și de blesteme la adresa lui, ba chiar ei nu voiau să rămînă, ci cu vorba spuneau că vor să se ducă acasă, dar în realitate ei voiau să treacă de partea lui Lysimachos. Demetrios a hotărît deci să se ducă cît mai departe de Lysimachos și să se îndrepte împotriva lui Pyrrhus. Demetrios se gîndea că Pyrrhus era de același neam cu sine și legat prin multe legături de prietenie, prin Alexandru, socotind că macedonenii nu vor prețui pe un venetic și străin, pe Pyrrhus, mai mult decît pe sine însuși. (4) Dar tare s-a mai înșelat Demetrios în aceste judecăți pe care și le făcea. Căci de îndată ce s-a apropiat de Pyrrhus și și-a așezat tabăra, soldații, care admirau mereu strălucirea lui Pyrrhus în arme și care din vechime se obișnuiseră să-l socotească cel mai demn de a fi rege pe acela care era cel mai puternic în arme, apoi mai aflaseră atunci că Pyrrhus tratase cu toată blîndețea pe prizonierii de război și, în general, erau în căutarea prilejului de a trece de partea altcuiva sau a lui, părăsind pe Demetrios, la început au trecut pe ascuns și puțini, iar mai apoi toată tabăra a fost cuprinsă de mișcare și de tulburare, pe față; în cele din urmă, cîțiva au îndrăznit să se înfățișeze la Demetrios și să-l îndemne să fugă și să se salveze, căci macedonenii refuză de a mai lupta pentru desfrîul lui. (5) Aceste cuvinte au părut lui Demetrios foarte cumpănite față de brutalitatea celorlalți. Și, mergînd în cort, nu ca un rege, ci ca un actor, se dezbracă de hlamida aceea tragică, se îmbracă cu o hlamidă mohorîtă și pleacă din tabără pe ascuns. În timp ce cei mai mulți o porniseră pe prădăciuni și se certau între ei și smulgeau cortul regesc, deodată apare Pyrrhus, și dintr-un asalt a învins și a capturat tabăra. Apoi el

împarte cu Lysimachos întreaga Macedonie, după ce fusese guvernată timp de șapte ani, temeinic, de către Demetrios.

45 Căzînd deci astfel Demetrios de la putere și refugiindu-se la Cassandreia[80], Phila, soția lui, fiind cuprinsă de o nespusă durere, n-a mai putut suporta să vadă pe Demetrios iarăși un simplu particular și fugar, cel mai nenorocit dintre regi, și pierzînd orice nădejde și urînd soarta lui, care fusese mai statornică în nenorociri decît în fericire, luînd otravă, a murit. Demetrios însă, hotărît să țină în mînă resturile navelor sale, a pornit în Elada și aici a convocat pe toți comandanții de oști și pe prietenii săi. Astfel apare imaginea pe care o face despre sine însuși Menelaos, eroul lui Sofocles, cînd zice că:

„Dar mereu soarta mea este mișcată
„De roata nestabilă a unui zeu, și-și schimbă firea,
„Așa cum forma lunii în două nopți
„N-ar putea rămîne cu aceeași formă,
„Ci, din nevăzută, apare nouă mai întîi,
„Și-și înfrumusețează fața și și-o mărește
„Și ori de cîte ori apare mai nobilă decît ea însăși,
„Iarăși se micșorează mereu și se pierde în nimic.

Cu această imagine s-ar putea compara situația lui Demetrios atît în ceea ce privește creșterile și descreșterile cît și amplificările și umilirile, deoarece tocmai atunci, cînd se părea că se stinge și se pierde cu totul, puterea lui iarăși prinde strălucire și anumite puteri, revărsîndu-se spre el cîte puțin, îi împlineau nădejdea. Atunci, pentru prima dată, simplu particular și lipsit de podoabele regești, se ducea pe la cetăți. Un oarecare, văzîndu-l în această situație la Teba, a spus, nu fără farmec, următoarele versuri din Euripides:

„Din zeu ce era, luînd o formă omenească,
A venit la undele Dircei[81] și la apa lui Ismenos[82]“.

46 Dar de îndată ce și-a îndrumat nădejdea pe o cale regească și a constituit în jurul său un fel de corp și formă a regalității, le-a redat tebanilor forma lor de guvernămînt, însă atenienii s-au desprins de el.

Pe Diphilos, care era intitulat preot al Salvatorilor, l-au îndepărtat dintre magistrații eponimi și au votat să se aleagă iarăși arhonți, așa cum era odinioară, și l-au chemat pe Pyrrhus din Macedonia, căci vedeau că Demetrios avea o putere mult mai mare decît se așteptau ei. (2) Dar Demetrios, mîniat, a pornit împotriva lor și a instituit un asediu greu în jurul cetății. Fiind deci trimis Crates, filozoful, un om cu multă faimă și trecere, de către popor la Demetrios, acesta s-a lăsat convins și a acordat cele ce cerea pentru cetate, apoi, reflectînd la cele ce-i spunea Crates în legătură cu propriile sale interese, a ridicat asediul și, concentrînd toate navele pe care le avea, precum și unsprezece mii de pedestrași cu călăreții, de care dispunea, i-a îmbarcat pe corăbii și a pornit în Asia, ca să desprindă Caria și Lidia de Lysimachos. (3) La Milet îl primește Eurydice, sora Philei, care adusese cu ea pe Ptolemeida, fiica ei și a lui Ptolemeu, care-i fusese dată de logodnică prin Seleucos. Demetrios se căsătorește cu ea, cu încuviințarea Eurydicei, iar după căsătorie Demetrios pornește îndată împotriva cetăților, dintre care unele i se predau de bunăvoie, iar pe altele le silea. A cucerit și cetatea Sardes și unii dintre generalii lui Lysimachos au fugit la el, aducînd bani și oaste. (4) Dar deoarece se apropia Agathocles, fiul lui Lysimachos, cu armată, s-a urcat cu armata în Phrigia, cu intenția — dacă va cuceri Armenia — să pună în mișcare Media și să aibă în mînă țările de sus care, dacă va fi respins, îi ofereau multe posibilități de refugiu și de retragere. A învins pe Agathocles în cîteva mici ciocniri, dar fiind împiedicat de la aprovizionare cu alimente și cu furaje, era în încurcătură, iar soldații îl bănuiau că-i deplasează în Armenia și Media. Dar foametea se înteța tot mai mult și, producîndu-se o greșeală la trecerea rîului Lycos, a pierit o mare mulțime de oameni, răpită de undele rîului. Totuși, ei n-au renunțat la batjocuri. Astfel, un

soldat a scris în fața cortului lui Demetrios începutul tragediei *Edip rege* de Sofocles, schimbîndu-l puțin:

„Fiu al bătrînului orb Antigonos,
În ce locuri am venit?"

47 În cele din urmă, la foamete adăugîndu-se și molima, așa cum se întîmpla cînd oamenii începeau să mănînce de nevoie lucruri nesănătoase, după ce a pierdut în total nu mai puțin de opt mii de oameni, a pornit înapoi cu cei rămași. Și, ajungînd la Tars, a voit să nu se atingă de acea țară, căci era atunci sub stăpînirea lui Seleucos, ca să nu-i dea lui atunci nici un motiv de ceartă, dar, deoarece nu se putea altfel, pentru că ostașii săi se aflau în cele mai mari nevoi cu putință, iar Agathocles fortificase trecătorile muntelui Taurus, trimite lui Seleucos o scrisoare, care era un fel de lamentație pentru soarta lui și care cuprindea apoi o mare și lungă rugăminte și cerea de a-i fi milă de o rudă, care suferise atît de mult, încît ar putea să fie compătimit chiar de dușmani. (2) Seleucos a fost cuprins de compătimire și a scris generalilor de acolo, poruncindu-le să ofere și lui Demetrios un tratament regal și armatei lui hrană din belșug. Atunci Patrocles, care părea un om inteligent și prieten demn de încredere al lui Seleucos, se duce la Demetrios și-i spune că greutatea cea mai mare nu constă în a aproviziona cu hrană pe ostașii lui Demetrios, însă că Seleucos nu face bine că trece cu vederea faptul că Demetrios se află în țara lui, care, fiind cel mai violent, și mai activ, și întreprinzător rege, acum se găsește într-o situație care mînă și pe oamenii din fire cumpăniți să aibă curaj și să se pornească pe nedreptăți. (3) Seleucos, fiind atîțat de aceste vorbe ale lui Patrocles, a pornit în Cilicia cu multă armată. Iar Demetrios, puternic impresionat de această grabnică schimbare a lui Seleucos, de teamă, s-a retras în locurile cele mai întărite de natură ale muntelui Tauros, apoi a trimis o solie la Seleucos, prin care-l ruga să-i îngăduie să ocupe o regiune a barbarilor autonomi, în care să poată să-și ducă viața, încetînd fuga și rătăcirile, sau, dacă nu se învoiește cu această propunere, să-i îngăduie să-și hrănească aici armata în timpul iernii, să nu-l alunge și să nu-l azvîrle dușmanilor acum, cînd se află lipsit și sărăcit de toate.

48 Seleucos, fiind bănuitor față de aceste toate cereri ale lui Demetrios, i-a poruncit, dacă vrea, să ierneze două luni în Catalonia și să-i dea ostatici pe cei mai buni prieteni, dar în același timp, el despărțea prin fortificații trecerile spre Siria, așa că Demetrios, fiind închis de jur-împrejur, întocmai ca o fiară, și fiind zbuciumat de necesitate, recurge la violență și începe să prade țara aceea, apoi ciocnindu-se cu Seleucos, ieșea întotdeauna superior. Ba chiar o dată, cînd carele prevăzute cu coase au fost pornite împotriva lui, Demetrios a respins pe dușmani și, stricînd întăriturile făcute la trecerile în Siria, a învins pe dușmani. Așa că, în general, era cu moralul ridicat, apoi, văzînd pe ostași plini de curaj, s-a pregătit să dea lupta pentru cele mai mari răsplătiri ale războiului împotriva lui Seleucos, care și el era acum în încurcătură. (2) Căci s-a lăsat pradă neîncrederii și respinsese ajutorul trimis de Lysimachos, de care se și temea, iar el, cu propriile-i mijloace, se codea să se bată cu Demetrios, temîndu-se de iscusita lui nebunie și de eterna schimbare care-l puteau aduce din cele mai mari încurcături la cele mai mari succese. (3) Tocmai atunci, o boală grea cuprinzînd pe Demetrios, i-a vătămat în chip primejdios corpul și i-a distrus întru totul puterea. Astfel, unii dintre soldații lui s-au dat de partea dușmanilor, iar alții s-au împrăștiat. Cu greu însănătoșindu-se el în decurs de patruzeci de zile și luînd pe soldații care mai rămăseseră, a pornit în așa fel, încît să facă impresie și dușmanii să creadă că pleacă în Cilicia, apoi, în timpul unei nopți, ridicînd corturile, fără să dea semnalul cu trîmbițele, a luat-o în altă direcție și, trecînd muntele Amanus, a început să jefuiască regiunea de jos, pînă la Cyrrhestica.

49 Dar cînd Seleucos a apărut și și-a așezat tabăra, Demetrios îndată a ridicat tabăra în timpul nopții, a pornit asupra lui, fără ca acesta să știe de multă vreme,

ba chiar dormea. Abia cînd niște dezertori s-au înfățișat la Seleucos și i-au dezvăluit primejdia în care se află, fiind cu totul înmărmurit și sărind din culcuș, a dat ordin să se sune semnalul de luptă, și chiar cînd își trăgea încălțămintea, striga către prieteni că trebuie să dea lupta cu o fiară teribilă. Demetrios înțelegînd, după zarva produsă la dușmani, că a fost descoperit, s-a retras în grabă. (2) A doua zi, cînd s-a făcut lumină, cum Seleucos se tot apropia, Demetrios a trimis pe cineva dintre cei din jurul său la celălalt flanc, respingînd pe dușmani. În cele din urmă, Seleucos, dînd drumul calului și scoțîndu-și coiful, a luat un scut ușor și, întîmpinînd pe mercenarii lui Demetrios, li se arăta cine este și-i îndemna să treacă de partea sa și să-și dea seama, în fine, că el șovăise atîta timp ca să-i cruțe pe ei, nu pe Demetrios. Auzind aceste vorbe, ostașii cu toții l-au salutat și, numindu-l rege, au trecut de partea lui. (3) Demetrios, dîndu-și seama că dintre multele schimbări, aceea este ultima care a venit la el, a luat-o spre poarta Amanusului, după ce a izbutit să se sustragă din luptă, și înfundîndu-se într-o pădure deasă cu cîțiva prieteni și acoliți, care erau foarte puțini, au rămas acolo în timpul nopții. Voia, dacă va fi posibil, să meargă pe calea care duce spre Caunos, să ajungă la mare, unde nădăjduia că va găsi un loc de depozit pentru corăbii. Dar cînd a aflat că nu au provizii de drum nici pentru acea zi, și-a făcut alte planuri. (4) Apoi a venit Sosigenes, prietenul lui, avînd la cingătoare patru sute de monede de aur. Și nădăjduind ei că cu acești bani vor putea străbate pînă la mare, au pornit spre trecătorile munților pe întuneric. Dar cum dușmanii aprinseseră focuri pe aceste înălțimi ale trecătorilor, nesperînd de a mai putea merge pe acest drum, s-au întors în același loc, dar nu erau nici toți (căci unii dintre ei fugiseră), și nici cei care rămăseseră nu mai aveau același avînt. Unul dintre cei din jurul său a îndrăznit să spună că trebuie ca Demetrios să se predea lui Seleucos; atunci Demetrios, scoțînd pumnalul, era gata să se sinucidă, dar prietenii, stînd în jurul său și încurajîndu-l, l-au convins să facă

așa. Și Demetrios trimite la Seleucos, încredințîndu-i lui toate ale sale.

50 Auzind Seleucos, a spus că Demetrios este salvat nu de propria-i soartă, ci de propria sa bună soartă, pentru că, deodată cu alte lucruri frumoase, îi oferă și putința de a arăta omenia și blîndețea sa. Apoi, chemînd pe epimeleți, le-a poruncit să ridice un cort regesc, și să facă și să pregătească și celelalte lucruri cu tot fastul pentru primirea și tratarea lui. La Seleucos se afla un oarecare Apollonides, prietenul lui Demetrios. Pe acesta l-a trimis Seleucos la Demetrios, care să-i facă plăcere și să-l încurajeze cu vorba că merge să se întîlnească cu un bărbat cunoscut și rudă cu el. (2) Părerea lui a fost dată în vileag. La început, puțini dintre prieteni, dar apoi cu toții au sărit la Demetrios, luîndu-se la întrecere și căutînd s-o ia unul înaintea celuilalt, căci fiecare spera că va fi cel mai mare în fala lui Seleucos. Dar acest fapt a transformat mila aceluia în pizmă, iar răuvoitorilor care îl invidiau le-a oferit prilejul de a îndepărta de ei și de a nimici umanitatea regelui, căci l-au făcut să se teamă că de îndată ce vor vedea pe Demetrios în tabără, fără nici o întîrziere se vor produce acele mari înnoiri. (3) De curînd Apollonides venise la Demetrios, și era foarte bucuros, și veneau și alții și spuneau vorbe minunate, despre Seleucos și despre Demetrios, zicînd că după o astfel de nenorocire, chiar dacă mai înainte socotea că predarea propriului său corp fusese urîtă, atunci își schimbase părerea, din cauză că avea mare curaj și nădejdi, și tocmai atunci a venit Pausanias, aducînd cu el ostași pedeștri și militari, ca la o mie. Și deodată, împresurînd pe Demetrios cu ostașii, iar pe ceilalți îndepărtîndu-i, nu l-a dus în fața lui Seleucos, dar l-a transportat în Chersonesul Siriac, unde, în restul timpului, după ce i-a pus o pază severă, în fiecare zi era îngrijit și Seleucos îi înlesnea un fel de viață nu de disprețuit, și i se arătau locuri de plimbare și de alergare, și grădini cu animale sălbatice. Avea și posibilitatea de a se întîlni cu prietenii cu care fugise împreună. Și chiar unii veneau din partea lui Se-

leucos însuși și-i spuneau vorbe plăcute și-l îndemnau să fie liniștit, căci de îndată ce va veni Antiochos cu Stratonice, va fi eliberat.

51 Demetrios, aflîndu-se în această situație, a trimis scrisori fiului său și comandanților săi de la Atena și de la Corint, prin care le poruncea să nu se mai încreadă nici în scrisoare, nici în pecetea lui, ci să păzească pentru Antigonos cetățile și toate celelalte lucruri, ca și cînd el însuși ar fi mort. Antigonos, aflînd despre capturarea tatălui său și fiind profund îndurerat, s-a îmbrăcat cu o haină de doliu și a scris și celorlalți regi, și lui Seleucos însuși, rugîndu-i și oferindu-le tot ce le mai rămăsese, și arătîndu-se gata să se pună el zălog pentru tatăl său pentru orice. La aceste rugăminți s-au asociat și multe cetăți, și mulți dinaști, afară de Lysimachos. Acesta a trimis chiar o scrisoare lui Seleucos, promițîndu-i mulți bani, dacă va ucide pe Demetrios. Dar Seleucos, deși mai înainte nu putea să-l sufere pe Lysimachos, dar atunci, în urma propunerii făcute, l-a socotit și mai mult crud și barbar, și păstrînd pe Demetrios pentru fiul lui, Antigonos, și pentru soția lui, Stratonice, ca să le facă lor pe plac, a tergiversat.

52 Demetrios pentru început se acomoda cu situația în care ajunsese și se obișnuia să sufere mai ușor prezentul. La început făcea oarecari mișcări, vînînd, atît cît era posibil, și făcînd alergări, apoi, cîte puțin, a început să fie cuprins de plictiseală și de săturare de aceste lucruri, și dedîndu-se la băuturi și la jocuri de noroc, a început să se prăbușească, și-și petrecea cea mai mare parte din timp cu aceste lucruri. Aceasta o făcea fie că încerca să fugă de gîndurile care-l frămîntau la trezie, cînd se gîndea la starea lui de față și încerca să și le înece în băutură, fie că avea cunoștințe că aceasta era de fapt viața pe care o dorise și pentru care urmărise în altă parte, și rătăcise din cauza dorinței prostești de glorie

și-și dăduse sieși însuși multă bătaie de cap, și multă bătaie de cap dăduse și altora, căutînd supremul bine în arme, și în flote, și în tabere; acest lucru l-a găsit acum fără să se aștepte, în lipsă de activitate, în liniște și în somn. Căci ce alt sfîrșit al războaielor și al primejdiilor îi așteaptă pe regii netrebnici, care sînt și proști, și răi, nu atît pentru că urmăresc numai desfrîul și plăcerea, în locul virtuții și binelui, ci fiindcă nu știu nici să se dedea desfrîului și plăcerii cu adevărat? (2) Ei bine, Demetrios, fiind ținut trei ani în Chersones, s-a îmbolnăvit din cauza inactivității, îmbuibării și vinului, și a murit, după ce trăise cincizeci și patru de ani. Seleucos și-a auzit rău, și a regretat că-l suspectase atît de mult pe Demetrios și că nu imitase nici cel puțin pe Dromichetes, un străin, trac, care tratase atît de omenos și regește pe Lysimachos, după ce-l capturase.

53 Dar chiar și înmormîntarea lui Demetrios a avut unele aspecte dramatice și tragice. Astfel fiul lui, Antigonos, cînd a aflat că rămășițele tatălui său sînt aduse, a pornit cu toate corăbiile și l-a întîmpinat în insule (Ciclade), primindu-le, iar urna cu cenușa, urnă care era de aur, a așezat-o în cea mai mare corabie-amiral. Cetățile pe lîngă care trecea depuneau panglici la urnă sau trimiteau soli în haine de doliu, ca să asiste la ceremonia înmormîntării și să-l petreacă pînă la mormînt. (2) Cînd flota a plutit la Corint, urna a fost văzută pe proră, împodobită cu porfiră regească și cu diademă regală. Lîngă ea erau de gardă tineri în arme. Xenophantes, care era atunci cel mai celebru flautist, șezînd lîngă urnă, cînta imnul cel mai sacru. Și, pe lîngă aceasta, la tînguirile flautului, răspundeau, ca un vaiet, plesnetele vîslelor, care erau mișcate în ritm. Dar, cel mai jalnic și mai de plîns aspect l-a constituit Antigonos, cînd a fost văzut umilit și plin de lacrimi de către mulțimea care se adunase la mare.

După ce i s-au adus onorurile și cununile de rigoare, a dus și a depus rămășițele pămîntești ale lui Demetrios

în Demetrias, cetate care-i purta numele (și care fusese constituită din cîteva cetăți mici din jurul Jolcului. (3) Demetrios a lăsat următorii urmași: pe Antigonos și pe Phila, pe care îi făcuse cu Stratonice; doi Demetrios, unul făcut cu o illiriană, poreclit „slabul", iar celălalt, care a domnit în Cyrena, era făcut cu Ptolemeu; de la Daidameia a avut pe Alexandros, care a trăit în Egipt. Se zice că a mai făcut și cu Eurydice un fiu, numit Chorragos. Urmașii lui au domnit pînă la Perseus, de la care romanii au luat în primire Macedonia. Terminîndu-se drama macedoneană, este timpul să aducem pe scenă drama romană.

ANTONIUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața lui Marcus Antonius este una dintre cele mai interesante, atît prin evenimentele la care a luat parte, cît și prin felul cum a acționat în diferite împrejurări, punîndu-se într-o vie lumină și pe sine, dar și pe oamenii alături de care a combătut și împotriva cărora a acționat.

Fiind mai presus de orice om de acțiune, Antonius a arătat prin fapte gîndurile sale. S-ar putea spune că mai mult decît pentru oricare altul, pentru caracterizarea lui Marcus Antonius se impune în primul rînd cercetarea faptelor. Izvoarele care ne dau informații asupra vieții sale sînt relativ numeroase și abundente în amănunte.

Marcus Antonius era fiul lui Marcus Antonius Creticus și s-a născut probabil pe la 82 î.e.n. De la tatăl său a moștenit multe datorii. Amănuntele defăimătoare pe care le dă Cicero[1] despre tinerețea lui Antonius par a fi confirmate de activitatea sa de mai tîrziu. Prietenia sa strînsă cu Clodius, dușmanul de moarte al lui Cicero, pare a pune în lumină unele afinități de ordin politic. Atît de mari erau datoriile sale, încît în anul 58, deci cînd avea numai 24 de ani, ca să scape de creditori, s-a refugiat la Aulus Gabinius, guvernatorul Siriei, care l-a numit comandantul cavaleriei. În această calitate, Antonius a luat parte sub comanda lui Gabinius, la expediția împotriva lui Aristotul, în Palestina, în anul 57, și apoi, în 55, la repunerea pe tronul Egiptului a lui Ptolemeu Auletul[2]. Se știe însă că Aulus Gabinius era omul lui

---

[1] Cicero, *Philippicae*, II, 44 și urm.
[2] Plutarh, *Antonius*.

Caesar, deci, încă devreme, Antonius a intrat în legătură cu viitorul dictator, pe care l-a însoțit în Gallia, în anul 54 î.e.n.[3]. Prietenia cu guvernatorul Galliei — al cărui aur și prăzi de război îi atrăgeau tot mai multe simpatii la Roma — i-a adus lui Marcus Antonius cvestura[4] pentru anul 52. În această calitate, Antonius s-a dus din nou în Gallia, unde a dat ajutor lui Caesar în războiul din Gallia[5], cînd s-a distins prin calitățile sale de ostaș. Anul 50 î.e.n. a constituit pentru Caesar anul răbufnirilor violente împotriva lui în senat. Aristocrația senatorială, prin reprezentanții săi din senat, făcea eforturi disperate de a-l înlocui pe Caesar de la guvernămîntul Galiilor. Caesar a văzut și în Antonius un instrument potrivit să-i apere interesele. De aceea, Antonius a fost trimis la Roma ca să se prezinte la alegerile de augur. Partizanii lui Caesar, la Roma, au întrebuințat violența ca să-l poată alege, și o dată ales augur, Antonius a izbutit ușor să fie ales și tribun al plebei[6]. Antonius și-a luat rolul în serios, a intrat în legătură cu Cassius, alt instrument al lui Caesar, și a opus o rezistență înverșunată adversarilor lui Caesar în senat, ceea ce a determinat pe C. Cornelius Lentulus, consul în 49, să-l alunge din senat în ianuarie 49. Acest fapt i-a sporit lui Antonius meritele în fața lui Caesar, deoarece guvernatorul Galiilor[7] a făcut din aceasta un casus belli[8].

Evenimentele s-au precipitat. Caesar a trecut Rubiconul, războiul civil a început. Antonius, dintre numeroșii subalterni ai lui Caesar, s-a bucurat de o mare favoare. Astfel, Caesar l-a făcut legatus și l-a trimis să lupte împotriva cetăților Arretium și Sulmo și cînd Caesar a plecat în Spania, i-a încredințat lui Antonius comanda supremă în Italia, cu rangul unui propraetore.

[3] Cicero, *Philippicae*, II, 48.
[4] Cicero, *op. cit.*, 49, 71.
[5] Caesar, *De bello gallico*, VII, 81; VIII, 2, 24, 38, 46—48.
[6] Caesar, *De bello gallico*, VIII, 50; Cicero, *Philippicae*, 2, 4; Appian, *Războaiele* civile, III,; Cioero, *Ad familiares*, VIII, 14; *Ad Atticum*, X. 89.
[7] Cicero, *Ad familiares*, XVI, 11, 2; Plutarh, *Antonius*, 2; *Ad Atticum*, VII, 8, 5; Caesar, *De bello civili*, I, 2.
[8] Caesar, *De bello civili*, I, II; Gicero, *Ad Atticum*, VIII, 4, 3, X 8a; 10, 5; 11, 4; 12a, 1; 15, 3; 16, 5.

Evenimentele căpătau un ritm din ce în ce mai dramatic. Caesar s-a întors din Spania și a trecut la acțiuni de îndrăzneală care-i puteau fi fatale, la Dyrrachium. Antonius, înțelegînd situația critică în care se afla Caesar la Dyrrachium, s-a hotărît să-i trimită trupe de întărire și, înfruntînd adversitatea pompeianilor și vitregia mării înfuriate, și-a dus cu bine la îndeplinire planul[9]. Această îndrăzneață acțiune a lui Antonius i-a atras și mai mult încrederea lui Caesar, care, la hotărîtoarea bătălie de la Pharsalus, i-a încredințat lui Antonius comanda aripei stîngi a frontului, ceea ce echivala cu un semn de supremă încredere[10].

Bătălia de la Pharsalus a fost cîștigată; Pompeius a fost ucis, Caesar și-a petrecut, în ultimele luni ale anului 48 și în primele luni ale anului 47, aventura erotico-politico-militară la Alexandria. În acest timp Antonius era magister equitum (comandantul cavaleriei) lui Caesar în Italia. În această calitate, Antonius a înăbușit încercările de revoltă ale lui Publius Cornelius Dolabella, tribunus plebei. Dar o altă situație, pe care și-o dobîndise, a înlesnit apariția în comportările lui Antonius a unor manifestări care l-au indispus pe Caesar. Astfel, pe lîngă viața de petreceri pe care o ducea, Antonius se plimba, în văzul tuturor, prin orașele Italiei cu dansatoarea Cytheris[11]. Atît de mare a fost supărarea lui Caesar, încît în anul 46, Caesar nu și-a ales de coleg, la al III-lea al său consulat, pe Antonius, ci pe Lepidus[12]. Mai mult, Lepidus a fost ales și magister equitum, iar Antonius n-a luat parte la expedițiile lui Caesar în Africa și în Spania.

[9] Caesar, *De bello civili*, III, 24; 26, 29, 30, 34, 48, 65. Appian, *Războaiele civile*, II, 59.
[10] Caesar, *De bello civili*, III, 89; Plutarh, *Pompeius*, 69; Appian, *Războaiele civile*, II, 76.
[11] Cicero, *Philippicae*, II, 61; Plutarh, *Antonius*; Plinius, *Naturalis historia*, VIII, 55; Dio Cassius, XLV, 28.
[12] Plutarh, *Antonius*, 10; CIL, I, p. 440.

Antonius a rămas la Roma, unde s-a căsătorit cu Fulvia, văduva lui Publius Claudius[13].

Răceala și mai ales resentimentele dintre Caesar și Antonius trebuie să fi fost atît de cunoscute, încît atunci cînd Antonius s-a dus împreună cu Trebonius la Narbo, ca să-l întîmpine pe Caesar, care venea din Spania, Trebonius i-a propus lui Antonius să ia parte la o conspirație împotriva lui Caesar[14]. *Fie că nu avea încredere în realizarea unui astfel de proiect, fie că își dădea seama de posibilitățile lui Caesar, Antonius s-a împăcat cu Caesar, l-a însoțit pînă la Roma, unde a fost colegul lui Caesar de consulat*[15] *pentru anul 44. Nu mai încape nici o îndoială că acum Antonius ajunsese iarăși cel mai de încredere om al lui Caesar. Dictatorul, probabil, i-a destăinuit cele mai intime gînduri ale sale. Numai așa se poate explica încercarea pe care a făcut-o Antonius, la 15 februarie 44, la sărbătoarea Lupercaliilor, de a pune coroana de rege pe capul lui Caesar, care a respins-o șovăind, pentru că și-a dat imediat seama de nemulțumirea poporului*[16]. *Dar mințile conjuraților s-au înfierbîntat. Ei au trecut la punerea la punct și la înfăptuirea planului de asasinare a lui Caesar. În planul lor, Antonius și Lepidus constituiau o piedică foarte serioasă și dintre ei doi mai ales Antonius, cunoscut pentru curajul său. Cassius a stăruit foarte mult*[17] *să fie ucis Antonius, dar s-a izbit de împotrivirea lui Marcus Brutus, care spunea că nu are voie să ucidă decît pe tiran.*

În sfîrșit, conspirații au trecut la acțiune. Caesar, șovăitor, a ajuns în fine la 15 martie 44, abia pe la ora

[13] Cicero, *Philippicae*, II, 11; Plutarh, *Antonius*, 9, 10.
[14] Plutarh, *Antonius*, 10, 13; Cicero, *Ad familiares*, XI, 2, 3; *Ad Atticum*, XIV, 13a.
[15] Cioero,*Philippicae*, II, 70; 78; Titus Livius, *Epitome*, 116; 117; Velleius *Paterculus*, II, 56, 58; Plutarh, *Antonius*, 11, *Brutus*, 18; Caesar, 61; Entropius, VII, 1; Macrobius, *Saturnalia*, I, 12, 34.
[16] Cicero, *Philippicae*, II, 84; II, 12; XIII 17; 41, Plutarh, *Antonius*, 12; Quintilian, IX, 3, 61, Appian, *Războaiele civile*, II, 109.
[17] Velleius Paterculus, II, 58.

cincea a zilei (ora 11 la noi) în senat. Conspiratii își dădeau seama de importanța lui Antonius, de aceea Trebonius l-a angajat într-o lungă discuție în fața intrării în sala de ședințe, în timp ce Caesar a intrat și după puține clipe a fost atacat de pumnalele conspiraților[18]. *Textele vechi*[19] *spun că imediat după uciderea lui Caesar, Antonius și-a schimbat haina de consul cu o tunică de sclav și s-a refugiat acasă, punînd întărituri în jurul ei.* Se non e vero, e ben trovato. *Este greu de imaginat cum s-a putut atît de repede travesti Antonius, în sclav și unde. În orice caz, faptul este că a scăpat cu viață. Dar conjuratii, care nu avuseseră în vedere nimic altceva decît uciderea lui Caesar, o dată adversarul doborît, intimidați de atitudinea de răceală pe care o constataseră la populație, s-au retras pe Capitoliu. Antonius, capabil să intuiască rapid o situație, și-a dat seama de dezorientarea conspiraților. De aceea, în noaptea de 15—16 martie 44 a pus să se transfere tezaurul statului, în valoare de șapte sute de milioane de sesterți, din templul zeiței Ops, acasă la el. De asemenea Calpurnia, văduva lui Caesar, i-a pus la dispoziție banii și hîrtiile lui Caesar*[20]. *Un autor antic*[21] *vorbește chiar despre o solie pe care ar fi trimis-o conspiratii la Antonius, chiar în seara zilei de 15 martie. Dacă faptul este adevărat, din aceasta se vede și mai clar dezorientarea conspiraților. În orice caz este cert că în ziua de 16 martie, Antonius și Lepidus s-au înconjurat de o gardă de veterani din Roma și de prin împrejurimi și au început tratative cu conspiratii*[22]. *A comunicat apoi senatului hotărîrea prin care le poruncea să șadă acasă, a asigurat ordinea în oraș, a convocat senatul pentru ziua*

[18] Cicero, *Philippicae*, II, 34; Suetonius, *Caesar*, 81; Plutarh, *Caesar*, 66, *Brutus*, 17; Appian, *Războaiele civile*, II, 117; Dio Cassius, XVIII, 19.
[19] Plutarh, *Antonius*, 14; Dio Cassius, XLIV, 22; Appian, *Războaiele Civile*, II, 118.
[20] Cicero, *Ad Atticum*, XIV, 14, 3, 181, XVI, 14, 3; Philippicae, I, 18, II, 93, V, 11, VIII, 26, XII, 12; Plutarh, *Antonius*, 15; Appian, *Războaiele civile*, II, 125.
[21] Nicolaus din Damasc, 27.
[22] Appian, *Războaiele civile*, II, 124.

de 17 martie în templul zeiței Tellus. A ținut apoi o ședință a cezarienilor, în care au hotărît — contra părerii lui Lepidus — cruțarea conjuraților[23]. *În ziua de 17 martie a pus la toate intrările templului, în care fusese convocat senatul trupe înarmate*[24].

Antonius și-a luat drept coleg la consulat pe Dolabella. Conjurații au fost invitați să ia parte la ședința senatului, dar n-au venit. Antonius, ca să evite anularea hotărîrilor lui Caesar, a spus că, dacă se va decreta această anulare, mulți senatori își vor pierde locul. Anularea a fost evitată și deci hotărîrile lui Caesar au rămas în vigoare. Antonius, procedînd cu mult tact, tot nu s-a opus propunerii lui Cicero ca să se acorde amnistie conspiraților[25]. *Senatul a mai hotărît să se mențină distribuțiile de pămînt veteranilor hotărîte de Caesar, precum și valabilitatea prevederilor din testamentul lui, precum și înmormîntarea lui Caesar. Toate acestea se datorau tactului lui Antonius, care își trimisese fiul ostatec pe Capitoliu și care se comporta cu toată atenția față de senat*[26].

Așadar, după faimoasa ședință din templul zeiței Tellus, Caesar trăia prin decretele sale, iar conjurații se aflau în viață prin propunerea lui Cicero, adoptată de Senat. Nici nu se putea o situație mai contradictorie și mai falsă.

Dar abilitatea lui Antonius și entuziasmul orb al senatului au continuat să producă și alte efecte. Astfel, în ziua de 18 martie s-a ținut din nou o ședință a senatului, în care s-au decretat onoruri pentru Antonius și s-au confirmat provinciile conjuraților[27]. *Deci Antonius, omul lui Caesar e consul, iar ucigașii lui Caesar guvernatori*

[23] *Nicolaus din Damasc*, 27.
[24] Appian, *Războaiele civile*, II, 126; Cicero, *Ad Atticum*, XIV, 14, 2, XVI, 14, 1; *Philippicae*, I, 21, II, 89.
[25] Appian, *Războaiele civile*, II, 135; Cicero, *Atticus*, XVI, 14, 1; *Philippicae*, I, 1, II, 100; Velleius Paterculus, II, 58.
[26] Cicero, *Philippicae*, I, 6; 31; *Ad Atticum*, XIV, 4, 2; 14, 3; Plutarh, *Brutus*, 20; Appian, *Războaiele civile*, II, 135; Dio Cassius, XLIV, 34.
[27] Plutarh, *Brutus*, 19.

de provincii. Un nou fapt a venit să confirme simpatiile de care se bucurase Caesar în fața unor straturi ale poporului: poate în ziua de 19 martie s-a deschis testamentul lui Caesar acasă la Antonius. Cînd poporul a aflat de dărniciile dictatorului și a mai ascultat și cuvîntarea ținută de Antonius la funeraliile lui Caesar (20—23 martie) și s-a mai arătat și o mască a lui Caesar asasinat, și-a manifestat violent ura împotriva ucigașilor[28]. *Nici nu se putea o mai binevenită armă de intimidare a conjuraților pentru Antonius, care însă, prudent, a luat măsuri de păstrare a ordinei*[29]. *În orice caz, Antonius era prea prudent pentru ca să adopte o atitudine fermă față de o partidă sau alta și prea lipsit de principialitate politică și gata de compromisuri, pentru ca să ia măsuri drastice în sensul indicat de manifestările de simpatie ale poporului pentru Caesar. De aceea, el a căutat să-și atragă cît mai mult senatul. Astfel, în calitatea sa de consul, el s-a arătat cît se poate de înțelegător pentru o serie de propuneri făcute de senat și care au devenit lege — limitarea cazurilor de acordare de privilegii, suprimarea dictaturii, alegerea unei comisii, care să cerceteze actele lui Caesar — în cursul lunii martie*[30], *cînd a obținut de la senat guvernarea Macedoniei luată lui M. Brutus, iar pentru Dolabella, Syria, luată lui Cassius.*

Între timp, se pare că prin mîna lui Faberius, secretarul particular al lui Caesar, se fabricau anumite decrete, printre care: rechemarea exilaților, sistări de pedepse, acordări de cetățenii[31], *toate în interesul întăririi simpatiei pentru Caesar și al sporirii urii împotriva conjuraților. Mai trebuia însă asigurată și simpatia veteranilor, și*

[28] Plutarh, *Antonius*, 14; Cicero, *Philippicae*, II, 29; *Cicero*, II, 143, 147.
[29] Cicero, *Ad Atticum* XIV 7, 8; *Philippicae*, 1, 5; Appian, *Războaiele civile*, III, 2—3, Dio Cassius, XLIV, 51.
[30] Cicero, *Philippicae*, I, 3, 32, II, 91, 100, V, 10; Appian, *Războaiele civile*, II, 91, 100; III, 7—8; Dio Cassius, XLIV, 51, XLV, 9.
[31] Cicero, *Ad Atticum*, XIV, 12, 13, 18, 1; *Philippicae*, II, 92, III, 10, V, 12, XII, 12; Plutarh, *Antonius*, 15; Appian, *Războaiele civile*, III, 5; *Velleius Paterculus*, II, 60.

36723

prin legea votată de senat probabil la 24 aprilie, prin care se instituiau colonii pentru veterani, s-a realizat acest lucru. Sub pretext că vrea să facă o simplă călătorie, Antonius se pregătea să se ducă în Campania, la fața locului, ca să vadă cum stau lucrurile[32].

Antonius era gata să plece din Roma, la sfîrșitul lui aprilie, dar iată că își face apariția tînărul C. Octavianus, fiul adoptiv și moștenitorul lui Caesar, care venea din Apollonia. Foarte politicos, Octavianus a cerut lui Antonius să-i acorde intrarea în drepturile de moștenitor, dar Antonius nu i-a dat banii luați din casa lui Caesar și pe unde putea își manifesta ostilitatea față de el. Văzînd însă că simpatia poporului se îndreaptă spre Octavianus, s-a împăcat cu el și s-au înțeles să lupte împotriva dușmanului comun, constituit din conjurați[33]. *Așdar, acum lupta pentru putere se dădea între Antonius, Octavianus, senat, conjurați. Din momentul sosirii lui Octavianus la Roma, a urmat un șir de mișcări tactice ale concurenților la putere, iar prima a fost aceea menționată mai sus, făcută de Antonius. Au urmat și altele, despre care vom vorbi îndată. Mai întîi trebuie menționat faptul că Antonius a plecat în Campania, de unde s-a întors pe la mijlocul lui mai. După aceea, Antonius a început să acționeze. Situația era clară; el trebuia: 1) să neutralizeze pe Octavianus, cu care era concurent la favoarea poporului, ca instrument de menținere a puterii; 2) să-și asigure concursul senatului, ca organ legislativ și deci izvor al puterii; 3) să înlăture pe conspirați, dar fără a-și pierde simpatia senatului. Situația era cît se poate de complicată și trebuia procedat cu cea mai mare prudență. De aceea, la 1 iunie, în ședința senatului, cînd avea să se discute problema despăgubirii lui Brutus și Cassius, cărora li se luaseră provinciile, Antonius a propus, iar senatul — nu*

[32] Cicero, *Ad Atticum*, XIV, 17,2; 20,2, 21,2; *Philippicae*, II, 100; V, 10; Appian, *Războaiele civile*, III, 57.

[33] Cicero, *Atticus*, XV, 3,2; 12,2; Suetonius, *Aug.* 10; Plutarh, *Antonius*, 16; Appian, III, 14—30; Dio Cassius, XLV, 5—8.

putem ști din ce considerente — a aprobat amînarea dezbaterii. Mai mult, la 2 iunie, printr-o lege propusă de un tribun al poporului, Antonius și Dolabella și-au asigurat guvernarea pe cinci ani a provinciilor pe care le luaseră de la Brutus și Cassius[34]. *Pe linia luptei împotriva conjuraților a căutat el, la 5 iunie, să îndepărteze din Roma pe Brutus și Cassius, numindu-i într-o comisie*[35]. *O lege agrară, propusă pe la mijlocul lunii iunie de Lucius Antonius, fratele lui Marcus Antonius*[36], *precum și legea cu privire la provincii prin care Antonius, în loc de Macedonia, dobîndea Gallia Cisalpină, împreună cu cinci legiuni, îi întăreau și mai mult*[37] *situația politică. Continuînd mișcările tactice de apropiere de senat, Antonius, pe la 1 august, a ușurat acordarea de către senat a provinciilor Creta și Cyrene lui Brutus și Cassius și rechemarea din exil a lui Sextus Pompeius*[38].

Pe măsură ce Antonius căuta să facă pe placul senatului, care avea toată simpatia pentru conspirați, situația politică devenea și mai contradictorie. În fond, senatul, cu simpatii și manifestări republicane, era menajat și de Antonius, și de Octavianus, moștenitori ai politicii lui Caesar, și în adîncul inimii lor, hotărîți s-o continue.

Nu se știe exact din ce motive, Antonius — fie bizuindu-se pe forțele de care dispunea, fie rău sfătuit, fie nemaiputînd suporta corsetul contradicțiilor în care se afla — dintr-o dată a dat cărțile pe față și a început să ia o serie de măsuri, fără să țină seama de opiniile senatului, care să-i întărească și mai mult puterea, precum: legea cu privire la insula Creta, legea cu privire la componența curților de judecată, și la dreptul de provocatio, *în anumite procese și mai ales introducerea unei zile de*

[34] Cicero, *Ad Atticum*, XV, 62, 9, 1, 11, 4; *Philippicae*, I, 6, 25, III, 108, V, 7, VIII, 27.

[35] Cicero, *Ad Atticum*, XV, 5, 2, 6, 2; 9, 11, XVI, 4, 4, *Philippice*, II, 31, Appian, *Războaiele civile*, III, 6.

[36] Cicero, *Ad Atticum*, XV, 2, 15,1, 17,1, 19,2, *Philippicae*, V; 7, 21, 33, VI, 12.

[37] *Ibid.*

[38] Cicero, *Philippicae*, II, 31; Plutarh, *Brutus*, 19; Appian, III, 8, 12, 16, Dio Cassius, XLVII, 21.

sărbătoare la ludi Romani în cinstea lui Caesar[39]. Apoi a manifestat energic împotriva lui Cicero, și unele versiuni spuneau că pune la cale un atentat împotriva lui Octavianus[40].

Era limpede că se va ajunge la un conflict violent cu senatul și cu Octavianus, dar evidența absolută a acestei perspective a adus-o călătoria pe care a făcut-o Antonius la Brundisium, la 9 octombrie, pentru ca să întîmpine cele patru legiuni care debarcaseră acolo[41]. Acest fapt a îndepărtat orice îndoială asupra inevitabilității conflictului. Într-adevăr, Antonius cu promptitudinea pe care o dă înfrigurarea înainte de conflict, a restabilit disciplina printre legiunile pe care Octavianus le îndemnase la revoltă, a trimis trei dintre cele patru legiuni de-a lungul coastei de est a Italiei, spre Gallia Cisalpină, iar el, cu legiunea a V-a Alaudae, a pornit spre Roma[42].

Dar Octavianus nu era omul care să se lase intimidat. A trecut în Campania și a început să-și strîngă, pe cont propriu, o armată din veteranii legiunilor a 7-a și a 8-a, și a pornit spre nordul Italiei. În drum, legiunea Martia a trecut de partea lui, s-a instalat în Alba Fucentia și a respins cu dispreț o încercare a lui Antonius de a o recîștiga. Antonius, îngrijorat, și-a concentrat ostașii într-o tabără întărită la Tibur[43].

Dezertarea legiunii Martia de la Antonius a arătat clar, pentru cine avea ochi să vadă, că șefii în luptă nu mai puteau dispune de legiuni ca de niște piese de șah,

[39] Cicero, *Philippicae*, I, 19, II, 97, 110, V, 12, XIII, 3, 37; Appian, III, 39.

[40] Cicero, *Ad familiares*, XII, 3, 23, 3; *Philippicae*, V, 19; Suetonius, Aug. 10; Appian, III, 39; Seneca, *Clem.* I, 9, 1.

[41] Cicero, *Ad Atticum* XV, 13, 2; *Ad familiares*, XII, 23, 2; Appian, III, III, 40, 43; Dio Cassius, XLV, 12.

[42] Cicero, *Ad Atticum*, XVI, 8, 2, 10, 11, 13, 14; *Philippicae*, III, 4; 31; V, 22; XII 12; XIII, 18; Appian, III, 43 și urm. Dio Cassius, LXV, 13.

[43] Cicero, *Ad Atticum*, XVI, 8, 9, 11, 14; *Philippicae*, V, 23; XIII, 19, XIV; Appian, III, 34; Dio Cassius, XVV, 42; Nicolaus din Damasc 31, Titus Livius, *Perioha*, 117.

ci că trebuiau să ia aminte la moralul și la dispozițiile trupei.

Antonius, curajos, s-a dus totuși la Roma ca să ia parte la ședința senatului din 28 noiembrie, unde se luaseră toate măsurile ca să-l facă pe Octavianus inofensiv. Dar Antonius subestimase lecția dată de legio Martia. Tocmai cînd se pregătea să-l scoată pe Octavianus din luptă, vine vestea că legiunea a 4-a a urmat exemplul dat de legio Martia. Îngrijorat peste măsură, Antonius în calitatea sa de consul, a distribuit în grabă provinciile pretorilor în seara de 28 noiembrie și a plecat noaptea cu restul armatelor sale spre nord. Fratele său Lucius i-a mai adus ultima din cele cinci legiuni din Macedonia și în acest fel a pornit el spre provincia lui Decimus Brutus[44].

Evenimentele au început să capete un ritm din ce în ce mai grăbit, iar pozițiile adversarilor în luptă să fie din ce în ce mai clare. Astfel, în senat, Cicero, luînd comanda bătăliei politice împotriva lui Antonius, a propus, iar senatul a aprobat, anularea schimbului de provincii făcut de Antonius, ceea ce însemna recunoașterea lui Decimus Brutus ca guvernator legitim al Galliei Cisalpine. De asemenea, senatul a încheiat un tratat formal de alianță cu Octavianus[45].

Ironia sorții devenise și mai crudă: Octavianus, urmașul lui Caesar și concurentul la dictatură a lui Antonius, se aliase cu senatul, care lupta pentru salvarea vieții asasinilor lui Caesar. Logica fusese cu totul alungată de patimile cu care se dădea lupta pentru putere.

Dar operațiile militare au început, Brutus, surprins de Antonius, s-a închis în cetatea Mutina, pe care acesta a început s-o asedieze. Senatul a acționat și el prin Octavianus, care căpătase titlul de propraetor, și prin noii consuli Hirtius și Pansa. Aceștia au trimis o solie lui

[44] Cicero, *Philippicae*, III, 19 și urm.; XIII, 19 și urm.; Appian, III, 46.

[45] Cicero, *Ad familiares*, XI, 6,2; XII, 22,3; *Philippicae*, V, 28; X, 23; Appian, II, 49; Dio Cassius, XLVI, 35.

Antonius, poruncindu-i să ridice asediul. Antonius, dîrz, a pus condiții. Senatul a decretat starea de război și, trecînd la acțiune, Hirtius a luat Voleterrae, iar Octavianus s-a așezat la Forum Gallorum. Antonius, printr-o încercare logică, a încercat să-l atragă de partea sa, dar Octavianus a refuzat. Consulul Pansa a apărut atunci cu legiunile nou recrutate, iar Antonius, care voia să evite cu orice preț joncțiunea armatelor senatoriale, i-a ieșit înainte lui Pansa pe Via Aemilia și a luat poziție pe amîndouă părțile drumului, pînă la Forum Gallorum. S-a dat o luptă în care Pansa a fost învins și grav rănit, dar și Antonius, cînd se retrăgea în tabără, a fost surprins de Hirtius, care venea în ajutorul lui Pansa, și înfrînt. Senatul, triumfînd de bucurie, a declarat pe Antonius dușmanul patriei. Antonius se ferea de bătălie, pe care a trebuit însă s-o dea cu Hirtius, la 21 aprilie 43, în care Hirtius, învingător, a căzut. Iar a doua zi după luptă, Antonius s-a îndreptat spre Alpi[46].

Acum senatul, trecînd cu vederea pe Octavianus, conferă lui D. Brutus comanda oștilor consulilor căzuți. Senatul se credea deja stăpîn pe situație. Dar se grăbea. Evenimentele nu-și spuseseră încă ultimul cuvînt. Astfel, Antonius, deși urmărit îndeaproape de D. Brutus, a săvîrșit cîteva acțiuni care i-au mărit prestigiul: și-a unit oastea cu cele trei legiuni ale lui Ventidius, a trecut Alpii, la 15 mai a intrat cu avangarda în Forum Iulii și — se pare, după cinci zile de tratative, între 25 și 29 mai — și-a unit armatele cu ale lui Lepidus, guvernatorul Spaniei Citerior și al Galliei Narbonese, care dispunea de șapte legiuni. Senatul, impresionat, a numit pe Octavianus coleg la comandă cu Decimus Brutus. Pe la sfîrșitul lui iulie și Asinius Pollio și-a unit oștile — două legiuni — cu ale lui Antonius. Curînd, și Munatius Plancus s-a dat de partea lui Antonius, care acum avea alături de

[46] Cicero, *Ad familiares*, XII, 5,2; X, 30 și urm.; XI, 9—13; *Philippicae*, VIII, 20; 25 și urm.; XIII, 27; Appian, III, 61, 65, 71, Dio Cassius, XLVI, 29; 37.

sine, pe Lepidus, Pollio și Plancus[47]. *Senatul, bazîndu-se pe sinceritatea lui Octavianus, numise între timp o comisie de zece bărbați care să tragă la răspundere pe Antonius pentru violențele săvîrșite în timpul consulatului. Octavianus însă, ținînd desigur seama de cele șaptesprezece legiuni ale lui Antonius, dar și de propriile sale aspirații la putere, a căror realizare nu putea fi decît îngreuiată de pactul încheiat cu senatul, a dat cărțile pe față: la 14 august 43 a înaintat asupra Romei, și-a asigurat alegerea sa la consulat, împreună cu Q. Pedius, care a retras cele opt legiuni îndreptate împotriva lui Antonius și a lui Lepidus și a oferit lui Antonius sprijinul împotriva lui Decimus Brutus. Antonius a lăsat pe Varius Cotyla în Gallia și s-a retras cu 17 legiuni și zece mii de călăreți în nordul Italiei. Lepidus, aci, a pus la cale întîlnirea celor trei — Antonius, Octavianus și el însuși — între Mutina și Bononia. S-a încheiat un triumvirat între ei, care a fost sancționat prin legea Titia, la 27 noiembrie 43, și a durat pînă la 31 decembrie 38. Acum poziția era clară: de o parte, candidații la dictatură, urmașii direcți ai politicii lui Caesar, iar de alta, senatul cu asasinii lui Caesar*[48].

Triumvirii și-au împărțit provinciile, Antonius rezervîndu-și, bineînțeles, Gallia. Apoi au pornit să întocmească listele de proscripții, fiecare dintre ei făcînd schimb de iertări. Cruzimea comandanților, care cerea răzbunare, trebuia să aibă analogie în satisfacerea cruzimii soldaților: teritoriile a optsprezece orașe din Italia le-au fost puse la dispoziție ca să fie prădate. Apoi, așa cum cerea momentul, au pornit la război împotriva lui Brutus și Cassius. Antonius și Octavianus conduceau operațiile. Ei aveau sub comanda lor 18 legiuni. Banii necesari pentru ducerea războiului erau realizați din confis-

[47] Cicero, *Ad familiares*, XI, 10,4, 13,1, X 17,1, 34, 24; Plutarh, *Antonius*, 17; Appian, III, 74, 83, 84; Dio Cassius, XLI, 40, 50 și urm.

[48] Cicero, *Ad familiares*, XI, 14, 1; Plutarh, *Antonius*, 18; Cicero, 46; *Monum. Anc.* 1; Appian, III, 82, 96, IV, 2; Dio Cassius, XLVI, 52, 55.

carea averilor proscrișilor, dar cum nu ajungeau, censorii C. Antonius și P. Sulpicius Rufus au instituit un impozit de război[49].

De aici înainte, evenimentele au început să meargă rapid spre deznodământul final. Astfel, cu toată rezistența depusă de Brutus și de Cassius, care dispuneau de aproape 19 legiuni, la care se adăugase și călărimea aliaților, Antonius precedat de C. Norbanus și Decidius Saxa, care comandau avangarda, a izbutit să concentreze 19 legiuni lîngă Philippi, unde s-a dat lupta decisivă, în care a căzut Brutus — Cassius căzuse într-o luptă precedentă — și în urma căreia evenimentele aveau să capete un nou curs[50].

Într-adevăr, se face o nouă împărțire a provinciilor din care lui Antonius îi revine bogatul și atractivul Orient, iar Octavianus ia sub conducerea sa Italia și mai multe provincii din Occident. Și unul și celălalt trebuiau să facă față unei nevoi urgente, anume să distrbuie banii și pămînturile soldaților, ale căror brațe le asiguraseră victoria. Numai după aceea se puteau consacra și altor treburi.

Antonius a pornit mai întîi spre Grecia, unde s-a arătat liberal și omenos[51]. După aceea, lăsînd Grecia în seama legatului său L. Marcius, Antonius a pornit spre Asia și s-a oprit mai întîi în Efes. Aici a îngăduit să fie adorat ca Dionysos. Față de asiatici, Antonius nu a mai dat dovadă de aceeași umanitate ca față de greci, ci i-a obligat să plătească impozite excesiv de mari și s-a amestecat în treburile interne ale dinaștilor. Parții continuau

[49] Plutarh, *Antonius*, 20; Cicero, 46; *Brutus*, 27; Val. Maximus, IX, 5, 4; Florus, II, 16; Appian, *Războaiele civile*, IV, 3; Seneca, *De clem.*, 1, 9, 3; Dio Cassius, XLVII, 3.

[50] Plutarh, *Antonius*, 22; *Brutus*, 42 și urm.; Val. Maximus, II, 1, 115, IV, 82, 86, 87, 102—104, 107, 108; 111—112; 127, 129, V, 14, 53, 58; Dio Cassius, XLVII, 35, 42, 46, L, 18; Velleius Paterculus, II, 71.

[51] Plutarh, *Antonius*, 24; Appian, *Războaiele civile*, V, 3; Dio Cassius, XLVIII, 1, 2.

să fie o minunată pradă pentru romani. Orice comandant cu visuri era tentat să se gîndească la campaniile lui Alexandru cel Mare și să-l imite. Antonius nu a putut rezista acestei tentații. De aceea și-a făcut planul să pornească împotriva parților și să-i supună, așa cum încercase Crassus și cum plănuise s-o facă Caesar. Înainte de a pune la cale expediția, Antonius a convocat pe regii și conducătorii de popoare din Asia la Tarsus. Trebuia să vină și Cleopatra, care era acuzată că dăduse ajutor lui Cassius. Ea a venit și a constituit pentru Antonius un moment hotărîtor. Astfel, cucerit de farmecele și de inteligența ei, Antonius, rezolvînd problemele mai importante, a încredințat Siria legatului său Decidius Saxa, apoi Asia lui Muratius Plancus, iar el a pornit, în toamna anului 41, la Alexandria, unde răpus de dragostea pentru Cleopatra, a dat uitării expediția împotriva parților și alte probleme importante la ordinea zilei[52].

În clipele de fericire erotică și politică, Antonius se credea stăpîn în Orient — două evenimente l-au trezit pe Antonius din feerie: înaintarea parților spre Asia Mică și, imediat, războiul perusin. Abia începuse să pregătească expediția împotriva parților, cînd de la Roma îi vine vestea că în războiul perusin Octavianus era învingător împotriva Fulviei și a lui L. Antonius, fratele lui M. Antonius. Astfel, expus deodată la două primejdii, una externă și alta internă, se hotărăște pe loc să facă față celei interne și, din Asia Mică, unde ajunsese, în drumul spre parți, pornește spre Brundisium și în drum își atrage pe Domitius Ahenobarbus și încheie o înțelegere cu Sextus Pompeius. Antonius blochează portul Brundisium și începe să debarce soldați. Dar dintr-o dată, tocmai cînd să se producă ciocnirea care ar fi clarificat situația luptei surde pentru putere, din sînul triumviratului se produce un alt eveniment care a acoperit încă pentru cîțiva ani sub cenușă lava contradicțiilor dintre Antonius și Octavianus, și anume refuzul soldaților lui

[52] Plutarh, *Antonius*, 24, și urm.; Appian, *Războaiele civile*, V, 3—11; Dio Cassius, XLVIII.

Octavianus de a lupta împotriva lui Antonius, la care se adăugă moartea Fulviei, soția lui Antonius. Terenul era netezit de aceste două fapte pentru încheierea tratatului de la Brundisium, prin care Antonius obține estul, Octavianus vestul, iar Lepidus păstra Africa. Italia, lăsată neutră, trebuia să furnizeze soldați împotriva partților și împotriva lui Sextus Pompeius. Fiecare dintre cei doi principali factori ai triumviratului, dorind în sine să amîne răfuiala finală, au căzut repede de acord să consfințească tratatul printr-o alianță matrimonială și astfel Antonius a luat în căsătorie pe Octavia, sora lui Octavianus, care tocmai rămăsese văduvă. Spre sfîrșitul anului 40, Antonius a intrat în Roma în triumf, bucuros de evitarea dezastrului care li se arătase fiecăruia. Un incident a întărit și mai mult alianța dintre cei doi: la o manifestare violentă a plebei de la Roma, care nu mai putea suporta foametea produsă de continuele ostilități împotriva lui Sextus Pompeius, Antonius salvează viața lui Octavianus[53].

Pentru Antonius însă rămîneau trei factori care amenințau neîncetat recenta rînduială politico-matrimonială: parții, Sextus Pompeius, Cleopatra. Deocamdată, în toamna anului 39, Antonius a plecat cu Octavia la Atena și a fost cinstit cu onoruri și jocuri, dar cînd atenienii i-au dat drept soție pe fata Atena, el i-a pedepsit cu un tribut de o mie de talanți. Strașnică și sinceră concordie din partea atenienilor și din partea lui Antonius![54]

De aici, pînă la răfuiala finală, survenită la Actium, în anul 31, au urmat o serie de probleme, porvocate de cei trei factori menționați mai sus, în rezolvarea cărora Antonius a fost preocupat cînd să lupte împotriva parților, cînd să dea ajutor lui Octavianus împotriva lui Sextus Pompeius, cînd să se ocupe de trăinicia alianței cu Octavianus. Astfel, în anul 37, Antonius a pornit spre Brun-

[53] Plutarh, *Antonius*, 30; Titus Livius, *Perioha*, 127; Velleius Paterculus, II, 76; Appian, V, 52—69; Dio Cassius, XLVIII, 24, 31.

[54] Velleius Paterculus, II, 82; Plutarh, *Antonius*, 33 și 60; Cicero, 76; Dio Cassius, XLVIII, 39.

disium cu o flotă de trei sute de corăbii, ca să dea ajutor lui Octavianus, care însă, prădă neîncrederii, s-a retras la început. Octavia și-a jucat rolul și a mijlocit ca ei să se întîlnească între Metapontum și Tarent. La întîlnire, cum era firesc într-o asemenea situație, cu cît contradicțiile dintre ei erau mai de neîmpăcat, cu atît mai fierbinți au fost declarațiile de dragoste și de încredere. S-a încheiat o nouă înțelegere, în virtutea căreia triumviratul a fost prelungit pînă la 31 decembrie 33, fără să mai fie supus ratificării poporului.

Rămîneau însă parții și Cleopatra, care exercitau asupra lui Antonius o atracție mai puternică decît Octavia și Roma. De aceea el nu a șovăit să lase pe Octavia la Brundisium, să pornească în Orient și, împins de Cleopatra, să se amestece brutal în treburile regatelor asiatice: a destituit pe unii regi, pe alții i-a ucis, altora le-a făcut cadou provincii ale „poporului roman". Cleopatra s-a înfruptat din belșug din această pradă.

În anul 36, Antonius a aruncat masca în ceea ce privește relațiile sale cu Cleopatra, care l-a însoțit pînă la Eufrat. În anul 36, Antonius, fără un plan strategic bine definit, fără să țină seama de oboseala trupei și de climat, a pierdut zadarnic, la intrarea în Armenia, 24 000 de oameni, pentru ca la retragere, în drum spre Siria, să mai piardă 8 000. La Sidon s-a întîlnit cu Cleopatra și au pornit iarăși spre Alexandria, unde s-au dedat trîndăviei[55].

În anul 35, un simptom care dovedea cît de mult era înlănțuit Antonius de Cleopatra: Octavia a încercat să-i ducă personal soldații lui Antonius, dar la Atena a primit o scrisoare de la Antonius, prin care-i ordona să se întoarcă. Era un gest foarte grav din partea lui Antonius, care, probabil, era gata s-o rupă încă de atunci cu Octavianus[56]. Ruptura n-a survenit însă decît în anul 31, după o serie întreagă de alte acțiuni ale lui Antonius, care

[55] Plutarh, *Antonius*, 37—50; Titus Livius, *Perioha*, 130; Velleius Paterculus, II, Strabo, XI, 524; Dio Cassius, XLIX 25.

[56] Plutarh, *Antonius*, 52, 53; Dio Cassius, XLIX, 33, 44.

l-au exasperat pe Octavianus. Printre acestea cităm: ducerea în captivitate la Alexandria a regelui Artavasdes, capturat printr-o viclenie de către Antonius; recunoașterea prin aceasta a Alexandriei drept capitală a Orientului; salutarea Cleopatrei ca regină a Orientului și împărțirea țărilor răsăritului între ea și fiul ei Caesarion luat de mama sa ca coregent al Egiptului, stat mult mărit acum[57]. Anul 33 n-a marcat decît luarea unor noi măsuri, care au adîncit și mai mult prăpastia dintre Antonius și Octavianus. Astfel Antonius, în dorința de a-și întări și mai mult poziția în Orient, s-a întîlnit pe un mal al rîului Araxes cu regele Artavasdes al Mediei, cu a cărui fiică, spre a întări alianța, Antonius a logodit pe fiul său Alexander, acum crescut la curtea din Alexandria[58]. Acest gest, adăugat celorlalte, nu putea decît să sporească și mai mult iritarea opiniei publice împotriva lui Antonius. Anul 32 a îngăduit vulcanului contradicțiilor să erupă. La 1 ianuarie 32 Antonius, simțindu-se destul de tare, a îndemnat pe consulii Cn. Domitius Ahenobarbus și C. Sosius, vechi prieteni, și aceștia l-au ascultat, ca în fața senatului, în absența lui Octavianus, să declare că Antonius este gata să predea poporului puterea excepțională, pe care i-o încredințase, dacă și Octavianus va face la fel. Senatul nu putea să fie decît foarte mulțumit de această propunere a consulilor care, dacă s-ar fi aplicat, ar fi suprimat triumviratul. De aceea a aprobat-o, dar veto-ul tribunului M. Novius Balbus a împiedicat realizarea. Faptul acesta constituie și începutul ostilităților. Replica lui Octavianus a fost promptă. Peste cîteva zile, el a atacat violent pe Antonius în senat. Consulii, ca răspuns, au părăsit Roma și s-au dus la Efes, trecînd de partea lui Antonius. Ținînd seama de opinia publică a Romei, ei au încercat să o reconcilieze cu Antonius, și de aceea au depus mari stăruințe pe lîngă Antonius să îndepărteze pe

[57] Plutarh, *Antonius*, 50, 54; Velleius Paterculus, II, 82, Titus Livius, *Perioha*, 131; Tacitus, *Anale*, II, 3 Appian, V 145.

[58] Plutarh, *Antonius*, 29, 53, 56; Dio Cassius, XLIX, 40.

Cleopatra de armată. Antonius, departe de a le da ascultare, s-a încăpățînat și mai mult în hotărîrea lui, și a trimis Octaviei scrisoarea de despărțire, s-a dus cu Cleopatra la Samos și apoi la Atena, unde o duceau din serbare în serbare. Această comportare a lui Antonius însemna: sfidarea lui Octavianus și a opiniei publice, hotărîrea de a începe războiul civil. Antonius a subestimat însă și pe Octavianus, și opinia publică pe care însă au prețuit-o la adevărata ei valoare mulți oameni din jurul său, printre care M. Titius și L. Munatius Plancus care, săvîrșind un act de trădare față de Antonius, au dus la Octavianus testamentul lui. Nici nu se putea pune în mîinile lui Octavianus o armă mai binevenită împotriva lui Antonius. Octavianus a pus testamentul în fața senatului și a poporului, care, înfuriat, a declarat război Cleopatrei iar lui Antonius i-au retras puterea, pe care el o pusese în mîinile unei femei. Totuși operațiile militare n-au început imediat, căci Antonius și-a petrecut iarna la Patrai[59], unde, la 1 ianuarie 31, și-a sărbătorit intrarea în al treilea consulat.

Dar, o dată cu sosirea primăverii, evenimentele, care au dus la deznodămîntul final, au început să se succeadă într-un ritm rapid și dramatic. Iată principalele acte ale acestei drame: 1) în primăvara anului 31, Octavianus, deschizînd ostilitățile, se stabilește pe coasta Epirului și la Corcyra, pentru ca să zdrobească flota lui Antonius la Ambracia, dar Antonius a evitat primejdia; 2) cavaleria lui Antonius este înfrîntă de Statilius Taurus și de M. Titius, iar flota suferă cîteva lovituri; 3) Domitius Ahenobarbus, Q. Dellius și alții, determinați de aceste eșecuri ale lui Antonius și de prezența neplăcută a Cleopatrei, îl părăsesc pe Antonius; 4) Antonius, după cîteva execuții inutile, făcute sub imperiul mîniei printre dizidenți, sfătuit și de Cleopatra, care se îndoia de succesele lui Antonius și în sine se gîndea la un plan de trădare, s-a hotărît să dea lupta hotărîtoare pe mare; 5) în dimineața

[59] Plutarh, *Antonius*, 56, 57, 60; Titus Livius, *Perioha*, 131; Suetonius, *Aug.*, 17; Dio Cassius, L, 2, 3—6.

zilei de 2 septembrie 31, Antonius scoate flota din golf și o așează în formă de semicerc în fața strîmtorii; el comanda aripa dreaptă; lupta a fost cîtva timp nedecisă, apoi navele lui Antonius au început să cedeze, cînd deodată se vede Cleopatra că se îndreaptă spre larg, printre luptători, cu cele 60 de corăbii ale ei: Antonius o zărește, se urcă repede pe o corabie rapidă și pornește după ea; restul flotei lui Antonius, neștiind ce se petrece, a luptat cu cea mai mare vitejie, pînă cînd, spre seară, Octavianus a pus să se arunce torțe aprinse pe vasele lui Antonius, distrugîndu-le. Finalul: Antonius a avut 12 000 de morți și 6 000 de răniți. Trei sute de corăbii au fost capturate de Octavianus. Cele 19 legiuni și 12 000 de cavaleri au așteptat zadarnic șapte zile pe Antonius, după care s-au predat lui Octavianus[60].

Drama se jucase, acum trebuia consumat epilogul tragic: desperat, Antonius a încercat să ia comanda celor patru legiuni comandate de L. Pinarius Scarpus, dar acesta a predat și legiunile și provincia lui Cornelius Gallus, guvernatorul Africii; Antonius încearcă să se sinucidă, apoi se duce la Alexandria, unde caută să-și înăbușe durerea prin serbări zgomotoase, ca celebrarea majoratului lui Caesarion și conferirea togii civile lui Antyllos. Octavianus pornește spre Egipt. Înfricoșați, Antonius și Cleopatra încep tratative cu el, Antonius trimite soli la Octavianus pe propriul său fiu, Antyllos, și pe pedagogul lui, Euphronius. Octavianus nu răspunde nimic lui Antonius, dar asigură pe Cleopatra că o va ierta, dacă va ucide pe Antonius, care, într-o ultimă tresărire, pleacă cu flota și încearcă să recapete legiunile de la Cornelius Gallus, dar repede vine știrea că Pelusium, prin trădarea Cleopatrei, a fost luat de dușman. Apoi Antonius pornește la Alexandria, respinge cavaleria lui Octavianus pînă în lagăr, dar nu izbutește să-și atragă soldații lui Octavianus.

[60] Plutarh, *Antonius*, 62—69. Crasus, VI, 19, 7; Velleius Paterculus, II, 85; Florus, II, 84; Dio Cassius, L, 11 și urm.; Vergilius, *Aeneida*, VIII, 675 și urm.; Prop., III, 11, IV, 6.

La 1 august 30 s-a ajuns la o scurtă bătălie. Flota și călărimea, la ordinul Cleopatrei, au trecut de partea lui Octavianus, pedestrimea a fost înfrîntă. Cleopatra îi trimise știrea falsă că se refugiase în cavoul său și se sinucisese. Antonius se aruncă în spadă, dar nu moare imediat, își dă ultima suflare la 1 august, anul 30 î.e.n.

Din toate acestea se vede că Antonius era înzestrat cu mari calități de ostaș și comandant, rezistență și curaj, inventivitate în găsirea stratagemelor, la nevoie, darul de a-și atrage soldații, dibăcia în tactica militară și politică, inteligență, capacitatea de a se adapta unei situații, dărnicie.

Aceste calități au fost însă anihilate de două mari defecte: lipsa unei principialități politice bine definite și impulsivitate, determinată de patimi, pe care nu le putea înfrîna și care, în cele din urmă, l-au pierdut. Într-adevăr, urmărind activitatea lui Antonius, rămîi impresionat de dibăcia cu care a știut să evite catastrofa imediat după asasinarea lui Caesar, alături de lipsa de cea mai elementară prevedere de care a dat dovadă cînd a trimis scrisoarea de despărțire Octaviei.

Inteligența sa sireată, pusă în slujba celor mai contradictorii sentimente, i-au îngăduit să fie un bun tactician, dar lipsa de vederi largi asupra oamenilor și elementelor permanente ale situației l-a pierdut. Cea mai puternică dintre patimile sale — printre care menționăm ambiția, setea de putere și de glorie, — dragostea pentru Cleopatra, pe care a iubit-o sincer și căreia i-a jertfit totul, pentru ca în schimb să-l trădeze, l-a pierdut. În lupta cu Octavianus, care nici pe departe nu dispunea de curajul și de calitățile militare ale lui Antonius, dar care știa precis ce vrea și-și urmărea țelul cu consecvență și șiretenie, Antonius nu putea decît să cadă. Istoria a arătat încă o dată că rațiunea și calculul, în politică și în arta militară, sînt superioare patimilor și entuziasmelor momentane.

Atitudinea lui Plutarh față de viața și activitatea lui Antonius se desprinde cu claritate pentru cititorul atent, deși variația mare de fapte și idei îngreuiază enorm ur-

mărirea și strîngerea într-un sistem a ideilor de aceeași categorie.

Se constată mai întîi o neprecupețită admirație a biografului pentru faptele de arme ale lui Antonius, s-ar putea spune, indiferent cînd lupta și pentru cine lupta. De pildă, biograful relatează cu admirație calitățile oștășești de care a dat dovadă Antonius cînd, alături de Gabinius, lupta pentru restaurarea pe tron a regelui Ptolemeu al Egiptului (cap. 3), sau cînd a repurtat victorii împotriva parților (cap. 38 și urm.), sau cînd s-a bătut cu viitorul împărat Augustus (cap. 60 și urm.). Dacă deci cititorul ar încerca să desprindă atitudinea lui Plutarh față de politica lui Antonius din felul cum narează biograful faptele de arme ale lui Antonius, ar rămîne dezamăgit, deoarece toate acțiunile militare ale lui Antonius sînt expuse pe un ton de vădită simpatie. Așadar se poate spune că Antonius — omul de arme — este pentru Plutarh, atunci cînd a acționat serios, dintre cei mai lăudați. Reproșurile pe care le face biograful lui Antonius din acest punct de vedere se referă la faptul, repetat, că Antonius, deși înzestrat cu cele mai distinse calități militare, nu le-a folosit întotdeauna și, mai ales, nu le-a folosit împotriva parților și împotriva lui Octavianus, din cauza dragostei pentru Cleopatra.

În ceea ce privește activitatea politică a lui Antonius, pentru a desprinde atitudinea lui Plutarh din noianul de fapte pe care le istorisește și, mai ales, din multiplicitatea implicațiilor de tot soiul, trebuie pornit de la constatarea că Plutarh este adversarul hotărît, deși destul de prudent în expresii, al monarhiei. Lucrul acesta l-am arătat de mai multe ori în notițele istorice la alte biografii. Avînd în vedere că de fapt atît Iulius Caesar, cît și Iulius Caesar Octavianus au luptat pentru instituirea dictaturii militare, iar Antonius a fost, cu toate momentele de răceală, sprijinitorul celui dintîi și s-a găsit în rivalitate cu cel de al doilea, pentru Plutarh, din punctul de vedere politic, și Antonius și cei doi Caesari erau egal de antipatici. Problema se punea pentru biograful-moralist care dintre ei a dat dovadă de mai multă umanitate în diferitele situații în care s-au găsit. De aceea, nu vom găsi la Plutarh în prezentarea faptelor politice ale lui Antonius o atitudine politică limpede, cel puțin din felul admirativ sau ostil în care istorisește faptele. Astfel, în capitolul 5 al biografiei, Plutarh narează cu vădită aprobare acțiunile întreprinse de Antonius și activitatea desfășurată de el pentru evitarea dezlănțuirii războiului civil dintre Caesar și Pompeius. Acest lucru este cît se poate de evident în capitolul următor, unde biograful critică direct setea de dominație din cauza căreia Caesar a dezlănțuit războiul: „Iar pe el (pe Caesar) îl mînă să lupte împotriva tuturor oamenilor același imbold care-l mînase mai înainte pe Alexandru și în vechime pe Cyrus, anume, o dragoste nesăturată de domnie și o poftă nebună de a fi cel dintîi și cel mai mare, lucruri pe care nu le putea dobîndi dacă Pompeius nu era doborît" (6, 1). Nici nu se poate o mai clară luare de poziție din partea lui Plutarh împotriva dorinței și activității duse de Caesar pentru instaurarea dictaturii militare. În acest context de evenimente, Antonius, care a încercat, în realitate formal, o împăcare între Caesar și Pompeius, este simpatizat de biograf. Cum era firesc pentru grecul Plutarh, narează aproape cu emoție acțiunile duse de Antonius pentru eleni. Iată ce spune între altele în această privință biograful: „La început, față de eleni nu s-a comportat nici cu violență nici cu insolență, ci, mai mult, și-a întrebuințat timpul liber ca să audă pe filologi, să privească întrecerile și să se inițieze, iar la judecăți era blînd și se bucura cînd auzea că este filoelen și cînd auzea, mai mult, că este iubitor de atenieni și a făcut foarte multe daruri cetății" (cap. 23, 2).

Deși, așa cum s-a văzut din citatul de mai sus, Plutarh nici pe departe nu era de acord cu politica lui Caesar, totuși este interesant de constatat că biograful critică pe Antonius pentru că acesta, prin actele lui nesăbuite — petreceri, chefuri, desmățuri cu femei — l-a făcut pe Caesar odios.

Prin aceasta biograful arată că este în stare să se desprindă, cel puțin pentru o clipă, de prejudecățile sale

de ordin politice și să judece situația pornind de la realități. Iată ce spune el în această privință: „... și auzea rău (Antonius) din cauza adulterelor. În genere, dominația lui Caesar, arătîndu-se prin ea însăși orice altceva decît tiranie, prietenii lui i-o făceau criticabilă. Printre acești prieteni Antonius, care se bucura de cea mai mare putere, arătîndu-se a face cele mai multe greșeli, a fost cauza cea mai mare a acestei uri (7, 2)". Este clar: deși Plutarh era în principiu contra dictaturii lui Caesar, totuși, în fața inevitabilului prefera o dictatură mai umană, pe care însă Antonius prin viața lui dezordonată o făcea odioasă. Tot atît de sever este Plutarh față de Antonius cînd acesta a oferit, la Lupercale, lui Caesar diadema de rege și, prin aceasta a dat cel mai mare imbold lui Brutus și Cassius de a trece la punerea la punct a conspirației, pradă căreia a căzut dictatorul: „Acestora (Brutus și Cassius) ... Antonius le-a dat cel mai binecuvîntat motiv (de a pune la punct conspirația) (12, 1)". După ce relatează încercările făcute de Antonius de a pune pe capul lui Caesar diadema regală și refuzul lui Caesar, la atitudinea vădit ostilă a poporului, care aplauda cînd Caesar respingea diadema, Plutarh explică, și deci justifică, atitudinea poporului, zicînd: „Acest lucru (încercarea făcută de Antonius de a-l încununa pe Caesar ca rege) eram demn de mirare, deoarece aceia care cu fapta lor slujeau regilor, fugeau de numele de rege, ca fiind desființarea libertății (12, 2)". Atitudine ostilă manifesta Plutarh și față de falsificarea actelor lui Caesar de către Antonius (cap. 15). După ce relatează cum s-au purtat discuțiile dintre triumviri în privința întocmirii listei de proscripții, pradă cărora a căzut însuși Cicero, Plutarh adaugă: „Eu socotesc că nu s-a săvîrșit vreo faptă mai crudă și mai sălbatică decît acest schimb de oameni dați morții. Astfel, schimbînd ucideri cu ucideri, la fel cu aceia pe care-i predau, ei au ucis pe cei pe care-i primeau, dar mai cruzi au fost chiar față de prieteni, pe care i-au ucis fără să-i urască (19, 2)".

Plutarh relatează cu regret faptul că Antonius, subjugat de Cleopatra, deși era un ostaș cu mari calități

militare, care știa să-și atragă ostașii pe care-i comanda (dovadă faptul că ostașilor nu le venea să creadă că la Actium Antonius abandonase lupta și au luptat mult chiar după plecarea lui), și deși era înzestrat și cu alte calități de om, a fost totuși înfrînt de Octavianus, care nici pe departe nu se putea compara cu el în ceea ce privește capacitarea militară, dar care s-a folosit de gravele greșeli ale lui Antonius și a învins. Aceste exemple sînt suficiente spre a ilustra faptul că între cei candidați la dictatura militară — Caius Iulius Caesar, Caius Iulius Caesar Octavianus și Antonius —, Plutarh are cuvinte de laudă sau, dacă cuvîntul laudă este prea tare, de înțelegere pentru cel mai blînd și mai uman.

Trebuie remarcat de asemenea că Plutarh pune cu toată puterea în lumină manifestările de umanitate ale lui Antonius, apoi chipul lui distins sau mai bine zis distincțiile chipului său, înclinarea de a se căi repede pentru o faptă inuman săvîrșită, calități care făceau parte din totalul însușirilor prin care-și atrăgea oamenii și mai ales soldații.

În paralela pe care o face între Demetrios Poliorcetul și Antonius, Plutarh stăruie asupra faptului că datorită numai puternicilor sale însușiri, fără să se bucure de ascendenți iluștri, Antonius a ajuns la cea mai mare putere, ba chiar a izbutit să învingă pe parți, fără să fie de față pe cîmpul de luptă numai prin legații săi. De data aceasta însă, biograful este mult mai categoric în ceea ce privește atitudinea față de activitatea politică a lui Antonius și spune răspicat că Antonius a pornit să aducă în sclavie poporul roman, care abia scăpase de dictatura lui Caesar. Atît de ostil este biograful politicii duse de Antonius spre a instaura dominația personală, încît spune clar că cel mai nobil și mai strălucit război purtat de Antonius, anume acela dus împotriva lui Brutus și Cassius, a fost purtat pentru a răpi libertatea concetățenilor săi. Singurul lucru demn de laudă la Antonius, continuă să scrie biograful în același capitol al paralelei, este dărnicia lui, prin care se făcea foarte simpatic. Capitolul 3 al paralelei este o aspră critică adre-

sată lui Demetrios şi lui Antonius pentru viaţa de dezmăţ pe care au dus-o la fel, amîndoi, în anumite perioade ale existenţei lor. Plutarh revine şi aici (cap. 5) asupra cruzimii de care a dat dovadă Antonius, condamnînd la moarte pe vărul său, pentru ca să poată obţine uciderea lui Cicero.

În general, se poate spune că Plutarh a relatat faptele cele mai de seamă săvîrşite de Antonius aşa cum s-au petrecut. Avea destule izvoare de mîna întîi la îndemînă, pe care nu putem şti în ce măsură le-a folosit, dar a izbutit totuşi să redea esenţa faptelor istorisite, chiar dacă uneori a trecut peste amănunte care pe noi cititorii ne-ar fi interesat în chip deosebit, dar care nu prezentau importanţă pentru moralistul Plutarh. Simpatizantul regimurilor aristocratice şi adversarul monarhiilor (căci acesta era Plutarh) interpretează de pe această poziţie activitatea politică a lui Antonius, iar moralistul priveşte cu dezgust viaţa de dezmăţ dusă de Antonius, care în cele din urmă i-a fost fatală.

Dar viaţa lui Antonius, prin amploarea faptelor la care a luat parte şi, mai ales, prin tragicele deznodăminte pe care de multe ori le-au avut evenimentele pentru el, a oferit biografului — s-ar putea spune — un subiect de roman, iar Plutarh n-a scăpat prilejul de a se lansa în naraţii şi descrieri dramatice şi patetice, care este plină biografia. Acest fapt a contribuit ca această biografie să fie un preţios izvor de inspiraţie pentru marii literaţi ai vremurilor de mai tîrziu, cum a fost, între alţii, Shakespeare.*

* În afară de tratatele de istorie generală a Romei citate în notiţele istorice la *Viaţa lui Cicero*, a se vedea: P. Jal, *Hostis publicus dans la littérature de la fin de la république*, în „Revue des études anciennes", LXV (1965), p. 53—69. H. Buccheim, *Die Orientpolitik des Triumvir M. Antonius*, Heidelberg, 1963. J. Carcopino, *Les étapes de l'impérialisme romain*, Paris, 1961.

1 Bunicul lui Antonius a fost retorul Antonius[1], pe care l-a ucis Marius, fiindcă făcea parte din faţiunea lui Sylla. Tatăl lui, numit Antoniüs Creticus[2], nu a fost un bărbat atît de strălucit şi de faimos în treburile războiului, era totuşi foarte binevoitor şi corect şi foarte înclinat spre dărnicie, aşa cum se poate vedea dintr-un singur fapt. (2) Avînd el o mică avere şi, din această pricină, fiind împiedicat de soţia sa să fie darnic, cînd un prieten a venit să-i ceară bani cu împrumut, bani n-a avut să-i dea, dar a poruncit unui sclav să toarne apă într-o cupă de argint şi să-i aducă. Aducîndu-i sclavul vasul de argint cu apă, Antonius şi-a spălat barba, ca şi cum ar fi vrut să şi-o tundă. Sclavul s-a făcut nevăzut, plecînd la altă treabă, iar Antonius i-a dat cupa prietenului, îndemnîndu-l să se folosească de ea. Făcîndu-se multă cercetare printre sclavi şi văzînd că soţia sa este mîniată şi pornită să cerceteze pe fiecare sclav, Antonius şi-a mărturisit fapta şi i-a cerut iertare.

2 El avea de soţie pe Iulia, care aparţinea casei Caesarilor şi care rivaliza cu cele mai de seamă şi mai virtuoase matroane ale vremii. Ea a crescut pe Antonius, după moartea tatălui său, căci ea fusese căsătorită cu Cornelius Lentulus[3], pe care l-a ucis Cicero, pentru că făcuse parte din conjuraţia lui Catillina. Acesta se pare că a fost pretextul şi cauza duşmăniei lui Antonius împotriva lui Cicero. Antonius zice că nici măcar nu le fusese dat cadavrul lui Lentulus mai înainte ca mama sa să fi intervenit cu rugăminţi pe lîngă soţia lui Cicero. Aceasta este, după părerea tuturor, o minciună, căci nici unul dintre

cei pedepsiți atunci de Cicero n-a fost lipsit de înmormîntare. (2) Se spune că pentru Antonius, care în floarea tinereții era frumos, prietenia și înrudirea cu Curio[4] a fost o nenorocire, pentru că și el era dedat plăcerilor, și Antonius, ca să și-l facă și mai supus, l-a împins la băutură și la femei, și la tot felul de cheltuieli pentru lux și desfrîu. Din această cauză, și-a contractat o datorie grea pentru vîrsta sa, o datorie de două sute cincizeci de talanți. Deoarece Curio girase pe Antonius pentru această datorie, tatăl lui Curio l-a alungat pe Antonius din casă (3). El a urmat în politică mult timp agitației lui Clodius care fiind cel mai îndrăzneț și mai netrebnic dintre demagogii[5], de atunci, tulbura toate lucrurile. Dar, săturîndu-se repede de nebunia aceluia și temîndu-se de cei care se ridicau împotriva lui Clodius[6], a plecat din Italia în Elada și acolo își petrecea timpul, făcînd exerciții gimnastice pentru luptele militare și pentru arta vorbirii. El se dedicase mai mult elocvenței asianice[7], gen oratoric care era în floare în acea vreme și care era foarte bine potrivit cu viața lui fastuoasă și pompoasă, plină de o deșartă trufie, de ambiție și de nestatornicie.

3 Iar cînd Gabinius[8], fost consul, care avea să plece pe mare în Siria, l-a convins și pe Antonius să plece cu el în expediție, i-a răspuns că n-ar fi de acord să participe la expediție ca simplu particular, așa că fiind însărcinat cu comanda cavaleriei, a luat parte la expediție. Chiar de la început fiind trimis împotriva lui Aristobulos[9], care răscula pe iudei, el cel dintîi s-a urcat pe cel mai puternic fort și l-a alungat din toate întăriturile. După aceea, dînd lupta, și alungînd, cu puțini ostași, care se găseau în jurul său, pe aceia care erau cu mult mai numeroși, a omorît pe cei mai mulți, așa că numai cîțiva au putut scăpa. Însuși Aristobulos a fost capturat împreună cu fiul său. (2) După aceasta, Ptolemeu[10] a convins pe Gabinius cu zece mii de talanți să năvălească împreună cu el în Egipt ca să pună mîna din nou pe domnie, dar cei mai mulți dintre comandați se împotriveau și chiar Gabinius însuși șovăia să se avînte în război, deși era aproape

cu totul sclavul celor zece mii de talanți, dar Antonius, care era dornic de lucruri mari și care voia să facă pe placul lui Ptolemeu care-l ruga, l-a convins pe Gabinius și l-a determinat să ia parte la expediție. Dar fiindcă erau cuprinși de frică mai mult din pricina drumului la Pelusium[11] decît de războiul însuși, de vreme ce ei trebuiau să meargă prin nisip adînc și prin locuri lipsite de apă, căci drumul trecea pe lîngă o prăpastie[12] și pe lîngă mlaștinile Serbonidei[13], numite de egipteni suflările lui Typhon[14], care se pare că este un fel de afundare în pămînt și filtrare de la Marea Roșie, prin care se desparte de marea interioară <Mediterană> printr-un istm foarte îngust, Antonius fiind trimis cu călărețiii, nu numai că a ocupat strîmtorile, dar capturînd Pelusium, o cetate mare, și punînd mîna pe garnizoanele care se aflau înăuntrul cetății, a făcut, în același timp, drumul lipsit de primejdii pentru armată și a întărit în sufletul comandantului nădejdea în victorie. Chiar și dușmanii s-au ales cu folos, datorită entuziasmului lui. Într-adevăr, cînd Ptolemeu a trecut la Pelusium și, împins de ură, voia să ucidă pe egipteni, Antonius s-a opus și l-a împiedicat. (2) Iar în lupte, care au fost mari și multe, Antonius, dînd dovadă și de curaj, și de prevedere de general și, în chipul cel mai vădit, arătînd acestea prin aceea că încercuind pe dușmani și învăluindu-i pe la spate, a ușurat obținerea victoriei celor din față, a dobîndit premiile și onorurile meritate. Dar celor mulți nu le-a scăpat nici filotimia și omenia lui față de Archelaos, cînd acesta a murit. Astfel, cît timp a fost în viață, deși îi era prieten intim, a fost silit să lupte împotriva lui, dar după ce a murit, găsindu-i corpul și împodobindu-l, l-a înmormîntat cu onoruri regești. Pentru aceste fapte, a lăsat și la egipteni o foarte bună faimă despre sine, dar și romanii, care erau cu el în expediție, au rămas cu impresia că este un om cu multă strălucire.

4 Chiar pe chipul său se vedea aerul demnității unui om liber, apoi barba lui cu multă noblețe și fața lungă și nasul acvilin, părea că se aseamănă cu imaginile pic-

cei pedepsiţi atunci de Cicero n-a fost lipsit de înmormîntare. (2) Se spune că pentru Antonius, care în floarea tinereţii era frumos, prietenia şi înrudirea cu Curio[4] a fost o nenorocire, pentru că şi el era dedat plăcerilor, şi Antonius, ca să şi-l facă şi mai supus, l-a împins la băutură şi la femei, şi la tot felul de cheltuieli pentru lux şi desfrîu. Din această cauză, şi-a contractat o datorie grea pentru vîrsta sa, o datorie de două sute cincizeci de talanţi. Deoarece Curio girase pe Antonius pentru această datorie, tatăl lui Curio l-a alungat pe Antonius din casă (3). El a urmat în politică mult timp agitaţiei lui Clodius care fiind cel mai îndrăzneţ şi mai netrebnic dintre demagogii[5], de atunci, tulbura toate lucrurile. Dar, săturîndu-se repede de nebunia aceluia şi temîndu-se de cei care se ridicau împotriva lui Clodius[6], a plecat din Italia în Elada şi acolo îşi petrecea timpul, făcînd exerciţii gimnastice pentru luptele militare şi pentru arta vorbirii. El se dedicase mai mult elocvenţei asianice[7], gen oratoric care era în floare în acea vreme şi care era foarte bine potrivit cu viaţa lui fastuoasă şi pompoasă, plină de o deşartă trufie, de ambiţie şi de nestatornicie.

3 Iar cînd Gabinius[8], fost consul, care avea să plece pe mare în Siria, l-a convins şi pe Antonius să plece cu el în expediţie, i-a răspuns că n-ar fi de acord să participe la expediţie ca simplu particular, aşa că fiind însărcinat cu comanda cavaleriei, a luat parte la expediţie. Chiar de la început fiind trimis împotriva lui Aristobulos[9], care răscula pe iudei, el cel dintîi s-a urcat pe cel mai puternic fort şi l-a alungat din toate întăriturile. După aceea, dînd lupta, şi alungînd, cu puţini ostaşi, care se găseau în jurul său, pe aceia care erau cu mult mai numeroşi, a omorît pe cei mai mulţi, aşa că numai cîţiva au putut scăpa. Însuşi Aristobulos a fost capturat împreună cu fiul său. (2) După aceasta, Ptolemeu[10] a convins pe Gabinius cu zece mii de talanţi să năvălească împreună cu el în Egipt ca să pună mîna din nou pe domnie, dar cei mai mulţi dintre comandaţi se împotriveau şi chiar Gabinius însuşi şovăia să se avînte în război, deşi era aproape

cu totul sclavul celor zece mii de talanţi, dar Antonius, care era dornic de lucruri mari şi care voia să facă pe placul lui Ptolemeu care-l ruga, l-a convins pe Gabinius şi l-a determinat să ia parte la expediţie. Dar fiindcă erau cuprinşi de frică mai mult din pricina drumului la Pelusium[11] decît de războiul însuşi, de vreme ce ei trebuiau să meargă prin nisip adînc şi prin locuri lipsite de apă, căci drumul trecea pe lîngă o prăpastie[12] şi pe lîngă mlaştinile Serbonidei[13], numite de egipteni suflările lui Typhon[14], care se pare că este un fel de afundare în pămînt şi filtrare de la Marea Roşie, prin care se desparte de marea interioară <Mediterană> printr-un istm foarte îngust, Antonius fiind trimis cu călăreţii, nu numai că a ocupat strîmtorile, dar capturînd Pelusium, o cetate mare, şi punînd mîna pe garnizoanele care se aflau înăuntrul cetăţii, a făcut, în acelaşi timp, drumul lipsit de primejdii pentru armată şi a întărit în sufletul comandantului nădejdea în victorie. Chiar şi duşmanii s-au ales cu folos, datorită entuziasmului lui. Într-adevăr, cînd Ptolemeu a trecut la Pelusium şi, împins de ură, voia să ucidă pe egipteni, Antonius s-a opus şi l-a împiedicat. (2) Iar în lupte, care au fost mari şi multe, Antonius, dînd dovadă şi de curaj, şi de prevedere de general şi, în chipul cel mai vădit, arătînd acestea prin aceea că încercuind pe duşmani şi învăluindu-i pe la spate, a uşurat obţinerea victoriei celor din faţă, a dobîndit premiile şi onorurile meritate. Dar celor mulţi nu le-a scăpat nici filotimia şi omenia lui faţă de Archelaos, cînd acesta a murit. Astfel, cît timp a fost în viaţă, deşi îi era prieten intim, a fost silit să lupte împotriva lui, dar după ce a murit, găsindu-i corpul şi împodobindu-l, l-a înmormîntat cu onoruri regeşti. Pentru aceste fapte, a lăsat şi la egipteni o foarte bună faimă despre sine, dar şi romanii, care erau cu el în expediţie, au rămas cu impresia că este un om cu multă strălucire.

4 Chiar pe chipul său se vedea aerul demnităţii unui om liber, apoi barba lui cu multă noblеţe şi faţa lungă şi nasul acvilin, părea că se aseamănă cu imaginile pic-

tate și sculptate ale lui Hercules, care reflectau bărbăție. Circula și o vorbă veche, care spunea că Antonii se trăgeau de la Antonos, fiul lui Heracles. Se credea chiar că această vorbă este întărită și de forma corpului, așa cum s-a spus, ca și de îmbrăcăminte. Astfel, ori de cîte ori avea să apară în fața unei mulțimi, își strîngea tunica pe coapsă cu o cingătoare, se înfășura într-o mantie largă și își punea la coapsă o mare sabie. Mai mult, unele lucruri care altora li se par de nesuferit, anume fălоșenia și flecăreala, și veselia de pe față, și faptul de a ședea lîngă altul care mănîncă și de a mînca stînd în picioare la o masă soldățească, trezea o minunată admirație în sufletele soldaților. Dragostele lui nu erau fără farmec și prin aceasta își atrăgea pe mulți, căci ajuta pe cei îndrăgostiți și făcea glume pline de farmec pe seama propriilor lui amoruri. (3) Mai ales, dărnicia lui și faptul că nu dădea nimic soldaților și prietenilor cu o mînă zgîrcită i-au prilejuit un început strălucit pentru puterea lui și, cînd a ajuns mare, i-au sporit și mai mult puterea, chiar cînd era răvășit de alte nenumărate păcate. Voi da un exemplu de dărnicia lui. O dată a poruncit să i se dea unui prieten două zeci și cinci de miriade de sesterți[15]. Romanii dau acestui fapt numele de *decies*. Procuratorul lui s-a mirat de mărimea darului și ca să-i arate cît de mare este, a pus banii grămadă jos. Antonius, trecînd pe acolo, a întrebat ce este, iar acesta i-a răspuns că aceștia sînt banii pe care poruncise să-i dea prietenului său. Antonius, înțelegînd răutatea lui, i-a zis: „Eu credeam că *deciesul*[16] este mai mare, dar văd că este mic. Adaogă deci încă pe atîta".

5 Dar aceste lucruri s-au petrecut mai tîrziu. Dar cînd datorită situației politice de la Roma, a ajuns la dezbinare, aristocrații făceau zid în jurul lui Pompeius, care era de față, iar popularii îl chemau pe Caesar care era în Gallia în arme, Curio, prietenul lui Antonius, schimbîndu-și poziția politică, trecuse de partea lui Caesar, îl chema pe Antonius și, avînd o mare trecere în fața poporului, datorită elocvenței sale, și oferind mari sume

de bani pe care-i primea de la Caesar, a făcut ca Antonius să fie ales tribun al plebei, apoi să fie unul dintre sacerdoți pe care romanii îi numesc auguri[17]. (2) Iar el, ajungînd să ia slujba în primire, nu era de mic ajutor lui Caesar. Dar, mai întîi, cînd consulul Marcellus[18] punea la dispoziția lui Pompeius soldații deja recrutați și-i dădea puterea de a mai recruta și alții, Antonius s-a opus și a scris o hotărîre care prevedea că forța armată deja strînsă să pornească pe mare în Siria și să vină în ajutorul lui Bibulus[19], care purta război împotriva parților, iar soldații pe care-i recrutează Pompeius să nu-i dea ascultare. În al doilea rînd, în timp ce senatorii nu erau de acord și nu lăsau să se citească scrisoarea lui Caesar, Antonius, în baza puterii pe care o deținea[20], a citit scrisoarea și a făcut pe mulți să-și schimbe părerea, de vreme ce se părea că Caesar cere lucruri drepte și moderate în scrisoare. (3) În sfîrșit, punîndu-se două întrebări senatului, una, dacă senatul este de părere ca Pompeius să depună armele, iar cealaltă, dacă este de părere ca Caesar să depună armele, puțini au fost de părere ca Pompeius să depună armele, afară de cîțiva, dar aproape toți au fost de părere ca Caesar să depună armele, atunci s-a ridicat Antonius și a întrebat dacă sînt de părere ca Pompeius și Caesar să depună în același timp armele și să concedieze soldații. Toți au primit această propunere cu cea mai mare bucurie și, aducînd cu strigăte laude lui Antonius, îl îndemnau să o pună la vot. Dar cum consulii nu se învoiau, îndată prietenii lui Caesar au făcut alte propuneri, care păreau moderate, cărora li s-a împotrivit Cato, iar consulul Lentulus[21] a alungat pe Antonius din senat. Antonius a ieșit din senat proferînd multe blesteme asupra lor și, îmbrăcîndu-se într-o haină de sclav și închiriind împreună cu Q. Cassius[22] o căruță, a pornit spre Caesar. Și, de îndată ce au fost văzuți de Caesar, au început să strige că treburile la Roma nu mai au nici o rînduială, de vreme ce nici tribunii plebei nu mai au libertate, ci este alungat și pus în primejdie oricine ia cuvîntul în sprijinul dreptății.

6 După aceea Caesar, luînd armata, a năvălit în Italia. De aceea, cînd Cicero scrie în *Filipice* că războiul Troiei a avut drept început pe Elena, iar războiul civil pe Antonius, minte cu multă emfază[23]. Căci Caius Caesar nu era atît de uşuratic şi nici nu era în stare să-şi iasă atît de repede din minţi, dacă nu ar fi luat el această hotărîre de mai înainte într-un moment să dezlănţuie războiul împotriva patriei, pentru simplul motiv că a văzut pe Antonius şi pe Cassius prost îmbrăcaţi pe un car închiriat, refugiaţi la el, ci această împrejurare i-a oferit un pretext şi un cuvînt binecuvîntat, lui care de mult avea nevoie de un pretext de război. Aşa că pe el îl mîna să lupte împotriva tuturor oamenilor acelaşi imbold care-l mînase mai înainte pe Alexandru[24] şi în vechime pe Cyrus[25], anume o dragoste nemăsurată de domnie şi o poftă nebună de a fi cel dintîi şi cel mai mare, lucruri pe care nu le putea dobîndi dacă Pompeius nu era doborît. (2) Aşadar, după ce a atacat, a pus stăpînire pe Roma şi a izgonit pe Pompeius din Italia şi apoi s-a hotărît să se treacă marea împotriva lui Pompeius însuşi, iar lui Lepidus, care era pretor, i-a încredinţat Roma, iar lui Antonius, care era tribun, i-a dat în pază armatele şi Italia. Aşa că Antonius era foarte simpatizat de ostaşi, fiindcă îşi făcea exerciţiile militare cu ei şi adesea îşi ducea viaţa în mijlocul lor şi le făcea daruri din ceea ce avea, dar celorlalţi le era nesuferit. Astfel, cînd erau nedreptăţiţi, Antonius îi trecea cu vederea uşurătatea şi asculta cu mînie pe cei care-l întîmpinau, apoi îşi auzea rău din cauza adulterelor. În genere, dominaţia lui Caesar, arătîndu-se prin ea însăşi orice altceva decît tiranie[26], prietenii lui i-o făceau criticabilă. Printre aceşti prieteni, Antonius, care se bucura de cea mai mare putere, arătîndu-se a face cele mai multe greşeli, a fost cauza cea mai mare a acestei uri.

7 Totuşi, Caesar, întorcîndu-se din Spania, a trecut cu vederea acuzaţiile aduse împotriva lui, dar folosindu-se de el ca de un om războinic, energic şi bun comandant, n-a greşit cu nimic[27]. Astfel, pornind pe Marea Ionică, de

la Brundisium, cu puţini soldaţi, Caesar a trimis înapoi corăbiile, poruncind lui Antonius şi lui Gabinius să îmbarce armatele şi să le treacă cît mai repede în Macedonia. În timp ce Gabinius era înfricoşat de perspectiva de a trece pe mare în timpul iernii şi-şi ducea armata pe uscat prin Macedonia, făcînd un mare înconjur, Antonius, temîndu-se pentru situaţia lui Caesar, care era înconjurat de mulţi duşmani, mai întîi a respins pe Libo[28], care păzea rada portului, punînd multe mici ambarcaţiuni în jurul triremelor lui, apoi, îmbarcînd pe corăbii opt sute de călăreţi şi douăzeci de mii de hopliţi, a ridicat ancora. (2) Fiind observat şi urmărit de duşmani, a scăpat de primejdie, căci un vînt minunat împingea spre triremele lor valuri mari şi marea agitată. Fiind însă împins cu corăbiile spre prăpăstii abrupte şi spre golfuri adînci, nu mai avea nici o nădejde de scăpare. Deodată vîntul, suflînd cu putere, iar frămîntarea mării revărsîndu-se dinspre mal în larg, Antonius fiind împins de la ţărm şi plutind cu putere, vede ţărmul plin de resturi de la un naufragiu. Aci zvîrlise vîntul triremele care-l urmăriseră şi multe fuseseră distruse. El a capturat mulţi oameni şi mulţi bani şi a luat prizonier pe Lissos[29] şi a trezit un mare curaj în sufletul lui Caesar cînd a sosit la el, la timp, cu o forţă militară atît de mare.

8 Dîndu-se multe şi mari lupte, Antonius în toate s-a arătat plin de măreţie. Întîlnind de două ori ostaşi de ai lui Caesar care fugeau în dezordine şi silindu-i să reziste şi să se bată cu duşmanii care-i urmăreau, a repurtat victoria. După Caesar, de Antonius se vorbea cel mai mult în tabăra romană. Dar însuşi Caesar a arătat ce părere avea despre el. Astfel, cînd avea să se dea ultima luptă, care avea să hotărască sfîrşitul, la Pharsalus[30], Caesar a păstrat pentru sine flancul drept, iar flancul stîng l-a încredinţat lui Antonius, ca fiind cel mai războinic, după sine, dintre cei de sub comanda sa. După victorie, fiind proclamat dictator, Caesar însuşi a urmărit pe Pompeius, iar pe Antonius l-a ales comandant al cavaleriei şi l-a trimis la Roma. Această magistratură este a doua cînd

dictatorul este de față, dar în lipsa lui este prima. Căci cînd se alege un dictator tribunatul rămîne, pe cînd toate celelalte magistraturi încetează.

9 Totuși Dolabella[31], tribun al plebei atunci, un tînăr care năzuia mereu să schimbe situația politică, a adus un proiect de lege care prevedea reducerea datoriilor și se străduia să convingă pe Antonius să-i fie prieten voind să-și atragă favoarea poporului, să colaboreze cu el și să ia parte la această acțiune politică. Dar pe cînd Asinius și Trebellius[32] se împotriveau proiectului, s-a iscat o gravă bănuială, ca o năpastă, punînd stăpînire pe Antonius, cum că Dolabella ar fi necinstit căsnicia lui Antonius. Acesta, simțindu-se greu lovit prin această ispravă, și-a alungat soția, care-i era vară, căci era fiica lui Caius Antonius coleg la consulat cu Cicero. Așa că, dîndu-se de partea lui Asinius a început să ia poziție împotriva lui Dolabella. Astfel, Dolabella ocupase forul cu intenția să aducă votarea legii cu forța, dar senatul a dat un decret prin care spunea că este nevoie de arme împotriva lui Dolabella. Antonius, pornind la atac și dînd bătălia, a ucis cîțiva dintre adversari și a pierdut cîțiva dintre ai săi. (2) Din această clipă Antonius a fost urît de plebei și nu a mai fost pe plac nici oamenilor cumpătați atît din pricina comportării lui în alte privințe, cît și, cum spune Cicero, pentru că ei detestau bețiile lui la nevreme, cheltuielile de netolerat și învîrtirile prin buduarele femeilor, pentru că ziua se plimba beat sau dormea, iar nopțile și le petrecea chefuind sau privind la spectacole de veselie în teatre și petrecînd la căsătoriile mimilor și măscăricilor. (3) Se zice că după ce se ospătase și băuse toată noaptea la căsătoria unui mim, iar pentru a doua zi convocase poporul în adunare în for, Antonius s-a dus fiind încă plin de mîncare și a început să verse, în timp ce unul dintre prieteni îi ținea tunica, spre a primi acolo vărsătura. Sergius, mimul, avea o mare trecere la Antonius, care iubea și pe o oarecare Cytheris, care participa la aceeași palestră cu el și pe care o ducea în lectică oridecîte ori se ducea în vizită pe la diferite cetăți, însoțită

fiind de un alai nu mai mic decît al mamei sale. (4) Nesuferite mai erau și vederile cupelor de aur pe care le lua în călătorie, ca în niște procesiuni, și faptul că în călătoriile pe care le făcea se întindeau corturi și se pregăteau ospețe mărețe lîngă păduri și rîuri și leii erau înhămați la trăsuri și faptul că locuințele unor oameni cumpătați și ale unor femei cinstite erau destinate drept deversorii[33] pentru femei rău famate și pentru sambucistre[34]. Se părea că este cu totul nedemn ca în timp ce Caesar își petrecea timpul în afara Italiei și încerca să termine cu rămășițele războiului prin mari încordări și pericole, prietenii lui să se dedea la o viață de petreceri, insultînd pe concetățeni.

10 Aceste lucruri se pare că au mărit spiritul de revoltă și au împins pe ostași la excese teribile și la abuzuri de tot felul. De aceea și Caesar, cînd s-a întors, l-a iertat pe Dolabella și, fiind ales a treia oară consul, și-a luat drept coleg nu pe Antonius, ci pe Lepidus. Casa lui Pompeius care fusese scoasă la vînzare, a cumpărat-o Antonius; dar cînd i s-au cerut bani, s-a mîniat, ba chiar el spune că din această pricină nu a luat parte alături de Caesar la campania din Africa, pentru că nu avusese parte de recunoștință pe care o merita pentru atîtea succese repurtate. (2) Se pare totuși că cea mai mare parte din necumpătarea și nestăpînirea lui le-a suprimat Caesar, pentru că nu acceptase fără nici un resentiment abuzurile lui. În adevăr, Antonius, renunțînd la viața de petreceri, s-a căsătorit cu Fulvia, fosta soție a lui Clodius, fost tribun al plebei, o femee care nu se gîndea la torsul lînei, nici la grija gospodăriei și care nu era mulțumită să domine un soț oarecare, ci voia să conducă pe un conducător și să comande unui comandant. În acest fel, Cleopatra îi datorește Fulviei faptul că a învățat pe Antonius să sufere dominația femeilor, căci îl luase în primire, după ce fusese obișnuit și supus să asculte de poruncile femeilor. (3) Totuși, și pe aceasta Antonius a încercat s-o facă mai bine dispusă, făcînd glume și spirite. Astfel, cînd mulți îl întîmpinau pe Caesar după victoria din Spania,

s-a dus și Antonius cu ei. Apoi deodată s-a iscat zvonul că dușmanii lui Caesar sînt în drum spre Roma, deoarece el ar fi murit. Antonius s-a întors la Roma. Îmbrăcîndu-se în haina unui sclav, Antonius s-a dus noaptea acasă și zicînd că aduce o scrisoare Fulviei de la Antonius, a fost introdus în camera ei cu capul acoperit. Fulvia, plină de spaimă, mai înainte de a citi scrisoarea, l-a întrebat dacă Antonius trăiește, iar el i-a întins scrisoarea în liniște; cînd ea începuse s-o citească, după ce o deschisese, a îmbrățișat-o și a sărutat-o. Am adus acest singur exemplu din multele care se spun.

11 Cînd Caesar s-a întors din Spania, mulți dintre bărbații de seamă, fruntași, l-au întîmpinat la o distanță de mai multe zile de Roma. Antonius a primit multe dovezi de cinstire din partea lui. Astfel, pe cînd înainta pe un car de război prin Italia, Caesar avea pe Antonius alături de el, iar în spatele lor pe Brutus Albinus[35] și pe Octavianus, fiul fiicei surorii sale, care după aceea a fost numit Caesar și a domnit peste romani multă vreme. Iar cînd Caesar a fost ales consul a cincea oară, și-a alăturat coleg deocamdată pe Antonius, dar voia să depună această magistratură și s-o încredințeze lui Dolabella; pentru aceasta a consultat senatul. Dar cum Antonius se împotrivea din răsputeri și spunea multe lucruri rele împotriva lui Dolabella, deși își auzea și el nu mai puține lucruri rele, în acel moment Caesar, rușinîndu-se de urîțenia insultelor, a plecat. Însă după aceea s-a înapoiat și a proclamat consul pe Dolabella, dar Antonius spunînd că augurii se opun, Caesar a cedat și a concediat pe Dolabella, care era tare mîniat. Se pare că nici Caesar nu a detestat mai puțin decît Antonius pe Dolabella. Astfel se spune că a spus către cei care îi acuzau în același timp, pe amîndoi că nu se teme de acești grași și pletoși, ci de cei slabi și palizi, numind astfel pe Brutus și pe Cassius, de care avea să fie ucis în urma unei conspirații.

12 Acestora, fără să-și dea seama, Antonius le-a oferit cel mai binecuvîntat motiv. Existau la romani sărbătorile

Lycaria pe care ei le numesc Lupercalia[36]. Caesar, îmbrăcat în veșmintele de triumf, privea așezat pe tribuna din for pe luperci, care mergeau încoace și încolo. Chiar mulți dintre fiii de nobili și chiar dintre magistrați, unși cu ulei, alergau încoace și încolo și lovesc în glumă cu un bici de curele pe cei care le ies în cale. Antonius, aflîndu-se și el printre acești luperci, s-a abătut de la vechiul obicei strămoșesc, căci făcînd o diademă de laur, a alergat spre tribună, și fiind ridicat în sus de către cei care alergau cu el, a pus-o pe capul lui Caesar, ca să arate că i se cade să fie rege. (2) Dar cum Caesar a rupt-o și și-a ferit capul, poporul a aplaudat. Apoi iarăși Antonius a voit să i-o pună și iarăși Caesar a respins-o. Și în timp ce se luptau, pe Antonius, care încerca să-l silească pe Caesar, îl aplaudau cîțiva prieteni, dar pe Caesar, care refuza, tot poporul îl aplauda cu mare zgomot. Acest lucru era demn de mirare, deoarece aceia care prin faptele lor arătau că slujeau ca stăpîniți de rege fugeau de numele de rege, care însemna desființarea libertății. Caesar s-a ridicat supărat de pe tribună și, îndepărtînd haina de pe gît, a început să strige că-l oferă celui care voiește să-l ucidă. Cununa care fusese așezată pe una dintre statuile lui, au smuls-o niște tribuni ai plebei, pe care poporul îi urma cu aplauze și cu cuvinte de laudă, dar Caesar i-a înlăturat de la magistratura lor.

13 Aceste fapte i-au încurajat pe Brutus și pe Cassius. Așa că ei, alegînd pe prietenii cei mai demni de încredere pentru săvîrșirea faptei, au început să delibereze cu privire la Antonius. În timp ce toți ceilalți erau de părere să fie asociat și Antonius, Trebonius[37] s-a împotrivit. Trebonius a spus că pe vremea cînd îl întîmpinau pe Caesar, care se întorcea din Spania, Antonius a avut același cort cu Caesar și a mers împreună cu el. I-a destăinuit planul cu multă precauție și băgare de seamă, iar Antonius a înțeles, dar n-a acceptat atentatul, nici n-a destăinuit lui Caesar faptul, ci credincios făgăduielii, a acoperit faptul cu tăcerea. (2) De atunci iarăși s-au sfătuit să-l ucidă pe Caesar și să-l răpună pe Antonius, dar Brutus s-a

opus, socotind că se cade ca fapta pusă la cale cu îndrăzneală pentru legi şi pentru dreptate să fie curată şi nepătată de nici o nedreptate. Dar, temîndu-se de puterea fizică a lui Antonius şi de prestigiul magistraturii lui, au pus în locul lui pe unii dintre conspiratori ca în timp ce Caesar avea să intre în curie şi fapta să fie săvîrşită, să-l ţină afară, discutînd cu el despre ceva cu aprindere.

14 Aceste fapte săvîrşindu-se aşa cum se statornicise, iar Caesar căzînd în senat, Antonius a îmbrăcat îndată o haină de sclav şi s-a ascuns. Dar cînd a aflat că conspiratorii nu atacă pe nimeni, ci sînt adunaţi în Capitoliu, i-a convins să coboare de pe Capitoliu, primind drept ostatec pe fiul său. Apoi el însuşi a primit la masă pe Cassius, iar Lepidus, pe Brutus. Convocînd Antonius senatul, el însuşi a vorbit despre amnistie şi a fost de părere să se dea provincii lui Brutus şi Cassius, însă senatul a votat să nu se schimbe nimic din hotărîrile luate de Caesar. (2) Antonius a ieşit din senat plin de strălucire, pentru că întărise părerea că evitase un război civil şi că dăduse unei situaţii, care comporta cele mai mari încurcături şi germeni de tulburări, soluţia cea mai înţeleaptă şi plină de tact politic. Dar din această atitudine înţeleaptă l-a scos repede opinia poporului, conform căreia, dacă Brutus avea să fie doborît, el va fi cel dintîi în Roma. (3) Era tocmai cînd Caesar, fiind adus, cum era obiceiul, în for, Antonius îi ţinea discursul de înmormîntare; şi văzînd că poporul este mişcat şi înduplecat peste măsură de laudele pe care i le aducea, Antonius a început ca, printre laude să presare şi cuvinte de jale şi de exagerare a faptului, ca să producă emoţie, iar la sfîrşit, în discursul său, fluturînd hainele lui Caesar, însîngerate şi sfîrtecate de pumnale, şi numind pe cei care săvîrşiseră această faptă nelegiuiţi şi paricizi, atît de multă ură a trezit în sufletele celor care-l ascultau, încît strîngînd mesele şi scaunele din for şi făcînd un rug, au ars corpul lui Caesar acolo, apoi luînd din foc tăciuni aprinşi, au pornit spre casele conspiraţilor ca să le dea foc.

15 De aceea, după ce Brutus cu prietenii lui au fugit din Roma, prietenii lui Caesar s-au strîns în jurul lui Antonius, iar Calpurnia, soţia lui Caesar, căpătînd încredere în el, i-a încredinţat lui cea mai mare parte din banii din casă ai lui Caesar, care se ridicau aproximativ la suma de patru mii de talanţi. A luat Antonius şi actele lui Caesar, printre care se aflau şi proiectele decretelor lui, pe care avea să le dea redactate. Antonius, inserînd în aceste decrete multe lucruri după cum a voit el, pe mulţi i-a făcut dregători, pe mulţi i-a înscris în senat, pe unii dintre exilaţi i-a readus în patrie, pe unii deţinuţi i-a eliberat din închisoare, sub cuvînt că aceste lucruri fuseseră decretate de Caesar. De aceea, romanii îi numeau pe toţi aceşti oameni haroniţi[38], de vreme ce, dovediţi vinovaţi, ei se apărau cu decretele defunctului. Şi alte lucruri a spus Antonius în chip dictatorial, căci el însuşi era consul, iar pe fraţii săi îi avea colegi în magistraturi, pe Caius pretor, iar pe Lucius tribun al plebei.

16 Aceasta era situaţia la Roma, cînd soseşte tînărul Caesar, care era fiul fiicei surorii lui Caesar, dar lăsat moştenitor de el, şi care se afla în Apollonia[39] în momentul cînd Caesar a fost asasinat. Acesta s-a dus imediat la Antonius, ca fiind prietenul tatălui său, şi după ce l-a salutat, i-a amintit de lucrurile depuse la el. Într-adevăr, el trebuia să distribuie cetăţenilor romani fiecăruia cîte şaptezeci de drahme, aşa cum lăsase Caesar în testament. Antonius, uitîndu-se cu dispreţ la el ca la un tînăr, la început i-a spus că nu este sănătos, ci că fiind lipsit de o bună judecată şi de prieteni buni, îşi ia asupra sa o sarcină care nu poate fi dusă de el, anume moştenirea primită de la Caesar. Dar cum tînărul Caesar nu se lăsa convins de aceste vorbe ale lui Antonius, ci cerea cu stăruinţă banii, Antonius a continuat mult timp cu fapte şi cu vorbe dispreţuitoare pentru el. Astfel, Antonius s-a opus cînd tînărul Caesar candida la tribunatul plebei. Şi cînd s-a aşezat scaunul de aur pentru tatăl său, aşa cum se hotărîse prin decret, Antonius l-a ameninţat că-l duce la închisoare, dacă nu încetează de a mai vorbi poporului.

(2) Dar cum tînărul Caesar s-a încredințat lui Cicero și altor bărbați de seamă, care-l urau pe Antonius, și cu ajutorul lor își atrăgea senatul, iar el însuși își cîștiga favoarea poporului și recruta pe soldații de prin colonii, Antonius, temîndu-se, a intrat în vorbă cu el, s-au întîlnit în Capitoliu și s-au împăcat. (3) După aceea, Antonius, culcîndu-se în noaptea următoare, a avut un vis ciudat: se făcea că mîna dreaptă îi fusese lovită de un trăsnet. Și nu după multe zile, s-a zvonit că Caesar îi întinde curse. Caesar se apăra, dar Antonius nu se lăsa convins. Și iarăși ieșea la iveală dușmănia dintre ei și, străbătînd și unul și celălalt Italia, ei atîțau pe soldații care erau deja instalați în colonii, propunîndu-le mari sume de bani, apoi încercau să și-i atragă pe cei care se aflau sub arme, căutînd s-o ia unul înaintea celuilalt.

17 Dintre cei care se aflau la Roma, Cicero, avînd cea mai mare influență și atîțînd pe oameni împotriva lui Antonius, în cele din urmă a convins senatul să-l declare pe Antonius dușman, iar lui Caesar să-i trimită lictori și insignele de pretor și să trimită pe Hirtius și pe Pansa[40] ca să-l alunge pe Antonius din Italia. Aceștia erau atunci consuli și, avîntîndu-se împotriva lui Antonius la orașul Mutina[41], Caesar fiind de față și luînd parte la luptă alături de ei, pe dușmani i-au învins, ei însă au murit. (2) Antonius, fugind, a avut de întîmpinat multe încurcături, dar cea mai mare năpastă a fost foamea. Însă el din fire, în vremuri de restriște se întrecea pe sine însuși și cînd era în nenorocire tare se asemăna cu un om bun, dat fiind că este un lucru obișnuit pentru cei care sînt amenințați să se prăbușească din cauza vreunei încurcături să-și amintească de virtute, dar nu toți au tăria ca în schimbările sorții să imite cu ardoare cele ce urmăresc și să fugă de cele cărora nu pot să le facă față, căci mai mult unii se lasă pradă vechilor moravuri din pricina slăbiciunii, pentru că sufletul lor cedează. (3) Tocmai de aceea, atunci Antonius era un minunat exemplu pentru soldați, cînd îl vedeau, după o viață de lux și desfătări, bînd cu

ușurință apa stricată și căutînd pentru hrană fructe sălbatice și rădăcini. Se spune că atunci cînd au trecut Alpii au mîncat și scoarță de copac și s-au hrănit cu carne de animale care pînă atunci nu fuseseră atinse.

18 Iar armatele de dincolo doreau să se unească cu armatele de sub comanda lui Lepidus, care părea că este prieten cu Antonius și se bucurase de multe avantaje ale prieteniei cu Caesar datorită lui Antonius. Plecînd deci Antonius spre el și așezîndu-și tabăra alături, văzînd că nu întîmpină nici un gest de bunăvoință din partea lui Lepidus, s-a hotărît să se avînte în cea mai mare primejdie. Îndată după înfrîngerea lui Antonius îi crescuse părul în neglijență și barba mare apoi îmbrăcînd o haină de culoare închisă, a pornit îndată spre tabăra lui Lepidus și a început să-i vorbească. (2) Cum mulți ostași erau zdrobiți de durere la vederea lui și erau mișcați de cuvintele lui, Lepidus a poruncit să se sune din trîmbiță, de teamă ca nu cumva cuvintele lui Antonius să poată fi auzite. Totuși, soldații îl deplîngeau și mai mult, apoi se sfătuiau între ei și, trimițînd în ascuns pe Laelius și pe Clodius îmbrăcați în haine de hetaire, îl îndemnau pe Antonius să se apropie de redută, căci sînt mulți care-l vor primi, iar dacă vrea, vor omorî pe Lepidus. Antonius nu le-a îngăduit să se atingă de Lepidus, dar a doua zi, luînd armata, a încercat să treacă rîul. Cel dintîi Antonius intrînd în apă, a început să meargă spre malul din față, văzînd că acum mulți dintre ostașii lui Lepidus îi întind mîinile și distrug valul[42] taberei. (3) Intrînd în tabără și punînd stăpînire pe toate, a tratat cu foarte multă blîndețe pe Lepidus. Astfel, cînd l-a salutat, l-a numit tată, căci de fapt el era stăpînul tuturor lucrurilor, dar numele și cinstea de comandant suprem a continuat mereu să și le păstreze pentru el. Acest fapt l-a determinat să și-l alăture și pe Munatius Plancus[43], care nu era departe, cu o armată mare. În acest fel, fiind exaltat de această mare creștere a puterii, a trecut iarăși Alpii, ducînd cu sine șaptesprezece legiuni de pedestrași și zece mii de călăreți,

osebit de acestea a lăsat în Gallia șase cohorte, drept pază, cu Varius, unul dintre oamenii cu care se deda la petreceri, care îi era prieten și pe care îl numea Cotylo[44].

19 Caesar n-a mai dat atenție lui Cicero, căci îl vedea dornic de libertate, în schimb invita pe Antonius să se împace prin intermediul prietenilor. Așa că întrunindu-se ei trei într-o insulă mică, înconjurată de un rîu, timp de trei zile s-au sfătuit. În genere, ei s-au înțeles fără multă greutate și și-au împărțit puterea romană ca pe o moștenire părintească, dar dezbaterea cu privire la oamenii care vroiau să-i proscrie le-a dat cea mai mare bătaie de cap, fiindcă fiecare dorea să ucidă pe dușmanii celuilalt și să scape pe prieteni. (2) În cele din urmă, lăsînd la o parte — din pricina urii pe care o nutreau față de dușmani — și cinstirea rudelor și dragostea prietenească, Caesar a renunțat la Cicero în favoarea lui Antonius, iar Antonius a cedat lui Caesar pe Lucius Caesar, care-i era unchi după mamă. Și lui Lepidus i s-a îngăduit să proscrie pe Paulus, fratele său. Unii spun că Lepidus a cedat pe Paulus să fie proscris la cererea lui Antonius și Caesar. După credința mea nu s-a făcut o faptă mai crudă și mai sălbatică decît acest schimb de oameni dați morții. Astfel, schimbînd uciderи cu uciderи, la fel cu aceia pe care-i predau, ei au ucis pe cei care-i primeau, dar au fost mai cruzi chiar față de prieteni, pe care i-au ucis fără să-i urască.

20 Dar ostașii care erau de față la aceste învoieli, cereau ca această prietenie să fie întărită și printr-o căsătorie. Caesar a luat în căsătorie pe Clodia, fiica Fulviei, soția lui Antonius. Învoindu-se și asupra acestui lucru, trei sute de oameni au fost uciși de ei prin proscripții. După uciderea lui Cicero, Antonius a poruncit să i se taie capul și mîna dreaptă cu care scrisese discursuri împotriva lui. Și cînd i-au fost aduse, le privea plin de bucurie și izbucnea adesea în rîs de mulțumire. Apoi, după ce s-a săturat de a le privi, a poruncit să fie puse pe rostrele din for, dorind parcă să-și bată joc și de mort, fără să-și

dea seama că prin această faptă el înfrunta cu nesăbuință voia norocului și păta puterea pe care o avea. (2) Iar Caesar, unchiul său, fiind căutat și urmărit, s-a refugiat la sora sa. Atunci ea, cînd ucigașii stăteau la ușă și făceau eforturi să intre în casă, a stat în ușă și întinzînd mîinile, striga: „Nu veți ucide pe Lucius Caesar mai înainte de a mă ucide pe mine, care am dat naștere dictatorului". Ea deci, comportîndu-se în acest fel, a smuls pe fratele său din ghearele morții și l-a salvat.

21 În multe privințe puterea celor trei era de nesuferit romanilor. Dar cel mai mult era învinuit Antonius, care era mai în vîrstă decît Caesar și mai puternic decît Lepidus și care, de îndată ce s-a dezbărat de treburi, a lunecat iarăși în viața aceea de lux și de destrăbălare. (2) Se mai adaugă o mare ură, din cauza relei faime ce-și atrăsese pentru că locuia tocmai casa care fusese a lui Pompeius Magnus, bărbat admirat nu numai pentru viața lui cumpătată și ordonată, ci și pentru că repurtase cele trei triumfuri. (3) Romanii erau cuprinși de revoltă cînd o vedeau închisă comandanților de oști, și pretorilor, și legaților, îndepărtați cu batjocură de la ușă, dar era plină de mimi, de măscărici și de lingușitori chefuitori, cu care se cheltuiau banii adunați în cea mai mare parte cu multă violență și silnicie. (4) Într-adevăr, ei nu numai că vindeau averile celor proscriși, calomniind pe rudele și pe soțiile lor, și nu numai că puseseră tot felul de impozite, dar cînd aflau că la fecioarele vestale se află depuse anumite bunuri de ale cetățenilor, și străinilor, năvăleau și le luau. (5) Dar cum pentru Antonius nimic nu era destul, Caesar a cerut ca să împartă banii cu el. Au împărțit amîndoi chiar și armata cînd au pornit în Macedonia, ca să lupte împotriva lui Brutus și Cassius, lăsînd pe Lepidus la Roma.

22 Cînd au trecut în Macedonia și au început războiul, și și-au așezat taberele alături de dușmani, Antonius s-a așezat în fața lui Cassius, iar Caesar în fața lui Brutus, Caesar n-a săvîrșit nici o faptă mare, ci era peste tot în-

osebit de acestea a lăsat în Gallia șase cohorte, drept pază, cu Varius, unul dintre oamenii cu care se deda la petreceri, care îi era prieten și pe care îl numea Cotylo[44].

19 Caesar n-a mai dat atenție lui Cicero, căci îl vedea dornic de libertate, în schimb invita pe Antonius să se împace prin intermediul prietenilor. Așa că întrunindu-se ei trei într-o insulă mică, înconjurată de un rîu, timp de trei zile s-au sfătuit. În genere, ei s-au înțeles fără multă greutate și și-au împărțit puterea romană ca pe o moștenire părintească, dar dezbaterea cu privire la oamenii care vroiau să-i proscrie le-a dat cea mai mare bătaie de cap, fiindcă fiecare dorea să ucidă pe dușmanii celuilalt și să scape pe prieteni. (2) În cele din urmă, lăsînd la o parte — din pricina urii pe care o nutreau față de dușmani — și cinstirea rudelor și dragostea prietenească, Caesar a renunțat la Cicero în favoarea lui Antonius, iar Antonius a cedat lui Caesar pe Lucius Caesar, care-i era unchi după mamă. Și lui Lepidus i s-a îngăduit să proscrie pe Paulus, fratele său. Unii spun că Lepidus a cedat pe Paulus să fie proscris la cererea lui Antonius și Caesar. După credința mea nu s-a făcut o faptă mai crudă și mai sălbatică decît acest schimb de oameni dați morții. Astfel, schimbînd uciderii cu uciderii, la fel cu aceia pe care-i predau, ei au ucis pe cei care-i primeau, dar au fost mai cruzi chiar față de prieteni, pe care i-au ucis fără să-i urască.

20 Dar ostașii care erau de față la aceste învoieli, cereau ca această prietenie să fie întărită și printr-o căsătorie. Caesar a luat în căsătorie pe Clodia, fiica Fulviei, soția lui Antonius. Învoindu-se și asupra acestui lucru, trei sute de oameni au fost uciși de ei prin proscripții. După uciderea lui Cicero, Antonius a poruncit să i se taie capul și mîna dreaptă cu care scrisese discursuri împotriva lui. Și cînd i-au fost aduse, le privea plin de bucurie și izbucnea adesea în rîs de mulțumire. Apoi, după ce s-a săturat de a le privi, a poruncit să fie puse pe rostrele din for, dorind parcă să-și bată joc și de mort, fără să-și

dea seama că prin această faptă el înfrunta cu nesăbuință voia norocului și păta puterea pe care o avea. (2) Iar Caesar, unchiul său, fiind căutat și urmărit, s-a refugiat la sora sa. Atunci ea, cînd ucigașii stăteau la ușă și făceau eforturi să intre în casă, a stat în ușă și întinzînd mîinile, striga: „Nu veți ucide pe Lucius Caesar mai înainte de a mă ucide pe mine, care am dat naștere dictatorului". Ea deci, comportîndu-se în acest fel, a smuls pe fratele său din ghearele morții și l-a salvat.

21 În multe privințe puterea celor trei era de nesuferit romanilor. Dar cel mai mult era învinuit Antonius, care era mai în vîrstă decît Caesar și mai puternic decît Lepidus și care, de îndată ce s-a dezbărat de treburi, a lunecat iarăși în viața aceea de lux și de destrăbălare. (2) Se mai adaugă o mare ură, din cauza relei faime ce-și atrăsese pentru că locuia tocmai casa care fusese a lui Pompeius Magnus, bărbat admirat nu numai pentru viața lui cumpătată și ordonată, ci și pentru că repurtase cele trei triumfuri. (3) Romanii erau cuprinși de revoltă cînd o vedeau închisă comandanților de oști, și pretorilor, și legaților, îndepărtați cu batjocură de la ușă, dar era plină de mimi, de măscărici și de lingușitori chefuitori, cu care se cheltuiau banii adunați în cea mai mare parte cu multă violență și silnicie. (4) Într-adevăr, ei nu numai că vindeau averile celor proscriși, calomniind pe rudele și pe soțiile lor, și nu numai că puseseră tot felul de impozite, dar cînd aflau că la fecioarele vestale se află depuse anumite bunuri de ale cetățenilor, și străinilor, năvăleau și le luau. (5) Dar cum pentru Antonius nimic nu era destul, Caesar a cerut ca să împartă banii cu el. Au împărțit amîndoi chiar și armata cînd au pornit în Macedonia, ca să lupte împotriva lui Brutus și Cassius, lăsînd pe Lepidus la Roma.

22 Cînd au trecut în Macedonia și au început războiul, și și-au așezat taberele alături de dușmani, Antonius s-a așezat în fața lui Cassius, iar Caesar în fața lui Brutus, Caesar n-a săvîrșit nici o faptă mare, ci era peste tot în-

vingător și le orînduia pe toate, fiind lăudat de Antonius. Într-adevăr, în prima luptă Caesar a fost învins de Brutus și a pierdut tabăra și era cît pe ce să cadă în mîna celor care-l urmăreau, dar, așa cum a scris el în *Însemnări*[45], înștiințat de un prieten care avusese un vis, s-a retras înainte de luptă. (2) Antonius a învins pe Cassius, deși unii scriu că Antonius n-ar fi luat parte la luptă, ci s-ar fi alăturat celor care urmăreau pe dușmani după luptă. Pe Cassius l-a ucis Pindarus unul dintre liberții de încredere ai lui, pe care l-a rugat și l-a implorat, căci nu aflase că Brutus era învingător. (3) După cîteva zile, iarăși s-a dat o luptă și Brutus, fiind învins, s-a sinucis, iar Antonius a repurtat cea mai mare glorie, căci Caesar era bolnav. Stînd lîngă cadavrul lui Brutus, l-a batjocorit în cîteva cuvinte pentru moartea fratelui său Gaius, pe care Brutus îl ucise în Macedonia, ca să răzbune pe Cicero. Dar adăugînd că mai degrabă Hortensius decît Brutus este cauza morții fratelui său, a poruncit ca Hortensius să fie ucis la mormîntul fratelui său. Pe corpul lui Brutus a aruncat mantia sa de purpură de mare preț și a poruncit unuia dintre liberții săi să se îngrijească de înmormîntare. Aflînd însă mai tîrziu că libertul nu arsese mantia de purpură pe rugul lui Brutus și că sustrăsese mulți din banii consacrați înmormîntării, l-a ucis.

23 După aceea Caesar a fost adus la Roma, părînd că nu va mai trăi mult din pricina bolii, iar Antonius, plecînd ca să ia bani de la toate provinciile care erau situate la răsărit, a trecut în Elada, ducînd cu sine o mare armată. Deoarece ei promiseseră fiecărui soldat cîte cinci mii de drahme, erau și mai mult strîmtorați de nevoia de bani și de încasările de impozite cu și mai mare violență. (2) La început față de eleni nu s-a comportat nici cu insolență, nici cu grosolănie, ci mai mult și-a întrebuințat timpul liber ca să audă pe filologi, să privească întrecerile și să se inițieze, iar la judecăți era blînd și se bucura cînd își auzea că este filoelen, dar și mai mult cînd auzea că este iubitor de atenieni și a făcut foarte multe daruri cetății. (3) Voind și megarienii să-i arate, la rîndul lor, ceva care să rivalizeze cu atenienii și cerîndu-i să vină să le vadă edificiul senatului lor, Antonius s-a dus și l-a contemplat dar cînd a fost întrebat ce părere are despre clădire, a spus: „Este mic, dar putred". A măsurat și templul lui Apollon Pitianul, căci promisese adunării că-l va termina.

24 Iar cînd a trecut în Asia, lăsînd în Grecia pe Lucius Censorinus și a dat de bogățiile de acolo, veneau regii la ușile lui, iar reginele, întrecîndu-se în daruri și frumusețe, îi dădeau tîrcoale, pe cînd Caesar era zbuciumat la Roma de răzvrătiri și războaie, Antonius, aflîndu-se în pace și răgaz a alunecat iarăși în viața lui obișnuită de patimi. Avea pe lîngă el pe Anaxenor, citaredul, pe flautistul Xuthus și pe actorul Metrodorus toată ceata de muzicanți asiatici, care parcă se luau la întrecere cu ciumele astea italice în flecăreală și măscărici, așa că nimic nu mai era de tolerat, căci cu toții se prăvăleau în astfel de fapte. (2) Căci Asia întreagă, așa cum zice Sofocle[46] despre cetatea aceea, era plină de fumul de mirodenii, „de paiane și de jelanii".

De exemplu cînd el intra în Efes, femeile mergeau înaintea lui îmbrăcate ca Bacchante, bărbații și băieții ca satiri și pani, iar cetatea era plină de iederă, de tirsi, de psalterii, de naiuri și de flaute, iar pe el îl numeau grațiosul Dionysos și meilichios[47]. (3) Antonius a fost poate pentru unii așa, dar pentru mai mulți alții a fost totuși crud și sălbatic. Căci el răpea averile oamenilor nobili și le dăruia biciuitorilor și lingușitorilor. Unii chiar pretindeau averile multor oameni în viață, ca și cînd ar fi fost morți, și le dobîndeau. A dat casa unui locuitor din Magnesia unui bucătar pentru că-i pregătise o singură cină cu multă artă. (4) A mers pînă acolo încît a pus un al doilea tribut pe cetăți, încît Hybreas[48], care vorbea pentru Asia, a îndrăznit să vorbească lui Antonius cu aere de orator în for și foarte potrivit cu Antonius. „Dacă poți să iei de la noi de două ori tribut pe an, atunci tu poți să faci și două veri și două toamne". Tot atît de cu efect și în pilde a spus și lucrul următor despre faptul că Asia

îi dăduse douăzeci de miriade[49] de talanți: „Dacă nu ai primit acești talanți, cere-i de la cei care i-au luat, iar dacă i-ai luat și nu-i mai ai, ne-am dus pe copcă". (5) Cu aceste cuvinte a zdruncinat cu totul pe Antonius, căci el nu cunoștea multe din cele ce se petreceau nu atît din pricina naivității, cît din pricina simplității lui, datorită căreia se încredea ușor în cei din jurul său. În adevăr, el avea o fire simplă, și-și dădea seama tîrziu de realitate, dar cînd își dădea seama că a greșit, atunci se producea în sufletul lui o amarnică părere de rău, pe care o mărturisea către cei față de care păcătuise, dar din fire el era pornit și cînd își manifesta recunoștința, și cînd își manifesta pedeapsa. Se vedea însă că depășea măsura cînd era recunoscător mai mult decît cînd pedepsea. (6) Iar excesele lui la glume și bătăi de joc aveau în ele însuși remediul. Astfel, el tolera, la rîndul său să fie luat în bătaie de joc și rîdea cînd era luat în rîs, nu mai puțin decît cînd lua el pe altul în rîs. Dar nedîndu-și seama că aceia care erau îndrăzneți la glume cu el îl lingușeau cînd vorbeau serios, era foarte ușor furat de laude. Astfel, el nu băga de seamă că aceia care făceau din îndrăzneală un fel de condiment pentru lingușire, îndepărtau dezgustul, dar prin îndrăzneala și flecăreala lor la băutură ei nu făceau decît să pară că toleranța și asentimentul lor nu erau al unor oameni care vor să-i fie plăcuți, ci al unor oameni mai puțin înțelepți.

25 La această fire a lui Antonius s-a mai adăugat un ultim viciu, dragostea pentru Cleopatra, care a trezit și înflăcărat multe dintre patimile încă ascunse în el și care ședeau adormite. Și dacă totuși acestor patimi se mai opunea ceva folositor și mîntuitor, această dragoste îl ucidea și-l distrugea. (2) Antonius a fost cuprins de dragostea pentru Cleopatra în acest fel. Pe cînd se pregătea el să pornească război împotriva parților, a trimis la Cleopatra, poruncindu-i să vină în Cilicia și să-l întîlnească, spre a da socoteală de cele ce era învinuită în legătură cu banii pe care se spunea că-i dăduse lui Cassius, ca să poarte război. Dellius[50], omul trimis la Cleopatra, cînd a văzut înfățișarea ei și și-a dat seama de strășnicia la vorbă și de șiretenia ei, și-a închipuit pe loc că Antonius nu va fi în stare să facă nici un rău unei astfel de femei, ci dimpotrivă, va avea o mare trecere la el. A început s-o lingușească și să încerce să cîștige bunăvoința egiptencei, îndemnînd-o, cum zice Homer, să se ducă în Cilicia bine împodobită și să nu se teamă de Antonius, care este cel mai plăcut și cel mai uman comandant. (3) Cleopatra, dîndu-i crezare lui Dellius și conducîndu-se după relațiile pe care le avusese cu Caesar și cu fiul lui Cnaeus Pompeius, a început să spere că pe Antonius îl va supune și mai ușor. Într-adevăr, Caesar și Pompeius o cunoscuseră cînd era copilă[51] și cînd nu avea experiența lucrurilor, și pe lîngă aceasta, ea pornea spre Antonius la vîrsta cînd femeile sînt în floarea frumuseții și a inteligenței. În acest scop Cleopatra a pregătit daruri mari și bani mulți, și toată podoaba pe care era firesc s-o poarte, cînd dispunea de mari bogății și de un regat fericit, dar punîndu-și cea mai mare nădejde în sine însăși, în farmecele și grațiile ei.

26 Cleopatra, primind multe scrisori, și de la Antonius și de la amicii lui, care o chemau, în așa hal a disprețuit pe Antonius și l-a luat în rîs, încît a pornit pe rîul Cydnos[52] într-o corabie cu prora de aur, cu pînzele de purpură întinse, iar echipajul vîslea din vîsle de argint în ritm de flaute și de citare. Ea însăși ședea sub o umbrelă aurită, împodobită așa cum este pictată Afrodita, iar de o parte și de alta copii de forma amorașilor pictați stăteau și-i făceau vînt. De asemenea sclave dintre cele mai frumoase, îmbrăcate ca Nereidele[53] și Grațiile[54] ședeau unele la cîrmă, iar altele în spatele corăbiei. Mirodenii minunate împrăștiau de pe țărm mirosuri de tot felul. O mulțime de oameni o însoțeau de pe ambele țărmuri ale rîului, iar alții coborau din cetate ca să vadă spectacolul. Iar cînd mulțimea de oameni din piață s-a revărsat ca puhoiul la acest spectacol, Antonius a rămas singur pe tribună. (2) Mergea printre toți o vorbă că Afrodita vine să petreacă cu Dionysos spre binele Asiei. Antonius a trimis

deci la Cleopatra, spre a o invita la masă. Dar Cleopatra cerea, dimpotrivă, ca el să vină la ea. Antonius ca să dea dovadă de bunăvoinţă şi de prietenie, i-a făcut pe plac. Însă, dînd peste un alai mai presus de ce-şi închipuise, se spune că a fost mai ales impresionat de mulţimea luminilor. Căci se spune că atîtea lumini atîrnau din toate părţile, şi se vedeau din toate direcţiile, şi erau rînduite şi legate între ele în atîtea feluri, făcînd figuri de pătrate şi de cercuri, încît acest spectacol a fost printre cele mai frumoase şi puţine la număr.

27 A doua zi, primind-o iarăşi la ospăţ, Antonius dorea să întreacă în strălucire şi împodobire, dar era mai prejos în ambele privinţe, încît a fost înfrînt chiar în acele lucruri, şi el cel dintîi a început să rîdă de ţărănoşia şi de lipsa de eleganţă a pregătirilor sale. Cleopatra, dîndu-şi seama de asprimea soldăţească şi de bădărănia lui Antonius chiar din glumele pe care le făcea, s-a folosit şi de acest lucru cu mai multă isteţime şi încredere în sine <ca să-l subjuge>. (2). Era, într-adevăr, frumuseţea ei în sine nu dintre cele mai ispititoare, aşa încît să înmărmurească pe cei care o priveau, dar în relaţiile cu oamenii ea dispunea de un lanţ de neînlăturat, iar elocvenţa ei, îmbinată cu frumuseţea şi cu umanitatea în convorbire şi felul de a se comporta cu oamenii lăsau un fior în sufletul partenerului. Avea şi un farmec cu totul deosebit în glas. Iar limba, ca un organ cu multe coarde, o întorcea cu uşurinţă de la o limbă la alta şi numai cu puţini străini vorbea prin interpret, dar celor mai mulţi ea prin ea însăşi le dădea răspunsuri, etiopienilor, troglodiţilor, evreilor, arabilor, sirienilor, mezilor, parţilor. Se zice că mai ştia şi alte limbi, deşi regii dinaintea ei nu cunoşteau nici egipteana şi unii uitaseră chiar macedoneana.

28 Aşa de mult l-a fermecat Cleopatra pe Antonius, încît în timp ce Fulvia, soţia lui, purta un adevărat război cu Caesar pentru interesele lui şi în timp ce armata parţă din Mesopotamia, căruia generalii regelui îi dăduseră de comandant pe Labienus numindu-l imperator,

era gata să năvălească în Siria, el s-a lăsat dus de ea în Alexandria. Aici, petrecîndu-şi timpul în tihnă, ca un băetan, cu glume şi jocuri, a cheltuit şi a pierdut în plăceri lucrul cel mai preţios, după cum spune Antiphon[55], timpul. (2) Ei duceau un fel de viaţă, se zicea de neimitat şi în fiecare zi îşi dădeau ospeţe, făcînd cheltuieli imense. Philotas, medic din Amphissa, a istorisit lui Lamprias, bunicul meu, pe cînd în acea vreme se afla la Alexandria ca să înveţe medicina. Fiind prieten cu unul dintre bucătarii de la curtea regală, s-a lăsat convins de el, tînăr fiind, să vadă luxul şi scumpătatea ospăţului. Fiind dus deci în bucătărie, pe lîngă multe bucate a văzut frigîndu-se şi opt mistreţi, şi a întrebat cît de mulţi erau cei care luau masa: Bucătarul a rîs şi i-a zis: „Mulţi nu sînt cei care se ospătează, ci cam la doisprezece, dar trebuie ca fiecare dintre mîncările puse să fie proaspete, căci în foarte scurt timp îşi pierd gustul. Astfel, s-ar putea ca îndată Antonius să vrea să ia masa, sau imediat apoi sau, dacă se întîmplă să amîne cina şi să ceară de băut, sau să aibă vreo convorbire. De aceea, nu se pregăteşte numai o masă, ci mai multe, căci nu se poate prevedea timpul mesei". (3) Acestea le-a spus Philotas; cu trecerea timpului, printre medici se afla şi fiul cel mai mare al lui Antonius, pe care-l avea de la Fulvia — mai povestea Philotas — şi că obişnuia să ia masa cu ceilalţi prieteni, ori de cîte ori nu cina cu tatăl său. Unui medic, care era cum îndrăzneţ şi dădea mult de lucru celorlalţi la cină, Philotas i-a închis gura cu următorul sofism: „Celui care are temperatură în vreun fel trebuie să i se dea apă rece, dar oricine are temperatură o are într-un anumit fel; deci trebuie dată apă rece oricărui are temperatură". Cum omul a fost înmărmurit de acest sofism şi a tăcut, tînărul Antonius, desfătat, a rîs şi a zis: „Toate acestea ţi le dau ţie, Philotas" şi a arătat masa care era plină de multe şi mari cupe. (4) Philotas a primit zelul lui, dar era departe de gîndul că un astfel de tînăr poate face daruri atît de mari, însă nu mult după aceea, un sclav i-a adus într-un vas acele cupe şi a cerut să semneze. În timp ce Philotas se ferea şi le refuza, omul acela i-a zis: „De ce şovăi, răule?

Nu știi că cel care ți le oferă este fiul lui Antonius, care are putința de a-ți face aceste daruri? Ascultă-mă deci și schimbă cu noi prețul acestor vase în bani. Căci poate tatăl meu va dori vreunul dintre acestea, care este mai vechi și mai bine făcut!" Acestea ni le spunea bunicul că i le povestea Philotas ori de cîte ori se ivea prilejul.

29 Iar Cleopatra, împărțind lingușirea nu în patru, cum spune Plato, ci în mai multe, și aducînd o nouă plăcere și un nou farmec lui Antonius, și cînd era ocupat cu lucruri serioase și cînd se deda glumei, îl conducea ca pe un copil, nelăsîndu-l să-i scape nici ziua, nici noaptea. Astfel, juca cu el la zaruri, bea împreună cu el, lua parte la vînătoare alături de el și-l privea cînd își făcea exercițiile în arme, și cînd Antonius se oprea la ușile și ferestrele oamenilor din popor, rîzînd pe seama celor dinăuntru, Cleopatra era alături de el și rătăcea prin oraș alături de el, îmbrăcată într-o haină de sclavă, căci și el ținea să se deghizeze în haine de sclav. De aceea el se întorcea abia după ce încasa înjurături și uneori chiar lovituri. Și mulți oameni îl suspectau. Totuși, alexandrinilor le plăceau faptele lui de măscărici și luau parte împreună cu el la glume cu eleganță și grație, zicînd că Antonius are o față tragică față de romani, iar față de ei o față comică. (2) Ar însemna să te dai flecărelii, dacă ar fi să povestești multele lui glume. Vom povesti totuși una. O dată pescuia în prezența Cleopatrei și, cum nu prindea nimic, era tare supărat. Atunci a poruncit pescarilor să se afunde pe furiș în apă și să lege în undiță pești prinși mai înainte. Făcînd el de două sau de trei ori acest lucru, n-a scăpat neobservat de egipteancă. Prefăcîndu-se că se minunează de acest succes al lui Antonius, le-a spus prietenilor ca a doua zi să fie de față la o pescuire. Îmbarcîndu-se mulți în bărcile de pescuit, iar Antonius lăsînd funia în apă, Cleopatra a poruncit ca unul dintre oamenii ei să se scufunde sub apă și să înfigă în undiță o sărătură din Pont. Antonius fiind convins că prinsese un pește, a tras de trestie, dar producîndu-se un rîs puternic,

cum era firesc, Cleopatra a zis: „Dă-ne nouă regilor de la Pharos[56] și Canopos[57], trestia de pescuit, imperator, datoria ta este să pescuiești regi și regate".

30 În timp ce Antonius își petrecea timpul cu astfel de glume și copilării, îi survin două vești, una de la Roma care-i anunța că fratele său Lucius și soția sa Fulvia fiind în dezbinare, au purtat război cu Caesar, au pierdut situația lor și au fugit din Italia, iar a doua scrisoare, cu nimic mai liniștitoare decît aceasta, vestea că Labienus[58] aduce cu sine pe parți și invadează Asia de la Eufrat și Siria pînă în Lidia și Ionia. Cu greu Antonius, parcă trezindu-se din somn după o beție, a pornit să se împotrivească parților și a înaintat pînă în Fenicia, dar primind o scrisoare de la Fulvia plină de jale, a pornit spre Italia cu două sute de corăbii. (2) Luînd cu sine în timpul călătoriei pe prietenii care fugiseră din Italia, a aflat că pricina războiului fusese Fulvia, care din fire fiind neastîmpărată și îndrăzneață, nădăjduia că-l va smulge pe Antonius de la Cleopatra, dacă se va produce vreo mișcare în Italia. Din întîmplare Fulvia, cînd plutea spre Antonius s-a îmbolnăvit și a murit la Sycion[59]. De aceea, era și mai prielnic momentul împăcării cu Caesar. Astfel, de îndată ce Antonius a pus piciorul în Italia și se vedea bine că Caesar nu-i face nici un reproș, iar acuzațiile îndreptate împotriva lui le punea pe toate pe seama Fulviei, prietenii nu i-au mai lăsat să cerceteze cauzele războiului, ci i-au împăcat. Antonius și Caesar și-au împărțit dominația și au făcut un hotar al puterii: Marea Ionică. Răsăritul l-au dat lui Antonius, iar apusul lui Caesar și au îngăduit ca Lepidus să aibă Libia, iar în privința consulatului, cînd nu vor vrea ei să-l poarte, să-l dețină prietenii lor, pe rînd.

31 Această înțelegere părea că este bună, dar se simțea nevoia unei legături mai puternice, pe care a oferit-o întîmplarea. Astfel, Octavia era sora mai mare a lui Caesar, dar nu din aceeași mamă, căci Octavia avea de mamă pe Ancharia, iar Caesar pe Atia. Dar o iubea foarte

mult pe sora sa, lucru de mirare, căci era femeie. Octavia era văduvă, căci nu de mult murise Caius Marcellus[60], cu care fusese căsătorită. Dar se vedea că și Antonius era văduv prin moartea Fulviei. El nu tăgăduia că avusese legături cu Cleopatra, dar spunea că nu ține să se lege cu ea prin căsătorie; el lupta acum cu rațiunea împotriva dragostei pentru egipteancă; (2) Toți stăruiau să facă această căsătorie, sperînd ca Octavia, care, pe lîngă frumusețe, avea seriozitate și inteligență, dacă se va uni cu Antonius și-l va iubi, așa cum era firesc să iubească o astfel de femeie, va constitui o salvare și o rezolvare a situațiilor. Așadar, cum au hotărît amîndoi, urcînd la Roma, au săvîrșit căsătoria cu Octavia, căci deși legea nu îngăduia să se săvîrșească căsătoria mai înainte de zece luni de la moartea soțului, senatul, printr-o hotărîre, le-a acordat să se căsătorească, scutindu-i de acest termen.

32 Dar deoarece Sextus Pompeius deținea Sicilia și jefuia Italia cu corăbii piratерești, multe la număr, pe care le comandau Menas și Menecrates, iar marea devenise prin aceasta impracticabilă, dar se părea că se purtase omenos față de Antonius (căci primise pe mama lui cînd fusese alungată împreună cu Fulvia), Antonius s-a hotărît să se împace și cu el. Așa că s-au întîlnit la promontoriul și pe înălțimea de la Misenum[61], în timp ce pe Pompeius îl asista flota, iar pe Antonius și pe Octavius armatele terestre. (2) Și, după ce au hotărît ca Pompeius să dețină Sardinia și Sicilia, să curețe marea de pirați și să trimită o cantitate de grîu la Roma, s-au invitat unii pe alții la ospăț. Trăgînd la sorți, zarul a căzut ca Pompeius să dea cel dintîi ospățul. Antonius l-a întrebat unde vor cina, iar Pompeius, arătîndu-i corabia de comandant, i-a zis: „Aici, căci această casă părintească i-a fost lăsată lui Pompeius". A spus aceste vorbe spre a batjocori pe Antonius, căci el stăpînea acum casa lui Pompeius. Punînd deci corabia la ancoră și întinzînd o punte de la corabie pînă la promontoriu, i-a primit cu toată inima. (3) Cînd ospățul era în toi și glumele la adresa lui Antonius și Cleopatrei erau în floare, Menas, piratul, apropiindu-se de Pompeius, astfel

ca să nu fie auzit de ceilalți, i-a zis: „Vrei să tai ancorele corăbiei și să te fac nu stăpînul Sardiniei și Siciliei, ci al Imperiului roman?" Pompeius, ascultîndu-l și reflectînd puțin în sine, i-a zis: „Trebuia să faci acest lucru, Menas, fără să-mi spui. Acum însă să fim mulțumiți de situația de față, căci eu nu pot fi sperjur". Astfel deci fiind el invitat la rîndu-i de ceilalți la ospăț, a plecat în Sicilia.

33 După împăcare, Antonius a trimis pe Ventidius în Asia ca să împiedice înaintarea parților, iar el, ca să facă pe placul lui Caesar, a fost ales flamen[62] a lui Iuliu Caesar. Ei participau cu prietenie și în comun la celelalte treburi politice. Dar în întrecerile la glume și jocuri, Antonius era mereu nemulțumit, fiind întrecut de Caesar. (2) Un prezicător din Egipt însoțea mereu pe Antonius, unul dintre aceia care făceau horoscoape și care, fie că voia să facă pe placul Cleopatrei, fie că spunea adevărul, îi declara cu mult curaj lui Antonius că norocul lui care este strălucit și mare, este întunecat de norocul lui Caesar, și-l sfătuia să se țină cît mai departe de acest tînăr. I-a zis: „Daimonul tău se teme de daimonul acestuia, și deși este mîndru și strălucit, cînd este singur, cînd se apropie de daimonul lui, devine umil și slab". (3) Faptele care s-au petrecut după aceea au dat dreptate egipteanului. Astfel, se spune că trăgînd în glumă la sorți și aruncînd zarul spre a vedea cum va fi fiecare, Antonius pleca întotdeauna înfrînt. Uneori puneau să se bată cocoși, alteori corbi, și de fiecare dată victoria era de partea cocoșilor lui Caesar. Antonius, supărat în adîncul inimii de toate acestea și apropiindu-se din ce în ce mai mult de egipteancă, a plecat din Italia, încredințînd toate lucrurile sale lui Caesar. A dus cu sine, pînă în Grecia, pe Octavia cu care avusese o fetiță. (4) În timp ce-și petrecea iarna la Atena, îi vine veste despre succesele lui Ventidius împotriva parților. Se spune că învingînd pe parți în luptă, ucisese pe Labienus și pe Pharnapates, unul dintre cei mai războinici comandanți de oști ai lui Orodes. La această veste a dat ospețe grecilor și a făcut pe gimnasiarhul[63] la Atena, apoi lăsînd însemnele de comandant de

oşti acasă, a păşit în public îmbrăcat în tunică şi însoţit de fasce de gimnasiarh şi, năpustindu-se asupra tinerilor care luptau, îi aşternea la pămînt.

34 Fiind pe punctul de a pleca la război, a desprins o cunună din măslinul sfînt şi, potrivit unui oracol, a luat într-un vas apă din clepsidră şi-l purta cu sine. În acest timp Ventidius respinge pe Pacorus, fiul regelui, care invadase iarăşi Siria, cu o mare mulţime de parţi, la Cyrrhestica[64], şi ucide foarte mulţi duşmani, printre care şi pe Pacorus. Această izbîndă, fiind printre cele mai strălucite pentru romani, a oferit şi o pedeapsă dată parţilor pentru nenorocirea suferită de Crassus şi a împins iarăşi pe parţi între Mesopotamia şi Media, după ce fuseseră învinşi în trei mari lupte. (2) Ventidius a renunţat de a mai urmări pe parţi de teama invidiei lui Antonius, dar a luat în primire pe cei care dezertaseră şi a asediat pe Antiochus Commagene[65] la Samosata. Cînd Antiochus se obliga să dea o mie de talanţi şi să execute cele ce va porunci Antonius, Ventidius i-a poruncit să trimită la Antonius. Într-adevăr, Antonius era aproape şi nu îngăduia ca Ventidius să încheie învoieli cu Antiochus, ci dorea ca cel puţin acest lucru să poarte numele lui şi să nu pară că toate izbînzile sînt ale lui Ventidius. Dar cum asediul se prelungea, iar cei dinăuntru, desperînd de a mai putea încheia învoieli, au recurs la violenţă, neizbutind nimic, copleşit de ruşine şi de părere de rău, s-a mulţumit să primească trei sute de talanţi şi să facă pace cu Antiochus. Punînd la cale cîteva treburi în Siria, Antonius s-a întors la Atena, şi, împodobind pe Ventidius cu onorurile cuvenite, l-a trimis la Roma la triumf. (3) Pînă azi numai acest om de neam obscur a repurtat un triumf asupra parţilor, bucurîndu-se de prietenia lui Antonius ca să fie imbold pentru lucruri mari, de care, folosindu-se foarte bine, a confirmat cuvîntul care se spunea despre Antonius şi Caesar, cum că erau mai norocoşi la expediţii prin alţii decît prin ei înşişi. Într-adevăr, şi Sosius, legatul lui Antonius în Siria, a săvîrşit multe fapte strălucite, iar Canidius, fiind lăsat de el în Armenia, a

înfrînt pe armeni şi, învingînd pe regii albanilor şi iberilor[66], a înaintat pînă la Caucas. De la aceştia a crescut în faţa barbarilor numele şi prestigiul lui Antonius.

35 Apoi Antonius iarăşi, fiind atîţat împotriva lui Caesar de anumite calomnii, a pornit cu trei sute de corăbii spre Italia, dar, deoarece brundisienii n-au primit flota, a ancorat la Tarent. Aci, fiind rugat de Octavia — căci venise cu el din Grecia — o trimite la fratele ei, căci era însărcinată, iar nu mult după aceea a născut pe a doua fetiţă. Octavia a întîlnit în drum pe Caesar şi, chemînd pe prietenii lui, Agrippa[67] şi Maecenas[68] l-a întîmpinat, implorînd şi rugîndu-l să nu facă în aşa fel încît din cea mai fericită femee s-o facă cea mai nenorocită. Ea a spus: „Acum toată lumea priveşte la mine, care sînt sora unuia dintre cei doi autocraţi şi soţia celuilalt. Iar dacă va învinge răul şi se va face război, dintre voi nu se ştie căruia îi este destinat să fie învins sau învingător, dar pentru mine şi o soartă şi alta îmi va aduce nenorocire". (2) Caesar, fiind înduioşat de aceste spuse, a pornit cu gînduri de pace spre Tarent, iar cei de faţă au avut prilejul să vadă cel mai frumos spectacol: multe cete de oşteni stînd liniştite pe ţărm, multe corăbii ancorate în linişte lîngă ţărm, în timp ce ei şi prietenii lor se întîlneau şi se salutau. Cel dintîi i-a invitat la ospăţ Antonius, pentru că Caesar acordase această favoare surorii sale. Şi după ce au căzut de acord ca Antonius să primească de la Caesar două legiuni pentru războiul împotriva parţilor, iar Antonius să-i dea lui Caesar o sută de halcembole[69], Octavia, în afară de cele stipulate în acord, a mai cerut ca soţul să dea fratelui douăzeci de myoparone[70], iar fratele să dea soţului o mie de ostaşi. Despărţindu-se ei astfel unul de altul, Caesar a început imediat războiul împotriva lui Pompeius în Sicilia, iar Antonius, încredinţîndu-i lui copiii pe care-i avea cu Octavia şi cu Fulvia, a trecut în Asia.

36 Dar crunta nenorocire care dormise multă vreme, anume dragostea pentru Cleopatra, care părea că este cu

totul adormită și învinsă de gînduri mai bune, iar s-a aprins și a prins putere, cînd el se apropia de Siria. Și în cele din urmă — cum zice Plato, ca un animal neascultător și neînfrînat — călcînd în picioare toate lucrurile frumoase și căile salvatoare, a trimis pe Fonteius Capito ca să aducă pe Cleopatra în Siria. Ea a venit, iar Antonius nu i-a făcut un dar mic și neînsemnat, ci i-a dăruit Fenicia, Coelesiria, Cipru, Cilicia, apoi partea din Iudeea care produce balsamul[71] și din Arabia nabateilor[72] acea parte care este spre Marea Mediterană. (2) Mai ales aceste daruri au provocat indignarea romanilor. Într-adevăr, el făcea daruri unor particulari, tetrarhiile și tronurile unor neamuri mari, multor regi le lua tronul, așa cum i-a luat lui Antigonos Iudeea, pe care, mai tîrziu, l-a adus și în public i-a tăiat capul cu securea, deși mai înainte nici un rege nu fusese pedepsit în acest fel. Dar cea mai nesuferită era rușinea onorurilor pe care le făcea Cleopatrei. (3) Dar a crescut la culme ura împotriva lui datorită faptului că a recunoscut ca fii ai săi doi gemeni pe care-i avusese Cleopatra, căci i-a numit, pe băiat, Alexandros, iar pe fată, Cleopatra, dînd băiatului numele de Helios[73], iar fetei numele de Selene[74]. Mai mult, Antonius, fiind iscusit să se fălească cu faptele sale urîte, a spus că măreția puterii romane nu se vede în lucrurile pe care le iau, ci în cele pe care le fac daruri și că prin generațiile și procreațiile multor regi se înmulțesc familiile nobile. Mai zicea că așa s-a născut și strămoșul lui din Hercules, fără să pună urmașii numai într-un singur pîntece și fără să se teamă de legile lui Solon[75] sau de răspunderile cu privire la nașteri, ci a năzuit să lase naturii începuturile și semințiile multor generații.

37 Însă după ce Phraates[76] a ucis pe tatăl său Hyrodes și a pus stăpînire pe tron, mulți dintre parți au fugit printre care și Monaises, un bărbat vestit și cu multă trecere, s-a refugiat la Antonius. Acesta a comparat soarta lui Monaises cu a lui Themistocles, bogăția sa și generozitatea proprie regelui parților, așa că Antonius i-a dăruit trei mari cetăți: Larissa, Arethusa și Hierapolis[77], care mai înainte se numea Bambyke. Dar cînd regele parților a încuviințat cele făcute de Monaises, Antonius l-a trimis înapoi cu multă plăcere, cu intenția de a-l înșela pe Phraates, promițîndu-i că va fi pace, dacă va restitui steagurile romane capturate de la Crassus și pe prizonierii care mai erau în viață. (2) Antonius a trimis pe Cleopatra în Egipt, iar el a pornit prin Arabia în Armenia, unde, strîngîndu-se armata și regii aliați — erau ei destul de mulți, dar cel mai mare dintre ei era Artauasdes, regele Armeniei, care aducea șase mii de călăreți și șapte mii de pedestrași — a trecut armata în revistă. Erau acolo șaizeci de mii de pedestrași romani, și corpul de cavalerie recrutat de romani liberi și celți, zece mii, iar dintre celelalte neamuri erau la un loc cu călăreții și ostașii ușor înarmați treizeci de mii. (3) O astfel de armată și pregătire care vîrîse frica și în inzii de dincolo de Bactria[78] și cutremurase întreaga Asie, se spune că nu i-au fost de nici un folos, din cauza Cleopatrei. Într-adevăr, Antonius, grăbindu-se să petreacă iarna cu ea, a amînat războiul, pierzînd momentul prielnic, și toate le-a făcut la învălmășeală, căci nu mai era în mințile lui, ci se părea că era cuprins de farmece și de magie, încît se uita mereu la ea și era mai grăbit mai curînd să se întoarcă la ea decît să învingă pe dușmani.

38 Chiar de la început, deși trebuia să petreacă iarna în Armenia și să dea repaus armatei, după ce străbătuse un drum de optzeci de mii de stadii, și mai înainte ca parții să pornească din tabăra de iarnă să ocupe Media la începutul primăverii, nu a așteptat timpul potrivit, ci îndată și-a dus armata lăsînd Armenia spre stînga și ocupînd Atropatene[79] a început să devasteze țara. Apoi, fiindu-i trimise trei sute de care de asediu, între care era și un berbece lung de optzeci de picioare, dintre care nici unul nu putea fi refăcut dacă se strica, deoarece țara de sus, produce lemne prea lungi și de esență slabă. Fiind zorit, a lăsat toate acestea, fiindcă constituiau o piedică în mersul grăbit, și a pus la ele drept paznic pe Statianus, iar el a început asediul marii cetăți Phraata, unde

se aflau copiii și femeile marelui rege al Mediei. Dar deoarece nevoia a dovedit repede ce mare greșeală făcuse lăsînd mașinile de asediu, cu greu și cu multă pierdere de timp a ridicat în fața cetății o terasă de pămînt. (2) În acest timp Phraates, coborînd cu o mare armată, cînd a aflat că Antonius părăsise carele care transportau mașinile de asediu, a trimis un mare corp de călăreți împotriva lor, Statianus, fiind încercuit de ei, a fost ucis și împreună cu el zece mii de ostași. Barbarii capturînd mașinile, le-au distrus. Au fost capturați și mulți prizonieri, printre care era și regele Polemon[80].

39 Acest dezastru indigna pe toți cei care erau cu Antonius, cum este firesc, căci primiseră o lovitură neașteptată, chiar la începutul războiului. Așa că armeanul Artavasdes[81] desperînd de succesul romanilor, și-a luat armata și a plecat, deși el însuși purta vina cea mai mare pentru acest război. (2) Dar cum barbarii se arătau foarte încrezători în sine față de asediatori și proferau amenințări și insulte, Antonius, care nu voia să lase ca descurajarea și teama să pună stăpînire pe sufletele soldaților săi, și chiar să sporească, a luat zece legiuni și trei cohorte pretoriene, greu înarmate, și pe toți călăreții și i-a dus să procure provizii, sperînd că în felul acesta ar putea să atragă din ordinea de bătaie pe dușmani ca să dea lupta. (3) Mergînd el cale de o zi, cînd a văzut pe parți revărsați în jurul său și căutînd să se năpustească în drum asupra lui, a ridicat semnul de luptă în tabără, dar a ridicat și corturile, ca și cînd n-ar fi avut intenția să lupte, ci să se retragă, a trecut pe lîngă armata dușmanilor, care avea forma de lună și a poruncit ostașilor ca de îndată ce vor vedea că pedestrașii au putința să se ciocnească cu dușmanii, călăreții să pornească împotriva lor. (4) Însă parții stăteau încă în față și orînduirea romanilor li se părea mai bună decît se așteptau și-i priveau atent stînd la intervale egale, trecînd fără zgomot pe lîngă romani, și fluturînd în tăcere sulițele. Iar cînd s-a ridicat semnalul de luptă și călăreții au pornit cu strigăt întorcînd caii, cărora parții, luîndu-i în primire,

le-au ținut piept, deși erau înăuntrul spațiului în care puteau fi loviți cu sulițele, însă cînd pedeștrii au început să năvălească lovindu-și armele și strigînd, și caii parților, speriați, au început să freamăte, iar parții înșiși au început să fugă mai înainte de a începe lupta piept la piept. (5) Antonius se ținea strașnic de urmărire și avea mari nădejdi, socotind că de acum războiul sau cea mai mare parte fusese săvîrșită în acea luptă. Dar după ce s-a terminat urmărirea dușmanilor, pedeștrii, înaintînd cincizeci de stadii, iar călăreții, de trei ori pe atît, au cercetat pe prizonierii dușmani și pe cei care căzuseră în luptă și au găsit numai treizeci de prizonieri și optzeci de morți, i-a cuprins pe toți nedumerirea și necazul, gîndindu-se că învingători fiind, au ucis atît de puțini dușmani, iar cînd fuseseră învinși, pierduseră atîția ostași cîți pierduseră și la care. (6) A doua zi, strîngînd echipamentul, au pornit pe drumul către Phraata și către tabăra lor. Dar pe drum, întîlnind puțini dușmani, apoi mai mulți și în cele din urmă pe toți, ca și cînd ar fi fost neînvinși, ba chiar îi provocau și-i atacau din toate părțile, atunci cu greu și cu multă trudă au putut să se salveze în tabără. (7) Iar mezii, făcînd o incursiune spre valul de apărare și vîrînd frica în cei care o apărau, Antonius, cuprins de minie, a ucis din zece în zece pe aceia care dăduseră dovadă de lașitate. Și, împărțindu-i în decade, a poruncit să ucidă din fiecare decadă cîte unul, tras la sorț, iar celorlalți le-a poruncit ca în loc de grîu să mănînce orz.

40 Greu era războiul, și pentru unii, și pentru alții, iar viitorul era mai înfricoșător, căci Antonius se aștepta la foamete fiindcă nu se putea aproviziona fără mulți răniți și morți. Însă Phraates, știind că parții pot suporta orice decît să se chinuiască iarna în afară de țara lor, sub cer deschis, se temea de romani ca nu cumva dacă ei vor stărui să continue lupta, să fie părăsit de ostașii săi, mai ales că vremea începuse să se răcească după echinocțiul de toamnă. Așa că el pune la cale următorul viclesug. (2) Cei mai cunoscuți romanilor dintre parți atacau ceva mai

slab pe romani cînd aceştia se aprovizionau cu grîu sau se întîlneau cu ei în alte ocazii şi, lăudîndu-le vitejia şi lăsîndu-i să ia cu ei unele lucruri, ziceau că sînt bărbaţi foarte războinici şi că erau mult lăudaţi de regele lor, pe bună dreptate. După aceea, apropiindu-se mai mult şi aducîndu-şi caii fără nici o teamă, s-au pornit să-l insulte pe Antonius, zicînd că deşi Phraates voieşte să se împace şi să cruţe atîta mulţime de oameni şi atît de viteji, nu vrea să dea ocazie de înţelegere, ci şade şi aşteaptă pe cei doi mai mari duşmani, anume iarna şi foametea, de care va fi greu să scape chiar dacă parţii ar petrece. (3) Deşi mulţi raportau aceste vorbe lui Antonius, acesta, fiind înduplecat de nădejde, totuşi n-a trimis oameni la regele parţilor mai înainte de a întreba pe acei parţi dacă spuseseră acestea după vorbele regelui. Barbarii au răspuns că într-adevăr regele spusese aşa şi-l îndemnau să nu se teamă şi să nu se îndoiască. Antonius iarăşi a trimis pe cîţiva dintre prieteni, cerînd să i se restituie steagurile şi prizonierii, că nu cumva să fie socotit că s-a mulţumit să se salveze şi să fugă. Regele parţilor l-a îndemnat să renunţe la aceste cereri, căci el îi va asigura siguranţa şi pacea, dacă va pleca, iar Antonius, în cîteva zile, a pornit tabăra. (4) Deşi Antonius era înzestrat cu darul de a vorbi mulţimii şi de a duce pe ostaşi cu vorba mai mult decît oricare altul, a renunţat de jenă şi ruşine de a mai vorbi soldaţilor şi i-a poruncit lui Domitius Ahenobarbus să facă acest lucru. Unii s-au simţit jigniţi, socotind că fuseseră disprețuiţi, dar cea mai mare parte dintre ei şi-au dat seama de adevărata cauză. De aceea, şi mai mult au socotit că trebuie să respecte pe comandant şi să i se supună.

41 Cînd Antonius se gîndea să o ia înapoi pe acelaşi drum care era lipsit de arbori şi numai cîmpie, un bărbat, mare de neam, care cunoştea foarte bine obiceiurile parţilor şi care căpătase încrederea romanilor în lupta care se dăduse la carele cu maşinile de război, s-a dus la Antonius şi l-a îndemnat să fugă luînd-o în dreapta munţilor şi să nu lase o armată pedestră şi grea în locuri goale şi deschise, expunînd-o unei atît de numeroase cavalerii şi bătăii arcaşilor, adăugînd că de aceea Phraates îl luase de la asediu, cu propuneri omenoase de înţelegere. A adăugat că va fi el călăuza pe o cale mai scurtă şi mai bogată în cele de trebuinţă. (2) Antonius, ascultînd acestea, a început să delibereze, dar nu voia să lase parţilor impresia că n-ar avea încredere în ei, după ce încheiase acele învoieli, aşa că lăudînd propunerea de a merge pe un drum pe lîngă sate locuite mai scurt, a cerut mardului dovezi de bună credinţă. Mardul s-a oferit să fie ţinut legat pînă ce va duce armata în Armenia şi, fiind legat, i-a condus timp de două zile în linişte. (3) Dar a treia zi, cînd Antonius se socotea scăpat de parţi şi de aceea mergea mai destins şi cu mai mult curaj, mardul a văzut că o ridicătură de pămînt, pe unde apa rîului era deviată, este proaspăt lărgită, iar apa rîului este mult revărsată pe locul pe unde avea să treacă. A înţeles mardul că aceasta este opera parţilor care o făcuseră ca să împiedice şi să zăbovească pe Antonius. A îndemnat deci pe Antonius să ia aminte că duşmanii sînt pe aproape. (4) Tocmai cînd el abia aşezase pe ostaşi în linia de bătaie şi făcuse spaţii printre ei arcaşilor şi prăştierilor, ca să se năpustească asupra duşmanilor, s-au arătat parţii şi au început să dea tîrcoale în jurul romanilor, cu intenţia de a-i încercui şi a hărţui armata din toate părţile. Şi, în timp ce ostaşii uşor înarmaţi dădeau năvală spre ei, parţii, după ce au aruncat multe săgeţi şi au primit şi ei nu mai puţine lovituri din suliţe şi din molibde, s-au retras, apoi iarăşi au dat un atac, pînă cînd gallii, concentrîndu-se în formă de triunghi, s-au năpustit cu caii asupra lor şi i-au împrăştiat, aşa că în acea zi duşmanii nu s-au mai văzut.

42 După aceea Antonius, învăţînd ce trebuia să facă, a întărit cu suliţaşi şi prăştieri nu numai ariergarda, dar şi cele două flancuri şi îşi ducea armata în agmen quadratum[82], iar călăreţilor le-a poruncit să respingă pe parţi cînd atacă, dar să nu-i urmărească pe mare distanţă. În acest fel parţii, în cele patru zile următoare, dînd lovituri

slab pe romani cînd aceştia se aprovizionau cu grîu sau se întîlneau cu ei în alte ocazii şi, lăudîndu-le vitejia şi lăsîndu-i să ia cu ei unele lucruri, ziceau că sînt bărbaţi foarte războinici şi că erau mult lăudaţi de regele lor, pe bună dreptate. După aceea, apropiindu-se mai mult şi aducîndu-şi caii fără nici o teamă, s-au pornit să-l insulte pe Antonius, zicînd că deşi Phraates voieşte să se împace şi să cruţe atîta mulţime de oameni şi atît de viteji, nu vrea să dea ocazie de înţelegere, ci şade şi aşteaptă pe cei doi mai mari duşmani, anume iarna şi foametea, de care va fi greu să scape chiar dacă parţii ar petrece. (3) Deşi mulţi raportau aceste vorbe lui Antonius, acesta, fiind înduplecat de nădejde, totuşi n-a trimis oameni la regele parţilor mai înainte de a întreba pe acei parţi dacă spuseseră acestea după vorbele regelui. Barbarii au răspuns că într-adevăr regele spusese aşa şi-l îndemnau să nu se teamă şi să nu se îndoiască. Antonius iarăşi a trimis pe cîţiva dintre prieteni, cerînd să i se restituie steagurile şi prizonierii, că nu cumva să fie socotit că s-a mulţumit să se salveze şi să fugă. Regele parţilor l-a îndemnat să renunţe la aceste cereri, căci el îi va asigura siguranţa şi pacea, dacă va pleca, iar Antonius, în cîteva zile, a pornit tabăra. (4) Deşi Antonius era înzestrat cu darul de a vorbi mulţimii şi de a duce pe ostaşi cu vorba mai mult decît oricare altul, a renunţat de jenă şi ruşine de a mai vorbi soldaţilor şi i-a poruncit lui Domitius Ahenobarbus să facă acest lucru. Unii s-au simţit jigniţi, socotind că fuseseră disprețuiţi, dar cea mai mare parte dintre ei şi-au dat seama de adevărata cauză. De aceea, şi mai mult au socotit că trebuie să respecte pe comandant şi să i se supună.

41 Cînd Antonius se gîndea să o ia înapoi pe acelaşi drum care era lipsit de arbori şi numai cîmpie, un bărbat, mare de neam, care cunoştea foarte bine obiceiurile parţilor şi care căpătase încrederea romanilor în lupta care se dăduse la carele cu maşinile de război, s-a dus la Antonius şi l-a îndemnat să fugă luînd-o în dreapta munţilor şi să nu lase o armată pedestră şi grea în locuri

goale şi deschise, expunînd-o unei atît de numeroase cavalerii şi bătăii arcaşilor, adăugînd că de aceea Phraates îl luase de la asediu, cu propuneri omenoase de înţelegere. A adăugat că va fi el călăuza pe o cale mai scurtă şi mai bogată în cele de trebuinţă. (2) Antonius, ascultînd acestea, a început să delibereze, dar nu voia să lase parţilor impresia că n-ar avea încredere în ei, după ce încheiase acele învoieli, aşa că lăudînd propunerea de a merge pe un drum pe lîngă sate locuite mai scurt, a cerut mardului dovezi de bună credinţă. Mardul s-a oferit să fie ţinut legat pînă ce va duce armata în Armenia şi, fiind legat, i-a condus timp de două zile în linişte. (3) Dar a treia zi, cînd Antonius se socotea scăpat de parţi şi de aceea mergea mai destins şi cu mai mult curaj, mardul a văzut că o ridicătură de pămînt, pe unde apa rîului era deviată, este proaspăt lărgită, iar apa rîului este mult revărsată pe locul pe unde avea să treacă. A înţeles mardul că aceasta este opera parţilor care o făcuseră ca să împiedice şi să zăbovească pe Antonius. A îndemnat deci pe Antonius să ia aminte că duşmanii sînt pe aproape. (4) Tocmai cînd el abia aşezase pe ostaşi în linia de bătaie şi făcuse spaţii printre ei arcaşilor şi prăştierilor, ca să se năpustească asupra duşmanilor, s-au arătat parţii şi au început să dea tîrcoale în jurul romanilor, cu intenţia de a-i încercui şi a hărţui armata din toate părţile. Şi, în timp ce ostaşii uşor înarmaţi dădeau năvală spre ei, parţii, după ce au aruncat multe săgeţi şi au primit şi ei nu mai puţine lovituri din suliţe şi din molibde, s-au retras, apoi iarăşi au dat un atac, pînă cînd gallii, concentrîndu-se în formă de triunghi, s-au năpustit cu caii asupra lor şi i-au împrăştiat, aşa că în acea zi duşmanii nu s-au mai văzut.

42 După aceea Antonius, învăţînd ce trebuia să facă, a întărit cu suliţaşi şi prăştieri nu numai ariergarda, dar şi cele două flancuri şi îşi ducea armata în agmen quadratum[82], iar călăreţilor le-a poruncit să respingă pe parţi cînd atacă, dar să nu-i urmărească pe mare distanţă. În acest fel parţii, în cele patru zile următoare, dînd lovituri

slab pe romani cînd aceştia se aprovizionau cu grîu sau se întîlneau cu ei în alte ocazii şi, lăudîndu-le vitejia şi lăsîndu-i să ia cu ei unele lucruri, ziceau că sînt bărbaţi foarte războinici şi că erau mult lăudaţi de regele lor, pe bună dreptate. După aceea, apropiindu-se mai mult şi aducîndu-şi oaii fără nici o teamă, s-au pornit să-l insulte pe Antonius, zicînd că deşi Phraates voieşte să se împace şi să cruţe atîta mulţime de oameni şi atît de viteji, nu vrea să dea ocazie de înţelegere, ci şade şi aşteaptă pe cei doi mai mari duşmani, anume iarna şi foametea, de care va fi greu să scape chiar dacă parţii ar petrece. (3) Deşi mulţi raportau aceste vorbe lui Antonius, acesta, fiind îndoplecat de nădejde, totuşi n-a trimis oameni la regele parţilor mai înainte de a întreba pe acei parţi dacă spuseseră acestea după vorbele regelui. Barbarii au răspuns că într-adevăr regele spusese aşa şi-l îndemnau să nu se teamă şi să nu se îndoiască. Antonius iarăşi a trimis pe cîţiva dintre prieteni, cerînd să i se restituie steagurile şi prizonierii, că nu cumva să fie socotit că s-a mulţumit să se salveze şi să fugă. Regele parţilor l-a îndemnat să renunţe la aceste cereri, căci el îi va asigura siguranţa şi pacea, dacă va pleca, iar Antonius, în cîteva zile, a pornit tabăra. (4) Deşi Antonius era înzestrat cu darul de a vorbi mulţimii şi de a duce pe ostaşi cu vorba mai mult decît oricare altul, a renunţat de jenă şi ruşine de a mai vorbi soldaţilor şi i-a poruncit lui Domitius Ahenobarbus să facă acest lucru. Unii s-au simţit jigniţi, socotind că fuseseră disprețuiţi, dar cea mai mare parte dintre ei şi-au dat seama de adevărata cauză. De aceea, şi mai mult au socotit că trebuie să respecte pe comandant şi să i se supună.

41 Cînd Antonius se gîndea să o ia înapoi pe acelaşi drum care era lipsit de arbori şi numai cîmpie, un bărbat, mare de neam, care cunoştea foarte bine obiceiurile parţilor şi care căpătase încrederea romanilor în lupta care se dăduse la carele cu maşinile de război, s-a dus la Antonius şi l-a îndemnat să fugă luînd-o în dreapta munţilor şi să nu lase o armată pedestră şi grea în locuri

goale şi deschise, expunînd-o unei atît de numeroase cavalerii şi bătăii arcaşilor, adăugînd că de aceea Phraates îl luase de la asediu, cu propuneri omenoase de înţelegere. A adăugat că va fi el călăuza pe o cale mai scurtă şi mai bogată în cele de trebuinţă. (2) Antonius, ascultînd acestea, a început să delibereze, dar nu voia să lase parţilor impresia că n-ar avea încredere în ei, după ce încheiase acele învoieli, aşa că lăudînd propunerea de a merge pe un drum pe lîngă sate locuite mai scurt, a cerut mardului dovezi de bună credinţă. Mardul s-a oferit să fie ţinut legat pînă ce va duce armata în Armenia şi, fiind legat, i-a condus timp de două zile în linişte. (3) Dar a treia zi, cînd Antonius se socotea scăpat de parţi şi de aceea mergea mai destins şi cu mai mult curaj, mardul a văzut că o ridicătură de pămînt, pe unde apa rîului era deviată, este proaspăt lărgită, iar apa rîului este mult revărsată pe locul pe unde avea să treacă. A înţeles mardul că aceasta este opera parţilor care o făcuseră ca să împiedice şi să zăbovească pe Antonius. A îndemnat deci pe Antonius să ia aminte că duşmanii sînt pe aproape. (4) Tocmai cînd el abia aşezase pe ostaşi în linia de bătaie şi făcuse spaţii printre ei arcaşilor şi prăştierilor, ca să se năpustească asupra duşmanilor, s-au arătat parţii şi au început să dea tîrcoale în jurul romanilor, cu intenţia de a-i încercui şi a hărţui armata din toate părţile. Şi, în timp ce ostaşii uşor înarmaţi dădeau năvală spre ei, parţii, după ce au aruncat multe săgeţi şi au primit şi ei nu mai puţine lovituri din suliţe şi din molibde, s-au retras, apoi iarăşi au dat un atac, pînă cînd gallii, concentrîndu-se în formă de triunghi, s-au năpustit cu caii asupra lor şi i-au împrăştiat, aşa că în acea zi duşmanii nu s-au mai văzut.

42 După aceea Antonius, învăţînd ce trebuia să facă, a întărit cu suliţaşi şi prăştieri nu numai ariergarda, dar şi cele două flancuri şi îşi ducea armata în agmen quadratum[82], iar călăreţilor le-a poruncit să respingă pe parţi cînd atacă, dar să nu-i urmărească pe mare distanţă. În acest fel parţii, în cele patru zile următoare, dînd lovituri

mai grele decît primeau, au devenit mai slabi și, sub pretextul iernii, se gîndeau să se retragă. (2) În a cincea zi, Flavius Gallus, un bărbat războinic și întreprinzător avînd o comandă, s-a dus la Antonius și i-a cerut mai mulți ostași din ariergardă și cîțiva călăreți din față, promițînd că va repurta o mare izbîndă. Cînd i-a acordat, el n-a respins pe dușmani, ca mai înainte, ducîndu-se spre pedeștri și retrăgîndu-se, ci presîndu-i și luîndu-se la harță cu ei cu mai multă tărie. Comandanții din ariergardă, văzîndu-l că se desprinsese de ceilalți, au trimis la el să-l cheme, dar el nu le dădea ascultare. Se spune că Titius cvestorul a început să pună mîna pe steaguri, să se întoarcă și să-l insulte pe Gallus, sub cuvînt că pierduse mulți oameni buni. Cînd acela a început și el la rîndul său, să o batjocorească și să poruncească să rămînă în jurul său, Titius a început să se retragă, iar pe Gallus, care se avînta înainte împotriva celor din față, fără să bage de seamă, mulți din cei din spate l-au încercuit. Fiind atacat de pretutindeni, a trimis să ceară ajutor. (3) Tocmai cei care au adus pedestrașii, printre care și Canidius, un bărbat cu foarte mare trecere la Antonius, se vede că au săvîrșit mari greșeli. Într-adevăr, trebuind să întoarcă falanga, trimitea cîte puțini soldați ca să dea ajutor, apoi iarăși, cînd aceștia erau înfrînți, nu-și dădea seamă că aproape toată tabăra este pe rînd înfrîntă și că ar fi fost grav dacă Antonius n-ar fi venit din față cu arme ca să-i întîmpine și dacă cea de a treia legiune nu și-ar fi făcut loc printre cei care fugeau și n-ar fi oprit pe dușmani de la urmărire.

43 Au pierit nu mai puțini de trei mii, iar la corturi au fost aduși răniți cinci mii. Printre aceștia era și Gallus, străpuns de cinci săgeți, pe care le-a primit în față. El însă din cauza rănilor n-a putut supraviețui, dar pe ceilalți Antonius îi cerceta și-i încuraja, inspectîndu-i și lăcrimînd. Atunci ei, plini de mulțumire, îi luau mîna dreaptă și-l rugau să se ducă să se îngrijească și să nu mai sufere, numindu-l imperator și zicînd că ei vor fi salvați, dacă el este teafăr. (2) Îndeobște, se pare că în

acea vreme, nici un alt comandant n-a avut o armată mai strălucită prin curaj, prin răbdare, prin forța vîrstei, decît el. Iar respectul armatei față de comandant și ascultarea sinceră față de el, apoi faptul că toți la fel, faimoși și lipsiți de faimă, comandanți și simpli ostași, preferau onoarea și prețuirea lui Antonius mai mult decît propria lor viață și securitate, nu a lăsat nici vechilor romani gloria de a-i fi întrecut. (3) Cauzele acestui fapt erau mai multe, așa cum am spus mai sus: bunul neam, puterea cuvîntului, simplitatea, dărnicia și magnificența, modul de a glumi și de a discuta. Atunci însă, luînd parte la munci și suferind cu cei care sufereau și oferind, dacă cineva avea nevoie de ceva, i-a făcut pe cei răniți mai binevoitori decît pe cei sănătoși.

44 Dar pe dușmani, care renunțaseră la luptă și care erau istoviți, în așa măsură i-a făcut trufași victoria aceasta și în așa măsură i-au disprețuit pe romani, încît toată noaptea au stat lîngă tabăra lor așteptînd să pornească să prade cît de curînd corturile rămase goale și lucrurile romanilor care vor fugi. A doua zi de dimineață s-au strîns cu mult mai mulți încît se spune că nu erau mai puțini de patru zeci de mii de călăreți, mai ales că regele trimisese chiar pe ostașii care se aflau mereu în jurul său ca la o victorie sigură și temeinică. Regele însuși nu se întîmplase să ia parte la nici o luptă. (2) Iar Antonius, voind să vorbească ostașilor, a cerut o haină sărăcăcioasă pentru ca să aibă o înfățișare mai de plîns. Dar, deoarece prietenii lui s-au împotrivit, a venit în fața ostașilor în haina roșie de purpură și le-a vorbit, lăudînd pe cei victorioși și mustrînd pe cei care s-au lăsat învinși. Dintre aceștia, unii îl îndemnau să aibă curaj, iar ceilalți, apărîndu-se, i se ofereau sau să-i decimeze, sau să-i pedepsească în alt fel, dar îl rugau să înceteze de a mai fi abătut și întristat. În fața acestei situații, Antonius, ridicînd mîinile spre cer s-a rugat zeilor, dacă vreo zeitate invidiază victoriile lui de mai înainte, pedeapsa să cadă asupra sa, dar restului armatei să-i dea sănătate și izbîndă.

45 A doua zi, întărindu-se mai bine, au pornit. Iar pe parții care-i atacau, i-a cuprins o mare nedumerire. Astfel, socotind că se duc la pradă nu la luptă, apoi fiind întîmpinați de multe săgeți și văzînd pe romani plini de curaj și cu sprinteneala intactă, iarăși au fost cuprinși de oboseală. Apoi, cînd coborau ei de pe unele coline înclinate, i-au atacat și cînd mergeau încet, i-au copleșit de săgeți. Atunci purtătorii de scuturi, întorcîndu-se, au închis înăuntrul armelor de protecție pe cei ușor înarmați și îngenunchind, și-au pus scuturile în față, iar cei din spate țineau deasupra lor armele și tot așa și ceilalți. Această figură era ca un fel de acoperămînt și oferea o priveliște teatrală, căci este cea mai puternică acoperire împotriva săgeților, care în acest fel lunecă. (2) Parții, socotind că poziția romanilor în genunchi este de fapt o renunțare și dovada unei oboseli, au depus scuturile și au luat sulițele și s-au apropiat. Dar romanii, scoțînd strigătul de război, deodată au sărit și, lovind cu sulițele pe dușmani au ucis pe primii dintre ei și au pus pe fugă pe toți ceilalți. (3) Aceste lucruri s-au petrecut și în celelalte zile, cînd ei înaintau cîte puțin. Însă foamea a cuprins armata, deoarece nu puteau procura decît puțin grîu, din cauza luptei, și nu aveau unelte ca să-l macine, căci cele mai multe fuseseră părăsite din pricină că unele dintre animalele de povară muriseră, iar altele duceau pe cei răniți și pe cei bolnavi. Se spune că un choinix attic de grîu se vindea cu cincizeci de drahme, iar pîinea de orz o dădeau pe o greutate egală de argint. (4) Începînd să mănînce legume și rădăcini, au găsit puține dintre acelea care se puteau mînca și încercînd să mănînce și plante negustate pînă atunci, au mîncat o iarbă care-i înebunea și-i ucidea. Cel care mînca din această iarbă nu mai știa și nu-și mai aducea aminte de nimic, ci făcea numai un singur lucru, anume să miște și să rostogolească orice piatră, ca și cum ar fi săvîrșit un lucru mare. Și cîmpia era plină de ostași care, așternuți la pămînt, scoteau pietrele și le transportau, pînă cînd își vărsau bila și mureau, deoarece vinul, singurul leac care i-ar fi putut tămădui, lipsea. (5) Fiind astfel mulți sfîrșiți și parții neretrăgîndu-se, se istorisește că Antonius a strigat adesea: „O, voi cei zece mii", admirînd pe ostașii care au fost cu Xenofon, pentru că se coborîseră pe o cale mai lungă din Babilon, luptaseră cu mult mai mulți ostași, dar totuși izbutiseră să se salveze.

46 Totuși parții nu puteau să disloce armata romană, nici să-i tulbure ordinea, ba chiar adesea erau înfrînți și puși pe fugă, după care iarăși în liniște atacau pe romanii plecați după furaje și provizii și, arătînd coardele arcelor destinse, ziceau că ei pleacă înapoi și încetează de a se mai răzbuna, dar că după o cale de o zi sau două vor veni cîțiva mezi nu ca să le facă vreun rău, ci numai ca să păzească satele mai îndepărtate. La aceste vorbe, ei adăugau salutări și vorbe prietenești, astfel încît romanii iarăși au prins curaj, iar Antonius, auzind acestea, mergea mai mult prin cîmpie, căci locurile muntoase erau lipsite de apă; așa se spunea. (2) Cînd era el pe punctul de a săvîrși acest lucru, a venit în tabără un dușman numit Mithridates, vărul lui Monaise, care se afla pe lîngă Antonius și care primise în dar cele trei cetăți. A cerut să i se trimită cineva care putea să vobrească în limba parță sau siriană. Și, înfățișîndu-se Alexandru din Antiochia, care era prieten cu Antonius, și spunîndu-i cine este și mulțumindu-i pentru Monaise, a întrebat pe Alexandru dacă vede coline continue și înalte în față. Acesta a spus că vede, iar el a zis: „Sub acele coline parții vă pîndesc pe voi cu toată armata. Căci marile cîmpii sînt legate de acele coline și acolo vă așteaptă după ce v-au înșelat, socotind că voi veți părăsi calea care duce prin munți și vă veți îndrepta într-acolo. Pe calea aceea vă așteaptă setea și oboseala cu care voi v-ați obișnuit, dar dacă Antonius pornește pe aceste locuri să știe că îl așteaptă soarta lui Crassus".

47 După ce a spus aceste cuvinte, el a plecat. Antonius, auzind vorbele și fiind tulburat, a chemat pe prieteni și pe mardul care-i călăuzea pe drum, care nici el nu gîndea altfel. Căci, chiar și fără dușmani, el știa că

drumurile prin cîmpie sînt grele, pline de ocolișuri și întortochieri, iar calea aceea aspră nu oferă nici o altă greutate decît setea care va dura o singură zi. Întorcîndu-se deci el astfel, a poruncit să se aducă apă, și pe această cale a pornit în timpul nopții. Dar mulți duceau lipsă de urcioare, de aceea umplînd coifurile cu apă, le purtau aici iar alții duceau apă chiar și în hainele lor de piele. (2) Abia începuse el să înainteze, că li se dă de veste parților care, contra obiceiului, au început să-l urmărească chiar în timpul nopții, iar cînd a răsărit soarele, au atacat pe ostașii din ariergardă, care se simțeau rău din cauza veghei din timpul nopții și a oboselii. Astfel străbătuseră ei în timpul nopții 240 de stadii, iar pentru că dușmanii i-au atacat cînd ei nici nu se așteptau, le-a slăbit curajul. Lupta însă mărea setea, căci ei înaintau luptînd. (3) Atunci ostașii care mergeau în avangardă dau peste un rîu cu apă rece și limpede, dar sărată și otrăvită, care, de îndată ce era băută, producea suferințe în pîntece, provocînd crampe și o sete aprinsă. Deși mardul le spusese mai înainte de această apă, totuși soldații beau, îndepărtînd pe cei care încercau să-i oprească. Antonius, mergînd pe lîngă ei, îi ruga să aibă puțină răbdare, pentru că ceva mai departe se află un rîu cu apă bună de băut. Apoi restul drumului fiind neprielnic și greu pentru călărime, vor putea respinge cu totul pe dușmani. În același timp, el încuraja și pe cei care luptau, apoi a dat semnalul de așezare a taberei, pentru ca cel puțin soldații să se refacă la umbră.

48 Fiind deci înfipte corturile, iar parții, după obiceiul lor îndepărtîndu-se, a venit iarăși Mithridates, iar Alexandru, apropiindu-se de el, l-a îndemnat să odihnească puțin armata, apoi să pornească iarăși și să se grăbească spre rîu, deoarece parții nu vor trece rîul, nici nu-l vor urmări. Alexandru, vestindu-i aceste lucruri lui Antonius, a sustras de la el multe cupe și pahare de aur, pe care, cînd a plecat, le-a luat, acoperindu-le cu haina cîte a putut. (2) Iar cînd s-a făcut ziuă, ridicînd tabăra, au plecat, iar dușmanii nu i-au atacat, iar ei între ei au

petrecut acea noapte, cea mai grea dintre toate. Astfel, ucigînd pe cei care aveau aur și argint, îi prădau și luau lucrurile de pe animalele de povară. Apoi atacînd chiar animalele de povară ale lui Antonius, tăiau și cupele de mare preț și le împărțeau între ei. Și, în timp ce mult zgomot și forfotă cuprinsese toată armata, pentru că se credea că năvălise dușmanul și deci pusese armata în dezordine și derută, Antonius a chemat pe unul dintre liberții care-l păzeau și l-a pus să jure, — libertul se numea Rhamnus, — că atunci cînd îi va porunci o să-l ucidă cu pumnalul și să-i taie capul, pentru ca nici să nu fie prins de viu, nici să nu fie recunoscut cînd va fi mort. (3) În timp ce prietenii lui plîngeau, mardul încuraja pe Antonius, zicînd că rîul este aproape. A spus că o suflare care adia mai umedă și mai răcoroasă, făcea aerul de respirat mai plăcut și în acest fel el putea să măsoare timpul nopții care mai rămăsese. Tocmai atunci au venit vestitori care au spus că această zarvă este provocată de nedreptățile și lăcomia pe care le săvîrșeau ostașii între ei. De aceea, Antonius, voind să pună în rînduială pe ostași din rătăcire și dezorientare, a pus să se dea semnalul de așezarea taberei.

49 Cînd zorii începuseră să se reverse, iar armata să prindă o oarecare rînduială și liniște, au și căzut asupra ariergărzii săgețile parților și s-a dat semnalul de luptă celor ușor înarmați. Însă pedestrașii făcînd iarăși la fel broasca cu scuturile, ca mai înainte, rezistau la atacurile dușmanilor și respingeau pe cei care aruncau săgeți și care îndrăzneau să se apropie mai mult. Apoi, pe cînd astfel cei dintîi înaintau ușor, a apărut rîul. Și așezînd pe călăreți de-a lungul lui, Antonius a trecut mai întîi pe cei neputincioși. Căci cei care luptau puteau de acum să bea în liniște și fără primejdie. Astfel, cînd parții au văzut rîul, au destins coardele arcurilor și îndemnau pe romani să aibă curaj și să treacă, lăudînd foarte mult vitejia lor. Trecînd ei în liniște, s-au refăcut puțin și și-au continuat drumul, fără să mai acorde încredere parților. (2) În a șasea zi, după ultima luptă, au ajuns la rîul Araxes[83],

care desparte Media de Armenia. Rîul părea greu de trecut, din cauza adîncimii și a repeziciunii apei. S-a și răscpîndit un cuvînt cum că dușmanii pîndesc să atace aici pe romani, cînd vor trece. Dar după ce trecuseră în liniște și ajunseseră pe pămîntul Armeniei, ca și cînd ar fi văzut atunci uscatul de pe mare, au început să se plece la pămînt și să se îmbrățișeze cu lacrimi de bucurie. Înaintînd acum prin ținuturi care aveau belșug de toate și putînd să se înfrupte din ele fără teamă, după o lipsă îndelungată, au fost cuprinși de suferințe hidropice și colice.

50 Atunci Antonius, trecînd armata în revistă, a descoperit că muriseră douăzeci de mii de pedeștri și patru mii de călăreți, dar nu toți pieriseră de mîna dușmanului, ci peste jumătate fuseseră răpuși de boli. Au făcut deci drumul de la Phraata în 27 de zile și au învins pe parți în 18 lupte, dar luptele n-aveau nici putere, nici statornicie, căci romanii nu puteau urmări pe dușmani mult timp, nici cu strășnicie. Prin aceasta, era și mai evident că armeanul Artauasdes îl frustase pe Antonius de sfîrșitul acelui război. Într-adevăr, dacă ar fi fost de față cei 6 000 de călăreți pe care-i adusese din Media, echipați la fel cu parții și obișnuiți să lupte cu ei, și dacă romanii ar fi respins pe cei care luptau, iar acei călăreți ar fi urmărit pe cei care fugeau, nu ar mai fi avut ei posibilitatea, după ce fuseseră înfrînți, să capete curaj și să se recu-leagă de atîtea ori. (2) Toți deci, stăpîniți de ură, îl atîțau pe Antonius împotriva armeanului. Dar Antonius, cumpănind rațional, nici nu l-a acuzat de trădare, nici nu l-a lipsit de atențiile și cinstirile obișnuite căci avea armata slabă și lipsită de provizii. Totuși, cînd a năvălit mai tîrziu în Armenia și l-a făcut să vină cu multe promisiuni și invitații, a pus mîna pe el și l-a dus legat la Alexandria, unde l-a purtat lîngă carul triumfal. Acest fapt a mîniat și mai mult pe romani pentru că Antonius făcea — ziceau ei — cadou egiptenilor frumoase și măreț fapte ale patriei. Dar aceste fapte s-au petrecut mai tîrziu.

51 Atunci însă, continuîndu-și drumul în toiul iernii, pe ploi continue, a pierdut pe drum opt mii de ostași. Antonius a coborît, însoțit de cîțiva, la mare într-un loc aflat între Berytos[84] și Sidon, numit satul Alb, unde aștepta pe Cleopotra. Dar deoarece Cleopatra zăbovea, Antonius a început să fie cuprins de tristețe și repede s-a dedat băuturii și beției, dar nu putea ședea liniștit întins la masă, ci în mijlocul comesenilor, care beau cu el, se ridica și sărea să vadă dacă vine, pînă cînd, în sfîrșit, a venit și ea, aducînd multe haine și bani pentru soldați. Unii spun că hainele le-a adus ea, dar că banii i-a dat Antonius de la sine, ca și cînd i-ar fi adus ea.

52 Între regele mezilor și regele Phraates al parților s-a ivit o dezbinare, care a început, după cum se spune, de la prăzile romane, dezbinare care a vîrît în med frica să nu-i ia domnia. De aceea, a trimis ștafetă la Antonius și-l chemă, vestindu-i că va lupta alături de el. Antonius, fiind cuprins de o mare nădejde (căci forțele de care se vedea lipsit și cu care ar putea să țină în frîu pe parți, anume cai și arcași mulți, vedea acum că i se oferea de la sine, mai mult ca dar decît că erau cerute), s-a pregătit să treacă urcînd iarăși prin Armenia, ca să se întîlnească cu medul la rîul Araxes și apoi să pornească războiul.

53 La Roma, Caesar a permis surorii sale Octavia, care-l ruga să se ducă la Antonius, nu ca să-i facă pe plac, după cum spun cei mai mulți istorici, ci pentru ca, fiind disprețuită și injurios tratată, să-i ofere un pretext îndreptățit pentru război. Cînd a ajuns la Atena, Octavia a primit o scrisoare de la Antonius prin care-i poruncea să rămînă acolo și-i arăta ce se petrecuse cu expediția. Octavia, deși bolnavă și bănuind pretextul, i-a scris totuși întrebîndu-l unde o sfătuiește să-i trimită lucrurile aduse. (2) Îi adusese multe haine pentru ostași și multe animale de povară, apoi bani și daruri pentru comandanți și prieteni. În afară de acestea, a mai adus cu ea două mii de ostași aleși pentru cohortele pretoriene, foarte fru-

care desparte Media de Armenia. Rîul părea greu de trecut, din cauza adîncimii și a repeziciunii apei. S-a și răspîndit un cuvînt cum că dușmanii pîndesc să atace aici pe romani, cînd vor trece. Dar după ce trecuseră în liniște și ajunseseră pe pămîntul Armeniei, ca și cînd ar fi văzut atunci uscatul de pe mare, au început să se plece la pămînt și să se îmbrățișeze cu lacrimi de bucurie. Înaintînd acum prin ținuturi care aveau belșug de toate și putînd să se înfrupte din ele fără teamă, după o lipsă îndelungată, au fost cuprinși de suferințe hidropice și colice.

50 Atunci Antonius, trecînd armata în revistă, a descoperit că muriseră douăzeci de mii de pedeștri și patru mii de călărești, dar nu toți pieriseră de mîna dușmanului, ci peste jumătate fuseseră răpuși de boli. Au făcut deci drumul de la Phraata în 27 de zile și au învins pe parți în 18 lupte, dar luptele n-aveau nici putere, nici statornicie, căci romanii nu puteau urmări pe dușmani mult timp, nici cu strășnicie. Prin aceasta, era și mai evident că armeanul Artauasdes îl frustase pe Antonius de sfîrșitul acelui război. Într-adevăr, dacă ar fi fost de față cei 6 000 de călărești pe care-i adusese din Media, echipați la fel cu parții și obișnuiți să lupte cu ei, și dacă romanii ar fi respins pe cei care luptau, iar acei călărești ar fi urmărit pe cei care fugeau, nu ar mai fi avut ei posibilitatea, după ce fuseseră înfrînți, să capete curaj și să se reculeagă de atîtea ori. (2) Toți deci, stăpîniți de ură, îl atîțau pe Antonius împotriva armeanului. Dar Antonius, cumpănind rațional, nici nu l-a acuzat de trădare, nici nu l-a lipsit de atențiile și cinstirile obișnuite căci avea armata slabă și lipsită de provizii. Totuși, cînd a năvălit mai tîrziu în Armenia și l-a făcut să vină cu multe promisiuni și invitații, a pus mîna pe el și l-a dus legat la Alexandria, unde l-a purtat lîngă carul triumfal. Acest fapt a mîniat și mai mult pe romani pentru că Antonius făcea — ziceau ei — cadou egiptenilor frumoase și măreție fapte ale patriei. Dar aceste fapte s-au petrecut mai tîrziu.

51 Atunci însă, continuîndu-și drumul în toiul iernii, pe ploi continue, a pierdut pe drum opt mii de ostași. Antonius a coborît, însoțit de cîțiva, la mare într-un loc aflat între Berytos[84] și Sidon, numit satul Alb, unde aștepta pe Cleopotra. Dar deoarece Cleopatra zăbovea, Antonius a început să fie cuprins de tristețe și repede s-a dedat băuturii și beției, dar nu putea ședea liniștit întins la masă, ci în mijlocul comesenilor, care beau cu el, se ridica și sărea să vadă dacă vine, pînă cînd, în sfîrșit, a venit și ea, aducînd multe haine și bani pentru soldați. Unii spun că hainele le-a adus ea, dar că banii i-a dat Antonius de la sine, ca și cînd i-ar fi adus ea.

52 Între regele mezilor și regele Phraates al parților s-a ivit o dezbinare, care a început, după cum se spune, de la prăzile romane, dezbinare care a vîrît în med frica să nu-i ia domnia. De aceea, a trimis ștafetă la Antonius și-l chemă, vestindu-i că va lupta alături de el. Antonius, fiind cuprins de o mare nădejde (căci forțele de care se vedea lipsit și cu care ar putea să țină în frîu pe parți, anume cai și arcași mulți, vedea acum că i se oferea de la sine, mai mult ca dar decît că erau cerute), s-a pregătit să treacă urcînd iarăși prin Armenia, ca să se întîlnească cu medul la rîul Araxes și apoi să pornească războiul.

53 La Roma, Caesar a permis surorii sale Octavia, care-l ruga să se ducă la Antonius, nu ca să-i facă pe plac, după cum spun cei mai mulți istorici, ci pentru ca, fiind disprețuită și injurios tratată, să-i ofere un pretext îndreptățit pentru război. Cînd a ajuns la Atena, Octavia a primit o scrisoare de la Antonius prin care-i poruncea să rămînă acolo și-i arăta ce se petrecuse cu expediția. Octavia, deși bolnavă și bănuind pretextul, i-a scris totuși întrebîndu-l unde o sfătuiește să-i trimită lucrurile aduse. (2) Îi adusese multe haine pentru ostași și multe animale de povară, apoi bani și daruri pentru comandanți și prieteni. În afară de acestea, a mai adus cu ea două mii de ostași aleși pentru cohortele pretoriene, foarte fru-

mos împodobiți, cu alese armuri. Aceste lucruri le-a spus Niger, un prieten al lui Antonius trimis de ea, adăugînd și laude demne și distinse. (3) Aflînd Cleopatra că Octavia merge direct împotriva ei și temîndu-se ca nu cumva prin distincția caracterului și prin puterea lui Caesar, adăugînd și felul de a vorbi grațios cu Antonius, și de a-l îngriji, să fie de neînfrînt și să cîștige cu totul bărbatul, se prefăcea că-l iubește pe Antonius, își subția corpul cu un regim alimentar redus, apoi cînd venea Antonius își lua un aer că e pătrunsă de o mare iubire, iar cînd pleca se făcea că este mistuită și distrusă. De multe ori cînd se ducea la el, era văzută cu lacrimi în ochi, apoi le ștergea repede și se ascundea, ca și cînd n-ar fi voit să fie văzută așa. Aceste lucruri le făcea cînd Antonius era gata să pornească din Siria împotriva medului. (4) Apoi lingușitorii, care făceau pe zeloșii față de ea, îl vorbeau de rău pe Antonius, zicînd că este un om dur și lipsit de simțire și ucide o femeie care este cu totul devotată lui. Mai spuneau că Octavia s-a unit cu el numai din motive politice, că vine la el pentru interesul fratelui ei, folosindu-se de numele de soție. Cleopatra, deși domnește peste atîția oameni, este numită doar amanta lui Antonius, și totuși nu fuge și nici nu disprețuiește acest nume atît timp cît poate să-l privească și să trăiască cu el, dar dacă el va pleca, ea va renunța la viață. (5) În cele din urmă, așa de tare l-au zăpăcit și l-au afeminat pe om, încît temîndu-se ca Cleopatra să nu-și ia viața, s-a întors la Alexandria, iar expediția împotriva mezilor a amînat-o pentru primăvară, deși se spunea că parții sînt în mare frămîntare. Totuși, ducîndu-se iarăși la med, și l-a făcut prieten, și luînd una dintre fiicele medului, care era încă mică, a logodit-o cu unul dintre fiii Cleopatrei, și apoi s-a înapoiat, pregătindu-se de războiul civil.

54 Caesar, socotind că Octavia fusese batjocorită, cînd s-a întors de la Atena, i-a poruncit să locuiască separat de Antonius. Octavia a spus că nu va părăsi casa soțului, dar a început să-l roage și pe Caesar ca, dacă nu s-a hotărît să poarte război cu Antonius pentru alte motive,

să renunțe la motivul în legătură cu ea, căci nu este frumos nici să audă că doi, cei mai mari imperatores romani, unul din cauza dragostei unei femei, iar celălalt din cauza geloziei, au dezlănțuit între romani războiul civil. (2) Spunînd aceste lucruri, le întărea și mai mult prin fapte. Astfel a și continuat să locuiască acasă ca și cînd Antonius ar fi fost prezent, și se îngrijea nu numai de copiii ei, dar și de copiii Fulviei și veghea cu multă mărinimie asupra lor. Pe prietenii lui Antonius care erau trimiși la demnități sau la alte treburi, îi primea și se străduia să obțină de la Caesar cele ce solicitau. (3) Dar fără să vrea, prin acestea ea făcea rău lui Antonius, căci el era urît întrucît aducea ultragii unei astfel de femei. Dar o mare ură și-a atras și din cauza împărțirii pe care le-a făcut copiilor la Alexandria. Această împărțire a apărut tragică, trufașă și dușmană romanilor. Astfel Antonius, umplînd gimnaziul de lume și așezînd pe o tribună de argint două scaune de aur, unul pentru el însuși, iar celălalt pentru Cleopatra, iar pentru copii altele mai scunde, mai întîi a declarat pe Cleopatra regină a Egiptului, Ciprului, Coelesiriei, iar coregent împreună cu ea pe Caesarion, care era, după cît se pare, făcut cu Iulius Caesar, care o lăsase însărcinată; în al doilea rînd, a proclamat pe copiii pe care-i avusese el cu Cleopatra regii regilor, și lui Alexandros i-a dat Armenia, Media și Partia, cînd va fi supusă, iar lui Ptolemeu i-a dat Fenicia, Siria și Cilicia. (4) În același timp, a și prezentat pe Alexandros îmbrăcat în haină medă cu tiara[85] și citara[86] dreaptă, iar pe Ptolemeu cu crepside, hlamidă și causia[87] împodobită cu diademă, căci această podoabă era de la Alexandru cel Mare, iar cealaltă de la mezi și armeni. Iar cînd copiii au salutat pe părinți, în jurul unuia s-a rînduit o gardă de armeni, iar în jurul celuilalt o gardă de macedoneni. Iar Cleopatra, cînd ieșea în public, și atunci, și în tot timpul purta haina sfîntă a zeiței Isis[88] și era numită noua Isis.

55 Aceste lucruri dîndu-le în vileag Caesar în fața senatului și adesea acuzîndu-l în fața poporului, i-a în-

tărîtat împotriva lui Antonius. Dar a trimis și Antonius o scrisoare, acuzîndu-l pe Caesar. Principalele acuzații pe care le aducea Antonius împotriva lui Caesar erau următoarele: prima, că luînd Sicilia de la Pompeius, nu-i dăduse și lui o parte din insulă; apoi, a doua, că luînd corăbii de la el pentru război, le reținuse; a treia, că îndepărtînd pe colegul său Lepidus de la consulat, el, după ce l-a dezonorat, deține armata, pămîntul și veniturile, care-i fuseseră atribuite lui; pe deasupra că distribuise aproape toată Italia soldaților săi, nemailăsînd nimic pentru soldații lui. (2) La aceste învinuiri Caesar răspundea, apărîndu-se, că Lepidus dăduse dovadă de abuz de conducere și de aceea îi luase puterea, iar cele ce dobîndise în război le va împărți cu Antonius, cînd va împărți și Antonius Armenia cu el, iar soldaților lui Antonius nu li se cuvine nici o parte din Italia, căci ei au Media și Partia, pe care le supuseseră pentru romani, luptînd sub comandantul lor.

56 Aceste lucruri le-a auzit Antonius cînd se afla în Armenia și îndată a poruncit lui Canidius să ia zece legiuni și să coboare la mare, iar el, luînd pe Cleopatra, s-a dus la Efes. Aci se aduna flota din toate părțile: opt sute de corăbii cu hocladele[89], dintre care două sute le oferise Cleopatra cu douăzeci de mii de talanți și provizii pentru toată armata, în vederea războiului. (2) Antonius, convins de Domitius și de alți cîțiva prieteni, a poruncit Cleopatrei să plutească spre Egipt și aci să aștepte rezultatul războiului. Dar Cleopatra, temîndu-se ca nu cumva Antonius să se împace iarăși cu Octavia, a convins, dînd mulți bani lui Canidius, să vorbească cu Antonius pentru ea și să-i spună că nu este drept să îndepărteze de la război femeia care adusese atît de mari contribuții pentru război și nici nu este de folos să descurajeze pe egipteni, care constituiau o mare parte din forța navală, că, de altfel, nici nu vede cărui rege aliat îi este inferioară în inteligență ea Cleopatra, care guvernase singură multă vreme un regat atît de mare și care convietuise multă vreme cu el, arătîndu-i cum să pună

la cale lucruri mari. Aceste considerente au învins (căci toate trebuiau să vină la Caesar). Apoi, strîngîndu-se forțele, au plutit în Samos, aflîndu-se în cele mai bune relații. (3) Căci, după cum tuturor regilor, și dinastiilor, și tetrarhilor, și neamurilor, și cetăților li se poruncise — acelora care locuiesc între Siria, Maeotis[90], Armenia și Illiria — să trimită și să aducă cele necesare pentru război, tot așa tuturor specialiștilor în arta lui Dionysos le-a fost dată poruncă strictă să iasă în întîmpinare la Samos. Cînd aproape întreg pămîntul, de jur-împrejur, era în gemete și jale, o singură insulă timp de mai multe zile, răsuna de cîntecul din flaute și de chitare, iar teatrele erau pline, ca și corurile, de concurenți. Fiecare cetate participa la sacrificii, trimițînd cîte un bou, iar ei se întreceau între ei în ospețe și daruri, astfel că lumea se întreba ce vor face cînd vor serba victoria, ei care făcuseră atîtea pregătiri pentru sărbătorirea începutului războiului.

57 După ce a terminat toate acestea, actorilor scenici le-a dat Priene s-o locuiască, iar el, plutind la Atena, iarăși era mereu în teatre și petreceri. Dar Cleopatra, pizmuind onorurile de care se bucura Octavia la Atena (căci era foarte iubită de atenieni) a început să-și atragă poporul prin daruri multe. Atenienii, decretîndu-i mari onoruri, i-au trimis soli acasă ca să-i ducă decretul, și între soli era Antonius, fiind cetățean atenian. Și, stînd în picioare în fața ei, a vorbit în numele poporului atenian. (2) Tot el a trimis la Roma oameni ca să alunge pe Octavia din casa sa. Și se zice că Octavia a plecat, luînd pe toți copiii lui Antonius cu ea, în afară de copilul cel mai vîrstnic pe care-l avea de la Fulvia (căci acela se afla la tatăl său), plîngînd și jelindu-și soarta, pentru că se părea că una dintre cauzele războiului a fost și ea. Dar romanii n-o plîngeau pe ea, ci pe Antonius, și mai ales cei care văzuseră pe Cleopatra care nu întrecea pe Octavia nici prin frumusețe nici prin vîrstă.

tărîtat împotriva lui Antonius. Dar a trimis şi Antonius o scrisoare, acuzîndu-l pe Caesar. Principalele acuzaţii pe care le aducea Antonius împotriva lui Caesar erau următoarele: prima, că luînd Sicilia de la Pompeius, nu-i dăduse şi lui o parte din insulă; apoi, a doua, că luînd corăbii de la el pentru război, le reţinuse; a treia, că îndepărtînd pe colegul său Lepidus de la consulat, el, după ce l-a dezonorat, deţine armata, pămîntul şi veniturile, care-i fuseseră atribuite lui; pe deasupra că distribuise aproape toată Italia soldaţilor săi, nemailăsînd nimic pentru soldaţii lui. (2) La aceste învinuiri Caesar răspundea, apărîndu-se, că Lepidus dăduse dovadă de abuz de conducere şi de aceea îi luase puterea, iar cele ce dobîndise în război le va împărţi cu Antonius, cînd va împărţi şi Antonius Armenia cu el, iar soldaţilor lui Antonius nu li se cuvine nici o parte din Italia, căci ei au Media şi Partia, pe care le supuseseră pentru romani, luptînd sub comandantul lor.

56 Aceste lucruri le-a auzit Antonius cînd se afla în Armenia şi îndată a poruncit lui Canidius să ia zece legiuni şi să coboare la mare, iar el, luînd pe Cleopatra, s-a dus la Efes. Aci se aduna flota din toate părţile: opt sute de corăbii cu hocladele[89], dintre care două sute le oferise Cleopatra cu douăzeci de mii de talanţi şi provizii pentru toată armata, în vederea războiului. (2) Antonius, convins de Domitius şi de alţi cîţiva prieteni, a poruncit Cleopatrei să plutească spre Egipt şi aci să aştepte rezultatul războiului. Dar Cleopatra, temîndu-se ca nu cumva Antonius să se împace iarăşi cu Octavia, a convins, dînd mulţi bani lui Canidius, să vorbească cu Antonius pentru ea şi să-i spună că nu este drept să îndepărteze de la război femeia care adusese atît de mari contribuţii pentru război şi nici nu este de folos să descurajeze pe egipteni, care constituiau o mare parte din forţa navală, că, de altfel, nici nu vede cărui rege aliat îi este inferioară în inteligenţă ea Cleopatra, care guvernase singură multă vreme un regat atît de mare şi care convieţuise multă vreme cu el, arătîndu-i cum să pună

la cale lucruri mari. Aceste considerente au învins (căci toate trebuiau să vină la Caesar). Apoi, strîngîndu-se forţele, au plutit în Samos, aflîndu-se în cele mai bune relaţii. (3) Căci, după cum tuturor regilor, şi dinastiilor, şi tetrarhilor, şi neamurilor, şi cetăţilor li se poruncise — acelora care locuiesc între Siria, Maeotis[90], Armenia şi Illiria — să trimită şi să aducă cele necesare pentru război, tot aşa tuturor specialiştilor în arta lui Dionysos le-a fost dată poruncă strictă să iasă în întîmpinare la Samos. Cînd aproape întreg pămîntul, de jur-împrejur, era în gemete şi jale, o singură insulă timp de mai multe zile, răsuna de cîntecul din flaute şi de chitare, iar teatrele erau pline, ca şi corurile, de concurenţi. Fiecare cetate participa la sacrificii, trimiţînd cîte un bou, iar ei se întreceau între ei în ospeţe şi daruri, astfel că lumea se întreba ce vor face cînd vor serba victoria, ei care făcuseră atîtea pregătiri pentru sărbătorirea începutului războiului.

57 După ce a terminat toate acestea, actorilor scenici le-a dat Priene s-o locuiască, iar el, plutind la Atena, iarăşi era mereu în teatre şi petreceri. Dar Cleopatra, pizmuind onorurile de care se bucura Octavia la Atena (căci era foarte iubită de atenieni) a început să-şi atragă poporul prin daruri multe. Atenienii, decretîndu-i mari onoruri, i-au trimis soli acasă ca să-i ducă decretul, şi între soli era Antonius, fiind cetăţean atenian. Şi, stînd în picioare în faţa ei, a vorbit în numele poporului atenian. (2) Tot el a trimis la Roma oameni ca să alunge pe Octavia din casa sa. Şi se zice că Octavia a plecat, luînd pe toţi copiii lui Antonius cu ea, în afară de copilul cel mai vîrstnic pe care-l avea de la Fulvia (căci acela se afla la tatăl său), plîngînd şi jelindu-şi soarta, pentru că se părea că una dintre cauzele războiului a fost şi ea. Dar romanii n-o plîngeau pe ea, ci pe Antonius, şi mai ales cei care văzuseră pe Cleopatra care nu întrecea pe Octavia nici prin frumuseţe nici prin vîrstă.

romanilor poartă război Mardio eunucul, și Potheinos, și Einras, coafeza Cleopatrei, și Charmion, care administrează cea mai mare parte a puterii. (2) Iar înainte de război se zice că s-au produs următoarele semne: Pisaurum, colonie la Marea Adriatică, întemeiată de Antonius, a fost înghițită de pămînt. Una dintre statuile lui Antonius de la Alba se acoperea mereu de transpirație care, cu toate că unii o ștergeau, n-a încetat să apară cîteva zile. Iar cînd el se afla la Petrai, un trăznet a incendiat templul lui Hercules. La Atena, Dionysos din gigantomahie, smucit de suflarea vînturilor, a căzut în teatru. Am spus mai sus că Antonius se socotea înrudit cu Hercule după neam, cu Dionysos[94] după felul vieții, fiind numit Dionysos cel tînăr. (3) Tot aceeași furtună, la Atena, dînd peste coloși, dintre toți a răsturnat numai pe ai lui Eumenes și Attalos, care purtau inscripția de Antonii. Chiar și corabia Cleopatrei se numea Antonis, și cu ea s-a petrecut următoarea ciudățenie: niște rîndunele și-au făcut cuib pe pupă, apoi au venit altele, le-au alungat pe cele dintîi și le-au ucis puii.

61 Așadar, pornind ei la război, corăbiile lui Antonius, în număr de cinci sute, erau gata de luptă, între care multe octireme și decireme erau împodobite cu mari podoabe de sărbătoare, iar ostași avea ca la zece miriade. Dintre regii supuși, luptau alături de el Bocchus[95] libianul; și Tarcondemos[96] al Ciliciei de sus, Archelaos[97] al Cappadociei, Philadelphos[98] al Paphlagoniei, Mithridates al Commagenei[99], Sadalas tracul[100]. Aceștia erau de față alături de Antonius. Din Pont i-a trimis armată Polemon[101] și Malchos[102] din Arabia și Irod[103] iudeul; apoi și Amyntas[104] din Lycaonia și regele galatilor. Era trimis un ajutor și de la regele mezilor. Iar Caesar avea pentru atac două sute cinci zeci de nave, opt mii de ostași, iar călăreți cam același număr ca dușmanii. (2) Antonius stăpînea de la Eufrat și Armenia pînă la Marea Ionică și Illyria, iar Caesar, de la Illyria tot ținutul pînă la Oceanul de Apus și de la Ocean iarăși pînă la Marea Tireniană și Marea Siciliei, Libia, Italia, Gallia și Iberia, pînă

la Coloanele lui Hercule le stăpînea Caesar, iar de la Cirena pînă la Etiopia Antonius.

62 Dar Antonius într-atîta era captivat de Cleopatra, încît, deși era cu mult superior în forțele terestre lui Caesar, a voit totuși ca victoria să fie obținută de flotă în cinstea reginei. Și aceasta a făcut-o, deși vedea că din cauza lipsei de echipaje, comandanții de trireme din Elada, care suferise multe nenorociri (pentru echipaj) răpeau călători, conducători de măgari, secerători, efebi, dar nici așa nu erau echipate corăbiile, căci cele mai multe duceau lipsă de oameni și navigau cu greutate. Caesar concentrînd flota la Brundisium și Tarent care nu era pregătită spre fălosie și ostentație de paradă, ci era constituită din corăbii ușor de manevrat, repezi și echipate cu atenție, pînă în cele mai mici amănunte, a trimis vorbă lui Antonius, cerîndu-i să nu mai piardă timpul, ci să vină cu oastea. În ce-l privește, el îi va lăsa loc — oferind flotei lui locuri de debarcare și limanuri nestînjenite — se va retrage cu pedestrimea Italiei de la mare cale de o poștă, pînă cînd el își va face debarcarea și-și va așeza tabăra în siguranță. (2) Antonius, răspunzînd cu fălosie acestor propuneri, deși era mai bătrîn decît Caesar, l-a provocat la luptă în doi; iar dacă respinge această luptă, i-a propus să dea lupta la Pharsalos, ca odinioară Caesar și Pompeius. O ia înainte Caesar, cînd Antonius era ancorat la Actium, unde este acum cetatea Nicopolis, și, trecînd Marea Ionică, ocupă locul din Epir care se numește Toryne[105]. În timp ce oamenii din jurul lui Antonius erau tulburați (căci pedestrimea lor era în întîrziere), Cleopatra a spus în bătaie de joc: „Ce lucru înfricoșător s-a produs dacă Caesar s-a așezat pe o lingură?“

63 Antonius, cînd în zori dușmanii au început să plutească spre el, temîndu-se ca nu cumva dușmanii să pună mîna pe corăbiile lipsite de luptători, a înarmat pe vîslași și i-a pus pe puntea corăbiilor ca să pară că sînt soldați, iar pe vîslașii curajoși de pe corăbii i-a instruit

și i-a însuflețit apoi a așezat corăbiile pe marginile gurii portului Actium[106], cu fața spre dușmani, ca și cînd ar fi fost echipate și pregătite de luptă. Iar Caesar, fiind astfel indus în eroare, s-a retras. Se pare că introducînd apă în cîteva întărituri, a împiedicat pe dușmani, deoarece locurile de primprejur conțineau apă puțină și rea. (2) Antonius a tratat cu bunăvoință pe Domitius, cu toată opoziția Cleopatrei. Însă, cînd Domitius s-a îmbarcat pe un vas mic și a trecut de partea lui Caesar, deși era mîniat, Antonius i-a trimis tot bagajul, împreună cu sclavii și cu prietenii. Domitius, schimbîndu-și părerea, de teama ca nu cumva să fie dată în vileag necredința și trădarea lui, îndată a murit. S-au produs și cîteva defecțiuni ale regilor: Amyntas și Deiotarus[107] au fugit la Caesar. (3) Dar, deoarece flota era în toate privințele greoaie și venea tîrziu într-ajutor, a silit pe Antonius să se bizuie iarăși pe pedestrime. În fața primejdiei, și Canidius, comandantul pedestrimii, și-a schimbat părerea. El a sfătuit pe Antonius să expedieze pe Cleopatra și să dea bătălia terestră hotărîtoare, retrăgîndu-se în Tracia sau în Macedonia. Căci și Dicomes, regele geților, zicea el, promitea să vină cu ajutor cu multă armată, că nu este rușine dacă lasă marea liberă lui Caesar, care se pregătise în războiul din Sicilia, ci este o mare primejdie dacă Antonius, care este foarte experimentat în luptele terestre, nu se va folosi de curajul și de pregătirea atîtor oameni pedeștri greu înarmați, divizîndu-și și împrăștiindu-și forțele între nave. Totuși, a învins Cleopatra, care era de părere să se decidă soarta războiului prin lupta navală. Ea se gîndea de pe acum la fugă și se interesa de propria ei soartă, gîndindu-se nu la ceea ce era de folos pentru victorie, ci cum să fugă mai ușor, dacă situația va fi pierdută. (4) Erau niște ziduri lungi, care duceau de la tabără la stațiunea navelor, printre care Antonius obișnuia să treacă fără să fie văzut de cineva. Un sclav i-a spus lui Caesar că ar fi grozav dacă l-ar captura pe Antonius, iar Caesar a trimis oameni la pîndă. Aceștia au ajuns acolo, dar ei au răpit pe omul care mergea înaintea lui Antonius, ridicîndu-se înainte de momentul potrivit de la locul lor de pîndă, iar Antonius abia a scăpat fugind.

64 Cînd s-a hotărît să se dea lupta navală, Antonius a dat foc corăbiilor, afară de șaizeci de egiptene. Pe cele mai bune corăbii însă, de la trireme pînă la decireme, le-a echipat, îmbarcînd pe ele douăzeci de mii de pedestrași și două mii de arcași. Se spune că atunci un tribun militar, care dăduse multe lupte sub comanda lui Antonius și care avea corpul plin de răni, cînd Antonius trecea pe lîngă el, a început să plîngă și a zis: „Imperatore, de ce nu te încrezi în rănile și în sabia asta și-ți pui nădejdea în niște lemne blestemate? Egiptenii și fenicienii să se bată pe mare, dar nouă dă-ne pămîntul pe care ne-am obișnuit să stăm și să murim sau să învingem pe dușmani. (2) La aceste vorbe, Antonius n-a răspuns nimic, ci doar cu privirea și cu mîna făcîndu-i semn să aibă bune nădejdi, a trecut mai departe, deși chiar de atunci Antonius nu mai avea nici o nădejde, deoarece a trebuit să silească pe cîrmacii care voiau să părăsească pînzele să le pună în corăbii și să le aducă, spunînd că trebuie ca nici un dușman să nu scape fugind.

65 În ziua aceea și în cele trei care au urmat, marea fiind înspumată de un vînt puternic, a frînat lupta, însă în ziua a cincea, făcîndu-se o mare și neîntreruptă liniște și calm, fără valuri, au pornit lupta. Antonius deținea aripa dreaptă, împreună cu Publicola, iar Coelius comanda flancul stîng, pe cînd flancul din mijloc îl comandau Marcus Octavius și Marcus Insteius. Caesar așezînd pe Agrippa în flancul stîng, și-a rezervat pentru el flancul drept. Canidius, așezînd pedestrimea lui Antonius pe țărmul mării și tot așa Taurus pe a lui Caesar, așteptau în liniște. (2) În ceea ce privește pe comandanți, Antonius dădea fuga peste tot, îndemnînd pe soldații care vîsleau să se sprijine pe greutatea corăbiilor și să dea lupta ca pe uscat, iar pe cîrmaci îi îndemna să primească atacul dușmanilor ca și cînd navele ar fi ancorate în nemișcare, ferindu-se de locul neprielnic de la gura corăbiei. Se zice

că în momentul cînd Caesar, încă întuneric fiind, ieșise din cort și mergea în jurul corăbiilor, i-a ieșit în cale un om care mîna un măgar. Caesar l-a întrebat cine este, dar omul spunîndu-și numele, i-a zis: „Eu mă numesc Eutychos, iar măgarul Nicon". De aceea, mai tîrziu, cînd Caesar a împodobit locul acesta cu ciocuri de corăbii, a înălțat un grup cu un om și un măgar de bronz. (3) Trecînd în revistă de pe o corabie celelalte rînduri de corăbii, a fost purtat spre flancul drept și s-a mirat că dușmanii stau nemișcați în gîtul portului. Într-adevăr, corăbiile lui Antonius păreau că stau liniștite la ancoră, așa că Caesar a stat multă vreme cu această convingere și a ținut pe loc navele sale, la o distanță de opt stadii[108] de navele dușmanului. În ceasul al șaselea, cînd vîntul începuse să sufle din larg, soldații lui Antonius, nemaiputînd răbda amînarea și bazîndu-se pe înălțimea și mărimea corăbiilor lor, ca fiind de neînvins, au pus în mișcare flancul stîng. Cînd Caesar a văzut, s-a bucurat și a început să se retragă cu flancul drept, voind să atragă cît mai în afară din golf și din strîmtoare pe dușmani, apoi plutind în jurul corăbiilor dușmane cu corăbiile sale sprintene, au început să atace corăbiile dușmane, care erau greoaie și încete, din cauza mărimii și lipsei de echipaje.

66 Cînd a început lupta corp la corp, nu se produceau nici atacuri, nici ciocniri de corăbii, căci navele lui Antonius nu aveau viteză, din cauza greutății; viteza face ca loviturile ciocurilor să fie puternice, pe cînd corăbiile lui Caesar nu se fereau numai să se ciocnească cu prora de cele ale dușmanilor înarmate cu ciocuri grele de bronz, dar nici măcar nu îndrăzneau să dea atacuri din flanc. Astfel, ciocurile se sfărîmau repede cînd se ciocneau de corăbii care, unite între ele, erau construite din lemne pătrate, închegate între ele cu fier. Era deci o luptă navală care se asemăna cu o luptă pedestră sau mai bine zis era o luptă ca cele care se dau la ziduri. Astfel, trei și chiar patru corăbii ale lui Caesar atacau o singură corabie a lui Antonius, folosindu-se de scuturi, de sulițe,

de lănci și făclii aprinse, iar navele lui Antonius aruncau cu catapultele de pe ziduri de lemn. (2) În timp ce Agrippa își desfășura ambele flancuri pentru a face o încercuire, Publicola, fiind silit să contraatace, s-a desprins de mijlocul liniei de bătaie. În timp ce ostașii din mijloc erau tulburați și porneau la atac împotriva lui Arruntius, cînd lupta era încă generală și nedecisă, deodată cele șaizeci de corăbii ale Cleopatrei au fost văzute ridicîndu-și pînzele pentru retragere și fugind prin mijlocul ostașilor care luptau. Aceste corăbii fuseseră în spatele marilor corăbii și, trecînd prin mijlocul celor care luptau produceau o mare dezordine. Dușmanii se uitau și priveau cu mirare, cum, folosindu-se de un vînt prielnic, se retrag spre Pelopones. În acest moment, Antonius s-a dovedit că nu este condus nici de judecata unui conducător, nici de judecata unui bărbat, nici de propria-i judecată, ci a arătat ceea ce a spus cineva în glumă, anume că sufletul celui care iubește trăiește într-un corp străin, fiindcă era tîrît de femeie ca și cînd ar fi crescut laolaltă și s-ar fi dezvoltat cu timpul împreună cu corpul ei. Căci cînd a văzut corabia ei că se retrage, n-a mai zăbovit, ci uitînd de toți, trădînd și părăsind pe cei care luptau și mureau pentru el, s-a îmbarcat pe o pentiremă[109], luînd cu el numai pe Alexa sirianul și pe Scellius și a urmat pe aceea care acum se prăpădea și pe sine și pe el.

67 Cleopatra văzînd că el vine după ea, a ridicat semnul pe corabie. Și fiind dus în acest fel la ea și fiind luat pe corabia ei, nici n-a privit-o, nici nu s-a lăsat privit de ea, ci trecînd pe lîngă ea, s-a dus singur la proră și s-a așezat în tăcere, ținîndu-și capul între mîini. În acest timp, au fost zărite navele liburnice[110] care-l urmăreau, venind de la Caesar. Antonius a poruncit ca corabia să fie întoarsă cu prora către dușmani și a respins pe celelalte, dar Eurycles spartanul îl amenința grozav, învîrtind în aer sulița, ca și cum, de pe punte, unde se afla, avea s-o arunce în el. Antonius, stînd pe proră, l-a întrebat „Cine este acesta care urmărește atît de stăruitor pe Antonius?" Acela a răspuns: „Eu sînt Eurycles, fiul lui

Lachares, care mă folosesc de norocul lui Caesar ca să răzbun moartea tatălui meu". Lachares, care fusese pirat, fusese acuzat și ucis cu securea din porunca lui Antonius. Dar Lachares n-a dat atacul împotriva navei lui Antonius, ci împotriva altei nave-amiral (căci erau două), a lovit-o cu ciocul de bronz și a făcut-o să se învîrtească, iar cînd a luat-o din flanc a capturat-o, și a mai capturat încă una dintre celelalte, în care erau multe obiecte prețioase de uz casnic. (2) După ce Eurycles s-a depărtat, iarăși Antonius s-a așezat în aceeași poziție și păstra tăcerea. Și a petrecut trei zile singur pe proră, fie mîniat, fie rușinîndu-se de Cleopatra, pînă ce a ajuns la Tainaron[111]. Acolo femeile prietene i-au făcut să vorbească, să prînzească împreună și să se culce împreună. Deja începuseră să se adune multe dintre corăbiile de transport și cîțiva dintre prietenii care fugiseră au venit la ei, vestindu-le că flota fusese nimicită, dar că cred că pedestrimea rezistă. Antonius a trimis ștafetă la Canidius, poruncindu-i să se retragă cu armata prin Macedonia în Asia, în grabă. Iar el, cu gîndul de a pluti spre Libya, a luat o holcadă, care conținea mulți bani și multe obiecte regești de aur și de argint de mare preț, și a dat-o prietenilor, poruncindu-le să le împartă între ei și să se salveze. Prietenii refuzau și plîngeau dar el îi încuraja cu multă afecțiune și cu omenie, și rugîndu-i, i-a trimis apoi (la Corint) scriind lui Theophilos, administratorul Corintului, să le procure securitate și să-i ascundă pînă cînd se vor putea împăca cu Caesar. Acesta era Theophilos, tatăl lui Hipparchos, care a avut o mare trecere la Antonius și care cel dintîi dintre liberți a trecut de partea lui Caesar și a locuit apoi în Corint.

68 Așadar, acestea s-au petrecut cu Antonius. La Actium flota, după ce a rezistat multă vreme lui Caesar, în timp ce era lovită de valuri mari, care o izbeau în proră, abia în ora a zecea a renunțat la luptă. Morți nu au fost mai mulți de cinci mii; au fost capturate trei sute de corăbii, după cum a scris însuși Caesar. (2) Nu mulți știau de fuga lui Antonius și, cînd au auzit, la început

nu le venea să creadă că Antonius, care dispunea de zece plus nouă legiuni neînfrînte și de douăsprezece mii de călăreți, i-a părăsit și a plecat, ca și cînd nu cunoscuse vicisitudinile norocului, căci doar se pregătise și era obișnuit cu schimbările în zeci de lupte și războaie fără număr. (3) Chiar ostașii îl doreau și se așteptau să apară de undeva îndată dovedind atîta încredere și vitejie, încît chiar cînd fuga lui a fost evidentă, șapte zile au rămas pe loc, nesinchisindu-se că Caesar le trimitea delegați pentru pace. În sfîrșit, după ce Canidius comandantul lor a fugit în timpul nopții și a părăsit tabăra, fiind lipsiți de toate și trădați de comandanți s-au predat învingătorului. (4) Îndată Caesar a pornit plutirea spre Atena și; împăcîndu-se cu elenii, a împărțit grîul care-i prisosea din război cetăților care o duceau în mizerie și fuseseră spoliate de bani, de sclavi, de animale de povară. Ei bine, străbunicul meu, Nicarchos, ne povestea că toți cetățenii fuseseră siliți să aducă pe umeri o măsură anumită de grîu la mare, la Anticyra[112], și că erau loviți cu biciul să meargă repede. Spunea că un astfel de transport fusese dus, dar că al doilea, după ce abia se măsurase grîul și erau gata să ridice poverile, s-a vestit că Antonius este învins și acest lucru a salvat cetatea. Într-adevăr, îndată ce administratorii și ostașii lui Antonius au fugit, ei au împărțit între ei grîul.

69 Antonius, ducîndu-se în Libya, a trimis din Paractonion pe Cleopatra în Egipt, iar el a început să se bucure de singurătate fiind însoțit numai de doi prieteni, cu care rătăcea și pescuia. Unul dintre aceștia era elenul Aristocrates, retorul, iar celălalt era romanul Lucilius, despre care am scris în altă parte cum, la Philippi, ca să poată ușura fuga lui Brutus, el însuși, ca și cum ar fi fost Brutus, s-a năpustit asupra urmăritorilor, și pentru că a fost salvat de către Antonius, i-a rămas credincios statornic și temeinic pînă în ultima clipă. (2) Dar, după ce omul de încredere al lui a desprins armata din Libya de el, Antonius a încercat să se sinucidă, dar a fost împiedicat de către prieteni și, fiind dus la Alexan-

dria, a găsit pe Cleopatra punînd la cale cu îndrăzneală un lucru mare și nemaipomenit. Astfel, ea pusese la cale să transfere navele peste istmul care separă Marea Roșie de marea din fața Egiptului și care face impresia că separă Asia de Libya, prin locul pe unde acest istm se îngustează foarte mult între cele două mări și este cel mai scurt, neavînd mai mult de trei sute de stadii, și lăsînd apoi navele în golful Arabiei cu mulți și cu multă armată, să locuiască dincolo, scăpînd astfel de sclavie și de război. Dar, deoarece arabii care locuiesc în jurul localității Petra au dat foc primelor nave transferate, iar Antonius socotea că forțele sale armate de la Actium sînt intacte, a încetat lucrul început și se pregătea să păzească intrările din Egipt. Antonius, părăsind orașul și ocupațiile la care se deda pînă atunci cu prietenii, și-a pregătit o locuință în mare, aruncînd pămînt și făcînd o terasă în mare, lîngă Pharos. Aci își petrecea timpul, fugind de oameni și spunînd că iubește și imită viața lui Timon[113], după ce pățise la fel ca el. Căci și el, zicea, fusese nedreptățit de prieteni și i se răspunsese cu ingratitudine, și de aceea nu mai are încredere și nu poate să sufere pe nici un om.

70 Timon era atenian și a trăit exact pe vremea războiului peloponesiac, așa cum se poate vedea din piesele lui Aristofan și Platon. Astfel Timon este luat în rîs de ei, ca fiind un om morocănos și mizantrop, căci evita și se ferea de orice întîlnire, totuși saluta și îmbrățișa pe Alcibiades care atunci era tînăr și cutezător. Cînd Apemantos, mirîndu-se de acest lucru, l-a întrebat care este cauza acestei comportări, i-a răspuns că face așa fiindcă știe că tînărul acesta va aduce atenienilor multe nenorociri. (2) Numai pe Apemantos îl primea cîte o dată la sine, sub cuvînt că se asemăna foarte mult cu el și îi imita felul de viață. O dată, cînd era sărbătoarea Choeforelor[114], cei doi luau masa împreună. Apemantos a spus la un moment dat: „Ce plăcut este, Timon, ospățul nostru!“ Iar Timon a zis: „Ar fi, dacă n-ai fi tu aici“. (3) Se zice că o dată atenienii se aflau în adunare. Timon

se urcă pe tribună și le face semn cu mîna să tacă. Apoi, cum toți se așteptau la un lucru mare din pricina ciudatei atitudini a lui, Timon a zis: „Atenienilor am un ogoraș, iar în mijlocul lui a crescut un smochin de care s-au spînzurat mulți cetățeni. Fiind pe punctul de a construi o casă pe acest ogoraș, am voit să vă comunic în public, pentru ca, dacă vreunii dintre voi vor să se spînzure, s-o facă înainte de a tăia smochinul“. (7) Murind el și fiind îngropat la Halis[115], lîngă mare, țărmul s-a lăsat și valurile înconjurînd mormîntul, l-au făcut inaccesibil și de neatins pentru om. Mormîntul purta o inscripție:

„Aici zac, după ce mi-am smuls sufletul rău,
Nu mă-ntrebați care mi-i numele, dar cei răi rău să pieriți“.

Versurile citate se spune că le-a făcut el însuși, cînd trăia. Dar versurile următoare, care circulă, sînt ale lui Callimachos:

„Aici locuiesc eu Timon, mizantropul. Dar tu treci.
Blesteamă-mă cît de mult, dar treci“.

71 Acestea fie spuse despre Timon, din altele multe. Iar pe Antonius l-a înștiințat de pierderea armatei de la Actium tocmai Canidius însuși. În același timp Antonius a auzit că Hyrodes, regele iudeilor, avînd cu el un anumit număr de legiuni și cîteva cohorte, a trecut de partea lui Caesar, și de asemenea și ceilalți regi și dinaști îl părăsesc și că nimeni dintre cei dinafară „de Egipt“ nu-i mai rămîne credincios. (2) Totuși nimic dintre acestea nu l-a tulburat, ci ca și cînd ar fi părăsit de bună voie orice nădejde și chiar orice grijă, a părăsit acea locuință pe care o numea timoniacă și, fiind luat de Cleopatra în palatul regal, a întors toată cetatea spre ospețe, chefuri și dăruri. Apoi a înscris pe băiatul lui Caesar și al Cleopatrei printre efebi, apoi a dat toga virilă lui Antyllos, băiatul pe care-l făcuse el cu Fulvia, și din aceste motive cîteva zile Alexandria a dus-o în banchete, chefuri și dansuri. (3) Ei înșiși, dizolvînd reuniunea aceea a celor care duceau o viață ce nu putea fi imitată, a constituit

dria, a găsit pe Cleopatra punînd la cale cu îndrăzneală un lucru mare și nemaipomenit. Astfel, ea pusese la cale să transfere navele peste istmul care separă Marea Roșie de marea din fața Egiptului și care face impresia că separă Asia de Libya, prin locul pe unde acest istm se îngustează foarte mult între cele două mări și este cel mai scurt, neavînd mai mult de trei sute de stadii, și lăsînd apoi navele în golful Arabiei cu mulți și cu multă armată, să locuiască dincolo, scăpînd astfel de sclavie și de război. Dar, deoarece arabii care locuiesc în jurul localității Petra au dat foc primelor nave transferate, iar Antonius socotea că forțele sale armate de la Actium sînt intacte, a încetat lucrul început și se pregătea să păzească intrările din Egipt. Antonius, părăsind orașul și ocupațiile la care se deda pînă atunci cu prietenii, și-a pregătit o locuință în mare, aruncînd pămînt și făcînd o terasă în mare, lîngă Pharos. Aci își petrecea timpul, fugind de oameni și spunînd că iubește și imită viața lui Timon[113], după ce pățise la fel ca el. Căci și el, zicea, fusese nedreptățit de prieteni și i se răspunsese cu ingratitudine, și de aceea nu mai are încredere și nu poate să sufere pe nici un om.

70 Timon era atenian și a trăit exact pe vremea războiului peloponesiac, așa cum se poate vedea din piesele lui Aristofan și Platon. Astfel Timon este luat în rîs de ei, ca fiind un om morocănos și mizantrop, căci evita și se ferea de orice întîlnire, totuși saluta și îmbrățișa pe Alcibiades care atunci era tînăr și cutezător. Cînd Apemantos, mirîndu-se de acest lucru, l-a întrebat care este cauza acestei comportări, i-a răspuns că face așa fiindcă știe că tînărul acesta va aduce atenienilor multe nenorociri. (2) Numai pe Apemantos îl primea cîte o dată la sine, sub cuvînt că se asemăna foarte mult cu el și îi imita felul de viață. O dată, cînd era sărbătoarea Choeforelor[114], cei doi luau masa împreună. Apemantos a spus la un moment dat: „Ce plăcut este, Timon, ospățul nostru!“ Iar Timon a zis: „Ar fi, dacă n-ai fi tu aici“. (3) Se zice că o dată atenienii se aflau în adunare. Timon

se urcă pe tribună și le face semn cu mîna să tacă. Apoi, cum toți se așteptau la un lucru mare din pricina ciudatei atitudini a lui, Timon a zis: „Atenienilor am un ogoraș, iar în mijlocul lui a crescut un smochin de care s-au spînzurat mulți cetățeni. Fiind pe punctul de a construi o casă pe acest ogoraș, am voit să vă comunic în public, pentru ca, dacă vreunii dintre voi vor să se spînzure, s-o facă înainte de a tăia smochinul“. (7) Murind el și fiind îngropat la Halis[115], lîngă mare, țărmul s-a lăsat și valurile înconjurînd mormîntul, l-au făcut inaccesibil și de neatins pentru om. Mormîntul purta o inscripție:

„Aici zac, după ce mi-am smuls sufletul rău,
Nu mă-ntrebați care mi-i numele, dar cei răi rău să pieriți“.

Versurile citate se spune că le-a făcut el însuși, cînd trăia. Dar versurile următoare, care circulă, sînt ale lui Callimachos:

„Aici locuiesc eu Timon, mizantropul. Dar tu treci.
Blesteamă-mă cît de mult, dar treci“.

71 Acestea fie spuse despre Timon, din altele multe. Iar pe Antonius l-a înștiințat de pierderea armatei de la Actium tocmai Canidius însuși. În același timp Antonius a auzit că Hyrodes, regele iudeilor, avînd cu el un anumit număr de legiuni și cîteva cohorte, a trecut de partea lui Caesar, și de asemenea și ceilalți regi și dinaști îl părăsesc și că nimeni dintre cei dinafară „de Egipt“ nu-i mai rămîne credincios. (2) Totuși nimic dintre acestea nu l-a tulburat, ci ca și cînd ar fi părăsit de bună voie orice nădejde și chiar orice grijă, a părăsit acea locuință pe care o numea timoniacă și, fiind luat de Cleopatra în palatul regal, a întors toată cetatea spre ospețe, chefuri și dărnicii. Apoi a înscris pe băiatul lui Caesar și al Cleopatrei printre efebi, apoi a dat toga virilă lui Antyllos, băiatul pe care-l făcuse el cu Fulvia, și din aceste motive cîteva zile Alexandria a dus-o în banchete, chefuri și dansuri. (3) Ei înșiși, dizolvînd reuniunea aceea a celor care duceau o viață ce nu putea fi imitată, a constituit

o alta, care nu era întru nimic mai prejos decît aceea prin efeminare, şi lux şi desfătări, pe care au numit-o „ceata celor care mor împreună". Căci se înscriau prietenii în grupul celor care aveau să moară împreună şi o duceau în veselie, ducîndu-se la ospeţe pe care le dădeau pe rînd. (4) Iar Cleopatra a strîns otrăvuri mortale de toate puterile, a căror lipsă de durere o încerca pe cei care erau păziţi spre a fi executaţi. Deoarece ea vedea că cele care provoacă moartea repede aduc iuţeala morţii prin mari dureri, iar cele care erau mai blînde nu aduceau moartea repede, a început să încerce sălbăticiunile şi sub privirile ei o sălbăticiune era adusă una lîngă alta. Ea făcea acest lucru în fiecare zi. Şi aproape dintre toate a găsit că numai muşcătura viperei aduce fără spasme şi gemete un somn adînc şi un fel de letargie, iar cei care erau muşcaţi de viperă aveau o sudoare pe faţă şi cădeau în lîncezeală prin slăbirea simţurilor cu încetul şi nu mai puteau să fie treziţi sau mişcaţi, întocmai ca aceia care dorm adînc.

72 În acelaşi timp, au trimis soli la Caesar, Cleopatra cerînd pentru fiii ei domnia asupra Egiptului, iar Antonius cerînd să i se îngăduie să trăiască ca un simplu particular, dacă nu în Egipt, atunci la Atena. Şi nedispunînd de prieteni şi de oameni devotaţi, căci dezertau la Caesar, a fost trimis în solie dascălul copiilor, numit Euphronios. Într-adevăr, Alexas din Laodiceea, care era cunoscut la Roma prin intermediul lui Timagenes şi care avea cea mai mare trecere printre eleni fusese instrumentul cel mai puternic al Cleopatrei pentru subjugarea lui Antonius, şi tot el întorsese gîndurile sănătoase care se ridicau în sufletul lui pentru Octavia; fiind trimis la regele Herodes în solie, ca să-l reţină în noua situaţie, dar rămăsese acolo şi-l trădase pe Antonius. A îndrăznit totuşi să se prezinte în faţa lui Caesar, bizuindu-se pe Herodes, dar acesta nu l-a răsplătit cu nimic, ci, fiind îndată arestat şi adus în patria lui în lanţuri, la porunca lui Caesar, a fost ucis. Această ispăşire a trădării a suferit-o Alexas cînd încă trăia Antonius.

73 Caesar n-a ţinut seamă de nici unul din cuvintele spuse pentru Antonius, iar Cleopatrei i-a răspuns că nu va fi lipsită de nimic dintre cele de cuviinţă dacă va ucide sau va îndepărta pe Antonius. A mai trimis din parte-i împreună cu solul pe unul dintre liberţii săi, numit Thyrsus, un om nu lipsit de inteligenţă şi de darul convingerii, care ar fi vorbit cum trebuie din partea unui tînăr imperator către o femeie mîndră şi care se bizuia pe nemaivăzuta ei frumuseţe. Acesta, rămînînd la Cleopatra mai mult timp decît alţii şi fiind cinstit cu deosebire de ea, a trezit bănuiala lui Antonius, care l-a arestat, l-a biciuit şi apoi l-a trimis la Caesar, scriindu-i că-l insultase, se purtase necuviincios şi-l indignase tocmai cînd era surescitat de evenimente. „Iar tu — a zis — dacă te mînie acest fapt, ai pe libertul meu Hipparchos, spînzură-l şi biciuieşte-l, ca să fim la paritate". (2) După aceea, Cleopatra se străduia să îndepărteze bănuielile şi reproşurile lui Antonius şi să-l cultive cu şi mai multă atenţie şi fast. Astfel, sărbătorind ziua sa de naştere cu modestie şi fără fast, potrivit cu situaţia, în schimb a sărbătorit ziua de naştere a lui Antonius întrecînd orice strălucire şi lux, astfel încît mulţi dintre cei care au luat parte la ospăţ, au venit săraci şi au plecat bogaţi. Agrippa[116], care se afla la Roma, l-a chemat adesea pe Caesar prin scrisori, spunîndu-i că situaţia politică cere prezenţa lui acolo.

74 În acest răstimp deci războiul s-a mai prelungit. Dar după trecerea iernii, Caesar a pornit iarăşi prin Syria, iar legaţii lui prin Libya spre Egipt. Cînd a fost ocupat Pelusium, s-a zvonit că Seleucos l-a predat nu fără voia Cleopatrei. Cleopatra a oferit pe soţia şi pe copiii lui Seleucos lui Antonius, ca să-i omoare, iar ea avînd cellae[117] şi monumente împodobite cu totul deosebit, ca să fie frumoase şi măreţe, pe care le construise lîngă templul zeiţei Isis a început să aducă acolo cele mai de preţ lucruri ale vistieriei regeşti, aur, argint, smaragd, mărgăritare, abanos, fildeş, cinamon[118]. Pe lîngă acestea, mai avea şi multe torţe şi cîlţi. De aceea, Caesar, îngrijorat

pentru lucruri și temîndu-se ca nu cumva Cleopatra, pradă desperării, să distrugă și să dea foc acestei bogății, mereu îi trezea nădejdi bune prin trimiși și, în același timp, se apropia cu armata de oraș. (2) Caesar, așezîndu-și tabăra în jurul hipodromului, Antonius l-a întîmpinat, a luptat cu multă strălucire, a respins cavaleria lui Caesar și a urmărit-o pînă la tabără. Fălindu-se cu această victorie, a intrat în palat, a sărutat pe Cleopatra, fiind încă încins cu armele, și i-a prezentat pe ostașul care luptase cu cel mai mare avînt. Cleopatra l-a dăruit cu o platoșă de aur și cu un coif. Totuși ostașul, luînd lucrurile, în timpul nopții a fugit la Caesar.

75 Iarăși Antonius a trimis la Caesar, propunîndu-i să lupte ei în doi. Caesar, răspunzînd lui Antonius că îi stau la îndemînă multe feluri de armuri, iar acesta gîndindu-se că nici o moarte nu este mai bună pentru el decît moartea în luptă, s-a hotărît să pornească lupta, și pe uscat, și pe mare. Se spune că la ospăț, Antonius a poruncit sclavilor să toarne și să se desfăteze la cină din belșug, căci nu se știe dacă lucrul acesta îl vor mai face mîine sau dacă vor sluji altor stăpîni, iar el va zăcea ca un simplu schelet, redus la nimic. Văzînd că prietenii plîng la auzul acestor vorbe, le-a spus că nu-i va duce la luptă, din care el caută să dobîndească mai degrabă o moarte glorioasă decît salvare și victorie. (2) În aceeași noapte se zice, cînd era aproape de miezul nopții, cînd cetatea se afla cufundată în tăcere și liniște, cuprinsă de teamă și neștiință de ce va fi, deodată s-au auzit sunetele unor instrumente de tot felul și glasurile unei mulțimi care striga și dansa cu satyri, ca și cînd ar fi fost în mers un thiasos zgomotos. Se făcea că zgomotul se poartă prin mijlocul orașului spre poarta care dădea spre dușmani și că la această poartă zgomotul, după ce atinsese culmea intensității, se stinsese. Cei care au interpretat semnul spuneau că zeul pe care Antonius îl imitase și prin ale cărui practici se comportase în viață, aici îl părăsește.

76 A doua zi, Antonius, așezîndu-și armata pe colinele din fața cetății, privea navele sale ieșind în larg și îndreptîndu-se spre ale dușmanilor, nădăjduind că vor izbîndi, și aștepta în liniște. Dar ostașii lui Antonius, cînd s-au apropiat, au salutat cu vîslele pe oamenii lui Caesar și, după ce li s-a răspuns la fel, au trecut de partea lui Caesar, iar după ce flota s-a făcut una din toate corăbiile, întorcînd prorele, a pornit spre oraș. Cînd Antonius privea lucrul acesta, a fost îndată lăsat singur de călăreți, care au trecut de partea lui Caesar, apoi fiind înfrînt cu pedestrimea, s-a retras în cetate, strigînd că fusese trădat de Cleopatra tocmai acelor oameni pe care și-i făcuse dușmani luptînd pentru ea. (2) Cleopatra, temîndu-se de mînia și de nebunia lui, a dat fuga la mormînt și a dat drumul la uși care se lăsau întărite cu drugi și zăvoare grele, apoi a trimis la Antonius vestitori care să-i spună că a murit. Antonius a crezut și a zis către sine însuși: „Ce mai șovăi, Antonie? Soarta ți-a răpit unicul motiv de a trăi, care-ți mai rămăsese". A intrat apoi în casă și dezlegîndu-și și depunîndu-și platoșa, a zis: „Cleopatra, nu sînt îndurerat că am fost lipsit de tine, ci pentru că eu, un astfel de imperator, m-am vădit în curaj mai prejos decît o femeie". (3) El avea un sclav credincios, numit Eros. Pe acesta îl rugase de multă vreme ca, de va fi nevoie, să-l ucidă, și acum îi cerea să-și țină promisiunea. Eros, scoțînd sabia, cînd se părea că are să lovească pe Antonius, și-a întors fața și, lovindu-se pe sine însuși s-a sinucis. Căzînd el la picioarele lui Antonius, acesta a zis: „Bine, Eros că m-ai învățat să fac eu ceea ce n-ai putut să faci tu însuți", și lovindu-se cu spada în pîntece s-a lăsat pe pat. Dar lovitura aceea nu i-a provocat îndată moartea. De aceea, scurgerea sîngelui încetînd după ce s-a culcat, a rugat pe cei de față să-l ucidă. Dar ei au dat fuga din cameră, în timp ce Antonius striga și se zbătea în dureri, pînă cînd a venit de la Cleopatra scribul Diomedes, care primise poruncă să-l ducă la ea în mormînt.

77 Aflînd că trăiește, a poruncit cu însuflețire sclavilor să-l ia și să-l ducă, iar ei l-au dus pe brațe pînă la

ușa încăperii în care se afla ea. Ușile, Cleopatra nu le-a deschis, dar arătîndu-se la o fereastră, a lăsat în jos frînghii și sfori, cu care, legîndu-l pe Antonius, l-a tras în sus ea însăși, și cu două sclave, singurele pe care le luase cu sine în mormînt. Cei care au fost de față spun că n-a existat un spectacol mai jalnic decît acela. Într-adevăr, era tras, scăldat în sînge și pe jumătate mort, în timp ce el întindea mîinile spre Cleopatra și-și îndrepta implorările către ea. Dar lucrul acesta nu era ușor pentru o femeie, căci cu greu Cleopatra, punîndu-și puterea cu amîndouă mîinile și cu fața congestionată, trăgea funia în sus, pe cînd cei care se aflau jos strigau, o îndemnau și luau parte sufletește la sforțările ei. (2) Primindu-l ea astfel pe Antonius și așezîndu-l pe pat, și-a rupt îmbrăcămintea care-o acoperea, bătîndu-se cu pumnii în piept și sfîrtecîndu-se cu unghiile, cu fața pătată de sînge, numindu-l stăpîn și soț imperator. Aproape că și uitase de nenorocirile ei, din cauza jalei pentru el... Antonius, rugînd-o să înceteze cu jeluirea, a cerut să bea vin, fie că-i era sete, fie că socotea că-și va da suflarea mai repede. După ce a băut, a îndemnat-o să se îngrijească de salvare, dacă acest lucru se poate face fără dezonoare, și să se încredințeze lui Proculeius dintre toți prietenii lui Caesar, iar pe el să nu-l plîngă acum în cele din urmă schimbări ale sorții, ci să-l fericească pentru lucrurile frumoase de care a avut parte, ajungînd să fie unul dintre cei mai faimoși oameni, să dețină cea mai mare putere și chiar acum să fie învins el roman de către un roman, nu fără noblețe.

78 Abia murise Antonius că a și venit Proculeius din partea lui Caesar. Căci de îndată ce Antonius se lovise și fusese dus la Cleopatra, un oarecare Dercetaeus, din garda personală a lui Antonius, luînd pumnalul lui Antonius și ascunzîndu-l, s-a furișat și a pornit în fugă la Caesar și cel dintîi i-a anunțat moartea lui Antonius și i-a arătat pumnalul însîngerat. Iar Caesar, cînd a auzit această veste, s-a îndepărtat într-o parte mai retrasă a cortului și, oprindu-se, a început să plîngă pe omul care-i fusese

rudă prin alianță și coleg, și cu care luase parte la multe lupte și fapte. Apoi, luînd scrisoarea și chemînd pe prieteni, a început s-o citească, arătînd cum deși în scrisoarea sa se arătase binevoitor și drept, Antonius era tot arogant și mîndru în răspunsurile pe care i le trimitea. (2) După aceea, a trimis pe Proculeius, poruncindu-i ca, dacă va putea, s-o captureze vie pe Cleopatra. Caesar se temea pentru lucrurile Cleopatrei și deasemenea socotea că ea va contribui foarte mult la gloria lui dacă va fi purtată în carul său triumfal. Însă Cleopatra, n-a voit să se dea pe mîna lui Proculeius, dar s-au angajat discuții între el și Cleopatra, după ce Proculeius s-a apropiat de ușile de la parter ale încăperii, care erau foarte bine zăvorîte, dar care permiteau sunetului să pătrundă. Și au discutat, din partea ei Cleopatra cerînd domnia pentru fiii ei, iar Proculeius îndemnînd-o să aibă curaj și să aibă toată încrederea în Caesar.

79 După ce, deci, Proculeius văzuse bine locul unde se afla Cleopatra i-a vestit lui Caesar, apoi a fost trimis iarăși Gallus, ca s-o întîlnească iar el, apropiindu-se de acele uși, prelungea discuția. În acest timp Proculeius, punînd o scară, a intrat prin fereastra prin care femeile îl ridicaseră pe Antonius. Apoi îndată a coborît la ușile acelea la care Cleopatra vorbise cu Gallus. Proculeius avea doi sclavi cu el. (2) Una dintre femeile care erau cu Cleopatra a strigat: „Nenorocita de Cleopatra este luată captivă!“ Cleopatra, întorcîndu-se și văzînd pe Proculeius, a vrut să se sinucidă, căci era din întîmplare încinsă cu un pumnal pirateresc, dar Proculeius, sărind repede și apucînd-o cu amîndouă mîinile, i-a zis: „Îți faci Cleopatra, o nedreptate și ție, și lui Caesar, pentru că pe tine te lipsești de putința de a vedea bunătatea lui, și acuzi pe cel mai omenos comandant că este perfid și neînduplecat“. În același timp, i-a luat pumnalul și i-a scuturat haina, ca nu cumva să aibă ascunsă vreo otravă. A fost trimis și de către Caesar libertul Epaphroditos, căruia i se dăduse poruncă s-o păzească vie, depunînd toată grija,

iar în celelalte privinţe să-i ofere toate cu cea mai mare largheţe şi eleganţă.

80 Caesar însuşi a intrat în oraş, căutînd să discute cu filosoful Areios[119] şi dîndu-i dreapta, pentru ca de îndată să fie privit cu admiraţie de cetăţenii Alexandriei şi să fie onorat de concetăţeni, cînd vor vedea că el însuşi îl onorează în chip deosebit. Intrînd apoi în gimnaziu şi urcînd pe o tribună înălţată atunci, oamenii au rămas înmărmuriţi şi se grăbeau să-i cadă la picioare de frică, dar Caesar a poruncit să se ridice, spunînd că iartă poporul de orice vină, mai întîi pentru Alexandru întemeietorul cetăţii, în al doilea rînd fiindcă admiră mărimea şi frumuseţea cetăţii şi în al treilea, ca să facă plăcere prietenului său Areios. (2) De această onoare s-a bucurat Areios din partea lui Caesar, pe care a obţinut-o şi pentru mulţi dintre ceilalţi. Printre aceştia era şi Philostratos[120], cel mai iscusit în vorbirea nepregătită dintre toţi retorii care au fost vreodată, dar care nu se introducea, cum se cădea, în Academie. De aceea şi Caesar, neapreciindu-i caracterul, nu-i lua în seamă rugăminţile. Dar Philostratos, lăsînd să-i crească o barbă albă şi îmbrăcîndu-se cu o haină de culoare închisă, mergea în urma lui Areios şi spunea mereu următorul vers:

„Înţelepţii salvează pe înţelepţi, dacă sînt înţelepţi".

Iar Caesar, voind să-l scape mai curînd pe Areios de invidie, decît pe Philostratos de teamă, l-a eliberat.

81 Dintre copiii lui Antonius, acela avut cu Fulvia şi care se numea Antyllus, fiind predat de către pedagogul Theodoros, a fost ucis. Soldaţii i-au tăiat capul, iar pedagogul, luîndu-i piatra foarte scumpă pe care o purta la gît, a ascuns-o în cingătoare. Apoi, tăgăduind faptul şi fiind acuzat de furt, a fost spînzurat. (2) Copiii Cleopatrei, fiind puşi sub pază, împreună cu conducătorii lor, se bucurau de o viaţă liberă. Pe Caesarion, despre care se spunea că fusese făcut cu Caesar, — mamă-sa îl trimisese cu mulţi bani prin Etiopia în India — un pedagog care se asemăna lui Theodoros, l-a convins să se întoarcă la Rhodos sub cuvînt că Caesar îl cheamă la domnie. Cînd Caesar delibera asupra acestui fapt, se zice că Areios a spus:

„Nu este bună polycesaria".

82 Aşadar l-a ucis şi pe acesta mai în urmă, după moartea Cleopatrei. Mulţi regi şi comandanţi de oşti cereau capul lui Antonius să-l îngroape, dar Caesar nu i l-a răpit Cleopatrei, ci l-a îngropat ea cu propriile ei mîini, cu mult fast, şi după obiceiul regesc, primind din partea lui Caesar îngăduinţa să se folosească de toate cele ce avea nevoie. (2) Dar Cleopatra, după atîta durere şi jale — pieptul i se umflase de atîtea lovituri şi era plin de răni — avînd temperatură, s-a folosit de pretextul care i se oferise de a se abţine de la mîncare, din această pricină, putînd astfel neîmpiedicată să se desprindă de viaţă. Ea avea un medic apropiat, numit Olympos, căruia îi spusese adevărul şi pe care-l avea sfetnic şi colaborator în ruinarea vieţii, cum a spus însuşi Olympos[121], care a publicat istoria acelor fapte. Caesar, bănuind acest lucru a început s-o ameninţe şi s-o înfricoşeze cu aluzie la soarta copiilor ei, prin care ea era tîrîtă ca de nişte maşini şi aşa că îşi oferea corpul să fie îngrijit şi hrănit de cei care aveau nevoie de ea.

83 Lăsînd să treacă cîteva zile, a venit şi Caesar ca s-o întîlnească şi s-o consoleze. Cleopatra era culcată pe un pat aşternut pe pămînt cu multă umilinţă, şi cînd a intrat Caesar, îmbrăcată numai cu o tunică, s-a ridicat şi i-a căzut la picioare, neînchipuit de urîţită la cap şi la faţă, cu vocea tremurîndă şi cu ochii încercănaţi. Iar pe piept se vedeau multe urme de lovituri şi, în general, se vedea că corpul nu se află mai bine decît sufletul. Dar farmecul acela şi mîndria frumuseţii nu se stinseseră cu totul. Dar, deşi ea se afla într-o astfel de stare, răspîndea o lumină din interior, care făcea să fie văzute mişcările feţei. (2) La îndemnul lui Caesar să se aşeze, ea s-a aşezat, iar el lîngă ea; ea a început să se justifice într-un

iar în celelalte privinţe să-i ofere toate cu cea mai mare largheţe şi eleganţă.

80 Caesar însuşi a intrat în oraş, căutînd să discute cu filosoful Areios[119] şi dîndu-i dreapta, pentru ca de îndată să fie privit cu admiraţie de cetăţenii Alexandriei şi să fie onorat de concetăţeni, cînd vor vedea că el însuşi îl onorează în chip deosebit. Intrînd apoi în gimnaziu şi urcînd pe o tribună înălţată atunci, oamenii au rămas înmărmuriţi şi se grăbeau să-i cadă la picioare de frică, dar Caesar a poruncit să se ridice, spunînd că iartă poporul de orice vină, mai întîi pentru Alexandru întemeietorul cetăţii, în al doilea rînd fiindcă admiră mărimea şi frumuseţea cetăţii şi în al treilea, ca să facă plăcere prietenului său Areios. (2) De această onoare s-a bucurat Areios din partea lui Caesar, pe care a obţinut-o şi pentru mulţi dintre ceilalţi. Printre aceştia era şi Philostratos[120], cel mai iscusit în vorbirea nepregătită dintre toţi retorii care au fost vreodată, dar care nu se introducea, cum se cădea, în Academie. De aceea şi Caesar, neapreciindu-i caracterul, nu-i lua în seamă rugăminţile. Dar Philostratos, lăsînd să-i crească o barbă albă şi îmbrăcîndu-se cu o haină de culoare închisă, mergea în urma lui Areios şi spunea mereu următorul vers:

„Înţelepţii salvează pe înţelepţi, dacă sînt înţelepţi".

Iar Caesar, voind să-l scape mai curînd pe Areios de invidie, decît pe Philostratos de teamă, l-a eliberat.

81 Dintre copiii lui Antonius, acela avut cu Fulvia şi care se numea Antyllus, fiind predat de către pedagogul Theodoros, a fost ucis. Soldaţii i-au tăiat capul, iar pedagogul, luîndu-i piatra foarte scumpă pe care o purta la gît, a ascuns-o în cingătoare. Apoi, tăgăduind faptul şi fiind acuzat de furt, a fost spînzurat. (2) Copiii Cleopatrei, fiind puşi sub pază, împreună cu conducătorii lor, se bucurau de o viaţă liberă. Pe Caesarion, despre care se spunea că fusese făcut cu Caesar, — mamă-sa îl trimisese cu mulţi bani prin Etiopia în India — un pedagog care se asemăna lui Theodoros, l-a convins să se întoarcă la Rhodos sub cuvînt că Caesar îl cheamă la domnie. Cînd Caesar delibera asupra acestui fapt, se zice că Areios a spus:

„Nu este bună polycesaria".

82 Aşadar l-a ucis şi pe acesta mai în urmă, după moartea Cleopatrei. Mulţi regi şi comandanţi de oşti cereau capul lui Antonius să-l îngroape, dar Caesar nu i l-a răpit Cleopatrei, ci l-a îngropat ea cu propriile ei mîini, cu mult fast, şi după obiceiul regesc, primind din partea lui Caesar îngăduinţa să se folosească de toate cele ce avea nevoie. (2) Dar Cleopatra, după atîta durere şi jale — pieptul i se umflase de atîtea lovituri şi era plin de răni — avînd temperatură, s-a folosit de pretextul care i se oferise de a se abţine de la mîncare, din această pricină, putînd astfel neîmpiedicată să se desprindă de viaţă. Ea avea un medic apropiat, numit Olympos, căruia îi spusese adevărul şi pe care-l avea sfetnic şi colaborator în ruinarea vieţii, cum a spus însuşi Olympos[121], care a publicat istoria acelor fapte. Caesar, bănuind acest lucru a început s-o ameninţe şi s-o înfricoşeze cu aluzie la soarta copiilor ei, prin care ea era tîrîtă ca de nişte maşini şi aşa că îşi oferea corpul să fie îngrijit şi hrănit de cei care aveau nevoie de ea.

83 Lăsînd să treacă cîteva zile, a venit şi Caesar ca s-o întîlnească şi s-o consoleze. Cleopatra era culcată pe un pat aşternut pe pămînt cu multă umilinţă, şi cînd a intrat Caesar, îmbrăcată numai cu o tunică, s-a ridicat şi i-a căzut la picioare, neînchipuit de urîţită la cap şi la faţă, cu vocea tremurîndă şi cu ochii încercănaţi. Iar pe piept se vedeau multe urme de lovituri şi, în general, se vedea că corpul nu se află mai bine decît sufletul. Dar farmecul acela şi mîndria frumuseţii nu se stinseseră cu totul. Dar, deşi ea se afla într-o astfel de stare, răspîndea o lumină din interior, care făcea să fie văzute mişcările feţei. (2) La îndemnul lui Caesar să se aşeze, ea s-a aşezat, iar el lîngă ea; ea a început să se justifice într-un

anumit fel, punînd toate cele întîmplate pe seama necesităţii şi a fricii de Antonius, dar, cum Caesar o întrerupea la fiecare afirmaţie, dovedindu-se că nu are dreptate, a început să plîngă şi să se roage, ca şi cînd ar fi dorit cu ardoare să trăiască. În cele din urmă, avînd un inventar al lucrurilor, i l-a predat lui. Seleucos, unul dintre epitropii ei, a început s-o denunţe că ea ascunsese şi furase unele lucruri, iar Cleopatra, sărind şi luîndu-l de păr, i-a dat multe lovituri în faţă. (2) Caesar a surîs şi a oprit-o, iar Cleopatra a zis: „Nu este grozav, Caesare, ca atunci cînd tu ai găsit cu cale să vii la mine şi să-mi vorbeşti deşi sînt în acest hal, sclavii mei să mă acuze că am pus de o parte unele lucruri femeieşti, dar nu pentru mine, ci, nenorocita de mine, pentru Octavia şi Livia, soţia ta, pentru ca făcînd aceste mici daruri, prin mijlocirea lor să obţin de la tine îndurare şi blîndeţe?“ Aceste vorbe l-au încîntat pe Caesar, socotind că ea doreşte să trăiască. Caesar spunînd că îi acordă şi aceste lucruri şi că o va trata cum nu se aşteaptă ea, a plecat de acolo, socotind că o păcălise, dar în realitate fiind păcălit el de ea.

84 Printre prietenii lui Caesar se afla un tînăr numit Cornelius Dolabella. Acesta avea un sentiment de atracţie pentru Cleopatra. Atunci, voind să-i asculte o rugăminte făcîndu-i pe plac, a vestit-o pe ascuns printr-un om că Caesar porneşte cu pedestrimea prin Syria şi că hotărîse ca a treia zi, împreună cu copiii, s-o trimită de acolo. (2) Auzind acestea, ea a rugat pe Caesar să-i îngăduie să facă libaţiile cuvenite la mormîntul lui Antonius. Caesar i-a îngăduit, iar ea, fiind dusă la mormîntul lui Antonius, a căzut pe tumul[122] împreună cu femeile însoţitoare şi a zis: „Iubite Antonius, ieri te-am înmormîntat cu mîinile libere încă, iar acum fac libaţii la mormîntul tău cu mîini de captivă şi sînt păzită ca să nu urîţesc corpul acesta sclav cu lovituri şi plînsete, căci este păzit pentru triumful repurtat asupra ta. Alte cinstiri sau libaţii să nu aştepţi, dar acestea sînt ultimele pe care ţi le aduce Cleopatra. (3) Cînd trăiam, nimic nu ne-a despărţit unul de altul, dar cu moartea sîntem în primejdie de a schimba locul. Tu, roman, ai să zaci aici, iar eu, nenorocita, în Italia, luînd din ţara ta numai atît pămînt. Dar dacă există puterea şi virtutea unui zeu de acolo — căci cei de aici ne-au trădat —, nu mă lăsa pe mine soţia ta, care sînt vie şi nu îngădui ca să se triumfe în mine asupra ta, ci ascunde-mă şi îngroapă-mă aici, împreună cu tine pentru ca din miile de nenorociri pe care le-am îndurat, nici una n-a fost mai mare şi mai grea decît timpul acesta scurt pe care l-am trăit fără tine“.

Jeluindu-se în acest fel, încununînd mormîntul şi sărutîndu-l, a poruncit să i se prepare baia. După ce s-a îmbăiat şi s-a aşezat pe pat la masă, a început să se ospăteze cu deosebit fast. Atunci, a venit cineva de la ţară şi a adus un coş. Cînd paznicii au întrebat ce aduce în coş, ea l-a desfăcut şi, dînd foile la o parte, a arătat coşul plin cu smochine. Ei au admirat mărimea şi frumuseţea smochinelor, iar omul, surîzînd, i-a îndemnat să ia. Paznicii, acordîndu-i încredere, i-au dat voie să intre. După ce a prînzit, Cleopatra, avînd un testament scris şi semnat, l-a trimis la Caesar. Apoi, îndepărtînd pe toţi ceilalţi, afară de acele două femei, a închis uşile. (2) Caesar, desfăcînd testamentul, cînd a citit rugăminţile şi implorările ei, care-l ruga s-o îngroape cu Antonius, repede şi-a dat seama de ceea ce se întîmplase. Şi mai întîi a pornit el însuşi ca să-i dea ajutor, apoi a trimis pe alţii să se ducă în grabă să vadă ce s-a întîmplat. Dar faptul se petrecuse repede. Astfel cei trimişi, alergînd, au aflat că cei care păzeau pe Cleopatra nu ştiau nimic. Deschizînd uşile, au găsit-o moartă, aşezată pe un pat de aur, împodobită regeşte. Dintre femei acea numită Eiras era muribundă la picioarele Cleopatrei, iar Charmion, care se clătina şi-şi agita capul, aranja diadema pe capul Cleopatrei. Unul dintre cei trimişi a strigat mîniat: „Asta-i frumos, Charmion?“ „Este frumos — a răspuns ea — şi demn de vlăstarul atîtor regi“. Mai mult n-a mai spus şi a căzut lîngă patul Cleopatrei.

86 Se spune că vipera fusese adusă cu smochinele acelea şi ascunsă deasupra cu frunzele (căci aşa poruncise

Cleopatra) astfel ca, fără ştirea ei, vipera să se atingă de corpul ei. Şi cînd Cleopatra luînd smochinele a zărit-o, a zis: „Aici era deci el", şi şi-a întins braţul la gura viperei, dezgolindu-l. Unii spun că vipera a fost păstrată închisă într-un vas şi că Cleopatra a provocat-o şi a întărîtat-o cu un fus de aur şi că abia atunci i-a apucat braţul. (2) Dar adevărul nu-l ştie nimeni. Astfel s-a spus că ea purta otrava într-o agrafă scobită şi că-şi ascunsese agrafa în păr. Dar nu s-a găsit nici o pată pe corpul ei, nici vreun alt semn al otrăvii. Dar nici vipera nu s-a găsit înăuntru, dar se spune că s-au văzut nişte urme de tîrîturi de viperă către ţărmul mării spre care privea încăperea şi ferestrele. Unii spun că s-au văzut pe braţul Cleopatrei două înţepături subţiri şi negricioase; acestora se pare că le-a dat crezare şi Caesar. Astfel, în triumf erau purtate chipul Cleopatrei şi forma unei vipere care o muşca. Aşa se spune că s-au petrecut aceste fapte. (3) Dar Caesar, deşi supărat de felul cum murise Cleopatra, a admirat noblеţea ei. Şi a poruncit ca corpul ei să fie înmormîntat cu al lui Antonius cu toată strălucirea. La porunca lui, şi cele două femei au avut parte de o înmormîntare deosebită. (4) Cleopatra a murit în vîrstă de treizeci şi nouă de ani, din care domnise douăzeci şi doi, şi cu Antonius domnise mai mult de paisprezece ani. Despre Antonius unii spun că trecuse de 50 de ani cu şase ani, iar alţii cu trei. Statuile lui Antonius au fost doborîte, dar statuile Cleopatrei au rămas în picioare pe loc, pentru că un oarecare Archibios, un prieten al ei, a dat lui Caesar două mii de talanţi ca să nu se facă acelaşi lucru şi cu statuile Cleopatrei.

87 Antonius, lăsînd de la trei femei şapte băieţi, singurul Antyllus a fost ucis de Caesar, care era cel mai mare dintre ei. Pe ceilalţi i-a luat Octavia şi i-a crescut cu ai ei. Pe Cleopatra, fiica Cleopatrei a căsătorit-o cu Iuba[123], cel mai favorit dintre regi. Pe Antonius, pe care-l avusese cu Fulvia, l-a făcut atît de mare, încît cînd primul rang în faţa lui Caesar îl deţinea Agrippa, iar al doilea fiii Liviei, al treilea îl deţinea Antonius. (2) Octavia avea cu Marcellus două fete şi un băiat, numit Marcellus. Pe acesta Caesar l-a făcut fiu şi ginere. Dintre fete, pe una a dat-o lui Agrippa. Dar după ce Marcellus a murit, cînd abia se căsătorise, iar pentru Caesar nu era uşor să-i aleagă un ginere dintre prieteni care să-i fie credincios, Octavia a propus că ar trebui ca Agrippa să ia în căsătorie pe fiica lui Caesar, despărţindu-se de fiica ei Marcella. Fiind deci convins mai întîi Caesar, apoi Agrippa, Octavia luînd pe fată, fiica ei, a căsătorit-o cu Antonius, iar pe fiica lui Caesar a luat-o în căsătorie Agrippa. (3) Dintre cele două fiice rămase ale lui Antonius şi Octaviei, pe una a luat-o în căsătorie Domitius Ahenobarbus, iar pe Antonia, care era renumită prin înţelepciunea şi frumuseţea ei, a luat-o în căsătorie Drusus, fiul Liviei, fiul vitreg al lui Caesar. Ei au dat naştere lui Germanicus şi Claudius. Dintre ei, Claudius a domnit mai tîrziu. Dintre fiii lui Germanicus, Caius[124], după ce a domnit puţin timp cu strălucire, a fost ucis împreună cu fiul şi cu soţia, iar Agrippina, avînd cu Aheonabarbus pe Lucius Domitius, s-a căsătorit cu Caesar Claudius, care a adoptat şi pe fiul ei şi l-a numit Claudius Nero. Acest Nero, domnind în timpul nostru, şi-a ucis mama şi puţin a lipsit ca din pricina nebuniei şi stupidităţii lui să năruiască Imperiul roman. A fost al cincilea după Antonius în ordinea neamului.

PARALELĂ ÎNTRE DEMETRIOS ŞI ANTONIUS

1 De vreme ce mari au fost schimbările lucrurilor la care amîndoi au luat parte, să cercetăm mai întîi puterea şi strălucirea lor. Unul le-a avut moştenite de la tatăl său, dobîndite deci de mai înainte, căci Antigonos a avut cea mai mare putere dintre diadohi, şi mai înainte ca Demetrios să ajungă la adolescenţă, atacase şi supusese cea mai mare parte din Asia. Antonius era fiul unui tată plăcut, îndeobşte, dar nenimbat de victorii în războaie care să-i lase vreun lucru mare, ca să-i sporească gloria, dar a îndrăznit să se avînte în puterea lui Caesar, care nu-i revenea după neam, şi s-a făcut moştenitorul bunurilor pe care Caesar şi le pregătise singur. Totuşi, Antonius a ajuns la o atît de mare putere bazîndu-se numai pe calităţile lui, încît, împărţind Imperiul Roman în două părţi, el a luat pe cea mai strălucită şi, în absenţa sa numai prin legaţii săi a învins de mai multe ori pe parţi, respingînd pînă la Marea Caspică neamurile care locuiau în jurul Munţilor Caucaz. (2) Mărturii ale măririi lui sînt chiar faptele din cauza cărora şi-a auzit rău. Astfel, tatăl lui Demetrios a găsit cu cale să dea în căsătorie pe Phila, fiica lui Antipatros, ca fiind mai distinsă, deşi nu erau de aceeaşi vîrstă, dar pentru Antonius căsătoria cu Cleopatra a fost o ruşine, căci Cleopatra întrecea în putere şi strălucire pe toţi regii de pe vremea ei, în afară de Arsaces. Totuşi, Antonius a ajuns atît de mare, încît unora li se părea că era vrednic de lucruri mai mari decît acelea către care năzuia.

2 Totuşi, pornirea înţeleaptă cu care Demetrios şi-a dobîndit domnia este ireproşabilă pentru el: să domnească şi să stăpînească peste oameni care erau obişnuiţi să fie stăpîni şi să aibă un rege. Dar dorinţa lui Antonius a fost rea şi tiranică, pentru că ducea la înrobirea poporului roman, care de-abia se liberase de tiranie, prin moartea lui Caesar.

Planul de la care a pornit ca să-şi dobîndească puterea este fără dojană la Demetrios, care a căutat să domnească peste oameni obişnuiţi să fie dominaţi şi conduşi de un rege, dar intenţiile pe care le avea Antonius erau rele şi tiranice: el căuta să reducă în sclavie poporul roman, care tocmai scăpase de dictatura lui Caesar. Fapta de arme cea mai mare şi mai strălucită a lui Antonius — războiul împotriva lui Cassius şi Brutus — a fost săvîrşită pentru a lipsi patria şi pe cetăţeni de libertate. Demetrios însă, mai înainte de a se afla în necesităţi obiective, şi-a petrecut timpul eliberînd Hellada şi alungînd din cetăţi garnizoanele străine, nu ca Antonius, care se mîndrea că ucisese, în Macedonia, pe eliberatorii Romei. (2) Iar lucrul pentru care a fost lăudat Antonius, anume dărnicia şi liberalitatea, atît de mult a fost întrecut de Demetrios, încît acesta a făcut duşmanilor darurile pe care Antonius nu le dăduse nici prietenilor. Este adevărat că Antonius şi-a dobîndit o faimă bună prin aceea că a poruncit să fie înmormîntat Brutus, dar Demetrios s-a îngrijit de toţi duşmanii care muriseră, iar pe prizonieri i-a restituit lui Ptolemeu, făcîndu-le daruri.

3 Amîndoi în clipe de fericire se dedau la excese, la desfătări şi la plăceri. Nu s-ar putea spune că Demetrios a pierdut momentul favorabil cînd se afla dedat petrecerilor şi plăcerilor, ci cînd i-a prisosit timpul s-a dedat plăcerilor şi a tratat, ca în mit, în chipul cel mai natural pe Lamia cînd era în momente de destindere şi de moliciune. Cînd se pregătea de război lancea lui nu era înfăşurată în iederă, iar coiful nu-i mirosea a parfum şi nici nu pornea radios şi strălucitor la luptă din gyneceu, dar trimiţînd la culcare thiasurile şi punînd capăt orgiilor

bacchice, el era iarăși slujbașul lui Ares violentul, așa cum spune Euripides, și n-a suferit nici o înfrîngere din cauza dedării la plăceri și la petreceri de moliciune. (2) Pe Antonius însă, după cum vedem în picturi de Omphale că îi ia măciuca lui Heracles și-l dezbracă de blana de leu, tot așa Cleopatra de mai multe ori l-a dezarmat, l-a moleșit pe Antonius și l-a convins să renunțe la marile acțiuni și la expedițiile necesare și să-și petreacă timpul pescuind și amuzîndu-se cu ea pe țărmul Canobului și al Taphosirului. În cele din urmă, întocmai ca Paris, a părăsit lupta și s-a dus să se arunce în brațele ei. Mai mult, Paris, cel puțin, a fugit în camera femeii după ce a fost înfrînt, pe cînd Antonius a părăsit lupta ca să ajungă din urmă pe Cleopatra și a renunțat astfel la victorie.

4 Mai mult, Demetrios a avut mai multe soții, fără să fie împiedicat de lege, el a practicat un obicei pe care-l practicaseră și Filip și Alexandru, regii Macedoniei, așa cum a făcut și Lysimachos și Ptolemeu, și a onorat pe soțiile pe care le-a avut. Antonius însă a avut în același timp două soții. Această faptă nu îndrăznise s-o săvîrșească pînă atunci nici un roman. Apoi și-a alungat soția legitimă, de cetățenie romană, de dragul străinei, pe care o luase călcînd legile. Din aceste căsătorii pentru Demetrios n-a rezultat nici un rău, dar pe Antonius l-au păscut cele mai mari nenorociri. (2) Cu toate acestea nici o nelegiuire n-a fost săvîrșită de Antonius din cauza desfrînării, așa cum a fost făcută de Demetrios. Astfel, după cum narează istoricii, cîinii sînt alungați de pe Acropolă, deoarece mai ales aceste animale se împreună în văzul tuturor, iar Demetrios chiar în lăcașul Zeiței fecioare avea legături cu femeile rău famate și a necinstit pe multe dintre cetățene. Apoi violența, despre care s-ar putea bănui că participă cel mai puțin la astfel de petreceri și desfătări, se întîlnește în plăcerile lui. Astfel, el a îngăduit, ba mai mult, a silit pe cel mai frumos și mai

cumpătat atenian să moară, fiindcă n-a voit să fie necinstit. În general, se poate spune că Antonius și-a făcut rău sieși din cauza destrăbălării, iar Demetrios a făcut rău altora.

5 Față de părinți Demetrios s-a purtat fără prihană întru totul, pe cînd Antonius a dat pieirii pe fratele mamei sale, ca să poată ucide pe Cicero, faptă crudă și nelegiuită în sine, astfel încît nu s-ar putea acorda iertare lui Antonius, chiar dacă uciderea lui Cicero ar fi fost o plată pentru salvarea vieții unchiului. (2) Iar sperjururile și călcările de învoieli pe care le-au săvîrșit amîndoi — cînd unul a capturat pe Artabazos, iar celălalt a ucis pe Alexandros — sînt justificate pentru Antonius, căci fusese părăsit și trădat de Artabazos în țara mezilor. Despre Demetrios mulți spun că a plăsumit multe cauze false pentru cele săvîrșite și acuză pe cel căruia i-a făcut rău, și nu se apără arătînd că a fost atacat. Iarăși, victoriile și le-a dobîndit Demetrios însuși, dimpotrivă Antonius a repurtat cele mai mari și mai frumoase izbînzi în luptele la care n-a participat, datorită comandanților subalterni.

6 Au pierdut puterea amîndoi din cauza lor înșiși, dar nu la fel: Demetrios a fost părăsit de macedoneni, iar Antonius a părăsit pe ai săi, căci i-a lăsat și a fugit de cei care-și puneau viața în primejdie pentru el. În acest fel vina unuia constă în aceea că și-a atras ostilitatea acelora care luptau pentru el, iar vina celuilalt constă în faptul că a părăsit pe oamenii care-i păstrau o atît de mare simpatie și devotament. (2) Felul morții nici unuia dintre ei nu este de lăudat, dar Demetrios merită mai multă dojană. Într-adevăr, el a răbdat să fie prizonier și, închis fiind, s-o complăcut să mai cîștige trei ani fiind robul pîntecelui și al vinului, ca animalele. Și Antonius a murit desigur în chip jalnic de plîns și fără cinste, totuși, mai înainte ca dușmanul să fie stăpîn pe el, și-a luat viața.

bacchice, el era iarăși slujbașul lui Ares violentul, așa cum spune Euripides, și n-a suferit nici o înfrîngere din cauza dedării la plăceri și la petreceri de moliciune. (2) Pe Antonius însă, după cum vedem în picturi de Omphale că îi ia măciuca lui Heracles și-l dezbracă de blana de leu, tot așa Cleopatra de mai multe ori l-a dezarmat, l-a moleșit pe Antonius și l-a convins să renunțe la marile acțiuni și la expedițiile necesare și să-și petreacă timpul pescuind și amuzîndu-se cu ea pe țărmul Canobului și al Taphosirului. În cele din urmă, întocmai ca Paris, a părăsit lupta și s-a dus să se arunce în brațele ei. Mai mult, Paris, cel puțin, a fugit în camera femeii după ce a fost înfrînt, pe cînd Antonius a părăsit lupta ca să ajungă din urmă pe Cleopatra și a renunțat astfel la victorie.

4 Mai mult, Demetrios a avut mai multe soții, fără să fie împiedicat de lege, el a practicat un obicei pe care-l practicaseră și Filip și Alexandru, regii Macedoniei, așa cum a făcut și Lysimachos și Ptolemeu, și a onorat pe soțiile pe care le-a avut. Antonius însă a avut în același timp două soții. Această faptă nu îndrăznise s-o săvîrșească pînă atunci nici un roman. Apoi și-a alungat soția legitimă, de cetățenie romană, de dragul străinei, pe care o luase călcînd legile. Din aceste căsătorii pentru Demetrios n-a rezultat nici un rău, dar pe Antonius l-au păscut cele mai mari nenorociri. (2) Cu toate acestea nici o nelegiuire n-a fost săvîrșită de Antonius din cauza desfrînării, așa cum a fost făcută de Demetrios. Astfel, după cum narează istoricii, cîinii sînt alungați de pe Acropolă, deoarece mai ales aceste animale se împreună în văzul tuturor, iar Demetrios chiar în lăcașul Zeiței fecioare avea legături cu femeile rău famate și a necinstit pe multe dintre cetățene. Apoi violența, despre care s-ar putea bănui că participă cel mai puțin la astfel de petreceri și desfătări, se întîlnește în plăcerile lui. Astfel, el a îngăduit, ba mai mult, a silit pe cel mai frumos și mai

cumpătat atenian să moară, fiindcă n-a voit să fie necinstit. În general, se poate spune că Antonius și-a făcut rău sieși din cauza destrăbălării, iar Demetrios a făcut rău altora.

5 Față de părinți Demetrios s-a purtat fără prihană întru totul, pe cînd Antonius a dat pieirii pe fratele mamei sale, ca să poată ucide pe Cicero, faptă crudă și nelegiuită în sine, astfel încît nu s-ar putea acorda iertare lui Antonius, chiar dacă uciderea lui Cicero ar fi fost o plată pentru salvarea vieții unchiului. (2) Iar sperjururile și călcările de învoieli pe care le-au săvîrșit amîndoi — cînd unul a capturat pe Artabazos, iar celălalt a ucis pe Alexandros — sînt justificate pentru Antonius, căci fusese părăsit și trădat de Artabazos în țara mezilor. Despre Demetrios mulți spun că a plăsumit multe cauze false pentru cele săvîrșite și acuză pe cel căruia i-a făcut rău, și nu se apără arătînd că a fost atacat. Iarăși, victoriile și le-a dobîndit Demetrios însuși, dimpotrivă Antonius a repurtat cele mai mari și mai frumoase izbînzi în luptele la care n-a participat, datorită comandanților subalterni.

6 Au pierdut puterea amîndoi din cauza lor înșiși, dar nu la fel: Demetrios a fost părăsit de macedoneni, iar Antonius a părăsit pe ai săi, căci i-a lăsat și a fugit de cei care-și puneau viața în primejdie pentru el. În acest fel vina unuia constă în aceea că și-a atras ostilitatea acelora care luptau pentru el, iar vina celuilalt constă în faptul că a părăsit pe oamenii care-i păstrau o atît de mare simpatie și devotament. (2) Felul morții nici unuia dintre ei nu este de lăudat, dar Demetrios merită mai multă dojană. Într-adevăr, el a răbdat să fie prizonier și, închis fiind, s-o complăcut să mai cîștige trei ani fiind robul pîntecelui și al vinului, ca animalele. Și Antonius a murit desigur în chip jalnic de plîns și fără cinste, totuși, mai înainte ca dușmanul să fie stăpîn pe el, și-a luat viața.

NOTE

[1] A se vedea *Viața lui Crassus*, ultimele capitole în care biograful istorisește moartea acestui personaj.

[2] Variat nu numai în sensul mulțimii și complexității ideilor, dar și al formei. La Thucydides se pot distinge: narațiuni uscate, în care se expun fapte; narațiuni patetice, în care faptele sînt atît de pregnant expuse, încît par a fi drame; discursuri în care personajele sînt conturate direct, prin ideile expuse; dialogul Atenianului cu Melianul, care este fragment dintr-o puternică dramă.

[3] Timaios din Tauromenium a trăit între 350 (aproximativ) și 250, și între altele a scris o *Istorie a Siciliei* și o *Istorie a tiranului Agathocle*. Ne-au parvenit fragmente neînsemnate. Erudit, critic vioi al predecesorilor, cumpănit în aprecieri, a dat dovadă de o deosebită grijă pentru cronologie.

[4] Philistos s-a născut la Siracuza în jurul anului 431 î.e.n. Exilat de tiranul Dionysios cel bătrîn, Philistos s-a retras în Grecia Mare, unde a compus operele sale care constituiau, de fapt, o istorie a Siciliei de la origine și pînă la Dionysos cel tînăr. Ne-au parvenit fragmente neînsemnate. Philistos a încercat să-l imite pe Thucydides, dar fără succes, nedînd dovadă de același spirit științific și imparțialitate.

[5] Pindar, celebrul poet liric.

[6] Diphilos din Sinope, poet comic, a trăit pe la sfîrșitul secolului al IV-lea și în prima parte a secolului al III-lea î.e.n.

[7] Xenarchos, fiul lui Sophxon, autor mediocru de mimi (= compoziții în care două personaje discutau diferite subiecte satirizînd moravuri, situații, vicii).

[8] Herma era bustul sau capul zeului Hermes, pus pe o coloană pe străzi, în piețe publice.

[9] Hermocrates, fiul lui Hermon, a jucat un rol important în lupta de apărare a sicilienilor împotriva atenienilor. A se vedea Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac*, IV, 59; VI, 35; 72, 75; 76, VIII, 85; București, Editura Științifică, 1966; Xenofon, *Hellenicile*, I, 127, București, Editura Științifică, 1965; Polybios, XII, 25.

[10] Cora, fiica zeiței Demeter, răpită de Pluto, zeul Infernului.

36.723

[11] Cerberul, potrivit mitologiei, era un câine cu trei capete, care păzea intrarea în Hades.
[12] Laomedon, figură legendară, rege al Troiei.
[13] Adică „înșelătoare", menită să impresioneze, fără să spună adevărul.
[14] Din aceste rînduri reiese scrupulozitatea lui Plutarh pentru redarea adevărului.
[15] Thucydides, fiul lui Melesias, aprig adversar al lui Pericles.
[16] În legătură cu Theramenes, vezi Thucydides, VIII, 68, 41; 89 și urm; Xenofon, *Hellenicile,* I, II.
[17] Cothornos înseamnă: 1) încălțăminte orientală, purtată în Grecia de femei; 2) încălțăminte de care se serveau actorii tragici; 3) om fals sau schimbător (prin asemănare cu faptul că un coturn putea fi pus în orice picior).
[18] Asupra lui Cleon, a se vedea Thucydides, III, 36; Aristophanes, *Cavalerii.*
[19] Sicofant = calomniator.
[20] Coregie: 1) funcția de coreg, care trebuia să organizeze și să echipeze un cor; 2) cheltuieli pentru un lucru oarecare; 3) resurse; materii prime; veniturile unei cetăți; cauze.
[21] Gymnasiarhul era un cetățean ales pentru un timp determinat, de tribul din care făcea parte, ca să susțină cheltuielile necesare pentru întreținerea gimnaziilor, plata instructurilor, organizarea jocurilor gimnice la sărbători și ceremonii.
[22] Adică statuia zeiței Atena.
[23] Și aici, Nicias a voit să pară uman.
[24] Insulă celebră prin cultul lui Apollo.
[25] Zeul Apollo.
[26] Theoria, adică deputația și procesiunea trimisă la Delos în cinstea zeului Apollo.
[27] Rheneia, mică insulă situată în apropiere de insula Delos.
[28] Stela era o coloană comemorativă.
[29] Vezi *Războiul peloponesiac,* VII, 86.
[30] Pasiphon, probabil fiul lui Eretrios, școlar al lui Menedemos din Eretria.
[31] Laurion = munte în Attica, situat în apropiere de capul Sunion.
[32] Telecleides, unul dintre cei mai de seamă poeți ai comediei vechi. Prima lui victorie se pare că a fost repurtată la marile Dionysii, între 446 și 440.
[33] Eupolis, comic grec de seamă, rivalul lui Aristophanes. Comediile lui au fost reprezentate între 429 și 412 î.e.n. Ne-au parvenit numai fragmente.
[34] *Cavalerii,* versul 32.
[35] Phrynichos, poet comic.
[36] Thurioi, colonie ateniană, situată în Lucania, pe ruinele cetății Sybaris.
[37] Din tragedia *Iphigenia în Aulida.*

[38] A se vedea Thucydides, I, 111, 114, II, 13, 22, 65, 127.
[39] Cazurile de ostracizare nu erau prea frecvente, de aceea se ținea cont de cele care avuseseră loc.
[40] Antiphon din Rhamnus, celebrul orator, autor de tetralogii, presupus profesor al lui Thucydides.
[41] A se vedea Thucydides, III, 18, 28, 33, 34—50.
[42] Calliades, fiul lui Chalcideus. Vezi Thucydides, VIII, 32.
[43] În legătură cu Xenofon, a se vedea Thucydides, II, 70, 79.
[44] Demosthenes, fiul lui Alcistenes, strateg în 427—426.
[45] Hippocrates, strateg din 426—425. Vezi Thucydides, IV, 66—3, 67, 77, 89, 90; Xenofon, *Memor.,* III, 5, 4.
[46] Cythera, insulă și oraș al Laconiei.
[47] Minoa, insulă situată în apropiere de Megarida.
[48] Nisaia, port la Megarida. A se vedea Thucydides, I, 114.
[49] Thyrea, oraș și ținut în Argolida. Vezi Thucydides, II, 27, VI, 57.
[50] Locuitorii insulei Egina.
[51] Pylos: 1) oraș în Elida; 2) oraș în Messenia.
[52] Sphacteria, insulă mică în fața orașului Pylos din Messenia. A se vedea Thucydides, IV, 8.
[53] Amphipolis, oraș la gura fluviului Strymon. A se vedea Thucydides, IV, 102.
[54] A se vedea studiul introductiv la Thucydides, *Războiul peloponesiac,* ed. cit.
[55] Teofrast, celebrul discipol al lui Aristotel.
[56] Panactos sau Panacton, localitate situată la frontiera dintre Attica și Beoția.
[57] *Ostracon* = o scoică pe care se scria numele celui propus să fie exilat.
[58] Thucydides, fiul lui Melesias, adversarul lui Pericles.
[59] Aristides, adversarul lui Themistocles; a se vedea Plutarh, *Vieți paralele,* vol. I, Editura Științifică, 1960.
[60] Platon, poetul comic, de la care ne-au parvenit fragmente neînsemnate.
[61] Vezi Thucydides, VI, VII.
[62] Hemicicluri, aici are sensul de amfiteatru, *Hemicyclon* = orice obiect în formă de semicerc.
[63] Marea Mediterană.
[64] Leiturgia = prestație publică, al cărei titular susținea cheltuielile, de pildă: echiparea unui cor, echiparea unei corăbii etc.
[65] Trierarhia: 1) comandamentul unei trireme; 2) (la Atena) obligația de a echipa o triremă pe cheltuială proprie.
[66] Adonis: 1) zeu sirian și fenician iubit de Afrodita; 2) om frumos.
[67] Sanidele = planșete de lemn, pe care se scriau liste, decrete, legi, procese de judecat.

[68] Hybla, numele a două cetăți în Sicilia: Hybla cea mare și Hybla cea mică, despre care este vorba aici. A se vedea Thucydides, VI, 62.
[69] Hyccara, cetate în Sicilia, azi Carini.
[70] Lais, celebra curtezană din Corint.
[71] Catanienii, locuitorii orașului Catana, din Sicilia. Vezi Thucydides, VI, 3.
[72] Leontinii, locuitorii orașului Leontini din Sicilia. Vezi Thucydides, VI, 3, ed. cit.
[73] Olimpilionul, localitate în Sicilia, în apropiere de Siracusa; a se vedea Thucydides, VI, 64, 65—66.
[74] Naxos, cetate în Sicilia, colonie a cetății Chalcis din Eubeea.
[75] Sicelii sau siculii, partea cea mai numeroasă a populației Siciliei.
[76] Thapsus, peninsulă a Siciliei, azi Isola degli Magnisi, și oraș în această peninsulă.
[77] A se vedea harta teatrului de luptă la Thucydides, *ed. cit.*
[78] Vezi nota precedentă.
[79] În ultimele capitole ale cărții a VII-a.
[80] Calcule mărunte și interminabile.
[81] Anaxagoras din Clazomenai (oraș în Asia Mică) socotea că universul este alcătuit din elemente extrem de mici, pe care o „minte" — le-a pus în ordine. Anaxagoras a fost un materialist consacrat.
[82] Filozofii care se ocupau cu studiul naturii.
[83] Meteoroleshi = cei care flecăresc aiurea, epitet batjocoritor dat mai ales sofiștilor.
[84] Protagoras, sofist celebru, care susținea că izvorul sigur al cunoașterii îl constituie senzațiile. Sofiștii, în general, înlocuiau religia cu explicarea rațională a lumii, cu înțelegerea materialistă a naturii.
[85] Celebrul filozof (469—399 î.e.n.) care a fost confundat cu sofiștii, deși, de fapt, el a fost un adversar al lor. Sofiștii susțineau că adevărul este așa cum i se pare fiecăruia și că măsura tuturor lucrurilor este omul.
[86] Plato, elevul lui Socrate, făuritorul teoriei ideilor. Plato a fost un idealist obiectiv, susținînd că lucrurile sînt copii imperfecte ale ideilor, dintre care cea mai de sus este ideea de bine.
[87] Dio, a cărui *Viață*, scrisă de Plutarh, va fi publicată în volumul următor și ultimul.
[88] Stilbides, personaj obscur.
[89] Philochoros, attidograf, mare erudit (sfîrșitul sec. al IV-lea și începutul sec. al III-lea î.e.n.), dar puțin critic.
[90] Scriitor obscur.
[91] Adică o altă schimbare a lunii.
[92] Personaj obscur.
[93] Personaj cunoscut numai aici.

[94] Unul dintre colegii lui Nicias.
[95] Nave de transport.
[96] Localitate în care se află un templu al lui Heracles.
[97] Personaj cunoscut numai aici.
[98] Hermocrates, fruntaș politic siracuzan.
[99] Asinaros, rîu la sud-vest de Siracuza, se varsă în mare.
[100] Este vorba despre pacea încheiată între atenieni (și aliații lor) cu spartani (și aliații lor) în anul 421 î.e.n., la stabilirea căreia Nicias contribuise foarte mult și de aceea s-a numit și „pacea lui Nicias".
[101] Siracuzanii luau ei ostași, pe care-i vindeau ca sclavi, pe contul lor propriu.
[102] Luna la greci era împărțită în trei decade: 1—10; 11—20; 21—30. În fiecare decadă zilele se socoteau pornind de la ultima spre celelalte. Metageitnion corespundea aproximativ cu luna august. Deci 29—4=25 august. Metageitnion avea 29 de zile.
[103] A se vedea nota 3.
[104] Lysandos, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. III, Editura Științifică, 1966.
[105] Vezi nota 4.
[106] Textul grec este complet în acest loc și nu se cunoaște sensul exact al pasajului.
[107] Caunieni = locuitori ai cetății Caunos, din Caria.

CRASSUS

[1] Adică aveau aceeași gospodărie.
[2] Dacă ținem seama că un talant valora 60 de drahme attice, ne închipuim ce mare era suma.
[3] Anagnost se numea sclavul care citea și stăpînul asculta.
[4] Adică nu are în vedere decît cîștigul.
[5] Adică trebuie să știe să conducă oamenii.
[6] Un iugăr era lung de 240 de picioare și lat de 120 de picioare. Un picior avea 296 milimetri, iar un *passus*, 1,480 m.
[7] Alexandros, personaj obscur.
[8] Vibius Paciacus, personaj obscur.
[9] Pe latinește se numea servus villicus = un sclav însărcinat cu administrarea unei moșii.
[10] Metellus Pius, a se vedea *Viața* lui Sertorius.
[11] Proverbul este roman, de aceea Plutarh l-a tradus. Obiceiul de a lega un smoc de fîn de unul din coarnele unui bou primejdios s-a păstrat pînă astăzi.
[12] Plutarh întrebuințează termenul destul de blînd de „nedreptate". În realitate, sclavii lui Lentulus Batiatus, despre care este vorba aici, erau supuși unui tratament de o cruzime cu totul neumană.

13 Clodius, a se vedea nota 5 la *Viața* lui Antonius.
14 Publius Varinius, cunoscut mai ales în împrejurările menționate aici.
15 Furius, personaj obscur.
16 Salinae: 1) cartier în Roma; 2) oraș în Alpii maritimi.
17 Este vorba de L. Gellius Poplicola, consul în anul 72 î.e.n., împreună cu Cn. Cornelius Lentulus.
18 Cassius, guvernatorul Galliei, din jurul Padului, trebuie să fie Caessius Longinus, consul în anul 73, împreună cu M. Terentius Varro.
19 Mummius, legatul lui Crassus, personaj obscur.
20 Census: 1) estimarea averii fiecărui cetățean de către censori; 2) averea pe care o avea un cetățean.
21 Orașul Luca se află în Etruria lîngă Pisa. Întîlnirea a avut loc în mai 56.
22 Adică zeii vor fi greu de împăcat.
23 Catafractarii erau luptători protejați de o armură de piele și de metal.
24 Zeugma înseamnă: 1) orice obiect care leagă două lucruri; 2) pod; 3) baraj, la intrarea într-un port; 4) (gramatică) construcție prin care un atribut se referă la două subiecte.
25 Un fel de rege.
26 Hircania, regiune situată între Media, Parthiena și Marea Caspică.
27 Rîul Balissos se afla în Mesopotamia.
28 Margia, ținut locuit de margiani, la nord de muntele Taurus.
29 Personaj obscur, atestat numai aici.
30 Carrai, oraș în Mesopotamia.
31 Ichnai: 1) oraș în Macedonia; 2) oraș în Mesopotamia, despre care este vorba aici.
32 Locuitorii orașului Carrai.
33 Oraș în Babilonia, menționat numai aici.
34 Mixeleni, adică „pe jumătate greci", barbari elenizați de pe teritoriile coloniilor grecești.
35 Chiliarh: 1) la Roma = tribuni militari; 2) la perși și mai tîrziu la macedoneni = cel mai înalt demnitar după rege.
36 Hiphocom = un fel de slujitor al cavalerului în campanie.
37 Milesiacele lui Aristeides, personaj obscur, erau povești cu caracter fabulos.
38 Adică fabulistul Esop.
39 Sybaris: oraș în Grecia Mare, renumit pentru moliciunea moravurilor.
40 Cleon, a se vedea Thucydides, IV, 27 și urm.
41 Hyperbolos, a se vedea Thucydides, VIII, 73.
42 Lacedemonieni la Pylos, a se vedea Thucydides IV, 26.
43 Perdiccas în Tracia, a se vedea Thucydides, I, 56 și urm; II, 29, 95, 99; 101, IV, 78; V, 6; VI, 7; VII, 9.

44 De remarcat dragostea de pace a lui Plutarh.
45 Scandia, port al insulei Cythera.
46 Mende, oraș situat în Peninsula Pallene din Chalcidica, lîngă promontoriul Poseidon, din Golful Termaic.

SERTORIUS

1 Coreg, a se vedea *Viața lui Nicias*, nota 20.
2 Attis, asociat și preot al zeiței Cybele, în Phrigia, iubit de zeiță.
3 Cei doi Scipioni sînt: Publius, Cornelius Scipio, care a învins la Zama, iar celălalt, numit Africanus, care a dărîmat Cartagina din temelii în anul 146 î.e.n.
4 Laomedon, rege legendar al Troiei, fiul lui Ilos și al Leucippei.
5 Doureios înseamnă „de lemn".
6 Charidemos, personaj legendar.
7 Ios și Smyrna, cetăți în Asia Mică.
8 Filip al II-lea (care a avut un singur ochi).
9 Antigonos, numit μονόφθαλμος (cu un singur ochi), sau Κύκλοψ fiul lui Philippos, un nobil macedonean, comandant al aliaților sub Alexandru cel Mare, care a fost numit satrap al Phrigiei. După moartea lui Alexandru, la împărțirea provinciilor, el a obținut Phrigia, Licia, Pamfilia.
10 Hannibal a pierdut ochiul cînd traversa cu armata mlaștinile rîului Arno. Vezi Titus Livius, XXII, 2, 11.
11 O. Caecilius Metellus Pius, fiul lui Q. Caecilius Metellus Numidicus. El a luptat alături de Sylla, împotriva lui Norbanus și Scipio.
12 A se vedea *Viața lui Pompeius*, în acest volum.
13 În legătură cu L. Cornelius Sylla, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. III, Editura Științifică, București, 1966.
14 Este vorba despre cetatea Nursia (azi Norcia) din ținutul sabinilor.
15 Cimbrii și teutonii au năvălit în Gallia între anii 105 și 100 î.e.n.
16 Scipio, care a luptat împotriva cimbrilor și teutonilor.
17 Lepidus, care era în Spania după lupta cu cimbrii și teutonii.
18 Cyrisonii, populație în Spania.
19 Gallia transpadenă.
20 Sau războiul cu socii.
21 Octavius, consul, în 78 adversarul lui Lepidus, Vezi nota 42, *Viața lui Pompeius*.
22 Marius eliberase un număr de sclavi, pe care-i numise „bardiai".
23 Marius a murit în luna ianuarie 86 î.e.n.
24 Carbonii, este vorba despre Cn. Papirius Carbo, adversarul lui Sylla, tribun al poporului în anul 92, pretor în 88, prieten al lui Servius Sulpicius, partizan al lui Marius și Cinna.
25 Narbanii, aici este vorba de C. Norbanus, consul în 83, care,

împreună cu C. Marius cel tînăr, a încercat să împiedice înaintarea lui Sylla spre Roma.
[26] Scipionii, vezi nota 16.
[27] Arătînd că îndură aceleași suferințe ca și ceilalți ostași.
[28] Livius Salinator, personaj obscur.
[29] Lanerius înseamnă „lucrător al lînii".
[30] Noua Cartagină, oraș pe coasta de sud-est a Spaniei.
[31] Pityoussa face parte din insulele Baliares, care se află în fața coastei de est a Spaniei.
[32] Este numele strîmtorii Gibraltar de astăzi.
[33] Fluviul Baetis se numește astăzi Guadalquivir.
[34] Vînturile boreale.
[35] Deci de pe întinsuri de apă, dinspre Occident.
[36] Cîmpiile Elisee erau, în mitologia antică, lăcașul fericiților după moarte. A se vedea descrierea acestui locaș în *Eneida*, cartea a VI-a.
[37] Ascalis Iphta, nu se cunosc amănunte despre acest rege.
[38] Paccianus, nu se știe despre el decît ceea ce ne relatează Plutarh aici, și în *Viața lui Crassus* (4, 2).
[39] Tingis, oraș în Mauretania, pe promontoriul de vest al stîncii.
[40] Antaios, rege legendar al Libiei, înfrînt de Heracles.
[41] Iuba, rege al Mauretaniei pe la sfîrșitul secolului I î.e.n., autorul mai multor lucrări istorice scrise în grecește.
[42] Deci împrejurările pot schimba caracterul.
[43] Artemis, fiica lui Zeus și a Latoniei, zeiță a lunii, a castității și a vînătorii.
[44] Cotta, înfrînt de Sertorius la strîmtoarea Melaria.
[45] Strîmtoarea Melaria.
[46] L. Fufidius, guvernatorul Baeticii, partizan al lui Sylla, a fost numit pretor de către dictator și apoi propretor în Spania (anul 80), unde, așa cum relatează Plutarh, a suferit o înfrîngere din partea lui Sertorius.
[47] Rîul Baetis, vezi nota 34.
[48] M. Domitius Calvinus, pretor în 80, a guvernat Hispania Citerior în 79.
[49] Este vorba de Metellus, care a luptat împotriva lui Sertorius; vezi nota 11.
[50] Este vorba de L. Manlius Torquatus, proconsul în Gallia Narbonensis în anul 78 î.e.n.
[51] Lagobrigii, populația a cărei situație exactă nu se poate face.
[52] Adică organizată după modelul armatei romane.
[53] Osca, localitate situată în Spania Tarraconensis, azi Huesca.
[54] Hyspaspist, slujitor care purta scutul comandantului său.
[55] Veii, oraș în Etruria.
[56] Tagus, fluviul ce izvorăște din jumătatea de est a Spaniei și se varsă în oceanul Atlantic.
[57] Tefra, un fel de cenușă.
[58] Vîntul numit Caicias suflă din sud-vest sau, după alți autori, din sud-est, iar romanii îl numeau *vulturnus*. Este în realitate Sirocco, care bate din Sahara.

[59] A se vedea *Viața lui Pompeius*, din acest volum.
[60] Lauron, localitate în Spania Tarraconensis.
[61] Sucro, fluviu în Spania Tarraconensis.
[62] Sagunt, oraș în Spania Tarraconensis.
[63] Afranius, locțiitorul lui Pompeius.
[64] Vacceii, populație în nord-vestul Spaniei.
[65] Mithridates, regele Pontului, cu care romanii au purtat trei războaie.
[66] Pyrrhus; a se vedea Plutarh, *Vieți paralele*, vol. III.
[67] Fimbria, a se vedea *Viața lui Sylla*.

EUMENES

[1] Douris din Samos, secolul al III-lea î.e.n., celebru mai ales prin istoria Greciei și a Macedoniei, în treizeci de cărți.
[2] Cardia, oraș în Chersonesul Traciei.
[3] Palestră: 1) loc de exercițiu pentru lupte; 2) loc de exercițiu în general; 3) școală.
[4] Pancrat = luptă gimnastică, cuprinzînd trînta și pugilatul.
[5] Hephaistion, fiul lui Amyntas din Pella, prieten al lui Alexandru cel Mare, unul dintre cei opt care constituiau garda personală, avînd comanda întregii cavalerii macedonene.
[6] Artabazos al III-lea, între altele, s-a refugiat la curtea regelui Filip al Macedoniei. După capturarea lui Dareios al III-lea Codomanul de către Bessos, Artabazos s-a predat lui Alexandru cel Mare, care l-a făcut satrap al Bactriei.
[7] Ptolemeu, este vorba despre Ptolemeu I Soter.
[8] Euios, aulet din Chalcis, pe timpul lui Alexandru cel Mare, și-a atras gelozia lui Eumenes, pentru atenția pe care i-o arăta Hephaistion.
[9] Mentor, personaj obscur.
[10] Navarchos, titlu generic dat comandanților flotei.
[11] Falanga: 1) ordine de bătaie; 2) linie de bătaie, comportînd patru oameni în adîncime; 3) armată în marș sau în luptă.
[12] Trapezunt, oraș în Arcadia.
[13] Locuitorii cetății Cardia.
[14] Cleopatra, fiica lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, și a Olimpiadei, singura soră bună a lui Alexandru cel Mare.
[15] Pella, reședința regilor Macedoniei, de la 400 pînă la 167 î.e.n.
[16] Ariarathes I, fiul lui Ariamnes, a domnit peste Capadocia, între 358 și 337. Înfrînt de două ori de Perdiccas, a fost capturat și ucis la vîrsta de 82 de ani.
[17] Frurarh = comandantul unei trupe de gardă.
[18] Neoptolemos, descendent al unei familii regale din Epir, unul dintre prietenii intimi ai lui Alexandru cel Mare, l-a înso-

ţit în expediţia din Asia şi a sărit cel dintîi zidul la asaltul de la Gaza. După moartea lui Alexandru a fost comandantul hypaspistilor şi comandant în Armenia.

[19] Alcetas, fiul lui Orontes, fratele lui Perdiccas, comandant sub Alexandru cel Mare. La porunca fratelui său, el a ucis pe Rynna, sora vitregă a lui Alexandru, care încerca să obţină influenţă în armată. După moartea lui Perdiccas, a fost osîndit, cu Eumenes, la moarte de către armata macedoneană, dar a scăpat. A purtat, ca reprezentant al grupării lui Perdiccas, războiul în Asia de sud-est, dar a fost înfrînt de Antigonos în Pisidia. S-a refugiat la Termessos, unde s-a sinucis.

[20] Crateros, căsătorit cu Phila, fiica lui Antipatros, în anul 322, a căzut în 321 în lupta împotriva lui Eumenes.

[21] Pigres, personaj cunoscut numai pe baza acestui text.

[22] Pentru că Demetra era zeiţa cerealelor.

[23] De remarcat claritatea şi exactitatea detaliilor acestei lupte.

[24] Epimelet = comisar, intendent, administrator, director.

[25] Calainai, oraş în Phrigia, pe o colină cu acelaşi nume.

[26] Alcetas, Polemon şi Docimos, comandanţii grupării lui Perdiccas.

[27] Doriforii, soldaţi înarmaţi cu lancea, constituind garda personală a unei căpetenii.

[28] Trohilia, maşină rotundă pentru ridicarea greutăţilor, un fel de scripete.

[29] Peucestas, fiul lui Alexandru, un macedonean de seamă din Mieza, a luat parte la expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia, comandînd corpul hypaspiştilor. La împărţirea satrapiilor, el a obţinut Persia.

[30] Sarisele = lănci macedonene.

[31] Gabenoi, locuitori ai oraşului Gabai, în Sogdiana.

[32] Antigenes şi Teutamos, comandanţi ai falangei macedonene sub Alexandru cel Mare.

[33] Argyraspizii = corp de elită în armata macedoneană (agyrespis: care poartă un scut de argint).

[34] Nicanor, un macedonean de seamă, a obţinut, în anul 321, la împărţirea satrapiilor, Capadocia. În anul 317, el a susţinut pe Antigonos în lupta împotriva lui Eumenes.

AGESILAOS

[1] Zeuxidamos, tatăl lui Archidamos.

[2] Eupolia şi Lampidous sînt atestate aici sau poate numai aici.

[3] Prin αγωγή (agoge) aici se înţelege severa educaţie spartană.

[4] Adică de la începutul adolescenţei.

[5] Vezi P l u t a r h, *Vieţi paralele*, vol. I, Editura Ştiinţifică, 1958.

[6] Neodamozi = străini, de curînd admişi în rîndurile cetăţenilor.

[7] Logazi = trupă de elită.

[8] Geraiston, promontoriu la vîrful de sud-vest al Eubeii.

[9] Aulis, port al Beoţiei.

[10] Κρεωδαίτης, un slujbaş mărunt în armată care împărţea carnea la ostaşi. Era desigur o umilinţă pentru Lysandros.

[11] În legătură cu Tissaphernes, vezi X e n o f o n, *Anabasis*, cartea I, nota 8, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964.

[12] De notat aprecierea lui Plutarh la adresa lui Tissaphernes.

[13] Tythraustes, chiliarh al regelui persan Artaxerxes al II-lea Memnon.

[14] Scytală: 1) băţ de o grosime determinată, pe care se înfăşurau curele, iar pe aceste curele astfel înfăşurate se scriau ordine secrete pentru slujbaşii aflaţi în străinătate. Ordinul nu putea fi citit decît dacă curelele erau înfăşurate pe un baston de aceeaşi grosime, pe care trebuia să-l aibă la el slujbaşul; 2) ordinul însuşi.

[15] Theopompos, istoricul, elevul lui Isocrates, a se vedea nota la *Viaţa* lui Demosthenes.

[16] Herrippidas spartanul, personaj obscur.

[17] Adică de cuvinte frumoase şi drepte în formă.

[18] Falare, plăci de metal strălucitor care coborau de pe cască pe obraji şi se fixau sub bărbie cu ajutorul unor curele.

[19] Hieronymos din Cardia, poate vărul lui Eumenes, cu care a trăit în strînse relaţii, unul dintre cei mai de seamă istorici ai celor 50 de ani după moartea lui Alexandru.

[20] Timotheos, tatăl lui Conon. Amănunte la Cornelius Nepos, *Timotheos*.

[21] Epicydidas a dus lui Agesilaos porunca să părăsească Asia. A se vedea şi X e n o p h o n, *Hellenicele*, IV 2, 2.

[22] Demaratos din Corint, oaspete al lui Filip al II-lea, a luat parte, alături de Alexandru cel Mare, la lupta de la Granicos, în anul 334 î.e.n.

[23] Leuctra, oraş în Beoţia, aluzie la bătălia celebră care s-a dat acolo.

[24] Coroneia, oraş în Beoţia.

[25] Corint, aluzie la evenimentele petrecute în „Războiul Corintului" între anii 395 şi 386.

[26] Arcadia, vezi nota precedentă.

[27] Tralleis: 1) oraş în Caria; 2) populaţie în Illiria.

[28] Xenocles, personaj obscur.

[29] Scites, personaj obscur.

[30] Diphridas, efor, în anul 394 s-a dus în Asia ca să-l determine pe Agesilaos să vină în Grecia.

[31] Chaironeia, oraş în Beoţia.

[32] Conon, comandantul flotei ateniene, înfrînte la Aigos—Petamos, în faţa oraşului Lampisacos, la sfîrşitul lui august 405 î.e.n.

[33] Cnidos, oraş în Caria.

[34] Xenofon, istoricul.

[35] Atena Itonia. Iton = 1) oraș în Tesalia; 2) port la Atena.
[36] Sparton, personaj obscur.
[37] Tolmidas, personaj obscur.
[38] Canatru, șaretă sau trăsură, acoperită cu o țesătură de trestie sau de nuiele.
[39] Tragelafi, animal ce aparține fabulei, jumătate țap, jumătate cerb.
[40] Dicaiarchos, din Messina, filozof și geograf, elev al lui Aristotel, a scris, între altele, Biostellador *Viața Greciei.*
[41] Anagrafe, registre publice.
[42] Xenofon, este vorba tot de istoric.
[43] Eterie, coterie politică.
[44] Cleon din Halicarnas, personaj obscur.
[45] Fidition, prînz comun, la care luau parte spartanii, după ce împlineau vîrsta de 20 de ani, și pentru care aduceau lunar o cantitate de făină, vin, brînză, smochine și o sumă mică de bani.
[46] Jocurile istmice se țineau la Istmul de Corint din trei în trei ani.
[47] Iphicrates din Rhamnus, fiul lui Timotheos, s-a distins pentru prima dată în războiul Corintului, unde a comandat trupa de mercenari repusă pe picioare de Conon. Amănunte la Cornelius Nepos, *Iphicrates.*
[48] Adică duc o politică în favoarea spartanilor.
[49] Cadmeea, adică citadela Tebei, zidită de Cadmos.
[50] Agesipolis, fiul lui Pausanias, regele Spartei, s-a urcat pe tron minor, avînd ca epitrop pe Aristodemos. Activ în luptele de la Mantineea în 385.
[51] Harmoste, titlul guvernatorilor pe care spartanii îi stabileau, în timpul hegemoniei lor, în insule sau în cetățile străine.
[52] Melon, personaj obscur.
[53] Cîmpia Thriasion, la nord-vest de muntele Aigaleos.
[54] Antalcidas, fiul lui Leon, spartan, vestit prin tenacitatea cu care a cerut și obținut ajutorul persan, spre a înfrînge flota ateniană la Abydos, după care Atena a cerut pace, numită pacea lui Antalcidas.
[55] Retră, legile lui Licurg se numeau retre (*Rhetra:* 1) vorbă; 2) oracol; 3) lege).
[56] Tegyrai, oraș în Beoția.
[57] Luna Schirophorion = aproximativ iunie.
[58] Hecatombaion = aproximativ iulie.
[59] Gimnopedii. Sărbătoare anuală, celebrată de două grupe, una de bărbați și alta de copii goi.
[60] Issorion, munte în Laconia.
[61] Stivade = straturi de iarbă sau de paie.
[62] Fidition, vezi nota 45.
[63] Tegeea, oraș în Arcadia.
[64] Euthnos din Thespiai, personaj obscur.

[65] Callisthenes, istoric.
[66] Mahaireoni, cum am zice noi astăzi „cuțitaș".
[67] Tachos, al doilea rege din a treizecea dinastie egipteană din Sebennytos, în 362—361 î.e.n.

POMPEIUS

[1] Eschil a scris, între altele, tragedia *Prometeu în lanțuri* la care se referă, aici, Plutarh.
[2] Cn. Pompeius Strabo a fost consul în anul 89 î.e.n., împreună cu L. Porcius Cato.
[3] Adică Pompeius, despre care este vorba aici.
[4] În cuvinte sau prin mijloace plastice.
[5] Personaj obscur.
[6] Filip al II-lea a fost tatăl lui Alexandru cel Mare, deci, dacă Pompeius era un alter Alexandru cel Mare, atunci și Consularul Filipus îl iubea pe Pompeius.
[7] L. Caecilius Metellus Delmaticus, fiul lui L. Metellus Calvus, consul în anul 119, a triumfat asupra dalmaților, a fost censor cu Cn. Demitius Ahenobarbus, iar în anul 115, pontifex maximus în 114. Cu prăzile luate de la dalmați, a împodobit templul lui Castor și Pollux.
[8] Dioscurii erau Castor și Pollux.
[9] A se vedea judecata de valoare a lui Plutarh.
[10] Hetaire = femei de moravuri ușoare.
[11] Cornelius Cina, aliatul lui Marius.
[12] Pentru ca soldații să calce peste cadavrul lui, cînd ieșeau revoltați.
[13] Asculum, cetate în Picenum, unde s-a dat o bătălie în timpul războiului Romei cu aliații.
[14] Să nu i se întîmple ceva, așa cum s-a și întîmplat.
[15] Lohagos este traducerea latinescului Centurio.
[16] C. Papirius Carbo a fost consul împreună cu L. Cornelius Cina, în anii 86 și 84 și au luat grave măsuri de represalii împotriva partizanilor lui Sylla.
[17] Picenum, ținut în Italia, la Marea Adriatică, la nord-est de Roma.
[18] În sensul că nu are nici avere și mai ales glorie militară.
[19] Adică din școală, deci este un copil.
[20] C. Carinnas, fruntaș al partizanilor lui Marius, trimis în anul 83 împotriva lui Pompeius, care recruta armată în ținutul Picenum. În anul 82 era pretor și legat al consulului Cn. Carbo și a fost înfrînt la rîul Aesis, în Umbria, de către Metellus Pius.
[21] Coelius, personaj obscur.
[22] Adică aristocrați, descendenți ai unor familii ilustre.
[23] Metella, soția lui Sylla, celebră aristocrată din ilustra gintă a Metellilor.

[24] Mesana, oraş în colţul de nord-est al Siciliei.
[25] Quintus Valerius, filolog şi cărturar.
[26] Oppius era mîna dreaptă a lui Caesar şi avea tot interesul să denigreze pe Pompeius, după lupta de la Pharsalus.
[27] Cetatea Himera se afla pe coasta de nord a Siciliei.
[28] Sthenis, demagogul, personaj obscur.
[29] Memmius, guvernator al Siciliei, personaj obscur.
[30] Utica, cetate în Africa, la nord-vest de Cartagina.
[31] Cartagina se afla la vest de Promontorium Mercurii.
[32] Iarbas, rege al Numidiei, a alungat, cu ajutorul cercurilor democrate de la Roma pe Hiempsal al II-lea şi a ocupat tronul.
[33] Numidia se afla la sud-vest de provincia Africa.
[34] Fabius Rallus, numit Maximus, personaj obscur.
[35] Primul Scipio Africanus maior care a înfrînt pe cartaginezi în Spania, tribun militar în anul 216, edil curul în anul 212, consul în 205, censor 199, consul 194.
[36] Servilius, care s-a opus triumfului lui Pompeius.
[37] Ordinul cavalerilor era la început constituit din cetăţeni care aveau o anumită avere şi puteau servi în cavalerie. Tiberios Gracchus a oferit un privilegiu efectiv acestui ordin.
[38] M. Aemilius Lepidus, care a fost consul în 78, a început lupta împotriva constituţiei lui Sylla.
[39] Quintus Lutatius Catulus, colegul lui M. Aemilius Lepidus, consul în anul 78 î.e.n.
[40] De teamă ca nu cumva cortegiul cu corpul lui Sylla, urît de plebei, să fie atacat de mulţimea care suferise de pe urma dictatorului.
[41] Brutus, prietenul lui Lepidus, care deţinea Gallia Cisalpină, serva semnalele.
[43] A se vedea atitudinea de adversitate a lui Plutarh faţă de Sertorius.
[43] L. Marcus Philippus, consul în anul 56 î.e.n.
[44] Rîul Sucro se varsă în Marea Balearelor.
[45] O miriadă = zece mii.
[46] Constituţia lui Sylla era o constituţie aristocratică, limitînd drepturile tribunilor plebei şi lărgind prerogativele senatului.
[47] Tribunatul plebei era într-adevăr pîrghia pe care se sprijinea politica grupării politice numite „a popularilor".
[48] Censores erau magistraţii însărcinaţi cu înscrierea cetăţenilor în listele de cens, potrivit cu averea lor. Ei exercitau şi o cenzură morum „cenzură a moravurilor".
[49] Frictorii, locuri ridicate pentru a se semnaliza cu ajutorul focului sau de unde se putea observa semnalele.
[50] Claros, oraş în Ionia.
[51] Dicymaion, templu din Didyma (localitate situată lîngă Milet), unde era şi un oracol al lui Apolon.
[52] Samotrace, insulă în Marea Egee la revărsarea Ebrului.

[53] Hermione, port în Argolida.
[54] Epidaur, oraş în Argolida.
[55] Tainaron, azi capul Matapan.
[56] Calauria, insulă în Marea Egee.
[57] Leucas, insulă în faţa coastei Acarnariei.
[58] Samos, insulă în Marea Icarică (estul Mediteranei) azi Samo sau Adassi.
[59] Argos, oraş în Pelopones, capitala Argolidei.
[60] Lacinium, promontoriu în Bruttium.
[61] Olimpia, localitate în Elida, aproape de Pisa, unde se celebrau jocurile olimpice în cinstea lui Zeus.
[62] Coloanele lui Hercule = strîmtoarea Gibraltar.
[63] C. Calpurinus Piso a fost consul, împreună cu Manius Acilius Glabrio, în anul 67, cînd Manilius a propus proiectul de lege prin care se conferea lui Pompeius comanda războiului împotriva piraţilor.
[64] Taurus, lanţ muntos în Armenia şi Cilicia.
[65] Navă înarmată cu ciocuri de metal.
[66] Soloi: 1) oraş în Cilicia; 2) oraş în Cipru.
[67] Nova, munţi în Capadocia.
[68] Moshii erau o populaţie în Caucaz.
[69] Saturnalele începeau la 17 decembrie.
[70] Phasis: 1) rîu în Colchida; 2) rîu în Armenia, azi Pasin, care, în partea inferioară a cursului, se numeşte Araxes, azi Aras.
[71] Abas, rîu în Asia Mică.
[72] Thermodon: 1) rîu în Beoţia; 2) rîu în Capadocia.
[73] Cainon phrourion „noul fort" se afla în Pont.
[74] Theophanes, om cult, pe care Pompeius îl ţinea pe lîngă el.
[75] Petra: 1) numele unor localităţi (Corint etc.); 2) capitala nabateilor, despre care este vorba aici.
[76] Amisos, azi Samsun, oraş în Pont.
[77] Sinope, oraş în Paflagonia, azi Sinup.
[78] Xifister = un fel de chimir.
[79] Cicero a pornit în exil la 20 martie 58 î.e.n.
[80] Caesar fusese, în anul 61, propretor în Spania, unde supusese triburile lusitanilor şi calaicilor.
[81] Caesar s-a întors din Spania în prima parte a anului 60 şi a candidat la consulat pentru anul 59. Primul triumvirat a fost constituit de fapt înainte de alegerile consulare din anul 60.
[82] A se vedea atitudinea antipopulară a lui Plutarh.
[83] Toate aceste fapte s-au petrecut în prima parte a anului 59 î.e.n.
[84] Spania Citerior, adică Spania Tarraconensis.
[85] Aceste evenimente s-au petrecut la începutul anului 52 î.e.n.
[86] L. Amelius Paulus, cvestor în anul 59 î.e.n., edil şi curul în 55, a refăcut Basilica Aemilia din forul roman, pretor în 53, consul în 50, împreună cu Claudius Marcellus, a fost cumpărat de Caesar, care i-a oferit o mie cinci sute de talanţi,

pentru a păstra o atitudine pasivă față de disputa dintre Caesar și senat.

87 Marcus Antonius, a cărui *viață* se găsește în acest volum.

88 Este vorba despre M. Claudius Marcellus, care s-a împotrivit lui Curio în senat, consul în anul 50, care nu trebuie confundat cu C. Claudius Marcellus. Acesta din urmă a fost consul în anul 49, împreună cu Lucius Lentulus Crus.

89 L. Lentulus consul în 49, cu C. Claudius Marcellus, înverșunat adversar al lui Caesar. A se vedea nota 86.

90 Rîul Rubico, azi Pisatello, rîu care constituia granița între Gallia Cisalpină și Italia.

91 În latinește tumultus = stare excepțională, un fel de stare de asediu.

92 Corăbii liburne = corăbii ușoare.

93 Beroia, cetate în Macedonia, azi Veria.

94 Oricum, oraș în Epir ca un port.

95 Cn. Domitius Ahenobarbus, partizan al popularilor, a scăpat de persecuția lui Sylla, a fugit în Africa, unde, la Clupea, a strîns oameni și bani cu ajutorul regelui Harbas al Numidiei. A fost înfrînt de Pompeius.

96 Nabateii, populație în Arabia.

97 Scotussa, oraș în Tesalia.

98 Pirichiul, un dans obscen.

99 Asinius Pollio, om politic și scriitor. A fost de față cînd Caesar a trecut Rubiconul. A scris, între altele, istoria războaielor civile.

100 Deiotaros, a se vedea Cicero, *Pro rege Deiotaro.*

101 Lesbos, insulă în Marea Egee.

102 Cratippos, filozof peripatetic, s-a stabilit mai tîrziu la Atena și a fost profesorul lui Marcus, fiul lui Cicero.

103 Pelusium, vezi nota 11 la *Viața* lui Antonius.

DEMOSTHENES

1 A se vedea incertitudinea rezonabilă a lui Plutarh în legătură cu autorul acelui *encomion,* pe care noi l-am tradus prin „laudă".

2 Q. Sossius Senecio, născut între anii 55 și 59 e.n., a fost consul în anul 99. Traian i-a încredințat, probabil, și alte demnități. A avut o frumoasă cultură literară.

3 Ceos, insulă, una dintre Ciclade.

4 Egina, insulă, la sud de Attica.

5 Adică teorie și practică, așa cum spunem noi astăzi.

6 Cheroneia era o cetate mică, din punctul de vedere al întinderii și puterii politice. Plutarh vrea să aducă faimă cetății sale, neîngăduind să ajungă și mai neînsemnată.

7 Ocupații filozofice. Plutarh a scris o serie întreagă de studii morale. A se vedea Studiul introductiv la *Vieți paralele,* vol. I, Editura Științifică, București, 1960.

8 Plutarh nu numai că n-a avut considerație pentru oratorie dar, s-ar putea spune, a disprețuit-o.

9 Poetul Ion din Chios a fost contemporan cu Pericles. A scris, între alte multe opere, tragedii și *Amintiri.*

10 Caecilius, născut la Kale Akte, în nordul Siciliei, pe la anul 50 î.e.n., autor a numeroase lucrări istorice și de critică literară, între care și o paralelă între Cicero și Demosthenes.

11 Plutarh apreciază, în acest pasaj, mai ales activitatea lui Cicero în timpul rostirii Filipicelor.

12 Aici „întîmplarea" are sensul de totalitatea împrejurărilor în care s-a aflat Demosthenes, trebuind să acționeze.

13 Theopompos din Chios, elevul lui Isocrates, a scris *Filipica* (Istoria faptelor lui Filip).

14 Aischines, oratorul, adversarul lui Demosthenes, era fiu al lui Atrometos și al Glaucotheei. Amănunte asupra vieții și activității lui se găsesc în discursul lui Demosthenes *Despre coroană* și în cel intitulat *Despre ambasada infidelă.*

15 Un talant avea 60 de mine sau șase mii de drahme.

16 Antiphanes, unul dintre cei mai productivi scriitori comici ai comediei noi, a trăit în secolul al III-lea, și din fragmentele rămase se constată că ridiculiza multe din viciile contemporanilor.

17 Fragmente de versuri compuse de Argos, un poet lipsit de talent, se găsesc în *Antologia palatină,* 1316, 638 b, c.

18 Oratorul Callistratos, fiul lui Callicrates, s-a bucurat de un prestigiu retoric unanim recunoscut. Era renumit pentru cinstea lui.

19 Oropos, personaj obscur.

20 Îndeletniciri și învățături copilărești. Plutarh face aluzie la obiectele de studiu care erau predate copiilor, fără a se avea în vedere o specializare în retorică sau filozofie.

21 Isaios, logograf și retor, contemporan cu Demosthenes, al cărui profesor se spunea că fusese; se pare că a scris peste cincizeci de discursuri și mai multe tratate de retorică. Isaios excela mai ales în dialectică.

22 Isocrates, născut la 436, mort în 338, elev al lui Prodicos și Socrates, logograf, maestru în elocvență de aparat, a compus *Panegiricul,* în care se reflectă caracteristicile talentului său; predilecție pentru idei generale și perfecțiunea formei.

23 Vezi nota 15.

24 Hermippos, discipolul lui Callimachos, erudit, peripatetician, a scris despre oamenii care s-au distins prin cultura lor — filozofi, retori, înțelepți.

25 Filozoful Platon a trăit între 430 și 348 î.e.n.

[26] Ctesibios din Chalcis, prieten cu Menedemos, Arcesilaos, Antigonos Gonatas. Se pare că este identic cu istoricul care a murit la 104 ani, plimbîndu-se. De la el a luat Hermippos informația relatată de Plutarh.
[27] Callias din Siracuza, personaj obscur.
[28] Alcidamas, retor și sofist celebru în secolul al IV-lea î.e.n. El se dădea drept purtător de cuvînt al școalei lui Gorgias, contra direcției urmate de Isocrates. Alcidamas era partizanul improvizației, pe cînd Isocrates preconiza studiul și pregătirea.
[29] Laomedon din Orchomenos, personaj obscur.
[30] Entimema este un silogism întemeiat pe probabilitate.
[31] Eunomos din Thriasioi, personaj obscur.
[32] Satyros, actorul, originar din Olint, datorită artei sale a atras și atenția lui Filip, regele Macedoniei.
[33] Prin termenul de „demagog" se înțelege, în general, fruntaș al unei fracțiuni politice.
[34] Pytheas, autor, adversar al lui Demosthenes, despre care spunea, în ironie, că „discursurile lui miroase a ulei", adică sînt lucrate cu multă trudă la lumina lămpii, pentru că autorul lor nu avea talent.
[35] Demades, fiul lui Demeas, din dema Paiania, corăbier, s-a născut pe la anul 380 î.e.n., înzestrat cu darul elocvenței, dar fără scrupul în activitatea politică, a fost la început sprijinitorul politicii lui Demosthenes. După lupta de la Cheroneia, a fost un zelos apărător al partidului filomacedonean. După moartea lui Filip, el a mijlocit pacea cu Alexandru. Amestecat în afacerea Harpalos, a fost și el osîndit, dar a rămas la Atena. A propus sentința de moarte împotriva lui Demosthenes. A fost ucis în 319, din ordinul lui Cassandros, cînd s-a dus în solie la Antipatros.
[36] Python din Bysantion.
[37] Lamachos din Smirna, personaj obscur.
[38] Aici cuvîntul sofist are un sens peiorativ, acela de „șarlatan".
[39] Erathostenes din Cirena, elevul lui Callimachos, bibliotecar la Alexandria, în secolul al III-lea î.e.n., geometru, geograf, cronograf, filozof, filolog și poet.
[40] Demetrios din Phaleron, născut la 344 î.e.n., elev al lui Aristotel și Teofrast. Peripatetician, dușman al democrației, el s-a alăturat lui Demades și Phocion, fruntași ai grupării filomacedonene. În 322 s-a găsit, alături de Phocion, în solia trimisă la Antipatros ca să trateze predarea orașului.
[41] Adică autorii de comedii, care, în piesele lor, făceau aluzii răutăcioase la adresa unor personaje de seamă. Plutarh ilustrează imediat felul cum înțelegeau comicii să facă aceste aluzii.
[42] În textul grecesc cuvintele au mai multă savoare, făcînd distincție între a primi un lucru care nu ți-a aparținut și a relua un lucru care ți-a fost răpit prin forță.

[43] Halonesos este o insulă în Marea Egee.
[44] Ariston din Chios, filozof stoic, elevul lui Zenon din Citium.
[45] Teofrast, celebrul discipol al lui Aristoteles care, între altele, potrivit îndemnului dat de magistrul său, a scris și despre oamenii ilustri, mai ales despre gînditori și artiști.
[46] Polyeuctos din Sphettos, autor cu mult talent, contemporan cu Demosthenes și comilitonul lui în lupta împotriva lui Filip.
[47] Phocion, născut pe la 402—401, s-a distins ca comandant de oști și ca om politic, aparținînd grupării antidemocratice, partizan al unei înțelegeri cu Filip, spre a salva ceea ce se mai putea.
[48] Războiul focidic. Este vorba de așa-zisul „război sacru" ce a izbucnit în 355 între focizi și beoți și care s-a complicat apoi prin participarea și a altor state grecești.
[49] Meidias, mare bogătaș în Atena, partizan al lui Eubulos.
[50] Hyperides, orator, elev al lui Isocrates, a început prin a fi logograf. Adversar al grupării filomacedonene, el a fost alături de Demosthenes, de care s-a separat mai tîrziu. A compus discursuri politice și un discurs de aparat.
[51] Melanopos, fiul lui Laches, era deseori trimis în solii. Coruptibil, el a fost osîndit pentru mită.
[52] Callistratos, vezi nota 18.
[53] Nicodemos din Aphidna, prieten al lui Meidias și Eubolos, adversar al lui Demosthenes.
[54] Cassandros, fiul cel mai în vîrstă al lui Antipatros. Amănunte asupra lui, Plutarh, *Alexandru*, *Diodor*, XVII, 118, 2; *Iustinus*, XII, 6.
[55] Panaitios, filozof, s-a născut la Rhodos pe la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. A trăit mult în cercul Scipionilor, unde a cunoscut pe Polybios. Stoic mai puțin riguros, el a fost un eclectic. A scris *Despre Îndatoriri*, *Despre providență*, *Despre politică*, tratate pierdute pentru noi, din care s-a inspirat Cicero.
[56] Adică face politică favorabilă macedonenilor.
[57] Iphialtes, fruntaș al grupării democratice ateniene, contemporan cu Pericles, numai că era ceva mai în vîrstă. El a luat conducerea grupării democratice după moartea lui Themistocles, luptînd împotriva prerogativelor Areopagului.
[58] Vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. II, Editura Științifică, București, 1963.
[59] Vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. III, Editura Științifică, București, 1966.
[60] Adică calomniator.
[61] Antiphon din Atena se angajase față de Filip să dea foc șantierelor navale ale atenienilor. La îndemnul lui Demosthenes, Areopagul l-a dat în primire curții de judecată a heliaștilor, care l-a osîndit și apoi executat.
[62] Theoris din Lemnos, acuzată de otrăvire și magie, a fost osîndită la moarte. Demosthenes o numește *nártis* (prezică-

toare). Se poate deci ca Plutarh să fi înțeles greșit. S-ar putea înțelege că Theoris învăța pe sclavi meșteșugul ei.

63 Timotheos, comandantul de oști, tatăl lui Iphicrates și Teisias.

64 Phormion, autor. În anul 356, Leptines propusese suprimarea tuturor scutirilor de impozite acordate unor cetățeni individual. Bathippos a depus o plîngere împotriva proiectului, dar a murit în anul 354. Fiul său Apsephion, împreună cu Ctesippos, fiul lui Chabrias, a reluat procesul, Demosthenes a susținut pe Apsephion.

65 Stephanos, fiul lui Menecles din Acharnai, a depus o mărturie falsă la procesul intentat de Apollodoros împotriva lui Phormion, în legătură cu averea tatălui său.

66 Androtion, fiul lui Andron, din Gargettos. A fost elev al lui Isocrates. Amănunte asupra activității sale se găsesc în discursul lui Demosthenes, menționat de Plutarh.

67 Timocrates, fiul lui Antiphon, a depus un proiect de lege în favoarea lui Androtion, care prevedea că în anumite condiții și pe baza unor garanții, un cetățean putea fi scutit de suma datorată statului. Demosthenes a susținut pe Diodoros, care a atacat acest proiect de lege.

68 Aristocrates propusese un decret în adunarea poporului, în anul 352 î.e.n., în favoarea lui Charidemos din Oreos. Împotriva proiectului s-a ridicat Euthycles din Thria, al cărui discurs l-a scris Demosthenes.

69 Aristogeiton, fiu al lui Cydimachos și al unei liberte, a fost unul dintre cei mai lipsiți de scrupule sicofanți de pe vremea lui Demosthenes.

70 Chabrias, celebru comandant de oști atenian, amănunte la Xenofon, *Hellenicele*, 5, 1, 12.

71 Discursul *Despre ambasada infidelă* a fost rostit în anul 343 î.e.n.

72 Idomeneus din Lampsacos, discipol al lui Epicur, a scris, între altele, *Despre demagogii atenieni.*

73 Discursul despre cunună a fost rostit în anul 330, șapte ani după propunerea lui Ctesiphon.

74 A se vedea notița istorică.

75 Locuitorii cetății Byzantion.

76 Locuitorii cetății Perinthos.

77 Crobylos, demagog obscur.

78 Amphissa, cetate situată în Locrida.

79 Elateea, cetate în Phocida, azi ruinele de la Elephata.

80 Marsyas din Pella, Macedonia, istoric grec, contemporan cu Alexandru cel Mare.

81 Boiotarh, titlul șefilor politici și militari ai cetăților confederate din Beoția, aleși anual.

82 Cephisos, numele mai multor rîuri, dintre care unul se afla în Beoția, altul în Phocida și altul în Attica.

83 Haimon înseamnă „pasionat", „sîngeros".

84 Heracleion, localitate în care se afla un templu închinat lui Heracles.

85 Douris din Samos, secolul al III-lea î.e.n., istoric, a compus între altele *Istoria Greciei și a Macedoniei*, în 28 sau 30 de cărți, și *Istoria lui Agathocles.*

86 Epaminondas, celebrul comandant de oști și bărbat de stat beoțian.

87 Pytheas, vezi nota 34.

88 Evitînd daimonul său propriu și soarta sa. Este greu de precizat distincția pe care o făcea Plutarh între daimonul unui om, un fel de „geniu", și destinul unui om.

89 Pausanias, fruntaș macedonean, fiul lui Cerastos din Orestis, unul dintre membrii gărzii personale a lui Filip, pe care l-a ucis, la Aigai, cînd celebra căsătoria fiicei sale cu Alexandru din Epir.

90 Adversarul lui Demosthenes.

91 Margites, titlu de batjocură, după titlul unui poem comic atribuit lui Homer, în care se cîntau isprăvile unui bădăran.

92 Cithairon, munte între Attica și Beoția.

93 Aristobulos din Cassandrea a scris o operă istorică, cu titlu necunoscut, asupra expediției lui Alexandru cel Mare, la care a luat el însuși parte.

94 Agis al III-lea, rege al Spartei, fiul lui Archidamos al III-lea, a încercat o răscoală a elinilor, cînd Alexandru cel Mare era în Asia. A căzut în bătălia de la Megalopolis, în anul 331.

95 Ctesiphon, fiul lui Leosthenes, din demul Anaphlystos, a propus, în anul 337, ca Demosthenes să fie încununat cu o cunună de aur la Marile Dionysii pentru servicii aduse statului. Aschylos a dat pe Ctesiphon în judecată pentru această propunere. Procesul s-a judecat cu șase ani mai tîrziu, cînd Demosthenes a rostit discursul „pentru coroană".

96 A se vedea notița istorică.

97 Argyranghină, cuvînt compus, care vrea să spună „boală banilor", prin analogie cu synagheanghină.

98 Callias, fiul lui Arreneidas, personaj obscur.

99 Troizena, oraș în Argolida.

100 Leosthenes, s-a remarcat mai ales în războiul lamiac, ca comandant de oști. S-ar putea să fi deținut mai înainte sarcini publice la Atena.

101 Antipatros, fiul lui Iollas, unul dintre cei mai de seamă comandați de oști macedonean. Om de încredere al lui Filip, el a jucat un mare rol în timpul ascensiunii la tron a lui Alexandru, care, după moartea lui Filip, s-a bazat pe încrederea lui pentru consolidarea tronului. În timpul expediției lui Alexandru, Antipatros a fost de fapt conducătorul regatului.

102 Prin „războiul lamiac" se înțelege bătălia dată de cetățile grecești, răsculate după moartea lui Alexandru cel Mare,

toare). Se poate deci ca Plutarh să fi înțeles greșit. S-ar putea înțelege că Theoris învăța pe sclavi meșteșugul ei.

[63] Timotheos, comandantul de oști, tatăl lui Iphicrates și Teisias.

[64] Phormion, autor. În anul 356, Leptines propusese suprimarea tuturor scutirilor de impozite acordate unor cetățeni individual. Bathippos a depus o plîngere împotriva proiectului, dar a murit în anul 354. Fiul său Apsephion, împreună cu Ctesippos, fiul lui Chabrias, a reluat procesul, Demosthenes a susținut pe Apsephion.

[65] Stephanos, fiul lui Menecles din Acharnai, a depus o mărturie falsă la procesul intentat de Apollodoros împotriva lui Phormion, în legătură cu averea tatălui său.

[66] Androtion, fiul lui Andron, din Gargettos. A fost elev al lui Isocrates. Amănunte asupra activității sale se găsesc în discursul lui Demosthenes, menționat de Plutarh.

[67] Timocrates, fiul lui Antiphon, a depus un proiect de lege în favoarea lui Androtion, care prevedea că în anumite condiții și pe baza unor garanții, un cetățean putea fi scutit de suma datorată statului. Demosthenes a susținut pe Diodoros, care a atacat acest proiect de lege.

[68] Aristocrates propusese un decret în adunarea poporului, în anul 352 î.e.n., în favoarea lui Charidemos din Oreos. Împotriva proiectului s-a ridicat Euthycles din Thria, al cărui discurs l-a scris Demosthenes.

[69] Aristogeiton, fiu al lui Cydimachos și al unei liberte, a fost unul dintre cei mai lipsiți de scrupule sicofanți de pe vremea lui Demosthenes.

[70] Chabrias, celebru comandant de oști atenian, amănunte la Xenofon, *Hellenicele*, 5, 1, 12.

[71] Discursul *Despre ambasada infidelă* a fost rostit în anul 343 î.e.n.

[72] Idomeneus din Lampsacos, discipol al lui Epicur, a scris, între altele, *Despre demagogii atenieni*.

[73] Discursul despre cunună a fost rostit în anul 330, șapte ani după propunerea lui Ctesiphon.

[74] A se vedea notița istorică.

[75] Locuitorii cetății Byzantion.

[76] Locuitorii cetății Perinthos.

[77] Crobylos, demagog obscur.

[78] Amphissa, cetate situată în Locrida.

[79] Elateea, cetate în Phocida, azi ruinele de la Elephata.

[80] Marsyas din Pella, Macedonia, istoric grec, contemporan cu Alexandru cel Mare.

[81] Boiotarh, titlul șefilor politici și militari ai cetăților confederate din Beoția, aleși anual.

[82] Cephisos, numele mai multor rîuri, dintre care unul se afla în Beoția, altul în Phocida și altul în Attica.

[83] Haimon înseamnă „pasionat", „sîngeros".

[84] Heracleion, localitate în care se afla un templu închinat lui Heracles.

[85] Douris din Samos, secolul al III-lea î.e.n., istoric, a compus între altele *Istoria Greciei și a Macedoniei*, în 28 sau 30 de cărți, și *Istoria lui Agathocles*.

[86] Epaminondas, celebrul comandant de oști și bărbat de stat beoțian.

[87] Pytheas, vezi nota 34.

[88] Evitînd daimonul său propriu și soarta sa. Este greu de precizat distincția pe care o făcea Plutarh între daimonul unui om, un fel de „geniu", și destinul unui om.

[89] Pausanias, fruntaș macedonean, fiul lui Cerastos din Orestis, unul dintre membrii gărzii personale a lui Filip, pe care l-a ucis, la Aigai, cînd celebra căsătoria fiicei sale cu Alexandru din Epir.

[90] Adversarul lui Demosthenes.

[91] Margites, titlu de batjocură, după titlul unui poem comic atribuit lui Homer, în care se cîntau isprăvile unui bădăran.

[92] Cithairon, munte între Attica și Beoția.

[93] Aristobulos din Cassandrea a scris o operă istorică, cu titlu necunoscut, asupra expediției lui Alexandru cel Mare, la care a luat el însuși parte.

[94] Agis al III-lea, rege al Spartei, fiul lui Archidamos al III-lea, a încercat o răscoală a elinilor, cînd Alexandru cel Mare era în Asia. A căzut în bătălia de la Megalopolis, în anul 331.

[95] Ctesiphon, fiul lui Leosthenes, din demul Anaphlystos, a propus, în anul 337, ca Demosthenes să fie încununat cu o cunună de aur la Marile Dionysii pentru servicii aduse statului. Aschylos a dat pe Ctesiphon în judecată pentru această propunere. Procesul s-a judecat cu șase ani mai tîrziu, cînd Demosthenes a rostit discursul „pentru coroană".

[96] A se vedea notița istorică.

[97] Argyranghină, cuvînt compus, care vrea să spună „boală banilor", prin analogie cu synagheanghină.

[98] Callias, fiul lui Arreneidas, personaj obscur.

[99] Troizena, oraș în Argolida.

[100] Leosthenes, s-a remarcat mai ales în războiul lamiac, ca comandant de oști. S-ar putea să fi deținut mai înainte sarcini publice la Atena.

[101] Antipatros, fiul lui Iollas, unul dintre cei mai de seamă comandați de oști macedonean. Om de încredere al lui Filip, el a jucat un mare rol în timpul ascensiunii la tron a lui Alexandru, care, după moartea lui Filip, s-a bazat pe încrederea lui pentru consolidarea tronului. În timpul expediției lui Alexandru, Antipatros a fost de fapt conducătorul regatului.

[102] Prin „războiul lamiac" se înțelege bătălia dată de cetățile grecești, răsculate după moartea lui Alexandru cel Mare,

împotriva lui Antipatros, care se refugiase în cetatea Lamia, situată la vest de golful Maliacus.

103 Callimedon Carabos, fiul lui Callicrates, om politic și orator atenian, numit în batjocură, de poeții comici, „crabul". Partizan al grupării filomacedonene, s-a făcut cunoscut mai ales între anii 324 și 316.

104 Phylarchos, istoric, în a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., a scris o operă istorică împărțită în 28 de cărți, în care trata despre evenimentele petrecute de la începutul domniei lui Pyrrhus și pînă la moartea lui Ptolemeu Evergetul.

105 Demon Paianeius era fiul lui Demomeles, un văr al lui Demosthenes, deci era nepot de văr și nu văr al oratorului. Preot al lui Asclepios, s-a lăsat și el corupt de Harpalos.

106 Luna metageitnion corespundea aproximativ cu luna august de astăzi.

107 Lupta de la Crannon s-a dat în anul 322, împotriva lui Antipatros. În această luptă armata ateniană a fost înfrîntă.

108 Luna boedromion corespundea aproximativ cu luna septembrie.

109 Mounyhia, peninsulă și port al Atenei (azi Phanari).

110 Luna pyanepsion corespundea aproximativ cu luna octombrie.

111 Phygadotheras = care urmărește pe exilați.

112 Thurioi, colonie greacă în sudul Italiei.

113 Oratorul Lacritos, menționat într-un discurs neautentic atribuit lui Demosthenes, unde se spune că a fost elevul lui Isocrates.

114 Anaximenes, fiul lui Aristocles din Lampsacos, școlar al lui Diogenes, cinicul și al retorului Zoilos din Amphipolis, adversar al lui Theopompos, elevul lui Isocrates.

115 Aiaceion, templu închinat lui Aiax, în insula Salamina, cel mai vizibil loc al orașului.

116 Cleonai, oraș în Argolida.

117 Calauria = insulă în Marea Egee.

118 Choregie, a se vedea *Viața lui Nicias*, nota 20.

119 Adică Pythias.

120 Creon, personajul din tragedia *Antigona* de Sofocle.

121 Pappos, istoric obscur, care, probabil, a trăit între 322 și 208 î.e.n.

122 Thesmophoriile, sărbătoare celebrată de la 9. 13 pyanepsion (noiembrie) de femeile din demul Halimunte și din Atena, în onoarea zeiței Demetra, drept mulțumire pentru roadele aduse.

123 Perdiccas, fiul unei familii fruntașe macedonene născut pe la 365 î.e.n., el a luat parte la uciderea lui Pausanias, care-l asasinase pe Filip. Noul rege, Alexandru, i-a acordat o mare încredere.

124 Deinarchos din Corint, partizan al lui Antipatros, a fost numit epimalet al Peloponesului. A fost ucis în 318, ca prieten al lui Phocion, din ordinul lui Polyperchon.

CICERO

1 Adică nici o știre care să afirme că tatăl lui Cicero se trăgea dintr-o familie de condiție socială mijlocie.

2 În grecește Κναφεῖον „atelier de apretat stofele".

3 Tullus Attius, conducător de oști valic, cunoscut din legenda lui Coriolan. Majoritatea izvoarelor antice scriu Tullus Attius, și deci Tullus este *praenomen*. Dar izvoarele mai vechi scriu Attius Tullius, iar Tullius este *nomen gentilicum*, nume de gintă, și cum Arpinum se află în ținutul Volscilor, Tullii pretindeau că se trag din Tullius Attius.

4 *Scaurus* înseamnă picior uscat, iar *catulus* — cățel. Scaurus era porecla unor oameni de seamă din gințile Aemilia și Aurelia. Q. Lutatius Catulus a fost un celebru reprezentant al aristocrației senatoriale din vremea lui Cicero.

5 Plutarh face o gerșeală de calendar roman. Cicero s-a născut la 3 ianuarie 106 î.e.n., deci a treia zi după calende, iar potrivit calendarului roman, în a cincea zi înainte de nonas.

6 Adică mai lipsiți de bunele maniere, care, în cazul de față, căutau să-și ascundă ciuda pentru că fiii lor nu erau tot atît de inteligenți ca Cicero.

7 În realitate, Cicero a fost un poet mediocru.

8 Philon, filozof, născut în orașul Larissa din Thesalia, școlar al lui Cleitomachos și urmașul lui la conducerea școlii filozofice. La început Philon a fost partizanul scepticismului profesat de Cleitomachos și Carneades, apoi s-a apropiat mai mult de dogmatismul academicilor. În anul 88 î.e.n., în timpul războiului romanilor cu Mithridates, Philon a părăsit Atena și s-a refugiat la Roma, unde l-au audiat foarte multe personalități romane, printre care și Cicero.

9 Cleitomachos din Cartagina, partizan al noii Academii, unul dintre cei mai de seamă discipoli ai lui Carneades.

10 Q. Mucius Scaevola, celebru reprezentant al gintii Mucia, augur, consul în anul 117 î.e.n. s-a distins în războaiele împotriva marsilor și dalmaților.

11 „Războiul marsic" este războiul cu „socii", sau războiul cu „aliații".

12 Victima se numea Sextus Roscius, ca și fiul său, despre care este vorba aici. Plutarh prezintă fals faptele. Sylla dăduse ordin de încetarea proscripțiilor cînd a fost ucis Sextus Roscius. Pe de altă parte, Chrysogonus a lucrat mult mai în umbră decît relatează Plutarh.

13 Un talant valora, ca măsură de greutate, 26 kg; o mină = 618 g, o drahmă = 1,18 g. Unitatea monetară attică era drahma = 4,31 g. Mina și talantul erau numai unități de contabilitate, cum sînt astăzi milionul, miliardul.

14 Aristocrația senatorială nu se îngrijrea atît de faima pe care

avea să și-o dobîndească Cicero, susținînd apărarea lui Roscius, ci de atacurile violente pe care avea să le dea tînărul orator regimului de teroare instaurat de Sylla, fără să se expună la represalii din partea dictatorului, așa cum ar fi pățit un membru de vază și cu suprafață politică, nu numai pe cea retorică.

[15] Antiochos din Ascalon, filozof academic, întemeietorul așa-zisei „A cincea Academie". În Atena a fost școlarul lui Philon din Larissa. În 88 î.e.n., cînd Philon s-a refugiat la Roma, Antiochos l-a urmat. Intrînd în contradicție cu Philon și cu scepticismul Acamediei medii și noi, Antiochos a revenit la doctrina vechii Academii. Cicero l-au audiat la Atena, în iarna lui 79/78, cînd Antiochos era șeful școlii Academice. Acesta a fost, de fapt, autorul unui eclectisim dogmatic, în care căuta să împace doctrina vechii Academii cu peripatetismul și cu stoicismul. El susținea că cele trei sisteme în fond sînt de acord și că numai în formă sînt deosebite.

[16] Carneades din Cyrena, partizan al Academiei, întemeietor al noului curent în Academie, care încerca să îmbine scepticismul cu probabilismul. Născut pe la 214 î.e.n., el și-a desfășurat activitatea în secolul al II-lea î.e.n.

[17] Nu se știe exact ce gîndea Cicero în tinerețe, cînd studia filozofia. Oratorul s-a retras silit din viața politică și și-a găsit un refugiu în filozofie.

[18] Sylla a murit în anul 79 î.e.n.

[19] Xenocles din Adramyte, vezi nota urm.

[20] Dionysos din Magnes(ia), reprezentant al curentului asianic. În afară de textul din Plutarh, la care se referă prezenta notă, mai putem citi la Cicero, *Brutus*, 316 următoarele: „Foarte des era cu mine Dionysos din Magnesia; erau chiar Aschylos din Cnidos, Xenocles din Adramyte; aceștia erau atunci socotiți fruntașii retorilor în Asia. Fiind nemulțumit de aceștia, am venit la Rhodos".

[21] Menippos din Stratoniceia, în Caria, era orator și retor. Cicero îl socotește (vezi *Brutus*, 316) ca pe unul dintre cei mai celebri retori, plasîndu-l printre attici: „chiar dacă nu are nimic dintre inconvenientele și inepțiile atticilor, acest orator se poate număra printre ei (vezi de asemenea *Brutus*, 315).

[22] Apollonios Molon, originar din Alabanda, oraș în Caria, s-a așezat în insula Rodos, unde și-a creat o mare faimă, nu numai ca retor, ci și ca orator. Rodienii l-au trimis în anul 87 și apoi în anul 81 ca sol la Roma. Cicero l-a audiat mai întîi la Roma în anul 87 și apoi la Rodos în 78. Printre auditorii lui Molon a fost și Caesar. Molon reușea mai ales să sesizeze și să critice lipsurile observate la viitorii oratori, în exercițiile de declamație.

[23] Posidonios din Apamea (135—51 î.e.n.), celebru filozof stoic. El a scris și lucrări de filologie, istorie, geografie. Tratatul

său asupra *Îndatoriri* a influențat pe Cicero. A locuit mai mult la Rodos, de aceea a fost numit și Rodianul.

[24] *Se non e vero, e ben trovato*, cum zice proverbul italian. Chiar dacă Apollonios n-a spus aceste cuvinte, ele reflectă o realitate istorică: grecii se mîndreau cu cultura lor, iar romanii cu forța militară și politică.

[25] Și pe vremea lui Cicero dăinuia, în anumite cercuri, părerea că a te ocupa cu literatura greacă și, îndeosebi, cu filozofia însemnează să trîndăvești. De aici epitetele de „grecizatul" și „trîndavul".

[26] Roscius, celebrul actor de comedii, pe care Cicero l-a apărat mai tîrziu, în celebrul discurs *Pro Roscio comoedo*, care ne-a parvenit foarte mutilat.

[27] Claudius Aesopus, celebru actor de tragedii. Cicero, care a întreținut strînse relații cu el, îl menționează în *De divinitione*, I, 80. *Tusculanae disputationes*, II, 391; IV, 55; *De Officiis*, I, 114; *Ad familiares*, VII, 1, 2.

[28] Atreus, fiul lui Pelops și al Hippodamiei, fratele lui Thyestes. Fiii săi erau Agamemnon și Menelau.

[29] Thyestes (vezi nota precedentă).

[30] Cicero a luptat toată viața pentru dobîndirea unei glorii strălucite, iar ambiția nu l-a părăsit decît în clipele de deznădejde, pe care le-a trăit, de pildă, în exil.

[31] Caius Verres a fost guvernator în Sicilia între 74 și 71. El s-a dedat la tot soiul de abuzuri, jafuri și crime, fiind sprijinit de unii membri ai aristocrației senatoriale.

[32] Plutarh și aici prezintă neclar lucrurile. Într-adevăr, la romani era obiceiul ca mai întîi să se susțină pledoariile și apoi să se introducă martorii. Cicero, de teamă ca procesul să nu fie amînat pentru anul 69 î.e.n., căci Verres ar fi avut în persoana celor doi consuli cei mai aprigi susținători, a inversat ordinea și a introdus mai întîi martorii. Totuși, și cu acest prilej a ținut un mic discurs, care ne-a parvenit și nouă sub numele de *Actio prima in Verrem*.

[33] Un sesterț *(sestertius)* valora doiași și jumătate. (=2 g argint). Quinarius = 5 ași = 4 g argint; denarius = 10 ași = 8 g argint. Asul = libra, de aci și numele de *as libralis*.

[34] Cicero a fost edil în anul 69. În timpul procesului lui Verres el a trebuit să-și facă și propaganda electorală, iar fostul guvernator al Siciliei a încercat prin orice mijloc să-l facă să eșueze.

[35] O miriadă=zece mii.

[36] Vezi nota 33.

[37] Faptul de a avea o clientelă numeroasă, alcătuită din oameni de seamă, era semnul celei mai mari distincții sociale.

[38] Licinius Macer, reprezentant înflăcărat al grupării „populariloг", care în anul 73 î.e.n, ca tribun al plebei, a luptat pentru restabilirea drepturilor tribunilor plebei.

[39] Vatinius, adversar al lui Cicero, protejat de L. Calpurnius Piso

Caesominus, socrul lui Caesar și consul, cu Gabinius, în anul 58 î.e.n., cînd Cicero, la 20 martie, a luat drumul exilului.

[40] Manilius a propus proiectul de lege prin care se conferea lui Pompeius comanda războiului împotriva lui Mithridates. Cicero l-a susținut în discursul *Pro lege Manilia sive De imperior Cn. Pompeii,* unul dintre cele mai frumoase discursuri ale oratorului, rostit în anul 66.

[41] În anul 64 erau șapte candidați la consulat pentru anul 63, printre care Cicero și Catilina. Aristocrația senatorială, înspăimîntată de programul politic afișat de Catilina, care, între altele, prevedea iertarea datoriilor, și-a unit voturile cu ale cavalerilor și l-au ales pe Cicero consul, deși era un *homo novus* (om nou), adică nu se trăgea din strămoși ilustri.

[42] Problema datoriilor era cea mai apăsătoare. Din cauza datoriilor, printre conjurați se aflau oameni bogați, mari proprietari de pămînt, alături de plebei, care nu aveau după ce bea apă, patricieni scăpătați, dar toți plini de datorii.

[43] Lucius Sergius Catilina se trăgea din faimoasa gens Sergia, care pretindea că-l avea de strămoș pe Sergestus, tovarășul lui Aeneas. Așa cum spune Sallustius în *De coniuratione Catilinae* și Cicero în *Pro Caelio,* Catilina avea mari cusururi, dar și mari calități: rezistență fizică, elocvență, darul de a-și atrage tineretul. Catilina a fost de fapt unul dintre adepții dictaturii militare, pe care abia Caesar a instaurat-o.

[44] Plutarh nu-și reprezintă clar situația. El nu-și dă seama de cauzele economice, sociale și politice care contribuiau la crearea atmosferei de neliniște și agitație, printre care datoriile, înlocuirea mîinii de lucru libere cu cea servilă și dizlocarea — din diferite cauze — a micilor proprietari de pe bucățile lor de pămînt erau cele mai grave. Simpatia biografului se îndreaptă către bogații scăpătați.

[45] Caius Antonius Hybrida, fiul retorului M. Antonius, unchiul triumvirului .M Antonius. Partizan al lui Sylla în 83, în 64 a candidat la consulat, fiind sprijiniți de Crassus și Caesar. Quintus Cicero spune că viața lui Antonius și a lui Catilina erau infamie (*Petitio consulatus;* Cicero, (*Ad. Atticum,* I, 1).

[46] Este vorba aici de Caius Servilius Rullus, autorul proiectului de lege despre care vorbește Plutarh. Proiectul, cu toate că acorda puteri excesive comisiei decemvirale, constituia totuși o încercare de a se rezolva grava criză agrară prin care trecea Roma. Plutarh, ca și Cicero, este împotriva proiectului.

[47] Cicero, în cele trei discursuri *De lege agraria,* a adoptat o politică de critică negativă, fără să aducă altceva în locul proiectului combătut. Proiectul a fost respins și datorită

elocvenței lui Cicero, dar mai ales faptului că plebea nu era conștientă de interesele ei de clasă. În paragrafele următoare se vede cît de mult se bucură biograful de respingerea proiectului, fără să se întrebe dacă cei lipsiți de pămînt aveau sau nu dreptul de a trăi.

[48] Marcus Otho. Otho este un cognomen atestat în ultimele decenii ale republicii. Cicero menționează un *Otho tribunus plebis* în anul 67 î.e.n. Și despre mai mulți Othones aduce vorba în 45 și 44 î.e.n. (*Att.,* XII 37, 2; 4, 3, 9, 2). Nu se știe despre care este vorba aici.

[49] Zeița Enyo, la romani se numea Bellona și era zeița războiului.

[50] Alegerile de consuli prilejuiau întruniri, discuții, controverse, propice pentru scopul urmărit de Catilina.

[51] Alegerile de consuli pentru anul 62 trebuiau, conform obiceiului, să se țină în iulie 63.

[52] Marcus Crassus, faimosul triumvir, a cărui *Viață* poate fi citită în volumul de față, l-a detestat, în fond, toată viața pe Cicero. Marcus Claudius Marcellus a fost un înverșunat apărător al aristocrației senatoriale, ca și Quintus Caecilius Metellus Scipio.

[53] Formula hotărîrii senatului: *Videant consules .... ne quid detrimenti respublica carpiat* (Să vegheze consulii .... ca statul să nu sufere vreo vătămare) echivala cu investirea consulilor cu puteri dictatoriale și cu instituirea stării de asediu.

[54] Cei doi bărbați care s-au prezentat la ușa lui Cicero, sub pretext că vor să-l salute, dar cu intenția de a-l asasina, au fost, așa cum ne spune autorul însuși, excluși, „îndepărtați".

[55] Fulvia era amanta lui Q. Curius, unul dintre conjurați și, probabil, a fost foarte bine plătită de Cicero ca să denunțe.

[56] Jupiter Stator, numit astfel, fiindcă conferă ostașilor rezistență în linia de bătaie.

[57] Și în acest loc Plutarh narează greșit faptul. Catilina nu s-a dus în senat ca să se dezvinovățească, ci voia să dea impresia că nu luase nici o măsură gravă.

[58] Nu Catilina a vorbit cel dintîi, ci faptele s-au petrecut aproximativ în chipul următor: Cicero, care prezida ședința, începuse să vorbească spre a face o dare de seamă senatului asupra situației, în urma celor aflate de la Fulvia. În acest timp, pe ușă a apărut Catilina, care, neștiind că consulul este informat despre tot ceea ce se petrece, s-a așezat liniștit pe o bancă. Senatorii lîngă care se așezase, informați și ei, s-au îndepărtat de el. Atunci, cuprins de mînie și de revoltă, Cicero a rostit prima Catilinară.

[59] Lictorii purtau pe umăr un mănunchi de nuiele, în care, în afara Romei, introduceau o secure, semnul dreptului de viață și de moarte pe care-l aveau comandanții supremi.

[60] Cei care pierdeau rangul de senator și erau reabilitați.

[61] Din războiul purtat împotriva lui Mithridates, regele Pontului.

[62] Saturnalele erau sărbători în amintirea domniei „de aur" a zeului Saturnus, la 25 decembrie în fiecare an. În timpul Saturnalelor orice ocupație înceta, delincvenții erau iertați, iar sclavii erau serviți de stăpînii lor.

[63] Alobrogii erau o populație puternică și numeroasă, în nordul Galliei-Narbonensis, renumită chiar pe vremea lui Hannibal. Locuiau un teritoriu fertil între Rhodanus, Isara, Alpes Graiae și lacul Lemanus. Au fost supuși în anul 121 î.e.n. de Cneius Domitius Ahenobarbus și de Q. Fabius Maximus.

[64] Titus Volturcius din Crotona avea misiunea să ducă (însoțind solia alobrogilor) o scrisoare lui Catilina, de la P. Cornelius Lentulus. Arestat în noaptea de 2—3 decembrie 63, a fost răsplătit, fiindcă a denunțat conjurația.

[65] Plutarh relatează sumar și confuz faptul. În realitate, Cicero a dat dovadă în această împrejurare de o mare abilitate politică. Faptul în esență s-a petrecut astfel: Conjurații au luat legătura cu solii alobrogilor și le-au propus să ia parte la conspirație; aceștia, temători, i-au dat de veste lui Cicero; oratorul i-a sfătuit să simuleze că sînt de acord, să ia de la ei scrisori adresate lui Catilina, iar în noaptea de 2—3 decembrie să se lase arestați la Pons Mulvius.

[66] Senatul putea fi convocat nu numai în curie, ci și în anumite temple.

[67] Decimus Iunius Silanus era consul designatus.

[68] L. Calpurnius Piso Caesarianus, socrul lui Caesar, consul în 58 î.e.n., adversar al lui Cicero.

[69] Caius Sulpicius, personaj cunoscut, mai ales în această împrejurare.

[70] Gynaicia, adică zeița femeilor. γυνή =femeie.

[71] Publius Nigidus Figulus, senator și sfetnic intim al lui Cicero. În anul 63, a fost aprig susținător al politicii optimaților împotriva conjurației lui Catilina. În războiul civil dintre Caesar și Pompeius, a fost de partea acestuia din urmă. Nigidius a murit în exil. Datorită vastei sale erudiții și multelor sale scrieri, Cicero (Ad familiares, 13,3) îl numește *omnium doctissimo* „cel mai învățat dintre toți". Nigidius a fost reprezentantul roman al unui fel de spiritualism pitagoreic.

[72] În fond, Cicero nu s-a declarat de acord în mod explicit cu nici una dintre cele două păreri, ci a arătat în ce constau avantajele fiecăreia dintre ele. Plutarh relatează eronat faptul. Cicero a vorbit după ce Silanus își revizuise părerea exprimată mai înainte.

[73] Senatorii nu s-au declarat de acord cu părerea lui Caesar fiindcă Cicero și-ar fi dat și el consimțămîntul, ci fiindcă Caesar vorbise convingător.

[74] Măsura fusese luată avînd în vedere calitățile oficiale și rangul conjuraților.

[75] Titlul de *pater patriae* (părintele patriei) era unul dintre titlurile cele mai înalte și rar acordate.

[76] Jocul lui Caesar a fost dublu. Cicero a declarat mai tîrziu că Caesar îi dăduse informații cu privire la conjurație. Cicero a făcut această declarație, cînd Caesar era acuzat că participase la conjurația lui Catilina.

[77] La ieșirea din slujbă, consulii depuneau un jurămînt că respectaseră legile.

[78] „Dinastia lui Cicero" era expresia lansată de adversarii lui, care erau înfuriați de trecerea pe care o avea oratorul în fața poporului.

[79] Titlul de *pater patriae* fusese dat și lui C. Marius, celebrul fruntaș al popularilor, adversarul lui L. Cornelius Sylla. C. Marius se trăgea din Arpinum.

[80] Cicero își proslăvea atît de mult meritele dobîndite în descoperirea conjurației lui Catilina, încît părea că le „cîntă" în hexametri, ca într-o epopee.

[81] Așa cum Demosthenes numise *Filipice* cele șapte discursuri rostite împotriva lui Filip, regele Macedoniei, care amenința libertatea Greciei.

[82] Herodes, om de afaceri al lui Atticus, amintit de Cicero în *Epistulae ad Atticum*, VI, 1, 25.

[83] Gorgias, atenian, profesor de retorică al lui M. Cicero la Atena, fiul oratorului, acuzat că-și duce elevii la băutură. În primii ani ai principatului lui Augustus a venit la Roma, unde Seneca retorul l-a auzit declamînd. Tînărul Cicero l-a numit (Cicero, *Ad familiares*, 21, 6) în *cotidiana declamatione utilis*, „folositor în exercițiile de declamație zilnice".

[84] Pelops din Byzantion, probabil sol al cetății Byzantion, venit la Roma după asasinarea lui Caesar (F. Münzer, în *RE*, 37, 391). Cicero i-a scris, plîngîndu-se de comportamentul lui Gorgias față de fiul său Marcus și de faptul că cetatea Byzantion nu-i conferise onorurile la care se aștepta (*Att.*, XIV, 8,1).

[85] Munatius Plancus; sînt mai mulți L. Munatius Plancus cu care Cicero a întreținut legături de prietenie.

[86] Cum Crassus era cel mai bogat din Roma și de o lăcomie proverbială, spiritul lui Cicero este cu atît mai tăios.

[87] În grecește aceste cuvinte au toată savoarea, întrucît înseamnă „demn".

[88] Libienii obișnuiau să-și găurească urechile spre a purta podoabe.

[89] Q. Metellus Nepos, tribun al plebei în anul 62 î.e.n., partizan al lui Pompeius. Nepos l-a împiedicat pe Cicero să vorbească la finele lunii decembrie 63, cînd depunea magistratura de consul. Nepos era cumnat cu Pompeius.

[90] Publius Sestius, constituindu-și o bandă de partizani înarmați.

luptase, pe timpul exilului lui Cicero, împotriva bandelor înarmate ale lui Clodius, dușmanul de moarte al oratorului.

91 Publius Costa, adevăratul lui nume era P. Pedanius Costa, poate membru în consiliul de război al consulului Cn. Pompeius Strabo, în anul 89 î.e.n.

92 Philargos, sclav al lui Cicero, menționat în epistolele *Ad Atticum*, IX, 15,5.

93 Marcus Appius, la început, Appius era forma romană a numelui sabin Attius, care prin Attius Clausus a întemeiat celebra gintă a Claudiilor. În ultimele decenii ale republicii Appius apare ca nume de gintă. Aici este vorba de un personaj obscur.

94 Adrastos, rege legendar în Argos, prințul expediției celor șapte împotriva Tebei. A se vedea Statius, *Thebais*, I, 375 și urm.

95 Lucius Cotta, pretor în 70 î.e.n., autorul legii care prevedea că lista juraților va consta din trei decurii: senatori, cavaleri, tribuni aerari. Cenzor în 64, el s-a prezentat la alegerile de consuli în 64, pentru 63. Prieten și spirjinitor al lui Cicero în anul 63, iar mai tîrziu s-a alăturat lui Caesar, de a cărui ucidere a fost foarte afectat. După anul 44, a întreținut aceleași relații de prietenie cu Cicero.

96 Q. Voconius Naso, praetor înainte de anul 60 î.e.n. Judecător în procesul lui Flaccus, pe care l-a apărat Cicero.

97 Zeul Apollo, întruparea idealului grec de frumusețe masculină.

98 Marcus Gallus, personaj obscur.

99 Adică a scos-o la licitație. Aici un joc de cuvine.

100 Cicero relatează pe larg faptul în mai multe scrisori adresate lui Atticus.

101 Clodia, faimoasă pentru frumusețea și nestatornicia ei, pe care poetul Catul a cîntat-o sub numele de Lesbia

102 Tullus din Tarent, personaj obscur.

103 Lucullus, a se vedea *Viața* lui în Plutarh, *Vieți paralele*, vol. III, Editura Științifică, București, 1966.

104 Marcius Rex, consul cu Caecilius Metellus, în anul 68 î.e.n. Aristocrat intransigent.

105 Metellus Celer, fratele lui Metellus Nepos, îi reproșa lui Cicero că oratorul fusese prea aspru cu Nepos, într-o altercație în senat.

106 Pentru a nu se vedea al cui este inelul care a votat împotriva lui Clodius.

107 Este vorba despre Quintus Lutatius Catulus.

108 Faptul s-a produs cu sprijinul lui Caesar, înfuriat pe Cicero că-i refuzase colaborarea sub anumite forme.

109 Lucius Calpurnius Piso era, în 58, socrul lui Caesar.

110 Aulus Gabinius, tribun al plebei în anul 67, autor al proiectului de lege care conferea lui Cn. Pompeius comanda războiului împotriva piraților, praetor în anul 61, consul cu L. Calpurinus Piso, în anul 58, guvernator în Siria și Cilicia; în 57, Gabinius a fost violent atacat de Cicero în discursul *De provinciis consularibus* (Despre provinciile consulare), în anul 56. Gabinius împreună cu L. Calpurinus Piso, instrumente ale politicii lui Caesar, au fost consulii care au sprijinit pe Clodius în lupta contra oratorului.

111 Ales tribun al plebei, și intrînd în slujbă la 13 decembrie 59, Clodius s-a grăbit să publice mai multe proiecte de lege, printre care era și acela care prevedea dreptul de asociere în așa zisele collegia (de fapt agenturi electorale) interzise în anul 65.

112 Nu Cicero a încercat să se pună sub protecția lui Caesar, ci Caesar i-a oferit colaborarea.

113 Principalele căpetenii ale conjuraților.

114 Adică depunînd stăruințe pe lîngă unul și altul în favoarea lui Cicero.

115 O milă, adică o mie de pași.

116 Hipponium, oraș situat pe coasta de vest a ținutului Brutiilor.

117 Vibius Sicca, personaj menționat în mai multe scrisori ale lui Cicero, cu care oratorul a întreținut relații de prietenie.

118 Caius Vergilius, pretor în anul 62, cu Caesar, și propretor în Sicilia (61—58).

119 Era vorba despre o *ara Libertatis*.

120 A se vedea atitudinea de dispreț a lui Plutarh față de plebe.

121 Cornelius Lentulus Spinther, edil curul în 63, el a sprijinit acțiunea lui Cicero împotriva lui Catilina, praetor în 60, guvernator al provinciei Hispania Citerior în anul 59, consul în 57; Lentulus a luptat cu succes pentru rechemarea lui Cicero din exil, pentru care acțiune oratorul l-a numit *deum ac parentem fortunae ac nominis mei* (zeu și părinte al sorții și numelui meu) (*Pro Sestio*, § 107).

122 Titus Annius Milo, ca și Sestius, își constituise o bandă înarmată cu care lupta împotriva bandei lui Clodius.

123 Cicero a fost nemulțumit de suma pe care i-a acordase senatul pentru reclădirea casei.

124 Adică o haină de festivitate.

125 Ariobarzanes al III-lea, rege al Capadociei între anii 52 și 42; Cicero, ca proconsul al Ciliciei, i-a adus recunoașterea senatului (Cicero, *Ad Familiares*), II, 17, 7; XV, 2, 4).

126 Muntele. Aman este un lanț al muntelui Taurus, care, după Strabon, se întinde de la Eufrat pînă la mare. Brațul de est al acestui lanț, despre care vorbesc autorii clasici, formează granița dintre Siria și Cilicia. Locuitorii acestui munte erau pirați vestiți. Cicero i-a învins la Issos și a obținut titlul de imperator.

127 Caelius, retor, personaj obscur.

128 Cînd Cicero studiase filozofia și retorica, în timpul călătoriei pe care o întreprinsese după susținerea pledoariei pentru Roscius din Ameria.

[129] Faptele sînt relatate în amănunt de Cicero în cîteva scrisori către Atticus.
[130] Drama nehotărîrilor lui Cicero este foarte bine zugrăvită în scrisorile către Atticus.
[131] Aci Plutarh reproduce cuvintele lui Cicero dintr-o scrisoare adresată lui Atticus. *Habeo quem fugiam* (am de cine să fug).
[132] Nu se știe ce este adevărat din toată această afirmație.
[133] Theophanes din Lesbos, șeful tîmplarilor (c. 38).
[134] Este vorba despre fiul lui Pompeius.
[135] Theramenes, vezi Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac*, VIII, 68, 4; Xenophon, *Hellenicele*, I, II; Diodor, XIII—XIV.
[136] Quintus Ligarius a fost apărat de Cicero în discursul *Pro Ligario*.
[137] S-ar putea ca cele relatate aici de biograf să fie adevărate.
[138] În textul grec este „să le metafraseze".
[139] Este greu de precizat *causa causarum* cine a contribuit la divorțul dintre Cicero și Terenția.
[140] Antonius, triumvirul, a atacat sau mai bine zis a contraatacat pe Cicero, care rostise *Filipicele* împotriva lui.
[141] Lentulus, ginere al lui Cicero.
[142] Publius Cornelius Dolabella, născut în anul 69 î.e.n., unul dintre ginerii lui Cicero, partizan al lui Caesar. Amănunte despre el se găsesc din abundență la Cicero, *Ad Atticum*, XII, 3, 12; XI, 22; IX, 16; 3; XVI, 11, 2; XI 10, 2; *Ad familiares*, XIV, 3; IX, 7, 5; IX, 10, 1; etc.; Plutarh, *Caesar*, 51, 2; *Ant.*, 9, 1; Appian, *Războaiele civile*, II, 92.
[143] Aulus, Hirtius, subaltern al lui Caesar, autorul cărții a VIII-a din *De bello Gallico* (Despre războiul cu gallii), prieten cu Caesar, urma să-și înceapă consulatul cu Ponsa la 1 ianuarie 43.
[144] C. Vibius Ponsa, locotenent al lui Caesar în Gellia, prieten cu Atticus și prin el și cu Cicero.
[145] G. Iulius Caesar Octavianus.
[146] Philippus, soțul mamei lui Octavianus.
[147] Marcellus, cumnatul lui Octavianus.
[148] Aulus Hirtius om de încredere și șef al cancelariei lui Caesar. A fost consul împreună cu Pansa, în anul 43 î.e.n.
[149] Astura, localitate pe țărmul mării, la nord de Circei.
[150] Circei, oraș în promontoriul Circeum, pe coasta de vest a Italiei, la nord-vest de Terracina.
[151] Caieta, localitate la țărmul mării, la sud-est de Tarracina.
[152] Acroteria înseamnă: capul, urechile, nasul, mîinile și picioarele. Aici este vorba despre mîini și picioare.
[153] De remarcat atitudinea lui Plutarh de desconsiderare abia reținută față de elocință.
[154] Agrippa, ginerele lui Augustus.

[155] Maecenas, celebrul demnitar al lui Augustus, care a protejat pe oamenii de litere.
[156] Cicero nu poate lua cuvîntul, după ce-i acordase atîta sprijin lui Octavianus.
[157] De văzut scrisoarea lui Brutus către Cicero, în *Epistulae ad M. Brutus*.

DEMETRIOS

[1] A se vedea efortul pe care-l face Plutarh de a face distincție între excitație, senzație, percepție.
[2] Teoria îmbinării armonioase a funcțiilor diferite ale organelor este clar exprimată aici.
[3] Anticii beau vinul amestecat cu apă. Numai la chefuri se bea vin curat.
[4] A se nota concepția lui Plutarh despre adevărata comportare a cetățeanului.
[5] Știm despre un Ismenias din Teba prieten al lui Pelopidas, care a avut mai ales misiuni diplomatice.
[6] Antigenidas din Teba, celebru cîntăreț din flaut și compozitor, a trăit între anii 400 și 370 î.e.n.
[7] Două vieți paralele constituiau o carte.
[8] *Imperator* = cel care deține *imperium* (cea mai înaltă putere militară).
[9] Adică oamenii înzestrați cu mari calități.
[10] Antigonos, poreclit μονοφθαδμος „cu un ochi" sau Κωκλοψ „ciclopul" fiu al lui Philippos, probabil un aristocrat macedonean, s-a născut pe la 380 î.e.n. Sub Alexandru cel Mare a comandat trupele alite, a deținut satrapia Frigiei, iar după moartea lui Alexandru, i-au revenit: Frigia, Licia și Pamfilia.
[11] Distincție între față și făptură. Cineva putea să aibă corp bine legat, să fie „chipeș", dar să nu aibă o față frumoasă.
[12] Dionysos, zeul vinului.
[13] Unelte de vînat, îndeosebi, pe atunci erau: parul ascuțit și plasa.
[14] Aici este vorba de Mithridates al VIII-lea.
[15] Elementele lui Empedocles erau în număr de patru — aerul, apa, focul, indefinitul, combinate, în chipuri diferite, de Eris (Zavistia) și Eros (dragostea).
[16] Ptolemeu I Soter, fiul lui Lagos, rege al Egiptului după 306 î.e.n. Mai înainte fusese unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare, care-l însoțise în toate campaniile.
[17] Gaza, oraș în Palestina.
[18] Celainai, oraș în Frigia, situat pe o colină cu același nume; locuitorii acestui oraș.
[19] Cassandros, fiul cel mai mare al lui Antipatros, care, la moartea tatălui său, devine chiliarch, cel mai mare grad militar

129 Faptele sînt relatate în amănunt de Cicero în cîteva scrisori către Atticus.
130 Drama nehotărîrilor lui Cicero este foarte bine zugrăvită în scrisorile către Atticus.
131 Aci Plutarh reproduce cuvintele lui Cicero dintr-o scrisoare adresată lui Atticus. *Habeo quem fugiam* (am de cine să fug).
132 Nu se știe ce este adevărat din toată această afirmație.
133 Theophanes din Lesbos, șeful tîmplarilor (c. 38).
134 Este vorba despre fiul lui Pompeius.
135 Theramenes, vezi Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac*, VIII, 68, 4; Xenophon, *Hellenicele*, I, II; Diodor, XIII—XIV.
136 Quintus Ligarius a fost apărat de Cicero în discursul *Pro Ligario*.
137 S-ar putea ca cele relatate aici de biograf să fie adevărate.
138 În textul grec este „să le metafraseze".
139 Este greu de precizat *causa causarum* cine a contribuit la divorțul dintre Cicero și Terența.
140 Antonius, triumvirul, a atacat sau mai bine zis a contraatacat pe Cicero, care rostise *Filipicele* împotriva lui.
141 Lentulus, ginere al lui Cicero.
142 Publius Cornelius Dolabella, născut în anul 69 î.e.n., unul dintre ginerii lui Cicero, partizan al lui Caesar. Amănunte despre el se găsesc din abundență la Cicero, *Ad Atticum*, XII, 3, 12; XI, 22; IX, 16; 3; XVI, 11, 2; XI 10, 2; *Ad familiares*, XIV, 3; IX, 7, 5; IX, 10, 1; etc.; Plutarh, *Caesar*, 51, 2; *Ant.*, 9, 1; Appian, *Războaiele civile*, II, 92.
143 Aulus, Hirtius, subaltern al lui Caesar, autorul cărții a VIII-a din *De bello Gallico* (Despre războiul cu gallii), prieten cu Caesar, urma să-și înceapă consulatul cu Ponsa la 1 ianuarie 43.
144 C. Vibius Ponsa, locotenent al lui Caesar în Gellia, prieten cu Atticus și prin el și cu Cicero.
145 G. Iulius Caesar Octavianus.
146 Philippus, soțul mamei lui Octavianus.
147 Marcellus, cumnatul lui Octavianus.
148 Aulus Hirtius om de încredere și șef al cancelariei lui Caesar. A fost consul împreună cu Pansa, în anul 43 î.e.n.
149 Astura, localitate pe țărmul mării, la nord de Circei.
150 Circei, oraș în promontoriul Circeum, pe coasta de vest a Italiei, la nord-vest de Terracina.
151 Caieta, localitate la țărmul mării, la sud-est de Tarracina.
152 Acroteria înseamnă: capul, urechile, nasul, mîinile și picioarele. Aici este vorba despre mîini și picioare.
153 De remarcat atitudinea lui Plutarh de desconsiderare abia reținută față de elocință.
154 Agrippa, ginerele lui Augustus.

155 Maecenas, celebrul demnitar al lui Augustus, care a protejat pe oamenii de litere.
156 Cicero nu poate lua cuvîntul, după ce-i acordase atîta sprijin lui Octavianus.
157 De văzut scrisoarea lui Brutus către Cicero, în *Epistulae ad M. Brutus*.

DEMETRIOS

1 A se vedea efortul pe care-l face Plutarh de a face distincție între excitație, senzație, percepție.
2 Teoria îmbinării armonioase a funcțiilor diferite ale organelor este clar exprimată aici.
3 Anticii beau vinul amestecat cu apă. Numai la chefuri se bea vin curat.
4 A se nota concepția lui Plutarh despre adevărata comportare a cetățeanului.
5 Știm despre un Ismenias din Teba prieten al lui Pelopidas, care a avut mai ales misiuni diplomatice.
6 Antigenidas din Teba, celebru cîntăreț din flaut și compozitor, a trăit între anii 400 și 370 î.e.n.
7 Două vieți paralele constituiau o carte.
8 *Imperator* = cel care deține *imperium* (cea mai înaltă putere militară).
9 Adică oamenii înzestrați cu mari calități.
10 Antigonos, poreclit μονοφθαδμος „cu un ochi" sau Κωκλοψ „ciclopul" fiu al lui Philippos, probabil un aristocrat macedonean, s-a născut pe la 380 î.e.n. Sub Alexandru cel Mare a comandat trupele alite, a deținut satrapia Frigiei, iar după moartea lui Alexandru, i-au revenit: Frigia, Licia și Pamfilia.
11 Distincție între față și făptură. Cineva putea să aibă corp bine legat, să fie „chipeș", dar să nu aibă o față frumoasă.
12 Dionysos, zeul vinului.
13 Unelte de vînat, îndeosebi, pe atunci erau: parul ascuțit și plasa.
14 Aici este vorba de Mithridates al VIII-lea.
15 Elementele lui Empedocles erau în număr de patru — aerul, apa, focul, indefinitul, combinate, în chipuri diferite, de Eris (Zavistia) și Eros (dragostea).
16 Ptolemeu I Soter, fiul lui Lagos, rege al Egiptului după 306 î.e.n. Mai înainte fusese unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare, care-l însoțise în toate campaniile.
17 Gaza, oraș în Palestina.
18 Celainai, oraș în Frigia, situat pe o colină cu același nume; locuitorii acestui oraș.
19 Cassandros, fiul cel mai mare al lui Antipatros, care, la moartea tatălui său, devine chiliarch, cel mai mare grad militar

după rege, la Macedonia. În 306, Cassandros devine rege al Macedoniei. Moare în 297 î.e.n.

[20] Demetrios din Phaleron, născut la 344 î.e.n., se pare era fiul unui sclav. Prieten al lui Teofrast și discipol al lui Aristotel, partizan al oligarhiei, om de stat și de litere, foarte productiv ca om de știință.

[21] Thargelion corespundea aproximativ lunii mai

[22] Alexandros, fiul lui Polyperchon; vezi amănunte la Diodor, XVIII, 65, XIX 53; Plutarh, *Phocion*, 33.

[23] Stilpon din Megara, reprezentant al școlii cirenaice.

[24] Medimnul (attic), măsură de capacitate pentru solide, cuprindea aproximativ 51, 84 l.

[25] Catabaitul = care coboară.

[26] Theorii erau deputați trimiși de statele grecești, și îndeosebi de atenieni, ca să asiste la marile jocuri (olimpice, pythice etc.).

[27] Sphettos, dem (diviziune teritorială) în Attica.

[28] Cyrena, colonie grecească pe coasta Africii spre Mediterană, la vest de Alexandria.

[29] Crateros, fiu al lui Crateros și al Philei, fiica lui Antipatros, născut în ținutul Orestis, pe la 321 î.e.n. Prin căsătoria Philei cu Demetrios Poliorcetes, Crateros a devenit frate vitreg al lui Antigonos Gonatas.

[30] Lysimachos, unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare, după moartea căruia a primit guvernarea Traciei. A ajuns rege al Traciei în 306 î.e.n., iar în 286 și rege al Macedoniei. A căzut în lupta cu Seleucos, în 282 î.e.n., în vîrstă de optzeci de ani.

[31] Seleucos I Nicator, fiul lui Antiochus și al Laodicei, a fost unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare, la a cărui moarte a pus stăpînire pe Siria, devenind rege și întemeind dinastia Seleucizilor.

[32] Aeropos, rege macedonean.

[33] Hyoscyanul = jusquiame, plantă a cărei absorbție provoacă delirul.

[34] Eleborul, plantă din familia renonculaceelor, care creștea mai ales la Anticyra, în Phocida, întrebuințată contra nebuniei. Se întrebuința și ca purgativ puternic.

[35] Aconitul era o plantă veninoasă.

[36] Dorycnionul, plantă agățătoare, franțuzește = *liseron*.

[37] Helepolă (= distrugătoare de cetăți) mașini de război, un fel de turn pe roți, inventat de Demetrios însuși.

[38] Un cot avea 0,370 m.

[39] O mină = 60 de drahme (432 g).

[40] Caunios Protogenes, pictor celebru chiar prin tabloul despre care vorbește Plutarh aici.

[41] Apelles, celebrul pictor, s-a născut în Colophon, a pictat, între altele multe, pe Filip, pe Alexandru cel Mare și pe unii dintre generalii săi. Cea mai renumită pictură a lui era

în antichitate *Aphrodita Anadyomene* (Aphrodita ieșind din valurile mării). Amănunte la Plinius, *Naturalis historia*, XXXV, 9; Cicero, *De Officiis*, III, 10, *Ad familiares*, I, 9, 4; Plutarh, *Alexandru* 4, Cicero, *Verr.*, IV, 135.

[42] Cenhreai, port al Corintului, la golful Saronic.

[43] Phyle, dem în Attica, azi Bigla Castro.

[44] Panacton, localitate la frontiera dintre Attica și Beoția.

[45] Opistodomul, spatele Partenonului, în care se ținea vistieria publică.

[46] Stathmodot = ofițer însărcinat cu pregătirea locuințelor.

[47] Leuconoe, dem în Attica.

[48] Acte: 1) vechiul nume al Atticii; 2) regiune a muntelui Athos; 3) regiune în Sicilia, numită Kale Akte (frumoasa coastă); Leuce Acte (Coasta albă), insulă în Marea Neagră.

[49] Heraia, sărbătoare în cinstea zeiței Hera la Argos, Samos etc.

[50] Agonothet, organizator sau președinte al jocurilor publice.

[51] Pyrrhus; a se vedea Plutarh, *Vieți paralele*, vol. III, Editura Științifică, 1966.

[52] Istmul de Corint.

[53] Spado = eunuc.

[54] Epoptice, partea cea mai înaltă a misterelor (contemplarea), cel mai înalt grad de inițiere.

[55] Anthesterion, lună, aproximativ a doua jumătate din februarie și prima din martie.

[56] Boedromion, lună, aproximativ septembrie.

[57] Daduch = purtător de torțe la celebrarea misterelor de la Eleusis.

[58] Munichion corespundea aproximativ lui aprilie.

[59] Agra era un dem în Attica, unde se afla un templu a zeiței Artemis.

[60] Lynceus din Samos, fratele lui Durius din Samos (sec. III î.e.n.), scriitor și autor de comedii.

[61] Mythos = legendă, basm. Lamia era numele unei femei legendare.

[62] Opazi = însoțitori.

[63] Rosos, port al Siriei.

[64] Ipsos, oraș în Frigia, unde s-a dat, în vara anului 301 î.e.n. bătălia dintre Antigonizi, pe de o parte, și Seleucos și Lysimachos, pe de alta. Antigonos a pierit în luptă, bătălia a fost pierdută de Demetrios.

[65] Balistă = mașină de aruncat proiectile.

[66] Rhamnus, dem în Attica.

[67] Dion; 1) localitate în Eubeia, azi Agia; 2) oraș în Macedonia, aproape de Athos; 3) oraș în Macedonia, aproape de Olimp.

[68] Acoliții = slujitori, negustori care însoțeau o armată.

[69] Andron, camera bărbaților într-o casă grecească. Femeile aveau o cameră separată, numită „gyneceu".

[70] Epimelet = administrator, guvernator, director, comisar, îngrijitor.

[71] Harmoste = guvernator spartan în cetăți străine.
[72] Istoricul Hieronymos din Cardia a scris istoria Diodohilor și istoria Epigonilor.
[73] Sărbătoarea Pythiilor avea loc la Delfi, în onoarea zeului Apolo.
[74] Timotheos, poet și muzician celebru, a trăit între 450 și 360 î.e.n.
[75] Pella, azi ruinele de la sud de Vanița Vardari, în Macedonia.
[76] Edessa, azi Edissa sau Moglena, în Macedonia.
[77] Ptolemeu al III-lea Philopator, care a domnit între 222—205 î.e.n.
[78] Parodă, culoar exterior așezat de-a lungul vîslașilor pe cele două margini ale unei corăbii.
[79] Beroia, azi Varia, localitate în Macedonia.
[80] Cassandreia, oraș în Macedonia.
[81] Dirce = numele unui izvor lîngă Teba.
[82] Ismenos, azi Ismeno, rîu în Beoția.

ANTONIUS

[1] M. Antonius retorul s-a născut la 143 î.e.n. A fost cvestor, pretor, a guvernat Cilicia, în calitate de propretor, a purtat un război împotriva piraților, după care i s-a acordat intrarea în triumf la Roma. Optimat convins, el a fost ucis din ordinul lui Marius și Cina.
[2] M. Antonius, numit în batjocură Creticus, era fiul retorului, menționat în nota precedentă. Însărcinat cu misiunea de a curăța Marea Mediterană de pirați, el a dat o luptă împotriva Cretanilor, care sprijineau pe pirați, a suferit o gravă înfrîngere în urma căreia a fost numit în batjocură „Creticus" și a murit curînd după aceea, în 72 sau 71 î.e.n.
[3] P.Cornelius Lentulus Sura, consul în anul 71 î.e.n., izgonit din senat în 70 î.e.n., s-a asociat și a participat la conjurația lui Catilina. A fost prins, arestat și executat, după faimoasa ședință a senatului de la 5 decembrie 63 î.e.n., în care Cicero a rostit cea de a patra catilinară.
[4] Scribonius Curio, mai întîi adversar, apoi fiind cumpărat, prieten al lui Caesar.
[5] Publius Clodius Pulcher, urmaș al strălucitei ginți Clodia, adversar neîmpăcat al lui Cicero, ajutat de Caesar, a trecut la plebe, fiind adoptat de un plebeu, în anul 58 și a servit ca unealtă lui Caesar pentru a-l exila pe orator. A fost asasinat de Milo în anul 52 î.e.n. Plutarh înțelege aci prin „demagogi" pe tribunii plebei care se agitau mai mult. De remarcat atitudinea antipopulară a biografului.
[6] Cei care se ridicau împotriva lui Clodius erau optimați și oamenii lor.
[7] Elocvența asianică se caracteriza prin accentul pe care-l punea pe patetic în convingerea auditorului. Patetic era adesea obținut prin mișcări teatrale ale corpului, prin lacrimi, mimică etc., iar în vorbire prin exclamații, interjecții.

[8] Aulus Gabinius, tribun al plebei, în anul 67 î.e.n., a propus proiectul de lege prin care se conferea lui Pompeius comanda războiului împotriva piraților. Consul în anul 58 î.e.n., a conlucrat cu Clodius la exilarea lui Cicero.
[9] Aristobulos I, fiul lui Alexandros Ianaios și al Alexandrei; amănunte la Strabo, XVI, 763; Flavius Josephus, Antiquit. Iud. XIV, 34; Plutarh, Pompeius 39, 45; Appian, Mithr. 106, 117; Dio Cassius, XXXVII, 15, 16.
[10] Ptolemeu a se vedea Cicero, Pro Rabirio Postumo, cap. 3—6; Pro Caello, 10, 23; Titus Livius Pericle, 104; Dio Cassius, 39, 8.
[11] Pelusium, azi minele de la Tineh, oraș situat la revărsarea Nilului.
[12] Ἔκρηγμγ = o prăpastie provenită din surpări de teren sau din erupții vulcanice.
[13] Serbonis, era un lac în Egipt.
[14] Typhon, figură mitologică, monstru. Typhon însemnează „vînt puternic", „uragan".
[15] Douăzeci și cinci de miriade de sesterți era o sumă relativ mare. O miriadă însemna zece mii, deci $25 \times 10\,000 = 250\,000$.
[16] Decies (de zece ori) sestertium = decies centena millia sestertium, adică un milion de sesterți.
[17] Augurii, în număr de 15, după Sylla și de 16, după Caesar, constituiau un colegiu. Ei erau însărcinați cu luarea auspiciilor, pe care o făceau după anumite reguli, spre a obține răspunsul zeilor (da sau nu) la întrebări pe care le puneau anumite persoane calificate.
[18] Pentru a se evita orice confuzie, dăm lista consulilor anilor 50, 51, 49.
Anul 51: Servius Sulpicius Rufus și Marcus Claudius Marcellus.
Anul 50: L. Aemilius Paulus și C. Claudius Marcellus.
Anul 49: C. Claudius Marcellus și C. Cornelius Lentulus.
[19] L. Calpurinus, fiul lui Marcus Calpurinus Bibulus, care a fost coleg de consulat al lui C. Iulius Caesar. L. Calpurinus Bibulus a fost de mai multe ori mijlocitor între Caesar și Octavius.
[20] Antonius era tribun al plebei.
[21] L. Cornelius Lentulus, consul în 49 î.e.n. împreună cu C. Claudius Marcellus (care era fratele lui M. Claudius Marcellus și vărul lui C. Claudius Marcellus).
[23] Q. Cassius, cvestor sub Crassus, a apărat Siria în anii 52—51 î.e.n. împotriva parților. În timpul războiului civil a fost de partea lui Pompei, apoi a devenit legat al lui Caesar. Înainte de 15 martie 44 era propraetor.
[23] De subliniat atitudinea anticezariană, ascunsă mai întîi sub

[71] Harmoste = guvernator spartan în cetăți străine.
[72] Istoricul Hieronymos din Cardia a scris istoria Diodohilor și istoria Epigonilor.
[73] Sărbătoarea Pythiilor avea loc la Delfi, în onoarea zeului Apolo.
[74] Timotheos, poet și muzician celebru, a trăit între 450 și 360 î.e.n.
[75] Pella, azi ruinele de la sud de Vanița Vardari, în Macedonia.
[76] Edessa, azi Edissa sau Moglena, în Macedonia.
[77] Ptolemeu al III-lea Philopator, care a domnit între 222—205 î.e.n.
[78] Parodă, culoar exterior așezat de-a lungul vîslașilor pe cele două margini ale unei corăbii.
[79] Beroia, azi Varia, localitate în Macedonia.
[80] Cassandreia, oraș în Macedonia.
[81] Dirce = numele unui izvor lîngă Teba.
[82] Ismenos, azi Ismeno, rîu în Beoția.

ANTONIUS

[1] M. Antonius retorul s-a născut la 143 î.e.n. A fost cvestor, pretor, a guvernat Cilicia, în calitate de propretor, a purtat un război împotriva piraților, după care i s-a acordat intrarea în triumf la Roma. Optimat convins, el a fost ucis din ordinul lui Marius și Cina.
[2] M. Antonius, numit în batjocură Creticus, era fiul retorului, menționat în nota precedentă. Însărcinat cu misiunea de a curăța Marea Mediterană de pirați, el a dat o luptă împotriva Cretanilor, care sprijineau pe pirați, a suferit o gravă înfrîngere în urma căreia a fost numit în batjocură „Creticus" și a murit curînd după aceea, în 72 sau 71 î.e.n.
[3] P.Cornelius Lentulus Sura, consul în anul 71 î.e.n., izgonit din senat în 70 î.e.n., s-a asociat și a participat la conjurația lui Catilina. A fost prins, arestat și executat, după faimoasa ședință a senatului de la 5 decembrie 63 î.e.n., în care Cicero a rostit cea de a patra catilinară.
[4] Scribonius Curio, mai întîi adversar, apoi fiind cumpărat, prieten al lui Caesar.
[5] Publius Clodius Pulcher, urmaș al strălucitei ginți Clodia, adversar neîmpăcat al lui Cicero, ajutat de Caesar, a trecut la plebe, fiind adoptat de un plebeu, în anul 58 și a servit ca unealtă lui Caesar pentru a-l exila pe orator. A fost asasinat de Milo în anul 52 î.e.n. Plutarh înțelege aci prin „demagogi" pe tribunii plebei care se agitau mai mult. De remarcat atitudinea antipopulară a biografului.
[6] Cei care se ridicau împotriva lui Clodius erau optimați și oamenii lor.
[7] Elocvența asianică se caracteriza prin accentul pe care-l punea pe patetic în convingerea auditorului. Pateticul era adesea obținut prin mișcări teatrale ale corpului, prin lacrimi, mică etc., iar în vorbire prin exclamații, interjecții.

[8] Aulus Gabinius, tribun al plebei, în anul 67 î.e.n., a propus proiectul de lege prin care se conferea lui Pompeius comanda războiului împotriva piraților. Consul în anul 58 î.e.n., a conlucrat cu Clodius la exilarea lui Cicero.
[9] Aristobulos I, fiul lui Alexandros Ianaios și al Alexandrei; amănunte la Strabo, XVI, 763; Flavius Josephus, Antiquit. Iud. XIV, 34; Plutarh, Pompeius 39, 45; Appian, Mithr. 106, 117; Dio Cassius, XXXVII, 15, 16.
[10] Ptolemeu a se vedea Cicero, Pro Rabirio Postumo, cap. 3—6; Pro Caello, 10, 23; Titus Livius Pericle, 104; Dio Cassius, 39, 8.
[11] Pelusium, azi minele de la Tineh, oraș situat la revărsarea Nilului.
[12] ἔκρηγμγ = o prăpastie provenită din surpări de teren sau din erupții vulcanice.
[13] Serbonis, era un lac în Egipt.
[14] Typhon, figură mitologică, monstru. Typhon însemnează „vînt puternic", „uragan".
[15] Douăzeci și cinci de miriade de sesterți era o sumă relativ mare. O miriadă însemna zece mii, deci $25 \times 10\,000 = 250\,000$.
[16] Decies (de zece ori) sestertium = decies centena millia sestertium, adică un milion de sesterți.
[17] Augurii, în număr de 15, după Sylla și de 16, după Caesar, constituiau un colegiu. Ei erau însărcinați cu luarea auspiciilor, pe care o făceau după anumite reguli, spre a obține răspunsul zeilor (da sau nu) la întrebări pe care le puneau anumite persoane calificate.
[18] Pentru a se evita orice confuzie, dăm lista consulilor anilor 50, 51, 49.
Anul 51: Servius Sulpicius Rufus și Marcus Claudius Marcellus.
Anul 50: L. Aemilius Paulus și C. Claudius Marcellus.
Anul 49: C. Claudius Marcellus și C. Cornelius Lentulus.
[19] L. Calpurinus, fiul lui Marcus Calpurinus Bibulus, care a fost coleg de consulat al lui C. Iulius Caesar. L. Calpurinus Bibulus a fost de mai multe ori mijlocitor între Caesar și Octavius.
[20] Antonius era tribun al plebei.
[21] L. Cornelius Lentulus, consul în 49 î.e.n. împreună cu C. Claudius Marcellus (care era fratele lui M. Claudius Marcellus și vărul lui C. Claudius Marcellus).
[22] Q. Cassius, cvestor sub Crassus, a apărat Siria în anii 52—51 î.e.n. împotriva parților. În timpul războiului civil a fost de partea lui Pompei, apoi a devenit legat al lui Caesar. Înainte de 15 martie 44 era propraetor.
[23] De subliniat atitudinea anticezariană, ascunsă mai întîi sub

[71] Harmoste = guvernator spartan în cetăți străine.
[72] Istoricul Hieronymos din Cardia a scris istoria Diodohilor și istoria Epigonilor.
[73] Sărbătoarea Pythiilor avea loc la Delfi, în onoarea zeului Apolo.
[74] Timotheos, poet și muzician celebru, a trăit între 450 și 360 î.e.n.
[75] Pella, azi ruinele de la sud de Vanița Vardari, în Macedonia.
[76] Edessa, azi Edissa sau Moglena, în Macedonia.
[77] Ptolemeu al III-lea Philopator, care a domnit între 222—205 î.e.n.
[78] Parodă, culoar exterior așezat de-a lungul vîslașilor pe cele două margini ale unei corăbii.
[79] Beroia, azi Varia, localitate în Macedonia.
[80] Cassandreia, oraș în Macedonia.
[81] Dirce = numele unui izvor lîngă Teba.
[82] Ismenos, azi Ismeno, rîu în Beoția.

ANTONIUS

[1] M. Antonius retorul s-a născut la 143 î.e.n. A fost cvestor, pretor, a guvernat Cilicia, în calitate de propretor, a purtat un război împotriva piraților, după care i s-a acordat intrarea în triumf la Roma. Optimat convins, el a fost ucis din ordinul lui Marius și Cina.
[2] M. Antonius, numit în batjocură Creticus, era fiul retorului, menționat în nota precedentă. Însărcinat cu misiunea de a curăța Marea Mediterană de pirați, el a dat o luptă împotriva Cretanilor, care sprijineau pe pirați, a suferit o gravă înfrîngere în urma căreia a fost numit în batjocură „Creticus" și a murit curînd după aceea, în 72 sau 71 î.e.n.
[3] P.Cornelius Lentulus Sura, consul în anul 71 î.e.n., izgonit din senat în 70 î.e.n., s-a asociat și a participat la conjurația lui Catilina. A fost prins, arestat și executat, după faimoasa ședință a senatului de la 5 decembrie 63 î.e.n., în care Cicero a rostit cea de a patra catilinară.
[4] Scribonius Curio, mai întîi adversar, apoi fiind cumpărat, prieten al lui Caesar.
[5] Publius Clodius Pulcher, urmaș al strălucitei ginți Clodia, adversar neîmpăcat al lui Cicero, ajutat de Caesar, a trecut la plebe, fiind adoptat de un plebeu, în anul 58 și a servit ca unealtă lui Caesar pentru a-l exila pe orator. A fost asasinat de Milo în anul 52 î.e.n. Plutarh înțelege aci prin „demagogi" pe tribunii plebei care se agitau mai mult. De remarcat atitudinea antipopulară a biografului.
[6] Cei care se ridicau împotriva lui Clodius erau optimați și oamenii lor.
[7] Elocvența asianică se caracteriza prin accentul pe care-l punea pe patetic în convingerea auditorului. Pateticul era adesea obținut prin mișcări teatrale ale corpului, prin lacrimi, mimică etc., iar în vorbire prin exclamații, interjecții.

[8] Aulus Gabinius, tribun al plebei, în anul 67 î.e.n., a propus proiectul de lege prin care se conferea lui Pompeius comanda războiului împotriva piraților. Consul în anul 58 î.e.n., a conlucrat cu Clodius la exilarea lui Cicero.
[9] Aristobulos I, fiul lui Alexandros Ianaios și al Alexandrei; amănunte la Strabo, XVI, 763; Flavius Josephus, Antiquit. Iud. XIV, 34; Plutarh, Pompeius 39, 45; Appian, Mithr. 106, 117; Dio Cassius, XXXVII, 15, 16.
[10] Ptolemeu a se vedea Cicero, Pro Rabirio Postumo, cap. 3—6; Pro Caello, 10, 23; Titus Livius Pericle, 104; Dio Cassius, 39, 8.
[11] Pelusium, azi minele de la Tineh, oraș situat la revărsarea Nilului.
[12] ἔκρηγμγ = o prăpastie provenită din surpări de teren sau din erupții vulcanice.
[13] Serbonis, era un lac în Egipt.
[14] Typhon, figură mitologică, monstru. Typhon însemnează „vînt puternic", „uragan".
[15] Douăzeci și cinci de miriade de sesterți era o sumă relativ mare. O miriadă însemna zece mii, deci 25 × 10 000 = 250 000.
[16] Decies (de zece ori) sestertium = decies centena millia sestertium, adică un milion de sesterți.
[17] Augurii, în număr de 15, după Sylla și de 16, după Caesar, constituiau un colegiu. Ei erau însărcinați cu luarea auspiciilor, pe care o făceau după anumite reguli, spre a obține răspunsul zeilor (da sau nu) la întrebări pe care le puneau anumite persoane calificate.
[18] Pentru a se evita orice confuzie, dăm lista consulilor anilor 50, 51, 49.
Anul 51: Servius Sulpicius Rufus și Marcus Claudius Marcellus.
Anul 50: L. Aemilius Paulus și C. Claudius Marcellus.
Anul 49: C. Claudius Marcellus și C. Cornelius Lentulus.
[19] L. Calpurinus, fiul lui Marcus Calpurinus Bibulus, care a fost coleg de consulat al lui C. Iulius Caesar. L. Calpurinus Bibulus a fost de mai multe ori mijlocitor între Caesar și Octavius.
[20] Antonius era tribun al plebei.
[21] L. Cornelius Lentulus, consul în 49 î.e.n. împreună cu C. Claudius Marcellus (care era fratele lui M. Claudius Marcellus și vărul lui C. Claudius Marcellus).
[22] Q. Cassius, cvestor sub Crassus, a apărat Siria în anii 52—51 î.e.n. împotriva parților. În timpul războiului civil a fost de partea lui Pompei, apoi a devenit legat al lui Caesar. Înainte de 15 martie 44 era propraetor.
[23] De subliniat atitudinea anticezariană, ascunsă mai întîi sub

această critică făcută la adresa lui Cicero, apoi exprimată clar mai jos.

[24] Alexandru cel Mare.

[25] Cyrus, celebru între altele, prin înfrîngerea lui Cressus regele Lidiei (546 î.e.n.), a cărui țară a ocupat-o.

[26] Protestul împotriva afirmației că dominația lui Caesar a fost o tiranie nu trebuie confundat cu ostilitatea lui Plutarh față de monarhie.

[27] De subliniat distincția pe care o face Plutarh între calitățile ostășești și defectele de altă natură ale lui Antonius.

[28] Libo, personaj care s-a distins mai ales în această împrejurare.

[29] Lissos, azi Alessio, oraș în Illiricum.

[30] Pharsalus, oraș în Tessalia.

[31] P. Cornelius Dolabella, ginere al lui Cicero, se găsea la începutul războiului civil, alături de Pompeius, dar apoi a trecut de partea lui Caesar. În anul 47 î.e.n. la Roma, a propus o lege care prevedea scăderea datoriilor, modificată apoi de Caesar. După asasinarea dictatorului, s-a asociat cu Cassius și Brutus.

[32] Asinius și Trebellius sînt personaje cunoscute prin această mențiune a lui Plutarh.

[33] Deversorium = han, unde se putea adăposti peste noapte și mînca.

[34] Sambucistre, cîntărețe din sambyce, un fel de harpă triunghiulară.

[35] Decimus Brutus Albinus, fiul consulului din anul 37 î.e.n. și al Semproniei, participantă la conjurația lui Catilina. Născut pe la anul 86 î.e.n., s-a distins în lupta contra veneților, în timpul războiului cu gallii, apoi împotriva lui Vercingetorix. În timpul războiului civil, în anul 49, a comandat flota lui Caesar la Massila. Destinat ca guvernator al Galliei Cisalpine de către Caesar, a luat parte la asasinarea dictatorului.

[36] Lupercalia, care începea la 15 februarie, era o sărbătoare în amintirea hrănirii lui Romulus și Remus de către lupoaică. Lupercii, după sacrificiul ritual, îmbrăcați în piei (de lup) cutreierau orașul și loveau pe cei întîlniți cu un bici din piele de animale.

[37] Trebonius, unul dintre conjurații care l-au ucis pe Caesar, faimos mai ales prin această participare la complot.

[38] Haroniți, adică favorizați.

[39] Apollonia, oraș în Epir.

[40] Aulus Hirtius, partizan al lui Caesar, a luat parte la expediția din Gallia și Egipt. Pretor în 46 î.e.n. a propus o lege privind excluderea partizanilor lui Pompeius de la funcții de stat. Consul cu C. Vibius Pansa în 43 î.e.n., a murit la Mutina, luptînd împotriva lui Antonius.

[41] Mutina, oraș în Gallia Transpadană, azi Modena.

[42] Valul taberei, era format din ridicătură de pămînt scos din șanțul care înconjura tabăra, în care se înfigeau pari.

[43] L. Munatius Plancus, partizan al lui Caesar, sub comanda căruia a servit ca legatus în Gallia și apoi în Pharsalus.

[44] Cotylos = cupă, pahar, deci porecla trebuie să fi sunat „Varius = paharul".

[45] Însemnările lui Octavius, cunoscute sub numele Res gestae Divi Augusti.

[46] Sofocle, poetul tragic, la începutul tragediei „Edip rege".

[47] Meilichios, adică „de miere".

[48] Hybreas, personaj obscur.

[49] Douăzeci de miriade de talanți era o sumă neînchipuit de mare.

[50] Q. Dellius, în 43 a trecut de la Dolabella la Cassius, de la Cassius, în anul următor la Antoniüs, apoi, cu puțin înainte de bătălia de la Actium, de la Antonius la Octavian, și, în cele din urmă, iarăși la Antonius. Amănunte la Plutarh în această biografie.

[51] Cleopatra, fiica lui Ptolemeu al XIII-lea, Auletes, numit Neos Dionysos, născută în anul 69 î.e.n. s-a urcat pe tron la vîrsta de 17 ani, împreună cu fratele ei, care, potrivit normei regale egiptene, îi era și soț.

[52] Rîul Cydnos se află în Cilicia, azi se numește Mesarlyktschai.

[53] Nereidele erau fiicele lui Nereus, zeu al mării.

[54] Grațiile, zeițele grației, erau cele trei fiice ale lui Zeus și ale Eurynomei, anume Aglaia, Euphrosyne și Thalia.

[55] Antiphon din Rahmnus, celebru orator și retor. A se vedea Thucydides VIII, 68.

[56] Pharos, insulă în largul orașului Alexandria, celebră prin farul ei.

[57] Canopos, grecește Kanobos, azi minele de la Aboukir, oraș în Egipt.

[58] Q. Labienus, fiul lui T. Labienus (faimosul locotenent al lui Caesar) trimis de Brutus și Cassius la curtea regelui parților Orodes, ca să încheie o alianță. În urma înfrîngerii suferite de Brutus și Cassius la Philippi, Q. Labienus a rămas la parți pe care i-a instigat și ajutat împotriva romanilor.

[59] Sicyon, azi ruine aproape de Vasiliki, capitala Sicioniei, regiune în Peloponeș.

[60] Caius Marcellus, soțul Octaviei.

[61] Promontoriul Misenum se afla în apropiere de Neapole.

[62] Flamenul era un preot care se îngrijea de cultul unei divinități.

[63] Gimnasiarh, cetățean atenian ales de tribul din care făcea parte pe un timp determinat, ca să susțină cheltuielile necesitate de bunul mers al unui gimnaziu.

[64] Cyrrhestica, regiune situată între cîmpia Antiochiei și Commagena.

[65] Antiochus Commagene I, Theos, Dikaios, Apiphanos, Philoromaios, Phillallen, rege în Commagenia, fiu al regelui Mithri-

dates I Callinicos din Commagene și al Laodicei Thea Philadelphos. Amănunte despre el vezi la Strabo, XVI, 749; Appian, Războaiele civile, III, 45; Mithridates, 114, Dio Cassius, XXXVI, 4, 5.

66 Albanii și iberii, populații care locuiau la vest de Marea Caspică.

67 Agrippa, prietenul lui Octavius, este vorba despre M. Vipsanius Agrippa, prima dată consul cu Lucius Caninius, în anul 37 î.e.n., a doua oară cu Augustus în anul 28, î.e.n. și a treia oară cu Augustus în 27 î.e.n.

68 Maecenas, celebrul sfetnic al lui Augustus, protectorul oamenilor de litere.

69 Halcembole, nave prevăzute cu un cioc de bronz la proră.

70 Myoparone, vas ușor de pirat.

71 Balsamul, plantă, în Iudeea, care produce balsamul, un fel de rășină frumos mirositoare.

72 Nabatei, populație în Arabia.

73 Helios = soarele.

74 Selene = luna.

75 Solon, a se vedea Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, Editura Științifică, 1959.

76 Phraates, cunoscut pentru faptele menționate în această biografie.

77 Larissa, oraș în Tessalia, Arethusa, oraș în Macedonia, Hierapolis, oraș în Siria.

78 Bactria, provincie a imperiului persan și capitala acestei provincii, la răsărit de Marea Caspică.

79 Atropatene, provincie a Mediei, lîngă Marea Caspică.

80 Regele Polemon, rege al Pontului, a domnit între 38—8 î.e.n.

81 Artavasdes, rege al Mediei Atropatene, fiu al regelui Ariobarzanes, s-a născut pe la 59 î.e.n. În afară de Plutarh, a se vedea Dio Cassius XL 25 și urm.

82 Agmen quadratum, dispoziție, ordine, înșiruire de forma unui careu, a trupei romane în marș.

83 Rîul Araxes, despre care este vorba aci, se varsă în Marea Caspică, în partea de sud-vest.

84 Berytos, azi Beyrouth, port pe coasta Feniciei.

85 Tiara, un fel de turban, în formă de con, larg jos și strîmt sus, pe care-l purtau perșii.

86 Citara, turban sau diademă a regilor perși.

87 Causia, pălărie macedoneană, cu borurile largi.

88 Isis, soția lui Osiris și mama lui Horus, la început zeiță a cerului, a fost identificată apoi și cu alte divinități.

89 Holcadele = vase de transport.

90 Maeotis = Marea de Azov.

91 Munatius, a se vedea nota de la Viața lui Cicero.

93 Scrisori de onyx și cristal, scrisori sau împodobite cu onyx și cristal sau făcute din tăblițe de onyx și cristal, acoperite cu ceară, pe care se scria

93 Dellius, vezi nota 50.

94 Dionysos era zeul vinului, al petrecerilor și al vegetației.

95 Bocchus, rege al Mauretaniei, a fost recunoscut rege de Caesar în 49 împreună cu Bogud. Bogud era de partea lui Antonius, iar Bocchus l-a alungat.

96 Tarcondemos al Ciliciei, cunoscut pentru faptele menționate aci.

97 Archelaos al Capadociei, numit și Sisines, fiu al lui Archelaos și al frumoasei Glaphyra, pus rege al Capadociei de către Antonius în anul 41 î.e.n.

98 Philadelphos al Paphlagoniei, cunoscut numai din mențiunea de aici.

99 Mithridates al II-lea rege în Commagenes, fiul lui Antioh I, la Actium a luptat împotriva lui Octavianus.

100 Sadalas, tracul, cunoscut numai din mențiunea de aici.

101 Polemon din Pont, vezi nota 79.

102 Malchos I, rege al nabateilor, a domnit între 50—28.

103 Irod, iudeul, de subliniat că aproape nici un rege din Orient n-a putut rămîne neutru în conflictul despre care este vorba.

104 Amyntas din Lycaonia, scrib al regelui Deiotarus, apoi comandant al trupelor galate, care au dat ajutor lui Brutus și Cassius a trecut apoi de partea lui Antonius. Rege al Galatiei, Pisidiei, Pamfiliei și a unor părți din Lycaonia în anul 36 î.e.n. Înainte de bătălia de la Actium, a trecut de partea lui Octavius, care i-a lăsat regatul pînă în anul 25 î.e.n. cînd a murit.

105 Toryne însemnează „lingură". Deci orașul din Epir despre care este vorba se numea „Lingura".

106 Actium, promontoriu și oraș în Acarnania.

107 Deiotarus, tetrarh al Galatiei, zelos partizan al Romei, a luat parte la războiul civil alături de Pompeius dar a fost iertat de Caesar; căruia i-a dat bani și ajutor împotriva lui Pharnaces. Acuzat de nepotul său Castor că a voit să-l asasineze pe Caesar, a fost apărat de Cicero, în discursul „Pro rege Deiotaro".

108 Un stadiu avea 177,6 m.

109 Pentirema era o navă cu cinci rînduri de vîsle.

110 Nave liburnice = vase ușoare.

111 Tainaron, azi capul Matapan.

112 Antycyra, peninsulă a Floridei și a Tessaliei, azi Aspro Spiti.

113 Timon mizantropul este bine caracterizat aici.

114 Sărbătoarea Choeferelor.

115 Halis, fluviu, azi Kizil-il-Mak.

116 Agrippa, vezi nota 67.

117 Cellae erau numite încăperile în care se făceau tot soiul de depozitări.

118 Cinamonul era un arbore a cărui scoarță avea miros odorifer-ant; în românește: „scorțișoară".

[118] Areios Dydymos din Alexandria a fost profesorul de filozofie al lui Augustus. El era un stoic eclectic.
[120] Philostratos, retorul, cunoscut mai ales pentru faptul menționat aici.
[121] Olympos, medicul Cleopatrei, a scris o monografie asupra sfîrșitului ei, pe care o citează aici Plutarh.
[122] Tumulus se numea partea mormîntului constituită din ridiținra formată de pămîntul îngrămădit.
[123] Iuba, regele numid, este vorba despre Iuba II, fiul lui Iuba I. Copil încă, a fost capturat de Caesar la Zama și trimis la Roma, unde a căpătat o educație îngrijită. A scris între altele o istorie a Romei.
[124] Este vorba de împăratul Caligula.

CUPRINS

Notiță introductivă 7
NICIAS 17
Notiță introductivă 55
CRASSUS 61
Comparația lui Nicias cu Crassus 101
Notiță introductivă 109
SERTORIUS 117
Notiță introductivă 147
EUMENES 153
Notiță introductivă 175
AGESILAOS 183
Notiță introductivă 227
POMPEIUS 245
Paralelă între Agesilaos și Pompeius 324
Notiță introductivă 331
DEMOSTHENES 345
Notiță introductivă 375
CICERO 391
Notiță introductivă 443
DEMETRIOS 453
Notiță introductivă 503
ANTONIUS 529
Paralelă între Demetrios și Antonius 600
Note 605